

XIX INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

LATVIA

100:

**EXPECTATIONS,
ACHIEVEMENTS
AND
CHALLENGES**

**2018.
19.04.**

XIX Turība University Conference

**LATVIA 100:
EXPECTATIONS, ACHIEVEMENTS
AND CHALLENGES**

Rīga, 19 April 2018

XIX Turība University Conference

LATVIA 100: EXPECTATIONS, ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

Rīga, 19 April 2018

Organizing Committee

*Assist.Prof. Dr.paed. **Aldis Baumanis**, Turība University, Latvia*

*Prof. Dr.iur. **Jānis Načisčionis**, Turība University, Latvia*

*Prof. Dr.iur. **Ingrīda Veikša**, Turība University, Latvia*

*MBA, Mg.sc.ing. **Ivars Namatēvs**, Turība University, Latvia*

*MPA, **Ivita Kīsnica**, Turība University, Latvia*

*Mg.soc. **Vilnis Veinbergs**, Turība University, Latvia*

***Madara Laugale**, Turība University, Latvia*

*Mg.soc. **Kristīne Tihanova**, Turība University, Latvia*

Scientific Committee

*Prof. Dr.iur. **Aivars Endziņš**, Turība University, Latvia*

*Prof. Dr.iur. **Guntis Zemītis**, Turība University, Latvia*

*Prof. Dr.hist. **Valdis Blūzma**, Turība University, Latvia*

*Prof. Dr.iur. **Algimantas Urmonas**, Mykolas Romeris University, Lithuania*

*Prof. Dr.iur. **Anna Budnik**, University of Białystok, Poland*

*Dr.iur. **Kristina Miliauskaite**, Database expert at the Research Council of Lithuania, Lithuania*

*Asoc.prof. Dr. **Suat Begec**, Ankara Aeronautical Vocational School of Higher Education, Turkey*

*Asoc.prof. Dr.phil. **Gregory Simons**, Uppsala University, Sweden*

*Assist.prof. Dr.iur. **Una Skrastiņa**, University of Economics and Culture Head of Department of Riga City Municipality, Latvia*

*Dr.iur. **Vladas Tumulavičius**, Military Academy of Lithuania, Lithuania*

Turība University

Telephone: +371 67622551

e-mail: turiba@turiba.lv

ISSN 1691-6069

© SIA "Biznesa augstskola Turība", Rīga, 2018

Head of the Publishing House Daiga Rugāja

e-mail: izdevnieciba@turiba.lv

Šogad Latvija svin savu 100 gadu jubileju. Biznesa augstskolas *Turība* XIX Starptautiskās zinātniskās konferences laikā mēs atskatīsimies uz cerībām, kas dzima līdz ar Latvijas valsti, vērtēsim sasniegto pagātnē, analizēsim kļūdas, kas tika pieļautas valsts attīstībā, kā arī ieskicēsim tos mērķus un uzdevumus, kas sasniedzami nākotnē.

Mūsu valsts pamatlikums jeb *Satversme* balstās uz noteiktām vērtībām, kuras nosaka Latvijas valsts konstitucionālo identitāti. Saskaņā ar konstitucionālo tiesību pētnieka Jāņa Plepa teikto: "Latvijas valstiskums, tautas suverenitāte, nacionāla valsts, demokrātiska republika, tiesiska valsts, sociāli atbildīga valsts, nepārtrauktības doktrīna un piederība Eiropas konstitucionālo tiesību lokam un rietumu demokrātijām ir aksioma, kuras noteic *Satversmes* piemērošanas ietvaru. Tiesību zinātnei jābūt vērstai uz attiecīgo konstitucionālo vērtību skaidrošanu un nostiprināšanu Latvijas sabiedrībā un konstitucionālajā iekārtā."

Latvijas valsts un tiesību sistēmas attīstība ir likumsakarīgs un vienots process. Līdz ar konstitucionālisma attīstību tika veidoti valsts pārvaldes sistēmas institūti. Jaunā valsts, lai pārbaudītu pārvaldes efektīvu darbu, izveidoja tiesu sistēmu, soli pa solim tika veidotas tiesībsargājošās institūcijas. Ne mazāk svarīgs uzdevums bija radīt izglītības sistēmu, kura sagatavotu juristus gan darbam likumdevēja institūcijā, gan valsts pārvaldē, gan tiesā.

Latvijas jubilejas reizē ir jāizvērtē jau sasniegtais, kā arī jāsaprot, kādas bija kļūdas, kas neļāva sasniegt visu iecerēto. Sava izvēlētā ceļa mērķi un uzdevumi ir jāprot pasniegt un paskaidrot cilvēkiem gan Latvijā, gan ārpus tās robežām, ne tikai piesaistot mūsu draugus un atbalstītājus, bet pārlicinot arī skeptiķus un pat nelabvēļus. Šie mērķi ir savstarpēji saistīti, un tajos balstās arī šīs konferences tēmas.

Tēmu izkārtojums balstīts uz Biznesa augstskolā *Turība* īstenotajām studiju jomām – tiesības, drošība, komunikācija, uzņēmējdarbības vadība un tūrisms.

Konferences laikā tiesību zinātņu pētnieki paudīs savas atziņas par Latviju kā tiesisku valsti, kurā ir droša vide sabiedrības attīstībai un kurā radīti priekšnoteikumi, lai sekmīgi varētu attīstīties uzņēmējdarbība, netiktu traucēta brīva komunikācija un citu valstu tūristi gribētu apciemot Latviju, bet mūsu valsts iedzīvotājiem būtu iespējas apciemot citas valstis.

Savukārt komunikācijas, uzņēmējdarbības un tūrisma speciālisti diskutēs par savās nozarēs aktuāliem jautājumiem, izvērtējot rezultātus un, iespējams, analizējot arī kļūdas, kas neļāva sasniegt visu iecerēto.

Konferences dalībnieki paudīs idejas, kā palīdzēt mūsu valstij uzplaukt un ieņemt tai pienākošos vietu starptautiskajā vidē – gan pilnveidojot tiesiskumu un drošību, gan attīstot uzņēmējdarbības vidi, gan veicinot kultūras un zinātnes sasniegumus.

Jānis Načisčionis, Dr.iur.,
Biznesa augstskolas *Turība* Juridiskās fakultātes dekāns, profesors

This year Latvia celebrates its 100th anniversary. The XIX International Scientific Conference of Turība University reviews the hopes that were born along with the birth of the Latvian state, evaluate the achievements of the past, analyse the mistakes made in the development of the country, and outline the goals and tasks to be achieved in the future.

The fundamental law or the Satversme (Constitution) is based on certain values that determine the constitutional identity of Latvia. According to the constitutional law scholar Janis Pleps -

Latvia's statehood, national sovereignty, its identity as a national state, a democratic republic, a state with the rule of law, a socially responsible state, the doctrine of continuity and belongingness to the European constitutional law system and Western democracies are axioms that define the scope of application of the Satversme. Law science must be aimed at explaining and consolidating the constitutional values in the Latvian society and the constitutional apparatus.

The development of the state and the legal system of Latvia is a logical and unified process. With the development of constitutionalism, the institutes of the state administration system were formed. The new state created a judicial system and step by step law enforcement agencies were formed to check and ensure the efficient functioning of the public administration system. An equally important task was to create an education system that would educate and train lawyers for work in the legislature, in the government, and in courts as well.

Along with Latvia's centenary celebrations it is necessary to evaluate the progress already achieved, to understand the mistakes that hindered us in the achievement of our hopes. We must be able to express and explain the goals and tasks of our chosen path to people both in Latvia and abroad, not just appealing to our friends and supporters, but also persuading sceptics and even those unwilling to join us. These goals are interrelated and the themes explored in this conference also reflect them.

The themes are broken down into areas covered by study disciplines implemented at Turība University – law sciences, security, communication, business management and tourism.

During the conference, law scholars will express their opinions about Latvia as a lawful state, a safe environment for the development of the society, which creates the preconditions for the successful development of entrepreneurship, free communication and the preconditions for tourists from other countries who would like to visit Latvia and provide our inhabitants the opportunity to visit other countries.

In turn, communication, business and tourism specialists will discuss issues that are relevant to their industries, evaluating the results and, possibly, analysing the mistakes that prevented us from achieving our expectations.

Participants of the conference will express ideas on how to help our country flourish and attain its deserved place among the international community - by improving the rule of law and security, by developing its business environment and promoting cultural and scientific achievements.

Jānis Načisčionis, *Dr.iur.*,
Dean and professor of Law Faculty at Turība University

CONTENTS

<i>_Toc511658742</i> <i>Jeļena Alfejeva</i> APDROŠINĀŠANAS GADĪJUMS SAUSZEMES TRANSPORTLĪDZEKĻU ĪPAŠNIEKU CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS APDROŠINĀŠANĀ.....	7
<i>Inese Baikovska</i> PAMATS KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAI SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM.....	15
<i>Ieva Bruksle, Zane Driņķe, Rosita Zvirgzdiņa, Iveta Liniņa, Anna Medne, Oskars Onževs, Juris Ozols</i> LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA – NEATKARĪBAS SĀKUMPOSMĀ UN SIMTGADI SASNIEDZOT.....	25
<i>Inga Bukovska, Agita Doniņa _Toc511658750</i> STAFFING CHALLENGES IN RESTAURANTS IN RIGA	43
<i>Renāte Cāne, Kaspars Šteinbergs</i> LATVIJAS FILMU NOZARE TĀS STRATĒGIJAS ANALĪZES KONTEKSTĀ: 2014–2018.....	57
<i>Ralitza V. Dimitrova, Ernests Saulītis</i> THE MAIN FEATURES OF CORPORATE LIABILITY FOR CRIMINAL OFFENCES IN BULGARIA AND LATVIA	69
<i>Jolanta Dinsberga</i> PUBLISKĀ SERVITŪTA INSTITŪTS KRIEVIJAS FEDERĀCIJĀ.....	79
<i>Svetlana Gribanova, Anna Ābeltiņa</i> PECULIARITIES OF MOTIVATING CREATIVE IT PROFESSIONALS.....	88
<i>Māris Jurušs, Rita Greitāne, Elza Seile, Zane Utināne</i> IMPACT ASSESSMENT OF TOBACCO PRODUCTS RETAIL DISPLAY BAN IN LATVIA.....	101
<i>Iveta Kokle-Narbuta</i> ĢIMENŪ IZGLĪTĪBA ĢIMENŪ AR UN BEZ BĒRNIEM AR SPECIĀLĀM VAJADZĪBĀM DZĪVES KVALITĀTES KONTEKSTĀ.....	112
<i>Andris Kriekis</i> LASĪTPRASMES JĒDZIENS, TĀ SKAIDROJUMS LATVIJAS SĀKUMSKOLAS SKOLOTĀJU SKATĪJUMĀ	123
<i>Barba Lielbārde</i> INOVĀCIJPRATĪBAS PILNVEIDOŠANAS NEPIECIEŠAMĪBA LATVIJĀ.....	132
<i>Ineta Luka</i> DEVELOPING STUDENTS' LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMPETENCES IN AN INTERACTIVE BLENDED-LEARNING LANGUAGE COURSE.....	140
<i>Kristīne Neimane</i> ĀRPUSTIESAS PROCESA NOZĪME KOPĪPAŠNIEKU TIESĪBU NODROŠINĀŠANĀ UN IETEKME UZ PROCESU TIESĀ.....	154
<i>Gunay Osmanova</i> CURRENT SITUATION OF OVERQUALIFICATION IN EUROPE: THE MAIN FOCUS ON THE BALTIC STATES.....	163
<i>Nikolajs Ozoliņš</i> PUBLISKO TIESĪBU LĪGUMU BRĪVĪBA.....	177

<i>Andrea Jonathan Pagano, Olga Tumule</i> COMPARATIVE BANKRUPTCY PROCEDURAL LAW ASPECTS OF CROSS-BORDER AND DOMESTIC AVOIDANCE ACTION	191
<i>Edijs Pastars</i> ARESTĒJAMĀS MANTAS APJOMA NOTEIKŠANA KRIMINĀLPROCESĀ.....	202
<i>Inese Pelša</i> ZAĻAIS PUBLISKAIS IEPIRKUMS LATVIJĀ: ATTĪSTĪBA UN IZAICINĀJUMI.....	210
<i>Ketevan Rizhamadze</i> INNOVATION AS A PATHWAY TO BUSINESS GROWTH IN SMEs IN LATVIA.....	221
<i>Helēna Skadiņa, Rosita Zvirgzdiņa</i> THE BENEFITS OF BUSINESS MODELLING IN FINTECH COMPANIES	232
<i>Una Skrustiņa, Juris Radzevičs</i> PAŠVALDĪBU IZPILDVARAS ATTĪSTĪBAS TIESISKIE ASPEKTI LATVIJĀ	244
<i>Una Skrustiņa, Juris Radzevičs</i> PUBLISKO IEPIRKUMU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ PĒC VALSTS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS	254
<i>Annemari Sperlina</i> PATĒRĒTĀJU UZVEDĪBA: SOCIĀLO TĪKLU IETEKME PIRKŠANAS LĒMUMA PIENĒMŠANAS PROCESĀ	264
<i>Alīda Vāne</i> TIEŠIE MAKSĀJUMI VESELĪBAS APRŪPĒ LATVIJĀ.....	273
<i>Ingrīda Veikša</i> ZAUDĒJUMU APRĒĶINĀŠANA INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA TIESĪBU AIZSKĀRUMA GADĪJUMOS.....	285
<i>Vilnis Veinbergs</i> MIKROUZŅĒMUMS APSARDZES JOMĀ LATVIJĀ	296
<i>Liene Vindele, Renāte Cāne</i> AUTORTIESĪBU PĀRKĀPUMI DIGITĀLAJĀ VIDĒ	310
<i>Andrejs Voronovs</i> KUSTAMĀS MANTAS PIESPIEDU ATSAVINĀŠANAS PROCESUĀLĀS KĀRTĪBAS MODERNIZĀCIJA NACIONĀLAJĀ TIESĪBU SISTĒMĀ.....	321
<i>Kristaps Zariņš</i> KONSTITUCIONĀLO UN ROMIEŠU TIESĪBU VĒSTURISKĀ DIMENSIJA UN TO ATTĪSTĪBAS TENDENCES.....	331
<i>Ināra Ziemele</i> ATBILDĪBAS BŪVNICĪBĀ VĒSTURISKAIS APSKATS.....	340

APDROŠINĀŠANAS GADĪJUMS SAUSZEMES TRANSPORTLĪDZEKĻU ĪPAŠNIEKU CIVILTIESISKĀS ATBILDĪBAS APDROŠINĀŠANĀ

THIRD PARTY LIABILITY INSURANCE OF OWNERS OF MOTOR VEHICLES

Jeļena Alfejeva, Dr.iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: alfejeva@inbox.lv

Abstract

The article is devoted to the issue, in which in 2017 the Latvian legislator had doubts, returning the amendments to the Compulsory Civil Liability Insurance of Owners of Motor Vehicles Law back to the Cabinet of Ministers and also the Supreme Court of the Republic of Latvia, referring a question to the Court of Justice of the European Union.

The question is about what event should be recognized as insurable in motor third party liability insurance which is compulsory in accordance with EU law.

So, it is important to identify the nature of the problem, the legal framework of it, and to develop proposals for improvement of the existing legal framework in Latvia.

General scientific methods as well as special legal research methods – analysis and synthesis methods, comparative method and historical method were used. The research base is analysis of documents, courts decisions, including decisions of the Court of Justice of the EU, legal acts, as well as observations.

The research concludes that the Latvian legal framework needs to be interpreted in accordance with EU law without any substantive amendments of the law.

Keywords: insured event, compulsory civil liability insurance of owners of motor vehicles

Ievads

Raksta tēma ir aktuāla, kārtējo reizi 2017. gadā aktualizējoties praktiskajam jautājumam par to, kas ir apdrošināšanas gadījums sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā, kas cieši saskan ar izpratni, kas ir ceļu satiksmes negadījums Latvijas un Eiropas Savienības tiesībās.

2017. gadā par minēto jautājumu šaubas ir izteicis gan Latvijas likumdevējs, atdodot *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* grozījumus pārskatīšanai no jauna Ministru kabinetam, gan arī Latvijas Republikas Augstākajā tiesā, uzdodot Eiropas Savienības Tiesai prejudiciālu jautājumu civillietā C30483409 (lēmums SKC-96/2017) par to, vai gadījums, kad stāvvietā esoša transportlīdzekļa pasažieris, atverot automašīnas durvis, ir sabojājis blakus stāvošo transportlīdzekli, ir uzskatāms par apdrošināšanas gadījumu *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* izpratnē.

Raksta mērķis ir noteikt, kas ir apdrošināšanas gadījums minētajā apdrošināšanas veidā, apzināt tam nepieciešamo tiesisko regulējumu un izpētīt iespējamus risinājumus minētajai problēmai Latvijas Republikā.

Izstrādē tiek izmantotas vispārzinātniskās, kā arī speciālās juridiskās izziņas metodes. Pētījuma bāze ir Eiropas Savienības Tiesas spriedumi, Latvijas Republikas Augstākās tiesas atziņas, dažādu dokumentu

un normatīvo aktu analīze, novērošana, kā arī vispārējās zinātniskās atziņas par apdrošināšanas būtību un tiesisko regulējumu Eiropas Savienībā. Galvenokārt tika izmantotas analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metodes, salīdzinošā metode, kā arī vēsturiskā metode. Tiesību normas analizētas arī vēsturiskajā kontekstā.

1. Ceļu satiksmes negadījums un tā regulējuma vēsturiskā attīstība Latvijā

Vispirms jāapskata, kas ir ceļu satiksmes negadījums. Šis jautājums ir svarīgs aktualizētas problēmas risināšanā, jo *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 3. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka obligātās apdrošināšanas objekts ir transportlīdzekļa īpašnieka vai tiesīgā lietotāja civiltiesiskā atbildība par ceļu satiksmes negadījumā nodarīto zaudējumu trešajai personai.

Savukārt apdrošināšanas gadījuma definīciju sniedz šā likuma 1. pants: “apdrošināšanas gadījums – ceļu satiksmes negadījums, kuram iestājoties paredzēta apdrošināšanas atlīdzības izmaksa”, proti, kopsakarā ar šā likuma 3. pantā minēto, tas ir ceļu satiksmes negadījums Latvijas tiesību izpratnē, par kuru ir atbildīgs apdrošinātais – transportlīdzekļa īpašnieks vai tiesīgais lietotājs – un kurā trešajām personām ir nodarīti zaudējumi.

Ceļu satiksmes negadījuma (turpmāk – CSNg) definīciju sniedz *Ceļu satiksmes likuma* 1. pants – “tas ir ceļu satiksmē noticis nelaimes gadījums, kurā iesaistīts vismaz viens transportlīdzeklis un kura rezultātā cilvēks gājis bojā, viņam nodarīti miesas bojājumi vai arī nodarīti zaudējumi fiziskās vai juridiskās personas mantai vai videi, kā arī citā vietā, kur iespējama transportlīdzekļa braukšana, noticis negadījums, kurā iesaistīts transportlīdzeklis”.

Ceļu satiksmes likumā iepriekš minētā CSNg definīcija ir precizēta spēkā esošajā redakcijā ar grozījumiem, kuri pieņemti 2003. gada 8. jūlijā un stājās spēkā 2004. gada 1. janvārī. Tas bija izdarīts, Latvijas likumdevējam gatavojoties iestāties Eiropas Savienībā (turpmāk – ES).

Pirms tam *Ceļu satiksmes likumā* bija paredzēts, ka CSNg ir tikai ceļu satiksmē noticis nelaimes gadījums, nerunājot par iespējamo citu vietu, kur transportlīdzeklis var braukt.

Kā var redzēt, CSNg vēsturiskā un spēkā esošā definīcija atšķiras ar CSNg notikumu papildinājumu, vēlāk sākot pieskaitīt pie CSNg arī negadījumus ne tikai ceļu satiksmē, bet arī “citā vietā, kur iespējama transportlīdzekļa braukšana”. Tādējādi tiesiskais regulējums Latvijā jau kopš 2004. gada pieskaita pie CSNg arī tādus negadījumus, kuri nav notikuši ceļu satiksmē.

Savukārt *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums* tika pieņemts vēlāk, nekā veikti iepriekšminētie grozījumi *Ceļu satiksmes likumā*, precizējot CSNg definīciju. Tādējādi arī apdrošināšanas gadījuma tvērumam tajā jau bija jābūt saskaņotam ar *Ceļu satiksmes likuma* regulējumu.

Problēmas šai ziņā tomēr rada *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 3. panta otrā daļa, paredzot, ka “īpašnieka civiltiesisko atbildību par katru ceļu satiksmē lietoto transportlīdzekli apdrošina ikviens transportlīdzekļa īpašnieks, noslēdzot attiecīgu apdrošināšanas līgumu”. No šīs normas gramatiskās redakcijas var izdarīt secinājumu, ka apdrošināšanas līgums tomēr obligāti jāslēdz tikai par tādu īpašnieka civiltiesisko atbildību, kas rodas no transportlīdzekļa izmantošanas ceļu satiksmē.

2. Eiropas tiesību regulējums apdrošināšanas gadījumam autoīpašnieka atbildības obligātajā apdrošināšanā

Apdrošināšanas līguma regulējums ES tiesībās nav unificēts, izņemot obligātās apdrošināšanas līgumu reglamentāciju ar dažādu detalizācijas pakāpi.

Viens no svarīgajiem apdrošināšanas principiem īpašuma un atbildības apdrošināšanā – kompensācijas princips, kas paredz, ka ar apdrošināšanas atlīdzību var segt tikai reāli nodarītos zaudējumus, tiek netieši akceptēts ES caur apdrošināšanas darbības regulējumu. Saistība starp atbildības būtību (it īpaši stingras atbildības gadījumā) un obligātās atbildības apdrošināšanu nevar tikt noliegta.

Ņemot vērā esošo nacionālo tiesību sistēmu daudzveidību, jo īpaši attiecībā uz pārrobežu apdrošināšanu, vispārēji būtu vēlams principiāla saskaņošana apdrošināšanas līgumu jomā.

Pienākums apdrošināt civiltiesisko atbildību ir vissvarīgākais veids, kā nodrošināt atlīdzību zaudējumiem, kas rodas no bīstamām darbībām saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu lietošanu, visās ES valstīs, piemērojot vienotos apdrošināšanas līgumu noteikumus. Tomēr akadēmiskie pētījumi par šo tēmu līdz šim nav bijuši plaši. Daļa zinātnieku veica pētījumus par obligāto civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu deviņās jurisdikcijās (*Fenyves, et al., 2016*), ņemot vērā Eiropas apdrošināšanas līgumu principus (PEICL) (*Heiss & Lakhan, 2011*). Secinājumi par atšķirībām un grūtībām veikt turpmāko unifikāciju šajā jomā ir ļoti aktuāli.

Tomēr sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līguma regulējums ES, ciktāl šāda apdrošināšanas līguma slēgšana ir obligāta, ir diezgan strikti unificēts ar direktīvu palīdzību, kuras laika gaitā ir piedzīvojušas vairākās pilnveidošanas, kā rezultātā 2009. gadā ir bijušas kodificētas ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2009/103/EK (2009. gada 16. septembris) par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību (kodificēta versija).

Neskatoties uz minēto atšķirību unifikācijā, sniedzot apdrošināšanas darījuma (līguma) definīciju, Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) visus apdrošināšanas līgumus, tai skaitā obligātajos apdrošināšanas veidos, pielīdzina, norādot, ka **apdrošināšanas darījumu raksturo apdrošinātāja pienākums, iepriekš iekasējot prēmiju, apdrošinātajai personai, ja ir iestājies apdrošināšanas gadījums, sniegt pakalpojumus, par kuriem ir panākta vienošanās, noslēdzot līgumu** (EST spriedumi C-349/96 17. punkts, C-240/99 37. punkts un tieši saistībā ar transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas līgumu – C-556/13 28. punkts). Tādējādi nevar piekrist tiesu prakses apkopojumā izteiktajam viedoklim, ka ES transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas tiesības ir autonoma un no apdrošināšanas līguma vispārējā regulējuma neatkarīgi funkcionējoša sistēma. Uz apdrošināšanas sistēmas vienotību norāda arī Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas līguma 19. pants, kas balstīts uz ES tiesībām par vienotu apdrošināšanas licences principu, no kura redzams, ka licence transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanai aptver ne tikai obligātu šīs atbildības apdrošināšanu, bet arī brīvprātīgu.

Tomēr jāņem vērā, ka ar direktīvām ES likumdevējs ir ierobežojis dalībvalstu likumdevēju rīcības brīvību, nosakot prasības, kurām obligāti jābūt iekļautām nacionālajās tiesībās, izsakot transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līguma tiesisko regulējumu, ciktāl šī apdrošināšana ir obligāta. (*Goebel, et al., 2015*)

Direktīvas normas kā tiesību avotu, izskatot kādu civiltiesisku strīdu starp privātpersonām, nevar piemērot tieši – var tikai interpretēt piemērojamo nacionālo tiesību normu, kas radīta, pārņemot direktīvu, atbilstoši šīs direktīvas ietvaram.

Šai ziņā, pirmkārt, valsts tiesas pienākums piemērojamo valsts tiesību normu interpretācijā un piemērošanā atsaukties uz direktīvas saturu nevar būt pamats, lai valsts tiesības interpretētu *contra legem* (skat. tostarp 2008. gada 15. aprīļa EST spriedumu lietā C-268/06 *Impact*, 2009. gada 23. aprīļa spriedumu apvienotajās lietās no C-378/07 līdz C-380/07 *Angelidaki* u.c. un 2012. gada 24. janvāra spriedumu lietā C-282/10 *Domínguez*).

Otrkārt, iespējas, interpretējot un piemērojot valsts tiesību normas, ņemt vērā direktīvā noteikto, ir ierobežotas – robežas ir rodamas vispārējos tiesību principos, tostarp tiesiskās noteiktības principā un atpakaļejoša spēka nepieļaujamības principā (skat. tostarp 1987. gada 8. oktobra EST spriedumu lietā 80/86 *Kolpinghuis Nijmegen* 13. punkts, spriedumu lietā *Impact* 100. punkts, kā arī pēc analogijas 2005. gada 16. jūnija spriedumu lietā C-105/03 *Pupino* 44. un 47. punkts).

Būtībā mehānisko transportlīdzekļu īpašnieku un tiesīgu lietotāju civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas jomā ES likumdevējs ar direktīvām ir noteicis, kādā apjomā šai atbildībai ir jābūt apdrošinātai, nekādā ziņā neiejaucoties dalībvalstu nacionālajā tiesiskajā regulējumā par pašu civiltiesisko atbildību un atlīdzināmo zaudējumu apmēra noteikšanu. Šis civiltiesiskās atbildības tiesiskais regulējums dalībvalstīs mēdz atšķirties, un vienots ir tikai tas, ka šai atbildībai ir obligāti jābūt apdrošinātai vismaz minimālajā apjomā, kurš ir noteikts saskaņā ar direktīvas noteikumiem.

Lai pārlicinātos par minēto, jāieskatās EST prejudiciālos spriedumos.

Tā EST 2011. gada 9. jūnija spriedumā Lietā C-409/09 *Ferreira* secina, ka ES tiesībām atbilst tādi valsts tiesību noteikumi par civiltiesisko atbildību, ar kuriem ceļu satiksmes negadījumā cietušajam liegtas vai samazinātas tiesības prasīt no mehāniskā transportlīdzekļa, kas bijis iesaistīts ceļu satiksmes negadījumā, vadītāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas atlīdzību, pamatojoties uz individuālu šī cietušā pilnīgas vai daļējas līdzdalības tam nodarītajā kaitējumā novērtējumu.

Līdzīgs secinājums attiecībā uz cietušo pasažieri ar izvērstu pamatojumu izdarīts EST 2012. gada 23. oktobra spriedumā Lietā C-300/10 *Almeida* – tas ir, ka ES tiesību akti jāinterpretē tādējādi, ka tiem nav pretrunā valsts tiesību akti, kuros divu mehānisko transportlīdzekļu sadursmes gadījumā, kurā nav vainojams neviens no minēto transportlīdzekļu vadītājiem un kurā viena transportlīdzekļa pasažierim tika nodarīti miesas bojājumi, ir atļauts ierobežot vai izslēgt apdrošināto civiltiesisko atbildību.

Skaidrojot savu pozīciju, EST norāda, ka ceļu satiksmes negadījumā cietušo personu tiesības uz kaitējuma atlīdzību tiek skartas nevis tiesību normās apdrošināšanas jomā paredzētā ar mehānisko transportlīdzekļu lietošanu saistītās civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas seguma ierobežojuma dēļ, bet gan valsts civiltiesiskās atbildības sistēmas mehānisko transportlīdzekļu ceļu satiksmes negadījumu jomā dēļ. Civiltiesiskās atbildības tiesību sistēma nav civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas tiesību sistēma, kaut arī Latvijā tās bieži tiek jauktas.

Savukārt, par apdrošināšanas gadījuma definīciju apskatāmajā apdrošināšanas veidā EST prejudiciālos spriedumos pauž viedokli, ka obligātajai apdrošināšanai jāsedz visi gadījumi, kad zaudējumi trešajām personām ir nodarīti ar normālu mehāniskā transportlīdzekļa lietošanu. Šai ziņā līdz ar to ir svarīgi tikt skaidrībā ar diviem jautājumiem:

- 1) kas ir mehāniskais transportlīdzeklis, kura īpašnieka civiltiesiskā atbildība obligāti jāapdrošina;
- 2) kas ir šā mehāniskā transportlīdzekļa lietošana, atbildība, par kuru obligāti jāapdrošina.

EST 2014. gada 4. septembra spriedumā lietā C-162/13 *Vnuk* ir izdarīti secinājumi, ka ES tiesībās (direktīvā) minētais jēdziens “transportlīdzekļu lietošana” aptver jebkādu transportlīdzekļa izmantošanu, kas atbilst šā transportlīdzekļa parastajai funkcijai, tādējādi šis jēdziens var attiekties uz traktora

manevru saimniecības pagalmā, lai šķūnī novietotu piekabi, ar kuru šis traktors ir aprīkots. Tādējādi EST ES tiesību izpratnē nesaista transportlīdzekļa izmantošanu tikai ar izmantošanu ceļu satiksmē.

Vēlāk papildinot minēto, EST 2017. gada 28. novembra spriedumā lietā C-514/16 *Rodrigues de Andrade* sniedz vairākas vērtīgās atziņas par transportlīdzekļa lietošanas jēdzienu obligātajā civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā. Šajā lietā ir noticis negadījums, kurā bija iesaistīts apstādināts lauksaimniecības traktors, kam strādājis tikai tā motors, lai darbinātu herbicīdu izsmidzināšanas pumpi.

Vispirms šajā spriedumā EST norāda, ka uz minēto lauksaimniecības traktoru attiecas attiecīgajā direktīvā ietvertais jēdziens “transportlīdzeklis”, jo tas ir “mehāniskais transportlīdzeklis, kas paredzēts braukšanai pa sauszemi un ko dzen uz priekšu mehāniskā enerģija, un kas nav sliežu transports” (sprieduma 28. punkts).

Sprieduma 29. punktā EST arī atgādina, ka šī definīcija nav atkarīga no tā, kā attiecīgais transportlīdzeklis tiek vai var tikt izmantots. Tādējādi tas, ka traktors konkrētos apstākļos var tikt izmantots kā lauksaimniecības tehnika, neietekmē secinājumu, ka šāds transportlīdzeklis atbilst direktīvas ietvertajai jēdziena “transportlīdzeklis” definīcijai.

Savukārt sprieduma 34-41. punktā EST nepārprotami norāda, ka jēdziens “transportlīdzekļu lietošana” nav attiecināms vienīgi uz ceļu satiksmi, proti, lietošanu pa koplietošanas ceļiem, bet tajā ietilpst transportlīdzekļa jebkāda veida izmantošana atbilstoši šā transportlīdzekļa parastajai funkcijai. No iepriekš minētā apsvēruma izriet, ka, pirmkārt, jēdziena “transportlīdzekļu lietošana” tvērums nav atkarīgs no tā, kāds ir apvidus, kurā mehāniskais transportlīdzeklis tiek lietots.

Minētos mehāniskos transportlīdzekļus neatkarīgi no to raksturiezīmēm parasti ir paredzēts izmantot transportam. No tā izriet, ka jēdziens “transportlīdzekļu lietošana” direktīvas izpratnē attiecas uz transportlīdzekļa visa veida izmantošanu transportam.

Šajā ziņā apstākļi, ka negadījumā iesaistītais transportlīdzeklis notikuma brīdī bija apstādināts, kā tāds neizslēdz, ka transportlīdzeklis šajā brīdī varētu tikt izmantots transportam un līdz ar to uz to attiektos jēdziens “transportlīdzekļu lietošana”. Turklāt šajā saistībā nav izšķirošas nozīmes tam, vai negadījuma brīdī transportlīdzekļa motors darbojās vai ne.

Tomēr, lai noteiktu, vai ir iestājies apdrošināšanas gadījums, ir jānosaka, vai traktors negadījuma brīdī bija izmantots transportam vai kā agregāts – ja šis transportlīdzeklis pamatā bija izmantots transportam, uz šāda veida izmantošanu attiecas jēdziens “transportlīdzekļu lietošana” direktīvas izpratnē, bet, ja tas bija izmantots kā agregāts, uz šāda veida izmantošanu minētais jēdziens neattiecas.

EST norāda – šķiet, ka lietā minētajā veidā minētais traktors pamatā tika izmantots nevis transportam, bet kā agregāts, un tāpēc uz to neattiecas jēdziens “transportlīdzekļu lietošana”. Tomēr par visiem faktiskajiem apstākļiem, lai atrisinātu konkrēto strīdu, jāpārlicinās attiecīgajai nacionālajai tiesai.

Tādējādi redzams, ka EST skaidrojums atbild uz iepriekš uzdotajiem jautājumiem, un šo EST skaidrojumu ir iespējams piemērot, interpretējot *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* normas saskaņā ar ES tiesībām. Viedoklis par interpretācijas nepieciešamību, ņemot vērā ES tiesībās paredzēto, ir izteikts arī tiesu prakses apkopojumā “Augstākās tiesas Civillietu departamenta prakse sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas (OCTA) lietās”.

Runājot par transportlīdzekļa īpašnieka atbildības obligātās apdrošināšanas tiesisko regulējumu, ir arī redzams, ka minētā likuma 3. panta otrajā daļā ir ieviesusies neprecizitāte, nosakot, ka īpašnieka civiltiesiska atbildība ir apdrošināma par ceļu satiksmē lietoto transportlīdzekli, jo, kā jau apskatīts iepriekš, transportlīdzekļa lietošana aptver jebkuru tā izmantošanu atbilstoši tā parastajai funkcijai – transportam neatkarīgi no tā, vai tas notiek ceļu satiksmē vai arī jebkurā citā vietā, kur iespējama transportlīdzekļa braukšana.

Minēto neprecizitāti, šķiet, iespējams neņemt vērā, ņemot vērā tiesas pienākumu interpretēt nacionālās tiesību normas atbilstoši ES tiesību normām. Tomēr tam ir svarīgi izprast problēmas būtību, kā arī ES tiesību normu nozīmi.

Un, koncentrējoties uz apdrošināšanas gadījuma būtības izpratni, šeit gan papildus ir nepieciešams ieskicēt problēmu ar transportlīdzekļa piedalīšanās ceļu satiksmē izpratni Latvijā, jo vēl joprojām dažkārt pastāv kļūdainais viedoklis, ka, piemēram, ceļa malā stāvošais transportlīdzeklis nepiedalās ceļu satiksmē.

3. Latvijas aktuālās tendences saistībā ar apdrošināšanas gadījuma noteikšanu autoīpašnieku atbildības obligātajā apdrošināšanā

Kaut arī ES tiesības nosaka obligāti apdrošināmo objektu, norādot, ka tā ir atbildība par transportlīdzekļa lietošanu, neierobežojot šo lietošanu tikai ar ceļu satiksmi, *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 3. panta otrā daļa ir tam zināmā mērā pretruna.

Tomēr, kad 2017. gadā Ministru kabinets ir iesniedzis grozījumus *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas likumā*, vārdus “ceļu satiksmē” aizstājot ar vārdiem “atbilstoši tam paredzētajai funkcijai”, lai labotu minēto neprecizitāti, Saeima šos grozījumus ir noraidījusi.

Likuma grozījumu projekts bija izstrādāts, pamatojoties uz nepieciešamību pilnveidot un papildināt spēkā esošās *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* normas, atbilstoši precizējot saskaņā ar ES tiesībām. Tomēr Saeima uzskatīja, ka tas nav Latvijai saistoši. Būtībā tika atbalstīts pilnīgi pretējs viedoklis iepriekš apskatītajam EST skaidrojumam.

Noraidot likumprojektu, debatēs deputāti to nosauca par “visai dīvaini pamatotu, bet ambiciozu soli no valdības puses”, apšaubot pašu no ES tiesībām izrietošu noteikumu, ka obligāti ir apdrošināma atbildība par jebkuru mehāniskā transportlīdzekļa lietošanu neatkarīgi no tā, vai tas tiek lietots ceļu satiksmē vai kādā citā vietā, kurā ir iespējama transportlīdzekļa braukšana (skat. Saeimas stenogrammu).

Gadījumā, ja praksē turpmāk tiks respektēts viedoklis, ka lauksaimniecības tehnikas īpašnieku civiltiesiskā atbildība nav obligāti jāapdrošina, neizstrādājot tam nekādu ES tiesībās atļauto kompensējošo mehānismu, bez tā, ka ar to varēs konstatēt, ka Latvija pārkāpj Līgumu par Eiropas Savienības darbību, būs vēl jāizšķiras, kā būs atrisināmas situācijas, kad kāds lauksaimniecības traktors būs nodarījis zaudējumus trešajai personai, strādājot, piemēram, laukā, un šos zaudējumus šā traktora īpašnieks nevarēs atlīdzināt. Ja, notiekot negadījumam, pieņemt, ka šā traktora īpašnieka atbildība tomēr bija obligāti apdrošināma saskaņā ar *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumu*, tad radušies zaudējumi būs jāsedz no Garantijas fonda līdzekļiem, kura līdzekļi pārsvarā veidojas no Latvijas transportlīdzekļu īpašnieku un tiesīgu lietotāju maksājamām apdrošināšanas prēmijām. Tādējādi atbildība pēc būtības tiks pārliekta uz citiem apdrošināšanas prēmiju maksātājiem, kas nebūtu taisnīgs problēmas risinājums.

Savukārt, ja pieņemt, ka lauksaimniecības traktora īpašnieka atbildība nebija obligāti apdrošināma, bet šis īpašnieks, nodarot zaudējumus, tos kompensēt nevar, cietušais varēs vērsties pret valsti par zaudējumu atlīdzināšanu saistībā ar nepareizi ieviesto direktīvu.

Šaubas par transportlīdzekļa lietošanas jēdzienu saistībā ar minēto obligāto apdrošināšanu 2017. gada novembrī, vēl pirms tapis EST skaidrojums spriedumā lietā C-514/16, puda arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa lēmumā SKC-96/2017 civillietā C30483409.

Šajā civillietā ir bijis strīds – vai negadījums, kas noticis, abiem transportlīdzekļiem stāvot, pasažierim atverot durvis, ir atzīstams par apdrošināšanas gadījumu *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās*

atbildības obligātās apdrošināšanas likuma izpratnē. Tiesas šaubas balstās uz uzskatu, ka konkrētajā gadījumā neviens no transportlīdzekļa vadītājiem neesot piedalījies ceļu satiksmē, jo nav pārvietojies ar transportlīdzekli, braucot pa stāvlaukumu vai citu ceļu satiksmei paredzētu vietu.

Tāpēc tiesa nolēma uzdot EST prejudiciālu jautājumu par to, vai gadījums, kad automašīnu stāvvietā esoša transportlīdzekļa pasažieris, atverot automašīnas durvis, ir sabojājis blakus stāvošo transportlīdzekli, ir uzskatāms par apdrošināšanas gadījumu *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma izpratnē.*

Tādējādi ņemot vērā jautājuma sarežģītību un noraidīto likumprojektu, praktisko risinājumu meklēšana tiks atlikta uz kādu nenoteiktu laiku nākotnē.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot rakstā minēto, secināms, ka, nosakot CSNg notikumu kā apdrošināšanas gadījumu transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātajā apdrošināšanā, ir jāvadās pēc *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* normām, tās interpretējot saskaņā ar EST atziņām.

Par pareizi minēto normu interpretāciju autore uzskata šādu:

- mehāniskais transportlīdzeklis, kura īpašnieka civiltiesiskā atbildība obligāti jāapdrošina, ir tāds mehāniskais transportlīdzeklis, kas paredzēts braukšanai pa sauszemi un ko dzen uz priekšu mehāniskā enerģija, un kas nav sliežu transports;
- obligātās apdrošināšanas līgums ir slēdzams attiecībā uz atbildību par tādu transportlīdzekļa lietošanu, kas nav attiecināms vienīgi uz ceļu satiksmi, bet tajā ietilpst transportlīdzekļa jebkāda veida izmantošana atbilstoši šī transportlīdzekļa parastajai funkcijai.

Tādējādi ir iespējams jau šobrīd interpretēt *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* normas atbilstoši attiecīgajām direktīvām kopsakarā ar EST praksi. Ar to ne tikai pareizi tiks piemērotas ES tiesības, bet tai skaitā tiks sasniegts mērķis tam, kāpēc minētā atbildība ir obligāti apdrošināma.

Tomēr, ņemot vērā tiesiskās noteiktības principu, lai novērstu nepilnības un nodrošinātu pareizu un vienveidīgu jautājumu par transportlīdzekļa lietošanu un ar to saistītu obligātās apdrošināšanas risināšanu Latvijā, būtu jāveic *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 3. panta otrās daļas grozījumi.

Grozījumi veicami, *Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likuma* 3. panta otrajā daļā vārdus “ceļu satiksmē” aizstājot ar vārdiem “atbilstoši transportlīdzekļa parastajai funkcijai”.

References

Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 124 (5442), 30.06.2015., ar grozījumiem

Ceļu satiksmes likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 274/276 (989/991), 21.10.1997.; *Ziņotājs*, Nr. 22, 27.11.1997., ar grozījumiem

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2009/103/EK par civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu saistībā ar mehānisko transportlīdzekļu izmantošanu un kontroli saistībā ar pienākumu apdrošināt šādu atbildību. *Oficiālais Vēstnesis*, L 263, 07.10.2009., 11.–31. lpp.

Eiropas Kopienas tiesa, tiesas spriedums (sestā palāta), 1987. gada 8. oktobris, lietā 80/86, Kolpinghuis Nijmegen, Krājums, I-3969. lpp.

- Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums, 1999. gada 25. februāris, lietā C-349/96 CPP, Krājums, I-2763. lpp.
- Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums, 2001. gada 8. marts, lietā C-240/99, Krājums, I-1964. lpp.
- Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2005. gada 16. jūnijs, lietā C-105/03, Pupino, Krājums, I-5285. lpp.
- Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2008. gada 15. aprīlis, lietā C-268/06, Impact, Krājums, I-2483. lpp.
- Eiropas Kopienas Tiesa, tiesas spriedums (trešā palāta), 2009. gada 23. aprīlis, apvienotajās lietās no C-378/07 līdz C-380/07 Angelidaki u.c., Krājums, I-3071. lpp.
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (trešā palāta), 2011. gada 9. jūnijs, lietā C-409/09, José Maria Ambrósio Lavrador, Maria Cândida Olival Ferreira Bonifácio/Companhia de Seguros Fidelidade-Mundial SA. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62009CJ0409&from=EN> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (piektā palāta), 2012. gada 24. janvāris, lietā C-282/10, Ambisig – Ambiente e Sistemas de Informação Geográfica SA pret AICP – Associação de Industriais do Concelho de Pombal. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A62015CJ0046> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2012. gada 23. oktobris, lietā 300/10, Vítor Hugo Marques Almeida pret Companhia de Seguros Fidelidade-Mundial SA, Jorge Manuel da Cunha Carvalheira, Paulo Manuel Carvalheira, Fundo de Garantia Automóvel. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62010CJ0300&from=EN> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (otrā palāta), 2013. gada 24. oktobris, lietā C-22/12, Katarína Haasová pret Rastislav Petrík, Blanka Holingová. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0022> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības tiesa, tiesas spriedums (otrā palāta), 2013. gada 24. oktobris, lietā C-277/12, Vitālijs Drozdovs pret “Baltikums AAS”. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=143546&doclang=LV> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (trešā palāta), 2014. gada 4. septembris, lietā C-162/13, Damijan Vnuk v Zavarovalnica Triglav d.d. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=157341&doclang=LV> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (ceturrtā palāta), 2015. gada 26. marts, lietā C-556/13, “Litaksa” UAB pret “BTA Insurance Company” SE. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62013CJ0556&lang1=lv&type=TEXT&ancre=> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Eiropas Savienības Tiesa, tiesas spriedums (virspalāta), 2017. gada 28. novembris, lietā C-514/16, Isabel Maria Pinheiro Vieira Rodrigues de Andrade, Fausto da Silva Rodrigues de Andrade pret José Manuel Proença Salvador, Crédito Agrícola Seguros – Companhia de Seguros de Ramos Reais SA, Jorge Oliveira Pinto. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62016CJ0514&from=LV> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Fenyves, A., Kissling, C., Perner, C., Rubin, D. (2016). *Compulsory Liability Insurance from an European Perspective, Tort and Insurance Law*, Vol. 35, Berlin/Boston: De Gruyter 2016, XIII, p. 564, ISBN: 978-3-11-048469-4
- Goebel, R. J.; Fox, E. M.; Bermann, G. A.; Atik, J.; Emmert, F.; Gerard, D. (2015). *Cases and Materials on European Union Law*, 4th, West Academic Publishing, American Casebook Series, p. 1520
- Heiss, H., Lakhan, M. (2011). Principles of European Insurance Contract Law: A Model Optional Instrument With a Postscript in Honour of Fritz Reichert-Facilides, Project Group “Restatement of European Insurance Contract Law” Extent: viii, p. 152. Pieejams: www.restatement.info (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums SKC-96/2017 civillietā C30483409. Pieejams: www.at.gov.lv (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta prakse sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas (OCTA) lietās, Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2015. Pieejams: <http://www.at.gov.lv>
- Likumprojekts Nr. 1037/Lp12 “Grozījumi Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv> (skatīts 2018. gada 10. janvārī)
- Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (3013), 27.04.2004.; *Zinotājs*, Nr. 10, 29.04.2004., ar grozījumiem

PAMATS KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANAI SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM

GROUNDS FOR RENEWAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONNECTION WITH NEWLY DISCLOSED CIRCUMSTANCES

Inese Baikovska, *Mg.iur.*,

Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmas "Juridiskā zinātne" doktorante, *Latvija*

E-pasts: baikovska@inbox.lv

Abstract

It is presumed that a judgement that has come to legal force cannot be appealed and that such a judgment should be regarded as a final ruling in the case. However, under certain legal circumstances called as newly discovered circumstances, it is possible to renew criminal proceedings.

When renewing criminal proceedings due to new circumstances, the right of individuals is guaranteed by the protection of a fair trial and a fair final ruling. However, in order to start such a process, certain circumstances should set in as defined in the Criminal Procedure Law, which are considered as newly discovered, and constitute also the basis for renewal of criminal proceedings due to newly discovered circumstances.

The aim of the article is to investigate what circumstances can serve as the basis for renewal of criminal proceedings due to newly discovered circumstances, and to point out the legal issues and find their legally sound solution. The tasks of the article are to investigate and compare the criminal procedure of Latvia with other regulations established in Latvian procedural laws. The research has resulted in suggestions for improvement of the legal framework.

Keywords: criminal procedure, newly disclosed circumstances, renewal of criminal proceedings

Atslēgas vārdi: kriminālprocess, jaunatklāti apstākļi, kriminālprocesa atjaunošana

Ievads

Tiesas spriedums, kas stājies likumīgā spēkā, ir izpildāms, un šādam spriedumam ir likuma spēks, visiem tas ir obligāts un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu (Par tiesu varu, 1992, 16). Lai arī tiek prezumēts, ka likumīgā spēkā stājies spriedums nav pārsūdzams un tāds spriedums uzskatāms par galīgo nolēmumu lietā, tomēr, pastāvot zināmiem tiesiskiem apstākļiem, kas tiek dēvēti par jaunatklātiem apstākļiem, ir iespējams atjaunot kriminālprocesu. Šāda kriminālprocesa atjaunošanas un lietas pārskatīšanas nepieciešamība var rasties gadījumos, kad pēc tiesas sprieduma vai prokurora priekšraksta par sodu spēkā stāšanās atklājas tādi apstākļi, kas nebija zināmi izmeklēšanas vai iztiesāšanas laikā, un līdz ar to nebija ņemti vērā, sagatavojot nolēmumu. Atjaunojot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ, tiek nodrošinātas personu tiesības uz taisnīgas tiesas aizsardzību un taisnīgu galīgo nolēmumu. Latvijas Republikas *Satversmes* 92. panta pirmais teikums garantē ikvienai personai tiesības uz taisnīgu tiesu (Latvijas Republikas *Satversme*, 1922, 92). Līdz ar to ikvienai kriminālprocesā iesaistītai personai, kuras tiesības vai likumiskās intereses tika aizskartas konkrētā kriminālprocesā, tiek garantētas tiesības iesniegt pieteikumu procesa uzsākšanai jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai. Tomēr, lai šādu procesu uzsāktu, ir jāiestājas noteiktiem *Kriminālprocesa likumā* definētiem apstākļiem,

kuri uzskatāmi par jaunatklātiem, kas arī ir pamats kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Raksta mērķis ir izpētīt, kādi apstākļi var būt pamats kriminālprocesa atjaunošanai jaunatklātu apstākļu dēļ, noskaidrot tiesiskā regulējuma problemātiku un rast juridiski pamatotu risinājumu. Raksta uzdevumi ir izpētīt un salīdzināt Latvijas kriminālprocesuālo regulējumu ar citos Latvijas procesuālajos likumos noteikto regulējumu. Pētījuma rezultātā doti ierosinājumi tiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Pētījuma bāze ir normatīvo aktu, tiesu nolēmumu, atziņu un viedokļu analīze. Raksta izstrādē tika izmantotas analīzes un sintēzes metodes – pētot dažādu procesuālo likumu tiesiskā regulējuma kopsakarības un atšķirības, salīdzināmā metode – pētīt konkrētas tiesību normas salīdzinājumā ar citām normām līdzīgos tiesiskos regulējumos. Izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā – pētīt konkrētas tiesību normas juridisko regulējumu, noskaidrojot normas jēgu un mērķi.

1. Jēdziena “jaunatklāti apstākļi” izpratne

Likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums uzskatāms par galīgo nolēmumu lietā, šāds spriedums ir izpildāms, un tas nav pārsūdzams. Spēkā stājies tiesas nolēmums tiek uzskatīts par likumam atbilstošu, taisnīgu un pamatotu un tam no tiesas viedokļa ir likuma nozīme (Gruziņš, 2015, 409). Turklāt personai ir tiesības uz pamatotu un argumentētu tiesas nolēmumu, it īpaši, ja ar to tiek atzīta personas vaina noziedzīgā nodarījumā un noteikts sods, bet kriminālprocess, kas noslēdzas ar nepienācīgi pamatotu tiesas nolēmumu, neatbilst konstitucionālajiem un starptautiskajiem vispārpieņemto pilsoņu tiesību uz taisnīgu tiesu principiem kā kriminālprocesa pamatprincipam. (Bubalović, 2014, 989)

Latvijas Republikas Satversmes tiesa atzinusi, ka *res judicata* princips veido *Satversmes* 92. panta noteikto tiesību uz taisnīgu tiesu saturu, kur saskaņā ar šo principu nevienam nav tiesību uz spēkā esoša sprieduma pārskatīšanu ar mērķi panākt atkārtotu lietas izspriešanu. Satversmes tiesa norādījusi, ka katrā konkrētā lietā nepieciešams līdzsvarot tiesiskās stabilitātes un taisnīguma principus un ka vienīgais sprieduma atcelšanas pamats var būt būtiska tiesas kļūda, kas novedusi pie lietas nepareizas izspriešanas pēc būtības, ja tās rezultātā būtiski pārkāptas cilvēka pamattiesības, vairāku personu tiesības un likumīgās intereses vai citas ar likumu aizsargājamas publiskās intereses. (Satversmes Tiesa, 2013-08-01, 2014)

Saskaņā ar *Kriminālprocesa likumā* noteikto regulējumu, kā galīgais nolēmums krimināllietā var būt gan tiesas spriedums, gan prokurora priekšraksts par sodu. Pastāvot zināmiem tiesiskiem apstākļiem, kas tiek dēvēti par jaunatklātiem apstākļiem, ir iespējams atjaunot kriminālprocesu arī pēc galīgā nolēmuma spēkā stāšanās. Kriminālprocesa atjaunošana jaunatklātu apstākļu dēļ ir īpaša kriminālprocesuāla stadija – procesuāls līdzeklis, lai atjaunotu tiesiskumu. Nepieciešamība atjaunot kriminālprocesu pēc tam, kad spēkā stājies nolēmums lietā, var rasties, ja atklājas tādi apstākļi, kas nebija zināmi tiesas izmeklēšanas laikā vai sprieduma (arī prokurora priekšraksta par sodu) sastādīšanas laikā, un tādēļ nebija ņemti vērā nolēmuma sagatavošanā. Kriminālprocesa atjaunošanas nepieciešamība var rasties, lai nodibinātu tiesiskumu un tiktu ievērotas personu tiesības uz taisnīgu tiesu.

Jaunatklātie apstākļi (*newly-found circumstances*) – juridiski fakti vai citi nozīmīgi apstākļi, kas nebija zināmi tiesai, bet pastāvēja lietas izmeklēšanas laikā un tika konstatēti (atklājās) pēc tiesas sprieduma vai lēmuma stāšanās likumīgā spēkā. (Apinis, 2002, 75)

Kriminālprocesuālo tiesību juridiskajā literatūrā atrodams jēdziena “jaunu un jaunatklātu apstākļu” definējums – tie ir fakti, kas nebija zināmi tiesai nolēmuma pieņemšanas brīdī, kuri vai nu pilnībā izslēdz

atbildību par konkrētu noziedzīgu nodarījumu, par kuru persona atzīta par vainīgu, vai arī saskaņā ar smagākām vai bīstamākām sekām atzīstams, ka persona izdarījusi smagāku nodarījumu. (*Загорский*, 2017, 1060)

Kā redzams pēc abiem iepriekšējiem definējumiem, viedokļi dalās, vieni uzskata, ka visi tie apstākļi, kas atklājas no jauna pēc nolēmuma lietā spēkā stāšanās, uzskatāmi par "jaunatklātiem apstākļiem", savukārt citi uzskata, ka tie ir "jauni un jaunatklāti apstākļi".

Juridiskajā literatūrā attiecībā par terminu "jauni un jaunatklāti apstākļi" atrodams skaidrojums. Par jaunatklātiem apstākļiem uzskatāmi krimināli sodāmi nodarījumi, uz kā pamata pieņemts tiesas spriedums (saukti – *falsa*), kur pieskaitāmi tādi nodarījumi kā dokumentu viltojumi, apzināti nepatiesas liecinieku, cietušo liecības vai eksperta atzinums un tml. Tātad šāda krimināli sodāmā darbība ietekmējusi lietā pieņemtā nolēmuma rezultātu. Savukārt par jauniem apstākļiem uzskatāmi jauni fakti vai pierādījumi (saukti – *nova*), kuri nebija zināmi pirmstiesas izmeklēšanai vai tiesai pieņemot nolēmumu, bet kuri nav krimināli sodāmi. (*Шпедер, Феррел*, 2016, 241–242) No minētā autore secina, ka par jauniem apstākļiem (*nova*) tiek uzskatīti visi pārējie iespējamie apstākļi, kuri nebija zināmi tiesai (arī prokuroram), pieņemot lietā nolēmumu, un tie, piemēram, var būt starptautisko tiesu institūciju, t.sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumi, valsts konstitucionālo tiesu nolēmumi un tml.

Latvijā *Kriminālprocesa likums* paredz atjaunot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ, kas nozīmē, ka visi *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrajā daļā uzskaitītie iemesli, kuri var būt pamatā, lai atjaunotu kriminālprocesu, uzskatāmi par jaunatklātiem apstākļiem. Savukārt, piemēram, Krievijas *Kriminālprocesa kodeksa* definējumā noteikts, ka kriminālprocesu var atjaunot jaunu vai jaunatklātu apstākļu dēļ (*Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации*, 2001, 413). Tomēr abi šie iespējamie atjaunošanas iemesli faktiski ir līdzīgi tiem apstākļiem, kādi noteikti arī Latvijas kriminālprocesuālajā regulējumā kā jaunatklāti apstākļi.

Kriminālprocesa atjaunošana jaunatklātu apstākļu dēļ ir pastāvīga kriminālprocesa stadija, kas tiek pakļauta augstākstāvošu tiesu varas institūciju kontrolei, kā arī, lai tiktu īstenota tiesiskuma nodrošināšana. Tādējādi tiek atcelti spēkā stājušies kļūdainie un prettiesiskie nolēmumi, pamatojoties uz jaunatklātiem apstākļiem, lai nodrošinātu gan cietušo personu tiesiskās intereses, gan to personu intereses, kuras cietušas no nepamatotas vai pretlikumīgas notiesāšanas un šo personu tiesību un brīvību ierobežošanas. (*Камчатова и др.*, 2016, 13)

Viens no *Kriminālprocesa likumā* paredzētajiem kriminālprocesa pamatprincipiem ir dubultās sodīšanas nepieļaujamība (*ne bis in idem*) (*Kriminālprocesa likums*, 2005, 25). Tas nozīmē, ka nolēmums (tiesas spriedums vai prokurora priekšraksts par sodu), kas stājies likumīgā spēkā, nav pārsūdzams, un lieta nav atjaunojama, un atkārtoti personu par to pašu nodarījumu nevar sodīt. Tādā veidā tiek radīta tiesiskā stabilitāte. Eiropas Cilvēktiesību tiesa savā praksē atzinusi, ka atkāpe no tiesiskās stabilitātes principa var tikt attaisnota tikai pie būtiskiem un nepārvaramiem apstākļiem un tiesas galīgā nolēmuma pārskatīšana iespējama tikai, lai novērstu un izlabotu būtiskus, tiesvedības procesā pieļautus pārkāpumus vai īstenotu tiesiskuma atjaunošanu. Katrā konkrētajā gadījumā tiesai jāizlemj, vai atkāpe no tiesiskās stabilitātes principa ir attaisnojama (*Щерба, Чащина*, 2013, 85; Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2009, 8269/02, 35). Tomēr *ne bis in idem* principa būtība ir tāda, ka tad, kad persona ir attaisnota, tai būtu jāļauj dzīvot mierā pat tad, ja izrādīsies, ka attaisnošana bijusi materiāli nepareiza (*Stigen*, 2008, 333). Savukārt *Kriminālprocesa likuma* 25. panta otrās daļas 1. punktā noteikts, ka par dubultās sodīšanas principa pārkāpumu nav uzskatāma atkārtota tiesāšana vai sodīšana, ja krimināllietas jauna iztiesāšana notiek, kad konstatēti jaunatklāti apstākļi.

Autores ieskatā, atjaunojot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ, nekādā ziņā nevar apgalvot, ka tiek pārkāpts *ne bis in idem* princips. Gluži pretēji, atjaunotais kriminālprocess tiek virzīts uz taisnības

nodibināšanu konkrētā lietā, un tas lielākoties vērsts uz taisnīgas tiesas principa garantēšanu. Tādējādi tiek nodibināts tiesiskums, kas ir gan notiesātās personas, gan arī cietušā interesēs. Turklāt praksē visbiežāk vērojami gadījumi, ka tieši notiesātie vēršas ar pieteikumu lietas atjaunošanai jaunatklātu apstākļu dēļ, tādējādi mēģinot panākt attaisnojoša sprieduma vai arī vieglāka soda piemērošanu.

2. Kriminālprocesa likumā noteiktie jaunatklātie apstākļi

Lietas jauna izskatīšana, kurā spriedums vai lēmums stājies likumīgā spēkā, jaunatklātu apstākļu dēļ ir procesuāla stadija, kuru reglamentē *Kriminālprocesa likuma* 62. nodaļa. Turklāt lietu no jauna var izskatīt tikai nedaudzos gadījumos, kuri *Kriminālprocesa likumā* definēti kā jaunatklāti apstākļi. *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrajā daļā definēti jaunatklāti apstākļi, kas var būt pamatā kriminālprocesa atjaunošanai, un tie ir:

- ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības, apzināti nepatiess eksperta atzinums, tulkojums, lietisko pierādījumu, izmeklēšanas un tiesas darbību protokolu vai lēmumu viltojums, kā arī citu pierādījumu viltojums, kuri bijuši pamatā nelikumīga nolēmuma pieņemšanai;
- ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzīta tiesneša, prokurora vai izmeklētāja noziedzīga ļaunprātība, kas bijusi pamatā nelikumīga nolēmuma pieņemšanai;
- citi apstākļi, kas, pieņemot nolēmumu, nav bijuši zināmi tiesai vai prokuroram un kas paši par sevi vai kopā ar agrāk konstatētajiem apstākļiem norāda, ka persona nav vainīga vai izdarījusi vieglāku vai smagāku noziedzīgu nodarījumu nekā tas, par kuru tā notiesāta vai tai piemērots prokurora priekšraksts par sodu, vai arī kas liecina par attaisnotā vai tās personas vainu, attiecībā uz kuru kriminālprocess bijis izbeigts;
- Satversmes tiesas atzinums par tādas tiesību normas vai tās interpretācijas neatbilstību *Satversmei*, uz kuras pamata spēkā stājies nolēmums;
- starptautiskas tiesu institūcijas atzinums par to, ka Latvijas nolēmums, kas stājies spēkā, neatbilst Latvijai saistošiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem.

Tātad *Kriminālprocesa likums* precīzi definē apstākļus, kuri var būt pamatā kriminālprocesa atjaunošanai, un nekādi citi apstākļi nav pieļaujami. Šā raksta iepriekšējā nodaļā autore norādījusi uz juridiskajā literatūrā atrodamo jaunatklāto apstākļu iedalījumu kā krimināli sodāmos nodarījumos (*falsa*) un jaunos faktos vai pierādījumos (*nova*), tad autores ieskatā *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1., 2. punktā norādītie apstākļi ir uzskatāmi kā krimināli sodāmi apstākļi, savukārt panta otrās daļas 3., 4., un 5. punktā norādītie apstākļi – kā jauni fakti vai pierādījumi. No minētā secināms, ka pirmajā gadījumā, lai atjaunotu kriminālprocesu šo jaunatklāto apstākļu dēļ, ir nepieciešams spēkā stājies tiesas nolēmums vai prokurora priekšraksts par sodu. Šie krimināli sodāmie noziedzīgie nodarījumi, kuru dēļ var atjaunot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ ir:

- cietušā vai liecinieka apzināti nepatiesas liecības;
- apzināti nepatiess eksperta atzinums;
- apzināti nepatiess tulka tulkojums;
- lietisko pierādījumu viltojums;
- izmeklēšanas un tiesas darbību protokolu vai lēmumu viltojums;
- citu pierādījumu viltojums;
- tiesneša, prokurora vai izmeklētāja noziedzīga ļaunprātība.

Lai varētu atjaunot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ, pamatojoties uz iepriekš minētajiem apstākļiem, tiem jābūt konstatētiem *Kriminālprocesa likumā* noteiktā kārtībā, t.i., ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu. Tomēr var būt apstākļi, kuru dēļ tiesa vai prokurors

nevar taisīt nolēmumu, piemēram, ja iestājies noilgums vai izdots attiecīgs amnestijas akts, vai apžēlota persona, kura izdarījusi konkrētu noziedzīgo nodarījumu, vai arī gadījumā, ja miris apsūdzētais. Šādos gadījumos *Kriminālprocesa likums* paredz, ka jaunatklātu apstākļu esamību konstatē izmeklēšana *Kriminālprocesa likuma* 62. nodaļā paredzētajā kārtībā.

Kā piemēru attiecībā par krimināli sodāmiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuru dēļ var atjaunot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ, var minēt Augstākās tiesas atzīto, ka jaunatklātam apstāklim – ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzīts apzināti nepatiesa eksperta atzinums – nav pielīdzināms civilprocesā iegūts atšķirīgs eksperta viedoklis. Konkrētajā lietā tiesa nav konstatējusi, ka ekspertīzes atzinums likumā noteiktā kārtībā atzīts par apzināti nepatiesu eksperta atzinumu, tādējādi nepastāv *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 1. punkta nosacījumi jaunatklāta apstākļa konstatēšanai. (Augstākās Tiesas Krimināllietu departaments, SKK-J-546/2017, 2017) Konkrētajā lietā tiesa noraidīja pieteikumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātu apstākli. No minētā secināms, ka šajā gadījumā neesot pamatam atjaunot kriminālprocesu, tiek ievērots *res judicata* princips, respektējot spēkā stājušos tiesas spriedumu.

Kriminālprocesa likuma 655. panta otrās daļas 3. punktā norādīts uz “citiem apstākļiem”, kas sākotnēji, pieņemot nolēmumu, nav bijuši zināmi tiesai vai prokuroram, tomēr šie apstākļi likumā nav tieši definēti. Tādējādi prokuroram, kas veiks procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, atstāta zināma rīcības brīvība, lai izvērtētu katru konkrēto gadījumu, vai tas var tikt atzīts par tādu apstākli, kas var būt pamatā kriminālprocesa atjaunošanai. Pastāv viedoklis, ka, lai apstākli, kas pastāvēja lietas izskatīšanas laikā, bet nebija zināms tiesai, atzītu par jaunatklātu, tam jāatbilst vairākiem kritērijiem: tam bija jāpastāv lietas izskatīšanas laikā, tas nebija zināms tiesai, tas ir nozīmīgs lietas izlemšanā (Briede, 2008, 639). Autore pievienojas šim viedoklim un uzskata, ka, lai *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrajā daļā noteiktos apstākļus, kuri, pieņemot nolēmumu, nav bijuši zināmi tiesai vai prokuroram, atzītu par jaunatklātu apstākli, galvenokārt jāsaturs tāds fakts apjoms, kas varēja ietekmēt galīgā nolēmuma saturu konkrētajā kriminālprocesā. Tas nozīmē, ka gadījumā, ja šie fakti būtu bijuši zināmi tiesai vai prokuroram, tad pieņemtais nolēmums būtu bijis atšķirīgs. Turklāt šis nolēmums varētu būt bijis vai nu labvēlīgāks notiesātajai personai vai gluži pretēji, nelabvēlīgāks.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa jaunatklātu apstākļu kontekstā atzinusi, ka par “citiem apstākļiem” ir uzskatāmi ne tikai iztiesāšanas laikā tiesai nezināmie apstākļi, bet arī tādi procesuāli pārkāpumi – tiesas kļūdas, kas varēja novest pie prettiesiska nolēmuma taisīšanas. Piemēram, tie var būt tādi apstākļi kā tiesas izmeklēšanas laikā lietā savāktu pierādījumu ignorēšana vispār vai to nepareiza novērtēšana, vai arī nepareiza likuma normu piemērošana, t.i., tādi apstākļi, kas var būt pamatā, lai lieta tiktu no jauna izskatīta. (*Камчатова и др.*, 2016, 13)

Kā viens no pamatiem kriminālprocesa atjaunošanai jaunatklātu apstākļu dēļ var būt starptautiskas tiesu institūcijas atzinums par to, ka Latvijas nolēmums, kas stājies spēkā, neatbilst Latvijai saistošiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem. Kā piemērs šādam gadījumam ir Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 2. decembra spriedums lietā Taraneks pret Latviju. Ar šo spriedumu tika atzīts, ka, iztiesājot lietu pret konkrēto personu, noticis Konvencijas 6. panta 1. punkta pārkāpums saistībā ar iespējamu uzskūdišanu, kā arī noticis Konvencijas 8. panta pārkāpums saistībā ar sarunu ierakstīšanu un saistībā ar kratīšanu personas birojā. (Eiropas Cilvēktiesību tiesa, 3082/06, 2014) Lai arī šajā konkrētajā lietā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa spriedumā tieši netika norādījusi, ka kriminālprocess būtu jāatjauno un lieta jāizskata no jauna, tomēr, pamatojoties uz šo Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu, Augstākā tiesa lēma atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātu apstākli – starptautiskas tiesu institūcijas atzinumu par to, ka Latvijas nolēmums, kas stājies spēkā, neatbilst Latvijai saistošiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem. Vienlaicīgi Augstākā tiesa atzina, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Taraneks pret

Latviju ir atzīstams par jaunatklātu apstākli, kas var būtiski ietekmēt lietas iznākumu un apelācijas instances tiesai, iztiesājot lietu no jauna, Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā konstatētie Konvencijas pārkāpumi ir jāņem vērā. (Augstākās Tiesas Kriminālietu departaments, SKK-J-637/2017, 2017)

Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada Rekomendācijā Nr. R(2000)2 "Par atsevišķu lietu pārskatīšanu vai izskatīšanu no jauna nacionālajā līmenī pēc pieņemtajiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem" doti ieteikumi, kādos gadījumos nacionālajā līmenī būtu vēlams tiesvedības uzsākšana no jauna. Rekomendācijas II punktā noteikts, ka lietu atkārtota izskatīšana vai procesa atjaunošana ieteikta lietās, kurās cietusī puse turpina ciest ļoti nopietnas negatīvas sekas, kas nav pienācīgi atlīdzinātas ar taisnīgu atlīdzību un nevar tikt izlabotas citādi, kā vien izskatot lietu atkārtoti, un ja nacionālās tiesas nolēmumā vai procesā ir pieļauti Konvencijas pārkāpumi. (Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija Nr. R(2000)2, 2000) Tātad secināms, ka tiek rekomendēta lietas atjaunošana arī tādos gadījumos, ja būtiski aizskartas cietušās personas tiesiskās intereses, kuras var novērst, vienīgi izskatot lietu no jauna. Tāpat rekomendācijas preambulā noteikts, ka procesa atjaunošanas nepieciešamības galvenais kritērijs ir saistīts ar iespēju nodrošināt sākotnējā stāvokļa atjaunošanu (*restitutio in integrum*) – ja izņēmuma apstākļos lietas atkārtota izskatīšana vai procesa atjaunošana ir visefektīvākā vai vienīgā iespēja nodrošināt sākotnējā stāvokļa atjaunošanu.

Augstākā tiesa, izskatot lietas par kriminālprocesa atjaunošanu jaunatklātu apstākļu dēļ, vairākkārtīgi lēmumos (piemēram, lietās SKK-J-637/2017; SKK-J-474/2013) ir atsaukusies un minēto Rekomendāciju, norādot, ka, izlemjot jautājumu par tiesvedības uzsākšanu no jauna, tiesa vadās no kritērija, vai lietas atkārtota izskatīšana spēs nodrošināt sākotnējā stāvokļa atjaunošanu un novērst negatīvās sekas, kas nav pienācīgi atlīdzinātas ar taisnīgu atlīdzību un nevar tikt izlabotas citādi, kā vien izskatot lietu atkārtoti.

Autores ieskatā, lai, pamatojoties uz *Kriminālprocesa likumā* noteiktiem jaunatklātiem apstākļiem, atjaunotu kriminālprocesu, nepietiek ar to vien, ka šādi apstākļi ir atklāti *de facto*, bet ir nepieciešams konstatēt virkni cēloņsakarību un pazīmju kopumu, lai šos apstākļus atzītu par tādiem, kas ietekmējuši lietas iznākumu, t.i., nolēmumu lietā.

Lai pamatotu kriminālprocesa atjaunošanas tiesiskumu, pamatojoties uz jaunatklātiem apstākļiem, tādiem kā jauni pierādījumi, ir jāparāda, ka šie jaunie pierādījumi bija atklāti pēc tiesvedības pabeigšanas un ka tie visticamāk mainītu tiesvedības procesa rezultātu, un ka tie nevarēja tikt atklāti pirms iztiesāšanas, izmeklējot lietu ar vislielāko rūpību. (*John & Federico, 1999, 68*)

Pastāv viedoklis – lai jaunatklātus apstākļus atzītu par tādiem, kas ietekmējuši nolēmumu lietā, ir jāievēro šādi nosacījumi:

- konkrētie apstākļi nebija zināmi tiesai no tās neatkarīgu iemeslu dēļ;
- apstākļu nozīmīgums, kā tie ietekmējuši lietas pareizu izspriešanu pēc būtības jau pirmajā tiesu instancē;
- jaunatklātiem apstākļiem bija jāpastāv jau pirms nolēmuma pieņemšanas;
- šos apstākļus tiesa nevarēja ņemt vērā lietas izskatīšanas laikā vai pieņemot nolēmumu, tādēļ, ka tie nebija zināmi tiesai;
- apstākļi tiek konstatēti tikai pēc nolēmuma spēkā stāšanās, un šie apstākļi konstatēti ar tiesas nolēmumu vai prokurora lēmumu. (*Камчатова и др., 2016, 57*)

Autore piekrīt, ka šie nosacījumi pārbaudāmi, lai atzītu, ka konkrētais jaunatklātais apstāklis ir atzīstams par tādu, kas ietekmējis lietā pieņemto nolēmumu, vien piebilstams, ka iepriekš norādītajā skaidrojumā ar jēdzienu "tiesa" zināmos gadījumos būtu saprotams arī prokurors, kad galīgais nolēmums lietā ir prokurora priekšraksts par sodu.

Satversmes tiesa norādījusi, ka līdzsvaru starp *res judicata* principu un taisnīgu spriedumu ir iespējams nodrošināt, ja kriminālprocess sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem tiek atjaunots vienīgi gadījumos, kad tam ir tiesisks pamats, un, ka sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, var tikt atcelti tikai tādi spēkā stājušies tiesas spriedumi, kuri neatbilst taisnīga sprieduma kritērijiem. (Satversmes Tiesa, 2015-19-01, 2016)

Autores ieskatā, iepriekš minētajai Satversmes tiesas atziņai ir būtiska loma turpmākajā tiesu praksē, kā arī prokuroriem jautājumu izlemšanā par iespējamību atjaunot kriminālprocesu jaunatklātu apstākļu dēļ. Autore uzskata, ka vienlīdz svarīgi ir panākt līdzsvaru starp tiesiskās stabilitātes (*res judicata*) principu un taisnīgu nolēmumu lietā. Ir svarīgi panākt taisnīgu tiesvedības procesa rezultātu, kas arī ir garantija uz taisnīgu tiesu. Spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu kriminālprocesā var uzskatīt par neatbilstošu taisnīga nolēmuma kritērijiem, ja pēc tā spēkā stāšanās atklājušies tādi jaunatklāti apstākļi, kurus ņemot vērā, nolēmums lietā būtu bijis atšķirīgs no sākotnējā. Lai panāktu taisnīgu nolēmumu, vienīgā iespēja ir atjaunot tiesvedību kriminālprocesā un izskatīt lietu no jauna, ņemot vērā jaunatklātos apstākļus, kā arī, lai netiktu notiesātas tādas personas par noziedzīgiem nodarījumiem, kurus tās nav izdarījušas, bet personas, kuras izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tiktu atbilstoši notiesātas.

3. Jaunatklātu apstākļu definējums Latvijas procesuālajos likumos

Jaunatklātu apstākļu definējumam citos Latvijas procesuālajos likumos ir vērojamas gan līdzības, gan atšķirības. *Civilprocesa likuma* 479. pantā (Civilprocesa likums, 1998, 479) noteiktie jaunatklātie apstākļi lielā mērā ir līdzīgi kā noteiktie *Kriminālprocesa likumā*, tomēr tajos vērojami trūkumi. Kriminālprocesuālo normu attīstības gaitā ir ieviests jauns soda piemērošanas institūts – prokurora priekšraksts par sodu, kam ir tāds pats likumīgais spēks kā tiesas spriedumam. Ja *Kriminālprocesa likumā* par jaunatklātiem apstākļiem tiek uzskatīti ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu atzītas noteiktas kategorijas noziedzīgie nodarījumi, par kuriem persona sodīta, tad attiecīgi *Civilprocesa likumā* par jaunatklātiem apstākļiem tiek uzskatīti tikai ar spēkā stājušos tiesas spriedumu atzīti noteiktas kategorijas noziedzīgie nodarījumi, par kuriem persona sodīta. *Civilprocesa likumā* nav ietverti tādi jaunatklātu apstākļu gadījumi, ja personai sods piemērots ar prokurora priekšrakstu par sodu. Autores ieskatā, tas ir liels trūkums *Civilprocesa likumā*, kur attiecīgās normas – likuma 479. panta 2., un 3. punkts ir novecojušas normas, un tās jāpapildina ar atsauci arī uz “spēkā stājušos prokurora priekšrakstu par sodu”. Šā raksta secinājumu daļā autore izsaka priekšlikumu izteikt *Civilprocesa likuma* 479 panta 2. un 3. punktu jaunā redakcijā.

Administratīvā procesa likuma 353. pantā (Administratīvā procesa likums, 2001, 353) definētie jaunatklātie apstākļi satur ziņā praktiski ir identiski *Civilprocesa likumā* noteiktajam regulējumam un satur tos pašus trūkumus, kādus autore saskata *Civilprocesa likuma* definējumā, t.i., *Administratīvā procesa likuma* 353. panta 2. un 3. punktā par jaunatklātiem apstākļiem tiek atzīti tikai ar spēkā stājušos tiesas spriedumu atzīti noteiktas kategorijas noziedzīgie nodarījumi (apzināti nepatiesas: liecinieku liecības, eksperta atzinums, tulkojums, viltoti rakstveida vai lietiskie pierādījumi, kuru dēļ taisīts prettiesisks vai nepamatots spriedums, kā arī krimināllietā konstatētas darbības, kuru dēļ taisīts prettiesisks spriedums vai lēmums), un nav ietverti tādi gadījumi, ja konkrētie noziedzīgie nodarījumi konstatēti ar spēkā stājušos prokurora priekšrakstu par sodu. Līdz ar to autore uzskata, ka arī *Administratīvā procesa likuma* 353. panta 2. un 3. punktu nepieciešams grozīt, papildinot ar atsauci uz “spēkā stājušos prokurora priekšrakstu par sodu”. Šā raksta secinājumu daļā autore izsaka priekšlikumu izteikt *Administratīvā procesa likuma* 353. panta 2. un 3. punktu jaunā redakcijā.

Atšķirībā no *Kriminālprocesa likumā* definētajiem jaunatklātiem apstākļiem, *Civilprocesa likumā* ir noteikts, ka par jaunatklātu apstākli var tikt atzīts arī tā tiesas sprieduma vai citas iestādes lēmuma atcelšana, uz kura pamata taisīts spriedums vai pieņemts lēmums (Civilprocesa likums, 1998, 479).

Līdzīgs definējums dots arī *Administratīvā procesa likumā* (Administratīvā procesa likums, 2001, 353). Tātad civillieta vai administratīvā lieta sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem var tikt izskatīta no jauna, ja fakti, kas ir sprieduma vai lēmuma pamatā, zaudē savu prejudiciālo nozīmi, tas nozīmē, ja atcelts tiesas nolēmums vai citas iestādes lēmums, uz kura pamata taisīts spriedums, tad jāatceļ arī šis tiesas nolēmums (Torgāns, 2012, 879). Gadījumā ja atceltais spriedums vai lēmums ir bijis saistīts ar lietu, bet nav bijis par pamatu, kas varētu ietekmēt konkrētās lietas nolēmumu, tad šajā normā norādītais nav piemērojams (Briede, 2008, 644).

Kriminālprocesa likumā šāds, iepriekš aprakstītais regulējums nav dots, tomēr, autores ieskatā, šādi gadījumi praksē varētu būt. Piemēram, ja persona sodīta pēc *Krimināllikuma* 296. pantā paredzētā – par tiesas nolēmuma vai prokurora priekšraksta par sodu neizpildīšanu vai izpildes kavēšanu (Krimināllikums, 1998, 296), un nolēmums stājies likumīgā spēkā. Šāds nolēmums, kuru persona nav pildījusi, var būt bijis pieņemts gan kriminālprocesā, gan civilprocesā vai administratīvajā procesā, un ir pieļaujams, ka tāds nolēmums varētu tikt atcelts. Līdz ar ko, pamatojoties uz to, ka atcelts tiesas nolēmums, par kura neizpildi persona sodīta, būtu atceļams arī šis nolēmums. Šāds gadījums būtu uzskatāms arī par jaunatklātu apstākli. Autore uzskata, ka būtu lietderīgi arī šādu regulējumu ietvert *Kriminālprocesa likumā*, kā vienu no apstākļiem, kas var būt pamatā kriminālprocesa atjaunošanai jaunatklātu apstākļu dēļ. Tomēr, ņemot vērā, ka šādi gadījumi varētu rasties īpaši reti un, ņemot vērā, ka katrai īpašai un retai dzīves situācijai nav iespējams noteikt tiesisko regulējumu, tad, autores ieskatā, lietderīgāk būtu nevis noteikt speciālu regulējumu iepriekš aprakstītam gadījumam, bet paredzēt, ka, ja patiešām šāds vai līdzīgs gadījums atklājas, tad būtu piemērojams *Kriminālprocesa likuma* 655. panta otrās daļas 3. punkts, kas paredz, ka par jaunatklātu apstākli ir atzīstami “citi apstākļi”. Tādējādi dodot prokuroram zināmu rīcības brīvību izvērtēt konkrēto gadījumu, vai tas var tikt atzīts par jaunatklātu apstākli. Autore piekrīt arī viedoklim, ka nav lietderīgi pārvērst *Kriminālprocesa likumu* par instrukciju. Tas negatīvi ietekmē tiesību piemērošanu, jo atradina tiesību piemērotāju no patstāvīgas domāšanas, kā rezultātā viņš sagaida, ka uz jebkuru jautājumu skaidru atbildi sniegs likuma burtiskais teksts. (Leja, 2017, 90)

Aplūkojot Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksa* 289.²³pantā (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss, 1984, 289²³) noteikto regulējumu, kas nosaka apstākļus, kuri atzīstami par jaunatklātiem, tad arī šeit vērojamas tās pašas līdzības, ko autore aprakstījusi iepriekš saistībā ar *Civilprocesa likumā* un *Administratīvā procesa likumā* noteikto regulējumu. Arī Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksā* definētie jaunatklātie apstākļi, līdzīgi kā abos iepriekš norādītajos procesuālajos likumos, satur tos pašus trūkumus un neparedz atjaunot lietu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ja, piemēram, ar spēkā stājušos prokurora priekšrakstu par sodu atzītas apzināti nepatiesas: liecinieku liecības, eksperta atzinums, tulkojums, viltoti rakstveida vai lietiskie pierādījumi, kuri bijuši par pamatu prettiesiska tiesas nolēmuma vai iestādes lēmuma pieņemšanai, kā arī krimināllietā konstatētas tiesas vai prokurora darbības, kuru dēļ taisīts prettiesisks spriedums vai lēmums.

Aplūkojot Saeimā izskatāmā likumprojekta – *Administratīvo pārkāpumu procesa likuma* 252. pantā noteikto regulējumu (Likumprojekts Nr. 16/Lp12 redakcija uz 2. lasījumu), redzams, ka likumdevējs jaunajā likumā ieviesis identiski tos pašus jaunatklātos apstākļus, kādi paredzēti Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksā*. Likumdevējs joprojām nav ņēmis vērā kriminālprocesuālo regulējumu attiecībā uz sodu piemērošanas institūtu – prokurora priekšrakstu par sodu. Līdz ar to, autores ieskatā, gadījumā, ja arī likumprojekta 3. lasījumā šie trūkumi netiks novērsti, tad jaunais likums – *Administratīvo pārkāpumu procesa likums* jau sākotnēji tiks pieņemts ar zināmiem defektiem attiecībā uz lietu atjaunošanu jaunatklātu apstākļu dēļ.

Autores ieskatā, iepriekš minētais ir būtisks trūkums, kuru nepieciešams novērst ne tikai spēkā esošajā Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksā*, bet arī plānojot ieviest jauno *Administratīvo pārkāpumu*

procesa likumu. Regulējumam saistībā ar jaunatklātiem apstākļiem, kas varēs būt pamatā, lai lietu izskatītu no jauna, jābūt tieši un konkrēti definētiem, ietverot visus iespējamus, gadījumus un ņemot vērā kriminālprocesuālo regulējumu, kā arī *Krimināllikumā* noteikto (Krimināllikums, 1998, 35), ka personu atzīt par vainīgu un piespriest sodu par noziedzīgu nodarījumu var tiesa vai arī prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu.

Secinājumi

1. Spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu kriminālprocesā var uzskatīt par neatbilstošu taisnīga nolēmuma kritērijiem, ja pēc tā spēkā stāšanās atklājušies tādi jaunatklāti apstākļi, kurus ņemot vērā, nolēmums lietā būtu bijis atšķirīgs no sākotnējā. Lai panāktu taisnīgu nolēmumu, vienīgā iespēja ir atjaunot tiesvedību kriminālprocesā un izskatīt lietu no jauna, ņemot vērā jaunatklātos apstākļus.
2. Latvijas procesuālajos likumos nav vienotas nostādnes definējumā par apstākļiem, kas būtu uzskatāmi par jaunatklātiem apstākļiem. *Civilprocesa likuma, Administratīvā procesa likuma, Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa* normas ir novecojušas un neatbilst tiesiskajai situācijai, jo neietver tiesību institūtu "prokurora priekšraksts par sodu", kuram ir tāds pats juridiskais spēks kā tiesas spriedumam.
3. Tiesiskā regulējuma pilnveidošanai nepieciešams noteikt tiesisko regulējumu, papildinot *Civilprocesa likuma, Administratīvā procesa likuma* un Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksa* regulējumu, precizējot konkrētas tiesību normas, un autore izsaka sekojošus priekšlikumus:
 - 3.1. Izteikt *Civilprocesa likuma* 479 panta 2. un 3. punktu sekojošā redakcijā:

"2) ar likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas apzināti nepatiesas liecinieku liecības, apzināti nepatiess eksperta atzinums, apzināti nepatiess tulkojums, viltoti rakstveida vai lietiskie pierādījumi, uz kuru pamata taisīts spriedums;

3) ar likumīgā spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas noziedzīgās darbības, kuru dēļ taisīts nelikumīgs vai nepamatots spriedums vai pieņemts lēmums."
 - 3.2. Izteikt *Administratīvā procesa likuma* 353. panta 2. un 3. punktu sekojošā redakcijā:

"2) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas apzināti nepatiesas liecinieku liecības, apzināti nepatiess eksperta atzinums, apzināti nepatiess tulkojums, viltoti rakstveida vai lietiskie pierādījumi, kuru dēļ taisīts prettiesisks vai nepamatots spriedums;

3) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas darbības, kuru dēļ taisīts prettiesisks spriedums vai lēmums."
 - 3.3. Izteikt Latvijas *Administratīvo pārkāpumu kodeksa* 353. panta 2. un 3. punktu sekojošā redakcijā:

"2) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas apzināti nepatiesas liecinieku liecības, apzināti nepatiess eksperta atzinums, apzināti nepatiess tulkojums, viltoti rakstveida vai lietiskie pierādījumi, kuri bijuši par pamatu prettiesiska tiesas nolēmuma vai iestādes lēmuma pieņemšanai;

3) ar spēkā stājušos tiesas spriedumu vai prokurora priekšrakstu par sodu krimināllietā konstatētas iestādes, tiesas vai prokurora darbības, kuru dēļ taisīts prettiesisks spriedums vai lēmums".
4. Autore rosina diskusiju par likumprojekta *Administratīvo pārkāpumu procesa likuma* 252. pantā (Likumprojekta Nr. 16/Lp12 redakcija uz 2. lasījumu) noteikto regulējumu attiecībā par apstākļiem, kas atzīstami par jaunatklātiem, un ierosina, izskatot minēto likumprojektu, ņemt vērā, ka galīgais nolēmums lietā var būt gan tiesas spriedums, gan prokurora priekšraksts par sodu, un tas tieši norādāms konkrētā likuma normā.

References

- Apinis, M. (2002). *Latviešu-angļu, angļu-latviešu juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kamene, 265 lpp.
- Briede, J. (2008). *Administratīvais process tiesā*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 776 lpp.
- Bubalović, T. (2014). The right of the accused to a reasoned court decision. *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, No. 64 (5–6), pp. 989-1012. Pieejams: <https://www.scopus.com>, (skatīts 18.12.2017.)
- Gruziņš, P. (2015). Spēkā esošu nolēmumu jaunas izskatīšanas kriminālprocesuālā regulējuma attīstība pēc 1990. gada 4. maija, Kriminālprocesa likumam – 10. *Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 409.–418. lpp.
- John N., & Federico J. D. (1999). *Criminal Procedure for the Criminal Justice Professional*. Belmont, USA: Wadsworth Publishing Company, p. 555
- Leja, M. Likums nedrīkst atgādināt instrukciju. *Jurista Vārds*, Nr. 46 (1000) 90, 07.11.2017.
- Stigen, J. (2008). *The Relationship Between the International Criminal Court and National Jurisdictions: The Principle of Complementarity*, Leiden: Nijhoff. 533, Pieejams: EBSCOhost, eBook (skatīts 18.03.2017.)
- Torgāns, K. (2012). *Civilprocesa likuma komentāri*, II daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1031 lpp.
- Камчатов, К. В., Чащина, И. В. & Великая Е. В. (2016). *Возобновление производства по уголовному делу*. Москва, Россия: Академия генеральной прокуратуры российской федерации, с. 144
- Загорский, Г. И. (2017). *Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации*. Москва, Россия: Проспект, с. 1216
- Шредер, Ф. К., & Феррел, Т. (2016). *Уголовно-процессуальное право Германии*. 5-е издание. Москва, Россия: Инфотропик Медиа, с. 284
- Щерба, С. П., & Чащина, И. В. (2013). *Преюдиция в уголовном процессе России и зарубежных стран*. Москва, Россия: Юрлитинформ, с. 184
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.
- Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieņemts 07.12.1984. *Ziņotājs*, Nr. 51, 20.12.1984. Pēdējie grozījumi 22.06.2017.
- Likums "Par tiesu varu". Pieņemts 15.12.1992. *Ziņotājs*, Nr. 1/2 14.01.1993. Pēdējie grozījumi 18.06.2015.
- Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 08.07.1998. Pēdējie grozījumi 22.06.2017.
- Civilprocesa likums. Pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 01.11.1998. Pēdējie grozījumi 14.12.2017.
- Administratīvā procesa likums. Pieņemts 25.10.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 14.11.2001. Pēdējie grozījumi 02.02.2017.
- Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (3232), 11.05.2005. Pēdējie grozījumi 28.09.2017.
- Administratīvo pārkāpumu procesa likums; Likumprojekts Nr. 16/Lp12 redakcija uz 2. lasījumu. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webPhase?OpenView&Count=30> (skatīts 25.10.2017.)
- Krievijas Kriminālprocesa kodekss (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации) 22.11.2001. Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942> (skatīts 11.11.2017.)
- Eiropas Padomes Ministru komitejas 2000. gada Rekomendācija Nr. R(2000)2 Par atsevišķu lietu pārskatīšanu vai izskatīšanu no jauna nacionālajā līmenī pēc pieņemtajiem Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem (Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgements of the European Court of Human Rights). Pieejamas: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e2f06 (skatīts 21.02.2018.)
- Latvijas Republikas Satversmes Tiesas 2014. gada 9. janvāra Spriedums lietā Nr. 2013-08-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2013-08-01_Spriedums.pdf (skatīts 11.11.2017.)
- Latvijas Republikas Satversmes Tiesas 2016. gada 29. aprīļa Spriedums lietā Nr. 2015-19-01. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01_Spriedums.pdf (skatīts 11.11.2017.)
- Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada 8. decembra Lēmums lietā SKK-J-546/2017. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> (skatīts 20.02.2018.)
- Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada 8. decembra Lēmums lietā SKK-J-637/2017. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> (skatīts 20.02.2018.)
- Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Krimināllietu departamenta 2013. gada 1. oktobra Lēmums lietā SKK -J-474/2013. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2013> (skatīts 21.02.2018.)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2009. gada 23. jūlija Spriedums lietā Nr. 8269/02 Sutyazhnik V. pret Krieviju (Сутяжник против России). Pieejams: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/sutyazhnik-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (skatīts 26.12.2017.)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 2. decembra Spriedums lietā Nr. 3082/06 Taraneks pret Latviju. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/eiropas-cilvektiesibu-tiesas-ect-spriedumi-un-lemumi> (skatīts 21.02.2018.)

LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA – NEATKARĪBAS SĀKUMPOSMĀ UN SIMTGADI SASNIEDZOT

LATVIAN ECONOMY – IMMEDIATELY POST INDEPENDENCE AND UPON REACHING ITS HUNDRETH ANNIVERSARY

Ieva Bruksle, Mg.oec.,

E-pasts: IevaB@turiba.lv

Zane Driņķe, MBA,

E-pasts: Zane.Drinke@turiba.lv

Rosita Zvirgzdiņa, Dr.oec.,

E-pasts: Rosita@turiba.lv

Iveta Liniņa, Dr.oec.,

E-pasts: Iveta.Linina@turiba.lv

Anna Medne, Mg.oec.,

E-pasts: Anna.Medne@turiba.lv

Oskars Onževs, Dr.sc.ing.,

E-pasts: OskarsO@turiba.lv

Juris Ozols, Dr.phys.,

E-pasts: Juris.Ozols@turiba.lv

Biznesa augstskola *Turība, Latvija*

Abstract

Latvia will celebrate its hundredth anniversary this year. Latvia is a small country and in these hundred years the Latvian economy has gone through many different reforms. The objective of the research is to evaluate the features of the growth of the national economy in the beginning of independence and upon reaching its 100th anniversary. To reach the objective, the situation in the national economy of Latvia at different time periods will be characterized and the growth trends and various aspects of the economy will be evaluated. The research methodology used will be as follows: logically constructive approach – making judgments and results analysis; synthesis method – to combine the elements of a single system; statistical research methods – to assess the correlations and trends. The research results indicate that Latvian economy has experienced rapid growth and has undergone various economic policy experiments.

Atslēgas vārdi: tautsaimniecība, tirdzniecība, nodokļi, uzņēmumi

Ievads

Latvijas tautsaimniecība ir neatņemama globālās pasaules saimniecības sastāvdaļa, un šogad apīt 100 gadi, kopš Latvija ir ieguvusi neatkarīgas valsts statusu.

Latvijas tautsaimniecības attīstība ir saistīta gan ar ārējo faktoru ietekmi, ekonomisko situāciju Eiropas Savienībā, citviet pasaulē, starpvalstu politiskajām attiecībām, gan ar iekšējo faktoru ietekmi, valsts saimniecisko politiku, uzņēmumu ekonomisko aktivitāti, iekšējo un ārējo tirdzniecību un citiem tautsaimniecības aspektiem.

Latvija ir teritoriāli maza valsts, kas nav bagāta ar dažādiem dabas resursiem, taču ar izdevīgu novietojumu, pieeju Baltijas jūrai, tas dažādos vēstures posmos ir veicinājis citu valstu ieinteresētību par Latviju gan kā sadarbības partneri, gan kā bāzes punktu savu ekonomisko interešu realizēšanai.

Latvijas tautsaimniecība ir piedzīvojusi daudz dažādu reformu, izejot cauri saimniecības jaunizveidei neatkarības sākumposmā, pārkārtošanai pirmajās desmitgadēs, iznīcināšanai dažādos valsts okupācijas posmos, plānveida ekonomikas izveidi PSRS sastāvā un tirgus ekonomisko procesu atjaunošanu, atgūstot neatkarīgas valsts statusu.

Kā Latvijas tautsaimniecība izskatās, vērtējot dažādus saimnieciskus aspektus, kā tie ir mainījušies laikā, kopš Latvija ir neatkarīga valsts? Meklējot atbildi uz šiem jautājumiem, ir jāizvērtē Latvijas tautsaimniecības attīstība kopumā, kā arī jāanalizē tādi svarīgi aspekti kā uzņēmumu ekonomiskā aktivitāte, iekšējās un ārējās tirdzniecības attīstība, nodokļu politikas aspekti, lauksaimniecības jomu raksturojoši rādītāji.

Pētījuma mērķis ir izvērtēt Latvijas tautsaimniecības izaugsmes iezīmes neatkarības sākumposmā un simtgadi sasniedzot. Lai sasniegtu mērķi, tiek aprakstīta situācija Latvijas tautsaimniecībā dažādos laika posmos, izvērtētas izaugsmes tendences, vērtēti dažādi tautsaimniecības aspekti. Tiek izmantotas: loģiski konstruktīvā metode – spriedumu veidošanai un rezultātu analīzei; sintēzes metode – lai apvienotu elementus vienotā sistēmā; statistisko pētījumu metodes – lai izvērtētu likumsakarības un tendences.

Pētījuma ierobežojumi: pētījumā galvenokārt tiks raksturota tautsaimniecība pirmajā neatkarības posmā laikā līdz 1940. gadam un pēc neatkarības atgūšanas, neizvērtējot situāciju Otrā pasaules kara laikā un laiku, kad Latvijas saimniecība darbojās PSRS sastāvā; atšķirīgās datu apkopošanas un attēlošanas metodikas dēļ ir apgrūtināta informācijas attēlošana dažādu rādītāju kategorijās par vieniem un tiem pašiem gadiem, tāpēc tiks raksturotas galvenās tendences.

1. Latvijas iekšzemes kopprodukta dinamika

Lai raksturotu Latvijas tautsaimniecības attīstību XX un XXI gadsimtā, ir svarīgi ne tikai izvērtēt skaitliskos IKP datus, bet arī ārējos un iekšējos apstākļus valstī šajā laikā.

Pirmā pasaules kara un revolūciju rezultātā pēc brīvības cīņu beigām 1920. gadā Latvijas tautsaimniecība bija sagrauta. Tiek vērtēts, ka ceturtdaļa no lauku saimniecībām bija daļēji vai pilnīgi nopostītas, pilsētās rūpnīcu ēkas bija tukšas, jo evakuācijā tika aizvestas rūpnīcu iekārtas un daļa strādnieku. Ostas bija slēgtas, transports nedarbojās.

Jaunajai Latvijas valstij nācās veikt lielu atjaunošanas darbu; izšķiroša nozīme bija agrārajai reformai, kas radīja patstāvīgu lauksaimnieku – zemes īpašnieku slāni. Atjaunoja transporta infrastruktūru, tika uzbūvētas jaunas skolas un kultūras iestādes. Mainījās arī iedzīvotāju nodarbošanās sadalījums; ja 1920. gadā lauksaimniecībā bija nodarbināti 79,5 %, bet rūpniecībā 6,6 % iedzīvotāju, tad 1930. gadā šis sadalījums bija jau 66,2 % pret 13,5 %. Tirdzniecībā nodarbināti bija 5,2 %. Publiskā administrācijā un valsts aizsardzībā darbojās tikai 2,8 % iedzīvotāju. Salīdzinājumam – Zviedrijā lauksaimniecībā un rūpniecībā nodarbināto skaits bija aptuveni vienāds. (Skujenieks, 1938)

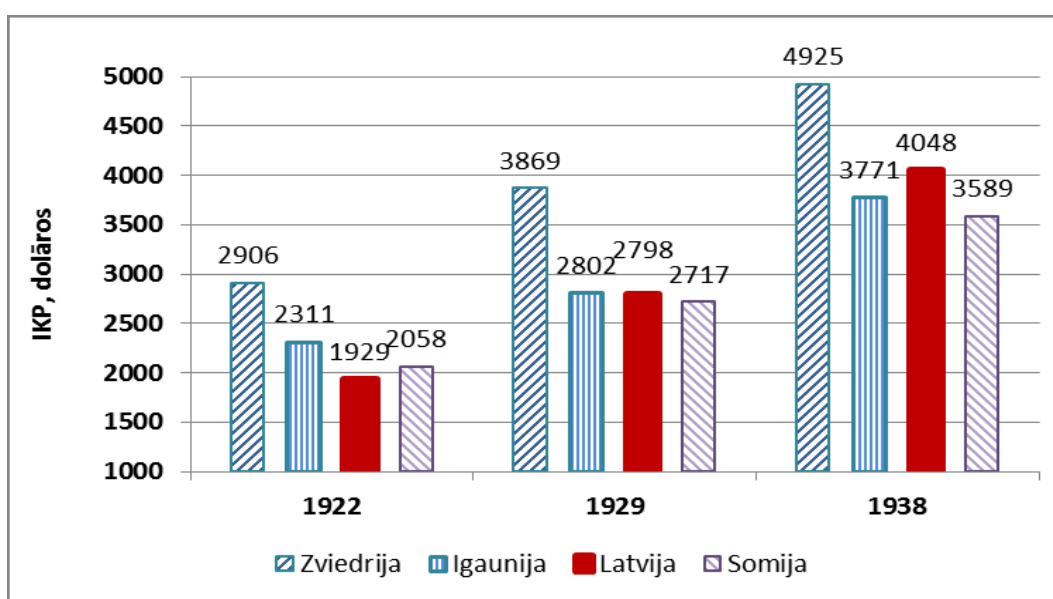
Latvija samērā viegli pārcieta 1932. gada pasaules ekonomisko krīzi. Iedzīvotāju skaits 1935. gadā sasniedza 1,95 miljonus. Rūpniecībā dominēja pārtikas rūpniecība, tekstila un ķīmiskā rūpniecība, metālapstrāde. 1937./38. mācību gadā Latvijas Universitātē studentu skaits sasniedza 6700. Studējošo skaits uz 10 000 iedzīvotājiem bija 30,1 (Zviedrijā 14,2). Attīstījās tā laika modernās tehnoloģijas – elektrotehniskā un radiotehniskā rūpniecība. Pabeidza Ķeguma hidroelektrostacijas būvi.

Valsts attīstību pārtrauca okupācija un inkorporācija PSRS sastāvā, un Otrais pasaules karš. Uzņēmumi tika nacionalizēti un pārveidoti valsts kontrolētai ekonomikai. 1940. un 1949. gada deportācijas uz attāliem Krievijas apgabaliem skāra daudzus sabiedriski un ekonomiski aktīvus cilvēkus, uzņēmumu īpašniekus un vadītājus. Daļa iedzīvotāju kara beigās bija devusies emigrācijā.

Atjaunojot valsts neatkarību 1990. gadā, tika mantota PSRS laika ekonomika un mākslīgi radīti lieli, neefektīvie rūpniecības uzņēmumi, kuru ražojumiem nebija noieta. Sākās privatizācijas process. Lauku kolektīvo saimniecību vietā atkal bija jāveido individuālas zemnieku saimniecības. Tika izveidota un nostiprināta nacionālā valūta, kas uzskatāms par vienu no lielākajiem sasniegumiem šajā pārejas posmā.

Lai salīdzinātu Latvijas tautsaimniecības attīstību un IKP līmeni no 1918. līdz 1940. gadam un laikā pēc neatkarības atjaunošanas 1990. gadā, praktiski neiespējami atrast vienotu absolūtu vērtību mēru šiem laika posmiem. Ir radikāli mainījies dzīvesveids, nepieciešamo preču un pakalpojumu struktūra, apkārtējā vide, ikdienas rīki un vērtību skala iedzīvotāju uzskatos. Mainījušies arī pirkšanas paradumi un to finansēšanas veidi.

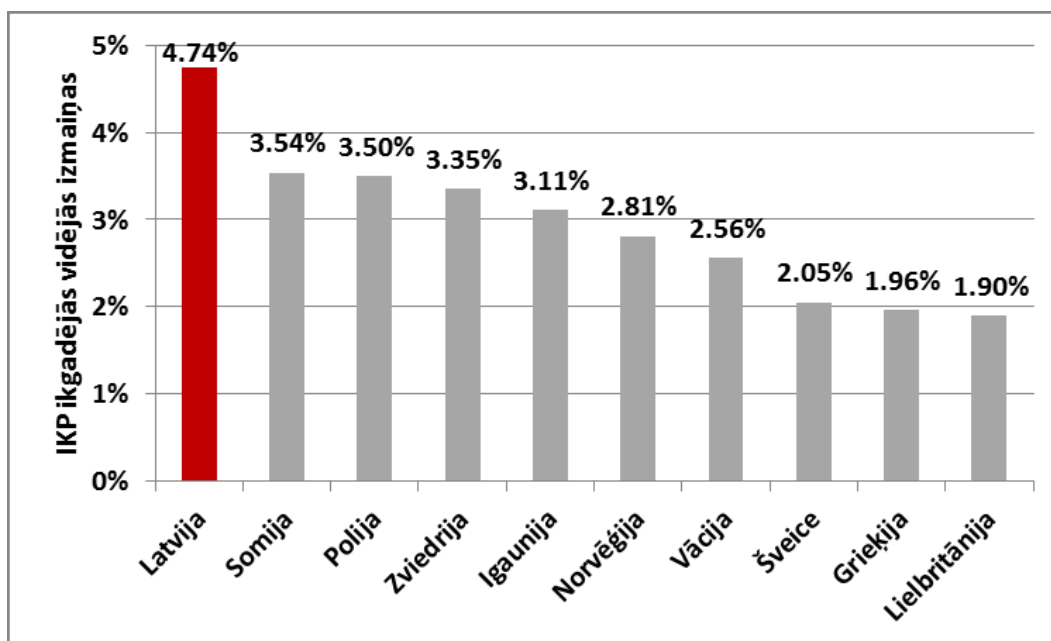
Par objektīvu parametru IKP līmeņu salīdzināšanai dažādos laika posmos (un netieši arī dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes salīdzināšanai) uzskatāma IKP salīdzināšana ar Eiropas vidējo līmeni, ar dažādu kaimiņu valstu līmeni, attiecinot datus uz personīgo patēriņu uz vienu iedzīvotāju.

1. attēls. Latvijas un kaimiņvalstu IKP no 1922. līdz 1938. gadam

(Broadberry & O'Rourke, 2010)

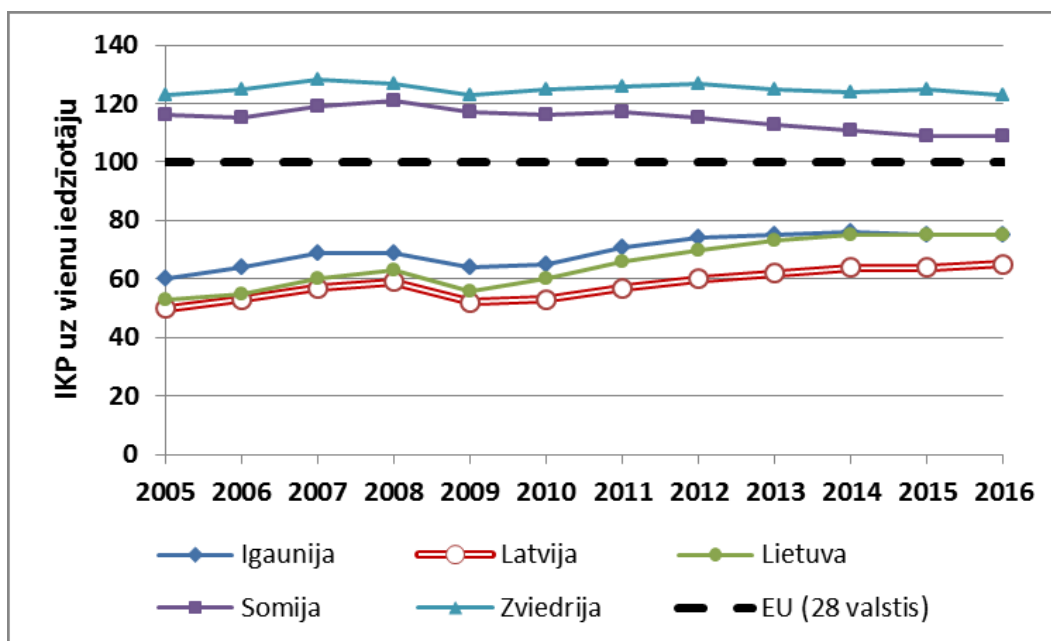
Aplūkojot Latvijas tautsaimniecības līmeni un straujo ekonomisko attīstību posmā no 1920. līdz 1940. gadam (Broadberry & O'Rourke, 2010), redzams, ka no ceturtās vietas starp kaimiņvalstīm 1922. gadā valsts sasniegusi ievērojamu līmeni 1938. gadā, atpaliekot tikai no Zviedrijas (skat. 1. attēlu). Attīstības dinamiku raksturo arī ikgadējais IKP procentuālais pieaugums, ko cenšas prognozēt analītiķi. Tika aprēķināti IKP vidējie pieauguma tempi procentos (pieņemot, ka attīstība notikusi vienmērīgi visus gadus) desmit Eiropas valstīm laika posmā no 1922. līdz 1938. gadam (skat. 2. attēlu). Vislielākais ikgadējais pieaugums (4,74 %) bijis Latvijai. Ārpus diagrammas ar pieaugumu mazāku par 1,5 % paliek Francija, Austrija, Īrija. Šādi Latvijas rezultāti var tikt izskaidroti ne vien ar ekonomiskiem faktoriem, bet arī ar t.s. cilvēkkapitālu – uzņēmību un izglītības līmeni.

2. attēls. IKP vidējie pieauguma tempi desmit Eiropas valstīm laikā no 1922. līdz 1938. gadam

(Broadberry & O'Rourke, 2010)

Laikā pēc neatkarības atjaunošanas (dati no 2005. gada, kas uzskatāms par stabilas attīstības sākumu) salīdzināts Latvijas IKP indekss relatīvi pret Eiropas Savienības vidējo un kaimiņvalstu līmeni (skat. 3. attēlu).

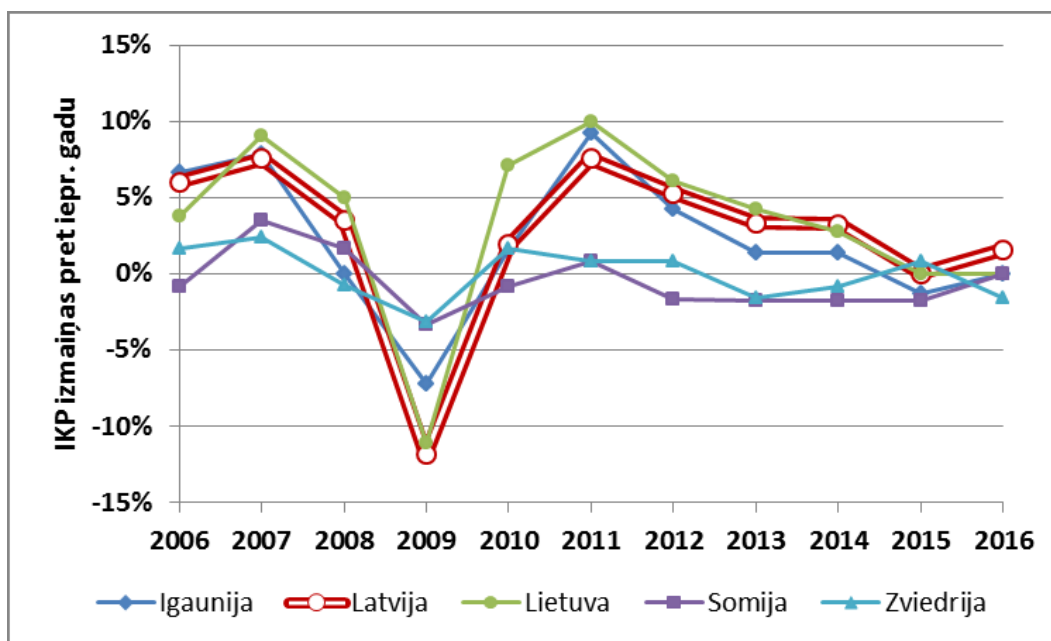

3. attēls. Latvijas IKP indekss no 2005. līdz 2016. gadam

(CSB, 2018)

Redzams, ka Latvijai kritiskāks bija 2009. gada krīzes iespaids, taču kopējā attīstības tendence visām Baltijas valstīm ir līdzīga. Diemžēl IKP līmenis ir ievērojami zemāks nekā Somijai un Zviedrijai, kas 1920.–1940. gadā bija salīdzināmas ar Baltiju.

Tiek salīdzināti arī IKP ikgadējie procentuālie izmaiņu tempi tām pašām valstīm (skat. 4. attēlu).

4. attēls. IKP ikgadējās izmaiņas no 2006. līdz 2016. gadam

(CSB, 2018)

Redzams, ka Baltijas valstu pieauguma tempi ir pozitīvi, tātad ir pastāvīga IKP pieauguma tendence. Somijai IKP izmaiņu temps ir negatīvs, kas raksturo kaut arī lēnu IKP samazināšanos. Zviedrijai izmaiņu temps svārstīgs, un IKP pieaugums niecīgs. Pašreizējais Latvijas IKP pieauguma temps liecina par tālāku ekonomikas attīstību. Pēc piesardzīgām prognozēm IKP pieaugums 2017. gadā varētu sasniegt 3 %.

Turpinājumā pēc veiktās kopējās attīstības izvērtējuma raksturosim atsevišķus, mūsdiā, būtiskus tautsaimniecības aspektus, mazumtirdzniecību, ārējo tirdzniecību, nodokļu politiku, mazo un vidējo uzņēmumu darbību un situāciju lauksaimniecības jomā.

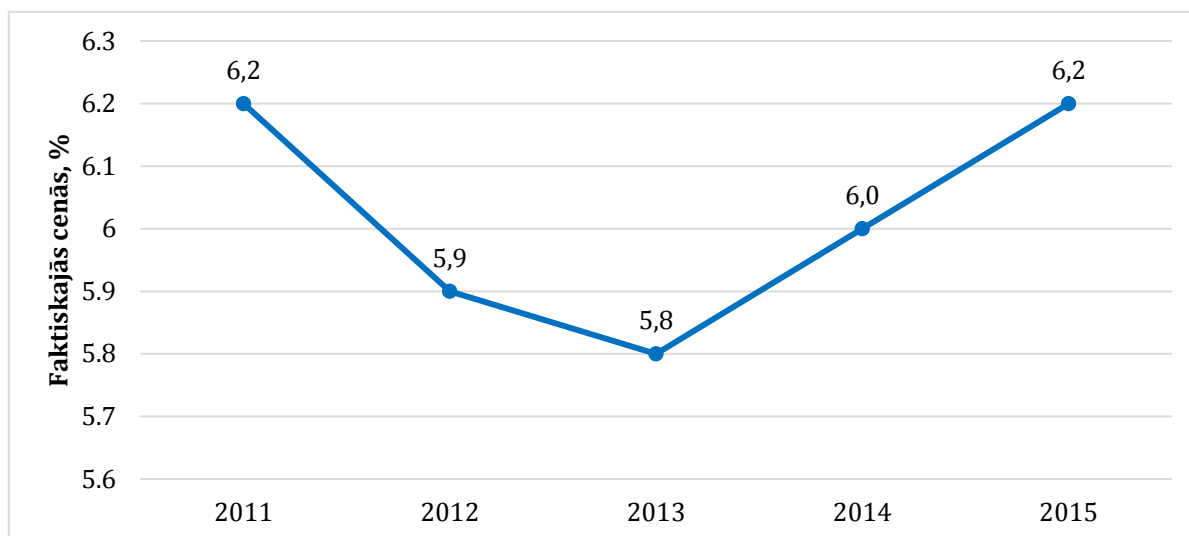
2. Mazumtirdzniecība

Mazumtirdzniecības sfēra vienmēr ir ieņēmusi nozīmīgu lomu Latvijas tautsaimniecībā. No 1920. līdz 1940. gadam Latvijas valsts saimnieciskā uzplaukuma laikā attīstījās arī tirdzniecība. Pirmajos valsts pastāvēšanas gados saradās daudz tirdzniecības uzņēmumu. Latvijā tika uzceltas vairākas nozīmīgas celtnes: saldētava Eksportostā, Centrāltirgus, kas skaitījās lielākais segtais tirgus Eiropā un Armijas ekonomiskais veikals, kas trīsdesmito gadu nogalē izauga par lielāko tirdzniecības namu Baltijā. Preču piedāvājums Armijas ekonomiskajā veikalā bija visai plašs, un tam piederēja vairākas ražotnes: apģērbu un apavu darbnīca, vīnu darītava, liķieru fabrika, kafijas grauzdētava un kulinārija. Pircēju ērtībām tika organizēta bezmaksas preču piegāde mājās, kā arī iespēja preces iegādāties kredītā. Tolaik veikalā tika nodarbināti ap 700 darbinieki. Latvijas lauku reģionos savukārt dominēja nelieli privātveikaliņi.

Varas maiņai sekoja izmaiņas visās dzīves jomās Latvijā. Padomju periodā tas attiecās uz ekonomiku, līdz ar to arī uz tirdzniecību. Latvijā līdz Otrajam pasaules karam 1941. gadā nacionalizācija tika paveikta lielos vilcienos, izņemot vēl sīkus amatniecības un tirdzniecības uzņēmumus. Pilnīga no brīvvalsts laikiem mantoto mazo uzņēmumu darbības likvidēšana, iekļaujot tos lielo uzņēmumu konglomerātos, notika pēckara periodā. Visa tautsaimniecība tika attīstīta centralizēti, pastāvēja plānveida ekonomika, kas attiecās arī uz tirdzniecību.

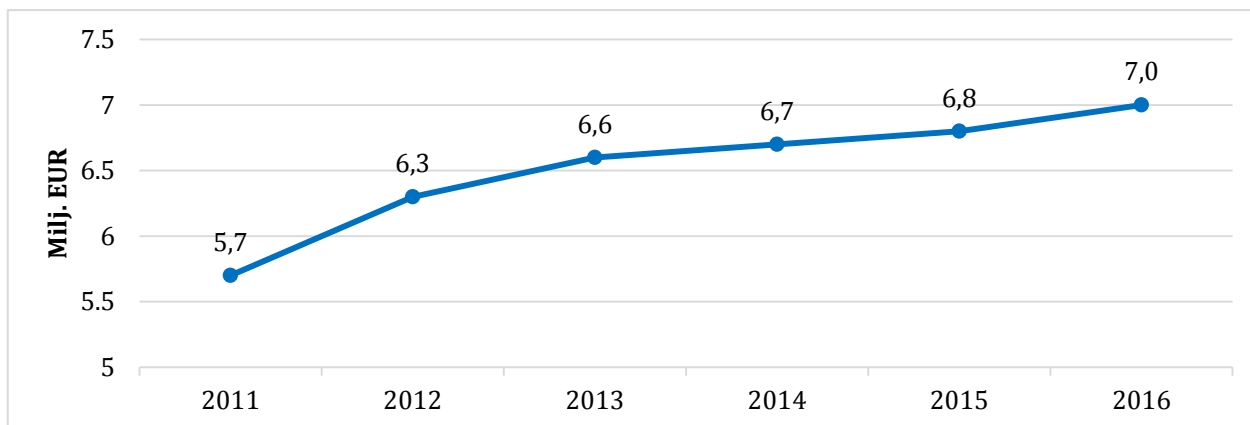
Mazumtirdzniecība Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas ir attīstījusies ar mainīgām sekām. Tas vairākus gadus bija viens no lielākajiem IKP veidotājiem (skat. 5. attēlu). Daudzējādā ziņā tas bija arī saistīts ar

to, ka iezīmējās tendence no valstu puses sakārtot šo nozari. Mazumtirdzniecība no tirgus laukumiem, sporta zālēm un nojumēm pārgāja uz veikaliem un lielveikaliem.

5. attēls. Mazumtirdzniecības daļa IKP % faktiskajās cenās Latvijā no 2011. līdz 2015. gadam
(CSB, 2018)

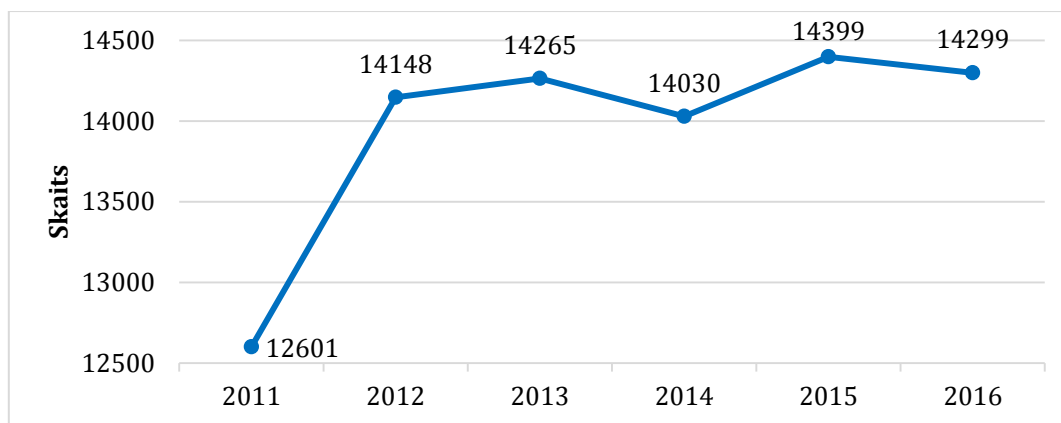
Bet vispasaules ekonomiskās krīzes laikā, mazumtirdzniecība bija viena no tautsaimniecības nozarēm, kura piedzīvoja vienu no vislielākajiem kritumiem. Lai izskaidrotu šādu strauju kritumu, jāņem vērā daudz un dažādi aspekti, bet viens no primārajiem ir patēriņa kredītu izsniegšanas pārtraukšana. Stabilizējoties ekonomiskajai situācijai valstī, arī mazumtirdzniecības nozare sāka atgūties.

6. attēls. Mazumtirdzniecības apgrozījums Latvijā no 2011. līdz 2016. gadam
(CSB, 2018)

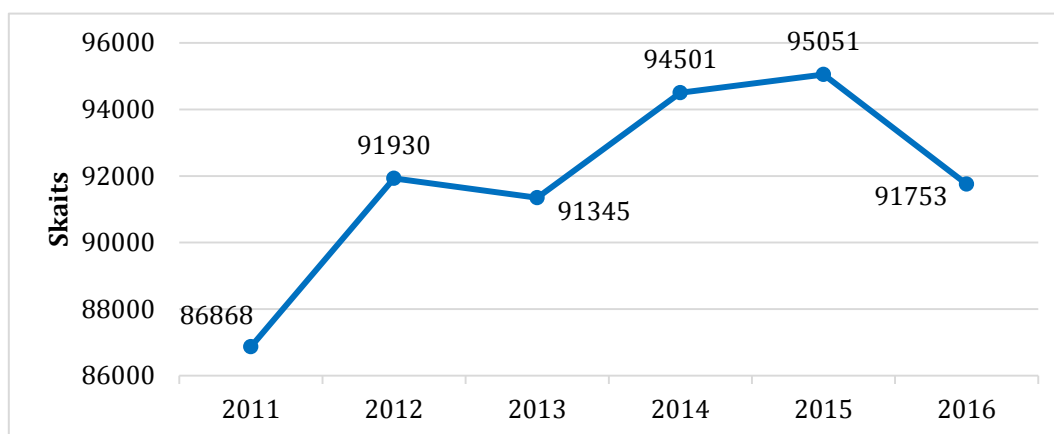
Sākot jau ar 2011. gadu, mazumtirdzniecība ir attīstījusies līdzīgi ekonomikai kopumā. Mazumtirdzniecības nozare lielākoties ir tiešā veidā atkarīga no notikumiem iekšzemē, tomēr to netiešā veidā ietekmē arī netieši ietekmējošās ārējās vides faktori. Krievijas–Ukrainas konflikts un ar to saistītās sankcijas, kā arī ļoti vāja izaugsme Eiropas Savienībā (ES) atstāj negatīvu ietekmi uz patērētāju rīcību un motivē veikt uzkrājumus, tādā veidā bremzējot kopējo patēriņu. Lai gan aktuālie dati par darba tirgu un algām dod pamatu uzskatīt, ka iekšējo notikumu attīstība vēl arvien veiksmīgi pretojas negatīvajai ārējās vides ietekmei.

Pašreiz mazumtirdzniecībā Latvijā darbojas vairāk nekā 14 tūkstoši uzņēmumu (skat. 7. attēlu). 2016. gadā novērojams neliels kritums, salīdzinot ar 2015. gadu, kas lielākoties izskaidrojams ar uzņēmumu apvienošanu.

7. attēls. Mazumtirdzniecības uzņēmumu skaits Latvijā no 2011. līdz 2016. gadam
(CSB, 2018)

Mazumtirdzniecībā Latvijā nodarbināto skaits pārsniedz 91 tūkstoti (skat 8. attēlu). Arī šeit 2016. gadā novērojams kritums, ko var izskaidrot ar darba optimizāciju un efektivitātes paaugstināšanu, kā arī ar tehnoloģiju ienākšanu šajā sfērā, piemēram, pašapkalpošanās kases.

8. attēls. Mazumtirdzniecībā nodarbināto skaits Latvijā no 2011. līdz 2016. gadam
(CSB, 2018)

3. Ārējā tirdzniecība

Latvijas valsts dibināšanas sākumposmā ārējā tirdzniecība bija ļoti apgrūtināta, tika pastiprināti uzraudzīti preču ieviešana un it īpaši izvešana. 1918. gada 12. decembrī tika izdots valdības rīkojums, kas noteica aizliegumu preču izvešanai, kā arī Tirdzniecības un rūpniecības ministrija kavēja preču eksportu ar visāda veida formalitātēm, ko bieži mainīja. Eksporta atļaujas piešķirot uzņēmumiem, kas no ārzemēm ievada pirmās vajadzības preces. Realizētā politika bremsēja eksportu un kavēja to preču importu, kuru trūkums bija ļoti sāpīgs. 1919. gada 6. aprīlī valdība noteica pirmos ievadumtas tarifus. Sākuma gados strauji audzis imports un reizē ar to arī ārējās tirdzniecības deficīts, kas ir skaidrojams ar preču trūkumu pēckara saimniecībā. Bet importa ierobežošana ļāva samazināt deficītu. Muitas likmju grozījumi notika ļoti bieži, bet importa ierobežošanai noteiktā ievadumta dažām precēm tika noteikta tik augsta, ka legālais imports samazinājās līdz minimumam. (Aizsilnieks, 1968)

Izvesto un ievesto preču vērtība Latvijā nemitīgi pieauga līdz 1929. gadam, bet, sākot ar 1930. gadu, Latvijas ārējās tirdzniecības apgrozījuma vērtība pakāpeniski samazinājās pasaules saimnieciskās lejupslīdes iespaidā, sasniedzot savu minimumu. Depresijas laikā Latvija centās bremsēt importu, paaugstināja ievadumtu, kas tika ļoti bieži mainīti laikā no 1931. līdz 1933. gadam. Un lai gan tika veikti dažādi

pasākumi eksporta atbalstam, tomēr šajā laikā tā apjomi samazinājās (Aizsilnieks, 1968). 1934. gadā valdība pieņem lēmumu aktīvi cīnīties ar ārējās tirdzniecības pasivitāti, un eksportēto un importēto preču vērtība sāk palielināties. Taču jāatzīmē, ka Latvijas tirdzniecības bilancei bija pasīvs raksturs, un vislielākais deficīts veidojās 1925. gadā, bet aktīva tirdzniecības bilance veidojās 1932. gadā, kad pasaules saimniecībā ir depresija, un 1936. un 1937. gadā, pateicoties eksporta straujam pieaugumam. (Skujenieks, 1938) Jāatzīmē, ka Latvija aktīvi tirgojās arī ar pakalpojumiem, jāatzīmē tranzīts, transporta pakalpojumi, tūrisms, turklāt Latvija allaž ir tiekusies slēgt dažādus tirdzniecības līgumus, kas tika realizēti veiksmīgi un mazāk veiksmīgi.

Latvijas galvenās tirdzniecības partneres bija Vācija, Anglija, Beļģija, Holande, Polija, Padomju Savienība, ASV. Pozitīva tirdzniecības bilance veidojās ar Beļģiju, Holandi, bet negatīva ar Poliju, ASV, bet ar kaimiņvalsti Igauniju tirdzniecības sakari ir nelieli un veido negatīvu bilanci. Jāatzīmē, ka Latvija 1927. gadā noslēdza tirdzniecības līgumu ar PSRS, kas paredzēja savstarpējus preču iepirkumus, līgums veicināja arī tranzīta pieaugumu. (Aizsilnieks, 1968; Skujenieks, 1938)

1. tabula

**Latvijas ārējās tirdzniecības partnervalstis no 1935. līdz 1937. gadam, vidēji gadā
(% no kopējā apjoma) (CSB, 2018)**

Valsts	Latvijas imports (%)	Latvijas eksports (%)
Anglija	20,8	35,8
Vācija	32,3	33,8
Beļģija	6,0	5,9
Holande	2,0	3,2
ASV	6,9	2,7
Krievija	3,5	2,7
Francija	-	1,9
Zviedrija	3,2	-
Pārējās valstis	25,3	14,0

Kā izriet no 1. tabulas, Vācija bija kļuvusi par Latvijas galveno importa partneri, bet Anglija par galveno eksporta partneri, bet Krievijas īpatsvars Latvijas tirdzniecībā nav lielāks par ASV.

Latvijas galvenās eksporta preces – lauksaimniecības un mežsaimniecības ražojumi un no tiem izgatavotie pusfabrikāti. Anglija bija lielākā kokmateriālu noņēmēja, kas veidoja vairāk nekā pusi visas eksporta vērtības uz šo valsti. Latvija eksportē uz Angliju finieri, linus, sviestu, bet importē ogles, naftu un naftas produktus, tekstilrūpniecības jēlvielas un pusfabrikātus, siļķes. (Aizsilnieks, 1968; Skujenieks, 1938)

Latvija nepazuda no starptautiskās tirdzniecības arī PSRS saimnieciskajā periodā, 1958. gadā produkcija tika izvesta uz 38, 1968. gadā uz 70, bet 70. gados uz 90 valstīm, taču tirdzniecībā lielu vietu ieņēma sociālistiskas valstis. (Drīzulis, 1980)

Šodien Latvija aktīvi darbojas nu jau globālajā tirgū. Un, lai gan Latvijas uzņēmumiem veidojas tirdzniecības attiecības ar dažādām valstīm dažādos kontinentos, taču galvenās tirdzniecības partneres ir ES dalībvalstis (skat. 2. tabulu). Salīdzinot ar 1937. gadu, Vācijas un Apvienotās Karalistes (iepriekš tekstā Anglijas) īpatsvars ir būtiski samazinājies, bet par būtiskām tirdzniecības partnerēm ir kļuvušas Lietuva, Igaunija un Polija.

2. tabula

Latvijas tirdzniecības partnervalstis no 2014. līdz 2015. gadam (procentos no kopējā apjoma)
(autoru apkopots, izmantojot CSB, 2018)

Nozīmīgākie tirdzniecības partneri	Latvijas imports		Nozīmīgākie tirdzniecības partneri	Latvijas eksports	
	2014	2015		2014	2015
Lietuva	17,6	17,3	Lietuva	18,7	19,2
Vācija	11,4	11,2	Igaunija	11,9	11,7
Polija	11,3	11,0	Krievija	10,7	8,1
Krievija	8,1	8,6	Vācija	6,9	6,4
Igaunija	7,7	7,5	Polija	6,5	5,9
Somija	6,0	5,3	Apvienotā Karaliste	5,0	5,2
Nīderlande	3,6	3,7	Zviedrija	5,4	5,2
Ķīna	2,8	3,3	Dānija	3,8	4,0

Jāatzīmē, ka Latvijas uzņēmumu, kosmētikas, poligrāfijas, farmācijas, informācijas tehnoloģiju, pārtikas produktu ražotāju pozitīvā pieredze pierāda, ka varam būt konkurētspējīgi ārējos tirgos.

Raksturojot Latvijas preču struktūru ārējā tirdzniecībā simtgades priekšvakarā, jāsecina, ka lauksaimniecības un mežsaimniecības ražojumi vairs neveido lielāko īpatsvaru, lai gan dažādi izstrādājumi no koka arī pēdējos gados ir Latvijas eksportējamo preču sarakstā (zāgmateriāli 5,6 %, koka izstrādājumi 2,1 %, finieris un saplāksnis 1,8 % no eksporta kopapjoma 2015. gadā, bet no lauksaimniecības ražojumiem tikai kvieši un kviešu un rudzu maisījumi tiek atzīmēti starp svarīgākajām eksporta precēm (3,3 % no eksporta kopapjoma 2015. gadā). Elektroiekārtas un elektropreces, mehānismi un mehāniskās iekārtas ir svarīgākās preces eksportā (attieciņi 11,6 % un 6,0 % no eksporta kopapjoma, bet 12,2 % un 9,8 % no importa kopapjoma 2015. gadā) (CSB, 2017). Šīs izmaiņas var tik izskaidrotas ar rūpniecības un tehnoloģiju attīstību, kā arī Latvijas tautsaimniecības strukturālajām izmaiņām, ko veicinājusi Latvijas integrācija PSRS sastāvā. Bet importā savu svarīgo lomu saglabā izejvielas un starpprodukti.

Noslēdzot šo sadaļu, vēlamies salīdzināt Latvijas ārējās maiņas bilanci jeb tekoša konta stāvokli neatkarības sākumposmā un XXI gadsimtā (skat. 3. un 4. tabulu).

3. tabula

Latvijas ārējās maiņas bilance miljonos latu (autoru veidots, pēc Aizsilnieks, 1968)

Gadi	Maksājumi no ārzemēm (kredīts)	Maksājumi uz ārzemēm (debets)	Starpība
1922	150,7	121,8	+28,9
1923	216,4	203,0	+13,4
1924	217,0	248,9	-31,9
1925	275,9	291,7	-15,8
1926	260,3	276,1	-15,8
1927	282,8	262,2	+20,6
1928	336,8	321,0	+15,8
1929	351,0	376,6	-25,3
1934	124,51	122,88	+1,63
1935	135,69	131,33	+4,36
1936	175,75	156,90	+18,85
1937	316,30	279,73	+36,57
1938	276,59	280,19	-3,60

Jāsecina, ka Latvijas tautsaimniecību raksturo svārstīga maksājumu bilance un laika posmā no 1922. līdz 1938. gadam ir novērojams gan deficīts, gan pārpalikums.

Latvijas ārējās maiņas bilance miljonos (autoru veidots, pēc Latvijas Banka, 2017)

Gads	Tekošā konta saldo (EUR)	Tekošā konta saldo (LVL*)
2008	-3007	2113,33
2009	1464	1028,90
2010	367	257,93
2011	-641	-450,50
2012	-794	-558,03
2013	-622	-437,14
2014	-410	-288,15
2015	-116	-116,66
2016	342	240,33

*aprēķins veikts pēc kursa 0,702804 LVL = 1,0 EUR

Vērtējot situāciju ārējās maiņas bilanci laika posmā no 2008. gada, jāsecina, ka tā ir izteikti negatīva, pozitīvais konta saldo ir veidojies laikā, kas Latvijas tautsaimniecību skāra lejupslīde (saskaņā ar Latvijas Bankas datiem laika posmā no 2000. līdz 2007. gadam tekošā konta saldo ir bijis negatīvs visus gadus), arī 2017. gada triju ceturkšņu griezumā tas ir negatīvs. Galvenais iemesls ir tieši preču importa izteiktais pārsvars par eksportu.

Turpinājumā sniegsim ieskatu nodokļu jautājumos.

4. Nodokļu attīstība Latvijā

2018. gads Latvijas nodokļu politikā iezīmējas ar trešo nodokļu sistēmas reformu, kura pārsvarā izpaudās tiešajos nodokļos – iedzīvotāju ienākuma nodoklis, uzņēmumu ienākuma nodoklis un valsts obligātās sociālās iemaksas. Iedzīvotāju ienākuma nodoklim tika ieviestas diferencētās likmes gan algas nodoklim, gan apliekot fizisku personu saimniecisko darbību, paralēli piemērojot arī diferencētu neapliekamo minimumu, kuru aprēķina Valsts ienākumu dienests divas reizes gadā. Būtiski pārveidojumi tika veikti uzņēmumu ienākuma nodoklim, jo izmaiņas veiktas nodokļa aplikšanas metodikā, kā arī piemērojamas jaunas nodokļa likmes. Valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām tika paplašināta apliekamā bāze un pievienots sociālās apdrošināšanas veids – veselības apdrošināšana, kuras rezultātā nodokļa likme pieauga par vienu procentu, līdz ar to atgriežamies pie standarta kopējās likmes 35,09 %, kāda Latvijā bija no 2011. līdz 2013. gadam. Pievienotās vērtības nodokļa aplikšanā ir jauna diferencētā likme 5 % apmērā, kuru piemēro tādu pārtikas produktu piegādēm kā svaigie augļi, ogas un dārzeņi, tostarp mazgāti, mizoti, lobīti, griezti un fasēti, bet nav apstrādāti termiski vai kā citādi (piemēram, saldēti, sālīti, kaltēti). Minētā nodokļa aplikšanas vēsturē šāda likme ir bijusi periodā no 2004. gada 1. maija līdz 2009. gada 1. janvārim, bet apliekamie objekti bija citi.

Vēsturiskā skatījumā Latvijā piemērojamo nodokļu skaits ir bijis mainīgs.

Latvijas nodokļu kvantitatīvas izmaiņas periodā no 1991. līdz 2018. gadam

Periods	Nodokļu skaits
1991.-2004. gads	9
2005.-2006. gads	10
2007.-2008. gads	11
2010. gads	12
2011.-2013. gads	14
2014.-2015. gads	15
2016. gads	16
2017.-2018. gads	15

5. tabulā apskatītajā periodā ir jāatzīmē Mikrouzņēmumu nodokļa ieviešana 2010. gadā, kurš strauji aktivizēja mazo biznesu Latvijā, jo periodā no 2011. gada līdz 2014. gada jūlijam reģistrējās gandrīz 37 tūkstoši minētā nodokļa maksātāju. (Lursoft, 2018)

Ar otro nodokļu sistēmas reformu var saistīt iestāšanās Eiropas Savienībā periodu, kura laikā tika harmonizēta Latvijas valsts fiskālā sistēma atbilstoši kopējā tirgus prasībām. Nopietnākās izmaiņas ar pārejas periodu bija noteiktas netiešajiem nodokļiem, piemēram, akcīzes nodoklim. Tiešos nodokļus tik būtiskas pārmaiņas neskāra, jo Latvijā netika ieviesta progresīvā tiešo nodokļu aplikšana, kā tas ir vecajās ES dalībvalstīs. (Sproģe, 2010) Pagrieziens uz progresīvo nodokļu aplikšanu pēc ilgstoša gatavošanās procesa notika tikai šogad, 2018. gadā.

Kā pirmo Latvijas nodokļu sistēmas reformu nodokļu speciālisti min valsts neatkarības atgūšanu un savas nodokļu sistēmas izstrādi, kuru varētu saistīt ar likuma *Par nodokļiem un nodevām* ieviešanu 1995. gadā.

Apskatot Latvijas nodokļus starp karu periodā no 1921. līdz 1940. gadam, jāsecina, ka Latvijas valsts pirmsākumos nodokļi un to likmes kalpoja ne tikai, lai nodrošinātu valsts finansiālās vajadzības, bet arī tika regulēts preču patēriņš un atbalstīti vietējie ražotāji. Šajā periodā Latvijā bija spēkā astoņi nodokļi, kuru būtība ir līdzīga mūsdienu nodokļiem (skat. 6. tabulu). (Aizsilnieks, 1968)

Pētot pirmās Latvijas brīvvalsts nodokļu sistēmu, atklājās, ka pastāvēja ienākuma nodokļa diferenciācija – progresivitāte ne tik vien no ienākumu apmēra, bet arī no vecuma un ģimenes stāvokļa. Piemēram, neapliekamais minimums bija Ls 2000 (Ls 167 mēnesī) apmērā gadā. Ar nekustamā īpašuma nodokli un ienākuma nodokli neaplika sīkzemniekus, kuru īpašumā bija līdz 17 ha zemes. Turklāt šīs likmes vēl diferencējās pēc zemes atrašanās vietas, atbalstot Latgales zemniecību, nekustamā īpašuma nodokļa likme bija puse no Vidzemes vai Kurzemes likmēm. (Ķirsons, 2016)

Iedzīvotāju ienākuma nodoklim starp karu periodā bija izteikts sociālā taisnīguma raksturs, jo diferenciācija bija pēc maksātāja vecuma, dzimuma (sievietēm mazāka likme nekā vīriešiem) un pat pēc ģimenes stāvokļa, ja nav ģimenes un bērnu, tad likme bija ievērojami augstāka nekā gadījumā, ja bija ģimene un bērni, secina nodokļu speciālists Jānis Zelmenis.

6. tabula

Nodokļu salīdzinājums

Nr.	Nodoklis 2018. gadā	Līdzvērtīgs nodoklis 1921.–1941. gadā
1.	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis	Progresīvais nodoklis
2.	Uzņēmumu ienākuma nodoklis	Rūpniecības nodoklis, ienesīguma nodoklis
3.	Nekustamā īpašuma nodoklis	Nekustamā īpašuma nodoklis
4.	Pievienotās vērtības nodoklis	Apģozības nodokļi
5.	Akcīzes nodoklis	Akcīzes nodoklis
6.	Muitas nodoklis	Muitas nodoklis
7.	Dabas resursu nodoklis	-
8.	Valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas	-
9.	Elektroenerģijas nodoklis	-
10.	Mikrouzņēmumu nodoklis	-
11.	Transportlīdzekļa ekspluatācijas nodoklis	-
12.	Uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodoklis	-
13.	Subsidētās elektroenerģijas nodoklis	-
14.	Izložu un azartspēļu nodoklis	-
15.	Solidaritātes nodoklis	-
16.	Mūsdienu valsts nodeva	Zīmognodoklis

Skatot 7. tabulu, var teikt, ka 2018. gadā esam atjaunojuši pirmās brīvvalsts ienākuma nodokļa progresīvo raksturu. Nodokļu speciāliste Ieva Sproģe uzskata, ja, atjaunojot neatkarību Latvijā, būtu uzreiz ieviesti

progresīvie nodokļi, tad valsts iedzīvotāji nebūtu tik krasi noslāņojušies un līdz ar to nebūtu tik apjomīga iedzīvotāju migrācija uz turīgajām ES valstīm.

7. tabula

Ienākuma nodoklis Latvijā no 1921. līdz 1940. gadam

(Aizsilnieks, 1968)

Nodokļa likme	Apliekamais ienākums gada periodā
0	Neapliekamais minimums Ls 2000 (1928. gads)
2,6 %	Ienākums līdz Ls 10 000
5,1 %	Ienākums Ls 10 001 līdz Ls 30 000
7,6 %	No ienākuma virs Ls 30 000

Apgrozījuma nodoklis 1940. gadā bija 2–5 % no preces mazumtirdzniecības cenas, bet neapliekamās preces – pārtikas preces, pirmās nepieciešamības preces (sāls, sērkokoņi, ziepes, skrūves), lopbarība un lauksaimniecības tehnika. Pieminēšanas vērta ir muitas nodokļa piemērošana, ar kuras palīdzību tika aizsargāts iekšējais tirgus. Piemēram, ievadmuīta ārvalstu radioaparātiem varēja sasniegt Ls 40, tādējādi sekmējot Latvijas lepnuma VEF produkcijas noietu. (Aizsilnieks, 1968) Izvedmuīta kalpoja kā nopietna barjera neapstrādātu izejvielu eksportam, tādējādi piespiežot tās pārstrādāt pusfabrikātos vai gatavos produktos. Tas saglabāja darba vietas, vienlaicīgi mazinot sociālo spriedzi valstī tajā periodā.

Latvijas nodokļu politikai ir ilgstoša krasu izmaiņu vēsture, kuru mēs vēl neesam tā izpētījuši un novērtējuši. Ne vienmēr ir jāskatās tikai attīstīto Eiropas valstu virzienā, bet jāizvērtē valsts simts gadu perioda spožākās lappuses.

Pētījuma turpinājumā raksturosim tautsaimniecības mugurkaulu jeb mazo un vidējo uzņēmumu dinamiku Latvijas tautsaimniecībā.

5. Mazo un vidējo uzņēmumu darbības dinamika

Mazo un vidējo uzņēmumu izplatība Eiropā un citās pasaules valstīs strauji palielinājās pēc Otrā pasaules kara. Lielā mērā to veicināja kara postījumi, lielais bezdarbs, valsts institūciju ierobežotās iespējas sniegt iedzīvotājiem nepieciešamo sociālo palīdzību un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vēlme pašiem uzņemties atbildību par savu un savu līdzcilvēku nodarbinātību. Arī Latvijas saimniecību raksturoja mazo un vidējo uzņēmumu skaita palielināšanās (skat. 8. tabulu).

8. tabula

Mazie un vidējie uzņēmumi Latvijā no 1929. līdz 1938. gadam

(Autoru apkopots, pēc Aizsilnieks, 1968)

Uzņēmumi / Gadi	1929	1930	1931	1932	1933
1–19 strādnieki	2460	2513	2563	3097	3302
50 un vairāk strādnieku	256	245	213	200	232
Uzņēmumi / Gadi	1934	1935	1936	1937	1938
1–19 strādnieki	3732	4685	4899	4971	5203
20–49 strādnieki	290	340	357	397	418
50 un vairāk	266	287	309	349	366

Varam secināt, ka laika posmā no 1929. līdz 1938. gadam uzņēmumu skaits gadu no gada ir palielinājies, turklāt tieši mazo uzņēmumu skaits ir vislielākais, bet vidējo uzņēmumu skaits laikā no 1929. līdz 1932. gadam ir pat samazinājies. Jāatzīmē, ka lielo uzņēmumu skaits tai pašā laikā samazinās.

Arī šodien mazie un vidējie uzņēmumi veido vienu no ekonomikas balstiem Latvijā, ekonomiski aktīvo MVU sadalījums: mikro uzņēmumi – 82 %, mazie uzņēmumi – 14 %, vidējie uzņēmumi – 3 %, un tikai 1 % lieli uzņēmumi. (CSB, 2018) Pēc neatkarības atjaunošanas mazie un vidējie uzņēmumi Latvijas tautsaimniecībā ir ienākuši līdz ar kardinālām pārmaiņām valsts ekonomiskajā sistēmā. Īstenojot savus nodomus pievienoties Eiropas Savienības valstīm, Latvijas politiķi izstrādāja nepieciešamos normatīvos aktus, sekmējot mazo un vidējo uzņēmumu strauju izplatību valsts pilsētās un lauku teritorijās. Eiropā un citās attīstītās valstīs jau pagājušā gadsimta otrajā pusē bija izstrādāta efektīvi strādājoša mazo un vidējo uzņēmumu atbalsta sistēma. Eiropā uzkrātā pieredze ekonomiski aktīvo iedzīvotāju iesaistīšanā uzņēmējdarbībā tika plaši izmantota, veidojot privatizēto uzņēmumu darbībai nepieciešamo juridisko ietvaru. Pagājušā gadsimta 90. gados izstrādātie normatīvie akti lielā mērā sekmēja pastāvīgai saimniekošanai nepieciešamās tiesiskās apziņas veidošanos aktīvākajā Latvijas iedzīvotāju daļā.

9. tabula

Mazie un vidējie uzņēmumi Latvijā*

(autoru apkopots, pēc CSB, 2018; CSB, 2017; CSB, 2016; CSB, 2015; CSB, 2014; CSB, 2012; CSB, 2011; CSB, 2007; CSB, 2004)

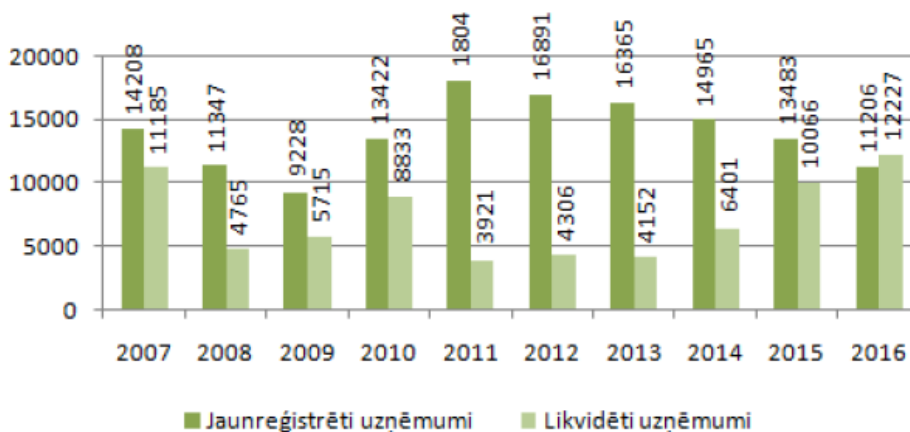
Gadi Nodarbināto skaits	2003**	2005	2008	2009	2011	2012	2013	2014	2015
1–19	40 573	95 879	113 008	115 933	129 394	138 841	144 211	157 372	167 358
20–49	40 573	10 832	12 482	10 254	9 970	10 448	9 219	3 430	3 368
50–249	1 702	2 125	2 546	2 065	2 033	2 083	1 476	1 626	1 603

* tirgus sektora ekonomiski aktīvie uzņēmumi

** tiek izdalīta vienota kategorija par mikro un maziem uzņēmumiem kopā ar nodarbinātajiem līdz 49

Pēc 9. tabulā apkopotās informācijas varam secināt, ka arī pēc neatkarības atjaunošanas mazo un vidējo uzņēmumu skaits ir uzrādījis pozitīvu dinamiku, turklāt tieši vismazāko uzņēmumu skaits ir audzis visspēcīgāk, bet vidējam uzņēmumu skaitam ir svārstīga dinamika. Kā arī jāatzīmē uzņēmumu skaita samazināšanās kategorijā 20–49 nodarbinātie laika posmā pēc 2013. gada. Ko var skaidrot ar izmaiņām normatīvajā regulējumā, kas stimulējis uzņēmējus likvidēt ekonomiski neaktīvus uzņēmumus (skat. 9. attēlu).

Analizējot datus, var novērot, ka līdz 2016. gadam ir pastāvējusi pozitīva dinamika starp no jauna reģistrētajiem un likvidētajiem uzņēmumiem, taču redzams, ka 2016. gadā reģistrēts zemākais jauno uzņēmumu skaits kopš 2009. gada, savukārt likvidēto uzņēmumu rādītājs uzrāda absolūto rekordu – 2016. gadā likvidēts visu laiku lielākais uzņēmumu skaits. Gada laikā likvidēto uzņēmumu skaits palielinājies par 21,47 %, 2016. gadā sasniedzot jau 12 227 uzņēmumus. Lai arī faktiskos skaitļos likvidēto uzņēmumu skaitam aizvien ir tendence pieaugt, to pieaugums 2016. gadā vairs nav bijis tik straujš kā, piemēram, 2014. un 2015. gadā, kad likvidēto uzņēmumu skaits gada laikā palielinājies par vairāk nekā 50 %.

9. attēls. Uzņēmumu reģistrēšanas un likvidēšanas dinamika no 2007. līdz 2016. gadam

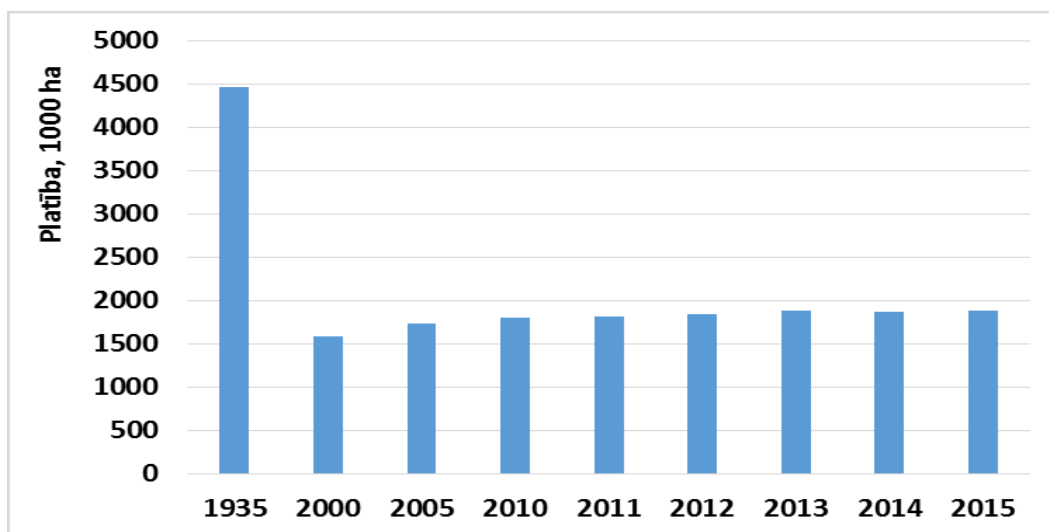
(Lursoft, 2017)

Varam secināt, ka Latvijas tautsaimniecībā dažādos laika posmos saglabājas tendence visvairāk palielināties tieši mazo uzņēmumu skaitam, bet ne tik strauji vidējiem uzņēmumiem, kā arī ir novērojams vidējo uzņēmumu skaita samazinājums ekonomisko krīžu periodos gan laika posmā no 1929. līdz 1932. gadam, gan no 2008. līdz 2011. gadam. To varam skaidrot ar mazo uzņēmumu lielāko elastību un spēju vieglāk pielāgoties mainīgajiem biznesa vides apstākļiem, kas ir sarežģītāk lielākiem uzņēmumiem. Tāpēc uzskatām, ka Latvijas tautsaimniecības attīstības virzītājs ir tieši mazie uzņēmumi.

6. Lauksaimniecības joma

Turpinājumā sniegsim ieskatu lauksaimniecības jomā. Latvijas valsts pastāvēšanas sākumposmā Latviju varēja pieskaitīt pie lauksaimniecības zemēm, jo 65,9 % (1930. gadā) no visiem iedzīvotājiem nodarbojās ar lauksaimniecību. Salīdzinoši Lietuvā – 79,4 %, Somijā – 63,4 %, Igaunijā – 58,0 %, Zviedrijā – 38,7 %, Dānijā – 30,3 %. (Cepurniece, 1990) Šī situācija 2015. gadā ir stipri atšķirīga – nodarbināto skaits lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības jomās kopā ir 7,9 %. (CSB, 2018)

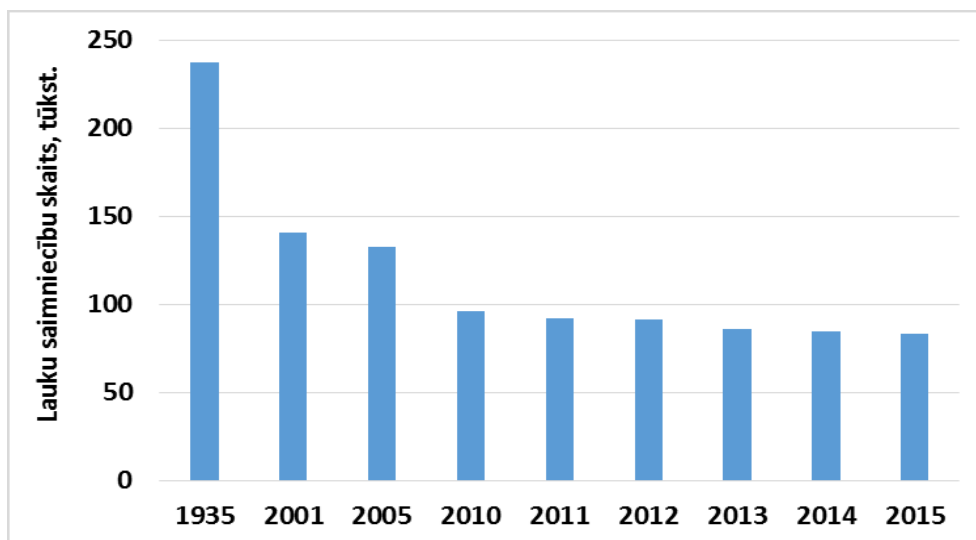
Statistika par kopējo lauksaimniecībā izmantoto zemes platību no 1935. līdz 2015. gadam parāda kopējās zemes platības samazināšanās tendenci. Tas saistīts ar mežu un neizmantojamās zemes platību pieaugumu, zemes platību izmantošanu civilai un rūpnieciskai celtniecībai, pilsētu paplašināšanos.

10. attēls. Lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības

(CSB, 2018)

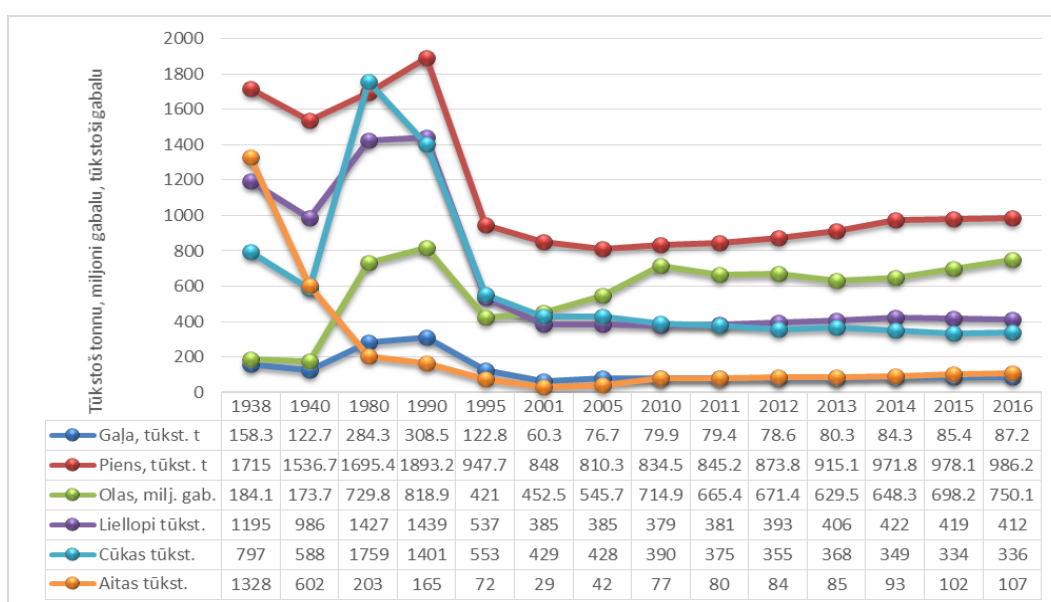
Lauku saimniecību skaita samazināšanās no 1935. līdz 2000. gadam saistīta galvenokārt ar padomju laikā veikto kolektivizāciju un masveida meliorāciju, lauku iedzīvotājus pārceļot uz ciematiem un apvienojot zemes platības.

11. attēls. Lauku saimniecību skaits
(CSB, 2018)

Aprēķinot lauku saimniecību vidējo platību, iegūts savdabīgs rezultāts – 2010.–2011. gadā vidējā saimniecības platība ir tāda pat kā 1935. gadā (18 līdz 19 ha bija tipiska jaunsaimniecības platība). Tomēr jāņem vērā, ka vidējā platība sevī ietver gan lielās zemnieku saimniecības, gan arī nelielus īpašumus.

Vēlamies arī nedaudz raksturot situāciju ar lauksaimniecības produkciju un dzīvniekiem, saskaņā ar apkopotajiem datiem (skat. 12. attēlu) jāatzīmē izmaiņas, kas notikušas lauksaimniecības jomā. Salīdzinot ar 1938. gadu, ko uzskata par Latvijas tautsaimniecībai izteikti veiksmīgu, pēc neatkarības atgūšanas ir būtiski samazinājies gan lauksaimniecības dzīvnieku skaits, gan produkcijas apjomi. Latvijas tautsaimniecība vairs nav tik izteikti uz lauksaimniecības produktu ražošanu orientēta, taču ir jāatzīmē olu ražošanas apjomu pieaugums (laika posmā no 1995. līdz 2016. gadam).

12. attēls. Lauksaimniecības dzīvnieki un produkcija
(autoru apkopots, pēc CSB, 2018)

Latvijas lauksaimniecība ir tas tautsaimniecības sektors, kur visspilgtāk izpaužas pārmaiņas, ko veicinājusi dažādos laika posmos atšķirīgā saimnieciskā politika, “Ulmaņa laiku” realizētā lauksaimniecības atbalsta un eksporta orientētā, “padomju laika” kolektīva – plānveida saimniecība ar masveida ražošanu un pēc neatkarības atgūšanas uz tirgus principiem balstītā politika.

Un, noslēdzot šo sadaļu, sniegsim ieskatu pārtikas cenu dinamikā.

10. tabula

Pārtikas produktu cenu indekss mazumtirdzniecībā no 1922. līdz 1939. gadam (1913 = 100)
(CSB, 2018)

	1922	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1934	1935	1936	1938	1939
Kopindekss	100	118	130	129	126	134	152	135	100	76	71	75	90	99
Kartupeļi	40	100	100	98	90	140	170	100	70	50	50	50	60	50
Sviests	92	114	122	119	120	127	129	111	87	65	66	67	77	91
Piens	113	133	140	133	140	140	147	133	113	73	73	73	80	87
Olas	220	240	240	240	220	260	280	240	200	160	160	160	180	180

Latvijas neatkarīgās saimniecības sākumposmu raksturo pārtikas cenu pieaugums, kas visaugstākais ir bijis tieši olām un turpinājies līdz pat 1929. gadam, kas ir saimnieciskās depresijas periods, pēc kura cenu līmenis ir samazinājies. Ir jāatzīmē laika posms no 1934. gada, kad Latvijas tautsaimniecībā tika realizēta uz lauksaimniecību izteikti orientēta politika, kas izpaudās arī ar valsts monopolu organizēšanu un cenu administrēšanu.

Latvijas saimniecību pēc neatkarības atjaunošanas (skat. 11. tabulu) arī raksturo izteikts pārtikas cenu pieaugums, turklāt, atšķirībā no iepriekš apskatītā laika posma, nav novērojams izteikts cenu samazinājums, izņemot 2010. gadu, kad pārtikas cenu samazinājums ir nepilni 3 %, un 2015. gadā samazinājums 3,5 %. Vislielāko sadārdzinājumu var novērot piena produktu un kartupeļu kategorijās.

11. tabula

Pārtikas produktu cenu indekss mazumtirdzniecībā no 1998. līdz 2016. gadam (2000 = 100)
(CSB, 2018)

	1998	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Pārtika	100,6	109,3	121	143,4	194,1	191,7	206,8	211,5	214,9	214,8	211,3	213,8
Gaļa	104	113,8	114	128,8	170,6	165,4	171,3	176,9	181,5	180,6	176,7	177,9
Piens un piena produkti	104,6	106	130,7	161,3	231,2	215,7	252,1	254,3	259,1	266,8	242,2	237,3
Olas	90,6	93,4	106,5	112,5	159,9	157,2	159,3	196,7	185,5	173,9	172,5	173,1
Kartupeļi	127	208,6	196,6	351,8	343,3	266,5	359,5	252,1	302,9	288,7	246,3	256,3

Savu pētījumu par Latvijas tautsaimniecību neatkarības sākumposmā un simtgadi sasniedzot vēlamies noslēgt ar izcilā latviešu ekonomista Kārļa Baloža citātu: “Latvija var pastāvēt. Bez kādiem pabalstiem un bez kādas piesliešanās lielajām valstīm. Saprašānās, sadraudzība, apvienība tai no svara ar Baltijas valstīm. Ar Somiju, Estiju, Lietuvu. Bet Latvija nevar pastāvēt pie nespējīgas, pie sliktas valdības, kas atdod tās dabīgās bagātības sveštautiešu spekulantiem. Kas jādara, lai Latvija pastāvētu? Pirmām kārtām izskaužama korupcija. Valsts izmantošana privātās interesēs. Valsts amati lai pienāktos cienjamiem, spējīgākiem. Pie pieteikšanās valsts amatos jānotiek lietišķai konkurencei.” (Balodis, 1928)

Vēlamies atzīmēt, ka atbalstam ekonomista viedokli, ka tautsaimniecības attīstību var nodrošināt ar pārdomātu, uz zināšanām un izpēti balstītu saimniecisko politiku, bet Latvijas kā mazas tautsaimniecības pastāvēšana ir cieši saistīta ar vēlmi un gatavību sadarboties, tādā veidā paplašinot iespējas un efektīvāk izmantojot resursus.

Secinājumi

1. Latvijas tautsaimniecība ir gājusi cauri dažādiem posmiem neatkarīgas saimniecības izveidei no 1920. līdz 1922. gadam, kad tika veidota neatkarīga Latvijas saimniecība un likti pamati tās tālākai attīstībai, stabilizējot naudas sistēmu, uzsākot agrāro reformu, izstrādājot jaunu nodokļu sistēmu, liekot pamatus jaunai rūpniecībai, iesaistoties ar starptautiskajā tirgū.
2. Latvijas saimniecība ir gājusi cauri arī saimnieciskās depresijas posmam, kas laikā no 1929. līdz 1932. gadam atstāja iespaidu gan uz jauni veidoto rūpniecību, gan ārējo tirdzniecību.
3. Tika realizētas būtiskas izmaiņas valsts saimniecībā pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maijā realizētā valsts apvērsuma, tai skaitā izveidotas kameras, un viena no tām – Tirdzniecības un rūpniecības kamera, kas rīkoja izstādes, palīdzēja veidot sakarus ar ārvalstīm, sniedzot ziņas par importa un eksporta formalitātēm, uzturēja zvērinātu revidentu biroju, palīdzēja izšķirt strīdus par tirdzniecisko darījumu pildīšanu.
4. Latvijā, tai esot PSRS sastāvā, tika realizēta plānveida ekonomika, bet uzņēmumi, lauku saimniecības, finanšu sektors integrēts kopējā saimnieciskajā sistēmā.
5. Atjaunojot neatkarību, Latvijā tika veiktas dažādas strukturālas reformas un atjaunoti tirgus darbības principi. Latvijas tautsaimniecība atgriežas starptautiskajā tirgus aprītē.
6. Latvijas tautsaimniecība dažādos pastāvēšanas posmos uzrāda stabilu izaugsmi (IKP pieauguma temps), kas laika posmā no 1922. līdz 1938. gadam ir bijusi viena no lielākajām Eiropā. Arī pēc neatkarības atjaunošanas IKP ikgadējas izmaiņas ir vērtējamās kā straujas, taču ir piedzīvotas arī lejupslīdes.
7. Mazumtirdzniecība spēlēja būtisku lomu Latvijas tautsaimniecībā dažādos laika posmos, un tā attīstās saskaņā ar kopējo tautsaimniecības norisi, un to tieši ietekmē notikumi iekšzemē, bet netieši arī ārējās vides faktori.
8. Latvijas ārējā tirdzniecība visos laikos ir bijusi aktīva, un tās struktūru veido gan preces, gan pakalpojumi, bet Latvijas galvenie tirdzniecības partneri ir Eiropas valstis. Lauksaimniecības un mežsaimniecības ražojumi ir būtiski eksporta produkti, lai gan to īpatsvars laika gaitā kopējā eksporta struktūrā ir samazinājies.
9. Latvijas nodokļu politikai ir ilgstošu un krasu izmaiņu vēsture. Nodokļi ir tikuši izmantoti kā aktīvs saimnieciskās politikas instruments. Pirmās brīvvalsts laikā tika izmantots nodokļu diferenciacijas princips, kas pēc neatkarības atgūšanas netika veiksmīgi realizēts.
10. Latvijā dažādos laika posmos ir aktīvi veidojušies mazie un vidējie uzņēmumi, bet visstraujākā attīstība ir novērojama tieši vismazākajiem uzņēmumiem.
11. Latvija neatkarības iegūšanas sākumposmā var tikt pieskaitīta pie lauksaimniecības zemēm, bet tieši lauksaimniecībā vispildīgāk izpaužas laika un tehnoloģiju attīstības veicinātās izmaiņas.
12. Latvijas tautsaimniecības norišu izpēte sniedz ieskatu valsts attīstībā, bet arī rosina veikt tālākus pētījumus.

References

Aizsilnieks, A. (1968). *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma: Daugava, 968 lpp.

Autoru kolektīvs (2012). *Tirdzniecība Latvijā.* Rīga: Latvijas tirgotāju asociācija, 127 lpp.

Balodis, K. (1928). *Latvijas saimniecība pie spējīgas un nespējīgas valdības.* Rīga: Drukātava

Broadberry, S., O'Rourke, K. H. (2010). *The Cambridge Economic History of Modern Europe* Cambridge University Press. ISBN: 0521708397

- Cepurniece, S. red. (1990). *Latvija citu valstu saimē – kulturāli saimnieciskais apskats*. Rīga: Zinātne
- Guļāns, P. (2003). *Latvijas ekonomika laikmeta griežos*. Rīga: LZA EI
- Ķirsons, M. Nodokļi kā importa un eksporta regulators. *Dienas Bizness*, 15.07.2016., 4. lpp.
- Latvijas Maksājumu bilance (2017). Latvijas Banka. Pieejams: <https://statdb.bank.lv/lb/Data.aspx?id=200> (skatīts 03.02.2018.)
- Latvijas statistikas gada grāmata 2017* (2018). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2016* (2017). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2015* (2016). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2014* (2015). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2013* (2014). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2011* (2012). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2010* (2011). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2006* (2007). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Latvijas statistikas gada grāmata 2003* (2004). Rīga: Centrālā statistikas pārvalde
- Lauksaimniecības strukturālie rādītāji (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/metodologija/lauksaimnieciba-izmantojamas-zemes-izmantosana-38278.html> (skatīts 28.01.2018.)
- Lauksaimniecības dzīvnieku skaits(2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/lauks/lauks_ikgad_05Lopk/LL0220.px/table/tableViewLayout2/?rxid=ce8aac91-f2b0-4f13-a25d-29f57b1468fb (skatīts 28.01.2018.)
- Galveno lopkopības produktu ražošana(2018). Centrālā statistikas pārvalde Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/lauks/lauks_ikgad_05Lopk/?tablelist=true&rxid=ce8aac91-f2b0-4f13-a25d-29f57b1468fb (skatīts 28.01.2018.)
- Piena produktu ražošana(2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/lauks/lauks_ikgad_05Lopk/?tablelist=true&rxid=ce8aac91-f2b0-4f13-a25d-29f57b1468fb v (skatīts 28.01.2018.)
- Nodarbinātie pēc saimniecisko darbību veidiem (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/Sociala/Sociala_ikgad_nodarb/NB0083.px/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (skatīts 30.01.2018.)
- Mazumtirdzniecības ipatsvars IKP faktiskajās cenās (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/ekfin/ekfin_ikgad_ikp/IK10_0060.px/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (skatīts 30.01.2018.)
- Mazumtirdzniecības apgrozījums, uzņēmumu un nodarbināto skaits. (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/rupnbuovn/rupnbuovn_ikgad_uzndarb/SB0010.px/?rxid=562c2205-ba57-4130-b63a-6991f49ab6fe (skatīts 30.01.2018.)
- Patēriņa cenu indeksi (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/ekfin/ekfin_ikgad_PCI/PC0021.px/table/tableViewLayout2/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (skatīts 30.01.2018.)
- Pārtikas produktu cenu indeksi mazumtirdzniecībā (2018). Centrālā statistikas pārvalde. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/cenas-tema-32578.html> (skatīts 30.01.2018.)
- Par nodokļiem un nodevām. Latvijas republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 02.02.1995., stājies spēkā 01.04.1995. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 1995
- Rīga sociālisma laikmetā 1917-1975* (1980). Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstures institūts, red. Drīzulis A.: Rīga, Zinātne, 519. lpp.
- Skujenieks, M. (1938). *Latvijas statistikas atlas XX*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde.
- Sproģe, I. (2010). *Nodokļu politika ekonomikas attīstības mainīgos apstākļos*. Promocijas darbs, Rīga: LU, 378 lpp.
- Uzņēmumu reģistrēšanas un likvidēšanas dinamika 2007–2016. gadam* (2017). Lursoft. Pieejams: <http://blog.lursoft.lv/2017/01/03/2016-gada-likvideto-uznemumu-skaitis-parsniedzis-jaunregistreto-uznemumu-skaitu/> (skatīts 03.01.2018.)
- Uzņēmumu reģistra un komercreģistra subjektu reģistrācijas dinamika sadalījumā pēc to uzņēmējdarbības formas* (2018). Lursoft. Pieejams: https://www.lursoft.lv/lursoft_statistika/?&id=197 (skatīts 20.01.2018.)

STAFFING CHALLENGES IN RESTAURANTS IN RIGA

Inga Bukovska,

E-mail: ingabux@inbox.lv

Agita Doniņa, MBA,

E-mail: Agita.Donina@turiba.lv

Biznesa augstskola *Turība*, Latvia

Abstract

The largest job advertisement portal cv.lv shows numerous vacancies in restaurants in Riga all year round. The authors investigate staffing challenges in restaurants in Riga, from the perspective of employers and employees – waiting staff. The aim is to identify and analyse reasons why restaurants in Riga face challenges hiring the appropriate staff and have to deal with employee turnover. The importance of the catering industry both for the economy and employment is increasing: “today more people than ever choose to eat outside their homes and to meet this growing demand types as well as numbers of restaurants are growing”. Data analysis was performed and a survey of waiting staff (n=720) alongside interviews with managers (2 interviews with 2 representatives) were conducted. Questionnaires show that friendly staff, colleagues, and responsive and professional management were ranked as the most important aspects, but they do not meet their expectations in current work place. Employers mention problems while dealing with the generation Millennials, motivation issues, lack of education quality, traditions. Positive environment, well – structured plan for employee orientation and training at work, change of profession’s perception could help with employee turnover.

Keywords: employee, management, employee-turnover, and restaurant.

Introduction

With unemployment levels still worryingly high, it is impossible not to notice that restaurants in Riga have numerous vacancies all year round. This research concentrates on researching staffing challenges in restaurants in Riga, from both the perspective of employers (managers, owners) and employees (waiting staff). The authors strongly believe, that it is of big importance to define the reasons of the gap that has occurred in the employment market and the turnover of employees in order to give suggestions that might one day create the necessary solutions. The importance of catering industry for both economy and employment speaks for itself and is not to be ignored as “today more people than ever choose to eat outside their homes and numbers of restaurants are growing to meet this growing demand types as well” (Dennis Lillicrap, 2014).

The topicality of the study paper is directly linked to the current economic and labour market situation in the capital and the biggest city in Latvia – Riga. At the very end of the year 2016 – on 31st December the city of Riga had as many as 15 639 unemployed persons. In the whole country – republic of Latvia, the total number was 78257. In year 2016, during the 3rd and 4th quarters under the category “Service and sales workers” which includes restaurant staff as well (A.D.Finance, 2016) there were respectively 1724 and 1534 vacancies. Unfortunately there are no other data that shows exact number of restaurant vacancies. Yet according to data displayed on the official homepage of “Central Statistical Bureau” respectively 522 and 627 vacancies were available to be taken in Latvia in the sector “Accommodation

and food service activities". Given the high-density level of Riga, as stated in "Strategy monitoring System" 2016, 638 784 people lived in the capital city in year 2016 and many of those 522 and 627 vacancies could actually be based in Riga. The authors of research raise questions concerning the great number of unemployed people versus the number of vacancies in the service and catering industry. The aim of the research paper is to study the reasons why restaurants in Riga face challenges hiring appropriate staff as well as deal with employee turnover.

The problem stated in the article is – what are the reasons of the current situation where – while Latvian economy suffers considerable level of unemployment, restaurants in Riga face problems finding and keeping staff members.

Methodology

In order to research the employment situation in the restaurant industry in Riga using a mixed method (qualitative and quantitative) approach and reach the aim, the following sociological research methods were used:

- Secondary data: data analysis of official statistics at the local (Riga) and national (Latvia) level, analysis of theoretical material and analysis of the final reports of research works on similar topics in other countries;
- Primary data: Interviews with owners and managers of restaurants in Riga (2 interviews with 2 representatives) and survey with waiters (n=72) of different types of restaurants in Riga, as well as conversations with employees and managers of the restaurants visited.

The authors have defined the following indicators to characterise and study the current employment situation in restaurant sector to analyse the challenges faced:

- External indicators, influencers – changes of unemployment, employment rates and vacancies in Riga and Latvia, institutions (various educational institutions) that educate and train people for the hospitality industry.
- Internal indicators – the education level of restaurant staff, their experience and motivation to continue working in the current job place as well as in the restaurant business altogether, important factors that affect the level of satisfaction with their jobs, employer and the profession, the role of management and career growth opportunities.

Further in the research, the authors have used a mixed method – combining interviews of employers, hospitality experts, restaurant managers and owners as well as designing a questionnaire for the waiting staff. The research was carried out in Riga, Latvia during the period 1st February till 13th April. The limitations of the research were mostly due to the lack of sympathy and response from restaurant managers, as well as their lack of interest in participating in interviews that would be recorded and later – published. The other limiting aspect was the indifferent attitude of some managers and the lack of cooperation.

1. Theoretical framework

The official page of Latvian association of hotels and restaurants currently lists 91 restaurant establishments (Latvijas viesnīcu un restorānu asociācija, 2017). At present there are altogether around 300 members in this association. Unfortunately, the website does not reveal how many of those establishments are classified as restaurants in Riga. An American travel website company, where people can leave their reviews online – the TripAdvisor.com displays as many as 768 different kind of restaurants in Riga. It is

to be noted, that according to the law there are no particular restrictions in opening a new restaurant. Salary – wise, in year 2015 the average gross salary of an accommodation and catering establishment employee was 580 Euros per month. In comparison – a year earlier it was 522 Euros per month and therefore the second lowest paid profession in Riga (Stratēģijas uzraudzības sistēma, Es pētu Rīgu, 2017). According to the labour law, stated in the official homepage of the Ministry of Welfare, a person is not allowed to work more than 40 hours per week. To sum it up, after working 160 hours per month, an employee can receive a gross salary of 580 Euros.

Characteristics of the serving staff in the restaurant industry and staffing issues

The job of the waiter according to its definition is “to provide quality food and beverage service to meet customer’s needs” (Patricia Paskins, 2016). As the work itself and duties vary widely, a person pursuing this profession, according to the books “Food and Beverage Service 8th edition” by D. Lillicrap and J. Cousins as well as – “Hospitality Supervision and Leadership Level 3” by P. Paskins, has to possess the numerous attributes, including: professional and hygienic appearance; knowledge of food and beverages, technical ability (sufficient knowledge of all the items on the menu, beverages and be able to suggest them to customers), punctuality; personality (tactful, courteous, good humoured, even tempered, well mannered, etc); attitude to customers (correct approach, should be able to anticipate customers’ needs and wishes); sales ability; skill to work in team and many others.

The hospitality industry, including restaurant business “attracts large numbers of part-time, seasonal and casual employees” (B. Davis, 2011). This aspect is a major factor that “tends to exacerbate the high level of staff turnover. This can add pressure to management in terms of recruitment and training, maintaining produce and service quality standards, and keeping the employment costs at an acceptable level” (B. Davis, 2011). According to the questionnaire results it could be concluded that the reasons for the trend lie in the fact that the majority of restaurant employees – waiters are still students and so often work part time.

In their daily work routine, general managers of restaurants or supervisors “will be mostly concerned with issues of staff recruitment, motivation, development, productivity, deployment” (B. Davis, 2011). That means issues regarding staff and everything that concerns them are the main item of the restaurant manager’s agenda. Another issue that keeps managers on their toes is the generation change and the strong influence of Millennials. “Every generation has its differences”, (Kinetics, 2017) which has an influence on the work place, therefore – should be taken into account in order to manage the team and work more efficiently. According to a research done by “West Midland Family Center” in USA, there are 4 groups of generations: traditionalists, baby boomers, generation X and Millennials (birth years from 1977 up to 2000) (Center, 2014). Each one of this group comes from a different time in the history of the last century and has been raised under the influence of many different aspects such as politics, geography, society, religion and more. Millennials are influenced by “Digital Media, child focused world, terrorist attacks; kids grew up more sheltered than any other generation and they came of age during the economic expansion” (Center, 2014). “Fun, living now, self-confidence, spirituality, high morals, globalization and sociability” (Center, 2014) best describes their values. Their work ethics are described with words: “Ambitious; What’s next? Multitasking, Tenacity; Entrepreneurial” (Kinetics, 2017). Millennials have their very own lifestyle and work/life balance idea: “Not only balance with work and life, but balance with work, life and community involvement and self-development. Flex time, job sharing, and sabbaticals will be requested more by this generation” (Kinetics, 2017).

Employee orientation and training

A fundamental step for a person just hired, is the phase of orientation. It is “the formal process of familiarizing new employees with the organization, their job, and the work unit” (Mill, 2001). When a responsible person provides a new – comer with as much information and knowledge as possible, it will give them a chance to “be successful in the operation” (Mill, 2001) while completing their duties. Authors believe, that this part, might be the most important step if employer is willing to avoid constant change of employees. “Well- run orientation program will help to lower turnover, increase productivity, improve employment morale, lower recruiting and training costs, facilitate learning, reduce the level of anxiety of new employees (Mill, 2001). So if management fails to follow this lesson and has no structure in this matter, it can result in employees being unproductive, make mistakes and quit working. This effort can both cost time and money (See Table 1), but thinking in a long term – it saves time and troubles hiring new personnel.

Table 1

Costs related to employee turnover (made by research authors)

Costs directly related to turnover	Costs indirectly related to turnover
Advertising and recruiting	1. Lack of productivity in new employee
Time spent on recruiting	2. Loss of reputation and goodwill
Orientation and training	3. Waste and breakage
Overtime of existing employees	4. More accidents
Support items such as uniforms, wine openers, name tags, etc.	5. Lack of teamwork
	6. Decreased motivation among existing staff

“Hospitality is very complex, sensitive and definitely creative and demanding profession which should at all times be treated as such; as well as its practitioners – waiters and waitresses” (Hofmann, 2016), While it makes sense to educate your own employee, many don’t, as: “they argue that given the turnover rate in the industry, there is little point in training employees who will invariably leave.” (Mill, 2001) Or “there are many who see training as a cost rather than an investment” (Mill, 2001). Benefits of planned training are obvious: “it encourage willingness, loyalty, interest and the desire to excel” (Cousins, 2010) that results in well done work by “increase the quantity and quality of output by improving employee skills” (Cousins, 2010) and “loyalty towards the company and the employer” (Poulston, 2008), nevertheless: “a well – trained group of employees should result in a reduction of costs (See Table 1), stress turnover and absenteeism, and a corresponding increase in efficiency and customer satisfaction” (Mill, 2001). The adequate training gives the of security and support system, so to say, to the employee as it “reduces the accidents” (Cousins, 2010) which is important in any job place especially in a restaurant with all kinds of hot and sharp tools and surfaces.

Employee development

The opportunity of development for staff members might not only boost their motivation, but in fact deter them from seeking other jobs: “one answer to the problem of employee turnover is a career development program” (Mill, 2001). However, it is important that this kind of program is applied and designed for all employees not only managers. The writer Robert Ch. Mill explains that the assumption that a person who washes dishes in the restaurant has no wish to do something else in her/his life or has no other aspirations is very wrong: “they should not be looked down on, but as long as they are solid contributors to the operation, should be rewarded and appreciated”. It is as well possible in this manner to find the waiters necessary within the company by identifying their goals and wish to develop, teaching them new skills which is very convenient as the employee is already familiar with the company. Motivated and appreciated employees will most likely stay; take good care of guests and “will help increase productivity while reducing turnover” (Mill, 2001).

Education opportunities for restaurant/service staff in Latvia

The industry business portal horeca.lv lists 22 establishments that provide higher education, “further educational programs” and courses in different programs in the tourism field. According to the authors’ research 7 out of 22 education establishments provide for learning opportunities in the restaurant and catering field as can be seen from the Table 2 below:

Table 2

Educational institutions offering programs in restaurant and catering in Riga
(designed by the research authors)

Title	Main objectives
“Restaurant service school”	Programs for cooks, waiters, bartenders, caterers, confectioners
“Riga Technical college of Tourism and Creative Industries”	Programs for cooks, confectioners, restaurant service specialist caterers; tourism and hospitality
“Riga trade vocational secondary school”	Restaurant service specialist
“Economic and Business school of Riga”	Courses cooks, in catering /tourism business; “Trade, catering, tourism” program
“Bar Department”	Extensive programs in bartending and for baristas
Turiba University	“Hotel service organization”
Professional secondary school “RIMAN”	Programs for cooks, caterers, restaurant service specialists

While there are numerous education possibilities (and chances for scholarships or – participation in exchange programs like “Erasmus+” in “Riga Technical college of Tourism and Creative Industries”) the quality is not necessarily as desired according to the interviews conducted by the authors and many participants of the survey had no educational background.

2. Staffing challenges in restaurants in Riga, emperical data analysis

Analysis of the questionnaires

The survey was conducted using a questionnaires with 11 questions. In total 72 questionnaires were distributed to waiters in 24 different kinds of restaurants. Each respondent had to define the type of the restaurant he/she works in (refer Figure 2).

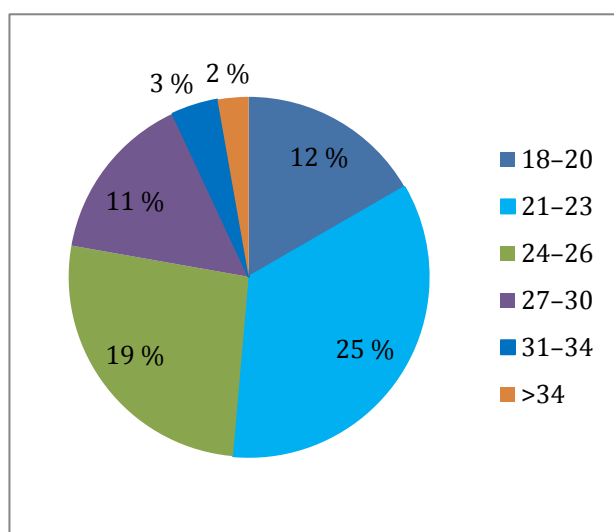

Figure 1. The breakdown by age groups of the respondents

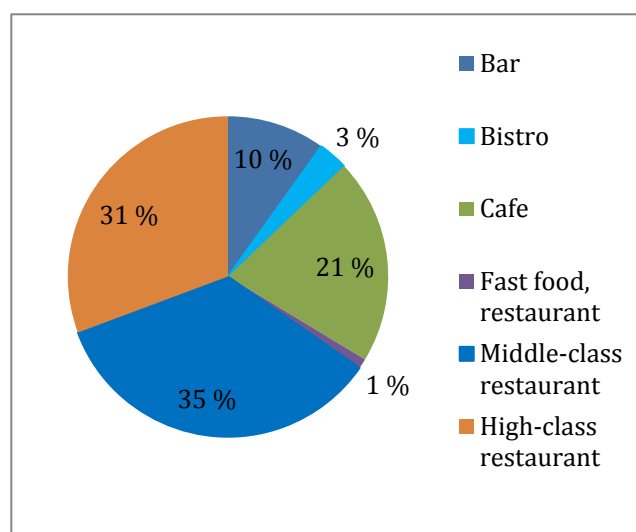

Figure 2. Breakdown by the types of restaurants respondents are employed at

The figure 1 show that the majority are in the age group of 21–23 years, confirming one of the employment trends in the restaurant sector – employees being rather young. 68 % of the respondents only work while 33 % are both working and studying. When looking at the type of the restaurant (See Chart 2), the majority work at middle class restaurants – 35 % and high – class restaurant 31 % and cafes – 21 %. Table 3 shows the level of satisfaction of employees in those 3 main types of restaurants. During the interview, J. Jenzis stressed how training and motivation raise the employees’ satisfaction which in turn leads to lower employee turnover. 50 % of the employees of the high – class restaurants are very satisfied with their work environment, and no one has given any negative answer. 24 % of the employees of middle – class restaurants are both: “more satisfied than unsatisfied” and “neutral”, 20% of them are “very satisfied”. Here, however, 16 % are “more dissatisfied than satisfied”.

Table 3

Satisfaction rates of employees of different types of restaurants, in percentage from the total amount by group (made by research authors)

Cafe	Total	15 pax
	Very satisfied	33 %
	More satisfied than unsatisfied	13 %
	Neutral	20 %
	More dissatisfied than satisfied	20 %
	Very dissatisfied	13 %
Middle–class rest	Total	25 pax
	Very satisfied	20 %
	More satisfied than unsatisfied	24 %
	Neutral	24 %
	More dissatisfied than satisfied	16 %
	Very dissatisfied	0 %
High–class rest	Total	22 pax
	Very satisfied	59 %
	More satisfied than unsatisfied	9 %
	Neutral	5 %
	More dissatisfied than satisfied	0 %
	Very dissatisfied	0 %

Figure 3 shows the length of the employment in the current work place, where the majority (32 %) already work at the current place 3–6 years and 21 % work 6–12 months. 6–10 % show positive loyalty to their employer. During the interview with the manager of restaurant “Neiburgs”, this question was discussed as well. Mrs. Inna Kučere believes that the normal period of waiter employment in one restaurant is 2 years, and afterwards they leave for another work place.

Correlation shows that, all of those loyal employees mentioned before are “very satisfied” to “more satisfied than dissatisfied”; majority enjoy high level of support from the management and have received very high level (5 in the questionnaire) or high level (4) of training when starting to work at the restaurant. It is interesting that almost all of those respondents had no previous knowledge in the industry.

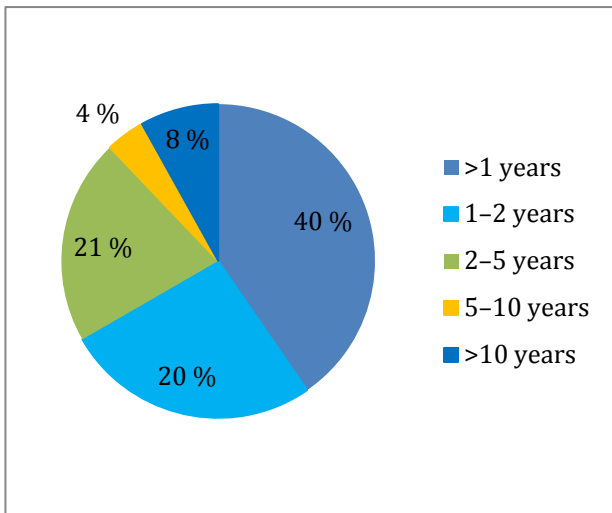

Figure 3. Length of the employment in the current work place

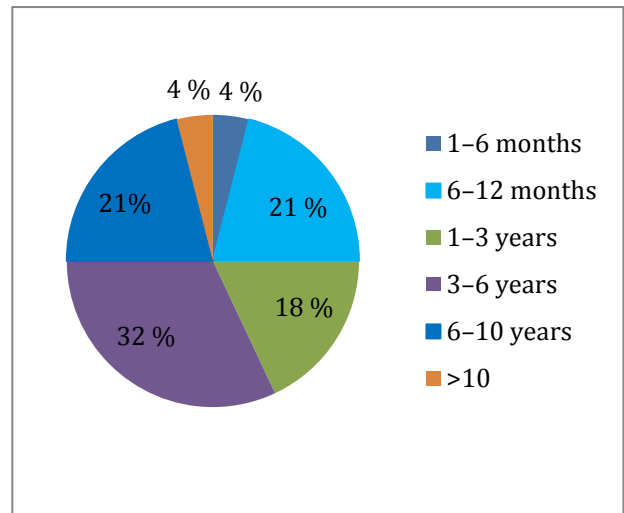

Figure 4. Length of time planned to stay in current work place

Unfortunately, 40 % of the respondents plan to spend less than 1 year in the current work place. Most of them work in middle and high – class restaurants. When asked for the reason for working in the restaurant, majority of them see this job as way to earn extra money and – it is their main occupation, but they want to change it in the future. So, from the Figure 5 it is to conclude, that those changes are going to happen in the period of next year.

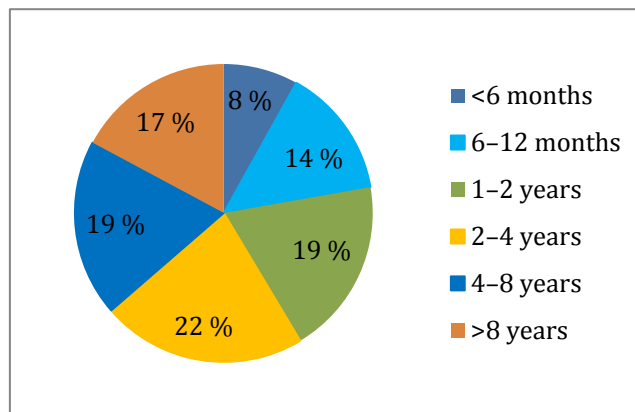

Figure 5. Total length of work experience working in the industry.

Total length of work experience working in the industry divides itself quite evenly. The majority (22 %) work in the restaurant for 2-4 years. They are those for whom “decent salary” and “flexible work schedule” are very important. Almost all enjoy friendly colleagues at work. Yet all of them plan to leave the current work place. 17 % of respondents have worked for more than 8 years in the industry and the waiter profession is their main occupancy and they do want to pursue it in the future! Very importantly – 50 % are very satisfied with their current work place and 50 % are more satisfied than dissatisfied and have rated their management to be in a very high level. Other interesting common marker for this segment is that for most part, professional management and communication with the guests are highly important and aspects such as elastic work schedule, prestige of the profession is not as important (marks 3-4). For 50 % of those respondents a decent salary is very important, but only 1 person agrees that the salary received in the current employment place is decent.

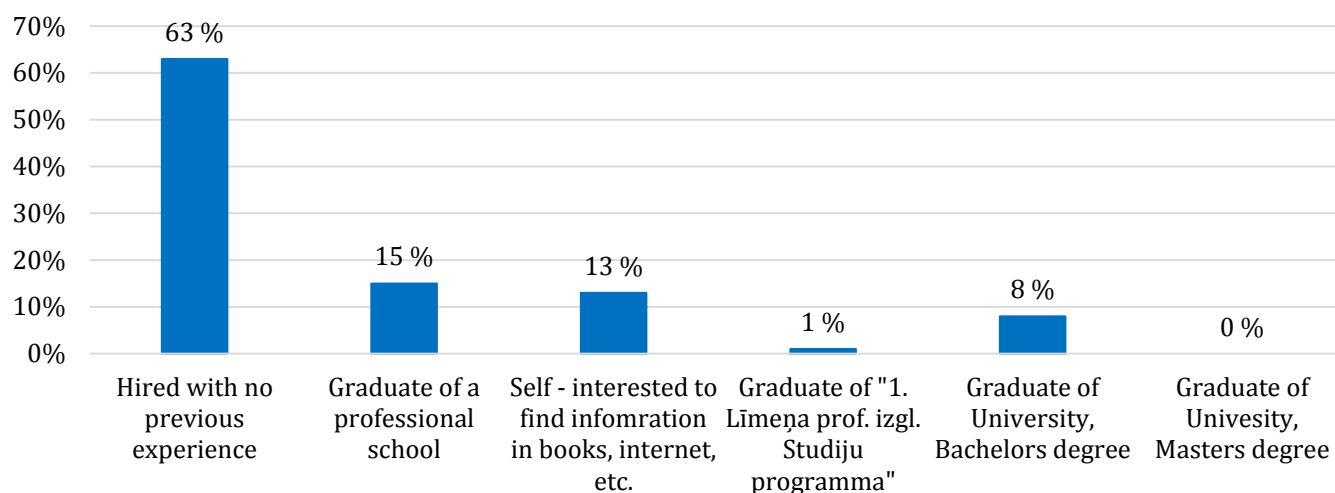

Figure 6. Sources of where the skills and knowledge was obtained

Figure 6 shows clearly that 63 % of all the respondents have been hired with no previous experience and knowledge. Authors and interviewees believe that no educational background is a recipe for higher employee – turnover, therefore a well – structured orientation and training during employment time is very essential. Only half gave marks 4 and 5 for the training after they have been hired at the work place, 50 % gave marks 1–3. What are the most important aspects for those 63 %? The number one is decent salary. Almost all have this aspect marked with 5. Secondly, it is career growth opportunities followed by responsive and professional management. J. Jenzis, in the interview, questions the level of professionalism in the teaching programs for restaurant employees, stating that is very low.

Looking at the respondent satisfaction with the current work place environment, Figure 7, rather positive picture appears:

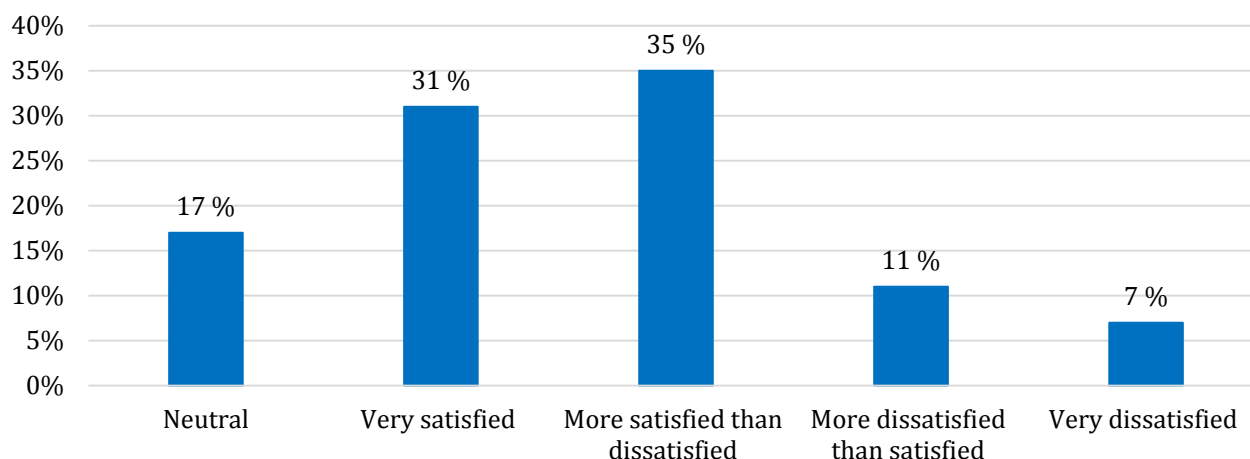

Figure 7. Respondent satisfaction with the current work place environment

Majority of serving staff members, 31 % are very satisfied at work. 50 % of them work in the high – class restaurants. Most of them had no knowledge and skills when they were hired. Top “Very important” aspects for them are career growth opportunities, and professional and responsive management, and for almost everyone – friendly colleagues. When asked to evaluate the current situation (level) of those aspects met at their current work place, professional and responsive management was valued for the most part “met in very high level”, as well as – friendly colleagues. So, these two components, as well as career growth opportunities, are the key to very satisfied employees in the restaurant. For respondents

that are “very dissatisfied”, all have marked “1” for “Decent salary” and only “3” for the friendly colleagues and same for the career growth opportunities.

For problem researched to be solved, the attitude towards the profession must be adjusted, changed in order for waiters’ job to be perceived as valuable, honourable and perspective profession and so make employment situation more stable in the market. Respondents were asked to put a value on how important the prestige of their profession is for them (See Figure 8).

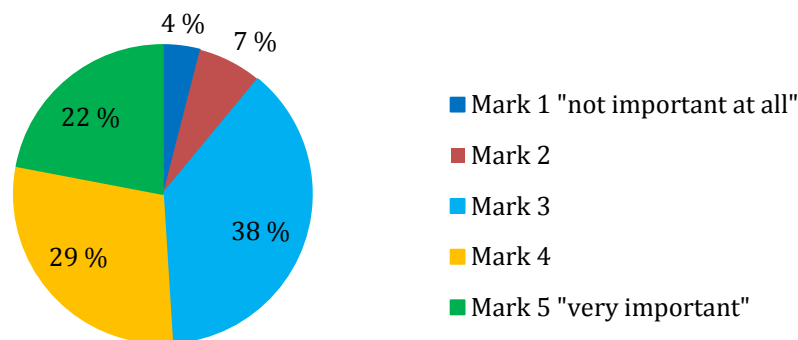

Figure 8. Evaluation of how important the aspect of the prestige of the profession is

The evaluation of the importance of aspect of prestige of profession for the respondents’ reveal that the majority – 38 % have chosen the middle mark “3”, which shows how indifferent employees feel about this matter. 22 %, feel that for them the prestige is very important.

Given the information in the Figure 9, the majority of respondents of the questionnaire evaluate 7 out of 8 aspects with the highest mark of 5 with a meaning “very important”. So it is to conclude that aspects that were given are important to employees of restaurant is the following in descending order:

1. Friendly staff, colleagues, 65%;
2. Responsive and professional management, 64 %;
3. Decent salary, 57 %;
- 4/5. Career growth opportunities and an elastic work schedule, both 54 %;
6. Communication with the guests, 46 %;
7. Training when starting work at the company, 40 %.

The aspects now listed below shows what are the most important things for the employees (out of the given aspects in the questionnaire) when working at the restaurant. Salary is only number 3, whereas the top 2 things are friendly staff and colleagues and professional and responsive management. In other words, the environment itself and the people around are valued higher than the financial part. So, if a restaurant can provide these aspects, it is believed that the employee – turnover rate could decrease so the need for new employees.

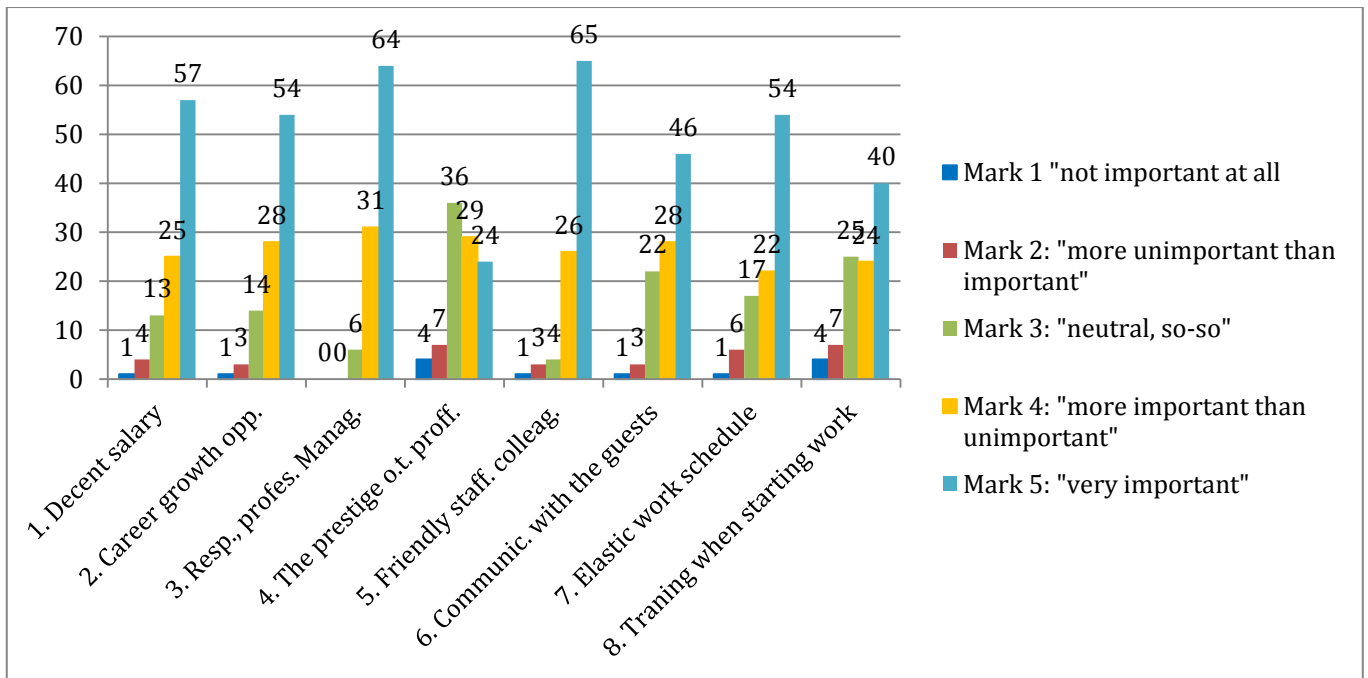

Figure 9. How important are the 8 given aspects for each respondent working as a waiter? (%)

In the Figure 10. the data of the current situation in the restaurants, evaluated by the employees, is displayed. Respondents were asked to put marks from 1 to 5; 1 meaning “are not met at all” to 5, meaning “are met at the high level” to evaluate the same given aspects in a sense of how they are respected/met in their current work place (see Figure 10).

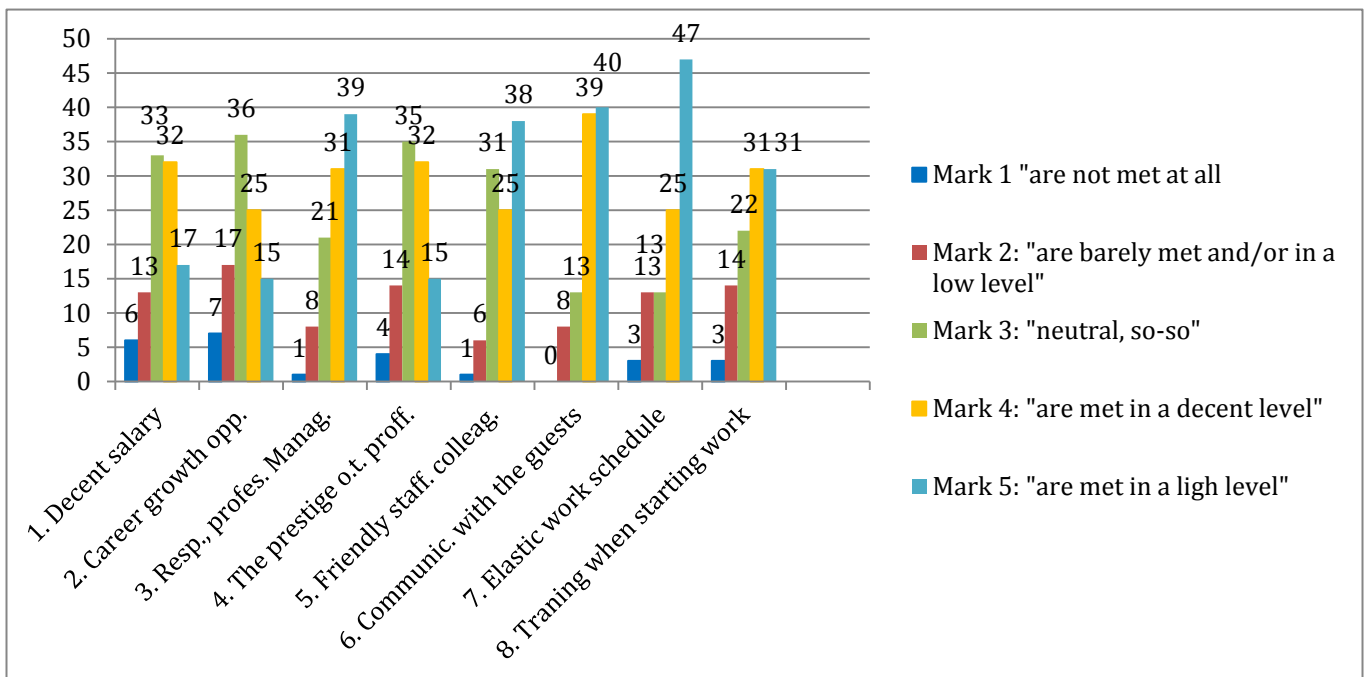

Figure 10. How the given aspects are met/respected in the current work place of the respondents (%)

The information displayed on the Figure 10 reveals the current situation of the given aspects in the restaurants, evaluated by the respondents – employees of the restaurants. Unfortunately, the most valued aspects of the employees (See Figure 10) do not meet the reality in the work place as none of the parameters match. The following aspects that were given the highest mark – 5:

1. Elastic work schedule, 47 %;
2. Communication with the guests, 40 %;

3. Responsive, professional management, 39 %;
4. Friendly staff and colleagues, 38 %;
5. Training when starting the working at the company, 31%;
6. Decent salary, 17 %;
- 7./ 8. Career growth opportunities and the prestige of the profession, both 15 %.

Analysis of the interviews

The authors conducted 2 interviews. The first one was with Jānis Jenzis, an expert in restaurant business in Latvia, owner and manager of several restaurants and an assistant professor. The second interview was done with Inna Kuchere – manager of a fine – dining restaurant “Neiburgs”. One of the most common reasons of any staffing issue is salary. Both interviewees state that salary for waiters are adequate and even more than one could expect. I. Kučere explains that “a waiter gets paid as high as a worker in the bank” and a full-time employee can receive 500 euros monthly. J. Jenzis mentions larger numbers, as his employees can earn 2000 euros in “good months”. Quite sensitive aspect – the motivation of employees was discussed as well. I. Kučere stresses that there is a significant difference between this, younger generation and the older ones. The approach must be different, she spends a lot of time talking to them creating environment in which a millennial would be happier to work in. They are not motivated to make plans for the future, but – enjoy the present. Motivation to I. Kučere is defined by team events and meetings with her employees as well as extensive talks with them – work environment is very important. J. Jenzis sees no significant difference regarding work between the generations. There is no recipe for keeping workers but he explains the ways he manages his team – provides extensive training, takes trips to dine in the best Michelin Star restaurants, which definitely raise the motivation and will to work for the restaurant. Quote: “if the worker feels that employer is investing in him, he is more motivated to stay”. J. Jenzis agrees that there is too much of a short – term thinking involved in the business in Riga and Latvia, where managers and owners are not interested in spending any kind of resources in any kind of training, which by default is wrong. J. Jenzis manages his team in a High – class restaurant, paying attention to training and motivation; questionnaires show that the most satisfied employees do work in the High – class restaurants. Although the manager of “Neiburgs” believes that education that can be got for catering profession is very professional and there are enough possibilities in Riga to learn and become a professional in this field, the expert and owner of 2 restaurants in Riga, one restaurant being a fine – dining restaurant “Garage”, has a very strong and well augmented opinion based on his own very rich experience, that goes against the positive reply of I. Kučere. He states that there is a lack of professional educational establishments that could provide students with professional lecturers (as very often lecturers have not had obtained experience visiting restaurants their own) therefore – after they have received the diplomas and graduated from their institutions – graduates are not ready to work in the restaurant, quote: “when a person comes from one of the service, restaurant schools, they are not prepared for work in the restaurant. What we do very often, we take a person with no knowledge and teach everything ourselves, according to our style and demands. That takes a lot of work and energy, but often it gives much better result than to employ person who was attending service school.” J. Jenzis. The absence of traditions is a strong reason, coming from both interviews. They agree, that there is a lack of traditions in this area and the profession itself is not seen as highly, respectfully and prestigious as it should be and as it is seen in other countries. If Latvian families are not interested or cannot afford eating out, and a person has never been in a restaurant, it is quite hard for him or her to begin working in the restaurant at a good professional level. J. Jenzis says: “often I experience young and motivated people coming in for interviews but they have no understanding and even basic knowledge on restaurants, eating out, wines, dishes, anything. This occurs because we in Latvia do not have this tradition to dine out with family.”

Discussion

The primary focus on this study paper was to examine the reasons why despite the unemployment restaurants in Riga are facing challenges hiring employees and have to deal with employee turnover. Earlier researches prove that constant employee turnover and search for new employees is costly both financially and time wise. Low salary and seasonality is said to be one of the top reasons for employment troubles in the industry, yet vacancies in restaurants in Riga are there all year round and both the employees and employers do not see salary as the top reason. The problem must be addressed and treated properly as importance of catering industry for both economy and employment is significant: “today more people than ever choose to eat outside their homes and to meet this growing demand types as well as numbers of restaurants are growing” (Cousins, 2010).

Stable work environment and solid team has endless benefits. Understanding what the most important things for a waiter in a restaurant are can help keep him or her loyal to this particular work place longer so avoiding troubles employing and enrolling new employees. Nevertheless, well-structured orientation and later training plan could benefit immensely for quality of work, satisfaction of the employee and loyalty to employer.

Results of research revealed that employee turnover is mainly encouraged by dissatisfaction of employees. As generation changes and people do too, so do priorities and management must react accordingly. Survey showed that top most important aspects in the job place for the waiters were friendly staff, colleagues, 65 %; responsive and professional management, 64 %; decent salary, 57 %. Unfortunately, in reality, at their working place same aspects were valued highly only by, respectively 38 % for friendly staff and colleagues; 39 % – responsive, professional management and 17 % – decent salary. Interviews revealed that poor skills and lack of qualitative education is a problem and absence of eating – out traditions as well. Working with Millennials generation’s representatives is perceived to be challenging as well, extra attention should be paid. Survey shows that 40 % of the respondents are planning on spending less than 1 year in the current work place, encouraging the employee – turnover in the restaurants.

The limitations were mostly connected to lack of sympathy and response of numerous managers as well as employers in restaurants. The indifferent attitude of managers lowers the possibilities to give questionnaires to waiters. Other aspect was the fear of publicity that owners of restaurants expressed. Off the record many negative things regarding tax system and existing bureaucracy on governmental level was talked about, but no agreements for interviews were possible which leads to a need to research how government and tax policies affect the restaurant business and make it less profitable. That should be followed by more active action – development of plans how to change things for better, involving both stakeholders all shareholders. Another step in the future would be not only to explore what generation Millennials value the most in their work place but implement it, create a strategy that would work with this particular generation and fit its needs, wishes and priorities.

Conclusions

The top 3 aspects that were valued the highest by respondents were: friendly staff, colleagues, 65 %; responsive and professional management, 64 %; decent salary, 57 %. Unfortunately, in reality, at their working place same aspects were valued highly only by, respectively 38% for friendly staff and colleagues; 39 % – responsive, professional management and 17 % – decent salary.

Survey shows that 40 % of the respondents are planning on spending less than 1 year in the current work place, encouraging the employee – turnover in the restaurants.

Most satisfied employees are working in the high – class restaurants, where time and finances are invested for training their staff members as well as pleasant work environment is created.

Education quality does not fit with the needs of employer in the restaurant field. Moreover, only 15 % of the respondents of the questionnaire have graduated a professional school and over 60 % were hired with no previous knowledge and skills.

Lack of skilful and professional employees leave negative impact in the overall job market, as well as negatively influence the work quality along with service quality.

Although interviews state that waiters earn decent salaries, questionnaire shows that respondents do not agree. Majority, 33 % marked “3” in the scale from 1 to 5 when asked how aspect of decent salary is met in their current work place.

Recommendations

To keep employees satisfied and therefore avoid employee turnover as much as possible, employers should ensure friendly environment among the colleagues and provide with responsive and professional management.

In order to save both time and financial recourses, employers must avoid employee turnover as much as possible, by creating logical, well – structured plan for employee orientation and employee training.

Professional schools must be able to provide modern, up to date teaching facilities and methods, presented by professional and experienced lecturers in order to ensure that graduates are able to perform at a good level when entering the job market and starting work at restaurants.

Government and public institutions should develop strategy how to change the perception of the profession of a waiter. “Latvian association of hotels and restaurants” should work together with professional schools and restaurant experts/owners in this matter, as the strategy must be able to work successfully in reality.

Since generations are changing and people’s wishes, needs and priorities change along with it, managers should act accordingly and develop plans and strategies how to manage employees representing generation Millennials accordingly and therefore more efficiently thereby avoiding discrepancies between employers and employees.

References

- Strategy monitoring system (2016). Retrieved from <http://www.sus.lv/lv/statistika>
- Liu, Y. (12-01-2014). *A Study on Employee Turnover in Shanghai's Fine*. Las Vegas: University of Nevada, Las Vegas.
- Mill, R. C. (2001). *Restaurant Management – Customers, Operations, and Employees*. Denver, USA: Prentice Hall, New Jersey .
- Sandra J. Dahmer, K. W. (2008). *Restaurant Service Basics. Haboken*. New Jersey : John Willey & Sons, INC.
- Latvijas viesnīcu un restorānu asociācija (2017, March). Retrieved from <http://www.restaurantsinlatvia.lv/en/restorani/10.html>
- A. D. Finance (2016). Retrieved from <http://adfinance.lv/profesiju-klasifikators-5/>
- B. Davis, A. L. (2011). *Food and Beverage management*, Vol. 4th ed. Oxford : Butterworth-Heinemann
- Bernard Davis, A. L. (2011). *Foos and Beverage Managemenr*. Oxford: Butterworth-Heinemann
- Carbone, L. (1995). *Less Employee Turnover: The Hidden Key to Profitability*. Trade Publication
- Center, W. M. (2014). *West Midland Family Center*. Retrieved from <http://www.wmfc.org/uploads/GenerationalDifferencesChart.pdf>

Centrālā Statistikas pārvalde (2017). Retrieved from <http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/occupied-posts-and-job-vacancies-paid-working-hours-key-indicators-30604.html>

Cousins, D. L. (2010). *Food and Beverage Service*. London, UK: Hodder Education

David Foskett, P. P. (27/05/2016). *The Theory of Hospitality and Catering Thirteenth Edition*, Vol. 13. (H. UK, Ed.) Hodder Education - learn more

Dennis Lillicrap, J. C. (2014). *Food and Beverage Service*. Abingdon, Oxon: Hodder Education

Hofmann, R. (2016). Fine Dining Is Evolving, and So Is Your Server. *DuJour Lifestyle magazine*

Kinetics, T. C. (2017). *The Center for the Generational Kinetics*. Retrieved from <http://genhq.com/faq-info-about-generations/>

National Restaurant Association (2017). Retrieved from <http://www.restaurant.org/Restaurant-Careers/Career-Development/Career-Options/Job-Titles>

Patricia Paskins, G. F. (2016). *Hospitality Supervision and Leadership Level 3*. Hodder Education

Poulston, J. (2008). *Hospitality workplace problems and poor training: A close relationship*. Auckland, New Zealand : School of hospitality and tourism, AUT Univesity

Rhodes, J. (2011). *Renaissance Table Etiquette and the Origins of Manners*. smithsonian.com , 2

Stratēģijas uzraudzības sistēma, Es pētu Rīgu (2017). Retrieved from <http://www.sus.lv/lv/3-iedzivotaji>

Travelnews (2017). travelnews.lv. Retrieved from travelnews.lv: <http://tn.lv/?pid=103272>

Trip Advisor (2017, March). Retrieved from https://www.tripadvisor.com/Restaurant_Review-g274967-d7322155-Reviews-Piradzini-Riga_Riga_Region.html

LATVIJAS FILMU NOZARE TĀS STRATĒGIJAS ANALĪZES KONTEKSTĀ: 2014–2018

THE LATVIAN FILM INDUSTRY AND ANALYSIS OF ITS STRATEGY FOR 2014-2018

Renāte Cāne, *Dr.sc.soc.*,
Biznesa augstskola *Turība*, Latvija
E-pasts: Renate.Cane@gmail.com
Kaspars Šteinbergs, *Dr.oec.*,
Alberta koledža, Latvija
E-pasts: Kaspars.Steinbergs@icloud.com

Abstract

For the past four years, the Latvian film industry has been undergoing constant development and has faced challenges as well. This period began with a change of management at the National Cinema Centre, the institution responsible for the film industry strategy and funding, followed by the adoption of a new sectoral strategy for the period up to 2020. The financial support available to the industry has increased substantially, reaching levels of the "fat years". The Latvian cinema is a part of the nation's centennial cultural program, achieving good results for films made in the framework of the program "Latvian films for Latvian centenary". At the same time, the industry faces challenges and opportunities in the digital and online era.

The article analyses the film industry during the period 2014 to 2018, analysing statistics, interviewing film makers, industry leaders in the governmental and NGO sector and the heads of educational programs. The aim of the research is to analyse the achievement of the results planned in the sectoral strategy and to determine the development opportunities for the future. With the conclusion of the program "Latvian films for Latvian centenary" and the growing importance of modern distribution channels, the film industry in Latvia will face new challenges.

Atslēgas vārdi: filmu nozare, kultūras finansējums, Latvijas simtgade, nozares stratēģija

Ievads

Nenoliedzami, 2018. gada nozīmīgākais notikums ir Latvijas valsts simtgade. Tās izpausmes jūtamas daudzās sabiedrības jomās, taču visvairāk tā ir ietekmējusi dažādus kultūras procesus valstī. Kultūras un izglītības aktivitāšu klāsts, kas ir paredzēts piecu gadu laikā (simtgades programma aptver laika posmu no 2017. līdz 2021. gadam), ir patiešām iespaidīgs, un kopējās investīcijas šai programmai ir 59 milj. EUR. (LSM, 2017) Gatavošanās simtgades svinībām sākās jau pirms pieciem gadiem, un svinību kulminācija paredzēta 2018. gadā, kad ik nedēļu dažādās Latvijas vietās notiks gan lieli un pat grandiozi pasākumi (piemēram, XXVI Vispārējie latviešu Dziesmu un XVI Deju svētki), gan ne tik vērienīgas aktivitātes.

Viena no kultūras nozarēm, kuru simtgades programma un tai paredzētais finansējums ietekmējis ļoti būtiski, ir filmu nozare. Iepriekšējā desmitgadē nepietiekama finansējuma apstākļos nīkuļojošā nozare (Šteinbergs, 2017) pašlaik regulāri piedāvā jaunu filmu pirmizrādes, un kopumā Latvijas kino jomā 2017. un 2018. gads būs ļoti bagātīgs, jo ceļu pie skatītājiem uzsāks kopumā 16 Latvijas simtgadei veltītās filmas (sešas spēlfilmas, astoņas dokumentālās filmas un divas animācijas filmas), turklāt ir izplānots,

ka pirmizrādes notiks nevis vienā lielā birumā un vienkopus, bet gan secīgi, sākot no 2017. gada otrās puses līdz pat 2018. gada nogalei, nodrošinot regulāru filmu piedāvājumu. Šāda Latvijas filmu nozarei netipiska situācija ir rezultāts Nacionālā Kino centra (NKC) iniciētajai un valsts budžeta finansētajai programmai “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”, kas tika uzsākta un publiski izsludināta 2014. gadā ar mērķi savlaicīgi sākt gatavoties Latvijas valsts simtgadei 2018. gadā un nosvinēt to, papildinot Latvijas filmu klāstu ar žanriski daudzveidīgām un sabiedriski nozīmīgām filmām, kas aktualizē Latvijas vēstures, valstiskuma un nacionālās identitātes tēmas. Programmas īstenošanai nepieciešamais plānotais finansējums paredzēts 7,5 miljonu EUR apmērā, kas četrus gadus laikā tiek izmantots pakāpeniski. (LSM, 2015)

Laiks, kad filmu nozarē notika simtgades programmas iniciēšana un plānošana, sakrita ar citu būtisku notikumu Latvijas kino dzīvē – pirmo reizi Latvijas filmu nozarei tika izstrādāta un pieņemta “Kino un filmu nozares stratēģija 2014.–2020. gadam” – nozares politikas plānošanas dokuments, kas iezīmēja stratēģisko attīstību četros pamatvirzienos – nozares pārvaldē, filmu ražošanā, filmu izplatīšanā un popularizēšanā, kā arī nozares izglītībā. Par tikpat nozīmīgu notikumu var uzskatīt arī vadības maiņu Nacionālajā Kino centrā – pēc vairāk nekā deviņiem darba gadiem NKC vadītājas amatu atstāja Ilze Gailīte-Holmberga, un konkursā uz NKC vadītāja vietu pārliecinoši uzvarēja pazīstamā kino zinātniece un žurnāliste Dita Rietuma.

2018. gada sākumu var uzskatīt par vidus posmu gan Latvijas simtgades filmu programmas īstenošanā, gan arī nozares stratēģijas izpildē, un jau ir iezīmējušās tendences, kuru analīze un izvērtējums ir būtiski, lai uzsāktu darbu pie nākamā perioda (sākot ar 2020. gadu) filmu nozares stratēģiskās plānošanas uzsākšanas.

1. Filmu nozares Latvijā vispārējs raksturojums

Latvijas filmu nozare nepastāv kā hierarhiska struktūra, tā ir sarežģīta sistēma, kurā mijiedarbojas valsts institūcijas, dažādas nevalstiskās organizācijas un kino radošo profesiju pārstāvju apvienības, filmu producenti, individuāli projektu veidā strādājoši radošo profesiju speciālisti, filmu uzņemšanas tehniskie darbinieki, filmu izplatītāju kompānijas un kinoteātri, autortiesību apvienības, kinofestivālu rīkotāji, kinokritiķi, kinoizglītības darbinieki u.c., katrs ar saviem mērķiem un uzdevumiem. Sagrupējot Latvijas filmu nozari var iedalīt šādās apakšnozarēs:

- nozares pārvalde (Kultūras ministrija, Nacionālais Kino centrs, nevalstiskās profesionālās organizācijas);
- filmu ražotāji (filmu studijas, producenti, filmu uzņemšanas profesionāļi u.c.);
- filmu izplatītāji un popularizētāji (“Forum Cinemas”, “Acme Film”, televīzijas u.c.);
- kino izglītība, kas ietver oficiālās izglītības iestādes, kurās iespējams iegūt augstāko izglītību filmu veidošanā (Latvijas Kultūras akadēmija, RISEBA).

Vadošā valsts pārvaldes iestāde kultūras jomā ir Kultūras ministrija, kas pārrauga filmu un citu radošo industriju apakšnozares. Filmu nozares tiešās pārvaldes iestāde ir Kultūras ministra pakļautībā esošais Nacionālais Kino centrs, kura darbības mērķis ir īstenot valsts politiku kino un filmu nozarē un administrēt kino un filmu nozarei paredzētos valsts budžeta līdzekļus. NKC galvenā misija ir veicināt filmu nozares attīstību Latvijā un īstenot valsts kultūrpolitiku filmu kultūras nozarē, kas aptver Latvijas filmu veidošanu, Latvijas un ārvalstu filmu izplatīšanu, Latvijas filmu mantojuma saglabāšanu, aizsardzību, pieejamību un popularizēšanu. (Nacionālā kino centra nolikums, 2009) Ar NKC aktīvi sadarbojas nozares nevalstiskās organizācijas, kurām ir būtiska loma Latvijas filmu nozares attīstīšanā – Latvijas Kinoproducentu asociācija, kura pārstāv lielākās filmu producēšanas studijas Latvijā, Latvijas Kinematogrāfistu savienība, kura apvieno lielāko daļu Latvijas kino nozares profesionāļu, kā arī Latvijas filmu servisa producentu asociācija.

Finansiāli visu veidu mākslas nozari Latvijā, tai skaitā arī filmu nozari, atbalsta Valsts kultūrkapitāla fonds (VKKF), katru gadu izsludinot konkursus mākslas projektu atbalstam. VKKF ir publisks nodibinājums, tā mērķis ir veicināt līdzsvarotu kultūras un mākslas nozaru jaunrades attīstību un kultūras mantojuma saglabāšanu valstī saskaņā ar valsts kultūrpolitikas vadlīnijām. Fonds neveic komercdarbību, un tā mērķis nav gūt peļņu. (Valsts kultūrkapitāla fonds, 2018)

Tāpat finansiālu atbalstu, īpaši ārzemju filmu uzņemšanai, sniedz Rīgas pašvaldības līdzfinansējuma programma Rīgas filmu fonds, kas sadarbībā ar portālu *filmriega.lv* piedāvā līdzfinansēt Latvijas un ārzemju sadarbības projektus, tādā veidā piesaistot ārzemju filmu veidotājus Rīgai. (Rīgas filmu fonds, 2018) Tas savukārt nodrošina Latvijas filmu industrijā strādājošos ar darba vietām un pieredzes iespējām, un Rīgu tas padara saistošu ārzemju filmu veidotājiem, tādā veidā attīstot industriju arī Latvijā.

Latvijas filmu nozarei arvien vairāk ieejot starptautiskajā aprītē, ir izveidojusies sadarbība ar dažādām starptautiskām filmu nozares atbalsta programmām, organizācijām un fondiem, piemēram, EURIMAGE, “Radošā Eiropa”, FIPRESCI, “Eureka Audiovisual”, “Baltic Media Center” un daudziem citiem. Šāda starptautiska sadarbība paver ievērojami plašākas iespējas iegūt finansējumu, kā arī cita veida atbalstu nozarei vai atsevišķiem projektiem.

2. Filmu nozares stratēģija kā nacionālās kultūras politikas daļa

Filmu nozares stratēģija ir daļa no nacionālās kultūras politikas, kuras ietvaru, no vienas puses, nosaka valdošo politisko spēku nostādnes, kā, piemēram, Leiburistu valdība Apvienotajā Karalistē deviņdesmito gadu otrajā pusē (Gollmitzer & Murray, 2008; Hesmondhalgh, 2005). No otras puses, tās veidošanos ietekmē sociāli konstruētas zināšanas (Blomkamp, 2011), ņemot vērā, ka kultūras aktivitātes nevar vērtēt tikai no ekonomiskiem aspektiem, jo tās vairāk ir domātas kopējam labumam, nevis privātam patēriņam (Blomkamp, 2011; Bauer et al., 2011). Stratēģijas īstenošanu arī būtiski ietekmē nozares darbību regulējošās institūcijas (Hill, 2004) un īpaši tās vadītāja stratēģija un prioritātes.

Stratēģijās svarīgu vietu ieņem nozarei pieejamais finansējums kā projektu konkursos, tā nodokļu atlaides (Kelly, 2016; Coles, 2010; Christopherson & Rightor, 2010), kura nozīmi īpaši svarīgi ir uzsvērt valstīs un reģionos ar mazu iedzīvotāju skaitu (Manias–Muñoz, et al., 2017).

Būtisks kultūras politikas aspekts ir valsts attiecības ar mākslinieku, radošajām personām (Daniel, 2014), kas var atšķirties, ņemot vērā politikas veidotāju viedokli par kultūras ekonomisko un sociālo nozīmi. Eiropas Savienības ietvaros nozīmīga vieta tiek paredzēta filmu izplatīšanas sistēmai, kinoteātru darbībai un Eiropas kino pieejamībai (Herold, 2004).

Apvienotās Karalistes piemērs deviņdesmito gadu otrajā pusē parādīja, cik nozīmīgi filmu nozares ilgtspējīgai attīstībai ir filmu finansējuma piešķiršanas kritēriju dažādošana filmu veidiem un filmu ražošanas posmiem (Kelly, 2016). Būtiska loma stratēģijas ieviešanā ir nozares regulējošās institūcijas sadarbība ar dažādām nozares nevalstiskajām organizācijām (Coles, 2016).

Nozarei ir jābūt ar politisko ietekmi un kapacitāti, lai nodrošinātu tās globālās konkurētspējas ilgtspēju, ko labi parāda piemēri Apvienotajā Karalistē (Steele, 2004), Ontārio Kanādā (Coles, 2016), Jaunzēlandē (King, 2010) un Austrālijā (Parker & Parenta, 2009).

3. Nozares stratēģija Latvijā

Iepriekš minētās nostādnes ir ievērotas, veidojot arī Latvijas kultūras, tostarp filmu nozares, stratēģiskās plānošanas dokumentus:

- Valsts kultūrpolitikas vadlīnijas 2006.–2015. gadam;
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam (NAP2020);

- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam;
- Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam “Radošā Latvija”.

Savukārt, apkopojot un attīstot Kultūrpolitikas pamatnostādnēs 2014.–2020. gadam “Radošā Latvija” tēzes, kuras attiecas uz filmu nozari, tika izveidota un 2015. gadā pieņemta Latvijā pirmā Kino un filmu nozares stratēģija 2014.–2020. gadam, kas veido empīriskā pētījuma pamatu.

Stratēģijas “virsmerķis ir palielināt mākslinieciski kvalitatīvu un sabiedriski nozīmīgu Latvijā tapušo audiovizuālo produktu – filmu – klātbūtni Latvijas kultūrtelpā, kā arī palielināt Latvijas filmu auditoriju – gan Latvijā, gan arī veicināt Latvijas filmu atpazīstamību ārzemēs. Saprotošs, Latvijas kinokultūru respektējošs un tajā ieinteresēts skatītājs ir sasniedzams, mērķtiecīgi strādājot gan izglītības, gan nozares attīstības, gan kino nozares mantojuma saglabāšanas un tā pieejamības nodrošināšanas virzienā” (Kultūras ministrija, 2015). Kā galvenās nozares prioritātes attiecīgajā periodā ir definētas:

- attīstīt Latvijas kino nozares kapacitāti;
- palielināt skatītāju skaitu;
- realizēt programmu “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”;
- nodrošināt Latvijas filmu pieejamību, risinot autortiesību jautājumus;
- sekmēt Latvijas kino tapšanu par starptautiski konkurētspējīgu kultūras un radošo industriju;
- radīt vidi laikmetīgas un radošas filmu un audiovizuālās industrijas attīstībai;
- pastiprināt izpratni sabiedrībā par kino nozari kā nozīmīgu Latvijas kultūras sastāvdaļu;
- sekmēt optimāla nozares pārvaldības modeļa izveidi. (Kultūras ministrija, 2015)

Atbilstoši prioritātēm ir noteikti arī nozares stratēģiskie mērķi, kā arī konkrēti rīcības virzieni un aktivitātes 2014.–2020. gadam, kuri, ievērojot nacionālās kultūras politikas intereses un nostādnes, ir sinhronizējami ar Kultūrpolitikas pamatnostādņu 2014.–2015. gadam “Radošā Latvija” prioritātēm.

4. Metodes

Pētījuma mērķis ir veikt stratēģijā noteikto mērķu, uzdevumu un kvalitatīvo un kvantitatīvo rādītāju sasniegšanas analīzi. Stratēģijā ir noteikti 16 veicamie uzdevumi ar rezultatīvajiem rādītājiem, kuru sasniegšanas analīzes veids ir atspoguļots 1. tabulā.

1. tabula

Stratēģijā noteiktie uzdevumi, rezultatīvie rādītāji, to analīze (Kultūras ministrija, 2015)

Uzdevumi	Rezultatīvie rādītāji	Analīzes veidi pētījumā
Uzlabot filmu kvalitāti	Mājsaimniecību kultūras un atpūtas patēriņš (% no kopējā patēriņa)	Netiek analizēts
	Kultūras pasākumu apmeklējumu skaits gadā (uz 100 iedzīvotājiem)	Kinoseansu apmeklējuma skaita statistika
Paaugstināt profesionālo kvalifikāciju	Nozares semināru skaita palielinājums, attīstīta nozares konkurētspējas un potenciāls	Daļēji, intervijas
Atbalstīt aktuālās sociālās realitātes atspoguļošanu filmās	Filmu skatītāju skaita pieaugums dažādās izplatīšanas platformās (kinoteātros, TV, internetā)	Kinoseansu apmeklējuma skaita statistika Vietējo filmu tirgus daļa Intervijas
Palielināt filmu skaitu dažādos žanros	Filmu skaita un daudzveidības pieaugums	Filmu ražošanas statistika Intervijas
Paaugstināt Latvijas filmu prestižu vietējā un starptautiskā mērogā	Starptautisku un nacionālu filmu festivālu skaita pieaugums	Filmu dalības festivālos statistika Intervijas
Nodrošināt mērķtiecīgu programmas izpildi – kvalitatīvu dažādu veidu un žanru filmu, kas akcentē Latvijas vēstures un identitātes tematiku, uzņemšanu	Filmu skatītāju skaita pieaugums gadā	Kinoseansu apmeklējuma skaita statistika Vietējo filmu tirgus daļa Intervijas
	Kino nozares atpazīstamības pieaugums	Intervijas

Uzdevumi	Rezultatīvie rādītāji	Analīzes veidi pētījumā
Integrēt filmas vispārīzglītojošo skolu programmās	Izstrādāto skolotāju atbalsta programmu skaits	Netiek analizēts
	Izgatavoto un izplatīto metodisko materiālu skaits	
Atbalstīt interešu izglītību un nodrošināt pieaugušo auditorijas vajadzībām piemērotu piedāvājumu	Kultūras pasākumu apmeklējumu skaits gadā (uz 100 iedzīvotājiem)	Kinoseansu apmeklējuma skaita statistika Intervija
Saglabāt un padarīt pieejamu audiovizuālās nozares mantojumu	Mājsaimniecību kultūras un atpūtas patēriņš (% no kopējā patēriņa)	Netiek analizēts
Veicināt filmu nozares pētniecības un kritikas attīstību	Valsts atbalstītu Latvijas un Eiropas filmu kinoteātru skaits	Kinoteātru statistika
	Sabiedrībai pieejams digitāls audiovizuālā mantojuma informācijas resursu krājums (filmas.lv)	Daļēji, intervijas
	Audiovizuālās nozares analītisku pētījumu un raidījumu skaits / to patērētāju skaits	Netika analizēts
Veicināt daudzveidīgu finansējuma avotu izmantošanu un jaunu biznesa modeļu veidošanos atbilstoši digitālā laikmeta izaicinājumiem	Audiovizuālajā nozarē nodarbināto skaita pieaugums	Nodarbināto personu statistika
	Kino īpatsvars eksportā	Daļēji, intervijas
Veicināt talantu plūsmu audiovizuālajā industrijā starp tās spēlētājiem – kino, televīzija, u.c. un attīstīt starpnozaru sadarbību	Radīti konkurētspējīgi inovatīvi audiovizuāli produkti, kas pielietojami plašās tautsaimniecības nozarēs Latvijā un ārvalstīs	Netika analizēts
Veicināt ārvalstu finansējuma piesaisti kino profesionāļu videi	Ar NKC administrētā līdzfinansējuma ārvalstu filmām uzņemto filmu skaita palielināšanās, investīciju piesaiste	Finansējuma statistika Intervijas
Veicināt Latvijas filmu un audiovizuālās nozares starptautisko atpazīstamību	Latvijas kino nozare un kino industrija popularizēta stratēģiski svarīgos starptautiskos pasākumos (Starptautiskajā Berlīnes kinofestivālā, Starptautiskajā Kannu kinofestivālā u.c.)	Daļēji, intervijas
Stiprināt kino demonstrēšanas vidi un veicināt kino apmeklēšanas tradīciju	Filmu skatītāju skaita pieaugums	Kinoseansu apmeklējuma skaita statistika Vietējo filmu tirgus daļa Intervijas
Nodrošināt filmu pieejamību visā Latvijas teritorijā ar interneta platformu palīdzību	Interneta platformas www.filmas.lv auditorijas palielināšanās	Daļēji, intervijas

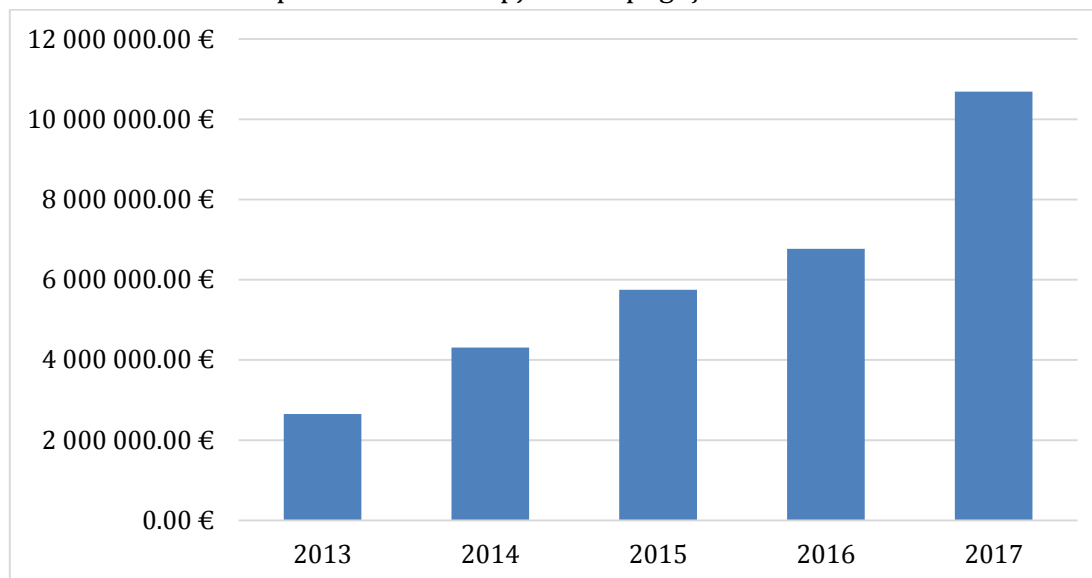
Pētījumā tiek apskatīti statistikas rādītāji par filmu nozari Latvijā: radīto filmu skaits, nozarē darbojošos uzņēmumu skaits, to apgrozījums, nodarbināto personu skaits, nozares finansējums un tā izlietojums, filmu izrādīšanas statistika, tirgus daļa un saņemto apbalvojumu skaits. Statistikas rādītāju analīzei tika izmantoti Centrālās Statistikas pārvaldes un Nacionālā Kino centra dati un informācija par laika periodu 2012.–2016. gads (kur pieejami dati arī par 2017. gadu), tādējādi parādot tendences ilgākā laika periodā, salīdzinot arī ar situāciju nozarē pirms stratēģijas pieņemšanas un ieviešanas. Nozares uzņēmējdarbības aktivitātes raksturošanai tika izmantoti rādītāji par uzņēmumiem, kas kā savu saimnieciskās darbības veidu ir norādījuši kinofilmu, videofilmu un televīzijas programmu producēšanu (kods J591). Rādītāji tika salīdzināti arī ar datiem Igaunijā un Lietuvā.

Padziļinātai situācijas analīzei tika veiktas sešas daļēji strukturētās intervijas ar nozares pārstāvjiem un politikas veidotājiem: Nacionālā Kino centra vadītāju, biedrību “Latvijas Kinoproducentu asociācija”, “Latvijas filmu servisa producentu asociācija” un “Latvijas Kinematogrāfistu savienība”, kas ir nozares vadošās nevalstiskās organizācijas, pārstāvjiem, animācijas filmu autoru un Latvijas Mākslas akadēmijas mācībspēku, kā arī Latvijas Kultūras akadēmijas studiju programmu “Audiovizuālā māksla” vadītāju. Intervijas veidoja jautājumi par nozares attīstību pēdējo četru gadu laikā, nozares stratēģisko vadību, programmu “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”, kā arī specifiski jautājumi saistībā ar intervējamā pārstāvēto organizāciju un jomu. Interviju analīzei tika izmantota kontentanalīzes metode.

5. Rezultāti un diskusija

Nozares statistikas rādītāji

Latvijas filmu nozare, līdzīgi kā citu nelielo Eiropas valstu kino industrijas, ir būtiski atkarīga no pieejamā valsts finansējuma, kuru konkursu kārtībā iespējams saņemt filmu projektiem Nacionālajā Kino centrā un Valsts kultūrkapitāla fondā. Tā apjoms atspoguļots 1. attēlā.

1. attēls. Valsts finansējums filmu nozarei Latvijā, 2013–2017, EUR

(Nacionālais Kino centrs, 2018)

Pēdējo piecu gadu laikā nozarei pieejamais finansējums ir būtiski pieaudzis: laika posmā no 2013. līdz 2017. gadam tas ir vairāk nekā piekāršojies (no 1 865 365 EUR 2013. gadā līdz 10 462 238 EUR 2017. gadā), taču jāņem vērā, ka lielāko pieauguma artavu ir devusi atbalsta programma “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”, kura pēc 2018. gada vairs neturpināsies. Šobrīd nozarei pieejamais finansējums ir par 170 % pārsniedzis 2008. gada līmeni, kas līdz šim bija finansējuma augstākais punkts kopš 1992. gada. Salīdzinot ar situāciju pārējās Baltijas valstīs, Igaunijā finansējums laika periodā no 2013. līdz 2017. gadam ir dubultojies, sasniedzot 12,1 milj. EUR (arī ietverot Igaunijas simtgades filmu finansējumu), un Lietuvā palielinājies par 168 %, sasniedzot 4,6 milj. EUR. Svarīgi atzīmēt, ka Igaunijā un Lietuvā, līdzīgi kā Latvijā, 2013. gadā filmu nozarei pieejamais finansējums bija tuvu 2008. gada līmenim, pēc kura krīzes iespējams tas tika būtiski samazināts salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem. (Nacionālais Kino centrs, 2018; *Estonian Film Institute*, 2018; *Lithuanian Film Center*, 2018)

Būtisku finansējuma daļu veido līdzfinansējums ārvalstu filmu projektu īstenošanai Latvijā, ko konkursa kārtībā iespējams saņemt no Nacionālā Kino centra (NKC) un Rīgas domes Rīgas Filmu fonda (RFF) (skat. 2. tabulu).

2. tabula

Ārvalstu filmu līdzfinansējums Latvijā, 2013–2017

(Nacionālais Kino centrs, 2018; *Film Riga*, 2018)

Gads	Atbalstīto projektu skaits	NKC finansējums (EUR)	RFF finansējums (EUR)	Finansējums kopā (EUR)
2013	8	263 191	241 272	504 463
2014	3	280 917	-	280 917
2015	3	155 351	340 485	495 836
2016	3	355 795	405 008	760 803
2017	7	748 059	823 910	1 571 969

Pēdējo piecu gadu laikā ārvalstu filmu uzņemšanai piesaistītais valsts un pašvaldības finansējums ir trīskāršojies, kas attiecīgi nozīmē arī filmēšanas pakalpojumu eksporta apjomu pieaugumu, palielinoties kopējai summai, ko veido ārvalstu filmu filmēšanas izmaksas Latvijā.

Nozares darbības un starptautiskās sadarbības kapacitāti raksturo finansējuma piesaiste no ārvalstu un starptautiskiem fondiem un kopražojuma filmu veidošana. Latvijas filmu studijas piesaista finansējumu no dažādiem ārvalstu filmu fondiem, tomēr nozīmīgākais ir Eiropas Komisijas programmas “Radošā Eiropa” apakšprogrammas MEDIA (līdz 2013. gadam programma “*MEDIA Desk Latvia*”) finansējums (skat. 3. tabulu).

3. tabula

**Programmu “Radošā Eiropa” un “*MEDIA Desk Latvia*” finansējums Latvijā,
2013–2016, EUR**

(Radošā Eiropa MEDIA, 2018)

Gads	Finansējums projektu izstrādei	Finansējums ražošanai	Finansējums ES filmu izplatīšanai Latvijā	Finansējums filmu festivāliem un forumiem	Finansējums kopā
2012	79 129	200 000	115 779	78 739	473 647
2013	121 000	278 700	44 847	58 933	503 480
2014	50 000	29 593	70 147	58 933	208 673
2015	125 000	26 000	122 763	59 400	333 163
2016	270 000	60 000	51 000	58 300	439 300

Piesaistītais finansējums no programmām “Radošā Eiropa” un “*MEDIA Desk Latvia*” šo gadu laikā nav ievērojami mainījies, tomēr, apskatot laika periodu no 2014. līdz 2016. gadam, ir novērojams neliels kritums. Tas ir arī mazāks nekā vidējais finansējums Igaunijā un Lietuvā šajā laika periodā: attiecīgi 704,8 tūkst. un 579,6 tūkst. EUR (*Loov Euroopa*, 2018; *Kūrybiška Europa*, 2018). Tas liecina, ka, pieaugot finansējumam vietējo filmu veidošanai un ārvalstu filmu uzņemšanai, nozares kapacitāte Latvijā piesaistīt “Radošās Eiropas” finansējumu ir samazinājusies.

Pieejamais finansējums ietekmē gan nozares saimniecisko darbību un rādītājus, gan mākslinieciskos rezultātus, piemēram, filmu skaitu. Nozares uzņēmējdarbības dinamiku labi raksturo dati par uzņēmumu skaitu, to apgrozījumu un nodarbināto personu skaitu, kas atspoguļoti 4. tabulā.

4. tabula

Filmu nozares uzņēmējdarbības rādītāji Latvijā, 2012–2016

(Centrālā Statistikas pārvalde, 2018b)

Gads	Uzņēmumu skaits	Apgrozījums (tūkst., EUR)	Nodarbināto personu skaits
2012	239	36 024	673
2013	264	38 127	683
2014	280	40 296	778
2015	329	41 446	837
2016	390	44 859	905

Salīdzinot 4. tabulā atspoguļotos rādītājus, redzams, ka nozarē ir vērojama izaugsme. Nozarē strādājošo uzņēmumu skaits laika periodā no 2012. līdz 2016. gadam ir pieaudzis par 63 %, apgrozījums par 24,5 % un nodarbināto personu skaits par 34,5 %. Šāda izaugsme ir straujāka nekā informācijas un komunikācijas sektorā kopumā (attiecīgi, uzņēmumu skaita pieaugums – 50 %, apgrozījuma pieaugums – 22 % un nodarbināto personu skaita pieaugums – 42 % tādā pat laika periodā). Tomēr, salīdzinot rādītājus 2012. un 2016. gadā, jāsecina, ka ir krities apgrozījums uz vienu uzņēmumu un vienu nodarbināto personu. 2012. gadā apgrozījums uz vienu uzņēmumu bija 150,7 tūkst. EUR apjomā un uz vienu nodarbināto personu – 53,5 tūkst. EUR apjomā, toties 2016. gadā attiecīgi 115 un 49,6 tūkst. EUR apjomā. Tas liecina par mikrouzņēmumu skaita un nodarbinātības pieaugumu nozarē, nesekmējot līdzīga apmēra pieaugumu produktivitātē.

Salīdzinājumā, Igaunijā laika periodā no 2012. līdz 2015. gadam (dati par 2016. gadu pētījuma laikā nebija pieejami) apgrozījums uz vienu nozares uzņēmumu pieauga no 126,8 līdz 140,8 tūkst. EUR, un apgrozījums uz vienu nodarbināto pieauga no 37,4 līdz 49,9 tūkst. EUR. Līdzīga situācija ir arī Lietuvā, kur nozares apgrozījums uz vienu uzņēmumu ir svārstījies no 123,7 tūkst. EUR 2012. gadā līdz 122,6 tūkst. EUR 2016. gadā, bet apgrozījums uz vienu nodarbināto ir pieaudzis no 20,8 tūkst. EUR 2012. gadā līdz 25,8 tūkst. EUR 2016. gadā (*Statistics Estonia, 2018b; Statistics Lithuania, 2018*). Var secināt, ka, lai gan 2016. gadā nozares apgrozījums uz vienu nodarbināto Latvijā ir bijis Igaunijas apmēros un gandrīz divas reizes lielāks nekā Lietuvā, tomēr tikai Latvijā tas ir samazinājies pēdējo piecu gadu laikā. Bez uzņēmējdarbības rezultātiem nozarē ir svarīgi arī radošās darbības rādītāji, proti, radītās filmas, kuru skaits ir apkopots 5. tabulā.

5. tabula

Filmu ražošanas rādītāji Latvijā, 2012–2016 (Centrālā Statistikas pārvalde, 2018a)

Gads	Spēlfilmu skaits	Animācijas filmu skaits	Dokumentālo filmu skaits	Īsmetrāžas filmu skaits	Kopā
2012	6	8	8	2	24
2013	4	3	18	2	27
2014	7	11	30	4	52
2015	3	11	23	16	53
2016	7	6	23	6	42

Filmu ražošanas dati parāda, ka kopējais filmu skaits laika periodā no 2014. līdz 2016. gadam ir teju dubultojies, salīdzinot ar skaitu 2012. un 2013. gadā, kas, protams, ir saistāms ar 1. attēlā apskatīto finansējuma pieaugumu filmu radīšanai. Kopējo filmu skaita pieaugumu būtiski ietekmē tieši dokumentālo un animācijas filmu skaita pieaugums, spēlfilmu skaitam īpaši nemainoties.

Salīdzinot ar situāciju Baltijas valstīs, Latvijas filmu ražošanas apjomi pēdējo trīs gadu laikā ir nedaudz mazāki nekā Igaunijā, bet lielāki nekā Lietuvā. Proti, laika posmā no 2014. līdz 2017. gadam Igaunijā kopējais saražoto filmu skaits ir 152, Latvijā – 147, Lietuvā – 133. Tomēr atšķirīgs ir filmu veidu iedalījums: kamēr Igaunijā un Latvijā laika posmā no 2014. līdz 2016. gadam lielāko daļu no filmām (attiecīgi 60 % un 51 %) veido dokumentālās filmas, tikmēr Lietuvā aptuveni vienādā īpatsvarā ir dokumentālās un spēlfilmas filmas, attiecīgi 35 % un 30 % (*Statistics Estonia, 2018a; Statistics Lithuania, 2018*). Šāds sadalījums būtiski ietekmē rādītājus attiecībā uz filmu izrādīšanu (skat. 6. tabulu).

6. tabula

Filmu izrādīšanas statistika Latvijā, 2012–2016 (Baltic Films, 2017)

Gads	Kinoseansu apmeklējumu skaits uz 1 iedzīvotāju	Vietējo filmu tirgus daļa (%)	Festivālu skaits	Kinoteātru skaits
2012	1,13	4,51	170	17
2013	1,18	6,03	350	14
2014	1,16	7,58	208	15
2015	1,2	4,81	164	16
2016	1,28	7,38	150	18

Filmu izrādīšanas statistika pēdējo trīs gadu laikā parāda, ka, lai gan pamazām pieaug kinoteātru apmeklējuma un kinoteātru skaits, tomēr vietējo filmu tirgus daļa un dalības festivālos skaits nepieaug, bet gan svārstās gadu no gadu. Apskatot situāciju Igaunijā un Lietuvā, var redzēt, ka Latvijā kinoseansu apmeklētība pēdējo trīs gadu laikā ir aptuveni vienā līmenī ar Lietuvu (attiecīgi 1,21 un 1,18 apmeklējumi uz vienu iedzīvotāju), tomēr mazāka, salīdzinot ar Igauniju (vidēji 2,3 seansi uz vienu iedzīvotāju). Tomēr cita aina parādās, salīdzinot vietējo filmu tirgus daļu, kas Igaunijā vidēji pēdējo trīs gadu laikā bija 8,9 %, Latvijā – 6,6 %, Lietuvā – 18,8 %. (*Baltic Films, 2017*)

To apstiprina arī dati par desmit visvairāk apmeklētām filmām kinoteātros: Latvijā 2014. un 2015. gadā šajā topā nebija nevienas vietējās filmas, un 2016. gadā – divas filmas (abas – pilnmetrāžas spēlfilmās). Tikmēr Igaunijā 2014. gadā – viena, 2015. un 2016. gadā – divas, bet Lietuvā 2014. gadā – četras, 2015. gadā – trīs, 2016. gadā – četras filmas (visas – pilnmetrāžas spēlfilmās). Tas parāda, ka skatītājiem interesantākas un pieprasītākas ir pilnmetrāžas spēlfilmās. (*Baltic Films*, 2017)

Nozīmīga nozares daļa ir kino festivāli, kas nodrošina auditorijas izglītošanu, reputācijas attīstīšanu un starptautiskās atpazīstamības veicināšanu. Latvijā, saskaņā ar Nacionālā kino centra datiem, notiek četri līdz seši kino festivāli pēdējo gadu laikā, tikmēr Igaunijā norisinās 13 un Lietuvā – deviņi filmu festivāli, kas ir veltīti dažādiem filmu veidiem un žanriem. (*Estonian Film Institute*, 2018; *Lithuanian Film Center*, 2018)

Nozares attīstības vērtējums

Padziļinātai filmu nozares situācijas analīzei, kā arī Kino un filmu nozares stratēģijā 2014.–2020. gadam, noteikto uzdevumu izpildes novērtējumam tika veiktas sešas daļēji strukturētās intervijas ar nozares pārstāvjiem un politikas veidotājiem:

- Nacionālā Kino centra vadītāju Ditu Rietumu;
- biedrības Latvijas Kinoproducentu asociācija vadītāju, kino producenti Aiju Bērziņu;
- biedrības Latvijas filmu servisa producentu asociācija vadītāju, kino režisoru Jāni Kalēju;
- biedrības Latvijas Kinematogrāfistu savienība vadītāju, kino mākslinieci Ievu Romanovu;
- animācijas filmu autoru un Latvijas Mākslas akadēmijas mācībspēku Edmundu Jansonu;
- Latvijas Kultūras akadēmijas maģistra un bakalaura studiju programmu “Audiovizuālā māksla” vadītāju, profesoru, kino režisoru Pēteri Krilovu.

Veikto interviju analīze parādīja šādus atslēgas vārdus:

- simtgades programma (programma “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”);
- Ditas Rietumas vadība;
- administratīvais slogs;
- izglītības piedāvājums;
- ārvalstu filmēšanas projekti.

Visas šīs tēmas, uz kurām norāda interviju atslēgas vārdi, ir tieši saistītas ar definētajiem rīcības virzieniem un aktivitātēm.

Atbalsta programmas “Latvijas filmas Latvijas simtgadei” efekts nav tikai nozarei pieejamā finansējuma palielinājums, atgriežoties pie “trekno gadu” finansējuma apjoma 2008. gadā. Pirmkārt, tas ir devis iespēju strādāt pie filmu projektu īstenošanas un attīstīšanas, kas ļauj nozarei “atdzīvoties”, nedomājot par “izdzīvošanu” vai nesaņemot finansējumu, ar skaudību skatīties uz kolēģi, kas to ir saņēmis. Un šajā kontekstā ir arī būtiski tas, ka šāda iespēja strādāt ļauj piesaistīt darbam nozarē arī nozares studiju programmu absolventus – tādējādi veidojas arī nozares jaunā paaudze, kas nav gatava strādāt “knapi savelkot galus”. Otrkārt, tas ļauj radīt lielāku filmu dažādību un to savlaicīgu nokļūšanu uz kinoteātru ekrāniem vai televīzijā, pretstatā situācijai 2008. gadā, kad lielāko finansējuma pieaugumu “noēda” līdzekļi, kas bija nepieciešami daudzus gadus attīstībā vai ražošanā esošu projektu pabeigšanai. Tas ļauj pieradināt skatītājus pie vietējā kino skatīšanās, jo, iznākot vairākām filmām, auditorija redz, ka Latvijas kino – tas nav vairs tikai viena varbūt skatāma filma gadā, kā arī to, ka Latvijas kino mēdz būt ļoti dažāds un piemērots dažādām gaumēm. Tas, viennozīmīgi, paaugstina nozares reputāciju un atpazīstamību. Nozares pārstāvji bija vienisprātis, ka, lai gan, beidzoties simtgades programmai, pieejamais finansējums varētu samazināties, tomēr tas neradīs tādu “atsitienu”, kā situācija 2009. gadā, kad finansējums pēc

viena, diviem tā pieauguma gadiem drastiski samazinājās. Kopumā simtgades filmu programmas efektivitāti un devumu varēs novērtēt tikai vismaz pēc diviem gadiem pēc tās noslēgšanās.

Nenoliedzams faktors šādai sekmīgai simtgades filmu programmas īstenošanai ir Nacionālā Kino centra vadītāja kopš 2014. gada – Dita Rietuma, kas tika atzīmēts visās intervijās (neskaitot interviju ar pašu D. Rietumu, protams). Tiek uzteikts D. Rietumas panāktais gan nozares iekšējā, gan ārējā komunikācijā. Nozarē retāk rodas konfliktsituācijas, tās tiek risinātas iekšienē, palielinās nozares publicitāte, atspoguļojums medijos. Intervijās tika norādīts uz lielāku nozares sadarbību, risinot kopīgas problēmas, pārliecinot politiķus. Lai gan filmu simtgades programma tika “iezīmēta” jau iepriekš (pirms D. Rietuma kļuva par NKC vadītāju), un arī nozares ciešāka sadarbība uzsākās, jau agrāk mainoties biedrības Latvijas Kinoproducentu asociācija vadībai un kopīgam darbam pie nozares stratēģijas izstrādes, tomēr D. Rietumas loma būtiska bija tieši šo iestrādņu mērķtiecīgā virzībā uz rezultātu, kā arī komunikācijas veidošanā.

No otras puses, intervijās atspoguļojās administratīvā sloga pieaugums un dažādas nepilnības. Tika norādīts uz nepamatoti biežo un apjomīgo atskaišu iesniegšanu Nacionālajā Kino centrā par filmu projektu īstenošanu, kas filmu studijām prasa papildus cilvēkresursus. To savā ziņā apstiprina arī D. Rietuma, norādot, ka Valsts Kontrolei un citām uzraugošajām institūcijām nav izpratnes par kultūras projektu īstenošanu un finanšu plūsmu. Problēmas rada arī valsts finanšu plānošanas prasības, neļaujot pārnest iepriekšējā gadā neiztērēto finansējumu nākošajā, lai gan filmēšanas process ne vienmēr var tikt organizēts finanšu gada robežās.

Kā jau tika pieminēts iepriekš, simtgades filmu programma ir radījusi iespējas izglītību ieguvušajiem speciālistiem strādāt nozarē, piemēram, filmu projektu radošajā komandā vai filmēšanas laukumā (pārsvārā attiecinot uz RISEBA absolventiem). Laika posmu no 2014. līdz 2016. gadam Latvijas filmu nozarē raksturo arī Nacionālās kino skolas izveide pie Latvijas Kultūras akadēmijas, izmantojot bijušo Latvijas Neatkarīgās televīzijas infrastruktūru. Tomēr intervijās arī parādījās problēmas, pirmkārt, vidējā līmeņa tehnisko speciālistu nepietiekamais skaits, otrkārt, animācijas jomas izglītības trūkums, kas Latvijā ir nerisināts jautājums jau ilgākā laika periodā, kā rezultātā šīs specialitātes interesenti apgūst pašmācības ceļā vai ārvalstīs.

Līdzīgu efektu šajā periodā atbalsta programma “Latvijas filmas Latvijas simtgadei” iepriekš deva daudzo ārvalstu filmu uzņemšana Latvijā. Viens no faktoriem filmu uzņemšanas skaita pieaugumam bija Rīgas pašvaldības dibinātā Rīgas Filmu fonda līdzfinansējuma programma, kura ar būtiskiem nodokļu atvieglojumiem stimulēja filmēšanas norisi tieši Rīgā. Kā norāda intervējamie, tas deva iespēju “izķepuroties” no finansējuma krituma radītās bedres, un intensīvā ražošanas procesā tika attīstīta filmēšanas infrastruktūra, un pašlaik filmēšanas servisu līmenis Latvijā ir augstākais Baltijas valstīs, ir iegūta atpazīstamība, uzticēšanās un kontakti.

Noslēgumā intervijas parādīja, ka nozares politikas veidotājiem un pārstāvjiem šobrīd nav pilnīgas skaidrības par nozares nākotni līdz stratēģijas darbības termiņam 2020. gadā, īpaši ņemot vērā iespējamo finansējuma samazinājumu, beidzoties atbalsta programmai simtgades filmām. Intervijās iezīmējās tikai viens aktuāls jautājums nākamā perioda stratēģijai – grozījumu veikšana Filmu likumā, ņemot vērā notikušās pārmaiņas nozarē kopš tā pieņemšanas.

Secinājumi

Kopumā, izvērtējot laika periodu no 2014. līdz 2018. gadam, jāatzīst, ka filmu nozarei vispirms šie ir bijuši atkopšanās gadi pēc ilgstošās nozares krīzes, kura bija vērojama vairāk nekā desmit gadu garumā un kuras iemesls lielākoties bija absolūti nepietiekamais finansējums ne tikai filmu ražošanai, bet arī citiem filmu nozares procesiem, piem., filmu starptautiskai popularizēšanai vai kino izglītībai. Līdz ar

stabilu ikgadēju finansējuma pieaugumu, kā arī ārvalstu kopražojuma projektu skaita palielināšanos, ir iezīmējies nozares pozitīvas attīstības posms, par ko liecina nozares saimniecisko rādītāju dinamika (pieaudzis uzņēmumu skaits nozarē, to apgrozījums un nodarbināto personu skaits). Te gan jāuzsver, ka lielākais pieaugums šajā jomā ir, pateicoties atbalsta programmai “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”, kura pēc 2018. gada vairs neturpināsies.

Salīdzinot visu trīs Baltijas valstu filmu nozaru attīstību, jāatzīst, ka situācija ir līdzīga – arī Lietuvā un Igaunijā līdzīgu simtgades programmu ietekmē ir pieaudzis nozares finansējums, kā arī uzņēmējdarbības rādītāji un filmu skaits. Taču ir viens rādītājs, kurā Latvija tomēr atpaliek no abām kaimiņvalstīm – skatītāju īpatsvars pašmāju filmām Latvijā ir vismazākais. Tomēr arī šajā jomā ir pozitīvas iezīmes – 2017. gadā turpinās tendence, kas aizsākās jau 2016. gadā – Latvijā veidotās filmas pulcina arvien lielāku auditoriju, turklāt pieaug skatītāju skaits dažādos filmu demonstrēšanas modeļos – gan kinoteātros un publiskās filmu izrādīšanas vietās, gan nekomerciālajā izplatīšanā, gan portālā *filmas.lv* un citās interneta platformās.

Kā būtisks attīstības faktors ne tikai Latvijā, bet arī kaimiņvalstīs ir ārvalstu kopražojuma projektu skaita pieaugums. Filmu nozare, jo īpaši Eiropas valstīs, kļūst arvien starptautiskāka, un filmu ražošanā ir izteikta tendence veidot starpvalstu projektus. Šis ir viens no attīstības ceļiem filmu nozarei, un Latvijā šis process norit sekmīgi. Īpaši atzīmējami ir panākumi tādas filmu nozares apakšnozarē kā filmu uzņemšanas servisa nodrošināšana – pašlaik šādi pakalpojumi tiek veiksmīgi eksportēti uz vairākām ārvalstīm, bet visvairāk uz Igauniju un Somiju, ar kuru kinematogrāfistiem ir izveidojusies veiksmīga sadarbība.

Neskatoties uz to, ka pašreiz filmu nozarē ir vērojams straujas attīstības periods, noslēdzoties programmai “Latvijas filmas Latvijas simtgadei”, kā arī aizvien lielāku nozīmi ieņemot mūsdienu izplatīšanas kanāliem un ar tām saistītajām tehnoloģiskajām un autortiesību problēmām, tuvākajos gados filmu nozare Latvijā būs jaunu izaicinājumu priekšā. Un šiem izaicinājumiem jāsāk gatavoties laikus, gan veicot rūpīgu nozares analīzi un tās stratēģijas izpildes izvērtējumu, gan arī meklējot perspektīvus virzienus, kuru attīstīšanas redzējumu iekļaut nozares nākamā perioda stratēģijā.

References

- Baltic Films (2017). *Facts & Figures 2017*. Pieejams: <http://nkc.gov.lv/en/facts-and-figures/> (skatīts 15.01.2018.)
- Bauer, C., Viola K. & Strauss, C. (2011). Management skills for artists: ‘learning by doing’? *International Journal of Cultural Policy*, No. 17(5), pp. 626–644
- Blomkamp E. (2011). Measuring ‘success’ in film policy: evaluating the New Zealand Film Commission’s short film fund. *International journal of cultural policy*, No. 17(3), pp. 341–355
- Centrālā Statistikas pārvalde (2018). Datu bāze KUG081. *Filmu ražošana (skaits)*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_kultura/KU0081.px/?rxid=cdcb978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (skatīts 18.01.2018.)
- Centrālā Statistikas pārvalde (2018). Datu bāze SBG01. *Uzņēmumu galvenie uzņēmējdarbības rādītāji*. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/rupnbuvm/rupnbuvm_ikgad_uzndarb/SB0010.px/?rxid=562c2205-ba57-4130-b63a-6991f49ab6fevvv (skatīts 22.01.2018.)
- Christopherson S., & Rightor N. (2010). The creative economy as “Big Business”: Evaluating state strategies to lure filmmakers. *Journal of Planning Education and Research*, No. 29(3), pp. 336–352
- Coles, A. (2016). Creative class politics: unions and the creative economy. *International Journal Of Cultural Policy*, No. 22(3), pp. 456–472
- Daniel, R. (2014). Artists and policy: a case study of the creative industries in north-eastern Australia. *International journal of cultural policy*, No. 20(5), pp. 553–565
- Estonian Film Institute (2018). *Igaunijas Filmu institūta mājaslapa*. Pieejams: www.filmi.ee (skatīts 10.01.2018.)
- Film Rīga (2018). *Film Rīga mājaslapa*. Pieejams: <http://filmriga.lv/> (skatīts 22.01.2018.)
- Gollmitzer, M. & Murray, C. (2008). *From economy to ecology: A policy framework for creative labour*. Ottawa, ON: Canadian Conference of the Arts

- Herold, A. (2004). *EU Film policy: Between art and commerce*. European Diversity and Autonomy Papers – EDAP, No. 3, 2004
- Hesmondhalgh, D. (2005). Media and cultural policy as public policy: The case of the British Labour government. *International Journal of cultural policy*, No. 11(1), pp. 95–109
- Hill, J. (2004). UK film policy, cultural capital and social exclusion. *Cultural Trends*, No. 13(2), pp. 29–39
- Kelly, L. W. (2016). Professionalising the British film industry: the UK Film Council and public support for film production. *International Journal Of Cultural Policy*, No. 22(4), pp. 648–663
- King, B. (2010). The New Zealand Film Commission as a government-sponsored film producer. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, No. 40(2), pp. 157–163
- Kultūras ministrija (2015). *Kultūrpolitikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam "Radošā Latvija" Kino un filmu nozares stratēģija*. Pieejams: www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Nozares/Filmas/Strategija_filmas_final.pdf (skatīts 15.01.2018.)
- Kūrybiška Europa (2018). *Kūrybiška Europa mājaslapa*. Pieejams: <http://kurybiskaeuropa.eu/media/> (skatīts 17.01.2018.)
- Lithuanian Film Center (2018). *Lietuvas Filmu centra mājaslapa*. Pieejams: www.lkc.lt/en/
- Loov Euroopa (2018). *Loov Euroopa mājaslapa*. Pieejams: www.looveuroopa.ee (skatīts 17.01.2018.)
- LSM (2015). *Simtgrades filmu programmā finansējumu saņems 16 filmas*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kino-foto-un-tv/simtgrades-filmu-programma-finansejumu-sanems-16-filmas.a158569/> (skatīts 19.01.2018.)
- LSM (2017). *Latvijas valsts simtgadi svinēs piecus gadus – tas izmaksās gandrīz 60 miljonus eiro*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/latvijas-valsts-simgadi-svines-piecus-gadus--tas-izmaksas-gandriz-60-miljonus-eiro.a217793/> (skatīts 19.01.2018.)
- Manias-Muñoz, M., Barreiro, M. S. & Rodríguez, A. I. (2017). Public Policies, Diversity and National Cinemas in the Spanish context: Catalonia, Basque Country and Galicia. *Comunicación y Sociedad*, No. 30(1), p. 125
- Nacionālā kino centra nolikums (2009). Ministru kabineta noteikumi Nr. 1627. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=202940> (skatīts 17.01.2018.)
- Nacionālais Kino centrs (2018). *Nacionālā Kino centra mājaslapa*. Pieejams: <http://nkc.gov.lv/> (skatīts 17.01.2018.)
- Parker, R. & Parenta, O. (2009). Multi-level order, friction and contradiction: the evolution of Australian film industry policy. *International journal of cultural policy*, No. 15(1), pp. 91–105
- Radošā Eiropa MEDIA (2018). *Radošā Eiropa MEDIA mājaslapa*. Pieejams: www.mediadesklatvia.eu/ (skatīts 19.01.2018.)
- Rīgas filmu fonds (2018). *Rīgas filmu fonda mājaslapa filmriga.lv*. Pieejams: <http://filmriga.lv/lv/sakumlapa> (skatīts 20.01.2018.)
- Statistics Estonia (2018). Datu bāze CU082: *Production Of Films By Type*. Pieejams: http://pub.stat.ee/px-web.2001/I_Databas/Social_Life/01Culture/06Film/06Film.asp (skatīts 22.01.2018.)
- Statistics Estonia (2018). Datu bāze FS008: *Enterprises' Value Added And Productivity Measures By Economic Activity (Emtak 2008) And Number Of Persons Employed*. Pieejams: http://pub.stat.ee/px-web.2001/I_Databas/Economy/09Financial_statistics_of_enterprises/04Enterprises_financial_key/02Annual_statistics/02Annual_statistics.asp (skatīts 17.01.2018.)
- Statistics Lithuania (2018). *Official Statistics Portal*. Pieejams: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/> (skatīts 17.01.2018.)
- Steele, D. (2004). *Developing the evidence base for UK film strategy: The research process at the UK Film Council*. *Cultural Trends*, No. 13(4), pp. 5–21
- Šteinbergs, K. (2017). *Klastera stratēģiskais virziens un modelis audiovizuālās nozares attīstības veicināšanai Latvijā. Promocijas darbs*. Rīga: RTU Izdevniecība
- Valsts kultūrkapitāla fonds (2018). *Valsts kultūrkapitāla fonda mājas lapas*. Pieejams: <http://www.kkf.lv/index/par-vkkf/dokumenti.html> (skatīts 10.01.2018.)

THE MAIN FEATURES OF CORPORATE LIABILITY FOR CRIMINAL OFFENCES IN BULGARIA AND LATVIA

Ralitza V. Dimitrova, PhD,
Technical University of Sofia, *Bulgaria*

E-mail: rvd@tu-sofia.bg

Ernests Saulitis, Dr.iur.,

Turība University, Latvia

E-mail: Ernests.Saulitis@riga.lv

ABSTRACT

The criminal liability of legal entities goes beyond the usual perception of guilt as a psychological attitude to an offense. The role of corporations as artificial formations is to separate legal entities ownership and liability from the ownership and the responsibility of the corporation itself. An effective fight against corporate crime is not any more just a fulfilment of state obligations arising from international legal regulations but it is also a vital necessity for each jurisdiction. Bulgaria and Latvia have introduced special regulation in this area. The object of the study is to discuss the basic aspects of corporate liability in Latvia and Bulgaria – the type of liability, the type of the act where the regulation is placed, the connection between the liability of the offender and the liability of the legal person, as well as the provided sanctions. On the basis of the analysis conclusions are drawn that although Bulgaria and Latvia have chosen different approaches to corporate liability, both countries have adopted a relatively effective regulation against corporate crime. The purpose of this study is to investigate how the corporate liability has been introduced in both countries. A comparative, descriptive and analytical method is used to achieve this goal.

Keywords: corporate liability, juristic persons, penalties, criminal offences

Introduction

The criminal liability of legal entities in the post-Soviet area is a relatively new legal phenomenon. However, criminal liability of legal entities is only one type of their legal responsibilities. They may be financially liable both for failure to fulfil their obligations and for committing or admitting civil wrongdoing. While there is a clear unanimity on the need to effectively tackle corporate crime, there are also very different views on corporate liability itself. One can agree with the opinions expressed, which relate the origin of criminal liability of legal entities to the notion of collective responsibility in German law and the practice of applying medieval law. (Pop, 2006) However, the doctrine also includes the completely opposing view formulated by the Italian medieval lawyer *Sinibaldo dei Fieschi*, who later became the Pope of Rome Innocent IV: *Societas delinquere non potest*. (Brodowski, Espinoza de los Monteros de la Parra, Tiedemann, 2014) Although today this dogma has lost its strength in many places, the idea that it is impossible to punish a subject without body and soul, and therefore consciousness, will continue to be relevant in the future.

It also defines two main directions of development of criminal liability for legal entities today: the application of criminal enforcement measures to legal entities and full criminal liability of legal entities. In different neighbouring countries such as Lithuania, Latvia and Estonia, different models have been selected: in Lithuania and Estonia full criminal liability of legal entities and in Latvia the application of

criminal law coercive measures to legal entities. On the other hand, Bulgaria is among the states which don't even accept the notion of corporate criminal liability.

Bulgaria and Latvia introduced the liability of legal persons for criminal offences in 2005 in order to fulfill their obligations arising from a set of international and EU instruments like the Second Protocol to Convention on the protection of the European Communities financial interests, **Council framework Decision of 29 May 2000 on increasing protection by criminal penalties and other sanctions against counterfeiting in connection with the introduction of the euro**, Council Framework Decision 2003/568/JHA of 22 July 2003 on combating corruption in the private sector, **Criminal Law Convention on Corruption of the Council of Europe**, OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. In both states the new regulation was composed of only few texts – a fact which led to a very low rate of application for years (in Bulgaria there are about 38 judgments in the period 2005–2015) (PDJS, 2017). Finally, a serious reform was made in 2013 in Latvia and in 2015 in Bulgaria – the existing texts were amended and new provisions were adopted – in order to make the regulation more adequate and effective. This goal was partially achieved. At least, experts engaged in law enforcement in Bulgaria warmly welcomed the enhanced regulation, especially the provisions dedicated to the procedural aspect of corporate liability. It is reported that there have been about 24 judgments after 2015. (PDJS, 2017) However, the period of two years is not sufficient to make conclusions on the effectiveness of the amended texts.

However, even a bare glimpse of the regulation of liability of legal persons for criminal offences in other EU Member States shows a clear imbalance in favor of foreign legislation. Actually, the current corporate liability framework in Bulgaria covers only the main points of international and EU legal instruments and almost completely corresponds to the recommendations on their implementation in the national legislation but is far from a comprehensive and effective regulation of this very specific and important matter. The Latvian regulation is in compliance with the said legal instruments and recommendations too and besides, it is more detailed in some aspects, for example the set of applicable coercive measures. As far as the type of the corporate liability is concerned, it should be noted that the literature argues that there is no criminal liability for legal entities in Bulgaria or Latvia or that they are of limited significance. (Vermeulen, De Bondt, Ryckman, 2011). This view can only be accepted after formally interpreting the approach of the legal systems of both countries to the criminal liability of legal entities. The comparative analysis has also the potential to show the similarities and the differences between the two legislations and better substantiate the conclusions drawn on corporate liability.

1. Type of the liability. Legal act where it is regulated

Bulgarian Criminal law is dominated by two classical principles – the principle of personal criminal liability and the principle of guilt. According to these leading principles only physical persons can commit a criminal offence and bear criminal responsibility for it. (Stoynov, 1999) Legal persons are not criminally liable under the Bulgarian Criminal law with the respective arguments explained in the XX century criminal law doctrine. (Mihaylov, 1945; Ghirghinov, 1996) That was the reason which motivated the Bulgarian lawmaker in 2005 to introduce an administrative instead of criminal liability for legal persons for their participation in criminal offences. Although there were experts who recommended criminal liability as more effective and better corresponding to the trends in the EU it was decided that Bulgarian Criminal law should continue to hold firmly to the abovementioned two classical principles.

The regulation of corporate liability was introduced in the Administrative Violations and Sanctions Act (AVSA, 1969) (hereinafter – AVSA) **Chapter Four “Administrative penal sanctions in regard to legal persons and sole proprietors”** – a step which was criticized too by some experts. This act has been

governing the administrative liability of legal persons for violations of public law provisions for decades (for such cases a pecuniary sanction is provided too), but corporate liability for criminal offences is seen as a different matter and their regulation in one and the same act is not adequate.

Today the discussion on liability of legal persons for criminal offences is still alive often in connection to the broader discussion on the effective fight against economic and financial crime, EU fraud and corruption (Guneva, 2016; Dimitrova, 2013, 2017). Part of the experts insist on the introduction of criminal liability in the Criminal Code or in a separate act and others prefer an administrative liability in a separate piece of legislation, dedicated especially to this matter.

Initially criminal liability of legal entities in Latvia was resolved by providing that in the case of legal entities, the person who committed the offense as a representative of the relevant legal entity, on its behalf or in its service, or as its accomplice, was liable in the case. (Mincs, 2005) Such provisions were stipulated by Section 12 of the Latvian Criminal Law of 1998 (LCL, 1998) (hereinafter – LCL) until 2005, when similar to Bulgaria, in compliance with some international obligations of the state, liability for legal entities was also introduced in Latvian criminal law. Amendments were made to Section 12 of the LCL on 05.05.2005 which stipulated in its new wording that for legal entities, which are not legal entities under public law; coercive measures provided for by the law can be applied. In addition, the LCL was appended with Chapter VIII¹ "Coercive Measures applicable to Legal Entities". (ALCL, 2005) The provisions related to liability of legal entities in the LCL in the current wording came into force with the amendments as of 14.03.2013. (ALCL, 2013) However, possible liability of legal entities for public law violations was introduced in the Latvian law even earlier – in 1998, with the adoption of Code of Administrative Violations of Latvia (ALAVC, 1998) (hereinafter – LAVC) as of 17.06.1998.

2. Scope of the liability – legal persons which can be held liable

In most jurisdictions, the term “legal person” is defined by civil or commercial law, and criminal law uses these definitions. Under the Bulgarian legal theory “legal person” means an entity which has legal personality (such as corporations under the Commercial law and foundations and societies under the Civil law), so we should accept that entities which do not have legal personality (for example the societies under the Obligations and Contracts Act) cannot be held liable under section 83a AVSA. Further, according to the Bulgarian law legal persons registered and having their seat in Bulgaria wherever has committed the offence as well as foreign legal persons which do not have their seat on Bulgarian territory if they have obtained the benefit from a crime committed on this territory, can be held liable. Like in other jurisdictions some legal persons are immune from corporate liability. The pecuniary sanction cannot be imposed on the State, state bodies and local communities’ bodies, as well as on international organizations (section 83a, paragraph 6 AVSA).

The legal definition of a legal entity is included in Section 1047 of the Civil Code of Latvia (Civil Code of Latvia, 1937). The said norm stipulates that associations, institutions, foundations and affiliated associations of state, municipalities and persons which have been granted legal personality shall be recognized as legal entities. Thus, a special basis is required in accordance with the Latvian regulatory framework for a subject to be recognized as a legal entity. Usually this status is determined by law. It should be noted that in the regulatory enactments of Latvia, the legislator has also foreseen special subjects that are not legal entities but have rights equal to those of a legal entity. An example is a partnership registered in the Commercial Register, which has legal entity rights in certain areas, in accordance with the first paragraph of Section 90 of the Commercial Law (Commercial Code of Latvia, 2000).

The Latvian regulatory framework contains two different approaches to determining the liability in the case of a legal entity. Section 14¹ of the LAVC has been supplemented in its current wording, providing that persons engaged in commercial activities, but not legal entities, are liable for administrative violations to the same extent as legal entities. This approach is related to the fact that the concept embodied in the LAVC provides for a higher level of liability for legal entities. In turn, Section 70¹ of the LCL provides that coercive measures for criminal offenses provided for in the special part of the law shall be applied to legal entities under private law, including state or local government capital companies, as well as partnerships. Thus, legal entities governed by public law and individual merchants (natural persons entered in the Commercial Register), as well as farm and fishing enterprises who, according to the law of Latvia, do not have the status of legal entities are excluded from the scope of the above clause.

At the same time, the doctrine rightly points out that the prosecution of legal entities can lead to situations where penalties are applied to subjects who could not have committed the crime in question at all. (Danovskis, 2011)

3. Scope of the liability – covered offences

With a view to the offences which can trigger the liability of the legal person, it should be noted that under the Bulgarian regulation corporate liability is a specific one. The offences whose commission can trigger corporate liability are expressly listed in section 83a, paragraph 1 of the AVSA (about 40–50 different offences ranging from terrorism, offences against property and offences against the financial system to offences connected to corruption and cybercrime offences). It should be noted that the liability can also arise from all crimes under the Criminal code if they are committed in execution of a decision or by assignment of an organized criminal group.

In Latvian legal doctrine the distinction between criminal punishment and coercive measures was formulated by P. Minca in the 30s of the 20th century, arguing that protective or coercive measures are means of preventing criminal offenses that can be applied in criminal law without the necessity of assigning guilt for a violation of the law. In P. Minca's opinion it is this very circumstance that in essence distinguishes this law enforcement remedy. (Minca, 2005) At the same time, P. Minca points out another important aspect: coercive measures are based on practical considerations, while criminal punishment is based on justice. (Minca, 2005) It is undeniable that coercive measures can be sufficiently effectively applied through administrative procedures and it is not necessary to define them within the framework of criminal procedures. However, in order that the coercive measures are regarded as a means of criminal enforcement, it must be linked to a criminal offense. It does not matter what kind of process dictates the application of coercive measures, but it is essential that it is determined as a remedy for offense for which criminal liability is foreseen.

Different approaches to regulation of liability of legal entities in the LAVC and LCL creates a situation where administrative liability for legal entities is stipulated in more than 220 articles of the LAVC. The violation classifications within these articles are significantly more. It can be argued that nearly two-thirds of the existing articles of the LAVC stipulate administrative liability for legal entities in a wide range of areas. The concept of criminal liability of a legal entity was envisaged to be included in 21 special clauses of LCL article. (Kraštins, 2004) Already before coming to the Saeima, the draft law at second reading (November 11, 2004) was radically transformed, providing that legal entities would be subject to coercive measures for all criminal offenses provided for in the LCL Special Section, as long as they were committed in the interests of a legal entity. (Rozenbergs, 2013) Consequently, the LCL approach is considered as a long-term conceptual solution, which also covers the potential future challenges. The original clause cannot be considered successful; this view was also expressed in the doctrine. (Rozenbergs, 2013)

The question also arises as to whether it is sufficient to just prosecute the legal entity where the offender in fact is a natural person. U. Krastiņš points out that the activities of a legal entity are manifested through the unlawful conduct of the natural person concerned, therefore, one has to think about the connection between the actions of the natural person and the legal entity in the violation of the law and the relevant liabilities. (Krastiņš, 2007) One could agree that the prosecution of several persons for criminal or administrative liability, if only one person has directly committed an offense, is a complex issue that has not yet been sufficiently studied in legal doctrine.

4. Persons who can trigger the corporate liability

The persons whose acts can trigger the corporate liability under the Bulgarian legislation should be divided into two main categories – the first one encompasses persons who have leading positions within the legal person and the latter, persons to whom the legal person has assigned certain tasks if, in this case, the offence is committed during or in relation to the performance of this task. This means that the legal person can be held liable for acts committed both by the senior management and by regular employees.

The provision further specifies the persons pertaining to the first category:

- person, empowered to take decisions on behalf of the legal person;
- person, empowered to represent the legal person;
- person, elected in a management or supervisory body of the legal person.

It is worth mentioning that in relation to the employees from the second category the law doesn't take account of the reasons that made them commit the criminal offence. Nor the law requires that the commission of the offence by these persons has been made possible because of the lack of supervision or control by the corporate officers referred in items 1–3.

According to section 83a, paragraph 3 AVSA liability of the legal person is engaged also when the persons under items 1–3 of paragraph 1 did not participate as perpetrators but as instigators or accessories in the criminal offences. The attempted offence can trigger the liability of the legal person too.

It stems from the LCL regulations that in order to prosecute a legal entity for criminal liability it is necessary to identify certain natural persons who are guilty of committing the specific criminal offense. Section 12 of the LCL stipulates a natural person who has committed a criminal offence acting in the interests of a legal entity governed by private law, for the benefit of the person or as a result of insufficient supervision or control thereof shall be held criminally liable, but the coercive measures provided for in this Law may be applied to the legal entity. In order to be able to apply coercive measures to a legal entity, Section 70¹ of the LCL contains additional criteria for the association of a natural person to the legal entity. These criteria are: a criminal offense committed by a natural person acting individually or as a member of the collegial authority of the relevant legal entity:

- on the basis of the right to represent the legal entity or act on the behalf thereof;
- on the basis of the right to take a decision on behalf of the legal entity;
- in implementing control within the scope of the legal entity.

It was also pointed out that the prosecutor may face problems in proving the connection between the offense committed by a natural person and the interests of the legal entity. (Opincāns, 2013) Amendments adopted as of March 14, 2013 express the Sections 12 and 17¹ of the LCL (ALCL, 2013) in different wording. The norm was supplemented with additional criteria – the criminal offense was committed in the interests of a legal entity for the benefit of the person or as a result of insufficient supervision or control thereof. Also, these criteria are not sufficiently precise, but are a step forward in improving the regulatory framework. As is seen from the list of required features, the Latvian legislator has chosen to

emphasize the close legal or contractual relationship of a natural person with a particular legal entity at the level of its management as a precondition for the liability of a legal entity. This approach can be considered reasonable. However, at present, the manner of certain offenses committed clearly shows that offenses in the interests of the legal entity can also be carried out by persons who do not meet the above specified criteria but are simply employees.

5. Connection between the liability of the legal person and the responsibility of the natural person – perpetrator of the offence

The connection between the legal person and its agent's misbehaviour is established in the international and EU instruments and in most EU Member States on the basis of the interest criterion. Usually phrases like "in the interest of", "on behalf of" or "for the benefit of" the legal person are used (OECD, 2015). Naturally, the offences committed by the corporate officer or employee in his or her own private interest cannot be attributed to the company. The Bulgarian law doesn't contain any of the abovementioned phrases, but states that the pecuniary sanction is imposed on a legal person which *has obtained or has had the possibility to obtain a benefit from the commission of the crime*.

The necessity to identify a natural person who has committed the criminal offense, which may be the basis for the liability of a legal entity, poses a risk that it will not be applied. From a procedural point of view, the Latvian Criminal Procedure Law (LCPL, 2005) (hereinafter – LCPL) incorporates solutions that allow coercive measures to be applied to a legal entity, distinguishing it as a separate proceeding by a decision of the prosecutor. In case of a less serious offense or a serious crime for which a prison sentence of up to five years is foreseen, the application of coercive measures may be at the discretion of the prosecutor i.e. through out-of-court procedures (refer Section 39, Paragraph 2¹ of the LCPL). Chapter 39 of LCPL "Special Features of Pre-trial Criminal Proceeding Applying Coercive Measures to a Legal entity" stipulates three types of procedural decisions by the Prosecutor in criminal proceedings against a legal entity: the case of application of coercive measures may be terminated; the prosecutor can terminate proceedings prescribing coercive measures; a decision is made to transfer the case of application of coercive measures to the legal entity. The liability of the legal person under the Bulgarian law has an autonomous nature. In compliance with the requirements of international and EU instruments, the liability of the legal person under section 83a, paragraph 1 AVSA does not exclude criminal proceedings against natural persons who are perpetrators, instigators or accessories in the criminal offence (the provision of paragraph 4 states that the pecuniary sanction is imposed irrespective of the realization of the criminal responsibility of the accomplices in the commission of the offence). The conviction of the natural persons is not a necessary prerequisite for corporate liability. The legal person is held liable even if the perpetrators are not identified or are not liable because of various reasons, for example, expiration of limitations periods. (PDJS, 2017) Further, as we know, the principle of autonomous liability has also a procedural aspect. This is the question whether the legal person can be tried and convicted regardless of what decision has been taken or will be taken with respect to the individual. (OECD, 2015) With the 2015 amendments to AVSA an effective mechanism was created to ensure the proceedings under article 83a AVSA irrespective of the initiation, movement and completion of the proceedings against the natural person – perpetrator of the crime. Before these amendments proceedings against the legal person could develop in court only after the judgment against the natural person had entered into force. (PDJS, 2017) In Bulgaria the lawmaker doesn't accept the idea of a joint procedure and a single sentence against the natural person and the legal person. (PDJS, 2017) The competent prosecutor can make a proposal for initiation of proceedings under article 83a AVSA to the competent district court after the completion of the investigation (1), when the criminal proceedings

cannot be initiated or are terminated (due to several circumstances like amnesty, expiration, death, permanent mental disorder of the natural person, etc.) (2), when the criminal proceedings are suspended (3), and when a criminal circumstance has been ascertained by a decision under the Bulgarian Civil Procedure Code (BCPC, 2007) (4).

In Latvia regulations that help to avoid situations in which a legal entity may avoid liability due to the impossibility of identifying a natural person responsible for the offense or impossibility due to objective reasons of hearing the criminal case in court in the near future (within a reasonable period of time) are included in Section 439 of the LCPL. The first part of the said article contains an indication that the process of application of coercive measures to a legal entity is commenced if, during the course of criminal proceedings, it is ascertained that there is likely to be a basis for the application of the coercive measure. This indicates that it is necessary to establish the objective part of the criminal offense, but the 3rd clause of the first part of Paragraph 439¹ of the LCPL requires that the prosecutor justifies the assumption that the criminal offence under investigation has been, most likely, committed in the interests of, for the benefit of, or due to insufficient monitoring or control by the legal entity. The third paragraph of Section 439 of the LCPL stipulates that the proceedings regarding the application of a coercive measure to a legal entity could be isolated in separate records in the following cases:

- the criminal proceedings against a natural person are terminated on the basis of reasons other than exoneration;
- circumstances have been established that prevent clarifying whether a particular natural person should be held criminally liable, or transfer of the criminal case to the court is not possible in the nearest future (within a reasonable period of time) due to objective reasons;
- in order to settle criminal legal relations in a timely manner with a natural person who has the right to defence;
- it is requested by the representative of the legal entity.

In addition, Paragraph 3¹ of this Section stipulates that proceedings for the application of a coercive measure to a legal entity may be initiated also in cases when it has been refused to initiate criminal proceedings or they have been terminated on the basis of non-exonerating circumstances, and the grounds for initiating the proceedings against a legal entity laid down in Paragraph one of this Section have been ascertained. Thus, it can be concluded that the regulatory framework of Latvia incorporates a sufficiently wide framework to prevent the possibility of the legal entity avoiding liability if the individual who is guilty of the offense is not discovered or criminally liable.

6. Sanctions

The corporate liability regulation in Bulgaria provides for only one sanction – a pecuniary sanction and one measure – confiscation of the benefit or its value. The judge determines the amount of the pecuniary sanction within the limits laid down in the law – up to one million BGN but not less than the value of the pecuniary benefit. If the benefit doesn't have a pecuniary character or its value cannot be identified the sanction is the same – up to one million BGN (section 83a, paragraph 1 AVSA). After the 2015 amendments the amount of the sanction is one and the same in cases of property benefit and in cases where the benefit does not have a property nature or its value cannot be ascertained. Unfortunately, the Bulgarian lawmaker has not provided for rules on the determination of the amount of the pecuniary sanction. Under section 83a, paragraph 5 AVSA the direct or indirect pecuniary benefit obtained by the legal person from the crime is confiscated, if it is not returned or restituted to its owners or confiscated under the provisions of the Penal Code. If the benefit is not found or has been alienated, its value in BGN is adjudicated. This is maybe the most important shortcoming of the present regulation – the lack of an

effective set of tools to tackle corporate crime. The pecuniary sanctions and measures are not able to meet all the goals of the punishment of corporate entities. In the Bulgarian law there are no any sanctions like those proposed by international and EU legal instruments (exclusion from entitlement to public benefits or aid; temporary or permanent disqualification from the practice of commercial activities; placing under judicial supervision; a judicial winding-up order, etc.) which makes the regulation ineffective.

On the contrary, the Latvian legislation provides a set of measures which affect in different ways the activity of the legal entity. In accordance with the Section 70² of the LCL the following coercive measures may be applied to legal entities:

- liquidation;
- restriction of rights;
- confiscation of property;
- recovery of money.

In accordance with Paragraph two of this Section, one or several of the coercive measures provided for in Paragraph one of this Section may be applied to a legal entity and in applying liquidation, other coercive measures shall not be specified. The prosecutor's ability to determine coercive measures in out of court procedures are limited to applying fines or legal restrictions. The LAVC does not stipulate the penalty – the liquidation of a legal entity. However, the regulatory framework identifies certain cases in which, for example, the tax administration's decision may lead to the liquidation of a legal entity within the framework of an administrative proceeding. However, the liquidation of a legal entity as the most severe penalty distinguishes between criminal and administrative liability. The second paragraph of Section 70³ of the LCL stipulates that a legal entity shall be liquidated only in such cases, if the legal entity has been especially established for the committing of a criminal offence or if a serious or especially serious crime has been committed. In liquidating a legal entity, all of the existing property thereof shall be alienated without compensation to the ownership of the State.

The restriction of rights of legal entities (Section 70⁴) is the deprivation of specific rights or permits or the determination of such prohibition which prevents a legal entity from exercising certain rights, receive State support or assistance, participate in a State or local government procurement procedure, to perform a specific type of activity for a period of one year and up to ten years. The restriction of rights is also foreseen within the framework of administrative violation proceedings in accordance with paragraph 5 and 6 of Section 23 of LAVC, however it is only possible within criminal proceedings to determine penalties that meet the requirements of Latvian international enactments and EU normative regulations. In case of confiscation of property (Section LCL 70.⁵) the court shall specifically indicate which property is to be confiscated. The regulation stipulates that property owned by a legal entity which has been transferred to a third party, may also be confiscated. The wording is not considered to be very accurate since the transfer of property to another person is usually related to the transfer of ownership. On the other hand, the transfer of the right of use has never been an obstacle to the confiscation of property in the framework of administrative or criminal proceedings.

Money recovery or a fine, its analogue in the law of administrative breach, is the most applicable sanction in cases of legal entities. Section 70⁶ LCL provides for the following penalties:

- for a criminal violation –in the amount of five and up to ten thousand minimum monthly wages prescribed in the Republic of Latvia;
- for a less serious crime –in the amount of ten and up to fifty thousand minimum monthly wages prescribed in the Republic of Latvia;
- for a serious crime –in the amount of twenty and up to seventy five thousand minimum monthly wages prescribed in the Republic of Latvia;

- for an especially serious crime –in the amount of thirty and up to hundred thousand minimum monthly wages prescribed in the Republic of Latvia.

As of 1st January 2017 the minimum monthly wage in Latvia is 430 EUR. Therefore the minimum fine foreseen is 2150 EUR and maximum – 43 000 000 EUR. The recovery of money imposed on a legal entity shall be payable by that person. The payment of fine may be split up or deferred for a period not exceeding one year from the date on which the judgment or the coercive measure entered into force. There is a consensus among legislators to impose higher penalties directly on legal entities. Part Two of Section 41 of the LCL, “Fines” stipulates a fine of three to two thousand minimum monthly wages. In turn, an additional fine to the amount of one to one hundred minimum monthly wages may be imposed on natural persons.

Therefore, it can be argued that Latvian criminal law violations of legal entities are considered to be relatively more dangerous and more severely punishable. This is due to the view that legal entities are considered to be economically stronger and more influential entities. As shown by practice in today's world, proprietorships and capital companies are most used forms of legal entities and the property is separated as well. Consequently, the inclusion of administrative or criminal liability for legal entities in the regulatory framework does not constitute a final solution to the problem, but only answers the challenges of today. It should be noted that between 2007 and 2012, only 11 proceedings were initiated regarding application of coercive measures for legal entities. The proceedings started in this period were terminated, or it was not possible to enforce recovery, as most of the entities were already insolvent at the time of initiation of the proceedings. (Opincāns, 2013) It should not be forgotten that the criminal liability of a legal entity is based on criminal offenses committed by natural persons. Only the prosecution of direct offenders can ensure that the fundamental objectives of criminal law are attained.

Conclusions

Contrary to the views of some authors, Bulgaria and Latvia have introduced the Institute of liability of legal entities in their national legislation. But solutions are different. In Bulgaria this type of liability was established as special type of administrative liability (in some sources called also administrative – criminal liability). Although in the case of Latvia, according to doctrine this does not constitute a criminal liability, the coercive measures applied in the course of criminal proceedings fully ensure that a result similar to criminal sanctions is achieved. Bulgarian lawmaker and most experts continue to oppose the idea of corporate criminal liability. However, some experts maintain, and analysis shows that after the 2015 amendments the procedure has moved closer to the criminal procedure rules.

As shown by the set of norms related to coercive measures foreseen in the LCL and LCPL in order to ensure the effective application of alternative sanctions for criminal penalties, it is necessary to substantially and complexly amend the regulatory framework. At the same time, it can be concluded that the regulation introduced in Latvia through coercive measures under criminal law provides the prosecutor with sufficient legal means for future challenges. Problems are more likely to arise regarding the ability of prosecutors to apply these regulations in practice, as well as due to factual circumstances such as barriers to effective use of coercive measures (insolvency, etc.).

The provisions on corporate liability introduced in Bulgaria in 2005 were not able to ensure the fight against corporate crime. After the 2015 amendments the prosecutor has relatively effective tools to tackle this dangerous phenomenon. However, as it was already mentioned, the statistics show very low rate of implementation of corporate liability provisions in both periods. All this means that the legal

framework needs further development and the law enforcement bodies need special training to get well acquainted with this specific regulation and implement it more willingly.

References

- Administrative Violations and Sanctions Act of Bulgaria of 1969, *SG* No. 92
- Amendments in the Code of Administrative Violations of Latvia of 1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261)
- Amendments in the Latvian Criminal Law of 2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82 (3240)
- Amendments in the Latvian Criminal Law of 2013. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (4867)
- Bulgarian Civil Procedure Code of 2007, *SG*, No. 59
- Civil Code of Latvia, 1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41
- Commercial Law of Latvia of 2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071)
- Danovskis, E. (2011). Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 20 (667)
- Dimitrova, R. (2013). *Criminal law protection of the European Union's financial interests in Bulgaria*. Sofia: Publishing House of the Technical university of Sofia
- Dimitrova, R. (2017). *Corporate criminal liability: between the classical principles and the needs of the enforcement. Legal norms and legal principles*. Sofia: Publishing House of the Sofia University
- Dolapchiev, N. (1945). *Criminal Law – General Part*. Sofia
- Ghirghinov, A. (1996). *Criminally liable persons*. Sofia: Publishing House of the Sofia University
- Guneva, M. (2016). Development of the Legislation against Economic Crime. *The Criminal Law Legislation – Traditions and Perspectives*. Sofia: Publishing House of the Sofia University;
- Ķiniš, U. (2004). Juridiskās personas kriminālatbildība – teorija un prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 35, 36
- Krastiņš, U. (2002). Kā vērtēt juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 25 (258)
- Krastiņš, U. (2004). Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33
- Krastiņš, U. (2004). Vai Krimināllikumā ir nepieciešamas antikonstitucionālas normas? *Jurista Vārds*, Nr. 11
- Krastiņš, U. (2007). Konceptuāli par vainu administratīvajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 23 (476)
- Latvian Criminal Procedure Law of 2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74
- Mincs, P. (2005). *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa*. Ar U. Krastiņa komentāriem, Rīga: TNA
- Načisčionis, J. (2003). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība
- Opincāns, P. (2013). *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*, Nr. 6
- OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. (2015). Liability of Legal Persons for Corruption in Eastern Europe and Central Asia. Retrieved: <https://www.oecd.org/corruption/ACN-Liability-of-Legal-Persons-2015.pdf>
- Pop, A. I. (2006). *Criminal Liability of Corporations — Comparative Jurisprudence*, Michigan State University College of Law. Retrieved: <https://digitalcommons.law.msu.edu/king/81>
- Program for the Development of the Judicial System (PDJS). (2017). Liability of the Legal Persons for Abuse of EU Funds in Bulgaria: a Comparison with other EU States
- Rācene-Bērtule, R. (2008). Juridiskām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi. *Jurista Vārds*, Nr. 20 (525)
- Regulating Corporate Criminal Liability. Edited by Brodowski, D., Espinoza de los Monteros de la Parra, M., Tiedemann, K. et al. (2014). Heidelberg: Springer International Publishing Switzerland
- Rozenbergs, J. (2013). Juridiskajām personām piemērojamo krimināltiesisko ietekmēšanas līdzekļu juridiskā daba. *Juridiskā zinātne*, Nr. 4. Rīga: LU
- Stoynov, Al. (1999). Criminal Law – General Part. Sofia: Ciela; The Constitution of the Republic of Latvia of 1922 (Satversme). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43
- The Criminal Law of Latvia of 1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261)
- Vermeulen, G., De Bondt, W., Ryckman, C. (2011). *Liability of Legal Persons for Offences in the EU*. Antwerpen: MAKLU

PUBLISKĀ SERVITŪTA INSTITŪTS KRIEVIJAS FEDERĀCIJĀ

THE INSTITUTION ON PUBLIC SERVITUDE IN THE RUSSIAN FEDERATION

Jolanta Dinsberga, Mg.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
E-pasts: dinsbija@gmail.com

Abstract

Road easements in the Russian Federation are divided into public and private. Unfortunately, there are no servitudes in Latvia that could serve the public interest, and for the purpose of streamlining and improving the legislative framework of Latvia, it would be useful to consider the legal institutes of other countries which concern the safeguarding of public interests.

Purpose: to identify the problems underlying implementation of public road easements in the Russian Federation and the introduction perspectives in Latvia through analysis of the meaning and legal regulation of public road easements in the Russian Federation.

Methods: conventional (descriptive, analytical, comparative – analytical, indicative, deductive, graphical) and legal norm interpretation (grammatical, systematic, teleological).

Results: revealed peculiarities and the practical importance of the institute of public servitude in the Russian Federation.

Conclusions: in order to improve the legislative framework of Latvia, the author offers to launch a discussion on whether the institute of public servitude on its merits is to be attributed to private law, and whether it would be necessary to introduce in the legal regulation of servitudes of Latvia a division between private and public servitudes with reference to the experience of the Russian Federation in regulating public servitudes.

Keywords: right of way, public servitudes, public interest

Atslēgas vārdi: ceļa servitūts, publiskie servitūti, sabiedrības intereses

Ievads

Jēdziens “servitūts” ir pazīstams kopš Senās Romas laikiem. Diemžēl cilvēces eksistence nav iedomājama bez tiesību uz svešu lietu pastāvēšanas un šo tiesību izlietošanas, kas arī ir servitūta mērķis un būtība. Servitūta tiesiskais regulējums ir atrodamas daudzu valstu tiesību sistēmās, un tas var būt vairākām valstīm līdzīgs, kā arī krasi atšķirīgs. Atšķirības ir gan vēsturiskajā attīstībā, gan principos, klasifikācijā, praktiskajā piemērošanā u.c. Diemžēl viena raksta ietvaros nav iespējams veikt padziļinātu servitūtu reglamentējošo tiesību normu analīzi dažādās valstīs. Tāpēc šajā rakstā pētīts viens no Krievijas Federācijā (turpmāk tekstā – KF) pastāvošo servitūtu veidiem – publiskais servitūts. KF publiskā servitūta institūts praksē darbojas samērā efektīvi. Ar tā palīdzību iespējams nodrošināt sabiedrības intereses dažādās jomās (piemēram, iešanai, caurbraukšanai, komunikāciju ierīkošanai, pētniecībai u.c.). Taču vienlaicīgi KF saskatāmas tiesiska rakstura problēmas saistībā ar publiskā servitūta piederības (pie publiskajām vai privātajām tiesībām) noteikšanu, ko autore plašāk aplūkos šajā pētījumā.

Kāpēc autore izvēlējās pētīt publiskā servitūta institūtu tieši KF? Pirmkārt, tāpēc, ka Latvijā šāds institūts nepastāv. Bet, tā kā dažādu globalizācijas procesu ietekmē mūsu valsts tiesību sistēma atrodas

nemitīgā attīstības procesā, ir interesanti un lietderīgi pētīt citās valstīs darbojošos tiesiskos mehānismus. Jo ir daudz vienkāršāk un efektīvāk būvēt nacionālo tiesību sistēmu jau uz citu valstu gūtās pieredzes – pārņemot to labāko, atsakoties no neefektīvākā. Otrkārt, Latvijā ir plašs servitūtu veidu klāsts, taču šobrīd Latvijas tiesiskajā regulējumā viena no aktuālākajām problēmām saistīta ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļa servitūtiem, kā arī ceļiem bez noteikta piederības statusa, kas atrodas uz privātas zemes, bet joprojām tiek lietoti sabiedrības vajadzībām un kļūdaini tiek nosaukti par servitūtiem – “koplietošanas ceļiem”. Šī iemesla dēļ Latvijā starp zemes gabalu īpašniekiem un valsti, pašvaldībām, sabiedrību pastāv nemitīgs konflikts, norisinās ilggadēji tiesvedības procesi utt. Jāpiemin, ka minētie problēmjautājumi plaši atspoguļoti M. Audera pētījumā “Pētījums par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem” (Auders, 2014) un uz šī pētījuma pamata izstrādātajā Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas ziņojuma projektā “Konceptuālais ziņojums Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem” (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2016) Taču, atšķirībā no Latvijas, KF līdzīgos gadījumos, kad uz privātas zemes esošs ceļš nepieciešams sabiedrības interešu nodrošināšanai, tiek nodibināts publiskais servitūts. Pirmšķietami – ātrs un vienkāršs risinājums. Bet vai šāds risinājums būtu piemērojams arī Latvijā?

Pētījuma mērķis: analizējot KF publiskā servitūta institūta jēgu un tiesisko regulējumu, konstatēt publiskā servitūta īstenošanas problemātiku KF un ieviešanas perspektīvas Latvijā.

Ievada nobeigumā jāuzsver, ka šis ir analītisks pētījums, kura ietvaros tiks izziņāts publiskā servitūta institūts KF, lai atklātu šī institūta darbības īpatnības. Tas ļaus izvērtēt, vai: 1) būtu lietderīgi Latvijā pārņemt KF esošo normatīvo regulējumu; 2) būtu iespējams Latvijā ieviest šādu jaunu institūtu.

Pētījumā izmantotie materiāli

Lai raksturotu publiskā servitūta īpatnības, praktisko nozīmi, tā nodibināšanu un reģistrāciju publiskā reģistrā, pētījumā izmantoti KF normatīvie akti, piemēram, KF *Civilkodekss* (*Гражданский кодекс Российской Федерации*, 1994), KF *Zemes kodekss* (*Земельный кодекс Российской Федерации*, 2001), Federālais likums *Par nekustamā īpašuma valsts reģistrāciju* (*Федеральный закон О государственной регистрации недвижимости*, 2015) u.c. Kā arī vairāku autoru (*Романова и Зелик*, 2012; *Васильев и др.*, 1993; *Вильгоненко и Слепенко*, 2014; *Копылов*, 1998) zinātniskajās publikācijās paustie viedokļi, kas izteikti, pamatojoties uz šo autoru padziļinātiem publiskā servitūta institūta pētījumu rezultātiem. Savukārt, aplūkojot atsevišķus ar servitūtiem saistītus jautājumus, izmantots Latvijas Republikas *Civillikums*. (Civillikums, 1937) Bet, akcentējot problēmas saistībā ar publiskās interesēs lietojamiem ceļiem un servitūtiem Latvijā, izmantots viens no retajiem un dziļākajiem pētījumiem šajā jomā – pētījums “Par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem”, ko izstrādājis M. Auders (Auders, 2014) Kā arī Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas izstrādātais konceptuālais ziņojums “Konceptuālais ziņojums “Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem.” (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 2016)

Metodes

Pētījuma gaitā izmantotas vispārzinātniskās pētījuma metodes: lai iegūtu un apkopotu informāciju par KF publiskā servitūta tiesisko regulējumu un praktisko piemērošanu, identificētu Latvijas Republikā pastāvošās problēmas saistībā ar servitūtu tiesisko regulējumu un sniegtu autores viedokli, izmantota aparakstošā metode. Savukārt analītiskā pētījuma metode izmantota, padziļināti analizējot normatīvos

aktus, pētījuma ietvaros aplūkotos atsevišķu autoru viedokļus par konkrēto jautājumu, ar publiskiem servitūtiem saistīto problemātiku, atklājot publiskā servitūta saturu, problēmu rašanās un pastāvēšanas cēloņus. Salīdzinoši-analītiskā metode izmantota, pētot, kā publiskā servitūta institūts regulēts KF un vai tas būtu piemērojams arī Latvijā. Grafiskā metode izmantota informācijas izkārtošanai tabulās, lai atvieglotu veiktās salīdzinošās analīzes uztveri. Spriedumu izteikšanai par publiskā servitūta institūtu KF un tā ieviešanas iespējām Latvijā izmantotas indukcijas un dedukcijas metodes.

Pie izmantotajām tiesību normu interpretācijas metodēm jāmin gramatisko metodi, ar kuras palīdzību autore centās noskaidrot publisko servitūtu reglamentējošo tiesību normu saturu un izprast tiesību normās lietotos terminus un jēdzienus (servitūts, publisks servitūts). Izmantojot sistēmisko metodi, autore veica publisko servitūtu reglamentējošo tiesību normu savstarpējās mijiedarbības analīzi. Teleoloģiskā metode izmantota, lai noskaidrotu likumdevēja gribu un publiskā servitūta iekļaušanas nozīmi un mērķi KF normatīvajos aktos.

Rezultāti

Atklājot vēsturisko servitūtu atdzimšanas ceļu KF, Lipskis skaidro, ka “[..] pirmo reizi postpadomju normatīvajā regulējumā servitūti bija pieminēti KF prezidenta rīkojumā “Par galvenajiem valsts programmas pamatiem valsts un pašvaldību uzņēmumu privatizācijā Krievijas Federācijā” pēc 1994. gada 1. jūlija, kur 4.10. punktā bija paredzēts, ka priekš pārdodamajiem apbūvējamiem zemes gabaliem nodibināmi publiskie servitūti. Bet jēdziens “servitūti” norādītajā dokumentā netika atklāts. Zemes servitūta jēdziens mūsdienu padomju tiesībās saistīts ar Krievijas Federācijas *Civillkodeksa* pirmās daļas pieņemšanu, kuras 17. nodaļā samērā detalizēti noteikts servitūta saturs. Kaut arī norādītās normas nestājās spēkā līdz 2001. gadam, servitūta institūts tika atjaunots. Taču galējā zemes servitūta noformēšana tā patreizējā veidolā notika Krievijas Federācijas *Zemes Kodeksa* pieņemšanas rezultātā 2001. gadā”. (Лунски, 2015) Tāpat kā Latvijas Republikā, arī KF servitūta jēdziens šobrīd saistāms ar ierobežota satura lietošanas tiesību un piederīgs pie lietu tiesībām. Bet autore konstatē, ka ne publiskā, ne privātā servitūta definīcijas KF normatīvajos aktos nav dotas. Teiktā pamatojums rodams arī E. Romanovas un V. Zelika atziņās “[..] Krievijas civiltiesībās nav ne tikai vienotas servitūtu izpratnes, bet arī vienotas to klasifikācijas sistēmas”. (Романова и Зелик, 2012) Krievijas autoru teiktais norāda tikai uz to, ka jēdzieniskais skaidrojums jāmeklē tiesību doktrīnā un tiesu praksē sniegtajās atziņās.

KF *Civillkodeksa* (turpmāk tekstā – KF CK) 274.–277. pantā (*Гражданский кодекс Российской Федерации*, 1994) vispārēji formulēts servitūta saturs; reglamentēti jautājumi par servitūta spēkā esamību; zemes gabalam pārejot citas personas īpašumā; servitūtu izbeigšanu; par ēku un būvju apgrūtināšanu ar servitūtiem. Izvērtējot minētos pantus, secināms, ka KF CK servitūtu tiesiskais regulējums ir visai skops un nesatur pat servitūtu klasifikāciju un to nošķiršanas kritērijus. Līdz ar to atsevišķas servitūtu reglamentējošas normas meklējamas citos KF normatīvajos aktos, kas no tiesību normu piemērošanas viedokļa ir visai apgrūtinājoši.

Publiskā servitūta tiesiskais regulējums nav atrodams KF CK, bet gan ietverts KF *Zemes kodeksa* (turpmāk tekstā – KF ZK) 23. pantā. Saskaņā ar minētā likuma 23. panta pirmo punktu: “Publiskais servitūts tiek nodibināts ar likumu vai citu Krievijas Federācijas normatīvo aktu, Krievijas Federācijas institūcijas normatīvo aktu, pašvaldības institūcijas normatīvo aktu gadījumos, kad tas nepieciešams, lai aizsargātu valsts, pašvaldības vai vietējo iedzīvotāju intereses, neatsavinot zemes gabalus. Publiskā servitūta nodibināšana tiek veikta, ņemot vērā sabiedriskās uzklaušanās rezultātus”. (*Земельный кодекс Российской Федерации*, 2001) KF ZK 23. panta 1. punkts nereglamentē nosacījumus privātu servitūtu izveidošanai, jo attiecīgās attiecības regulē civiltiesiskās attiecības regulējošie normatīvie akti (*Правовой комментарий к статье 23 “ЗК РФ”*, 2018). Mērķi, kādiem pieļaujams nodibināt publisko

servitūtu, ir noteikti KF ZK 23. panta trešajā punktā. Uzskatāmības labad autore tos ir apkopojusi tabulā (skatīt 1. tabulu).

1. tabula

Publisko servitūtu nodibināšanas mērķi (autore veidota)

Publiskie servitūti var tikt nodibināti:	
1.	iešanai vai caurbraukšanai pa zemes gabalu, tajā skaitā ar mērķi nodrošināt sabiedrības brīvu pieeju pie ūdens objektiem un to aizsargjoslām;
2.	zemes gabala izmantošanai ar mērķi veikt remontdarbus komunālajos, inženieru, elektriskajos un citās līnijās un tīklos, kā arī transporta infrastruktūras objektos;
3.	robežzīmju, valsts ģeodēzisko tīklu ģeodēzisko punktu, gravimetrisko punktu, niveliera punktu novietošanai uz zemes gabala un piebraukšanai pie tiem;
4.	drenāžas darbu veikšanai zemes gabalā;
5.	ūdens resursu savākšana (izsūkņēšana) no ūdens tilpnēm un dzirdināšanas vietām;
6.	lauksaimniecības dzīvnieku dzīšanai caur zemes gabalu;
7.	siena pļaušanai, lauksaimniecības dzīvnieku ganišanai zemes gabalā noteiktajā kārtībā un termiņos, kuru ilgums atkarīgs un atbilst vietējiem apstākļiem un tradīcijām;
8.	zemes izmantošanai medībām, zvejai, akvakultūrai (zivju audzēšanai);
9.	pagaidu zemes izmantošanai, lai veiktu izpēti, pētniecību un citus darbus.

Spriežot pēc tabulā apkopoto publiskā servitūta nodibināšanas mērķu skaita, tas ir izsmeļošs uzskaitījums. Līdz ar to šāds uzskaitījums nosaka konkrētas robežas un nepieļauj nodibināt publisko servitūtu ar kādu citu mērķi, kas sabiedrībai varētu būt maz nozīmīgs, bet nekustamā īpašuma īpašniekam radītu nepamatotus ierobežojumus. Jāatzīst, ka arī Latvijā bieži rodas nepieciešamība veikt 1. tabulā (1.–9. punktā) minētās darbības tieši sabiedrības interešu nodrošināšanai, taču to ne vienmēr iespējams izdarīt, ja tiek skartas atsevišķas personas īpašuma tiesības un ar šo personu nav iespējams panākt vienošanos.

Vērtējot KF ZK 23. panta pirmajā punktā izvirzīto prasību par sabiedrības uzklaušīšanu pirms publiskā servitūta nodibināšanas, jāatzīst, ka tā ir loģiska un pamatota. Jo svarīgi gūt pārliecību, ka zemes gabala īpašnieka īpašuma tiesības tiks ierobežotas pamatoti un šos ierobežojumus varēs attaisnot ar sabiedrības ieguvumu. Meklējot attaisnojumu īpašuma tiesību ierobežošanai, autori Vasiļjevs, Zaicevs un Kostins norāda “Mūsdienās, lai attaisnotu ierobežojumus, visbiežāk lietotā doktrīna ir tāda, ka īpašniekam, tāpat kā citiem tiesību subjektiem, nedrīkst ļaunprātīgi izmantot savas tiesības, pārkāpjot kādas citas likumīgas intereses”. (*Васильев и др., 1993*) Teiktajā autore saskata līdzību ar Latvijas Republikas *Civillikuma* 1. pantā (Civillikums, 1937) iekļauto labas ticības principu, kuru bieži piemēro gadījumos, kad ir jāizvērtē vai subjekts savas subjektīvās tiesības izmanto taisnprātīgi, nekaitējot citiem. No minētā izriet arī loģisks secinājums, ka publiskā servitūta nodibināšanas gadījumā īpašnieka gribai nav nekādas nozīmes. Ja sabiedrības locekļi publiski paudīs viedokli par nepieciešamību nodibināt publisko servitūtu, tas tiks likumā noteiktajā kārtībā fiksēts, būs pamats nodibināt servitūtu ar likumu vai citu normatīvo aktu. Vienīgais, kas autorei rada bažas publiskās apspriešanas kontekstā, ir tas, ka ne vienmēr sabiedrības locekļi objektīvi izvērtē esošo situāciju. Un to paustais viedoklis var būt arī formāls, nevis pārdomāts un pamatots (piemēram, izvērtējot patieso servitūta lietderību un no nodibināmā servitūta izrietošo īpašnieka īpašuma tiesību aprobežojumu apjomu). Komentāros pie KF ZK 23. panta 1. punkta norādīts, kad servitūts tiek izveidots, pamatojoties uz valsts aktu vai vietējās pašvaldības aktu, šajā gadījumā zemes gabala īpašniekam ir pienākums pieņemt šādu apgrūtinājumu sabiedrības interesēs. (*Правовой комментарий к статье 23 “ЗК РФ”, 2018*). Vienīgais, ko tiesīgs darīt zemes gabala īpašnieks, ja uzskata, ka viņa intereses ir nepamatoti vai ļaunprātīgi aizskartas, – vērsties tiesā. To nosaka KF ZK 23. panta 8. punkts. (*Земельный кодекс Российской Федерации, 2001*)

Augstāk esošās 1. tabulas 1. punktā kā mērķis publiskā servitūta nodibināšanai minēts servitūts, kas paredzēts iešanai vai caurbraukšanai pa zemes gabalu, tajā skaitā ar mērķi nodrošināt sabiedrības brīvu pieeju pie ūdens objektiem un to aizsargjoslām. Autore ieskatā šāda publiskā servitūta nodibināšana nozīmīga pie blīvas apbūves, īpaši jau ūdenstilpju tuvumā. Izvērtējot 1. tabulā publisko servitūtu

nodibināšanas 1. mērķi, pieļaujams, ka tādas normas ieviešanai būtu praktiska nozīme, risinot M. Audera pētījumā (Auders, 2014) minētās problēmas Latvijā, ja uz privātā īpašumā esošas zemes atrodas ceļš, kas nav reģistrēts kā valsts vai pašvaldības ceļš, bet ko ilgstoši lieto sabiedrības daļa – ceļš bez noteikta piederības statusa. Jo par valsts un pašvaldību autoceļiem G. Višņakova, K. Balodis (Višņakova un Balodis, 1998, 87) un D. Paršova (Paršova, 2014, 156) norāda, ka šie autoceļi ir publiskas lietošanas objekts, un servitūti šo ceļu lietošanai nav nepieciešami un nav pieļaujami.

Turpinot apskatīt KF publiskā servitūta regulējumu, jāpiemin, ka publiskais servitūts var būt terminēts vai beztermiņa. Publiskā servitūta noteikšanas termiņš attiecībā uz zemesgabalu, kas atrodas valsts vai pašvaldību vajadzībām rezervētas zemes robežās, nedrīkst pārsniegt šādas zemes rezervēšanas periodu. To nosaka KF ZK 23. panta 4.1. punkts. (*Земельный кодекс Российской Федерации*, 2001) Tādējādi, ja apstākļi attīstās tādā veidā, ka pēc rezervēšanas nenotiek zemes gabala atsavināšana valsts vai pašvaldības vajadzībām, vai pēc zemes gabala atsavināšanas tiek pieņemts lēmums par iespēju uz šo pašu zemi nodibināt servitūtu, tāds servitūts izbeidzas, bet to var atjaunot. (*Правовой комментарий к статье 23 “ЗК РФ”*, 2018) Tas nozīmē, ka KF ZK 23. panta 4.1. punktā ir ietverts diezgan stingrs noteikums, saskaņā ar kuru, neatkarīgi no publiskā servitūta nodibināšanas mērķa, šāds servitūts ir noteikts tikai līdz rezervēšanas perioda beigām.

Zemes gabala, kas apgrūtināts ar publisko servitūtu, īpašnieks saskaņā ar KF ZK 23. panta 6. punktu ir tiesīgs pieprasīt samaksu no subjekta, kura interesēs nodibināts servitūts. Tātad, šis subjekts ir valsts vai pašvaldības institūcijas. Bet, ja šādā gadījumā attiecīgais subjekts atsakās īpašniekam samaksāt noteikto maksu, īpašniekam ir tiesības uz viņa aizskarto tiesību aizsardzību tiesā, kas paredzēts KF ZK 23. panta 8. punktā. Autore vēlas vērēt uzmanību uz to, ka KF likumdevējam ir krasi atšķirīgs skatījums no Latvijas Republikas likumdevēja skatījuma saistībā ar atlīdzības noteikšanu par servitūtu lietošanu. Ja Latvijā gandrīz nevienā normatīvajā aktā, izņemot likuma *Par autoceļiem* 6.2. pantu (likums *Par autoceļiem*, 1992) un Ministru kabineta 07.11.1995. noteikumu Nr. 326 “Noteikumi par ostas teritorijā esošās zemes apgrūtināšanu ar servitūtiem” 4. punkts (“Noteikumi par ostas teritorijā esošās zemes apgrūtināšanu ar servitūtiem”, 1995), nav minēts par apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieka tiesībām pieprasīt maksu, lai kompensētu viņam radītās neērtības, tad KF ir pat izstrādāta maksas aprēķināšanas metodika. Te gan jāpiezīmē, ka autore jau 2003. gadā savā rakstā “Servitūti un ar to nodibināšanu saistītās problēmas” (Dinsberga, 2003, 65–69) vērsa uzmanību uz nepieciešamību izvērtēt, vai Latvijas normatīvajos aktos būtu jāparedz apgrūtināto nekustamo īpašumu īpašniekiem tiesību pieprasīt maksu par ceļa servitūta lietošanu un jāiestrādā attiecīgas normas tiesību aktos. Līdz ar to, izvērtējot jautājumu, vai Latvijā būtu ieviešams publiskā servitūta institūts, paralēli būtu apspriežams jautājums par zemes gabala īpašnieka tiesībām prasīt maksu par servitūta lietošanu un maksas noteikšanas kritērijiem.

KF publiskie servitūti ir pakļauti reģistrācijai publiskajos reģistros saskaņā ar Federālo likumu *Par nekustamā īpašuma valsts reģistrāciju* (*Федеральный закон “О государственной регистрации недвижимости”*, 2015) un Federālo likumu *Par valsts zemes kadastru*. (*Федеральный закон “О государственном земельном кадастре”*, 1999) Kā izriet no minētajiem normatīvajiem aktiem, reģistrācija publiskā reģistrā ir juridiska fakta apliecinājums, jo neatkarīgi no nekustamā īpašuma pārdošanas, servitūts uz zemes gabala saglabājas. Taču šī darba ierobežotā apjoma dēļ autore reģistrācijas procedūru detalizētāk neaplūk.

Pamatojoties uz KF normatīvo aktu izpēti un jau augstāk izklāstīto, zemāk esošajā tabulā veikta salīdzinošā analīze, kā rezultātā iespējams atklāt KF publisko servitūtu īpatnības (skatīt 2. tabulu).

Privāto un publisko servitūtu atšķirīgās pazīmes (autores veidota)

	Privātā servitūta pazīmes Balstoties uz KF CK (Гражданский кодекс Российской Федерации, 1994)	Publiskā servitūta pazīmes Balstoties uz KF ZK (Земельный кодекс Российской Федерации, 2001)
1.	nodibina ar vienošanos starp personu, kas pieprasa servitūta nodibināšanu un blakus esošā zemes gabala īpašnieku ar līgumu vai ar tiesas spriedumu (KF CK 274. panta pirmā daļa);	nodibina ar likumu vai normatīvo aktu, kad tas nepieciešams, lai aizsargātu valsts, pašvaldības vai vietējo iedzīvotāju intereses (KF ZK 23. panta trešā daļa);
2.	noteikti konkrēti subjekti – gan tiesīgā persona (KF CK 274. panta pirmā daļa);	nav konkrēta subjekta, kura interesēs servitūts tiek nodibināts;
3.	nodibina konkrētas personas interesēs un saistāms ar konkrēta zemes gabala vajadzību nodrošināšanu (KF CK 274. panta pirmā daļa);	nodibina sabiedrības interesēs (KF ZK 23. panta otrā daļa);
4.	normatīvajos aktos nav paredzētas tiesības atsavināt ar servitūtu apgrūtināto zemes gabalu;	normatīvie akti pieļauj atsavināt ar servitūtu apgrūtināto zemes gabalu, sedzot zaudējumus, pēc tās personas pieprasījuma, kuras interesēs servitūts nodibināts (KF ZK 23. panta septītā daļa);
5.	pie nodibināšanas vienošanās notiek tikai starp ieinteresētajām personām (KF CK 274. panta trešā daļa).	lai nodibinātu, nepieciešams organizēt sabiedrības uzklauššanu (sabiedrisko apspriešanu) (KF ZK 23. panta otrā daļa).

Salīdzinošās analīzes rezultātā autore konstatē, ka privātajam un publiskajam servitūtam praktiski nav nekā kopīga. Ja nu vienīgi tas, ka publisko un privāto servitūtu nodibināšanas rezultātā apgrūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieka īpašuma lietošanas tiesības ir ierobežotas citu personu interesēs. Turklāt rodas pamatots jautājums – vai publiskais servitūts ir privāttiesībām piederīgs? 2. tabulā minētās pazīmes liecina par to, ka publiskais servitūts attiecināms uz publiskām tiesībām. Tas tiek nodibināts ar likumu vai administratīvo aktu. Te nevar runāt arī par līdztiesības principa esamību starp subjektiem, kas parasti raksturīgs civiltiesisko attiecību dalībniekiem. Turklāt publisko servitūtu gadījumā pat nav iespējams runāt par konkrētu subjektu noteiktību. Jāatzīmē, ka servitūtus jau pazina senajā Romā. Un romiešu klasiskā servitūtu izpratne ir saglabājusies līdz pat mūsdienām. Senajā Romā servitūtu tiesības tika nodibinātas par labu kādai trešajai personai (*ius in re aliena*). Servitūtu varēja nodibināt arī ar tādu nolūku, lai tas kalpotu par labu noteiktam īpašumam. (Birziņa, 1996, 60) KF reglamentētie publiskie servitūti pēc savām pazīmēm neatbilst klasiskajai seno romiešu izpratnei par servitūtiem. Kā arī nevar vilkt paralēles ar Latvijas *Civillikuma* 1130. pantā doto servitūta definīciju. (Civillikums, 1937)

Interesanti piezīmēt, ka pētījuma gaitā autore atklāja, ka arī daudzi KF zinātnieki apšaubā publisko servitūtu saistību ar servitūtiem privāto tiesību izpratnē. Piemēram, A. Kopilovs savās atziņās ir kategorisks, norādot, ka: “KF normatīvajā regulējumā pieminētie publiskie servitūti vispār nav saistāmi ar *iura in re*, pēc savas dabas tie nosaka tikai īpašuma tiesību realizācijas (ierobežošanas) robežas”. (Копылов, 1998, 12) Savukārt E. Suhanovs (Суханов, 2005, 189–190) norāda, ka publiskais servitūts nav atsevišķs ierobežotu lietošanas tiesību veids, bet gan īpašnieku tiesību ierobežošana, jo neeksistē konkrētas tiesīgās personas. Zinātnieks norāda arī uz to, ka publiskā servitūta nodibināšanas gadījumā nepieciešams organizēt sabiedrības uzklauššanu un tas nav saistāms ar ierasto civiltiesību institūtu. Kā arī īpaši uzsver, ka privātais servitūts tiek nodibināts saskaņā ar civiltiesisko regulējumu un atbilst privāttiesību institūtam, bet publiskie servitūti paredzēti publiskās tiesības reglamentējošos normatīvajos aktos. Tāpēc tiem nav raksturīgā privāttiesiskā daba. Savā pētījumā “Un atkal par servitūtu: publiskais servitūts par vai pret?” autores I. Vilgonenko un J. Slepņoka, tāpat kā iepriekš citētie autori, norāda, ka: “[..] publiskie servitūti neiekļaujas servitūta kā lietu tiesības rāmjos un pareizi būtu teikt “īpašuma tiesību aprobežošana publiskās interesēs”. [..] (Вильгоненко, Слепенко, 2014, 47). Arī Latvijā pazīstami civiltiesību speciālisti skaidroja servitūtu būtību: “Servitūtiem ir zināma līdzība ar 1082.–1129. pantā noteiktajiem īpašuma lietošanas tiesības aprobežojumiem. Tomēr, atšķirībā no šiem aprobežojumiem,

kas pastāv visas sabiedrības interesēs, servitūtu uzdevums ir dot labumu noteiktam nekustamajam īpašumam vai konkrētai personai.” (Višņakova un Balodis, 1998, 63) Ņemot vērā augstāk pieminēto autoru paustās atziņas, kā arī Višņakovas un Baloža skaidrojumu, ir vērts izvērtēt arī pavisam citu pieeju publisko interešu nodrošināšanai, nosakot jaunus īpašuma lietošanas tiesības aprobežojumu veidus. Taču šis jautājums nav dotā pētījuma mērķis. Tāpēc šim jautājumam autore veltīs atsevišķu pētījumu.

Diskusija

Jāatgādina, ka šī pētījuma mērķis bija: analizējot KF publiskā servitūta institūta jēgu un tiesisko regulējumu, konstatēt publiskā servitūta īstenošanas problemātiku KF un ieviešanas perspektīvas Latvijā. Šāda pētījuma nepieciešamību noteica līdzīgu problēmu pastāvēšana Latvijas Republikā, kas saistītas ar sabiedrības vajadzību nodrošināšanu (īpaši akcentējot ar publiskās interesēs lietojamiem ceļiem saistīto problemātiku). Iegūstot informāciju, ka KF ir atšķirīgs servitūtu tiesiskais regulējums un servitūti iedalās privātos un publiskos, autore pirmšķietami pieņēma, ka arī Latvijā varētu ieviest šādu servitūtu dalījumu, tādējādi nodrošinot iespēju nodibināt servitūtu, ja tas nepieciešams publiskās interesēs. KF publiskā servitūta tiesiskā regulējuma izpētes gaitā autore atklāja tā būtību un īpatnības. Bet vienlaicīgi nonāca pie iepriekš neparedzēta rezultāta un visai negaidītiem secinājumiem.

Pētījuma gaitā noskaidrots, ka publiskajam servitūtam ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme (īpaši gadījumos, ja ir jāattīsta valsts infrastruktūra un jānodrošina piekļūšana noteiktiem objektiem). Minētais apgalvojums izriet no pētījuma ietvaros aplūkoto KF zinātnieku darbiem (piemēram, V. Zeliks, I. Viļņonemko un J. Sļepenoks). Bet tajā pat laikā KF publiskā servitūta izpratne neatbilst servitūta izpratnei tā klasiskajā nozīmē, kas jau bija nostiprinājusies Seno romiešu tiesībās un praktiski nemainīga saglabājusies līdz mūsdienām. Autore pieļauj, ka lielā mērā to ietekmē konkrētu publiskā un privātā servitūta definīciju neesamība KF normatīvajos aktos, kā arī samērā nesensais servitūta institūta pilnīgas nostabilizēšanās un atdzimšanas laiks – 2001. gads.

Šī darba 2. tabulā minētās publiskā servitūta pazīmes atklāj arī publiskā servitūta īpatnības. Visas pazīmes liecina, ka publiskie servitūti nevar būt par privāttiesisko attiecību elementu. Kā arī ievērojams skaits KF zinātnieku ir kritizējuši publiskā servitūta institūta piederību privāttiesībām un norādījuši uz vairākiem citiem ar servitūta (t.sk., publiskā servitūta) institūtu saistītiem problēmjautājumiem. Līdz ar to autorei ir pietiekams pamats norādīt, ka publiskā servitūta institūts KF ir pilnveidojams.

KF publiskā servitūta būtība neatbilst arī Latvijas *Civillikumā* esošai servitūta jēdzieniskai izpratnei. Tādējādi autore nav guvusi pārliecību, ka KF gūtās pieredzes aizgūšana publisko servitūtu jomā spētu atrisināt Latvijā pastāvošās problēmas.

Secinājumi

1. KF servitūtus iedala publiskos un privātos servitūtos, taču normatīvajos aktos jēdzieni “publisks servitūts” un “privāts servitūts” nav definēti. Tas apgrūtina to precīzu izpratni un nošķiršanu. Efektīvākais publisko un privāto servitūtu nošķiršanas veids ir – salīdzināt to raksturojošo pazīmju kopumu. Galvenā publiskā servitūta raksturojošā pazīme, kas izriet no KF normatīvajiem aktiem, ir tā nodibināšana publiskās, nevis privātās interesēs. Tātad, publisko servitūtu varētu skaidrot kā tiesību uz svešu lietu, ar kuru īpašuma tiesība uz to lietošanas ziņā ir aprobežota publiskās interesēs (pašvaldības vai vietējo iedzīvotāju interesēs).

2. Pamatojoties uz KF servitūtu tiesiskā regulējuma izpēti un tiesību doktrīnā paustajām atziņām, secinām, ka publiskais servitūts pēc savas būtības un raksturojošām pazīmēm nav attiecināms uz privātajām tiesībām.
3. Publiskā servitūta nodibināšanas procesā īpašnieka gribai (pretenzijām pret servitūta nodibināšanu) nav izšķirošas nozīmes, jo lēmuma pieņemšana par publiska servitūta nodibināšanu balstīta uz publiskas apspriešanas rezultātiem. Publiskā apspriešana raksturīga publiskajām tiesībām, nevis privātajām tiesībām, kur valda privātautonomijas princips.
4. Publiskiem servitūtiem KF ir būtiska nozīme, un arī praktiski tie tiek nodibināti. Taču tiesiskā ziņā tas vēl ir jauns un nestabils tiesību institūts. Līdz ar to Latvijas tiesību pilnveides procesā nevar balstīties uz pašreizējo nepilnīgo KF pieredzi publiskā servitūta jomā. Taču diskusijas vērts ir jautājums par iespējamību iedibināt pilnīgi atsevišķu (jaunu) publiskā servitūta institūtu tieši publisko, nevis privāto tiesību ietvaros, kas balstīts uz privātajās tiesībās reglamentēto servitūtu darbības principu bāzes (pēc analogijas), taču ar privātajām tiesībām nebūtu saistāms. Ja autores izvirzītais pieņēmums par publiskā servitūta ieviešanas iespējamību Latvijas tiesībās gūtu atbalstu nozares speciālistu vidū, nākamais jautājumu loks, kas būtu apspriežams, ir par: precīzu publiskā servitūta definīciju, raksturojošām pazīmēm, noteiktu iesaistīto subjektu loku, nodibināšanas mērķiem un pamatiem, reģistrācijas un dzēšanas procedūru publiskos reģistros, izbeigšanas veidiem utt. Iespējamie normatīvie akti Latvijas Republikā, kuros būtu iestrādājamas normas par publiskajiem servitūtiem vai atsauces uz tām: *Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums* (Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums, 2005); *Zemesgrāmatu likums* (Zemesgrāmatu likums, 1993); likums *Par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatās* (Likums Par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatās, 1997); *Zemes ierīcības likums* (Zemes ierīcības likums, 2006); likums *Par pašvaldībām* (likums Par pašvaldībām, 1994); *Teritorijas attīstības plānošanas likums* (Teritorijas attīstības plānošanas likums, 2011).

References

- Auders, M. (2014). Pētījums par zemes reformas laikā ar administratīvo aktu nodibinātiem ceļu servitūtiem. Pieejams: https://www.google.lv/search?ei=p8CSWvCdAoWzsQHO3amYDA&q=auders+p%C4%93t%C4%ABjums+par++servit%C5%ABtu&q=auders+p%C4%93t%C4%ABjums+par++servit%C5%ABtu&gs_l=psy-ab.3...9187.11592.0.11826.13.13.0.0.0.0.69.766.13.13.0....0...1c.1.64.psy-ab..0.0.0....0.1GYsWdrnP40 (skatīts 02.02.2018.)
- Birziņa, L. (1996). *Romiešu tiesību vēsture*. Mācību grāmata. Rīga: LR Nacionālā aizsardzības akadēmija
- Dinsberga, J. (2003). Servitūti un ar to nodibināšanu saistītās problēmas. *Latvijas Policijas akadēmijas raksti 10. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 59.–79. lpp.
- Paršova, D. (2014). Tiesiskās problēmas ceļa servitūtu izveidošanas praksē Latvijā zemes reformas gaitā un mūsdienās. *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti*. Rīga: Juridiskā koledža, 155.–166. lpp.
- Višņakova, G. & Balodis, K. (1998). *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu*. Rīga: Mans īpašums
- Likumi**
- Civillikums (1937). (spēkā esoša redakcija). *Valdības Vēstnesis*, Nr. 44, 24.02.1937.
- Likums "Par autoceļiem" (1992). (spēkā esoša redakcija). *Ziņotājs*, Nr. 13/14, 02.04.1992. (skatīts 02.02.2018.)
- Likums "Par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatās" (1994). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52/53 (767/768), 20.02.1997.; *Ziņotājs*, Nr. 5, 13.03.1997.
- Likums "Par pašvaldībām" (1994). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (192), 24.05.1994. (skatīts 02.02.2018.)
- Ministru kabineta 07.11.1995. noteikumi Nr. 326 "Noteikumi par ostas teritorijā esošās zemes apgrūtināšanu ar servitūtiem" (1995). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177 (460), 15.11.1995.
- Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums (2005). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 205 (3363), 22.12.2005.
- Teritorijas attīstības plānošanas likums (2011). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 173 (4571), 02.11.2011.
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2016). *Konceptuālais ziņojums Par problēmām saistībā ar zemes reformas laikā nodibinātajiem ceļu servitūtiem un to iespējamajiem risinājumiem*. Projekts (nav publicēts)

- Zemesgrāmatu likums (1993). (spēkā esoša redakcija). *Ziņotājs*, Nr. 16/17, 29.04.1993.
- Zemes ierīcības likums (2006). (spēkā esoša redakcija). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 157 (3525), 03.10.2006.
- Васильев А., Зайцева В., Костин А. (1993). *Гражданское и торговое право капиталистических государств*. Москва: Международные отношения. Pieejams: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1005_page_62.html (skatīts 02.02.2018.)
- Вильгоненко И. & Слепенко Ю. (2014). *И снова о сервитуте: публичный сервитут за или против?* Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/v/i-snova-o-servitute-publichnyy-servitut-za-ili-protiv> (skatīts 06.02.2018.)
- Гражданский кодекс Российской Федерации (1994). (spēkā esoša redakcija). Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?searchres=&bpas=cd00000&a3=&a3type=1&a3value=&a6=&a6type=1&a6value=&a15=&a15type=1&a15value=&a7type=4&a7from=01.01.1994&a7to=31.12.1995&a7date=&a8=&a8type=1&a1=%C3%F0%E0%E6%E4%E0%ED%F1%EA%E8%E9+%EA%EE%E4%E5%EA%F1+%D0%EE%F1%F1%E8%E9%F1%EA%EE%E9+%D4%E5%E4%E5%F0%E0%F6%E8%E8&a0=&a16=&a16type=1&a16value=&a17=&a17type=1&a17value=&a4=&a4type=1&a4value=&a23=&a23type=1&a23value=&textpres=&sort=7&x=63&y=10> (skatīts 02.02.2018.)
- Земельный кодекс Российской Федерации (2001). (spēkā esoša redakcija). Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073184&intelsearch=%C7%E5%EC%E5%EB%FC%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA%F1+%D0%EE%F1%F1%E8%E9%F1%EA%EE%E9+%D4%E5%E4%E5%F0%E0%F6%E8%E8> (skatīts 04.02.2018.)
- Копылов, А. (1998). *Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве*. М: Статут
- Липски, С. (2015). *Земельные сервитуты в отечественном законодательстве: проблемы и перспективы*. <https://cyberleninka.ru/article/v/zemelnye-servituty-v-otechestvennom-zakonodatelstve-problemy-i-perspektivy> (skatīts 06.02.2018.)
- Правовой комментарий к статье 23 “ЗК РФ” (2018). Pieejams: <https://www.zakonrf.info/zk/23/> (skatīts 02.02.2018.)
- Романова, Е. & Зелик, В. (2012). *Правовая природа публичных сервитутов*. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/v/pravovaya-priroda-publichnyh-servitutov> (skatīts 02.02.2018.)
- Суханов, Е. (2005). *Ограниченные вещные права*. Москва: Ученые-юристы МГУ о современном праве. Под ред. М. К. Треушникова
- Федеральный закон “О государственной регистрации недвижимости” (2015). (spēkā esoša redakcija). Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102376335&intelsearch=%D4%E5%E4%E5%F0%E0%EB%FC%ED%FB%E9+%E7%E0%EA%EE%ED+%22%CE+%E3%EE%F1%F3%E4%E0%F0%F1%F2%E2%E5%ED%ED%EE%E9+%F0%E5%E3%E8%F1%F2%F0%F0%F6%E8%E8+%ED%E5%E4%E2%E8%E6%E8%EC%EE%F1%F2%E8> (skatīts 02.02.2018.)
- Федеральный закон “О государственном земельном кадастре” (1999). (spēkā esoša redakcija). Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102063853&intelsearch=%CE+%E3%EE%F1%F3%E4%E0%F0%F1%F2%E2%E5%ED%ED%EE%EC+%E7%E5%EC%E5%EB%FC%ED%EE%EC+%EA%E0%E4%E0%F1%F2%F0%E5> (skatīts 02.02.2018.)

PECULIARITIES OF MOTIVATING CREATIVE IT PROFESSIONALS

Svetlana Gribanova, Mg.soc.,

Turība University, Latvia

E-mail: Svetlana.Gribanova.p@gmail.com

Anna Ābeltiņa, Dr.oec., asoc.prof.,

Turība University, Latvia

E-mail: anna.abeltina@gmail.com

Abstract

This paper contains theoretical evaluation of creative class phenomena and its role in the post-industrial society. The aim of the paper is to develop theoretical framework for further empirical research, which will be used for creating appropriate motivation strategy for creative IT professionals in contemporary companies. Affiliation of IT specialists to creative class is proved. The research is based on descriptive research methods, selection and discussion of theoretical material and descriptive material, in context, and detailed comparison of theories in terms of their applicability. Approaches of motivating creative class are presented according to peculiarities of creative specialists.

Creative IT employees, who have necessary qualification, flexibility, and opportunity to broaden their knowledge further can influence organization positively, can become organization guarantee for future development and success bringing up fresh ideas or creating innovative products or concepts.

Taking into account that mobility was named by Richard Florida as one of the traits of creative class, it is important to understand what will make creative class representatives to stay in Latvia rather than leave as such employees are in high demand and they can bring up a lot of positive input in the economy of the country. The authors summarise, systemise and critically review bibliographical sources in order to choose and employ appropriate theories for further empirical research.

Key words: creative class, motivation, creativity, IT professionals

Introduction

Work with employees is very significant in running a successful business and achieving the goals set. Not only the use of latest technologies, overall conditions make the business successful but also correctly chosen and motivated personnel. Paying special attention to human resources, building up corresponding motivation system, gives the business administrator a guarantee of competitiveness in the market. No organization can survive and develop without correctly chosen employees. Every company is interested in increasing its competitive advantage which requires the use of innovations, creativity and right people.

Currently in most countries the industrial era has ended and the new era of innovation development, where knowledge, science, new inventions, information and technologies play the most significant part has begun. Information is considered to become one of the main features of contemporary society. The term “information society” stands in the line with the “post-industrial society” showing how significant information has become nowadays, what power it gives and what perspectives it opens up to people,

organizations and society in general. Back in 1973 Bell mentioned the phenomena of information society and its main traits, which included the shift from production to service economy, importance of intellectual employees, significance of knowledge as a key to further innovations, technical progress management and “intellectual technology” (Bell, 1973). Under “intellectual technology” that time the usage of computer was assumed as well. Nowadays it is obvious that knowledge, technologies and information have become the driving force for society and business development. IT solutions make businesses more dynamic and allow responding faster to the needs of the market. Increase of companies, which engage in using IT for their business process optimizations, in solving business tasks and improving employees’ performance, is a continuing trend. The use of IT in practice allows companies to save on labor, time, and material resource expenses. On top of that IT allows companies not only increase the efficiency of their work but also benefit among less upgraded companies on the market, to make new contacts on both local and international markets, to forecast market trends and to prevent or to find ways of how to escape the crisis.

Taking above facts into consideration the importance of having strong and creative IT professional is crucial for every company in order to succeed in the contemporary competitive environment. In order to gain maximum results, explore new opportunities for further development it is important to motivate IT professionals in the right way to not only attract and retain them in the company but to stimulate their creative abilities and motivate them to work.

In accordance to R. Florida we consider IT professionals as a part of creative class (Florida, 2012).

Therefore, in the framework of the article it is important to theoretically explore creative class phenomena, understand the position of creative class in contemporary society and explore the main motivation tools.

In accordance to these circumstances, the problem of identifying specific patterns in motivating creative class in contemporary Latvia is quite topical.

Methodology

The aim of the paper is to develop theoretical framework for further empirical research, which will be used for creating appropriate motivation strategy of creative IT professionals in contemporary companies.

Objectives of the article are:

- Theoretically explore the definition and phenomena of creative class in contemporary society and the role of creative class in contemporary economy;
- To identify whether IT professionals belong to creative class employees;
- To study the links between modernization of society and values of employees;
- To analyze the role of creative class professionals in contemporary information society;
- To explore the significance of creative IT professionals in contemporary business;
- Theoretically explore motivation theories in order to determine motivation tools, which can be used by companies in work with creative IT professionals.

The authors summarise, systemise and critically review bibliographical sources in order to choose and employ appropriate theories for further empirical research.

1. Theoretical approaches to defining creative class

The American professor and the head of Martin Prosperity Institute, Richard Florida while analyzing the stratification structure of the American society has described a new social class which he called “creative

class” (Florida, 2012). He points out that creative class in North America makes one third of the work force.

The actuality and the need for paying special attention to the study of creative class and IT professionals especially can be explained by the fact that creativity along with development of IT has become significantly demanded in contemporary economy; people belonging to creative class work with innovations and create fresh ideas – they are becoming the drivers of contemporary economic development. Therefore, it is important for organizations to attract such people, retain them and motivate them to work. This will guarantee the development and competitiveness in contemporary market.

Under the creative class in this article the authors assume the socioeconomic class defined by American professor and the head of Martin Prosperity Institute, Richard Florida in his book “The Rise of The Creative Class and How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life”.

Florida divides creative class into two components which he gives the name of Super Creative Core and Creative Professionals. Super creative core includes “scientists and engineers, university professors, poets and novelists, artists, entertainers, actors, designers and architects as well as through leadership of modern society: nonfiction writers, editors, cultural figures, think- tank researchers, analysts and other opinion makers” (Florida, 2012, 38). However, he points out that having a profession in any of the above mentioned specialty does not guarantee belongingness to this group. The main criterion of belonging to super creative core is the ability of “producing new forms or designs which are readily transferable and widely useful ... it's what they are paid to do” (Florida, 2012, 38). The second group described is called “creative professionals” who are employed in “a wide range of knowledge intensive industries, such as high-tech, financial services, the legal and health care professions, and business management” (Florida, 2012, 39) and these people are engaged in problem-solving tasks, work process optimization and in finding new ways or approaches to work by using their knowledge and education. (Florida, 2012)

In this case he describes people employed, they still have tasks and obligations but thanks to their ability to create they give organizations ideas to develop. They become the key to success.

According to Richard Florida's findings the economy is not based on raw materials or any of the supply issues anymore emphasizing that creativity has become this raw material which guarantees further development. (Florida, 2012)

In the concept of creative class, there is a place for IT professionals in both groups. “Super creative core” of IT consists of creative developers of any kind of digital products (applications, innovative products and systems etc.), web-designers, creators of digital startups, while “creative professionals” are represented by employees who work on day-to-day basis but even within the routine they work on optimizing current processes, minimizing expenses, searching and implementing innovative systems helping businesses to develop.

Taking into account that creative class employees are a part of the personnel of the organization and that the development of the organization depends on effective HR management and motivation the author can say that the work with creative class needs to be considered as a very important part of this process. Especially considering the fact that by employing creative class the organization can benefit from innovative ideas, new approaches and methods that the creative class employees bring.

In this article it is assumed that effective HR policy and motivation strategies need to correspond with values and preferences of creative class, these strategies need to be oriented to the development of their professional qualities and skills and be associated with the opportunities of self-realization and personal independence based on information gathered by Richard Florida. It is also assumed that for

creating effective strategy it is significant to take into account generational differences of the employees. Therefore the author will base the research on theories which will be useful in order to think over and conceptualize value change in the contemporary world, motivation theories and theories which explain generational differences as representatives of the creative class come from different generations and it is important to take into account all values settings which characterize every generation representative in the contemporary labor market.

2. Modernization values and motivation: relationship and influence

In order to understand factors, which influence IT employees in their choice of company and tools used by the companies to attract, retain and motivate young professionals, the authors use multi-dimensional approach in the research by reviewing cultural modernization theory to explain how through modernization a value change is happening in the society and to show how different generations are formed. Motivation theories are used by the author in two ways to explain, first of all, employees' motivation from the point of view of individuals (theory of hierarchy of needs) how professionals are choosing the job which fits into their value pattern (Maslow, 1954; Alderfer, 1972; McClelland, Burnham, 1976) and, secondly, from the point of view of companies (two factor theory) to explain how organizations can use employee value orientations for business benefits (Herzberg, 1987); reviewing further different approaches to attract, retain and motivate employees of contemporary organizations in different countries the authors have attempt to link tools that companies use in order to satisfy their demand for employees.

In social sciences the meaning of modernization is mostly connected with the process of transition to contemporary societies. Usually it assumes creating or copying western type of institutions and thinking. In the framework of this approach there are several models which focus on specific traits of modernization which leads to different interpretations of this phenomenon. Some focus attention on socio-economic aspects such as industrialization, urbanization, development of education while others focus on the risks modernization can bring to contemporary world (political violence, governmental crises, and instability).

Post-industrial economy can be identified as economy of innovations or economy of knowledge. The great share of contemporary projects and businesses is created with the help of innovations and highly technological inventions. Science and information technologies become driving force of economic growth in post-industrial societies.

Modernization is a process which can be characterized by increasing potential of the society. The link between modernization and values was explored in detail by R. Inglehart with the help of his project World Values Survey. It demonstrated the connection between economic growth and value change in different societies: the more economically developed society is the more spread are self expression values. Values are very important for every individual: they determine behavior, lifestyle, expectations from work etc.

Classic modernization perspective is oriented on the experience of developed western countries but it mostly did not take into consideration variety of experience of the countries beyond Western European and North American borders. Critics of modernization theories in 1960–70s led to the point that for definite amount of time modernization theories were replaced by other theories, dependency theories in particular.

Development of contemporary version of modernization research (neo-modernization analysis) is tied to the names of P. Sztompka, W. Beck, K. Müller and R. Inglehart (Müller, 1992, 109–150; Grancelli, 1995; Штомпка, 1996; Inglehart, 1997, 267–268; Бек, 2000). All these theories described general stages approached by different societies and modernization trends. Specific interest should be paid to

the cultural modernization theory of R. Inglehart, who demonstrated how the economic development process influences personal value changes of people. And this change has a universal pattern. The authors of the paper assume that the behavior of well-qualified young professionals is not only purposefully rational but also value rational. One of the theories which demonstrates how values change in contemporary world is the cultural theory of modernization created by R. Inglehart and C. Welzel (Inglehart, Welzel, 2005).

In their research they show how economic development influences movement from traditional to secular-rational values and from survival to self-expression values (Inglehart & Welzel, 2005, 49), and follows the influence of cultural dynamics to democracy formation. In modern world there is still a tight connection between values, aims and results. Values add sense and orientation to our lives. The choice of the above theory among many others existing theories can be explained by its complex character: R. Inglehart and C. Welzel analyze social-economic development, changes in culture, and democratization as a part of human development process and by the base of the research – unique empirical database World Values Survey which is a world famous scientific research project aimed for research of value orientation formation of the population. Comprehensive data of World Values Survey analysis enabled R. Inglehart and C. Welzel to determine the non-linear character of dependency of social-cultural changes on economic development. Therefore, this theory links individual preferences which are based on personal values to economic and cultural development of the society. Organizations as market structures in this case act as a moderators as on one hand they offer their employees what society allows them to have and on the other hand they offer what is attractive to these employees, what corresponds to their personal values.

The formation of the postindustrial society is the result of major change when people have to interact with other people more than they interact with machines in a mechanical environment. They spend their time communicating with others, analyzing information and providing different types of service. Computerization led to the fact that a lot of routine tasks can be done with the help of computers and people need to use their knowledge, imagination and communication skills in everyday life a lot more than during the industrialization stage. (Inglehart & Welzel, 2005, 29)

To sum up, in the postindustrial stage people are more economically secure, intellectually autonomous and socially independent so the freedom of choice becomes more important than obeying strict rules like during the industrial stage. Survival values shift towards self-expression values.

It is important to note that rising self-expression values do not completely replace material needs and desires. Specialists still long for high salaries but they are also interested in flexible hours, challenging tasks, opportunities to exchange and get new knowledge. Consumers still buy goods but they focus on eco-friendly, cruelty-free products. People are searching for unusual experience by visiting exotic restaurants and travelling to interesting places. (Inglehart & Welzel, 2005, 33)

3. Creative class in a postindustrial society

According to the research results, Latvia already moved to the postindustrial stage of development in 1990. That is why it can be concluded that post-materialistic values are dominant especially among young people. (Inglehart & Welzel, 2005, 61) This is very important to mention as such post-materialistic values as personal autonomy and freedom of choice can be tied to motivation for work.

In postindustrial society the service sphere comes first, when people have to deal with other people not machines and provide services. This leads to the informational interaction, highlights importance of knowledge, ideas and innovations. The human of post-industrial world is a well educated person, able

to make decisions and having social links, which gets his intellectual independence, but getting new knowledge and improving skills showing taste in life-style. (Inglehart & Welzel, 2005, 104)

According to the article in the ECFIN Economic Brief "The Tale of the Baltics: Experiences, Challenges Ahead and Main Lessons" it is possible to conclude that transition in Latvia has been successful thanks to several factors such as successful trade re-orientation, governance and institution quality, effective education systems and strong capital inflows which made the country a desirable destination for foreign investment. (Deroose et al., 2010)

Postindustrial society has created an economic system of the future whose main trait is knowledge becoming a main economic resource and therefore postindustrial society can be characterized by the phenomena when knowledge is fast converted to economic results, when different ways of education (both higher, post-graduate etc.) are widely spread among society; when society is living in the era of information technologies and for the big share of organizations the whole world has become a huge marketplace so the service sphere has taken strong position. In this case it is possible to say that creativity has become a tool which allows the society to develop in a socio-economic direction.

The main feature of modern society is its 'informatization', which is associated with providing people with reliable, exhaustive and actual knowledge in all human activities. The complexity of industrial production, social, economic and political life, changing the dynamics of processes in all spheres of human activity have led, on the one hand, to increasing the necessity for knowledge, on the other – to the creation of new means and ways to satisfaction of these needs. The impetuous development of computers and information technologies have become the key to the development of society, based on the use of different types of information in all spheres of life and professional activity of people in culture, science, education, economy, healthcare, domestic sphere. In contemporary society, the main object of management is not a material object, but symbols, ideas, images, intelligence, knowledge. These developments have influenced not only social, but also cultural and scientific aspects of the development of modern society. That is, the current situation in culture and society has led to changes in the philosophy of culture, to a change of research paradigm. (Webster, 2014)

In the postindustrial era the leading producing class, initiating class, class providing the development on the path of economic success – the creative class is the one, which is extremely important. It is widely known that in majority of developed countries economies nowadays is based on information and led by knowledge. Peter Drucker who has been sharing such point of view emphasized that the basic economic resource nowadays is knowledge, not capital. (Drucker, 1999) The core of his doctrine is the idea of overcoming traditional capitalism, whose main features are the transition from industrial economy to economic system based on knowledge and information, overcoming the capitalist private ownership, the formation of a new system of values and the transformation of national states under globalization of economy and society. The modern era, according to P. Drucker, represents a time of radical restructuring, when with the development of new information and telecommunication technologies humanity has a real chance to transform capitalist society into a society based on knowledge. It is important to add that not only knowledge, but information is also a very important resource in a postindustrial society. Among the most valuable qualities of employees it is possible to mention their high educational and professional level as well as their intellectual and creative potential. Nevertheless while such traits as good education, professionalism and intellectual level were highly demanded in the industrial society as well, creativity and creative potential has turned out to be the new trait of employees in the postindustrial era.

Taking into consideration the fact that postindustrial society is based on knowledge, the creative class, whose representatives become guarantee of successful business development, it is necessary to find out more about this group.

In July 1994, Commission of the European community adopted the action plan "Europe's Way to the Information Society. An Action Plan", which included four main areas of activities of the European Union: creating a legal space; the development of information and telecommunication networks, classification of basic services, standardization of equipment; study of different social and cultural aspects of the information society; promotion of the concept of formation of information society among the population with the goal of securing public support. (European Commission: Europe's Way..., 1994)

To sum up, the formation of a new society associated with the dominance of the fourth, the information sector of the economy: capital and labor as the basis of industrial society have given way to information and knowledge in the information society. Thus, the determining factor in public life in general, is knowledge not manual and mechanized work. The level of knowledge, not property, becomes the determining factor of social differentiation and social mobility. More significant for social stratification is the professional, not the class structure. The stratification based on criteria of "wealthy" and "not wealthy" takes on a radically new character: the most informed members of society form a privileged layer now. Infrastructure of the information society is the new "intellectual" and not a "mechanical" technique. Society is entering into the technological era of development, when social processes become predictable and programmable.

As the importance of knowledge becomes the driving force of contemporary society, creativity is reflected in the activation of human development, appearance of ability to have creative approach to generate ideas, to think "outside of the box". Creativity becomes a source of new technologies, industries and economic growth. In the postindustrial society creativity is highly rewarded and used in various ways. It would be a mistake to state that creativity appeared only in the postindustrial era: it has been the reason of all great and important achievements, in economy as well, since the early centuries. However especially nowadays it is the driving force which provides socio-economic development along a progressive path. Creativity is now considered to be the main source of competitive advantage. So the employee nowadays is valued not only by his knowledge but also by his creative abilities.

Creative class establishment happened thanks to a series of preconditions: material needs of the population in a postindustrial society started being satisfied easier and mostly to the full extent; knowledge and science became more available and widespread which lead to an increase in the education level and spread of intellectual activity; the consumption turned towards non-material goods. So, creativity appeared to be a more perfect occupation and it has become a logical way to continue and satisfy the need for self-expression, self-realization, increase of knowledge and opportunities. The above preconditions turn creativity to the factor on which socio-economic development depends. The main task of the creative class is to give birth to new, unusual, nonstandard ideas; find decisions and ways of solving problems fast and effectively and think "outside the box".

Economic need of the contemporary society for a strong creative class in the postindustrial era has become as important as the need for good engineers and technical workers in the industrial society or the need for good peasants in the agrarian society.

Based on the Florida book it is possible to determine the following traits of creative class:

- They share common values of creativity, non-standard thinking, individuality and importance of individual merits. The content of their activity is creative work beginning upon their original special way of thinking;
- They are focused on their individual uniqueness, self-fulfillment and openness. Mobility is also one of the traits which characterizes the creative class. Florida underlines and gives examples of employees who prefer working flexible hours, like changing places where they live and stay, they like traveling as well. In such case it is possible to make a conclusion that such way of living is not

the one everybody can afford. So here it assumes some elite opportunities which people with high education and income can have;

- They appreciate the importance of personal opportunities and achievements. Creative class is formed by ambitious people who consider professional growth with the help of their education, knowledge and other opportunities important. They are oriented toward personal success more than towards amount of money they get for the job;
- They are emphasized on meritocracy instead of bureaucracy, which means that the state is governed by the government elected based on knowledge and achievements;
- They earn their living by creating products, achieving final goals, solving problems etc. using their own strategies and ways in comparison to regular employees who work according to the plans created for them by their supervisors. (Florida, 2012, 84–120)

Several researchers (Moss, 2017; Lorenzen & Andersen, 2009) state that the definition of creative class by Florida is very broad or even incomplete (Moss, 2017). This can be explained by the fact that Florida sees creative class as 30 % of the entire workforce in the USA. The complexity of narrowing the definition is because creative class members are not only artistic personalities, but also researchers, technical professionals, politicians, even medical specialists. Being a member of the creative class does not mean only creating new products or services but also developing new strategies, optimizing processes, sharing “fresh” ideas. Therefore, the definition might seem broad, but the group of creative class members is also not so narrow: representatives of various occupations can be members of the creative class.

The creative class approach was put to test in Europe under the big project “Technology, Talent, and Tolerance in European Cities: A Comparative Analysis”, organized as a European Science Foundation “European Collaborative Research Project in the Social Sciences” (Asheim, 2009). The project aimed to discover ‘the importance of the creative class and the quality of place for regional economic development’. This was done in order to understand if the concept created in the USA can be applicable for Europe to the same extent. (Asheim, 2009, 357)

Mark Lorenzen and Kristina Vaarst Andersen (2009) in their research have studied how creative class representatives are distributed among general population 8 European countries and discovered a good correlation between the distribution of the creative class and the index for specialized cultural services and an even better correlation between the distribution of the creative class and the index for specialized jobs. (Lorenzen & Andersen, 2009, 383) As one of the examples of the creative class member they also give ‘an information technology (IT) engineer who is hired by a big corporation to do development work instead of maintenance’ (Lorenzen, Andersen, 2009, 381). This fact demonstrates that people, employed in creative IT specialties (programming, web-design etc.) are members of the creative class as their occupation is fully consistent with the definition proposed by Florida and described earlier in the paper.

The article by Bjørn Asheim and Høgni Kalsø Hansen (2009), “Knowledge Bases, Talents, and Contexts: On the Usefulness of the Creative Class Approach in Sweden”, explored how people climate and business climate influence the choice of location for the creative class. The main point of the paper was to understand ‘does the creative class follow jobs, or do jobs in the knowledge economy follow the creative class?’ (Asheim, 2009, 360) The findings demonstrated that creative class location is characterized by knowledge-based approach, meaning that creative class representatives working in different knowledge-based industries (analytical, synthetic, and symbolic knowledge) will be located differently. So, the industry they are employed in will influence their choice. Moreover, not only the choice of location will be different, but also business and people climate will be significant for them to a different

extent. People working in symbolic knowledge-based companies prefer living in urban areas considering people climate as a significant factor as well as for people working in analytical-knowledge industry, while people working in synthetic-knowledge industry are more focused on the business climate. (Asheim & Hansen 2009)

The findings of the researches reviewed above demonstrate that the creative class is not only mostly located in urban areas, and not only the driving force of the urban economy, but also an important actor in reviving the regional economy. This actor can be the source of fresh ideas and make a huge impact on optimizing current processes.

To sum up, the authors need to point out that the phenomena of creative class exists in the European society. It has some general traits: mostly based in urban areas, closer to higher concentration of information and knowledge, closer to the service sphere. However, it is possible to conclude that the creative class concept in different countries shows up in different ways. Therefore, it is hardly possible to create a unified portrait of an European creative class representative. It is significant to understand the place of creative class and its representatives in the Latvian society and business environment in order to apply the correct motivation strategy to its representatives.

4. Importance of creative class employees for contemporary businesses

Information technology in the modern society is an essential factor influencing the efficiency of the economic environment, the level of demand, efficiency of production, the relevance of management decisions. Information technology in business has led to the growth of labor productivity. Because of technological progress, enterprises have been able to modernize the organizational structure, production capacity, and even make information as a product. There is no question about large corporations, if even small businesses can find a place for innovations in the field of IT. Business and IT are two related areas that complement each other. IT affects positively not only the profitability of individual enterprises; it makes the market more open to innovation in the future. IT in international business is a priority sector for investment and those businesses that support such trend positively influence the prestige of their own state in the eyes of foreign economic agents, willing to invest in a promising sector.

Since the popularization of the service sector (Florida, 2012; Inglehart & Welzel, 2005; Webster, 2014), the main funds of the enterprise are focused on intellectual capital of employees. The need for rapid exchange of information at large distances and in a huge size led to the popularization of IT in business. Also changes in the style of doing business, the spread of information technology have contributed to the formation of a new information society based on co-creation and use of knowledge. The existence of such companies in terms of technology is provided primarily by the development of means of data transmission, data storage and automation of routine operations, allowing you to concentrate larger and larger resources on creative and constructive work and development of the members of this society. The manufacturing sector also needed to have connection between all cycles of informational processes and exchange data present in all cycles of a modern enterprise. The application of IT was found in other types of businesses where IT is used in planning and management of departments or staff directly. With the help of information processes several objectives can be achieved: relevance of solutions; timeliness of action; the vastness of tactical decisions; control at all stages of production. The role of information processes in the management of the company is invaluable.

Through the analysis of information flows, the entrepreneur gets the possibility to analyze the external environment, to respond to its challenges more effectively, to plan activities in accordance with its risk, to keep abreast of targeted sectors of foreign market. An effective manager today is an innovator, who

understands the value of information processes. In addition to these factors, it is impossible not to consider the impact of information processes directly on the staff, including the recruitment procedure. For HR management a psychological portrait of future employee, especially his behavior in social networks, his interests and favorites, are important. The influence of the processes of informatization of society should not be underestimated, and an effective manager knows that. Using it for business administration is not a novelty but a necessity. For the production industry synergy of the entire life cycle of goods, information processes are vital as well. Information systems are now successfully used to increase production efficiency, to reduce costs connected with the human factor. It is hard to ignore the impact of information system on the marketing opportunities of the enterprise. Modern economic space is primarily globalized, and for the entrepreneur it is not appropriate to rely solely on the local market, it is quite possible that information systems are the factor that will allow the company to implement international standards and thus be of interest to the foreign buyer in their products. To sum up, to succeed and prosper in current socio-economic conditions it is extremely important for organizations not only to attract but also to retain IT professionals.

In the research dedicated to studying creative industries in Europe, the following industries were identified as creative: 'printing, publishing, advertising and related services, architecture and engineering, arts and antique trade, crafts, design and specialized design services, designer fashion, film, music, performing and visual arts, photography, broadcasting, software, computer games and electronic publishing, and heritage' (Boix, et al., 2016, 936). Among the industries which are directly connected with information technologies such as software, computer games etc., other industries mentioned by the scholars also require creative IT professionals in order to enhance the final product or service: antique trade now widely uses digital commerce services and goes online, design services are mostly computerized and use special IT programs for finalizing the ideas and concepts, engineering is very wide industry and it requires well-qualified and creative professionals in information technologies as well. However, it is necessary to remind that creative class specialists are not employed only in creative industries.

It is possible to say that motivation influences not only performance and results but is a key to effective working process for the organization as a whole. We can say that motivation consists of many factors which influence employee's will to work, which can not only keep the specialist satisfied but also increase productivity, creativity, make him not to spend time finding a better place to move to. Many researches demonstrate that not only money, career growth or other material rewards matter but also the opportunity for personal growth, self-realization, creativity and communication can play a significant part in the motivational process. S. Tyson points out that wages are a very significant tool which should be well-planned and correspond with other rewards an employee can get. And it is very important to consider these factors in order to retain and motivate employees. (Tyson, 2013) On the other hand R. Sims and J. Veres state that "in survey after survey, pay falls to secondary consideration after it reaches threshold amount" while employees are looking for opportunities to demonstrate their leadership qualities, face new challenges, get control of their jobs and benefit from learning opportunities. (Sims & Veres, 1999, 190)

5. Motivation of creative class

With regard to the need for taking measures to make special approach to the creative class, it is significant to focus on the people climate and to 'a general strategy aimed at attracting and retaining people across the board' (Florida 2014, 203).

On top of the classic motivation theories, reviewed at the beginning of the paper, contemporary researches review various aspects of motivation process.

There is an assumption that creative employees should be attracted or motivated to work by other means than material motivators. In practice 'by allowing employees in diverse employment settings to bring their pets into work, by transforming human resource management, employment conditions and hiring policies to 'attract' creative staff to a particular region or industry' (Duff & Sumartojo, 2017, 430).

However, for further research, it is significant to discover whether material motivation plays minor role in attracting, retaining and motivating creative employees, or is still a very significant motivator, which cannot be left aside.

Souto Martins and Kuschnaroff Contreras (2014) in their work, dedicated to motivation profile of IT students also underlined that the motivation structure needs to be based on value setting (Souto & Kuschnaroff, 2014, 387). It is important to look into living conditions of young people, as their values settings despite belonging to one generation can be different.

There is the need to stimulate and motivate not only extrinsic needs of employees but intrinsic needs as well. There is a link between intrinsic motivation and creativity (Auger & Woodman, 2016) and by using intrinsic motivation organizations can encourage and support employees' creativity.

Not only the motivation tools but also their impact on employee job satisfaction are viewed in the research papers, which shows the feedback of real employees on implemented company strategies.

The study on job satisfaction of IT employees in India discovered that not only salary is an important factor, but also job security along with training and recognition. (Sharma, et al., 2017, 714)

Employees need to be motivated not only with material factors but also with opportunities for self-expression, growth and challenging work. All the factors have to be taken into account when creating HR policy. All these theories have one very important point in common. The main idea is in the fact that if the organization does not understand the needs of their employees it cannot create the conditions for long-term, effective and successful cooperation with these employees. If the organization employs highly qualified professionals who are in high demand on the labor market and likely have higher needs in self-actualization, it should provide such type of occupation which can further help these specialists to fulfill their needs.

Discussion

Creative IT employees, who have necessary qualification, flexibility, and opportunity to broaden their knowledge further can influence the organization positively; they can become organization guarantee for future development and success bringing up fresh ideas or creating innovative products or concepts. However not every organization has enough financial resources to motivate such employees by increasing their salaries and paying bonuses. Many scholars admit that financial motivation is important, but it is not the only important factor of motivation especially for young professionals.

Most of the researches review the interaction between professionals and organizations either from the point of view of professionals, looking into their job satisfaction or from the point of view of organizations through its effectiveness. However, it is important to see the whole picture in order to create the correct and working system of motivation for contemporary creative class by combining different motivation theories and approaches with modern tools.

Taking into account that one of the traits of the creative class that Richard Florida named is mobility, it is important to understand what will make creative class representatives to stay in Latvia rather than leave as such employees are in high demand and they can bring up a lot of positive input in the economy of the country.

Conclusion

The study of theoretical material on the topic allows making the following conclusions:

- Creative class has become a significant driving force for contemporary businesses. Creative Class employees work in every sphere and are responsible not only for creating new products or services, but also for optimizing current processes and minimizing expenses.
- Contemporary society value setting is moving from survival to self-expression value patterns, meaning that material values are becoming less important than values of acceptance, achievement and self-expression. However, it is still significant to find the balance between satisfying employees' material and non-material needs.
- Living in the information society it is impossible to deny that information and knowledge have become significant actors in contemporary society and business. IT employees, occupied in programming, development, web-design, information security as well as IT directors and managers, team-leaders are members of creative class as they are the ones, who can influence business development, create new branches or optimize processes. Therefore, the strategy for attracting, retaining and motivating such professionals will be useful for business organizations, which want to be competitive in the contemporary market.
- While some motivation theories explore the problem of effective motivation from the point of view of the organization, others look from the point of view of employees. It is significant not only to use basic motivation theories which partly can be used but also try to employ new tools in order to make the motivation strategy more effective and attractive for employees.

In further research it is significant to pay special attention to the fact that creative IT professionals currently employed in the market belong to several generations. Therefore, the generation aspect along with the corresponding value settings needs to be taken into account in creating workable motivation strategy for attracting, retaining and motivating creative IT employees. As discussed above, the living conditions and the environment can become significant factors as well which influence value setting and, as a result, motivation strategy.

Working out effective motivation strategy for creative IT professionals will help companies to optimize current processes, improve information flow and will give an opportunity for creating new products or services.

References

- Alderfer, C. (1972). *Existence, Relatedness, and Growth: Human needs in organizational settings*. New York: Free Press, p. 198
- Asheim, B. (2009). Guest Editorial: Introduction to the Creative Class in European City Regions. *Economic Geography*, 85:4, pp. 355–362
- Asheim, B., Kalsø Hansen, H. (2009). Knowledge Bases, Talents, and Contexts: On the Usefulness of the Creative Class Approach in Sweden. *Economic Geography*, 85:4, pp. 425–442
- Auger, P., Woodman, R. (2016). Creativity and Intrinsic Motivation: Exploring a Complex Relationship. *The Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 52 (3), pp. 342–366, DOI: 10.1177/0021886316656973
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books p. 616
- Boix, R., Capone, F., De Propriis, L., Lazaretti, L., Sanchez, D. Comparing creative industries in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 2016, Vol. 23 (4), pp. 935–940, DOI: 10.1177/096977641454113

- Deroose, S., Flores E., Giudice, G., Turrini A. (2010). ECFIN Economic Brief: The Tale of the Baltics: Experiences, Challenges Ahead and Main Lessons [online] [accessed 30 January 2017]. Retrieved: [http://edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edzi/gdwf/10/ECFIN Economic Briefs 201010.pdf](http://edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edzi/gdwf/10/ECFIN_Economic_Briefs_201010.pdf).
- Drucker, P. F. (1999). Knowledge-worker productivity: the biggest challenge. *California Management Review*, Vol. 41, No. 2, pp. 79–94
- Duff, C., Sumartojo, S. (2017). Assemblages of creativity: Material practices in the creative economy. *Organization*, 2017, Vol. 24 (3), pp. 418–432, DOI: 10.1177/1350508416687765
- European Commission: Europe's Way to the Information Society. An Action Plan (1994): European Commission, Belgium [online] [accessed 26 December 2017]. Retrieved: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/deed9eb9-0b6e-11e4-a7d0-01aa75ed71a1/>
- Florida, R. (2014) The Creative Class and Economic Development. *Economic Development Quarterly*, 2014, Vol. 28 (3), pp. 196–205, DOI: 10.1177/0891242414541693
- Florida, R. (2012). *The Rise of the Creative Class*. Revisited: 10th Anniversary Edition. Basic Books, p. 512
- Grancelli, B. (1995). *Social Change and Modernization: Lessons from Eastern Europe*. Berlin; New York: De Gruyter, p. 313
- Herzberg, F. (1987). One More Time: How Do You Motivate Employees. *Harvard Business Review*, September–October, pp. 87–97
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, p. 464
- Inglehart, R., Welzel Ch. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 333
- Lorenzen, M., Vaarst Andersen, K. (2009). Centrality and Creativity: Does Richard Florida's Creative Class Offer New Insights into Urban Hierarchy? *Economic Geography*, 85:4, pp. 363–390
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper, p. 369
- McClelland, D. C., Burnham, H. (1976). Power is the Great Motivator. *Harvard Business Review*, March–April, pp. 100–109
- Moss, G. *Artistic Enclaves in the Post-Industrial City, SpringerBriefs in Sociology*, DOI 10.1007/978-3-319-55264-4_2
- Müller, K. (1992). Modernizing" Eastern Europe. Theoretical Problems and Political Dilemmas. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie*, Vol. 33, No. 1, Society and democracy in Eastern Europe, pp. 109–150
- Tyson, S. (2013). The Handbook of Research on Comparative Human Resource Management. *Personnel Review*, Vol. 42 (1–2), pp. 127–129 [Peer Reviewed Journal]
- Sharma, P., Misra, R., Mishra, P. (2017). Job Satisfaction Scale: Adaptation and Validation Among Indian IT (Information Technology) Employees. *Global Business Review*, No. 18 (3), pp. 703–718, DOI: 10.1177/0972150917692186
- Sims, R., Veres, J. G. III (1999). *Keys to Employee Success in Coming Decades*. Westport: Quorum, p. 252
- Souto Martins, E., Kuschnaroff, Contreras F. (2014). Motivational Profile and the Inclination of the Career of Student of Information Technology. *American Journal of Industrial and Business Management*, No. 4, pp. 385–393
- Webster, F. (2014). *Theories of the Information Society*. 4th ed. Routledge, p. 404
- Бек, У. (2000). *Общество риска. На пути к другому модерну*. М: Прогресс-Традиция, 383 с.
- Штомпка, П. (1996). *Социология социальных изменений*. М: Аспект-Пресс, 416 с.

IMPACT ASSESSMENT OF TOBACCO PRODUCTS RETAIL DISPLAY BAN IN LATVIA

Māris Jurušs,

Rita Greitāne,

Elza Seile,

Zane Utināne,

Riga Technical University, Latvia

E-mail: sesmi@sesmi.rtu.lv

Abstract

This study is about a possible introduction of tobacco products retail display ban in Latvia. The aim of this research is to provide an actual assessment. To estimate the impact on smoking rates, one must take into account cigarette prices and other tobacco control measures. This is done by using a multiple regression technique. The model identifies the factors that determine cigarette consumption and tests the degree of influence of those factors. Numerous explanatory variables of cigarette consumption are explored but the only factors that are found to be significant in the econometric regression are: the price and the excise tax, income, smoking prevalence, illegal market and the retail display ban. The results show that by implementing the ban there is a risk that the budget revenues would not grow as planned because it will create additional costs for retailers and a fall in legal sales. An impact assessment on retailers was also carried out. The research suggests that tobacco products retail display ban is not the optimum tool for reducing smoking prevalence in Latvia.

Keywords: budget revenues, cigarettes, excise tax, illegal market, tobacco products retail display ban.

Introduction

Tobacco products retail display ban (hereinafter – RDB) has been implemented in a number of countries, including Iceland, Canada, Australia, Ireland, UK, Finland and Norway. However, there is no evidence to date that RDB has had or would have positive effects on public health, including the prevention of youth smoking. On the contrary, research by foreign experts show that the introduction of RDB creates only negative consequences. In one of the researches on the effectiveness of the ban in the UK, professor Keegan from the research centre “Keegan and Company LLC” states that one of the aims of introducing the ban is to divert youth from starting to smoke and protect children and youth from tobacco products’ advertising as a result of which they could start smoking. The results of Keegan’s research shows that the aim to reduce smoking, however, is not reached (Keegan, 2010).

Sometimes activities done to reduce smoking do not correspond to the real economic situation, consumers’ purchasing power and the ability to ensure control and revenue collection. As a result the illegal market increases and the aim to decrease smoking is not reached. Also in Latvia the illegal market is impressive: 26.7 % (Project SUN, 2015) and the number of smokers has not decreased during last years. According to the surveys done in other countries (Heckman, 2011), RDB impacts the legal sales, the illegal market increases but the number of smokers do not decrease and so the aim to decrease smoking is not reached.

98% excise tax revenue from tobacco products comes from the cigarettes. In general, the excise revenue has an increasing trend, although in 2010 decline in tobacco excise revenue was witnessed due to rapid

growth of the illegal market. The excise tax which makes up 81.16% of the cigarette price has been increased gradually (every year till July 1, 2018). This is an important step which makes tobacco products less affordable to minors in addition to other measures restricting tobacco sales (e.g. ban on sale of tobacco to minors, ban on internet sales).

It should be noted that RDB requirement is neither required by EU Directives. Such trade restriction is not required also by the EU Directive 2014/40/ES.

The aim of the research is to make an impact assessment of tobacco products retail display ban in Latvia. To reach the aim of the research the following tasks were defined:

- Research experience of other countries in RDB implementation;
- Evaluate the impact on retailer's business, required investment and other risks – by carrying out the retailer's poll;
- Evaluate the impact on possible illegal market increase;
- Estimate the budget revenues due to the implementation of RDB;
- Evaluate the impact of the changes on smoking prevalence, including also the experience of other countries.

Research methods: scientific literature studies, survey of retailers, quantitative data analysis to examine excise tax, cigarette consumption, smoking prevalence and other data. Qualitative data analyses to review foreign researchers' views and summarising also the views of retailers.

It can be concluded that the regulation of trade in tobacco products is already quite detailed and extensive. At present the existing legal provisions set strict requirements for both the manufacturers of tobacco products (cigarettes composition, shape, packaging) and traders (licenses, permits, prices), as well as consumers (smoking age, restriction of places where smoking is permitted).

1. Theoretical framework

Illegal tobacco products import from the Eastern neighbouring countries Russia and Belarus has been a very topical issue already for years. As it has been noticed according to KPMG research Latvia is the leader in the cigarette contraband market among EU countries. (KPMG, 2017)

One of the main reasons for smuggling is a big difference between cigarette prices in Latvia and its Eastern neighbouring countries. The difference in cigarette prices is significant, especially compared to Belarus which serves as a strong incentive to buy tobacco in the neighbouring countries, also illegally. Although the seizures statistics recently has been improving, the illegal trade representatives adjust to the situation and invent new schemes how to sell the illegally brought tobacco products.

The illegal cigarette market in Latvia is 22.6 % (KPMG, 2015, 2016, 2017). The largest part – 67 % – are illegal cigarettes from Belarus, followed by Russia – 30 %, Kyrgyzstan – 1 %, Lithuania – 0.4 % and other countries. If cigarettes had been bought and sold legally in Latvia, then the state budget in the tax revenues (excise, customs and VAT) for each 1000 sticks (50 packs) in 2015 would have on average amounted to 130 EUR (SRS, 2015). This fact very well illustrates the situation what losses the state suffers if cigarettes are sold illegally.

The mutual correlation trend (see Fig.1.) shows that while prices increased 4.5 times from 0.63 EUR / 20 cigarettes in 2006 to 3.82 EUR/ 20 cigarettes in 2015, the share of illegal market in total consumption increased. The price increase impacts the illegal market more, the total consumption fell down after economic crises in 2008 and now it remains almost the same – about 2 billion cigarettes per year

(see Figure 1). Therefore, additional activities could even more influence the illegal market and endanger the budget revenues.

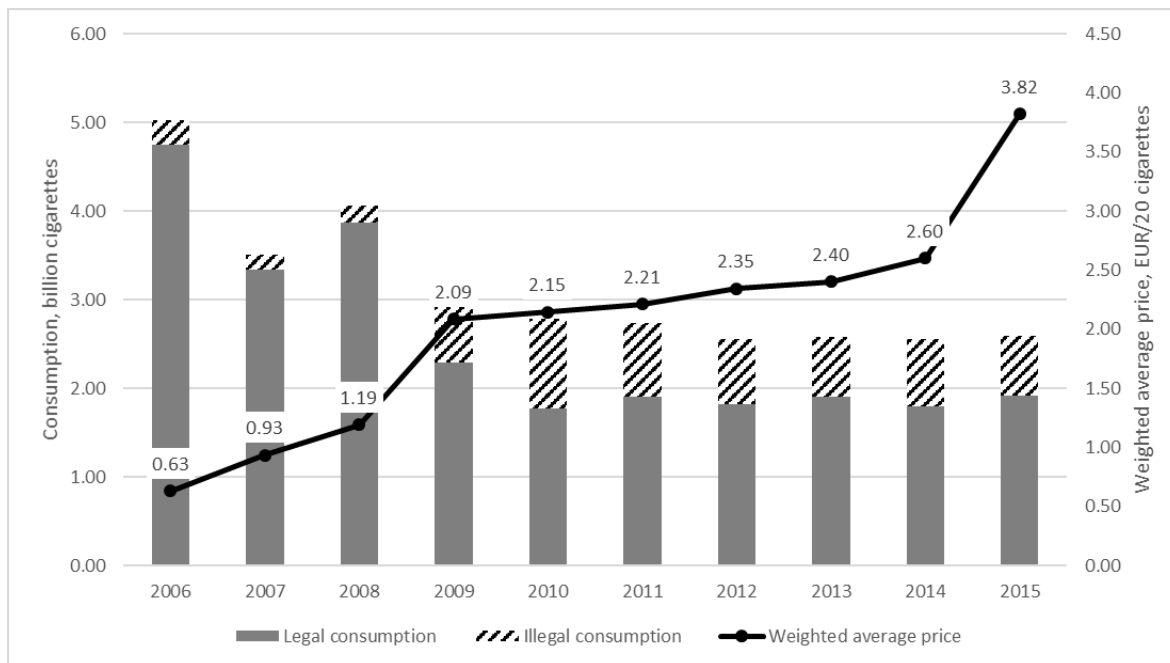

Figure 1. Correlation trend between total consumption and cigarette price 2006–2015

Source: data from KPMG, European Commission, 2006–2015

In general, it can be concluded that the contraband market has been decreasing during recent years mainly due to effective tax administration work. However, experience shows that consumer demand is inelastic, that is – tax increases or legal market restrictions promote the consumption of illegal cigarettes because despite measures to combat illegal market the cigarette contraband in Latvia is widespread and easily accessible.

Tobacco control development is a long-term process. Therefore, the implementation of activities must be evaluated. Those who support new political initiatives rely on perceptions (such as protecting children, decreasing the toxicity of tobacco products) and disregard the credible evidence demonstrating the failure of RDB in countries which implemented the measure.

An evaluation of social-economic impacts of the measure and whether it has achieved the public health objectives has not been done. In real life settings, such prohibitions have negatively impacted the competition, the legal market, sales of other goods, employment, budget revenues but have had no influence on smoking prevalence.

Iceland was the first country to introduce RDB in 2001 followed by other countries. Out of 34 largest European countries only 8 have introduced different types of tobacco products display restrictions in sales places – Ukraine, Croatia, Norway, Iceland, Ireland, Hungary, Finland, UK. Such countries like UK, Ireland, Norway and Iceland for several years are among leaders in “Tobacco control scale” research results. “Tobacco control scale” is a research done among 34 largest European countries to learn the situation regarding control of tobacco industry in these countries- the control mechanisms, available financing, procedures, etc. Latvia, for instance, in this rating in 2013 was ranked 24 among 34 countries. (Joossens and Raw, 2014)

Ireland in 2009 was one of those countries where tobacco products display and availability prohibition was widely supported politically. (Scheffels and Lavik, 2012) However, research on Ireland show that efforts to implement the ban have not yielded the expected results to reduce the number of smokers.

The experience of Australia shows that the implementation of prohibition required both one-off costs for store furnishing and multiple costs (increased transaction time, stock recovery costs, training costs, costs for work safety, changes in sales volume, compliance to regulations) (Deloitte, 2009). Compliance with the new legislation demanded significant changes in existing store layouts. It was estimated that changes required one-off costs from \$ 5,000 to \$ 10,000 per store. Multiple costs had a more substantial impact amounting from \$ 7,530 to \$ 17,560 in various states (Deloitte, 2009).

The research done by the Oxford University about two Australian states where such prohibition is already in force states that 1 out of 4 consumers buy cigarettes because they see them in the sales place, but 15 % of respondents admit that when seeing tobacco products in the sales place they think about smoking (Dunlop, 2015). At the same time there is no data that implementation of RDB would have decreased the number of smokers in Australia by 15–20 %. Vice versa, in a telephone survey done in Australia it was concluded that after RDB implementation 91 % of respondents have not changed their habit and smoke the same brand and strength cigarettes they did before RDB. Only 7 % respondents said that they make their choice about cigarette purchase at the moment of purchase, while 90 % responded that they have made already the decision about cigarette brand and the quantity when entering the store (Hickling and Miller 2008)

As shown by research done in Norway in 2010 before the introduction of the prohibition, the assertion that the visibility of tobacco products in shops arouses temptation for consumers to buy, is quite mistaken. Only 12 % of respondents in the youth group believe that cigarette visibility in shelves encourages them to buy them. In contrast, researches done after the introduction of the restriction show that only 20 % of the respondents consider that cigarette purchase has become more difficult due to ban on cigarette display and probably hinders the purchase of tobacco products. Norway's experience could serve as a model to consider whether the planned changes in legislation would bring the planned results. Norwegian studies also demonstrate that among daily smokers the belief that change will bring a positive contribution to public health is very low (Heckman, 2011).

The implementation of prohibition in Thailand, Iceland and several Canadian provinces demonstrates that it has no impact on smoking prevalence either among minors or adults (Lilico, 2009). This measure is likely to negatively influence competition and new market entries (new legal brands or companies) making the price the most important factor for choosing tobacco products (Lilico, 2009; Midgley, 2016). In addition, it should be noted that there is no credible consumer research which demonstrate that the ban reduces smoking prevalence.

Almost in each of the countries where the display ban on tobacco products is implemented, studies have been carried out after the implementation of RDB to determine whether the introduction of the initiative is working. Only in rare countries have social studies been done prior to the implementation of the regulation on whether such a provision is necessary at all and whether it would bring the expected results. In case of Latvia, there are enough examples from other countries on how to act. Latvia should now evaluate the scientific evidence-based experience of other countries after the introduction of the ban in order to determine whether the proposed initiative is required.

UK is among those countries which made surveys before the introduction of the ban about the possible impact of the ban on merchants. Out of 290 surveyed merchants in the UK shortly before the RDB implementation $\frac{1}{3}$ mentioned that that they will be affected by this measure. It means that the legal market should be ready and the retailers must be prepared (CheethamBell JWT, 2015). Merchants participating in this poll say that such restriction will have a big impact on employment. Additional training mechanisms and measures are required to ensure the enforcement of laws and regulations.

Many traders believe that the new legislative requirements will negatively affect competition and investments by legal tobacco companies and will have negative effects on the entire supply chain.

Australia today has RDB in place combined with plain packaging requirements. There is no evidence to date demonstrating the positive effect of these measures on smoking prevalence. Analysing RDB impact on retailers, the president of the national tobacco retailer association of the USA Thomas Briant says that the ban will impact every retailer because – as the Canadian example shows- big costs are required (in Canada it was as minimum 2500 dollars only to buy new closed type shelves) to implement such legal requirements in the practice (Lofstock, 2012). In case of Latvia the biggest impact will be on small and medium retailers. The new rules for tobacco products placement will create additional costs which in short term could bring some companies to insolvency or dishonest behaviour, for instance, not paying taxes.

Besides as Thomas Briant explains security problems could also arise in the small and medium companies segment. If the tobacco products shelf or storage is in another room where tobacco products are not visible to consumers the cash desk and the store remains unattended while the retailer goes to this room to bring the requested tobacco product (Lofstock, 2012). It means there will be need for additional sales persons or security persons. So, the security also will create additional costs. There is also a risk for illegal employment. According to information published by the Latvian Welfare ministry, retail is one of those risk industries where most of illegally employed persons has been identified and it is most sensitive to the changes in legal acts (LM, 2016).

Professor Keegan from the research centre “Keegan and Company LLC” in UK set the reason of implementing RDB – the creation of the proper environment for quitting smoking for those daily smokers who wish to quit (Keegan, 2010). There are several other alternatives which could help distract and restrain youth from their wish to smoke, like, promoting the campaign “No ID, no sale”, more active youth education activities, etc. Therefore, there is no approved grounds in the researches and in this work for implementing the ban.

In addition, the introduction of the retail display ban may be confronted with other obstacles associated with the control of this ban. In Melbourne Australia (Zacher, et al., 2012) several measures have been done to check how merchants observe new legal requirements. In Australia out of 302 selected entrepreneurs a few merchants were found to intentionally fail to comply with a ban even after 3 stages of audit. Also in Ireland while carrying out inspection 2 months after the law came into force at least 3 % of the retailers checked still had tobacco products placed in shelves visible to consumers (McNeill, 2010).

The survey concluded that daily smokers mostly still think that the new norm has not influenced their habits and desire to buy cigarettes. Therefore, it should be questioned if there is a need to make changes in sales restrictions because as experience from Norway shows – it does not bring expected results. (Scheffels & Lavik, 2012).

Iceland is one of those countries in Europe where RDB is introduced. According to the economic research done by George Padilla on the impact of the ban on smoking habits among the Icelandic population, it was found that the ban does not impact the decrease in smoking prevalence (Padilla, 2009). In one of the chapters of the research Norway, Sweden and Iceland are compared. At that time when the research was done in Norway and Sweden no RDB was implemented. Based on OECD data authors found out that smoking prevalence trends in these 3 countries were similar. In Iceland, despite the fact that RDB was introduced in 2001, smoking prevalence trend was very close to Norway and Sweden. Evaluating decreasing number of daily smokers, the number of smokers in Sweden had reduced even faster than in Iceland where RDB was introduced. From this the conclusion can be that in Iceland the implementation

of ban in fact has not given the desired result and there is no direct correlation between RDB and decreasing of smoking prevalence (Padilla, 2009).

2. Method

Whether the RDB indeed has an impact on tobacco consumption is an empirical question. Therefore, for the likely impact assessment the empirical evaluation techniques should be used. To obtain a reliable assessment of the RDB many factors must be taken into account: the price of cigarettes, the prevalence of smoking and others. Therefore, the multiple regression method was used. This method is widely used to assess the consumption of goods, including tobacco products.

The developed model identified the factors that determine cigarette consumption and the degree of influence of those factors. The following factors were determined as essential: cigarette price and the excise tax, consumer income, number of smokers, illegal market and the tobacco display ban. The period from 2005 to 2016 was used as the period for analysis. The retail price and retail volume and other statistics were used as output data.

The multiple regression function was used to forecast legal consumption and evaluate income. The multiple non-linear regression method is widely used to evaluate consumption of goods. Many experts have used this method also to analyse tobacco products display ban impact (Padilla, 2009; Meschi, 2012; Gronnevet, 2007).

To better assess the impact of changes on the legal market and budget revenues, the authors developed a model where the non-linear regression function is used. To reliably assess the tobacco products retail display ban, many factors have been taken into account: the price of cigarettes, the smoking prevalence and others. The data used for the calculation is for the time period from 2005 to 2016. Information about prices and retail volumes was taken from statistical data. For price forecasting model 2018–2020 the excise tax rates in accordance with the law "On excise tax " were used. The potential impact of the proposed RDB as well as the impact of the illegal market were used as factors influencing the cigarette sales. The data about the number of consumers 2006–2016 was gathered from health surveys (SPKC, 2012, 2014, 2016), as well as overall data on citizens number and their changes in 2006 to 2017 (CSP, 2017), as well as maintaining this trend further. The average income of population was gathered from statistics from 2006 till 2016 (CSP, 2017), as well as the Ministry of Finance forecasts for the coming years (FM, 2017).

To assess the RDB impact on the legal market and budget revenues, the authors developed the model where the following non-linear regression function is used (Formula 1):

$$\text{LnC} = a_0 + a_1 \times P + a_2 \times R + a_3 \times H + a_4 \times I + a_5 \times S \pm K, \quad (1)$$

where:

LnC – Natural logarithm function to determine the consumption of excise goods;

P – average price of the product;

R – cigarette sales restriction factor;

H – number of consumers;

I – average gross income of population;

S – size of illegal market;

$a_0 \dots a_4$ – intercept;

K – regression error.

Reliability of data for the non-linear multiple regression can be seen in Table 2.

Table 2

Reliability of data for the non-linear multiple regression

	Low price cigarettes	Middle price cigarettes	High price cigarettes
Multiple R	0.996494708	0.995918	0.997396
R Square	0.993001703	0.991853	0.994798
Adjusted R Square	0.983670639	0.98099	0.987862

Source: By the authors

To do more accurate forecasting authors analysed the potential economic impact on various market players, i.e. small shops, chains, petrol stations. RTU made a retailers' poll.

The sample size of the survey was 59, the confidence level was 95 %, the confidence interval was 12.48 %. The survey was conducted between September 2016 and October 2016. The survey included 10 questions about the retailer's location (city, suburb, village, countryside), the number of employees, and turnover. It also contained questions about the effects of the tobacco product placement ban on the retailer's operations, for example, the effects on tobacco product turnover, total turnover, and additional costs. Respondent answers are split up based on the number of retail outlets (1, 2-5, 6-9, 10-19, 20, and more). The respondents represent 536 retail chain members and 21 retailers with one retail outlet. It should be noted that *RIMI* market share is 33%, *Maxima* market share is 27 % (<https://www.firmas.lv/lbgpp/2017/raksti/1000000440616>), whereas the market share is below 10 % for the existing 6 procurement groups (*Baltstor* Ltd. with the stores *Mego* and *Vesko*, *Latvijas tirgotāju kooperācija AIBE* Ltd., *Latvijas tirgotāju savienība (LaTs)* Ltd., *ELVI Latvija* Ltd., *Iepirkumu grupa* Ltd. with the stores *top!* and *Labais, Rust* Ltd., and *Savel* Ltd. with the stores *BETA*). Retail chains have a unified price and marketing strategy; the common feature of co-operations/procurement groups is joint procurement.

59 respondents representing both the independent stores and the store chains, as well as food retail groups participated in the poll. Therefore, the replies from respondents represent the view of a large group of retailers.

Results and discussions

The relevance and fiscal and economic impact of each factor was defined using the non-linear multiple regression. The calculations are done for each cigarette category – low, middle, high price. The results are very reliable because the correlation coefficients are very high.

Making calculations according to the function mentioned above, the potential excise tax revenues as well as the impact on the market were determined (see Table 2).

Table 2

Impact of changes on the revenues (million EUR)

	2017	2018	2019	2020
Forecast considering the current increase of excise	189	196	200	200
RDB impact assessment	189	189	186	183
Loss		-7	-13	-17

Source: By the authors

Taking into account RDB impact on the legal market and additional costs, the legal market will decrease from 1.9 billion sticks to 1.5 billion sticks in 2020. As a result the state will lose, because smaller excise tax revenues are expected after the implementation of RDB. Calculations show that excise tax revenues

could decrease by -4 % (2018) and -8 % (2020) or remain at the level of 2017 at 189 million EUR. In addition, VAT revenues will decrease proportionally.

Cigarette price increase in the legal market will boost the illegal market. The government will have to invest additional resources to combat the contraband and illegal market. If during last years the trend in combating illegal market has been positive, the evaluation and calculations show that due to implementation of the ban the illegal market could remain at 28–30 % (2018–2020).

Impact on retailers has been assessed by the survey. 35.6 % of the respondents are retailers with one store place (sales place), 28.8 % are chains with 2–9 sales places and 35.6 % – chains with 10 and more sales places. In their replies about additional investment required for implementing these legal norms 47.5 % of respondents consider that investments of up to 9 % from turnover will be needed to implement these legal requirements. Although 54.2 % respondents have admitted that these legal norms will not impact the tobacco product sales and total sales turnover (thus responded 61 %), 37.3 % of respondents believe that the total turnover may decrease up to 9% and more. Many of respondents work both in the cities, suburbs and villages.

Considering that 25.4 % of respondents are chains of big stores employing more than 20 people that could negatively affect the salaries of relatively big number of employees working in retail. The salaries of employees working in retail is relatively low already now (gross salary for a cashier is 469 EUR). It should also be noted that the new requirement – to sell tobacco products according to the price list – will prolong the service time for a consumer at the cash desk and reduce the labour productivity of cashiers. Such impact can be evaluated as essential.

Retailers believe that such measure could reduce smoking in the long term, but realistically evaluating the situation they do not believe that the current smokers will change their habits due to the new norm.

Many respondents are negative about the new requirement that it will not be equal for all market players as it does not refer to specialised shops. There is also a view that the big stores will benefit by doing additional activities (additional information, resources, employees) that small stores cannot afford. Any proposal to reduce smoking should be based on the principle of fair competition. Any sales restrictions should be equal for all market participants.

The largest part of respondents said that in case of the display ban the state budget will lose revenues due to illegal market growth and believe that sales of tobacco products and the total turnover will not decrease, because to follow the legal requirements the legal retailers (except the specialised shops) will also have to sell tobacco “under the counter” like illicit traders. Decreasing the legal availability of tobacco products will promote the development of the grey economy.

Implementing RDB there is a risk that in legal sales places the illegal cigarettes will be sold freely because the consumer will not see the packing and health warnings. Therefore, the retailers depending on the situation could give to consumers illegal cigarettes for which no taxes have been paid. Therefore, the consumer will be denied an opportunity to evaluate the goods before buying them. In fact, the activities done earlier– like combined health warnings – partly will lose its importance. It is important that the smoking restriction measures supplement each other and not exclude.

RDB implementation will require additional costs for retailers. According to the retailers’ poll the costs could increase on average up to 9 % from the total turnover. Therefore, for implementing such requirement the retailers will ask tobacco suppliers for compensation who in their turn will be forced to increase cigarette prices. It should be noted that in addition if such changes are to be implemented from 2019 it coincides with already planned and in the law stated excise tax annual increase of 5–6 %. In retailers’ view, the sales of cigarettes in the legal market could drop by 5–9 %.

The aim of the proposed new amendments in the regulation is also the public health protection measure to decrease the smoking prevalence. The summary of data about countries where RDB implemented and also the analyses of the data about restrictions implemented during recent years show that there is no correlation between RDB regulation and the public health.

One of the aspects why RDB was proposed– tobacco products attract the attention of children and youth. However, it is clear that minors cannot buy tobacco products because it is prohibited by the law. It should be kept in mind that the packs have big health warnings, like “Smoking kills”, etc. The information which can be read is more effective than the fact that consumers see the pack. Cigarette packs are inaccessible for minors, but the message on the packs is accessible and clear. Therefore, implementing the new requirement – RDB- today it cannot be claimed that it will have a bigger positive effect on decreasing smoking than health warnings on the tobacco products packaging.

Table 3

Number of cigarettes smoked per day among smokers, %

		Cigarettes per day			
		1 to 5	6 to 10	11 to 20	More than 20
1995	% of total smokers per year	64	24	6	6
1999		58	24	9	9
2003		46	29	13	12
2007		42	25	16	17
2011		48	26	12	14
2013		57	21	8	14

Source: SPKC, 2012, 2014

As it has been shown in Table 3, since 2013 the share of active smokers who smoke per day 11 cigarettes and more is decreasing, but the number of those who smoke 1–5 cigarettes per day has increased (SPKC, 2012, 2014). The authors explain that smokers quit this habit gradually – smoking less and less, therefore the share of smokers who smoke small number of cigarettes increases.

According to the survey data in 2014 in Latvia 30 % of surveyed population (45 % men, 17 % women) were smokers. Compared to the survey in 2012 the share of smokers has decreased by 6 %. The survey shows that share of smokers has decreased in majority of EU member states, mostly in Ireland (-8 %), Austria and Malta (7 %), Finland, Luxemburg and Latvia (-6 %). Although Latvia still has one of the highest shares of smokers in the EU, compared to 2012 when Latvia with 36 % was ranked 2nd in the EU according to smokers' share, in 2014 Latvia shares the 6th place with Hungary and Slovenia (SPKC, 2015). So, the measures taken so far (tax increases, trade restrictions) have not been sufficiently effective in Latvia. Thus, the belief that only with the introduction of RDB it is possible to reduce the prevalence of smoking, is false.

Specialists of the disease prevention and control centre pointed out that youth smoking prevalence is significantly influenced by the social environment and the knowledge about smoking consequences and not where tobacco products are placed in the store. Therefore to influence the smoking prevalence among the youth the attention should be paid to stressing the danger of smoking and consequences in the social media and schools providing youth with basic knowledge about the dangerous influence of this habit on health.

In conclusion, data from Iceland shows that there is no correlation between RDB and the smoking prevalence decrease (Padilla, 2009). According to the results of the surveys it is concluded that since 2001 when RDB was implemented the public health situation has not become significantly better compared to other European countries (Padilla, 2009).

Consequently, the current trade framework can be assessed as sufficient. When introducing new restrictions or bans it should be assessed whether new norms positively complement the existing legal framework and whether they would not overlap or diminish the existing regulations.

Conclusions

Negative fiscal effect. The assessment shows that introduction of tobacco products retail display ban could decrease the legal sales volumes because consumers choose illegal cigarettes. In general, the legal market could shrink by 5–10 %, increasing and keeping the illegal market at 28%. Therefore, there is a risk for even higher fall of the legal market.

Impact on the economy. Implementing RDB the legal market will merge with illegal. There is a risk that illegal cigarettes will be sold freely in legal outlets, because the consumer will not see the packing and the health warnings. Thus, the retailer depending on the situation will be able to give directly to the consumer illegal cigarettes for which taxes have not been paid. RDB will also create additional costs for merchants which could possibly lead to increase of illegal employment and promoting dishonest tax payments in the SME segment.

Social effect. Researches show that RDB has not brought the desired result in any country where it is implemented. The experts conclude that the implementation of other measures (price changes, enforcement and control of existing legislation, educational campaigns, etc) decrease the number of smokers and not RDB.

Acknowledgments

We are very grateful to the Latvian Traders Association who supported this study. We also thank all the entrepreneurs who agreed to participate in the retailer's survey.

References

- CheethamBell JWT (2015). "Lost sales main concern" of tobacco retailers ahead of display ban. Wholesale News [serial online]. March 2015; (3):1. Available from: Business Source Complete, Ipswich, MA. Accessed January 30, 2018.
- CSP (2017). Central Statistical Bureau. Population and Social Processes. Population. Retrieved from: <http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/population-key-indicators-30624.html>
- Deloitte (2009). Australian Association of Convenience. Stores Indicative regulatory cost analysis of proposed tobacco retail display ban for convenience store operators in New South Wales, Victoria and Western Australia. 11 June 2009. Retrieved from: <http://www.parliament.nz/resource/0000167395>
- Dunlop, S., Kite, J., Grunseit, A. C., Rissel, C., Perez, D. A., Dessaix, A., & ... Currow, D. (2015). Out of Sight and Out of Mind? Evaluating the Impact of Point-of-Sale Tobacco Display Bans on Smoking-Related Beliefs and Behaviors in a Sample of Australian Adolescents and Young Adults. *Nicotine & Tobacco Research*, No. 17(7), pp. 761–768, doi:10.1093/ntr/ntu180
- SPKC (2015, 2016). Centre for Disease Prevention and Control. Smoking prevalence in Latvia. Retrieved from: <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/petijumi-un-zinojumi/veselibu-ietekmejos-paradumu/>
- Gronnevet, G. (2007). *Trends in smoking habits as a consequence of a ban on visible display of tobacco products*. Doctoral Scholar, Norwegian School of Economics and Business Administration
- Heckman (2011). *Report on the Norway Display Ban*. Annex 2. Schjodt. Case 2 E-16/10. 2011
- Hickling, J. A., & Miller, C. L. (2008). Cigarette pack and advertising displays at point of purchase: community demand for restrictions. *International Journal Of Consumer Studies*, No. 32 (6), pp. 574–578, doi:10.1111/j.1470-6431.2008.00694.x
- Joossens, L., & Raw, M. (2014). The tobacco control scale 2013 in Europe. Brussels: Association of European Cancer Leagues. Retrieved from: <https://www.cancer.be/sites/default/files/TC-2013-in-Europe.pdf>
- Keegan, W. J. (2010). Analysis of consumer survey evidence relevant to the display ban requirement in England. Keegan & Company LLC. Retrieved from: <https://www.jti.com/sites/default/files/pdf/keegan.pdf>
- KPMG (2015, 2016, 2017). Study on the Illicit Cigarette Market in the European Union. Retrieved from: <https://home.kpmg.com/uk/en/home/insights/2017/07/project-sun-2016-results-illicit-cigarette-market.html>

- Lilico, A. (2009). Europe Economics. The Impacts of Restrictions on the Display of Tobacco Products – A Supplemental Report by *Europe Economics*, October (2009), pp. 22–23. Retrieved from: <https://www.jti.com/sites/default/files/Europe-Economics-RDB-2017-08.pdf>
- Lofstock, J. (2012). Decoding Haverstraw's Questionable Tobacco Display Ban. *Convenience Store Decisions*, No. 23 (6), pp. 30–32
- McNeill, A. (2010). Evaluation of the removal of point-of-sale tobacco displays in Ireland. *Tob Control*. November, 2010. <http://dx.doi.org/10.1136/tc.2010.038141>
- Meschi, M. (2012). *The effect of point of sale display bans on cigarette smoking in Canada*. FTI consulting
- Midgley, D. (2016). Analysis of the existing consumer research relevant to bans on the display of tobacco products in retail outlets. Retrieved from: <https://www.jti.com/sites/default/files/pdf/expert-report-midgley-report-23-june-2016.pdf>
- Padilla, J. (2009). *The effectiveness of display bans: the case of Iceland*. LECG
- Pimple, S., Gunjal, S., Mishra, G. A., Pednekar, M. S., Majmudar, P., & Shastri, S. S. (2014). Compliance to Gutka ban and other provisions of COTPA in Mumbai. *Indian Journal Of Cancer*, No. 51, pp. 60–66, doi:10.4103/0019-509X.147475
- Scheffels, J., & Lavik, R. (2012). Out of sight, out of mind? Removal of point-of-sale tobacco displays in Norway. *Tobacco Control*, tobaccocontrol-2011. <http://dx.doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2011-050341>
- Zacher, M., Germain, D., Durkin, S., Hayes, L., Scollo, M., & Wakefield, M. (2013). A Store Cohort Study of Compliance With a Point-of-Sale Cigarette Display Ban in Melbourne, Australia. *Nicotine & Tobacco Research*, No. 15 (2), pp. 444–449, <https://doi.org/10.1093/ntr/nts150>

ĢIMEŅU IZGLĪTĪBA ĢIMEŅU AR UN BEZ BĒRNIEM AR SPECIĀLĀM VAJADZĪBĀM DZĪVES KVALITĀTES KONTEKSTĀ

FAMILY EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE QUALITY OF LIFE OF FAMILIES WITH AND WITHOUT CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Iveta Kokle-Narbuta, *Mg.paed.*,
Latvijas Lauksaimniecības universitāte, *Latvija*
E-pasts: ivetakokle@inbox.lv

Abstract

Research on the quality of family life have undergone changes in the 21st century from determining measurable indicators to the philosophy of equal partnership, delegation of responsibilities and the identification of family resources.

Family education is a novelty in the field of adult education, including lifelong and life wide learning. Initially rooted in health education, family education has now transformed into an effective means of improving the quality of life through the development of family education programs.

This study suggests an innovative pedagogical view of the form of education for families with children with special needs – family education programs, where the use of family experiences and resources contributes to knowledge transfer with active learning elements.

When assessing only the quality of life indicators for families with children with special needs, the situation is not being identified in a socially comparative context. Therefore, a comparative study was conducted in which families ($n = 121$) with children with special needs ($n = 51$) and families with no children with special needs ($n = 70$) participated.

Atslēgas vārdi: Bērni ar speciālām vajadzībām, dzīves kvalitāte, ģimenes, ģimeņu izglītība

Ievads

Pētījumā piedāvāts inovatīvs skatījums uz ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, dzīves kvalitātes pilnveidi, saistot to ar ģimeņu izglītību. Mūsdienu komplicētajā pasaulē jāņem vērā sociāli kontekstuāli faktori: ģimenes, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, nav no sabiedrības atrauts fenomens, bet gan tās daļa, kas liecina par sabiedrības funkcionālo vienotību. Ģimeņu izglītība attiecas ne tikai uz atsevišķu mērķgrupu, tā ir visas zināšanu sabiedrības raksturlielums un jāuztver kā katras ģimenes iespēja. Ģimeņu izglītības uzdevums ir maksimāli rosināt ģimeņu iniciatīvu un sekmēt problēmu risināšanas prasmju pilnveidi.

Pētījuma mērķis. Izanalizēt ģimeņu izglītības nozīmi ģimeņu ar un bez bērniem ar speciālām vajadzībām dzīves kvalitātes pilnveidei.

Pētījuma jautājums. Vai un kādas atšķirības pastāv ģimeņu ar un bez bērniem ar speciālām vajadzībām priekšstatos par ģimeņu izglītības nozīmi dzīves kvalitātes pilnveidei?

Terminoloģiskais pamatojums. “Ģimene” tiek definēta kā cilvēku kopums, kuri uzskata sevi par ģimeni, neatkarīgi no tā, vai viņus saista asinsradniecība vai laulība, un kuri pastāvīgi rūpējas cits par citu. (Turnbull, et al., 2007)

Pedagoģijas terminu skaidrojošajā vārdnīcā (Blinkena, 2000) skaidrots, ka: “**izglītība** ir mērķtiecīgi organizēta sabiedrības vēsturiskās pieredzes, kultūrvērtību apgūšanas, pārmantošanas, sistematizētu zināšanu un prasmju apguves, personības īpašību, pārliecību, attieksmju un vērtību veidošanas un veidošanās joma, atbilstošu praktisku darbību kopums un rezultāts”.

“Ģimeņu izglītības” pamats ir atziņa, ka ģimene ir dzīves kopības forma, kas jāatbalsta un jāveicina, lai ģimenēs būtu iespējama katra indivīda un visas ģimenes izdevusies kopēja dzīve. Ikvienas ģimenes darbība ir subjektīvi interpretēta un konstruēta objektīvā realitātē (Sigrun-Heide, 2005; Kagitcibasi, 2007).

Integrējot daudzveidīgas ārvalstu un Latvijas pētnieku pieejas, šajā rakstā tiek izmantota izpratne, kas “dzīves kvalitāti” definē kā materiālo, sociālo, politisko, mentālo, emocionālo vajadzību apmierinātības pakāpi saskaņā ar apzinātiem un neapzinātiem mērķiem, kas var tikt izteikta vienotā apmierinātības ar dzīvi rādītājā noteiktas sabiedrības vai sociālas grupas ietvaros.

Latvijā nav vienotas “speciālo vajadzību” definīcijas, tādēļ teorētiskajos pētījumos un empīriskajā praksē par speciālajām vajadzībām pieņemts uzskatīt bērna vecumposma neatbilstību attīstībai, kas traucē bērnam apgūt vispārīzglītojošo mācību programmu. (IZM, 2009)

Teorētiskais ietvars

Ģimenes dzīves kvalitātei piemīt daudzdimensionāls raksturs, kurš atspoguļo dažādu faktoru mijiedarbību. Ģimenes dzīves kvalitātes vērtējuma un apmierinātības ar dzīves kvalitāti ģimenēs, kurās ir bērns ar speciālām vajadzībām, pētījumu sākotne vērtējama kā relatīvi nesena (Poston, et al., 2003; Jokinen & Brown, 2005; Park, et al., 2003; Poston et al., 2003; Renwick, et al., 1998; Summers, et al., 2005; Turnbull, et al., 2004), tomēr pēdējā desmitgadē ģimeņu dzīves kvalitātes izpēte piedzīvojusi straujas pārmaiņas virzībā no statistiski izmērāmu objektīvu lielumu noteikšanas uz vienlīdzīgas partnerības filozofiju, atbildības deleģēšanu ģimenēm, ģimeņu resursu atzīšanu (Bezdek, et al., 2010; Haugstvedt, et al., 2013; Juhasova, 2015; McFelea & Raver, 2012; Kotzampopoulou, 2015), aizsākot zināšanu sabiedrības vajadzībām atbilstošu problēmas konceptualizāciju, kas pirmos soļus spērusi arī Latvijā (Millere, 2012; Millere un Senkane, 2014; Millere un Dobelniece, 2015).

Īpaša uzmanība tiek pievērsta salīdzinošajiem pētījumiem, kuri atklāj ģimeņu ar un bez bērniem ar speciālām vajadzībām objektīvo dzīves kvalitātes indikatoru, subjektīvo novērtējumu un iespēju atšķirības. Pastāv nozīmīgas atšķirības gan ģimeņu vispārējā apmierinātībā ar dzīves kvalitāti, gan vides, psiholoģiskā, fiziskā un sociālā novērtējumā, tāpat atšķiras stratēģijas, kuras vecāki izmanto, lai pārvarētu ar bērnu audzināšanu saistītu stresu un citas grūtības, kas ir ievērojami lielākas ģimenēs ar bērniem ar speciālām vajadzībām, rezultātā ierobežojot ģimeņu problēmu risināšanas plānveidīgumu un sociālā atbalsta resursa nozīmi. (Juhasova, 2015; Tajalli, et al., 2011; Paster, et al., 2009)

Mūsdienīgi risinājumi ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, dzīves kvalitātes pilnveidei tiek meklēti pedagoģijas sfērā. Uz ģimeni orientētas aktivitātes, kurās iekļauts atbalsts bērnam un ģimenei, kopumā tiek uzskatītas par perspektīvāko risinājumu (Olsson & Roll-Pettersson, 2012). Ģimeņu izglītības nozīmi dzīves kvalitātes pilnveides kontekstā atzīmējuši vairāki autori, konstatējot, ka kopumā izglītība rada lielākas iespējas materiālajai labklājībai un piekļuvei resursiem, kas nozīmē arī mazāk stresa un mazāk ciešanu (Ross & Van Willigen, 1997). R. Vilkinsons (Richard Wilkinson) akcentē izglītības lomu sociālās mobilitātes veicināšanā, kā rezultātā indivīdiem un ģimenēm, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, rodas iespēja sociālā statusa augšupejošām izmaiņām (Vilkinsons un Pikita, 2011).

Speciālo vajadzību jēdziens mūsdienās tiek apskatīts caur multiplām medicīniskām, sociālām, politiskām, psiholoģiskām un kultūras prizām, tomēr līdz šim zinātniskajā literatūrā, analizējot speciālo un izglītības

vajadzību savietojamību, galvenā uzmanība pievērsta vienai no svarīgākajām funkcionālajām ģimenes lomām – bērna ar speciālām vajadzībām integrācijai izglītības sistēmā. (Goodley, 2011) Tomēr XXI gadsimtā aizvien populārāka kļūst daudzpusīgu ģimeņu izglītības programmu attīstīšana. Pētījumi uzsver vecāku izglītošanu kā būtisku efektīvu intervences programmu ģimenēm, kurās aug bērns ar speciālām vajadzībām, komponentu, jo īpaši, ja ģimeņu izglītība notiek pēc iespējas agrākā bērna vecumā. (Suppo & Floyd, 2012; George, et al., 2011)

Galvenais bērnu ar speciālām vajadzībām ģimeņu izglītības programmu izveides pamatojums ir izglītība par veselību, kas tiek īstenota pieaugušo izglītības ietvaros, kā arī apmācību par stresu, tā pārvarēšanu, adaptēšanos un sociālā atbalsta nepieciešamību veidošana. (Cavallo, et al., 2009; George et al., 2011; Anan, et al., 2008; Lopez, et al., 2008; Gore & Umizawa, 2011)

Ģimeņu izglītība tiek organizēta sadarbības veidā saskaņā ar katras ģimenes individuālajām vēlmēm, iespējām un vajadzībām. Tās ideāls ir augsta līmeņa individualizētas programmas, kur dažādu nozaru speciālisti virza savu profesionālo darbību, vadoties pēc katras ģimenes individuālā gadījuma (Goodley, 2011; Burke, 2008; Wallis, et al., 2011). Tiek uzskatīts, ka caur ģimeņu izglītību iespējams īstenot iekļaujošās izglītības principus – mācīties vienam no otra, mācīties ikvienam, mācīties jebkur un visu laiku, tādējādi ģimeņu izglītība uzskatāma par iekļaujošās izglītības principu adeptu (Ferguson, 2008).

Latvijā trūkst konceptuālas izpratnes par ģimeņu izglītības nozīmīgumu politiskā līmenī, no kā izriet valsts atbalstītu ģimeņu izglītības programmu kā pieaugušo izglītības sastāvdaļas neesamība. Atsevišķi ģimeņu izglītības elementi tikuši īstenoti Velku biedrības (2009) aktivitātēs **Eiropas Savienības Solidaritātes un migrācijas plūsmu pārvaldīšanas pamatprogrammas 2007.–2013. gadam** ietvaros. Bērnu ar speciālām vajadzībām ģimeņu izglītības programmu neesamību ietekmē arī tādi faktori kā: materiālais nodrošinājums, sociālie kontakti, ģimenes savstarpējā saliedētība. (Millere, 2012)

Metode

Pētījums tika īstenots izglītības un veselības aprūpes iestādēs, ģimeņu ar (n=51) un bez (n=70) bērniem ar speciālām vajadzībām izlasēs atbilstoši R. Vilkinsona un K. Pikitas, A. Juhasovas, P. Tajalli un līdzautoru, A. Pasteras un līdzautoru, J. Bezdeka, J. Sammeres, A. Turnbula teorētiskajām nostādnēm attiecībā uz ģimenes izglītības nozīmi dzīves kvalitātes pilnveidē, ja ģimenē tiek audzināts bērns ar speciālām vajadzībām (Vilkinsons un Pikita, 2011; Juhasova, 2015; Tajalli, et al., 2011; Paster, et al., 2009; Bezdek et al., 2010). Tajā kopumā piedalījās 121 respondents (N=121). Datu analīzei tika izmantotas kvantitatīvās pētniecības metodes.

Pētījuma vajadzībām, balstoties uz integrētām teorētisko pieeju nostādnēm, tika izveidota aptauja, lai identificētu ģimeņu izglītības nozīmi ģimeņu dzīves kvalitātes pilnveidē. Aptaujas pirmajā daļā tika pievērsta uzmanība objektīvi salīdzināmiem demogrāfiskiem rādītājiem, kas iekļāva dzimuma, vecuma, izglītības, ģimenes stāvokļa, kā arī ekonomiskos rādītājus. Tika mērīta arī ģimeņu vispārējā apmierinātība ar dzīvi. Aptaujas otrās daļas apgalvojumi palīdzēja salīdzināt tādus objektīvus dzīves kvalitātes rādītājus kā veselība, vide, nodarbinātība, trešajā daļā tika noteikts ģimeņu saņemtais sociālais atbalsts un pašrealizācijas iespējas, bet ceturtajā aptaujas daļā analizēja ģimeņu izglītības nozīmi ģimeņu priekšstatos. Rezultāti tika fiksēti Likerta skalā. Aptaujas Kronbaha alfas vērtējamas kā pieņemamas un labas robežās no 0,7–0,8.

Aptaujas datu matemātiski statistiskajai analīzei izmantoja aprakstošo statistiku un Šapiro Vilka testu (*Shapiro-Wilk Test*) normālā empīriskā sadalījuma pārbaudei, kā arī neparametrisko metodi Manna Vitneja U kritēriju (*Mann Whitney U*) pētāmo pazīmju atšķirību identificēšanai ģimenēm, kurās ir bērni

ar speciālām vajadzībām, un ģimenēm, kurās šādu bērnu nav. Kvantitatīvajai datu analīzei izmantoja *IBM SPSS Statistics 21* paketi.

Rezultāti

Demogrāfiskā profila salīdzinājums

Ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, demogrāfiskais profils attiecināms uz vidēji 35,5 gadus vecu respondentu ($M=35,5$; $SD=7,6$), jaunākais pētījuma dalībnieks bija 21 gadu, bet vecākais – 53 gadus vecs; 76,5 % jeb 39 pētījuma dalībnieki bija sievietes ($n=39$), bet 23,5 % jeb 12 pētījuma dalībnieki – vīrieši ($n=12$). No tiem 29,4 % jeb 15 respondentiem bija vidējā izglītība, 37,3 % jeb 19 pētījuma dalībniekiem vidējā profesionālā, bet augstākā izglītība – 33,3 % jeb 17 pētījuma dalībniekiem. 56,9 % gadījumu jeb 29 ģimenes audzina vienu bērnu, 27,5 % jeb 14 ģimenes audzina divus bērnus, savukārt 15,7 % jeb astoņās ģimenēs aug trīs bērni. Bērna ar speciālām vajadzībām, kurš aug ģimenē, vecums vidēji ir 7,08 gadi ($M=7,08$; $SD=5,05$), jaunākajam bērnam ar speciālām vajadzībām ir viens gads, bet vecākajam – 21 gads. 78,4 % jeb 40 respondenti dzīvo laulībā vai partnerattiecībās, 11,8 % jeb sešu respondentu ģimenēs vecāki ir šķīrušies, taču abi iesaistās bērna ar speciālām vajadzībām audzināšanā, 2 % gadījumu jeb vienā ģimenē vecāki ir šķīrušies un otrs vecāks neiesaistās audzināšanā, savukārt 7,8 % gadījumu jeb četrās ģimenēs bērnu ar speciālām vajadzībām audzina vientuļais vecāks. Visbiežāk ģimenēs kopā dzīvo trīs cilvēki ($Mo=3$), minimālais kopā dzīvojošo skaits ir divi cilvēki, bet maksimālais – pieci. Aptuvenie vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir 209,8 EUR ($M=209,8$; $SD=41,25$), minimālie ienākumi uz vienu cilvēku ģimenēs, kuras audzina bērnu ar speciālām vajadzībām, ir 200 eiro, bet maksimālais – 400 EUR.

Savukārt ģimenēs, kurās nav bērnu ar speciālām vajadzībām, demogrāfiskais raksturojums ietver vidēji 36,37 gadus vecu respondentu ($M=36,37$; $SD=5,47$), jaunākais pētījuma dalībnieks šajā grupā bija 26 gadus, vecākais – 50 gadus vecs. 97,1 % jeb 68 pētījuma dalībnieki bija sievietes ($n=68$), bet 2,9 % jeb divi pētījuma dalībnieki – vīrieši ($n=2$). 30 % jeb 21 pētījuma dalībniekam bija vidējā profesionālā izglītība, bet 70 % jeb 49 pētījuma dalībniekiem – augstākā izglītība. 25,7 % jeb 18 ģimenes audzina vienu bērnu, 54,3 % jeb 38 ģimenes – divus bērnus, trīs bērni aug 17,1 % jeb 12 ģimenēs. 1,4 % jeb vienā ģimenē aug četri bērni, tāpat 1,4 % jeb vienā ģimenē aug pieci bērni. 90 % jeb 63 respondenti dzīvo laulībā vai partnerattiecībās, 8,6 % jeb sešas respondentu ģimenēs vecāki ir šķīrušies, taču abi vecāki iesaistās bērna/-u audzināšanā, 1,4 % gadījumu bērnu/-us audzina vientuļais vecāks. Visbiežāk ģimenēs kopā dzīvo četri cilvēki ($Mo=4$), minimālais kopā dzīvojošo skaits ģimenē ir divi cilvēki, bet maksimālais – septiņi. Vidējie ienākumi uz vienu ģimenes locekli ir 404,29 EUR ($M=404,29$; $SD=113,49$), minimālie ienākumi uz vienu cilvēku ģimenēs, kurās nav bērnu ar speciālām vajadzībām, ir 200 EUR, bet maksimālais – 600 EUR.

Salīdzinot ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, un ģimeņu, kurās nav bērnu ar speciālām vajadzībām, demogrāfiskos rādītājus ar neparametrisko Manna Vitneja U kritēriju (jo normālam sadalījumam, ko pārbaudīja ar Šapiro Vilka testu, atbilda tikai mainīgais “Dzimums” ģimenēm, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, jo $0,18 > 0,05$), jākonstatē, ka atšķiras dzimumu sadalījums, norādot uz ģimeņu, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, tēvu lielāku iesaisti aptaujā, salīdzinoši ar ģimenēm, kurās šādu bērnu nav, jo aprēķinātais divpusīgais nozīmības līmenis $0,0 < 0,05$. Var pieņemt, ka atšķirību noteica objektīvie apstākļi, kad vecākiem, kuri audzina bērnu ar speciālām vajadzībām, ikdienā jārisina uzdevumi ar augstāku grūtību pakāpi, kas prasa abu vecāku iesaisti, tādējādi rosinot arī tēvu aktivitāti.

Tāpat statistiski nozīmīgi atšķiras mainīgā “Izglītība” vidējie rādītāji abām grupām, jo divpusīgais nozīmības līmenis $0,0 < 0,05$. Rezultāti norāda, ka daudz biežāk augstākā izglītība tiek iegūta, ja ģimenēs

nav bērna ar speciālām vajadzībām, salīdzinoši ar ģimenēm, kurās aug bērns ar speciālām vajadzībām (attiecīgi 7:3). Statistiski nozīmīgi atšķiras arī bērnu skaits – ģimenēs, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, bērnu skaits ir lielāks – ja ģimenēs bez bērniem ar speciālām vajadzībām biežāk ir divi bērni ($M=2$), tad ģimenēs, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, biežāk ir tikai viens bērns ($M=1$). Ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, kopā dzīvo vairāk cilvēku, kas izriet gan no lielāka bērnu skaita ģimenē, gan, iespējams, radnieku ciešākām saiknēm un atbalsta, kas netieši atklāj ģimeņu, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, vieglo ievainojamību pat objektīvi pieejama tuvinieku atbalsta ierobežotībā. Statistiski nozīmīgi atšķiras ģimeņu ienākumi uz vienu personu ģimenē ($0,0 < 0,05$), kas vidēji ir augstāki ģimenēs, kurās nav bērnu ar speciālām vajadzībām, pie tam šo ģimeņu vidējie ienākumi divas reizes pārsniedz ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, vidējos ienākumus. Savukārt ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām maksimālie ienākumi uz vienu cilvēku līdzinās ģimeņu, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, vidējiem ienākumiem, kas atklāj dziļo ekonomisko plaisu starp sabiedrību un ģimenēm, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām.

Vispārējās apmierinātības rādītāji ģimenēs, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām ($M=5,08$; $SD=1,07$), ir statistiski nozīmīgi atšķirīgi – zemāki – no ģimeņu, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, vispārējās apmierinātības ar dzīves kvalitāti rādītājiem ($M=5,63$; $SD=0,69$), jo $U(120)=1260,000$, $0,0 < 0,05$. Pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, un ģimeņu, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, vispārējo apmierinātību ar dzīves kvalitāti (skat. 1. tabulu).

1. tabula

Vispārējās apmierinātības ar dzīvi atšķirības ģimenēs, kurās ir, un ģimenēs, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām (n=121)

	Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām (n=51)		Ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām (n=70)		Divpusējās nozīmības līmenis	Manna Vitneja U kritērijs
	M	SD	M	SD	Sig.	U
Vispārējā apmierinātība ar dzīves kvalitāti	5,08	1,07	5,63	0,69	0,00	1327,500

Ģimeņu objektīvo dzīves kvalitātes rādītāju salīdzinājums

Salīdzinošās analīzes gaitā tika identificētas statistiski nozīmīgas atšķirības aptaujas domēnos. Nodarbinātības domēnā apgalvojuma “Mūsu ģimenē mēs abi ar partneri strādājam algotu darbu” ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām ($M=1,47$, $SD=0,5$), statistiskie rādītāji ir statistiski nozīmīgi atšķirīgi no ģimeņu, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=3,21$, $SD=0,41$), statistiskajiem rādītājiem. Pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp abu vecāku nodarbinātību algotā darbā pētāmajās grupās, jo $U(120)=1327,500$, $0,0 < 0,05$. Statistiski nozīmīgi biežāk algotu darbu strādā abi vecāki ģimenēs, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām.

Pētāmo grupu viedokļos pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp priekšstatiem par iespējām iegūt labu darbu, ja ģimenē ir bērns, jo $U(120)=1250,500$, $0,0 < 0,05$. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, ir pārliecinātākas, ka bērns ietekmē iespējas iegūt labu darbu ($M=3,5$; $SD=1,43$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=2,64$; $SD=1,44$).

Tāpat ģimenes statistiski nozīmīgi atšķirīgi vērtē bērna esamības ietekmi uz darba kvalitāti – $U(120)=464,000$, $0,0 < 0,05$. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, biežāk domā, ka bērns ietekmē darba kvalitāti ($M=3,55$; $SD=1,36$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=1,7$; $SD=0,97$).

Ģimeņu viedokļi statistiski nozīmīgi atšķiras ģimenes mājokļa ($U(120)=903,000$, $0,0 < 0,05$), vides drošības ($U(120)=1306,500$, $0,01 < 0,05$) un pieejamības katram sabiedrības loceklim pilsētā, ciematā vai laukos ($U(120)=1191,000$, $0,01 < 0,05$) vērtējumā. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, ir mazāk

pārliecinātas, ka ģimenes mājoklis ir drošs ($M=5,53$; $SD=0,9$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=6,34$; $SD=0,61$). Taču ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, augstāk vērtē vides pilsētā, ciematā vai laukos drošību ($M=3,5$; $SD=1,43$) un pieejamību ($M=3,55$; $SD=1,36$), salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām – attiecīgi vērtējums vides drošībai ($M=2,64$; $SD=1,44$) un pieejamībai ($M=1,7$; $SD=0,97$) ir zemāks.

Ģimeņu saņemtā sociālā atbalsta novērtējumu salīdzinājums

Aptaujāto ģimeņu viedokļi statistiski nozīmīgi atšķiras jautājumā par dalīšanos domās un izjūtās ar partneri/citiem ģimenes locekļiem ($U(120)=1703,500$, $0,0 < 0,05$). Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, jūtas komfortablāk, daloties izjūtās ($M=5,65$; $SD=1,04$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=5,29$; $SD=1,12$). To varētu skaidrot ar lielāku emocionālu tuvību grūtības piedzīvojušajās ģimenēs, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām.

Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, ir mazāk pārliecinātas, ka partneris par bērnu rūpējas tikpat daudz ($M=5,63$; $SD=1,33$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=6,03$; $SD=0,85$). Ģimeņu vērtējums statistiski nozīmīgi atšķiras, jo $U(120)=1361,000$, $0,0 < 0,05$.

Tāpat statistiski nozīmīgi atšķiras skatījums uz kopīgu ģimenes problēmu risināšanu ($U(120)=1064,000$, $0,0 < 0,05$). Daudz biežāk problēmas kopā risina tās ģimenes, kuras audzina bērnu ar speciālām vajadzībām ($M=5,86$; $SD=1,02$), nevis ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=5,17$; $SD=1,03$).

Līdzīgi statistiski nozīmīgu atšķirību rezultāti tika iegūti attiecībā uz ģimenes locekļu savstarpējo palīdzību mērķu sasniegšanā ($U(120)=867,500$, $0,0 < 0,05$). Ģimenēs, kuras audzina bērnu ar speciālām vajadzībām, biežāk grūtību pārvarēšanai tiek īstenota palīdzīga stratēģija ($M=5,94$; $SD=0,88$), salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=5,17$; $SD=1,04$).

Atšķiras arī ģimeņu kopējas atpūtas prasmes ($U(120)=1437,000$, $0,0 < 0,05$). Statistiski nozīmīgi augstāk savu kopējo atpūtas prasmi novērtējušas ģimenes, kuras audzina bērnu ar speciālām vajadzībām ($M=6,08$; $SD=0,56$), nevis ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=4,94$; $SD=1,17$).

Statistiski nozīmīgi atšķiras draugu sniegtā atbalsta novērtējums ($U(120)=942,500$, $0,0 < 0,05$), radnieku ($U(120)=1169,000$, $0,0 < 0,05$), kaimiņu ($U(120)=1364,000$, $0,0 < 0,05$), darbabiēdru ($U(120)=988,500$, $0,0 < 0,05$). Tāpat atšķiras novērtējums saņemtajai palīdzībai no citām ģimenēm ($U(120)=811,500$, $0,0 < 0,05$), valsts un pašvaldības ($U(120)=554,000$, $0,0 < 0,05$), nevalstiskajām organizācijām ($U(120)=1259,000$, $0,0 < 0,05$). Pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp to, vai ģimenes sabiedrībā jūtas ērti un pieņemtas ($U(120)=1006,500$, $0,0 < 0,05$).

Saskaņā ar ģimeņu sniegto informāciju aptaujā statistiski nozīmīgi biežāk draugu atbalstu saņem ģimenes, kuras neaudzina bērnu ar speciālām vajadzībām ($M=5,44$; $SD=1$), nevis ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām ($M=4,29$; $SD=1,39$). Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, saņem mazāku radnieku atbalstu ($M=5,27$; $SD=1,06$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=5,91$; $SD=1,43$). Ģimenes, kuras audzina bērnu ar speciālām vajadzībām, kā retāku novērtējušas arī kaimiņu atbalstu ($M=3,31$; $SD=1,35$), salīdzinot ar ģimeņu, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, ($M=3,91$; $SD=1,43$) vērtējumu. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, saņem mazāku darbabiēdru atbalstu ($M=3,08$; $SD=1,26$), nekā ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=4,2$; $SD=1,35$).

Tāpat ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, saņem mazāku atbalstu no citām ģimenēm ($M=2,33$; $SD=1,03$) pretstatā ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām ($M=3,86$; $SD=1,55$), un kuras spēj veidot un uzturēt sev izdevīgākus sociālo kontaktu tīklus. Šāds rezultāts skaidri apstiprina ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, izglītības programmu vitālo nepieciešamību, īpašu uzsvāru

liekot uz sociālo un komunikatīvo kompetenču stiprināšanu. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, sabiedrībā kopumā jūtas statistiski nozīmīgi neērtāk un nepieņemtaķas ($M=5,16$; $SD=1,05$), nekā ģimenes, kurās šādu bērnu nav ($M=5,91$; $SD=0,68$).

Tomēr noteiktos sociālā atbalsta aspektos, kas saistās ar plašāku vides ietekmi, ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, saņem lielāku atbalstu. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, saņem lielāku atbalstu no valsts un pašvaldības institūcijām ($M=5,45$; $SD=0,88$), salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālam vajadzībām ($M=3,73$; $SD=1,42$). Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, saņem arī lielāku atbalstu no nevalstiskajām organizācijām ($M=3,45$; $SD=1,89$), salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālam vajadzībām ($M=2,54$; $SD=1,59$).

Ģimeņu izglītības un pašrealizācijas rādītāju novērtējumu salīdzinājums

Noslēdzot salīdzinošā pētījuma datu analīzi, tika aplūkotas atšķirības ģimeņu uztvertajās ģimeņu izglītības iespējās (skat. 2. tabulu). No pētījuma datiem izriet, ka galvenās atšķirības ģimeņu izglītības un pašrealizācijas iespēju novērtējumā attiecas uz vecāku individuālajām izglītības iespējām un profesionālo mērķu sasniegšanu. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, orientējoties uz bērna vajadzībām, nereti ir spiestas ierobežot personiskās izaugsmes sfēru, jo objektīvi nespēj iekļauties profesionālās karjeras vai formālās izglītības prasībās ne laika, ne uzdevumu izpildes grafikos. Atšķirībā no formālās izglītības ģimeņu izglītības programmas iespējams elastīgi pielāgot ģimeņu iespējām tās apmeklēt, piemēram, organizējot e-mācības videokonferenču formā.

Bērni ar speciālam vajadzībām no ģimenēm prasa ieguldījumu attīstības un veselības stāvokļa nepārtrauktā monitorēšanā, vienlaikus arī izvirzot prasības vecāku informētībai par bērnu attīstības pedagoģiskiem un medicīniskiem jautājumiem, lai panāktu kaut nelielus uzlabojumus. Iespējams, tādēļ ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, uzskata, ka labāk zina, kā palīdzēt bērnam attīstīties, salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālam vajadzībām.

Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, biežāk uzskata, ka ģimenei daudz jāmacās, lai tiktu galā, salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālam vajadzībām. Šāds motivētības fons var būt labvēlīgs ģimeņu izglītības programmu ieviešanai, kas orientētas uz konkrētām, izpētē identificētām, ģimeņu vajadzībām. Šādu pieņēmumu atbalsta dati par ģimeņu izglītības programmu novērtējumu. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, uzskata, ka daudz palīdzējusi papildus izglītošanās, salīdzinot ar ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālam vajadzībām. Kopumā ģimenes, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, ir daudz atvērtākas jaunu zināšanu ieguvei, kas ne tikai raksturo speciālo vajadzību determinētu situāciju, bet arī ģimeņu adaptāciju un izaugsmi bērna speciālo vajadzību diktētajā situācijā. Faktiski ģimenes nevērtē sevi atkarībā no apstākļu ierobežojumiem, bet demonstrē mācīšanās nozīmīgo lomu apstākļu pārvarēšanā.

Šādā kontekstā likumsakarīgi konstatējama ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, statistiski nozīmīgāka sociālā atvērtība un gatavība personiskajās grūtību pārvarēšanas zināšanās un prasmēs dalīties ar citām ģimenēm. No šāda skatupunkta atklājas ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālam vajadzībām, potenciāls un iespējamais devums visai sabiedrībai.

Ģimeņu izglītības novērtējuma atšķirības ģimenēs, kurās ir, un ģimenēs, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām (n=121)

	Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām (n=51)		Ģimenes, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām (n=70)		Divpusējās nozīmības līmenis	Manna Vitneja U kritērijs
	M	SD	M	SD	Sig.	U
Man ir izdevies sasniegt savus izglītības mērķus	4,76	1,44	5,82	0,76	0,00	1061,500
Man ir izdevies sasniegt savus profesionālos mērķus	4,69	1,45	5,74	0,81	0,00	1068,500
Es zinu, kā palīdzēt mūsu bērnam attīstīties	5,92	0,59	5,59	0,58	0,00	1304,500
Es regulāri darbojos ar bērnu, lai viņš labāk attīstītos	6,14	0,72	5,56	0,77	0,00	1028,500
Mūsu ģimenei ir daudz jāmacās, lai tiktu galā	5,84	0,67	4,14	1,38	0,00	445,000
Mūsu ģimenei ir palīdzējusi papildus izglītošanās	5,41	1,52	4,4	1,15	0,00	792,000
Es uzskatu, ka jaunas zināšanas jāiegūst nepārtraukti	6,03	0,77	5,63	0,92	0,01	1287,500
Mūsu ģimene labprāt dalītos savās zināšanās un prasmēs ar citām ģimenēm	5,25	1,26	4,3	0,94	0,00	841,500

Diskusija

Iegūtie rezultāti atbilst A. Juhasovas, P. Tajalli un līdzautoru, A. Pastēras un līdzautoru un J. Milleres nostādnēm par atšķirībām vispārējā apmierinātībā ar dzīves kvalitāti ģimenēm ar un bez bērniem ar speciālām vajadzībām, kā arī vides, emocionālo un sociālo faktoru novērtējumā. (Juhasova, 2015; Tajalli, et al., 2011; Paster, et al., 2009; Millere, 2012)

Ir atbildēts uz pētījuma jautājumu, vai un kādas atšķirības pastāv ģimeņu ar un bez bērniem ar speciālām vajadzībām priekšstatos par ģimeņu izglītības nozīmi dzīves kvalitātes pilnveidei. Pētījuma rezultāti atklāj ģimeņu, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, sociālo izolāciju pat tuvākajā radnieku, darbavietu un kaimiņu vidē, kā arī kopumā sabiedrībā, ko daļēji kompensē ģimeņu emocionālās saliedētības stratēģijas, kas var būt noderīgs paraugs jebkurai ģimenei. Lai panāktu visas sabiedrības labklājību, ir jāatsakās no nostādnes domāt kategorijās “mēs” un “viņi”.

Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, saņem lielāku atbalstu no valsts un pašvaldības, tomēr tas nav rezultējies apmierinošā nodarbinātības un ģimeņu finansiālā nodrošinātībā, raisot pieņēmumu, ka atbalsts nav ticis samērots ar ģimeņu reālajām vajadzībām. Lielākais ieguldījums ģimeņu dzīves kvalitātes uzlabošanā būtu palīdzēt iemācīties pašām ģimenēm nodrošināt dzīves kvalitāti sev vēlamā līmenī. Salīdzinošais pētījums sniedza būtisku ieskatu ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, vajadzībās.

Tā kā ģimenēs, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, biežāk objektīvu iemeslu dēļ algotu darbu strādā tikai viens no vecākiem, jo ir grūti apvienot rūpes par bērnu ar speciālām vajadzībām ar tradicionālu darbu, tad šo ģimeņu finansiālais stāvoklis un iespējas ir ievērojami ierobežotākas, nekā ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām.

Ģimeņu izglītības īstenošanā nepieciešams maksimāli sekmēt iespēju arī nestrādājošajam vecākam ģimenē, attīstot iniciatīvu, zināšanas un prasmes, integrēties darba tirgū. Lai to panāktu, nepieciešams veidot

ģimeņu izglītības programmas dzīves kvalitātes pilnveidei. Šāds rezultāts atbilst I.Olsonas un līdzautoru, D. Gudlija un P. Burkes pētījumiem. (*Olsson & Roll-Pettersson, 2012; Goodley, 2011; Burke, 2008*)

Pētījuma novitāte saistās ar tradicionālo priekšstatu par ģimeņu izglītību paplašināšanu. Ģimeņu izglītība neaprobežojas ar zināšanām par bērna speciālajām vajadzībām, veselību un stresa pārvarēšanu, kā tas ir pieņemts līdzšinējā izpētē (*Cavallo et al., 2009; George et al., 2011; Anan et al., 2008; Lopez et al., 2008; Gore & Umizawa, 2011*). Veiktais pētījums rāda, ka nepieciešams paplašināt izpratni par sociālo atbalstu, integrējot programmu saturā sociāli komunikatīvas zināšanas, jāsekmē specifisku prasmju pilnveide. Ģimenes, kurās aug bērni ar speciālām vajadzībām, saņem ierobežotu atbalstu savā tuvākajā vidē, tādēļ ieteicams paplašināt ģimeņu komunikatīvo mijiedarbību lauku, sekmējot atbalsta meklējumus sociālajā vidē ar IKT sniegto iespēju palīdzību.

Nepieciešams apzināties ģimeņu resursus un attīstīt iniciatīvu, lai atrastu piemērotu darbu. Optimāls darba veids nestrādājošam vecākam var būt teledarbs un e-darbs, ko iespējams veikt sev izdevīgā laikā, vietā (no mājām) un arī apjomā, vai strādāt internetā. Nepieciešams iegūt juridiskas zināšanas un arī zināšanas ekonomikā un pilnveidot datorpratību, lai spētu šādi organizētu profesionālo darbību uzsākt un veiksmīgi turpināt. Tādēļ būtu jāattīsta ģimeņu izglītības formas, kurās līdztekus pedagogam darbojas mentors, kas ilgstošā laika periodā sniedz regulāru konsultatīvu atbalstu ģimenēm. Tas nozīmē, ka vajadzīgs iegūt valsts atbalstu šādu programmu īstenošanai.

No pētījuma rezultātiem izriet, ka jāmaina skatījums uz ģimenēm, kuras audzina bērnus ar speciālām vajadzībām, kā uz nepilnīgu ģimenes formu. Kā rāda izpēte – ģimeņu, kuras audzina bērnus ar speciālām vajadzībām, pieredze var būt noderīga arī citām sabiedrības grupām. Šādas ģimenes ir emocionāli saliedētākas, tās prot pārvarēt grūtības un sniegt savstarpēju atbalstu gan taktisku, gan stratēģisku mērķu sasniegšanā. Ģimenes, kuras audzina bērnus ar speciālām vajadzībām, ir atvērtākas jebkura veida pieredzes, zināšanu, prasmju ieguvei, tās ir orientētas uz izaugsmi un izrāda vēlmi izrauties no sociālās izolācijas, daloties ar citiem sabiedrības locekļiem. Tādēļ nepieciešams attīstīt ģimeņu izglītību, kurā dominē sadarbība, kopdarbība un mācīšanās vienam no otra.

Secinājumi

1. Ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, apmierinātība ar dzīves kvalitāti praktiski visos aspektos ir zemāka, nekā ģimenēm, kurās nav bērni ar speciālām vajadzībām, izņemot ģimeņu emocionālās saliedētības rādītājus, kas ietver kopēju mērķu sasniegšanu, atpūtu, emocionālu atbalstu un gatavīgu iegūt jaunas zināšanas.
2. Ģimenes, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, ir vairāk pakļautas bezdarba, nabadzības un izolācijas riskam tuvākā un tālākā sociālajā vidē. Kaut arī šīs ģimenes saņem lielāku valsts, pašvaldības un nevalstisko institūciju atbalstu, netiek novēroti finansiālā stāvokļa uzlabojumi un netiek risinātas nodarbinātības un sociālās izolācijas problēmas.
3. Ģimeņu, kurās ir bērni ar speciālām vajadzībām, dzīves kvalitātes pilnveidei ieteicams attīstīt ģimeņu izglītības formu – ģimeņu izglītības programmas. Ģimeņu izglītības programmām jāveicina ģimeņu sociālā komunikācija un to saturā jāiekļauj datorpratības, uzņēmējdarbības un juridiskus komponentus, kas ļautu attīstīt e-darbības veidus un dibināt kontaktus sociālā atbalsta iegūšanai.
4. Visas dzīves kvalitātes jomas ir konceptuāli savstarpēji saistītas un ietekmē ģimeņu vispārējo apmierinātību ar dzīves kvalitāti. Ģimeņu, kuras audzina bērnus ar speciālām vajadzībām, dzīves kvalitātē ir iespējams stimulēt pozitīvas dinamiskas pārmaiņas, ja tiek attīstīta ģimeņu izglītība ar uz konkrētiem mērķiem orientētu ģimeņu izglītības programmu palīdzību, kurās uzsvars tiek likts uz ģimeņu vajadzībām, iniciatīvu un mācīšanos vienai no otras.

References

- Anan, R. M., Warner, L. J., McGillivray, J. E. (2008). Group intensive family training (GIFT) for preschoolers with autism spectrum disorders. *Behavioral Interventions*, No. 23(3), pp. 165–180
- Bezdek, J., Summers, J. A., & Turnbull, A. (2010). Professionals' attitudes on partnering with families of children and youth with disabilities. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, No. 45(3), pp. 356–365
- Blinkena, A. (Ed.). (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC, 248 lpp.
- Burke, P. (2008). *Disability and impairments: working with children and families*. S.l.: Jessica Kingsley Publishers, p. 168
- Cavallo, S., Feldman, D. E., Swaine, B., & Meshfedjian G. (2009). Is parental coping associated with the level of function in children with physical disabilities? *Child: care, health and development*, No. 35(1), pp. 33–40
- Ferguson, D. L. (2008). International trends in inclusive education: the continuing challenge to teach each one and everyone. *European Journal of Special Needs. Education*, No. 23(2), pp. 109–120
- George, C., Kidd, G., Brack, M., & Kidd, G. (2011). Effectiveness of a parent training programme adapted for children with a learning disability. *Learning disability practice*, No. 14(8), pp. 18–24
- Goodley, D. (2011). *Disability studies: an interdisciplinary introduction*. Los Angeles; London: SAGE Publications, p. 217
- Gore N., & Umizawa H. (2011). Challenging behavior training for teaching staff and family carers of children with intellectual disabilities: a preliminary evaluation. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, No. 8(4), pp. 266–275
- Haugstvedt, K. T., Graff-Iversen, S., Bukholm, I. R., Haugli, L., & Hallberg, U. (2013). Processes of enhanced self-understanding during a counselling programme for parents of children with disabilities. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, No. 27, pp. 108–116
- Izglītības un zinātnes ministrija (2009). Sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu un iekļaujošas izglītības atbalsta sistēmas izveides nostādnes. Pieejams: http://esfondi.izm.gov.lv/upload_file/nostadnes_soc.20.10.09.pdf
- Jokinen, N. S., & Brown, R. I. (2005). Family quality of life from the perspective of older parents. *Journal of Intellectual Disability Research*, No. 49(10), pp. 789–793
- Juhasova, A. (2015). Comparison of quality of life of families with children with disability and families with children without disability. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, No. 174, pp. 3378–3384
- Kagiticbasi, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures: theory and applications*. 2nd ed. Mahwah: L. Erlbaum Associates, p. 463
- Kotzampopoulou, I. (2015). *Quality of life in families having children with disabilities: the parents' perspective: master's thesis*. Oslo: University of Oslo, p. 72
- Lopez, V., Clifford, T., Minnes, P., Ouellette-Kuntz, H. (2008). Parental stress and coping in families of children with and without developmental delays. *Journal on Developmental Disabilities*, No. 14(2), pp. 99–104
- McFelea, J. T., & Raver, S. (2012). Quality of life of families with children who have severe developmental disabilities: a comparison based on child residence. *Physical Disabilities: Education and Related Services*, No. 31(2), pp. 3–17
- Millere, J. (2012). *Bērnu ar invaliditāti ģimeņu dzīves kvalitāte Latvijā*. Promocijas darbs. Darba zin. vad. S. Dobelniece. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 215 lp.
- Millere, J., & Dobelniece, S. (2015). Quality of life of the families with children with disability in regions of Latvia. *Regional Formation and Development Studies: Journal of Social Sciences*, No. 3(17), pp. 112–124
- Millere, J., & Senkane, S. (2014). Quality of life of families with children with disability in the area of physical wellbeing in Latvia. In SHS Web of Conferences, *Proceedings of the 4th International Interdisciplinary Scientific Conference on Society, Health, Welfare 2014* (pp. 178–185). Retrieved from https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2014/07/shsconf_shw2012_00026.pdf
- Olsson, I., & Roll-Pettersson, L. (2012). 'No no, you cannot say that!' Perceptions and experiences of parents of preschool children with intellectual disabilities in Sweden. *European Journal of Special Needs Education*, No. 27(1), pp. 69–80
- Park, J., Hoffman, L., Marquis, J., Turnbull, A. P., Poston, D., Mannan, H., Wang, M., & Nelson, L. L. (2003). Toward assessing family outcomes of service delivery: validation of a family quality of life survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, No. 47(4–5), pp. 367–384
- Paster, A., Brandwein, D., & Walsh, J. (2009). A comparison of coping strategies used by parents of children with disabilities and parents of children without disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, No. 30(6), pp. 1337–1342
- Poston, D., Turnbull, A., Park, J., Mannan, H., Marquis, J., & Wang, M. (2003). Family quality of life outcomes: a qualitative inquiry. *Mental Retardation*, No. 41(5), pp. 313–328.
- Renwick R., Brown I., & Raphael D. (1998). *The family quality of life project: report to Developmental Services Branch, Ontario Ministry of Community and Social Services*. Ontario, Canada
- Ross, C., & Van Willigen, M. (1997). Education and subjective quality of life. *Journal of Health and Social Behavior*, No. 38, pp. 275–297
- Sigrun-Heide, F. (2005). *Wissenschaftlicher Beirat für Familienfragen. Familiäre Erziehungskompetenzen: Beziehungsklima und Erziehungsleistung in der Familie als Problem und Aufgabe*. Weinheim: Beltz Juventa, 164 S
- Summers, J. A., Poston, D. J., Turnbull, A. P., Marquis, J., Hoffman, L., Mannan, L., & Wang M. (2005). Conceptualizing and measuring family quality of life. *Journal of Intellectual Disability Research*, No. 49(10), pp. 777–783

- Suppo, J., & Floyd, K. (2012). Parent training for families who have children with autism: a review of the literature. *Rural Special Education Quarterly*, No. 31(2), pp. 12–26
- Tajalli, P., Hooman, H. A., Afroz, G. A. & Bonab, B. G. (2011). A comparison of coping strategies used by mothers of children with/without ADHD. *International Journal of Fundamental Psychology & Social Sciences*, No. 1(1), pp. 11–13
- Turnbull, A. P., Summers, J. A., Lee, S. H., & Kyzar K. (2007). Conceptualization and measurement of family outcomes associated with families of individuals with intellectual disabilities. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, No. 13(4), pp. 346–356
- Turnbull, A. P., Brown, I., & Turnbull, H. R. (Eds.). (2004). *Families and people with mental retardation and quality of life: international perspectives*. New York: American Association on Mental Retardation
- Velku biedrība (2009). *Iesim kopā! 2009 – Integrācija*. Mācību programma [tiešsaiste]. Rīga: Velku Biedrība. Retrieved from: http://www.velki.lv/pdf/SIF_PDF/Macibu_Programma_Ricibas_plans.pdf
- Vilkinsons, R., & Pikita, K. (2011). *Līmeņrādis: kāpēc mums ir nepieciešama vienlīdzīga sabiedrība? (Ne)laimīgas sabiedrības analīze*. Rīga: Zvaigzne ABC, 333 lpp.
- Wallis, C., Paton, J. Y., Beaton, S., & Jardine E. (2011). Children on long-term ventilatory support: 10 years of progress. *Archives of Disease in Childhood*, No. 96(11), pp. 998–1002

LASĪTPRASMES JĒDZIENS, TĀ SKAIDROJUMS LATVIJAS SĀKUMSKOLAS SKOLOTĀJU SKATĪJUMĀ

THE CONCEPT OF READING SKILLS FROM THE PRIMARY SCHOOL TEACHER'S PERSPECTIVE

Andris Kriekis, *Mg.paed.*,
Latvijas Universitāte, *Latvija*
E-pasts: andriskriekis@inbox.lv

Abstract

The concept of reading skills has become very transient and broadly interpreted in the present research environment. Speaking about the development of reading skills in elementary school, one of the key aspects for all stakeholders involved in the process is to understand the concept itself and to analyse the concept itself in similar.

The aim of the research was to find out how the concept of reading skills is explained by Latvian primary school teachers. 655 Latvian primary school teachers who participated in the research were asked to explain the concept of reading skills in their own words. The answers were gathered electronically via the visidati.lv website and also on-the-spot when the teachers attended teacher training courses "Development of reading skills in primary education".

The research found that teachers, as a key element in explaining the concept of reading skills distinguish between perception, comprehension and understanding that is further on related to technical reading skills. Only a small number of explanations touched upon aspects such as feelings, emotions and thinking.

Atslēgas vārdi: lasītprasmes attīstība, lasītprasmes jēdziens

Ievads

Jēdziens lasītprasme šī brīža zinātniskajā telpā kļuvis ļoti mainīgs un plašs. Tā interpretācijas atbilstoši pētāmās problēmas būtībai ir daudzšķautņainas, tādejādi arī pati lasītprasmes attīstība kļuvusi daudz sarežģītāka, plašāka, un pats process paredz daudzveidīgāku rezultatīvo prizmu.

Pētījumi rāda, ka lasītprasme var tik skaidrota kā personības attīstības raksturojošais lielums (Ptičkina, 1997; Anspoka, 2008; Karule, 1997), lasītāja un autora mijiedarbība (Anspoka, 2008), kā sabiedrībai nozīmīgs indivīda darbības process (Anspoka, 2008; Birkert, 2012), kā indivīda kompetences raksturojošs lielums (Maslo un Tiļļa, 2005), kā indivīda funkcionalitātes raksturojošs lielums (Latham & Faulkner, 2013).

Viena no jēdziena "lasītprasme" morfēmām ir lasīt, tādejādi būtu jādomā par to, kas ir lasīšana. To var skaidrot kā procesu, kurā notiek zīmju, tekstu, simbolu uztveršana, saprašana un izteikšana ar skaņām, kuras apvieno zīlībēs, vārdos, teikumos, mūsu izpratnē runā, kas var būt skaļi vai klusi. Lasīšana nav saistāma tikai ar informācijas nolasīšanu tekstā, bet gan arī ar dažādu datu nolasīšanas, apjēgšanas, sasaistīšanas pēc kopīgi mainīgajiem un analizēšanas procesa, kas vēlāk izpaužas refleksijā, radošā darbībā, pēc kuras var secināt, ka skolēns savu lasītprasmi spēj un izmanto citā, daudz augstākā kvalitātē kā iepriekš.

Metodoloģija

Lai skaidrotu, kādā veidā lasītprasmes jēdzienu saprot un interpretē Latvijas pedagogi, kuri ikdienā strādā ar sākumskolas skolēniem, tika veikts pētījums "Lasītprasmes jēdziens tā interpretācija – pedagogu skatījums". Tā ietvaros tika veikta 655 pedagogu (kvalifikācija – pirmsskolas/sākumskolas, sākumskolas, sākumskolas/pamatskolas skolotājs) sniegto atbilžu kvantitatīvā un jēgas kontentanalīze. Atbildes par to, kas ir lasītprasme, pedagogi sniedza gan interneta vietnē, gan apmeklējot pedagogu profesionālās pilnveides kursus "Lasītprasmes attīstīšana sākumskolā". Tika izvirzīts pētījuma mērķis.

Pētījuma mērķis: konstatēt, kā lasītprasmes jēdzienu skaidro Latvijas sākumskolas pedagogi.

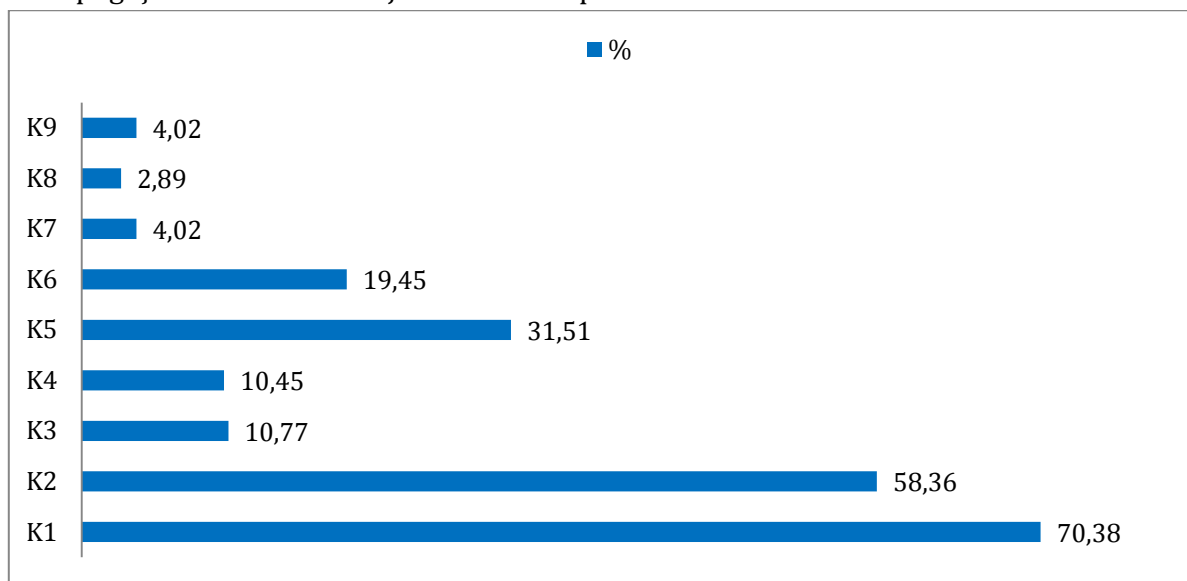
Pētījuma bāze: 655 Latvijas sākumskolas pedagogi.

Analizējot atbildes, tika izdalīti kontenti, pēc kā turpmākajā procesā tika veikti aprēķini (kvantitatīvā kontentanalīze), mērot iegūtā kontenta minēšanas biežumu. Šī pētījuma ietvaros svarīgi ir divi aspekti – viens, ka izdalīti, kādus jēdziena interpretācijas virzienus pauž Latvijas skolotāji (izveidotie kontenti un to apraksti), otrs – cik lielā mērā kāds no apgalvojumiem jeb interpretācijām ir biežāk lietotais profesionāļu vidē.

Tika izveidots iegūto kontentu paplašinātais skaidrojums (skat. pielikumu).

Rezultāti

1. attēlā atspoguļots kontentu minējumu biežums procentos.

1. attēls. Izdalīto kontentu minējumu biežums procentos

Tā kā sākumskolas skolotāja profesionālā darbība paredz mainību dažādos laika periodos, kuri paredz darbu ar ļoti dažādu un mainīgu skolēnu vecumposmu (1. klase, 2. klase, 3. klase u.tml.), analizējot katru kontentu atsevišķi, netika izdalīts skolotāju darbības lauks brīdī, kad tika sniegta atbilde, jo būtiski bija saprast skolotāja – profesionāļa – vispārīgo redzējumu, nevis skatījumu noteiktā periodā, jo skolotāja, kā noteiktas jomas profesionāļa, atbildes raksturam nevajadzētu saistīties ar attiecīgo brīdi – izglītības posmu, kurā strādā laikā, kad atbild uz jautājumu par jēdzienu. Tāpat svarīgi bija izprast jēdziena skaidrošanas galvenos aspektus, tādējādi procentuāli netika analizēts izveidoto komponentu minēto aspektu procentuālais dalījums.

Kā visbiežāk minētais aspekts ir saistīts ar uztveri, sapratni un izpratni, jēgpilnu lasīšanu un lasītā teksta novērtēšanu.

Izpratni var skaidrot kā jēgas veidošanu par sniegto informāciju tekstā. Tā būtībā sastāv no situāciju un informācijas, kas aprakstītas tekstā, rekonstruēšanas tā, lai gūtu priekšstatu par to, kas pausts. Izpratnes kvalitāte ir saistāma ar nozīmīgumu, kura tiek veidota saistībā ar skaidru teksta informāciju un lasītāja agrāko pieredzi un zināšanām. Šī saistība korelē ar lasītāja un teksta īpašībām un lasītāja metakognitīvajām spējām, resursiem (zināšanām, attieksmes un pašpiederzes) un lasīšanas motivāciju. (Golke, et al., 2015; Clinton, 2015; Zwaan & Radvansky, 1998)

Izpratnes kontrolēšana ir apzinātās uzmanības un apstiprināšanas process par lasītā saprašanu lasīšanas laikā. Tas skaidri nosaka precizitāti un emocionālo pusi, kura ir būtiska sākumskolas posmā, izjūtu saskaņotību. (Otero, 1998) Tieši sākumskolēna izpratnes spējas sniedz lasītājam iespēju saprast, ko autors vēlēties pateikt. (Cain, 2004; Primor, 2011)

Analizējot šo jautājumu plašāk, būtiskākais, kas parādījās šajā sadaļā, bija tas, ka skolotāji galvenokārt akcentē tieši, kā skolēns saprot un izprot tekstu. Netika noskaidrots, tāpēc radās diskutabls jautājums, vai skolotājs pēc būtības izdala sapratni un izpratni kā dažādus jēdzienus, vai tos pieņem un lieto kā vienādus. Tādējādi analīzes procesā šie abi jēdzieni netiek izdalīti. Tas, ka 70,38 % pedagogu uzskata izpratni un sapratni kā būtiskāko, iespējams, ir saistāms ar to, ka sākumskolas skolotāji darbojas attiecīgajā izglītības ieguves posmā. Iepriekšējās izglītības iegūšanas procesa valsts apstiprinātās vadlīnijas nosaka sākotnējās lasītprasmes apgūšanu skolēnam, kas uzsāk mācības sākumskolā. Tādējādi tas nozīmē, ka skolotājs sagaida, ka skolēns sākumskolā lasītprasmi jau spēs lietot kaut kādā viņa spējām un attīstībai atbilstošā kvalitātē, lai veiktu citas, ar mācību satura apguvi saistītas, operācijas. Lasītprasme būs kā instruments mācību satura apguves darbībai.

Šajā sadaļā bija ļoti precīzi nodalīts, ka skolēns jēgpilni lasa (saprot, kādu informāciju sniedz teksts), tas ir, tika nodalīta "tehniskā lasītprasme, lasīšana". Būtiski arī bija akcenti par to, ka skolotāji min, ka skolēns saprot (atbilstoši viņa spējām un attīstībai), kāpēc lasa. Šajā daļā mazāku uzsvāru skolotāji lika uz uztveres un lasītā teksta novērtēšanas aspektu. Domājams, ka uztveres neakcentēšanas biežums saistāms ar to, ka skolotājs neiedziļinās vai īsti nespēj atšķirt jēdzienus – uztver, saprot un izprot, tādejādi, iespējams, vienu un to pašu domu interpretē ar dažādiem jēdzieniem.

Lasītā teksta novērtēšanas aspekts ir saistāms galvenokārt ar lasītāja pieredzes veidošanos, pieredzes kvalitāti.

Lasītāja pieredzes aspekts saistāms kā viens no komunikācijas procesa aspektiem. Šī prasme ļauj iepazīt un uztver galvenokārt jau to, kas ir rakstīts uz papīra, bet, lai tas notiktu, ir nepieciešama iedziļināšanās aprakstītajos notikumos, kas prasa gan laiku, gan garīgu piepūli (Eiders, 1999). Pēc tā var izveidot jēdziena interpretāciju, ka lasītprasme ir informācijas iegūšanas veids, izmantojot garīgo un fizisko potenciālu, kuru proporcijas ir atkarīgas no lasāmā materiāla grūtības pakāpes.

Domājams, ka daudzi pedagogi atsevišķi neizdala lasītā teksta novērtēšanu, jo laikā, kad aizpildīja anketu, strādāja ar sākumskolas sākumposmu, kurā mācas skolēni, par kuriem nav iespējams apgalvot, ka viņi spēj novērtēt pēc būtības lasīto tekstu. Viņi spēj novērtēt, vadoties pēc savas pieredzes, kuru pēc būtības nav iespējams un nebūtu jāvispārina uz vispārējo fonu.

Kā otrs biežāk lietotais lasītprasmes jēdziena skaidrošanas aspekts bija saistīts ar tehnisku lasītprasmi. 58,36 % respondentu savā skaidrojumā min, ka lasītprasme ir prasme atpazīt, savienot, skaņot burtus un zilbes. "Nedeformējot" izlasīt vārdus un teikumus. Tāpat minēts, ka skolēns spēj "tehniski" (visbiežāk bez izpratnes) lasīt tekstu un ievērot pieturzīmes. Netiek akcentēta jebkāda darbība ar tekstu.

Jēdzienu "lasītprasme" var skaidrot arī kā māku atveidot skaņu ar burtiem, savienot burtus vārdos, uztvert, izprast, analizēt un novērtēt rakstītu tekstu, apzināties lasīšanas mērķi un izvēlēties atbilstīgu lasīšanas veidu, ievērojot lasītāja kultūru. Svarīgākie lasītprasmes kvalitātes rādītāji ir apzinātība, pareizība, izteiksmīgums un lasīšanas temps, kas nosacīti svarīgs ir tikai lasītprasmes apguvē un pilnveides sākuma posmā. (Anspoka, 2008; Ptičkina, 1997; Ozola, 2012)

Šāda parādība ir skaidrojama ar to, ka neformālās sarunās ar sākumskolas skolotājiem, viņi min, ka katru gadu palielinās to skolēnu skaits, kuri uzsāk mācības 1. klasē bez tehniskās lasītprasmes, atpazīst lielos drukātos burtus, bet nespēj tos lietot, lai lasītu. Tādējādi nav iespējams domāt par jebkādam tālākām tekstizpratnes darbībām.

Šajā pašā daļā būtiski ir minēt tempa/ātruma nozīmīgumu. Pedagogi min, ka skolēniem sākumskolas sākumposmā jāprot noteiktā tempā (lai netiktu "deformēts" teksts) lasīt. Tempa attīstīšana paredz tehniskās lasītprasmes kvalitātes uzlabošanu. Tikai jāakcentē tas, ka brīdī, kad tehniskā lasītprasme ir attīstīta noteiktā kvalitātē, visa uzmanība jāvelta tekstizpratnes darbībai, citādi skolēns spēs tikai lasīt tekstu, bet nespēs to izmantot savas attīstības nodrošināšanai.

Iespējams, ka lasītprasmes tehnika un temps ir saistīts ar trim aspektiem – viens, ka respondents laikā, kad sniedz atbildi uz jautājumu, strādā pirmajā klasē, kurā visbiežāk novērojamas šīs problēmas, otrs – strādā kādā no citiem sākumskolas posmiem un neizprot, ka laikā, kad skolēns strādā ar tekstu, veic dažādas domāšanas operācijas, lai iegūto informāciju izprastu, novērtētu un pielietotu, samazinās lasīšanas temps, trešais – ja skolēni lasa skaļi (arī kopā ar skolotāju), dažādu emocionālo aspektu sakarā lasīšanas temps samazinās, nevis, kad skolēns strādā patstāvīgi.

Gandrīz katrs trešais respondents (31,51 %) lasītprasmes jēdziena skaidrojumā min izmantošanas, analizēšanas, atcerēšanās, izdzīvošanas, sociālās iekļaušanās un būtiskākās informācijas atlasīšanas aspektu. Tas saistāms ar to, ka lasītprasme mācību satura apguves procesā, izglītošanās procesā saistāma ar izmantošanu, ka skolēns spēj noteiktā kvalitātē, kas ir arī viņa konkurētspējas radītājs, izmantot izlasīto informāciju. Izlasītās informācijas izmantošana ir saistāma ar citas lasītās informācijas veiksmīgāku un augstākā kvalitātē uztveršanu, izlasītās informācijas izmantošanu citu problēmjautājumu risināšanā jebkurā no zinātnēm un dzīves situācijām. Ikviens skolotājs vēlas, lai skolēns spētu izlasīto informāciju izmantot pēc iespējas augstākā kvalitātē, kas ir arī viens no lasītprasmes kvalitātes rādītājiem.

Īpaši, strādājot ar šodienas skolēnu un pilnveidojot viņa lasītprasmi, jāizprot vārda sapratnes un izmantojamības nepieciešamība. Mūsdienu skolēniem sākumā vajadzīgs pieredzi saistīt ar viņam pazīstamiem vārdiem, informācijām un situācijām, pirms viņš sāk lasāmo materiālu saprast un apgūt, izmantot.

Jau XVI gadsimtā J. A. Komenskis runā, ka mācību saturam jāatbilst reālajai dzīvei un jārespektē ikviena personība (Komenskis, 1992). Mācību satura kvalitāti, līdz ar to arī lasītprasmes pilnveidošanas līmeni un konkurētspēju no skolotāja puses noteiks, cik pārliecinoši izvēlētajos materiālos atklāsies konkrēta laikmeta notikumi un tajā ietverta dzīves pieņemtās normas vai arī cik precīzi un mērķtiecīgi tiks veidota diskusija ar metodiskajiem uzdevumiem, analizējot lasīto materiālu, tādējādi palīdzot ieraudzīt lasītājam aktuālās mūsdienu problēmas. (Ramsey, 2004)

Mūsdienu izglītības procesā jāakcentē, ka skolēns spēs veiksmīgi izmantot ikdienas situācijās un galvenokārt citos mācību priekšmetos savas prasmes, piedāvājot sevi kā noteiktā sabiedrībā konkurējošu personu, tādējādi motivējot sevi vēl vairāk lasīt, analizēt, interpretēt un piedāvāt jaunas idejas. (Aberšek, et al., 2009; Guthrie, 2002)

Cits aspekts šajā sadaļā ir saistīts ar analizēšanu. Tieši izlasītās informācijas analizēšana noteiks lasītā teksta novērtēšanas, izmantošanas un atgriezeniskās saites sniegšanas līmeni. Analizēšanas process un

tā kvalitāte saistāma arī ar būtiskākās informācijas atlasīšanu. Skolēns spēs kvalitatīvāk atlasīt informāciju, ja būs iepriekš veikta augstākā līmenī lasītā teksta analīze.

Atcerēšanās kā lasītprasmes jēdziena skaidrojuma aspekts saistāms ar to, ka skolēnam ir jāspēj veikt ļoti daudz operāciju ar lasīto tekstu gan lasīšanas laikā, gan pēc tā, un turpmākās darbības ar tekstu lasīšanas laikā un pēc tā var notikt tikai tad, ja skolēns atceras, ko izlasījis. Sākumskolas skolēnu atmiņa nav vēl attīstīta augstā līmenī, tāpēc būtiski ir atcerēties, ka, paaugstinot lasāmā materiāla saturisko un apjoma līmeni, tiek domāts par atmiņas līmeņa paaugstināšanos. Šo aspektu īpaši izdalīja ne visi respondenti (tie, kuri minēja šī kontenta aspektus). Tas skaidrojams ar to, ka atmiņu iespējams attīstīt gan dalīti no lasītprasmes, lai pēc tam lasītu augstākā kvalitātē, gan arī atmiņu trenēt, attīstot lasītprasmi.

Aptuveni katrs piektais respondents (19,45 %) lasītprasmes jēdzienu skaidro, izdalot atgriezeniskās saites sniegšanu, attieksmes veidošanu par lasīto un radošumu. Atgriezeniskā saite, kuru sniedz skolēns, ietver arī viņa attieksmi. Nozīmīgi, ka šis rādījums ir samērā zemā līmenī. Ja tikai katrs piektais pedagogs lasītprasmi saista ar refleksiju, kā skolotājs iegūst informāciju par skolēna lasītprasmes līmeni, ja viņš neraksta? Saruna, diskusija un vēlāk monologruna ir viens no galvenajiem veidiem, kas ļauj skolotājam novērtēt skolēnu kā lasītāju. Tāpat minams, ja skolēnam būs jāsniedz refleksija, tad viņam būs iemesls rast risinājumus jaunas lasītprasmes kvalitātes radīšanai.

Būtiski akcentējams, ka tikai 19,45 % lasītprasmes jēdziena skaidrojumā ietver radošās darbības aspektu. Tieši pēc dzirdētā vai redzētā (lasītā) skolēns spēs reflektēt, atdarināt jaunā kvalitātē, radīt kaut ko jaunu. Lasītprasmes līmenis būs viens no noteicošajiem, kādā kvalitātē notiks skolēna radošā darbība. Lai palielinātu radošās darbības kvalitāti, skolēnam ir "jāatgriežas" pie lasītā materiāla, jācenšas to izlasīt jaunā, augstākā līmenī, tāpēc tieši skolēna radošās darbības akcentēšana, kura darbojas uz iepriekšējās pieredzes analītisko darbību, veicina lasītprasmes attīstību jaunā kvalitātē.

Līdzīgi ir kontenti K3 (10,77 %) un K4 (10,45 %). Tie ietver skaidrojumu, ka lasītprasme ir skolēna prasme lasīt dažādu līmeņu tekstus, dažādus tekstus un orientēšanos tekstā (kontents K3). Domājams, ka tas ir saistīts ar to, ka sākumskolā skolēns tikai mācās dažādas lasīšanas tehnikas, iepazīst dažādus tekstus, tādējādi skolotāji šo sadaļu īpaši neakcentē. Tomēr būtiski analizēt šos datus no cita skatupunkta – ja skolotājs pats neskaidro, ka tas ir būtisks lasītprasmes kvalitātes radītājs un lasītprasmes jēdziena skaidrojuma aspekts, tad apšaubāms, cik lielā mērā šī joma tiks rosināta attīstīt sākumskolas posmā.

Šāds aspekts ir būtisks, jo lasītprasmes jēdziens tiek skaidrots kā nozīmīgs indivīda darbības process, kas kā nozīmīga prasme privātai, profesionālai un publiskai dzīvei. Tā tiek uzskatīta par personiskās un sociālās attīstības līdzekli kopumā. Mēs to uztveram kā plašu un daudzveidīgu zināšanu kopumu, spējas un attieksmes darbā ar tekstuālo informāciju (Doležalova, 2015). Indivīda darbības prasmes ar daudzveidīgu un plašu tekstuālo informāciju nosaka apgūt jaunas lasītprasmes lietošanas prasmes, stratēģijas un lasīšanas paveidus, kura kļuvusi par nepieciešamību mūsdienu lasītājam, jo tas ir priekšnoteikums, lai gūtu panākumus īpaši tiešsaistes lasīšanas aktivitātēs. (Kang, 2014)

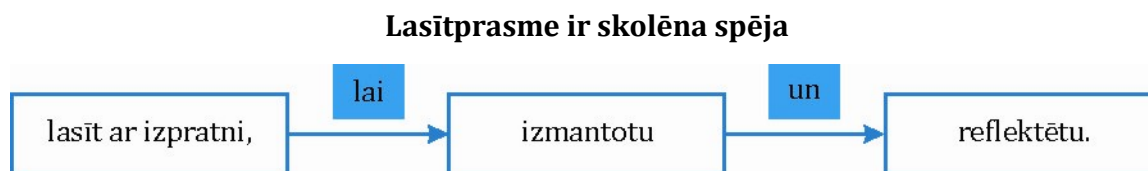
Lasītprasmes jēdziens tika skaidrots arī kā motivācija uzzināt, pieredzes paplašināšana, intereses radīšana (kontents K4). Protams, skolēna lasītprasmes kvalitāte savā ziņā nosaka, cik lielā mērā viņš būs motivēts uzzināt vairāk, jo mirklī, kad skolēns saprot, ka lasot var uzzināt vairāk, tad arī lasītprasmes kvalitāte, un mācīšanās motivācija palielinās. Līdzīgi ir ar interesi lasītprasmes jēdziena skaidrošanas aspektā skolēna lasītprasmes līmenis nosaka, cik lielā mērā viņš būs ieinteresēts lasīt daiļliteratūru. Palielinoties lasītprasmes kvalitātei kontentu K3 un K4 skaidrošanas laukā, skolēns spēs daudz labāk lasīt, piemēram, lasīt daiļliteratūru, to izprast, izmantot un reflektēt, tādējādi palielinot refleksijas kvalitāti, būs motivēts, ieinteresēts lasīt vēl vairāk.

Kā vismazāk ir izcelts domāšanas aspekts (kontents K8) (2,89 %). Tas, iespējams, skaidrojams ar to, ka viss iepriekšējais ir domāšanas darbības daļas. Ir daudz jāstrādā pie tā, lai lasītprasmes attīstību un jēdziena skaidrojumu noteiktu jaunā kvalitātē – kā domāšana, jo gandrīz tikai katrs 50. skolotājs lasītprasmi izceļ un saista ar vienlīdzības zīmi – domāšanu. Taču būtiski ir domāt arī par to, ka skolotāji, kuri izcēla jeb minēja domāšanu, bija minējuši arī izpratni u.tml., tādējādi nav izprotams, cik lielā mērā skolotājam ir skaidrs domāšanas jēdziena skaidrojums, kāpēc domāšanu izdala atsevišķi no domāšanas komponentiem.

Būtiski ir akcentējams lasītprasmes jēdziena skaidrojums caur emociju, izjūtu minēšanu (kontents K7). To izcēluši 4,02 % respondentu. Šajā gadījumā arī veidojas diskusija, vai skolotāji emociju un izjūtu jēdzienu saista ar refleksiju, tāpēc tos neizceļ, vai arī emocijas un izjūtas uzskata kā cita veida, atšķirīgus jēdzienus, nevis refleksijas daļu. Tieši emocijas un izjūtas var būt mūsdienu skolēnam kā noteicošais, lai reflektētu par izlasīto daiļliteratūras vai citu “problēmtekstu”.

Tātad pēc aprakstītā var pieņemt, ka interese un motivācija paplašināt savu pieredzi, lai varētu reflektēt, noteiks lasīšanas tehniku (kontents K2), izpratnes (kontents K1) un izmantošanas (kontents K5) kvalitāti.

Vadoties pēc datiem, kurus snieguši sākumskolas skolotāji, lasītprasmes jēdziens ir skaidrojams arī tā, kā parādīts 2. attēlā.

2. attēls. Lasītprasmes jēdziena skaidrojuma interpretācija

Šobrīd iztrūkstoša paliek tehniskā lasītprasme (pareizība un temps), kura nosaka lasītā teksta izpratnes kvalitāti, tādējādi arī izmantošanu un refleksiju.

Kopsavilkums

Lasītprasmes jēdziens šī brīža zinātniskajā telpā ir ļoti plaši interpretēts, kas savā ziņā nosaka lasītprasmes attīstības aspektus. Kā biežāko, skaidrojot lasītprasmes jēdzienu, pedagogi min uztveri, sapratni, izpratni, jēgpilnu lasīšanu un lasītā teksta novērtēšanu. Skolotāji kā būtiskāko akcentē, kā skolēns saprot un izprot tekstu.

Kā otrs biežāk lietotais skaidrojums bija saistīts ar tehnisko lasītprasmi, kas ir prasme atpazīt, savienot, skaņot burtus un zilbes. Šajā sadaļā pedagogi neakcentē nekādu papildu darbību ar tekstu. Pedagogi min lasīšanas tempa nozīmīgumu. Tā attīstīšana paredz tehniskās lasītprasmes kvalitātes uzlabošanos.

Gandrīz katrs trešais respondents lasītprasmes jēdziena skaidrojumu saista ar tās nozīmīgumu mācību satura apguves procesā – skolēns spēj noteiktā kvalitātē, kas ir arī viņa konkurētspējas rādītājs, izmantot izlasīto informāciju.

Aptuveni katrs piektais respondents lasītprasmes jēdzienu skaidro, izdalot atgriezeniskās saites sniegšanu, attieksmes veidošanu par izlasīto.

Zemā līmenī tika minēts aspekts, ka lasītprasmes jēdzienu var skaidrot kā skolēna prasmi lasīt dažādu līmeņu tekstus, iepazīt dažādus tekstus. Būtiski ir tas, ja skolotājs pats neskaidro lasītprasmi šādā aspektā, tad cik lielā mērā šis virziens tiks rosināts attīstīt sākumskolēnos.

Vismazāk ir izcelts domāšanas aspekts.

Apkopojot visus iegūtos datus, var secināt, ka lasītprasmes jēdziena skaidrojums Latvijas pedagogu vidū ir ļoti plašs, kas paredz dažādas sākumskolēnu lasītprasmes attīstības darbības interpretācijas. Ilgtermiņā strādājot pie tā, lai skolotāji paplašinātu savu izpratni sākotnēji tikai par jēdzienu, būtu iespējams radīt vidi, kurā pedagogs izprot lasītprasmes nozīmīgumu un daudz augstākā kvalitātē strādātu pie tā, lai sākumskolēnu lasītprasmes attīstība noritētu daudz veiksmīgāk.

References

- Aberšek, K. M., Ropič, M., Hus, V. (2009). Children's literature, teachers and integrative education: theory and school reality. *Problems of education in the 21st century*, Vol. 14
- Anspoka, Z. (2008). *Latviešu valodas didaktika. 1.–4. klase*. Rīga: Raka, 474 lpp.
- Birkert, S. (2012). Why Read? *School Library Journal*
- Clinton, V. (2015). Examining associations between Reading motivation and inference generation beyond Reading skill. *Reading Psychology*, pp. 1–26
- Eiders, Dž. (1999). *Efektīva komunikācija*. Rīga: Asja, 162 lpp.
- Golke, S., Dorfler, T., Artelt, C. (2015). The impact of elaborated feedback on text comprehension within a computer-based assessment. *Learning and Instructions*, No. 39, pp. 123–136
- Guthrie, J. T. (2002). *Preparing students for high-stakes test taking in reading. What research has to say about reading instruction*. Newark, DE: International Reading Association
- Kang, H. (2014). Understanding online reading throught the eyes of first and second language readers: An exploratory study. *Computers & Education*, No. 73, pp. 1–8
- Karule, A. (1997). *Ābece mācīšanas metodika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 111 lpp.
- Komenskis, J. A. (1992). *Lielā didaktika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 229 lpp.
- Latham G, Faulkner J. (2013). Teachers of reading: Where new narratives in the virtual informē practive. *Australian Journal of Language and Literacy*, Vol. 36, No. 1
- Maslo, I., Tiļļa, I. (2005). Kompetence kā audzināšanas ideāls un analītiskā kategorija. *Skolotājs*, Nr. 3, 4.–9. lpp.
- Otero, J. (1998). Influence of knowledge activation and context on comprehension monitoring of science texts. *Metacognition in educational theory and practice*, pp. 145–164
- Ozola, A. (2012). *Zēnu tekstizpratības uzlabošanas iespējas izglītības vadības kontekstā*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 181 lpp.
- Primor, L., Pierce, M. E., Katzir, T. (2011). Predicting reading comprehension of narrative and expository texts among Hebrew-speaking readers with and without a reading disability. *Ann. of Dyslexia*, No. 61, pp. 242–268
- Ptičkina, Ā. (1997). *Kā mācīsim bērņus lasīt un rakstīt?* Eksperimentāls metodisks līdzeklis skolotājiem un vecākiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 72 lpp.
- Ramsey, P. G. (2004). *Teaching and Learning in a Diverse World*. New York: Teachers College Press, p. 216
- Zwaan, R. A., Radvansky, G. A. (1998). Situation models in language comprehension and memory. *Psychological Bulletin*, No. 123(2), pp. 162–185

Pielikums

Kontenta kods (K...)	Skaidrojums, ko tas ietver
K1	Kontents ietver atbildes aspektu par: • uztveri (skolotājs min, ka lasītprasme, piemēram, ir saistīta ar teksta, informācijas, lasāmā materiāla uztveri); • sapratni un izpratni (skolotājs min atbildi, kurā minēts, ka lasītprasme saistīta ar teksta, lasītās informācijas, lasāmā materiāla saprašanu, izpratni, tāpat tika skaitītas arī atbildes, kas ietver jēgpilnu izpratni); • jēgpilnu lasīšanu, apzinātība, apzināta lasīšana (skolotājs min vārdu jēgpilns (locījumos), saistot to, ka skolēns saprot, ko lasa, kāpēc lasa, nedara to tehniski); • lasītā teksta novērtēšana (skolotājs min vārdus, kā lasītā teksta, informācijas, lasāmā materiāla novērtēšana).
K2	Kontents ietver atbildes aspektu par: • pareizu lasīšanu (skolotājs to atspoguļo kā gramatiski pareizu, nenorauj galotnes, neizdomā vārda beigas vai visu vārdu, lieto pareizas un atbilstošas pieturzīmes, pareiza burtu/skaņu savienošana, zilbju savienošana, nav akcentēts izpratnes, lietojamības vai emocionālais, vai motivējošais aspekts); • tempu (skolotājs min vārdus, kas saistīti ar tempa ievērošanu, kā, piemēram, steidzas, nesteidzas, “nedeformē” tekstu, atbilstošs temps u.tml.).
K3	Kontents ietver atbildes aspektu par: • lasīšanu dažādos līmeņos (skolotājs min vārdus, frāzes, kuras atspoguļo informāciju, ka skolēnam jāprot lasīt dažāda līmeņa teksti); • dažādu tekstu lasīšanu (skolotājs min vārdus vai frāzes, kurās tiek atspoguļota informācija par to, ka skolēnam jāprot lasīt dažādus tekstus atbilstoši nepieciešamajai dzīves situācijai); • orientēšanos tekstā (skolotājs min vārdus vai frāzes, kurās tiek atspoguļots, ka skolēnam jāprot orientēties tekstā – atrast informāciju, saskatīt galveno, to izcelt, kārtot informāciju u.tml.).
K4	Kontents ietver atbildes aspektu par: • motivāciju uzzināt (skolotājs min, ka lasītprasme var tikt skaidrota caur motivācijas jēdzienu, ka tas ir “instruments”, ar kuru skolēns būs motivēts vai nemotivēts uzzināt vairāk); • pieredzes paplašināšanu (skolotājs min, ka lasītprasme var būt kā skolēna darbības “instruments”, ar kā palīdzību var tik noteikta darbības kvalitāte, paplašināta pieredze); • savas prasmes pilnveidošanu (skolotājs min, ka lasītprasme ir līdzeklis, kas skolēnam palīdz pilnveidot savas prasmes); • intereses radīšanu (skolotājs min, ka lasītprasme var tikt saistīta gan ar intereses radīšanu par daiļliteratūru, gan par citas informācijas vai attiecīgās jomas lauka aptveršanu plašākā aspektā, izprotot, ka lasīšana ir veids, kā ikdienas darbības procesus padarīt skolēnam interesantākus.
K5	Kontents ietver atbildes aspektu par: • izmantošanu, lai risinātu citas problēmas (skolotājs min, ka lasītprasmes ir līdzeklis, ar kura palīdzību skolēns spēj iegūt informāciju, kuru pēc tam var izmantot, pielietot dažādu citu problēmjuautājumu risināšanai); • analizēšanu (skolotājs min, ka lasītprasme ir kā skolēna tālākās informācijas analizēšanas kvalitāte); • atcerēšanos (skolotājs min, ka skolēns spēj atcerēties izlasīto informāciju); • izdzīvošanu (skolotājs min, ka skolēns lasot iegūst informāciju, ar kuru var izdzīvot ikdienas procesos);

	• sociālo iekļaušanos (skolotājs min, ka lasītprasmē ir saistāma ar sociālo iekļaušanos, ka tā ir veiksmīgas iekļaušanās viens no nosacījumiem, analizē sociālo aspektu); • būtiskākās informācijas atlasīšanu (skolotājs min, ka skolēns spēj veiksmīgi, sākotnēji ar palīdzību, vēlāk pats atlasīt galveno informāciju, spēj noteikt, kas ir galvenā informācija, to izmantot tālākās darbības, analīzes procesā); • nozīmīgumu izglītības ieguves procesā (skolotājs akcentē, ka lasītprasmē ir nozīmīga, lai skolēns veiksmīgi un noteiktā kvalitātē iegūtu izglītību, apgūtu mācību satura jautājumus).
K6	Kontents ietver atbildes aspektu par: • atgriezeniskās saites sniegšanu citiem (skolotājs min, ka skolēns spēj iegūto informāciju tieši vai interpretētu sniegt citiem, tā var būt gan verbāla, piemēram, atstāstot, diskutējot, jautājot, izsakot viedokli, monologruna, gan neverbāla, piemēram, tekstveidne, viedoklis, pārdomu darbs); • attieksmes veidošanu par izlasīto (skolotājs min, ka skolēnam izveidojas attieksme, nostāja, pozīcija pret to, ko izlasījis); • radošumu (skolēns spēj iegūto informāciju radoši izmantot (ilustrācijas, teksta turpināšana, jaunrade u.c.)).
K7*	Kontents ietver atbildes aspektu par: • emocijām (skolotājs min, ka skolēns pauž emocijas (pozitīvas un negatīvas) lasīšanas procesā un/vai pēc tā); • izjūtas (skolotājs min, ka skolēns apzinās savas izjūtas lasīšanas procesā un/vai pēc tā).
K8*	Kontents ietver atbildes aspektu par: • domāšanu (skolotājs akcentē smadzenārbības procesus).
K9**	Kontents ietver atbildes aspektu par: • izteiksmīgumu (skolotājs min vārdu savienojumu “izteiksmīga lasīšana”, akcentu lietošanu, frāzējums, uzsvāri, saprotamība u.c.).

* Kontentus K7 un K8 iespējams pievienot kā skaidrojošu aspektu kādā no iepriekšējiem kontentiem, taču pētījuma procesā – atbilžu atlases un analīzes laikā – tika pieņemts tos izdalīt kā atsevišķus, jo tie ir ļoti netradicionāli, ārpus bieži pieņemtā teorētiskā skaidrojuma, saistīts ar skolotāju iespējamo netradicionālo, mūsdienīgo un starpdisciplināro skatījumu.

** Kontents K9 tika izdalīts atsevišķi, jo izteiksmīgums ir skatuves darbības daļa, kura paredz lasītājam iepriekš sagatavoties. Nav iespējams mērīt un vērtēt skolēna lasītprasmi izteiksmīguma aspektā, ka tiek piedāvāts viņam iepriekš neiepazīts materiāls. Taču šī kontenta izdalīšana un analizēšana rāda, cik lielā mērā mūsdienu pedagogs pievērš uzmanību izteiksmīgai – mākslinieciskai lasītprasmei.

INOVĀCIJPRATĪBAS PILNVEIDOŠANAS NEPIECIEŠAMĪBA LATVIJĀ

THE NECESSITY FOR ENHANCEMENT OF INNOVATION LITERACY IN LATVIA

Barba Lielbārde, Mg.oec.,
 Biznesa augstskola Turība, Latvija
 E-pasts: Barba.Lielbarde@gmail.com

Abstract

With advances in technology and new forms of business management, the importance of innovation in corporate management is increasing. Innovation is one of the most important factors in promoting the competitiveness of an enterprise.

The aim of the study is to investigate the need for innovation literacy enhancement in Latvia. An evaluation of existing literature and official organization reports was carried out. The literature was chosen according to Booth, Sutton and Papaioannou's approach (Booth, Sutton, Papaioannou, 2016), which provides for a systematic literature search process with subsequent bibliographic sorting, verification and documentation of the initially chosen literature. A critical, systematic review of the secondary data and their content analysis, as well as interviews with Latvian business executives, was conducted.

The author analyses the factors characterizing corporate management strategy and the Latvian business environment in the field of innovation, as well as defines the concept of innovation literacy.

The research results reveal the need to improve innovation literacy in Latvia in order to increase the competitiveness of the state and enterprises.

Atslēgas vārdi: inovācijas, inovācijpratība, uzņēmumu inovatīva vadība

Ievads

Termins “inovācija” ir radies no latīņu vārda *innovatio*, kas nozīmē jauninājumu, pārmaiņas. Inovācija ir zinātnisks vai tehnisks jaunums, jauninājums vai jaunievedums (Baldunčiks, 1999, 308). Latvijas Centrālā statistikas pārvalde (CSP) inovācijas ir definējusi kā jaunu vai būtiski uzlabotu produktu (preču vai pakalpojumu) vai procesu, jaunas tirgdarbības metodes vai jaunas organizatoriskas metodes ieviešanu uzņēmuma praksē, darba vietas organizācijā vai ārējās attiecībās, nosakot, ka inovācijām ir jābūt piedāvātām tirgū, jo tikai tad jauni procesi, produkti, tirgdarbības metodes vai organizatoriskās metodes ir ieviestas, kad tās faktiski izmanto uzņēmuma darbībā. (CSP, 2015)

Izvērtējot uzņēmumu vadības stratēģiju raksturojošos faktoros, kā prioritāru inovāciju vadībai uzņēmumā var norādīt funkcionālā līmeņa stratēģiju, kas ir saistīta ar paša uzņēmuma mērķu sasniegšanai atbilstošāko rīcību. Izmantojot inovācijas uzņēmumu vadībā, tiek radītas iespējas veikt izmaiņas uzņēmuma darbībā, tādējādi veicinot inovāciju vadību attiecīgajā uzņēmumā, palielināt klientu apmierinātību ar uzņēmuma piedāvāto produktu vai pakalpojumu. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (TK) 2016. gada 15. marta sēdē tika nolemts vārdu savienojumus ar vārdu “pratība” ieteikt lietot salikteņu formā (veselībpratība, datorpratība u.c.) vai sarežģītākos gadījumos var veidot vārdkopterminu, kura otrais komponents ir “pratība” (Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, 2016). Ņemot vērā TK lēmumu zināšanu kopumu par produktu, procesu, mārketinga un organizatorisko procesu jauninājumu praktisku pielietojumu uzņēmējdarbības vadībā var definēt kā **inovācijpratību**.

Latvijas Nacionālā attīstības plāna (LNAP) 2014.–2020. gadam viens no rīcības virzieniem ir noteikts veidot izcilu uzņēmējdarbības vidi. Tāpat plānā ir atrunāts, ka augstas kvalitātes nodrošināšana un darba ražīguma kāpināšana ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem uzņēmēju konkurētspējas paaugstināšanai, tādēļ uzņēmēji tiek mudināti regulāri vērtēt savu resursu izmantošanas efektivitāti, darbinieku darba ražīgumu un inovāciju potenciālu. Attiecībā uz zinātnes nozīmi uzņēmējdarbībā LNAP norāda uz nepieciešamību sadarboties zinātnes un uzņēmējdarbības jomām, lai radītu aizvien jaunus inovatīvus un radošus, globālajā tirgū konkurētspējīgus produktus un pakalpojumus (Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam, 2012, 17, 23). Autoresprāt, LNAP formulējums norāda uz neprecīzu termina inovācija izpratni, jo inovatīvi produkti un pakalpojumi jau ir jauninājums, tāpēc formulējumā “jaunus inovatīvus produktus” vārds “jaunus” ir lieks. Šāda neprecīza termina izpratne likumdevēja līmenī norāda uz akūtu nepieciešamību pilnveidot vadītāju sagatavošanas procesu tieši inovācijpratībā. Tāpat jāpiebilst, ka LNAP periodā no 2021. gada nepieciešams paredzēt valdības līmenī iesaisti inovācijpratības apgūšanā.

Rakstā tiek analizēta inovācijpratība Latvijā, kā arī nepieciešamība to uzlabot gan Latvijas uzņēmumu vadītāju skatījumā, gan ņemot vērā statistikas datus par inovācijām Latvijā kopumā.

1. Metodoloģija

Pētījums tika veikts no 2017. gada augusta līdz 2018. gada janvārim.

Pētījuma mērķis: noskaidrot nepieciešamību pilnveidot inovācijpratību Latvijā.

Pētījuma jautājums: vai Latvijā ir nepieciešams pilnveidot inovācijpratību?

Pētījumā tika izmantotas kvalitatīvās pētījumu metodes, analizējot sekundāros datus un veicot tiešās datorizētās telefonintervijas (CAPI – *Computer Assisted Personal Interwievers/Interwies*) (*Creative Research Systems*, 2012) ar uzņēmumu vadītājiem. Intervijām izlase tika veidota pēc Džona Dudovska (*John Dudovskiy*) aprakstītās lineārās sniega bumbas principa (*Dudovskiy*, 2018). Interviju mērķis bija noskaidrot Latvijas mazo un lielo uzņēmumu vadītāju viedokli par inovāciju jēdziena izpratni, kā arī inovāciju izmantošanas prasmēm un to pilnveidošanas nepieciešamību uzņēmumos. Interviju laikā informantiem tika uzdoti jautājumi par inovāciju jēdziena izpratni, kā arī inovāciju izmantošanas prasmēm, nepieciešamību un situāciju Latvijas uzņēmējdarbībā. Tāpat tika noskaidrots uzņēmēju viedoklis par inovāciju izmantošanu uzņēmumu vadībā un iespējām mainīt konservatīvo uzņēmumu vadītāju uzskatus attiecībā uz inovāciju izmantošanu.

Līdz šim intervēti trīs uzņēmumu vadītāji, no kuriem viens pārstāvēja telekomunikāciju nozari (19.01.2018.), otrs pārstāvēja informāciju un komunikāciju uzņēmumu (17.01.2018.), bet trešais – auditoruzņēmumu (26.01.2018.). Lai iegūtu reprezentatīvus datus, uzņēmumu vadītāju intervēšana tiek turpināta līdz 25 intervijām.

2. Literatūras analīze

Inovāciju izmantošanas iespēju noteikšanai Latvijā tika analizēti gan statistikas dati par inovatīviem uzņēmumiem valstī, gan arī veikta literatūras analīze par uzņēmumu vadību kopumā un iespējām izmantot inovācijas uzņēmumu vadībā. Statistikas dati liecina par manāmu stagnāciju inovatīvo uzņēmumu skaita svārstībās Latvijā 10 gadu laikā (skat. 1. tabulu).

Inovatīvo uzņēmumu skaits Latvijā (CSP, 2017)

Darbinieku skaits	2006–2008	2008–2010	2010–2012	2012–2014
Pavisam	1408	1234	1441	1276
10–49	935	873	1008	828
50–249	372	286	349	351
> 250	101	75	84	97

Inovatīvo uzņēmumu skaits Latvijā 10 gadu laikā ir svārstījies nelielās robežās, lielākais kritums bijis mazo uzņēmumu (darbinieku skaits līdz 49) grupā, bet ekonomiskā krīze ietekmējusi vidējo uzņēmumu grupu (darbinieku skaits no 50 līdz 249) (CSP, 2017). Šādas svārstības norāda uz to, ka uzņēmumos nav pietiekamas zināšanas inovāciju vadībā.

Zinātnē ir sastopami vairāki inovāciju vadību ietekmējoši faktori, kas veicina vai kavē inovāciju vadību konkrētā uzņēmumā:

- 1) uzņēmuma iekšējie avoti:
 - uzņēmuma vadītāja, dibinātāja un menedžera izglītība un iepriekšējā darba pieredze,
 - darbinieku iemaņas un kvalifikācija,
 - tehnoloģiskā kapacitāte;
- 2) uzņēmuma ārējie avoti:
 - zināšanu apmaiņa starp dažādiem uzņēmumiem un institūcijām, tajā skaitā piegādātājiem, klientiem, asociācijām un atbalsta aģentūrām,
 - uzņēmuma atrašanās vietas ietekme zināšanu apmaiņas procesā,
 - saņemtā institucionālā atbalsta veidi un būtība,
 - tirgus raksturlielums. (Volkova u.c., 2010)

Minētie faktori akcentē zināšanu un pieredzes nozīmi inovāciju vadībā, nelielu daļu nozīmīguma piešķirot tehnoloģiskajai kapacitātei. Lai uzņēmums spētu konkurēt gan vietējā, gan ārvalstu tirgos, tā vadītājam jāizvēlas darbībai atbilstoša stratēģija. Pamatstratēģijas var iedalīt trīs līmeņos:

- 1) korporatīvā līmeņa stratēģijas;
- 2) biznesa līmeņa stratēģijas;
- 3) funkcionālā līmeņa stratēģijas. (Volkova u.c., 2010)

Izvērtējot stratēģiju raksturojošos faktoros, funkcionālā līmeņa stratēģiju vajadzētu noteikt kā prioritāru stratēģiju inovāciju vadībai uzņēmumā, jo tā ir saistīta ar paša uzņēmuma mērķu sasniegšanai atbilstošāko rīcību. Saskaņā ar T. Volkovas (Volkova u.c., 2010) stratēģiju dalījumu, funkcionālā līmeņa stratēģijas tiek iedalītas četrās apakšstratēģijās:

- 1) efektivitātes paaugstināšanas stratēģija;
- 2) kvalitātes paaugstināšanas stratēģija;
- 3) jaunievedumu stratēģija;
- 4) atsauce klientu vēlmēm. (Volkova u.c., 2010)

Jaunievedumu stratēģijas ietvaros inovāciju radišanā ir noteiktas arī iespējas veikt izmaiņas uzņēmuma darbībā, lai veicinātu uzņēmuma konkurētspēju, tādējādi veicinot inovāciju vadību attiecīgajā uzņēmumā, palielināt klientu apmierinātību ar uzņēmuma piedāvāto produktu vai pakalpojumu. Jāmin, ka viens no būtiskajiem faktoriem ir arī uzņēmuma izmaksu samazināšana, palielinot tā darbības efektivitāti. Veicot uzņēmuma darbības efektivitātes aprēķinus, iespējams noteikt inovāciju vadībai nepieciešamo izmaksu daudzumu. Viens no šādas stratēģijas virzieniem ir klasteri. Klasteri tiek definēti kā **noteiktā ģeogrāfiskā teritorijā izvietotu līdzīgu vai saistītu uzņēmumu sadarbības modelis, ko vieno kopējs**

tirgus, izmantojamās tehnoloģijas un zināšanas, piegādātāji, darbinieki un atbalstošās organizācijas.

Tiek norādīts, ka klasteris ietekmē uzņēmuma konkurētspēju trīs virzienos:

- 1) tiek paaugstināta uzņēmuma efektivitāte,
- 2) tiek veicināta inovāciju ieviešana uzņēmumos, kas stimulē to konkurētspēju nākotnē,
- 3) klastera ietvaros nereti tiek veidoti jauni uzņēmumi, kuri stiprina paša klastera darbību.

(Volkova u.c., 2010, 68–69)

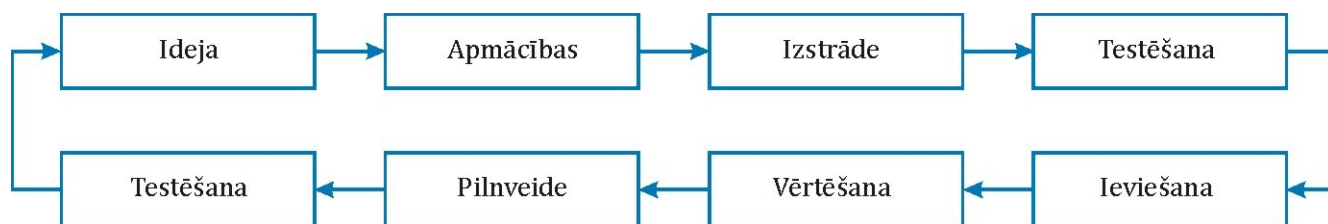
Savukārt R. Aleksejenko uzsver valstu un to ekonomiku nozīmi spējā konkurēt ar uzņēmējdarbības vides kvalitāti, kā arī spējā radīt inovāciju un prasmīgi to eksportēt. R. Aleksejenko uzskata, ka Latvijas valsts un uzņēmēju konkurētspējas priekšrocības turpmāk būs atkarīgas no prasmes izmantot jaunākās tehnoloģijas, attīstīt inovāciju un rast jaunus noieta tirgus, kā vienu no būtiskākajiem konkurētspēju veicinošajiem faktoriem norādot spēju sadarboties – nozaru un starpnozaru griezumā, ar saistīto nozaru uzņēmējiem, ar zinātniskām un pētniecības institūcijām, uzņēmējdarbības attīstītājiem un citiem tirgus spēlētājiem. R. Aleksejenko klasteri definē kā **komersantu, pētniecības, izglītības un citu saistīto institūciju sadarbības tīklu, kas darbojas noteiktā tautsaimniecības nozarē vai savstarpēji saistītās nozarēs, izmanto radniecīgas tehnoloģijas un līdzīga profila darbaspēka resursus, sastāv no juridiski neatkarīgiem komersantiem, kas ir savstarpēji konkurējoši un vienlaicīgi realizē savstarpēju sadarbību** (EM, 2017). Tādējādi var secināt, ka klasteru stratēģijas ietvaros pat savstarpēji konkurējoši uzņēmumi un valstis, apvienojot tikai viņu rīcībā esošus resursus, var veicināt uzņēmējdarbības attīstību. Ņemot vērā, ka sadarbība tiek veidota ar konkurējošiem uzņēmumiem, tas paralēli arī rada nepieciešamību katram atsevišķam uzņēmumam un valstij pastāvīgi pilnveidoties un attīstīties, lai nezaudētu esošo pozīciju konkurentu vidū.

Jau 2004. gadā I. Forands ir uzsvēris inovāciju lomu ekonomikas un panākumu virzībā, skaidrojot, ka par galveno vērtību kļūst cilvēka idejas, līdz ar to vienīgā priekšrocība ir apmācības, lai izprastu inovācijas kā galveno produkta, stratēģijas, mārketinga un vadības pārmaiņu faktoru (Forands, 2004, 75–77).

I. Forands ir definējis produkta ražošanas menedžmenta ciklu:

- 1) ideja,
- 2) izstrāde,
- 3) ieviešana,
- 4) ražošana,
- 5) vērtēšana,
- 6) utilizācija,
- 7) apkalpošana,
- 8) realizācija. (Forands, 2004, 80)

Tādējādi produkta ražošanas menedžmenta ciklu iespējams adaptēt arī inovāciju vadības ciklam, kur tāpat pirmsākums ir ideja, izstrāde un ar vairākiem starpposmiem beigās ir realizācija (skat. 1. attēlu).

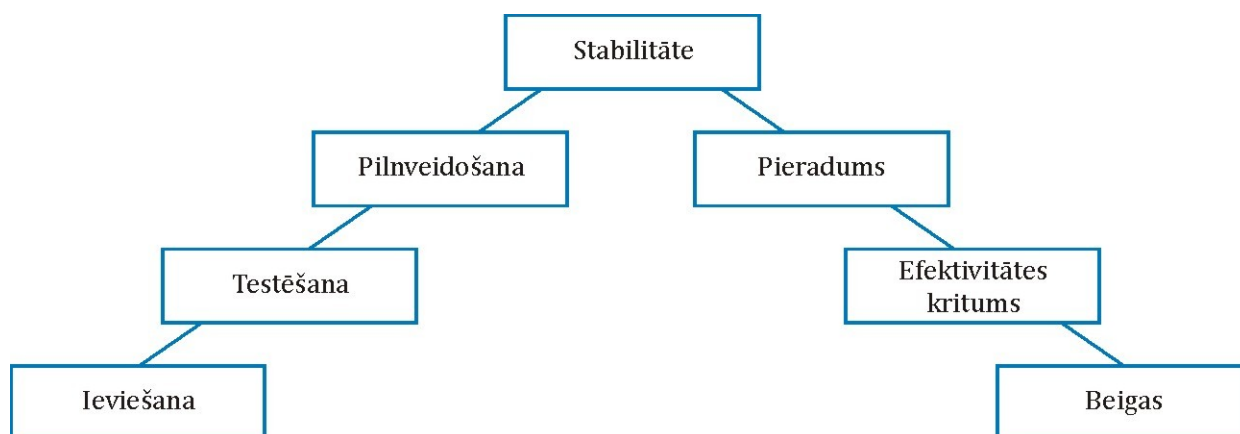
1. attēls. **Inovāciju vadības cikls**

(adapēts pēc I. Foranda, 2004, 80)

Izstrādājot jaunievedumu stratēģiju, uzņēmuma vadībai būtu jāparedz arī inovāciju vadības ieviešanas cikls, kurā ideju par nepieciešamību ieviest inovāciju vadību autore skaidro kā uzņēmuma darbības

efektivitātes rādītāju analīzes rezultātu. Ieviešot inovāciju vadību, nepieciešams veikt apmācības gan uzņēmuma vadībai, gan darbiniekiem par jaunās stratēģijas nepieciešamību, pārmaiņām un ietekmi uz uzņēmuma turpmāko darbību, tajā skaitā darbinieku turpmākajām funkcijām un uzdevumiem. Tikai pēc apmācībām un izskaidrojošā darba veikšanas iespējams uzsākt jaunievedumu stratēģijas ieviešanu, lai uzņēmuma darbiniekiem nerastos nedrošības sajūta par savu un uzņēmuma turpmāko darbību. Ņemot vērā to, ka jaunievedumu stratēģija uzņēmumā ir līdz noteiktam brīdim nerealizētu funkciju veikšana, nepieciešams stratēģijas ieviešanas un realizēšanas procesā veikt nepārtrauktu pārbaudi un ietekmes uz uzņēmuma efektivitātes rādītājiem izvērtēšanu, nepieciešamības gadījumā veicot pilnveidošanu, atkārtotu pārbaudi un, iespējams, arī jaunu ideju radīšanu.

Ieviešot jaunus procesus uzņēmuma vadībā, nepieciešams paredzēt jaunievedumu dzīves ciklu, kas var tikt realizēts, pamatojoties uz I. Adizes izveidoto uzņēmuma dzīves cikla modeli (Adize, 2004, 10), kuru iespējams adaptēt arī inovāciju vadībā (skat. 2. attēlu).

2. attēls. Inovāciju vadības dzīves cikls

(adaptēts pēc I. Adizes, 2004, 10)

Cikla sākumā tiek veikta inovāciju vadības ieviešana, kas ir secīgs process pēc uzņēmuma darbības efektivitātes izvērtējuma un lēmuma pieņemšanas par inovāciju vadības ieviešanu. Nākamais cikla posms ir inovāciju vadības testēšana, lai noteiktu nepieciešamos pasākumus sistēmas pilnveidošanai. Brīdī, kad inovāciju vadība ir ieviesta un pilnveidota, tā nokļūst stabilitātes posmā un realizē savu galveno funkciju – veicināt uzņēmuma darbības efektivitāti. Brīdī, kad inovāciju vadība ilgstoši ir stabilitātes līmenī, rodas pieradums un efektivitātes kritums, jo ieviestie procesi vairs nav inovatīvi, tie kļūst par ikdienu, tādējādi rodas rutīna un inovāciju vadības procesa beigas. Inovāciju vadības procesa beigu posmā iespējams veikt uzņēmuma darbības efektivitātes izvērtējumu un nepieciešamības gadījumā ieviest nākamo līmeni inovāciju vadības procesos, tādējādi atgriezties cikla sākumā un virzīties stabilitātes virzienā. Jebkurā no cikla posmiem iespējams nokļūt citā posmā, kas ne vienmēr ir nākamais līmenis. Lai stabilitātes līmenis neturpinātos pieraduma līmenī, iespējams veikt procesa pilnveidošanu, testēšanu un nepieciešamības gadījumā arī jauna procesa ieviešanu, tādējādi nodrošinot nepārtrauktu uzņēmuma attīstību un darbības efektivitātes nodrošināšanu.

Dr.oec. Sergejs Boļšakovs (2006) norāda, ka izpratne par inovācijas procesa norisi sniedz zināmu priekšstatu par inovatīvo aktivitāšu kopumu idejas virzīšanai ceļā uz jaunu un konkurētspējīgu produktu vai tehnoloģiju. S. Boļšakovs inovāciju procesu raksturo kā apzināti plānotu un organizētu, nepārtrauktu procesu, lai paaugstinātu darba produktivitāti un darba procesā izmantojamo resursu atdevi, samazinātu ražošanas vai pakalpojumu sniegšanas izmaksas. Atsaucoties uz attīstītāko pasaules valstu pieredzi, konstatēts, ka inovācijas rezultātā produkcijas vērtībā ievērojami pieaugusi tā daļa, kas saistīta ar pētījumiem, eksperimentiem, informātiku, mārketingu un citiem nemateriālajiem elementiem. S. Boļšakovs, pamatojoties

uz OECD Oslo rokasgrāmatu un Frascati rokasgrāmatu par inovācijām kā produktu un procesu tehnoloģisko inovāciju, norāda uz septiņām aktivitāšu grupām, kas jāiekļauj inovāciju procesā:

- 1) pētniecība un tehnoloģiju attīstība – fundamentālie un lietišķie pētījumi, kā arī tehnoloģiju attīstība;
- 2) nemateriālo tehnoloģiju iegūšana – licences, patenti, preču zīmes u.c.;
- 3) materiālo tehnoloģiju iegūšana – tehnoloģisku pamatlīdzekļu iegūšana produktu vai procesu inovāciju ieviešanai;
- 4) industriālā inženierija – izmaiņas ražošanas iekārtās, ražošanas procesā un kvalitātes kontroles mehānismos;
- 5) jaunu produktu mārketingš;
- 6) ražošanas uzsākšanas aktivitātes;
- 7) dizaina darbs – plāni, skices, shēmas. (Boļšakovs, 2006)

S. Boļšakovs akcentē izglītības, zinātnes un uzņēmējdarbības ciešo sadarbību, norādot, ka ideju komercializācijas process ir darba un laika ietilpīgs, kā arī prasa ļoti ciešu augstākās izglītības, zinātnes un biznesa sadarbību. Nozīmīgu vietu šajā procesā ieņem pētniecības aktivitātes, kas parasti ir finansiāli ietilpīgas. (Boļšakovs, 2006)

Var piekrist S. Boļšakova viedoklim par nepieciešamību sadarboties izglītības, zinātnes un uzņēmējdarbības struktūrām ne tikai inovāciju procesa nodrošināšanai, bet arī inovāciju pratībai un vadībai. Papildus nepieciešams veidot ciešu sadarbību ar valsts un pašvaldību iestādēm gan normatīvo regulējumu izstrādē un ieviešanā, gan finansiālā atbalsta sniegšanā dotāciju, subsīdiju, nodokļu atvieglojumu un atalgojuma veidā. Līdz šim aptaujātie uzņēmumu vadītāji arī atzinuši, ka konkurētspējas paaugstināšanai un uzņēmuma izaugsmes veicināšanai liela nozīme ir komercstruktūru sadarbībai ar akadēmiskajām struktūrām, kā arī investīcijām pētījumos un zinātnē.

Veicot sekundāro datu analīzi, tika konstatēts, ka saskaņā ar Globālā inovāciju indeksa datiem (*GII Framework*, 2017), kur Latvija ir ierindota 33. vietā, Latvijā ir zems kopējo inovāciju veicinošo faktoru indekss, kur 35 faktoru vērtējumā visaugstākais indekss ir uzņēmējdarbības uzsākšanas iespējām, bet viszemākais ir izdevumiem Globālās pētniecības un attīstības uzņēmumiem, kā arī vidējam augstskolu līmenim ES valstu vidū.

Kornela universitāte (*Cornell university*) sadarbībā ar pasaules vadošo biznesa augstskolu INSEAD (*Business school INSEAD*) un Pasaules intelektuālā īpašuma organizāciju (*World Intellectual Property Organization (WIPO)*) ir izveidojusi GII analītisko izvērtējumu, ņemot vērā septiņus faktorus, kas ietekmē inovāciju līmeni valstī kopumā (*Dutta, et al., 2017, 317*), kur cita starpā ir uzsvērti arī uzņēmējdarbības daudzveidība, ietverot uz zināšanām balstītu darbinieku nodrošināšanu, inovāciju izmantošanu un zināšanu apguvi.

3. Rezultāti un diskusija

Inovācijpratības pilnveidošanas nepieciešamības noskaidrošanai tiek aptaujāti Latvijas vidējo un lielo uzņēmumu vadītāji. Līdz šim iegūtie rezultāti norāda uz to, ka nozīmīgākais faktors inovatīvai uzņēmējdarbībai ir uzņēmumu vadītāju gatavība pārmaiņu vadībai, kā arī uzņēmumu darbinieku iesaiste ideju radīšanas procesā. Uzņēmumu vadītāji inovāciju terminu skaidro kā **jaunas, līdz šim nebijušas lietas šī vārda plašākā nozīmē. Procesus, sistēmas, iekārtas, kas līdz šim nav bijis. Inovācijas ietver zināmu riska komponenti, kad tiek izmēģināts kaut kas jauns, bet nav iespējas prognozēt rezultātu.** Tāpat inovāciju jēdziens tiek skaidrots kā jaunrade, kas ietver arī tehnoloģiskās zināšanas, kā arī pētījumus un attīstību.

Informantu uzskati par izpratni par inovācijām Latvijas biznesa vidē ir dažādi. Viens uzskata, ka lielo uzņēmumu vidū Latvijā ir vērojama moderna un inovatīva uzņēmumu pārvaldība, norādot, ka mazo uzņēmumu vidū varētu būt kādi labi piemēri, bet par tiem trūkst informācijas. Cits informants uzskata, ka ir atsevišķi labi piemēri inovatīvā uzņēmumu pārvaldībā, taču ir diezgan liela “pelēkā masa”, kur izpratne par inovācijām ir zema. Tā kā inovācija ir arī investīcija, tad novērots, ka Latvijā nav populāri investēt uzņēmuma attīstībā. Informants uzskata, ka Latvijā investē mazāk nekā vajadzētu. Latvijā inovācija ir neatņemami saistīta ar tās pielietojumu. Ieguldīt inovācijā bez jau iepriekš zināma pielietojuma Latvijā pavisam neesot populāri.

Jautājumā par inovāciju izmantošanas prasmēm informanti uzsver cilvēka spējas un vēlmi veikt pārmaiņas vai ieviest jauninājumus. Šīs prasmes nav iegūstamas izglītības procesā, bet gan izmantojot un attīstot paša uzņēmuma vadītāja cilvēciskās spējas un motivāciju pārmaiņām. Inovāciju izmantošanas prasmes tiek skaidrotas kā prāta stāvoklis, kas nosaka nevis to, vai cilvēks ir vai nav gatavs mainīties, bet gan to, vai ir pati vēlme pārmaiņām. Tāpat tiek norādīts, ka Latvijā pastāv kultūra, kas varētu būt atbilstoša tam, lai inovācijas rastos un noturētos. Kā riska faktors tiek norādīti dažādu uzņēmumu inovāciju departamenti, jaunu biznesu attīstības dienesti, struktūrdaļas, departamenti, kur darbinieku galvenais uzdevums ir nākt uz darbu un radīt inovācijas, kas nav produktīvi, jo inovāciju radīšana nav mākslīgs process, bet gan dabisks process noteiktos apstākļos. Inovāciju izmantošanā būtiskākais faktors tiek minēta uzņēmumu vadītāja spējas un gatavība piešķirt resursus inovāciju radīšanai vai izmantošanai, kā arī liegt resursus gadījumos, kad inovāciju radīšana vai izmantošana nav rentabla. Informanti norāda, ka inovāciju izmantošanas prasmju apgūšanai vai pilnveidošanai nepieciešams atbilstošs pasaules redzējums (*mindset* – angļu val.), kā arī savstarpēja tīklošanās, viedokļu un ideju apmaiņa dažāda līmeņa vadītāju starpā pašu uzņēmumu iekšienē.

Attiecībā uz inovāciju izmantošanu uzņēmumu vadībā informanti norāda, ka uzņēmuma iekšējo procesu inovācija ir viens no aktuālākajiem procesiem uzņēmumu vadībā Latvijā, kur viens no piemēriem tiek minēts – iekšējo procesu robotizācija. Tāpat tiek uzsvērts vēsturiskais aspekts, kur Francijas imperatora Bonaparta Napoleona armija tiek minēta kā pirmsākums klasiskai korporatīvai pārvaldībai. Kā piemērs tiek minēts inovatīvs personāla pārvaldības process, pieņemot darbiniekus ar zināšanām, kas ir virs vidējā līmeņa. Tāpat uzņēmumā tiek noteikti nevis individuāli, bet kopēji mērķi, lai neradītu intrigas un iekšēju konkurenci darbinieku starpā.

Jautājot, kas nepieciešams konservatīvo uzņēmumu vadītāju uzskatu mainīšanai, lai veicinātu pārmaiņu vadību attiecībā uz inovāciju izmantošanu, informanti vienprātīgi norāda uz ilgtermiņa darbības stratēģiju, motivējot uzņēmumu vadītājus strādāt ilgtermiņā, nevis īstermiņā, tādējādi nodrošinot investīciju ieguldīšanu procesos, kuru atdeve būs manāma ilgtermiņā. Papildus tiek uzsvērti arī inovāciju būtības aktualitāte Latvijā, norādot, ka mūsdienās nav moderni nebūt inovatīvam.

Secinājumi

1. Saskaņā ar statistikas datiem Latvijā inovāciju joma ir zemā līmenī un inovatīvo uzņēmumu skaita ziņā nav vērojama pozitīva dinamika.
2. Izpratne par inovāciju jēdzienu ir līdzīga aptaujāto uzņēmumu vadītāju starpā, akcentējot jauninājumus ne tikai produktu veidā, bet arī uzņēmumu vadības procesos.
3. Aptaujāto uzņēmumu vadītāji norāda uz kopēju izpratnes trūkumu Latvijā par inovāciju izmantošanu uzņēmumu vadībā, norādot uz motivācijas trūkumu pārmaiņu ieviešanā uzņēmumos.

4. Inovāciju izmantošanas prasmes tiek vērtētas kā zemas, uzsverot pašu uzņēmumu vadītāju spēju un vēlmju nozīmību pārmaiņu vadībai.
5. Pētījumā iegūtā informācija norāda uz zinošu uzņēmumu darbinieku būtisku lomu uzņēmuma inovatīvā vadībā, tādējādi paaugstinot uzņēmumu konkurētspēju. Uzņēmumu vadītāju vidū dominē viedoklis par to, ka inovatīvu vadības procesu ieviešanai uzņēmumos primāri nepieciešama uzņēmumu vadītāju gatavība pārmaiņu vadībai.
6. Analizētie sekundārie dati un uzņēmumu vadītāju viedokļi liecina par nepieciešamību Latvijas uzņēmējdarbībā pilnveidot uzņēmumu vadības procesu, ieviešot inovatīvas un uz pētījumiem balstītas uzņēmējdarbības vadības stratēģijas.

References

- Adize, J. (2004). *Managing Corporate Lifecycles: how to get and stay at the top*. Adizes Institute Publications
- Baldunčiks, J. (1999.). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava
- Boļšakovs, S. (2006). Sarežģītais ideju komercializācijas ceļš. Pieejams: <http://www.kvestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=128691> (skatīts 10.10.2017.)
- Booth, A., Sutton, A., Papaioannou, D. (2016). *Systematic Approaches to a Successful Literature Review*. London: SAGE
- Creative Research Systems (2012). CAPI Software Solutions – Off-line and Online. Pieejams: <https://www.surveysystem.com/CAPI-software.htm> (skatīts 28.01.2018.)
- CSP. (2015). Inovācija (jauninājums), definīcija. Centrālā statistikas pārvalde 15.04.2015. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/termini/inovacija-jauninajums-35433.html> (skatīts 15.08.2017.)
- CSP. (2017). Inovatīvo uzņēmumu skaits pēc darbības jomas. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/zin/zin_inovac/IN0011.px/table/tableViewLayout1/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 (skatīts 07.01.2018.)
- Dudovskiy, J. (2018). Snowball sampling. Pieejams: <https://research-methodology.net/sampling-in-primary-data-collection/snowball-sampling/> (skatīts 28.01.2018.)
- Dutta, S., Lanvin, B., Wunsch-Vincent, S. (2017). The Global Innovation Index 2017. Cornell INSEAD WIPO. Pieejams: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report> (skatīts 23.10.2017.)
- EM (2017). Klasteris – efektīvs instruments uzņēmēju konkurētspējas celšanai. Ekonomikas ministrija. Pieejams: <https://em.gov.lv/lv/jaunumi/13345-klasteris-efektivs-instruments-uznemeju-konkuretspejas-celsanai> (skatīts 22.10.2017.)
- GII Framework (2017). The Global Innovation Index. Pieejams: <https://www.globalinnovationindex.org/about-gii> (skatīts 11.09.2017.)
- Forands I. (2004). *Biznesa vadības tehnoloģijas*. Rīga: Latvijas Izglītības fonds, 304 lpp.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam (2012). Pieņemts 20.12.2012. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6 (4812), 09.01.2013. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=253919> (skatīts 07.01.2018.)
- Latvijas Zinātņu akadēmija (2016). LZA TK protokols Nr. 2/1126 (15.03.2016.). Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija 18.04.2016. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=347> (skatīts 07.01.2018.)
- Volkova, T., Zeibote, Z., Grinbergs, A., Eglītis, U. (2010.) *Bizness pāri robežām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds

DEVELOPING STUDENTS' LANGUAGE AND INTERCULTURAL COMPETENCES IN AN INTERACTIVE BLENDED-LEARNING LANGUAGE COURSE

Ineta Luka, Dr.paed.,
Turība University, Latvia
E-mail: Ineta@turiba.lv

ABSTRACT

Due to the changing situation in Europe, Language and intercultural competences have become core employability skills in tourism and hospitality sector. The wide spread of different on-line courses and the specifics of Languages for Special Purposes emphasize the necessity for specific pedagogic approaches in developing on-line learning materials and courses. The current summative/outcome evaluation research analyses the main findings of the first two stages of Erasmus+ project 'Unity in Diversity' (2016–2018) – the interactive blended-learning A2/B1 language course in 16 languages and the intercultural B2/C1 English language course to promote tourism students' language and intercultural competence. The aim: to evaluate the efficiency of the methods and methodologies applied in the courses designed and single out the improvements required. The results of a questionnaire survey and essays of 97 Turība University students piloting the courses created are analysed in the paper. Quantitative data were processed and analyzed applying SPSS software (descriptive and inferential statistics tests), qualitative data – applying discourse analysis. The strengths and weaknesses of the course have been identified and suggestions on how to eliminate the flaws provided.

Keywords: language competence, intercultural competence, interactivity, blended-learning

Introduction

Contemporary world shows changes in employability patterns and skills needed in the future. Cedefop latest research on skill supply and demand highlights Europe's employment challenges till 2025, among them the service sector as 'the main economic driver', and a shift 'towards knowledge-based and other consumer services' (Cedefop, 2016, 6–8). Moreover, the latest information released by the UN World Tourism Organisation in July 2017 (UNWTO Tourism Organisation Highlights: 2017 edition, 2017) declares that currently tourism accounts for 10 % of the world's GDP providing 7 % of the world's exports as well as 1 in 10 jobs worldwide is in tourism and hospitality industry.

At this stage it is important to reconsider the skills importance in the industry as well as search for new, innovative ways of their development. Previous researches (Donina, Luka, 2014; Wang, Tsai, 2014; Millar, Park, 2013; Sisson, Adams, 2013; Prachanant, 2012) reveal the industry's demand for qualitative specialists, fluent in several foreign languages, able to act in a meaningful and creative way. Due to increasing tourism flows, mobility for study and professional reasons, global migration processes in Europe, language skills, intercultural and digital competences have become even a more vital necessity to survive than ever before. Communication in many languages is not any longer regarded as an aim but is considered as a tool for participating in socially meaningful activities in everyday and professional setting. Thus, language and intercultural competences have become core employability skills in tourism and hospitality sector.

'A European Roadmap for Linguistic Diversity: Towards a new approach on languages as part of the European Agenda 2020' (2015) sets forth four main directions that have to be strengthened, emphasizing the dominant role of languages in social cohesion, personal, social and economic development and mobility as well as the use of ICT for enhancing language learning, promotion and vitality of all languages.

This coincides with the new priorities for European cooperation in Education and Training (Riga Conclusions, 2015) wherein the need for 'more active use of innovative pedagogies and digital skills and tools' to develop VET (vocational education and training) learners' employability skills for the changing labour market and contribution to cohesive society are stressed.

The research conducted in the framework of the Erasmus+ project 'Key Skills for European Union Hotel Staff', Project No.: 2014-1-HR01-KA2014-007224, duration 2014–2016 (Luka, 2016; 2015; Smilga, 2016; Komarovska, 2015; Vaidesvarans, Malavska, 2015) pointed to the most required foreign language skills in the tourism and hospitality industry in the project countries – English, German, French, Spanish, Russian, Italian, Swedish, etc., and to inadequate levels of hospitality industry employees' language skills. The problem was also evident in VET and higher education (HE) sector, including in Latvia, wherein students had quite limited third language skills and English skills not very adequate for the management level. Moreover, the evaluation of the project outcomes, served as a stimulus for searching for new innovative ways for developing VET and HE learners' employability skills to be competitive in the changing labour market and contribute to cohesive society. This idea lies at the core of the current project 'Language skills and intercultural issues in the hospitality industry: Unity in diversity in the EU labour market', Project No. 2016-1-HR01-KA202-022160, the project period 2016–2018, which has been elaborating and putting forward the results attained in the first project and by attracting new partners and applying new methodologies bringing the results a step further.

Thus, the current paper analyses the course evaluation results done by the students of *Turiba* University and identifies the strengths and weaknesses of the interactive A2/B1 blended-learning language course designed, focussing on English and Spanish specifically as the main foreign languages learnt by *Turiba* University students, and the piloting results of the intercultural B2/C1 blended-learning English course, comprising eight on-line modules supplemented with industry and culture specific case studies and creative, contemporary face-to-face tasks.

1. Theoretical Framework

Theoretical framework is based on the theories of developing intercultural language competence in an interactive blended-learning LSP (Languages for Special Purposes) course.

Nowadays, **Languages for Specific Purposes** have become an inseparable part of foreign language curricula worldwide. The history of this discipline may be traced back to the 1960ies – 1980ies and to the contribution of such prominent linguists in the field of English for Special/Specific Purposes (ESP) as T. Dudley-Evans, A. Johns, T. Hutchinson, A. Waters (Ramirez, 2015). Although approaches and methodologies of teaching/learning ESP and LSP have been developing in the course of time (Paltridge, Starfield, 2014), the main grounds still remain the same: meeting the specific language needs of non-native speakers of the language (Upton, Connor, 2012), creating the course based on a versatile needs analysis and specifically tailored teaching/learning materials (Laborda, 2011). Considering the current trends in foreign language teaching/learning, the hot issues of LSP are a variety of topics and methodologies, 'the specific contexts of classrooms, businesses, and online media' (Johns, 2013, 22), and intercultural issues.

The wide spread of different on-line courses and the specifics of LSP emphasize the necessity for specific pedagogic approaches in developing on-line learning materials and courses. According to Colpaert (2006) four approaches may be identified: the technology-driven, attributes-based, affordances-based, pedagogy-based approaches.

The pedagogy-based approach has been selected for creating the language teaching/learning materials in the current project which initially involved detailed needs analysis concerning language teaching/learning purposes in a specific context, then the most appropriate method was selected, and finally technological requirements to make it work were described. The methodology applied to develop the course: blended-learning with on-line and face-to-face stages incorporating case study approach and interactivity in task creation.

Blended-learning approach was selected analysing its advantages over purely on-line learning courses (Luka, 2016, 139–141), the main one being its integrative character, correspondence to constructivism learning theory, creation of optimum learning conditions and fostering student-centred learning (Kaya, 2015). In this research blended-learning is defined as learning facilitated by effectively combining different modes of delivery, models of teaching, and styles of learning (Heinze, Procter, 2004) in the form of combination of dominant on-line learning with interactive and problem-based face-to-face activities targeted at developing LSP competence.

In order to develop students' problem solving and critical thinking skills and decision making required for work in the tourism and hospitality industry one of the methodologies applied in the current project is a case study approach.

Case study is a presentation of a concrete situation taken from professional or everyday life, which is displayed through specific facts, attitudes and opinions, on the basis of which a decision has to be taken (Kaiser, 1983), an analysis of a problem in a given situation to which no single solution exists (Fischer, et al., 2008). But it has to be noted that, although applying case study approach in university studies is a popular and customary trend nowadays, language teaching/learning case studies date back to 1988 only (Fischer, 2005) and they have become more common in language teaching/learning in LSP courses in the last decade.

In the current research case studies are defined as by Stone, Ineson (2015) – a learning strategy through which learners are required to consider debate and offer possible solutions to the problem questions stemming from real-life or simulated business situations based on personal or 'second-hand' experiences, observations, research, etc. to develop students' language and intercultural competence, creativity, problem-solving skills.

However, it has to be emphasized that there exists a significant difference between applying case studies for most of the disciplines and the language learning course. According to Fischer et al. (2008), in other disciplines the topic and the content of the case are directly related to aspects of the syllabus or subject taught or assessed; the content is the key element of the case study, and correctness and details are stressed. In language case studies content is a tool and the language becomes the objective of the activity; therefore, content is normally less detailed and results are assessed mainly for their linguistic competence. Moreover, in designing a language learning case study several factors have to be taken into an account:

- 1) not only the case – the problem, but also the texts and the tasks shall be authentic,
- 2) the case has to be of interest for the learner,
- 3) the topic shall be stimulating, controversial and complex and
- 4) it has to be a new topic for learners (otherwise, they will not consult the reading and listening material of the case study). (Fischer, et al., 2008)

In many cases, a country-specific problem is more attractive for learners, although this might be less important for English, which has become the language of international communication.

The following types of language case studies may be applied in teaching/learning LSP (Fischer, et al., 2009; Fischer, et al., 2008, Fischer, 2005):

- 1) *Retrospective case studies* wherein students are dealing with a case in the past, for which a solution has already been developed and then they analyze the solution made;
- 2) *Decision-making case studies* wherein students are dealing with a case in the present, where a solution still has to be found;
- 3) *Open case studies* which do not contain all the information that students will need but include further search activities;
- 4) *Closed case studies* when all the necessary information is provided by teachers and students have the same information at hand when trying to solve the problem;
- 5) *Paper-based case studies* when students are taught to deal with a large amount of text and find relevant information in a large database within a limited time frame;
- 6) *Internet-based case studies* wherein reading material is normally presented in a more structured way, helping students to find their path through the material.

In blended-learning case studies may include the alternating use of Internet-based and paper-based case studies, with homework activities in one situation and in-class activities in the other, combined with 'traditional' language learning activities, which gives the teacher a chance to alternately work with students in well-prepared and in spontaneous oral production, as in one case the students will have enough time to prepare their arguments or discussions in detail, and in the other they will have to present spontaneously with hardly any preparation (Fischer, et al., 2008). This gives an opportunity to vary the modes of teaching/learning, use in practice any of the above-mentioned case studies thus contribution not only to developing students' language and intercultural competences but also foster various employability skills, such as the skills of reasoning, decision making, lateral thinking, etc.

Interactivity is ensured by incorporating in the learning platform interactive tools (games, video tasks, interactive websites, dialogues, crosswords, embedding real-time data in learning, etc.) for language teaching/learning. These methodologies are technically implemented by using specially designed Moodle Learning Platform.

The aim of the current research is to evaluate the efficiency of the methods and methodologies applied in the courses designed and single out the improvements required.

2. Methods

Context

The study presents the results of the research conducted within Erasmus+ project 'Language skills and intercultural issues in the hospitality industry: Unity in diversity in the EU labour market' (Project No. 2016-1-HR01-KA202-022160; 2016–2018). Nine countries (Latvia, Croatia, the UK, Italy, Slovenia, Romania, Lithuania, Czech Republic and Turkey) have been collaborating on the project addressing the specific objectives of Erasmus+ programme in the field of education and training: 1) improve the level of key competences and skills (employability skills, language and intercultural competences), with particular regard to their relevance for the labour market (tourism and hospitality industry) and their contribution to cohesive society (providing better cultural awareness and increased language competence); 2) improve teaching/learning of languages and promote the EU's broad linguistic diversity and intercultural awareness (language teaching/learning courses integrating culture of European countries developed),

and foster creativity in language learning. The project targeted 16 languages: English, Italian, Croatian, Latvian, Slovenian, Roman, Hungarian, German, French, Russian, Spanish, Greek, Lithuanian, Swedish, Czech and Turkish.

Research Type and Research Question

The current paper analyses the results of the first two project stages – an interactive A2/B1 language level blended-learning course in 16 languages, focussing on English and Spanish, and an intercultural B2/C1 English course in Latvia.

In order to evaluate the efficiency of the courses created *summative/outcome evaluation research* was conducted (O'Leary, 2010) applying a students' survey and analysing students' essays.

The research question: has the pedagogy-based approach selected for the course creation been efficient and what are the main strengths and challenges of the created courses?

Sample

97 students (15 groups of students) were involved in the evaluation research. Students' profile: 73 studied *Tourism Management*, 8 *Events Management*, 7 *Business Administration* and 9 *International Communication*; 37 were local students, 60 international students; they piloted A2/B1 English course (59 students), A2/B1 Spanish course (13 students) and B2/C1 English course (62 students). Some students have piloted two or three courses created.

All 97 respondents have marked that they can speak English, but there are also Spanish (48 students), German (19 students), Turkish (16 students), French (15 students), Greek, Hungarian, Italian, Slovenian, Lithuanian, Swedish, Chinese, Ukrainian, Uzbek, Arabic speakers. 45 students speak Latvian (for 25 it is their mother tongue) and 68 students speak Russian (for 31 it is their mother tongue or the second official language of their country).

The sample is multicultural which corresponds to the student structure of the University. The students studied English and Spanish courses, so it is essential to see their language competence of these languages. As to the English language competence, 4 students had C2 competence level, 19 students – C1 level, 51 – B2 level, 15 – B1 level and 8 – A2 level. Concerning the students piloting the Spanish course, all students were beginners or false beginners; their language level was A1 and lower. However, they practiced some of the tasks created for the A2/B1 Spanish language course.

Research Methods

The course piloting lasted for 3 months. The students had an introductory workshop to learn the interactive learning platform, then they did on-line tasks independently, in parallel they had regular group meetings to do face-to-face tasks and case studies. After the course piloting the students filled in evaluation questionnaires and wrote essays on the topic.

The questionnaire comprised 97 questions including attribute and 38 Likert scale type opinion variables (Dillman, 2007). The questionnaire covered the evaluation of the learning platform, course content, methodologies and skills development.

Quantitative data analysis was done applying descriptive and inferential statistics methods by SPSS – frequencies, means, modes; to find significant differences between the groups due to not-normal empirical distribution Mann-Whitney test (for 2 groups) and Kruskal-Wallis Test (for <2 groups) (Walliman, 2016), qualitative data analysis – applying discourse analysis (Fawcett, Pockett, 2015).

The reliability coefficient shown in Reliability Statistics table displayed as a simple Cronbach's Alpha indicates very good internal consistency reliability for the scales with the given sample ($\alpha=0.946$).

Results and Discussion

Students evaluated the interactive learning platform created, the interactive A2/B1 language course – English and/or Spanish, the intercultural B2/C1 English course. As mentioned above, the evaluation was done by filling-in specially designed feedback questionnaires and writing essays wherein the students could express their opinion on the platform, and the courses created or simply leave their comments for the improvement to be done. Below the results attained are summarized and analyzed applying mixed-mode analysis approach – qualitative data (students' essays) are used to validate the quantitative data (questionnaire data).

Evaluation of the Interactive Learning Platform

Students highly evaluated the interactive learning platform – the means ranging from 2.9588 to 3.6701 (max=4.0000), the modes mainly 4.00 and 3.00. Students found the interactive learning platform useful (mean=3.6701), visually appealing (mean=2.9588), interesting (mean=3.4639), interactive and creative (mean=3.3093), well structured (mean=3.0000), and they will suggest it to other learners (mean=3.4330).

In the essays students expressed their satisfaction with the learning platform. The keywords associated with the platform are *useful, good, liked, learnt*. Some quotations to illustrate this are provided below:

- This platform is structured very good and useful for the students in this field;
- It was a really good experience for me and it is useful for the students of Tourism and Hospitality field;
- I liked this learning platform. Now I know the level of my knowledge. I want to use this platform again and again. It showed my mistakes truly, and I checked my results immediately;
- I learnt some vocabulary and improved my reading and speaking skills. I liked an interface of this quiz.

Apart from only positive comments, students also indicated the issues that did not work well or even the mistakes they found. This feedback is very significant to eliminate the flaws, for example:

- I liked the creativity of the tasks. But there are no pictures;
- I liked it so much. The activities are very useful. It improves vocabulary. As I opened the 'Management Offices' the audio automatically started playing – I disliked it.

No significant differences were found between the opinion of local and international students (Asymp.Sig.2-tailed=0.063-0.848), except for the variable 'found the platform interesting' (Asymp.Sig.2-tailed=0.028), wherein the international students have a higher evaluation (Mean Rank=53.29) than the local students (Mean Rank=42.04). No significant differences were found by the students' field of study (Asymp.Sig.2-tailed=0.081-0.852), except for the variable 'found the platform useful' (Asymp.Sig.2-tailed=0.038), with a lower Mean Rank=31.25 for *Events Management* students. By the students' English language level: the higher the students' English language competence level, the more visually appealing they find the platform.

By the language courses done, the students piloting the Spanish course have found the platform less useful (Mean Rank=37.31) than those piloting both English courses (Mean Rank=50.81) wherein significant difference is confirmed (Asymp.Sig.2-tailed=0.035). They also found it more difficult to understand how to do the tasks (Mean Rank=35.27) than the students doing the English courses (Mean Rank=51.13) wherein significant difference is confirmed (Asymp.Sig.2-tailed=0.036). This might be

explained with a low level of students' Spanish competence (A1), but the course created is envisaged for A2/B1 competence level. However, in the essays the students admitted that the course '*was good but a little bit hard to use*'. But, they appreciated '*the creativity of the tasks*' and '*liked an interface of this quiz*'. Some students found the platform easy to use, for example, '*I liked this project, it is easy to understand and students can get useful knowledge from this project*' and '*everything was clear, easy to understand and really useful*' which points to the necessity for a language teacher to draw students' attention to the details of the interactive course in the pre-course workshop. It is also suggested to provide regular consultancy to students during the on-line learning phase.

The students doing A2/B1 English course found the learning platform more interactive and creative (Mean Rank=53.64) than those piloting other courses (Mean Rank=41.14), wherein significant difference is confirmed (Asymp.Sig.2-tailed=0.020). A significant difference is also confirmed (Asymp.Sig.2-tailed=0.031) concerning how easy it was to understand the result. The students doing A2/B1 English course had understood it better (Mean Rank=52.91 vs. Mean Rank=42.38) than others.

However, overall, the findings concerning the platform may be generalised (most of Asymp.Sig.2-tailed >0.05) – the platform is suitable to all learners.

Evaluation of the Intercultural B2/C1 English Course

As regards the B2/C1 intercultural English course the students found the tasks useful (mean=2.3505, mode=4.00), easy to understand (mean=2.2577, mode=4.00); the case studies – useful (mean=2.1443), interesting (mean=2.1546), creative (mean=2.0103); admitted having learnt vocabulary (mean=2.0722), developed reading skills (mean=2.0206), gained general and intercultural knowledge (mean=2.1237). *Table 1* provides a summary of students' feedback questionnaire.

Table 1

Evaluation of B2/C1 English Course (n=62; %)

No.	Variables for evaluation	Agree		More agree than disagree		More disagree than agree		Disagree	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1	I found the online tasks useful	42	67.74	16	25.81	4	6.45	0	0
2	I found the online tasks easy to understand	35	56.45	22	35.48	5	8.06	0	0
3	I found the online tasks interesting	32	51.62	24	38.71	4	6.45	1	1.61
4	I found the online tasks interactive, creative	25	40.32	29	46.77	8	12.90	0	0
5	The online tasks took too long to answer	9	14.52	25	40.32	17	27.42	11	17.74
6	I had to go back to the text to find the answer	20	32.26	11	17.74	18	29.03	12	19.35
7	The information obtained has increased my knowledge on the topic	28	45.16	25	40.32	7	11.29	1	1.61
8	I learnt some vocabulary on the topic	29	46.77	21	33.87	8	12.90	2	3.23
9	I developed my listening skills	24	38.71	12	19.35	10	16.13	12	19.35
10	I developed my reading skills	25	40.32	23	37.10	11	17.74	2	3.23
11	I developed my grammar habits	22	35.48	19	30.65	12	19.35	9	14.52
12	I found the case studies useful	29	46.77	28	45.16	2	3.23	0	0
13	I found the case studies interesting	29	46.77	27	43.55	4	6.45	0	0
14	I found the case studies creative	24	38.71	26	41.94	8	12.90	1	1.61
15	I found face-to-face tasks useful	23	37.10	24	38.71	5	8.06	6	9.68
16	I found face-to-face tasks interesting	20	32.26	26	41.94	8	12.90	4	6.45
17	I found face-to-face tasks creative	22	35.48	24	38.71	6	9.68	6	9.68

Comparing the results, it can be seen that the answers *agree* and *more agree than disagree* prevail which points to the high evaluation of the B2/C1 course. The reverse question 'the online tasks took too long to answer' also got quite a high evaluation as mode=3.00 and mean=2.4545, although this result is comparatively lower than for other questions which may be explained by the fact that most of the reading texts for B2/C1 English course were long and contained specific complicated professional lexis which might require a longer time to understand them as well as 'to go back to the text to find the answer' – mean=2.5 and domineering modes=4.00 and 2.00. This means that some students perceived the tasks as difficult and/or complicated.

The students' comments in the essays are also very significant in order to improve the course. Several students pointed out that the course is useful but not interesting enough, for example:

- I found the on-line tasks useful, but not enough interesting. The platform is interactive and creative. Simple questions but sometimes there are some mistakes. Design is interesting and looks easy to operate.

On the contrary, concerning usefulness and creativity of the tasks, mostly positive comments were received. The following adjectives characterise them: *interesting, creative, useful*. The students can see their benefits and will suggest the platform to their peers, for example:

- I think that these on-line tasks were really interesting and useful. I liked them and I suggest to everyone to do them. I developed my reading and listening skills as well as my grammar;
- I liked video in topics about different cultures. It was not only funny but also useful. I improved my vocabulary not only in English but also in other languages;
- I learnt how to behave in face-to-face interview and also I took many useful things from this platform. I learnt new words as well. I will use this platform in the future;
- This project is very creative and interesting. I think student can get enough knowledge via this project. It helps to improve IT skills also, not only English. Thank you!

The students also pointed to some technical problems, such as, problems with videos, audio tasks, '*some answers are too long and difficult to understand*', etc. One of the students admitted: '*I found it useful, although I am not enjoying doing tasks on-line. I prefer doing them on the printed paper.*' This has to be taken into consideration when selecting the language teaching/learning methods and tasks, providing students with some alternative options to choose from.

No significant differences were found between the local and international students (Asymp.Sig.2-tailed=0.074-0.947). By the specialisation significant differences were found for developing listening skills (Asymp.Sig.2-tailed=0.008), reading skills (Asymp.Sig.2-tailed=0.010), grammar habits (Asymp.Sig.2-tailed=0.022). The Mean Ranks are higher for the students of *Business Administration* and *International Communication*, which points to the fact that they benefited more in learning additional information in another field. By the English language competence level: the higher the students' English language level, the less useful they found the tasks (Mean Ranks for C1=17.50, C2=35.97 vs. B2=53.18, B1=51.87, A2=63.69; Asymp.Sig.2-tailed=0.006). Similarly, they found the tasks less interesting (Mean Ranks: C1=35.66, C2=18.00 vs. A2=63.25, B1=53.77, B2=52.76; Asymp.Sig.2-tailed=0.008), less interactive and creative (Mean Ranks: C1=36.24, C2=17.50 vs. A2=68.44, B1=49.50, B2=53.03; Asymp.Sig.2-tailed=0.004). Consequently, they have developed their language skills less than A2, B1 and B2 users (Asymp.Sig.2-tailed=0.001-0.016) and acquired less general knowledge (Mean Ranks: C1=36.05, C2=18.00) than the students having A2 (Mean Rank=62.13), B1 (Mean Rank=53.80) and B2 (Mean Rank=52.78) language competence level. The conclusion: the tasks might be too easy for C1 and C2 learners, the long C1 texts might seem boring, comprehension tasks not interactive enough.

As B2/C1 English course has been supplemented with case studies and face-to-face tasks it is essential to compare the results according to the 3 categories: on-line learning tasks, case-studies and face-to-face tasks. *Figure 1* depicts their comparison according to the joint three parameters: the usefulness of the tasks, how interesting the tasks are and their creativity.

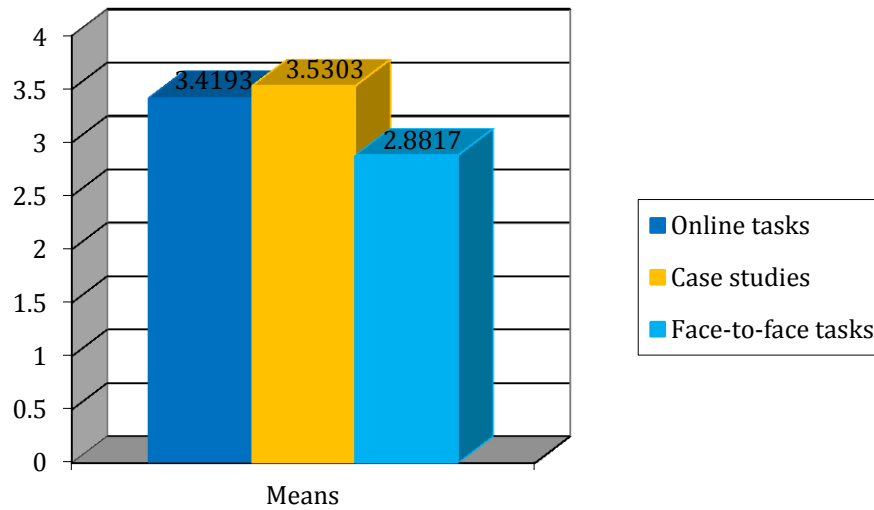

Figure 1. Comparison of online tasks, case studies and face-to-face tasks (max mean=4.0000)

As the results show a difference among the three categories, it has been decided to compare each of the issues separately (see *Figure 2*).

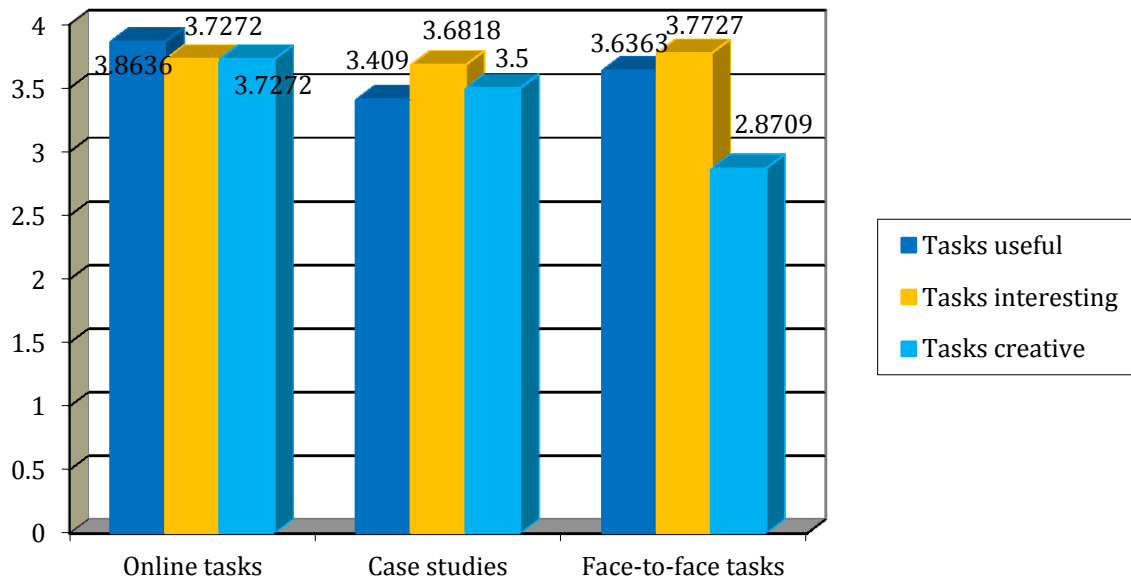

Figure 2. Comparison of on-line tasks, case studies and face-to-face tasks by their usefulness, how interesting they are and creativity (max mean=4.0000)

As it can be seen from *Figure 2* there is no difference between the parameters ‘useful tasks’ and ‘interesting tasks’ but for face-to-face tasks, disregarding the fact that lots of innovative elements have been added to the course, such as webquests, project work applying Internet-based research and fieldwork, the mean is comparatively lower for creativity (mean=2.8709) than for on-line tasks and case studies. This is a stimulus for further project ideas on working on more creative face-to-face tasks, indeed. A more in-depth study of various sources available shall be done in order to derive some ideas for creating more creative face-to-face tasks.

Evaluation of the A2/B1 Language Courses

Concerning A2/B1 courses, the students highly evaluated the usefulness of tasks (mean=2.2990, mode=4.00), found them easy to understand (mean=2.2887, mode=4.00) and interesting (mean=2.1237, mode=4.00), interactive and creative (mean=2.1237) and they acknowledged having learnt useful knowledge (mean=2.1237). Concerning other variables, the evaluation is comparatively lower than for the previously-mentioned ones (means ranging from 1.9691 to 1.3093).

In order to find problem issues, the analysis by the language courses (English and Spanish) was done. Below, in *Table 2*, the students' evaluation of A2/B1 English course is provided.

Table 2

Evaluation of A2/B1 English Course (n=59; %)

No.	Variables for evaluation	Agree		More agree than disagree		More disagree than agree		Disagree	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1	I found the tasks useful	44	74.58	13	22.03	2	3.39	0	0
2	I found the tasks easy to understand	46	77.97	10	16.95	3	5.08	0	0
3	I found the tasks interesting	38	64.41	18	30.51	3	5.08	0	0
4	I found the tasks interactive, creative	29	49.15	26	44.07	4	0	0	0
5	The tasks took too long to answer	7	11.86	13	22.03	20	33.89	19	32.20
6	I had to go back to the text to find the answer	15	25.42	22	37.29	11	18.64	11	18.64
7	The information learnt increased my knowledge on the topic	31	52.54	24	40.68	2	3.39	2	3.39
8	I learnt some vocabulary on the topic	28	47.46	16	27.12	12	20.33	3	5.08
9	I developed my listening skills	20	33.89	15	25.42	11	18.64	11	18.64
10	I developed my reading skills	28	47.46	18	30.51	9	15.25	3	5.08
11	I developed my grammar habits	26	44.07	17	28.81	9	15.25	6	10.17

In the essays the students expressed their comments on the course. Overall, they enjoyed the course, for example, *'I really liked the module. It is a different way of learning while testing your knowledge by giving certain answers'*.

The students also suggested definite proposals for improving the course. Most students found listening tasks useful and necessary, e.g., *'It was interesting and useful to listen to the tasks and answer the questions', 'I like everything in this testing and it is very beneficial to increase your listening skills. It is a very good way to learn something new and more technique of study'*, but they also pointed out how to improve listening tasks:

- Listening tasks should be more attractive and maybe there should be some illustrations as well;
- The video of listening task was not working and I couldn't complete the task and left it blank.

One of the students liked matching tasks, but disliked gap fill. They also suggested that in matching tasks they would prefer a change: *'It would be more comfortable for me if the variants, I've chosen, became unavailable, so I don't have to waste my time on rereading (when there are "arrow down" questions)'*. The students also complained that in some questions the right answers had been indicated as wrong as well as that some answers were grammatically incorrect. It has to be assumed that the tasks have to undergo rigorous check to eliminate such flaws. One of the students who has done international collaboration quiz enjoyed it but also admitted that it is really time consuming. To sum up, the students recognized the interactivity and creativity of the tasks: *'I liked the creativity of the tasks. Right now I do not have anything which I did not like'*.

Two groups piloted the Spanish course – 13 students, altogether. The students piloted the modules in the class workshop with their Spanish teacher, as the groups had just some Spanish language competence

(A1 level and lower). One of the groups was the first year *Tourism Management* students, a group of 7 international students studying Spanish for the second semester and they did the module *Restaurant*. Although the students had studied Spanish for two semesters only, they liked the platform and they found it 'a different way of learning'. They evaluated the tasks as 'interactive', 'creative', 'interesting', but half of a group also admitted that they needed a lot of time to do the tasks. So, this is evident that for A2/B1 level more prior knowledge and language skills are needed.

The second workshop was held for another group of the first year *Tourism Management* students, a group of international students studying Spanish for the first semester. Six students were present and they did the module *Restaurant Kitchen*. Although the students were of A1 level only, they were able to do some tasks and found them 'clear, easy to understand and really useful' and they also liked 'an interface of this quiz'.

Table 3 provides a summary of the students' feedback questionnaire.

Table 3

Evaluation of A2/B1 Spanish Course (n=13; %)

No.	Variables for evaluation	Agree		More agree than disagree		More disagree than agree		Disagree	
		N	%	N	%	N	%	N	%
1	I found the tasks useful	8	61.54	3	23.08	1	7.69	0	0
2	I found the tasks easy to understand	6	46.15	4	30.77	2	15.38	0	0
3	I found the tasks interesting	10	76.92	1	7.69	2	15.38	0	0
4	I found the tasks interactive, creative	8	61.54	3	23.08	1	7.69	0	0
5	The tasks took too long to answer	2	15.38	2	15.38	4	30.77	4	30.77
6	I had to go back to the text to find the answer	3	23.08	3	23.08	3	23.08	2	15.38
7	The information learnt increased my knowledge on the topic	7	53.85	3	23.08	2	15.38	0	0
8	I learnt some vocabulary on the topic	8	61.54	3	23.08	1	7.69	0	0
9	I developed my listening skills	5	38.46	3	23.08	2	15.38	2	15.38
10	I developed my reading skills	8	61.54	2	15.38	2	15.38	0	0
11	I developed my grammar habits	6	46.15	4	30.77	1	7.69	1	7.69

In the essays most students gave positive evaluation praising 'creativity', 'clarity', 'usefulness' of the course. However, at the same time they acknowledged that 'it was good but little bit hard to use it' and 'I liked it very much but sometimes tasks did not accept the words that were translated correctly'. It has to be added that the students were beginners of Spanish and most probably they have selected other synonym for the word required.

Concerning A2/B1 course evaluation, no significant differences were discovered in terms of the students' English language competence level (Asymp.Sig.2-tailed=0.083-0.897), but significant differences were found for all the 11 variables evaluating A2/B1 language courses in terms of the students' field of studies (Asymp.Sig.2-tailed=0.001-0.008). In all the variables the students studying *International Communication* have given a significantly lower score compared to the students of other fields, wherein the Mean Ranks differ 2-3 times. This may be explained with the fact that A2/B1 courses were initially created for tourism and hospitality industry employees and therefore they are industry specific. Another reason for a comparatively lower evaluation could be caused by the fact that one of the groups had used mobile phones for the workshop and they could not learn the platform in detail as the course is primarily intended for e-learning, not m-learning. However, the findings of the B2/C1 course piloting done by the students of *International Communication* were opposite to those gained at the A2/B1 course piloting. As discussed above, the students of *International Communication* admitted having learnt

more than other students. This confirms the cognitions of the theory (Lu, Chang, 2016) that the materials have to be very carefully designed considering the authenticity and the professional context. Thus, in order to evaluate the possibility of using A2/B1 materials for the students of other fields, a thorough prior needs analysis has to be performed. As argued by Dudley-Evans (2001) it has been an essential prerequisite of a successful language course since the dawn of ESP. The needs analysis shall involve the target situation analysis (the objective needs), the learning situational analysis (subjectively felt needs), the present situation analysis (the investigation of learners' weaknesses), and the means analysis (analysis of the learning situation within the teaching institution) (Dudley-Evans, 2001). However, in practice a contradiction is observed therein as the course syllabi were created when preparing the curriculum for licensing in order to be granted the rights of enrolling the students into the curriculum. The syllabi created are being updated every year considering the situation in the field and the stakeholders' needs but it has to be emphasized that this process takes place in spring when the teachers have not had a chance to meet their potential students. Such are the requirements of an academic calendar and planning processes. As a solution to improve the existing situation, when starting the new academic year the language teacher conducts a needs analysis of the target group to define their language competence level so that appropriate language teaching/learning materials may be selected. Tailoring one's own language teaching/learning materials is a very time-consuming process, therefore, the teacher is provided an opportunity to use the materials of the current learning platform but a scrupulous selection is required, the same as when selecting the language teaching/learning course books and other materials.

Conclusions

To sum up, students acknowledged having learnt professional lexis and developed their language skills. The majority of them found the tasks useful, interesting and easy to understand. Although the students denied lots of time needed for doing the tasks, the teachers' observations showed that the students disliked reading long, demanding texts as they are used to reading short texts very fast. On the second thoughts, exactly these texts provided them with additional professional knowledge in the field which the students highly evaluated. The same refers to Intercultural module, where the texts for reading are quite demanding but the students highly evaluated the knowledge acquired and language skills developed when doing this module.

The respondents found the Learning program useful, interesting and attractive. Most of them would be glad to use it for their independent studies and improving their language competence as well as recommend it to others. The students pointed to certain issues that still have to be improved in the course. Their feedback is very significant for improving the course. The piloting results are also helpful in other future projects in the language teaching/learning field.

Considering the students' feedback provided in the questionnaire and essays and the language teachers' observations during the course piloting phase, the following strengths may be identified:

- The curriculum created is flexible for implementation, as the course consists of a certain number of modules which may be acquired separately or even focussing on some of the tasks within a module only, thus the course may be adapted for using not only for Tourism and Hospitality industry students but also for the students of other fields;
- The Moodle learning platform, having received a high evaluation from the students, is attractive, modern and flexible, and can easily be adapted for different target groups and various needs;

- The multilingual character of the course (similar A2/B1 course developed in 16 languages) enables learning the same phrases in several languages and, if needed, finding an adequate phrase in another language which is especially useful for the future Tourism and Hospitality industry employees as well as for anyone who is in direct contact with foreigners at work or when travelling;
- The case studies created for the B2/C1 English course and for C1 country modules enable students preparing for specific problem situations in their field and, as admitted by the students in feedback essays, the case studies help understanding different cultures and increase their cultural awareness consequently preparing them for their future professional career. The same concerns the 'Intercultural module' which the students highly evaluated both in the questionnaire and essays.

The challenges identified:

- Certain technical problems were discovered with audio tasks and gap-fill tasks which have to be eliminated, although it has to be added that this is one of the drawbacks of on-line learning tasks as it is not possible to predict all the options of providing the correct answer to the task. Therefore, it is essential to provide students with an opportunity of receiving a language teacher's consultancy during all the learning period as well as select appropriate pedagogic approach in developing on-line learning materials;
- According to the students' survey and essays, it is evident that creativity and originality of the B2/C1 tasks is still a question under debate. Although certain improvements have been done in this respect, not all the students find this course creative enough. This is a further challenge to decide what kind of learning material shall be included to convert the B2/C1 course more creative and up-to-date.

As the research shows, implementing the pedagogy-based approach (Colpaert, 2006) which postulates the necessity of creating a course based on the results of a detailed needs analysis of language teaching/learning goal in the specific context, selecting the most suitable methods and then defining the technological requirements for the on-line learning platform to be created, has been successful in the case under the investigation.

Acknowledgments

The current research has been conducted within the Framework of the Erasmus+ project 'Language skills and intercultural issues in the hospitality industry: Unity in diversity in the EU labour market', Project No.: 2016-1-HR01-KA202-022160, the project period 2016–2018. The project has been funded with the support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

References

- A European Roadmap for Linguistic Diversity: Towards a new approach on languages as part of the European Agenda 2020 (2015). Available on: <http://www.npld.eu/uploads/publications/313.pdf>
- Cedefop (2016). *Future skill needs in Europe: critical labour force trends*. Luxembourg: Publications Office. Cedefop research paper; No. 59, <http://dx.doi.org/10.2801/56396>
- Colpaert, J. (2006). Pedagogy-driven Design for Online Language Teaching and Learning. *CALICO Journal*, 23(3), pp. 477–497. (ERIC No.: EJ835476)
- Dillman, D. A. (2007). *Mail and Internet Surveys: The Tailored Design Method*. 2nd edition. Hoboken, NJ: Wiley
- Donina, A., Luka, I. (2014). The Compliance of Tourism Education with Industry Needs in Latvia. *EJTHR Tourism Research*, 5 (3), pp. 91–120. Available on: http://www.ejthr.com/ficheiros/2014/Volume5/EJTHR_Vol5_3_Art5_Agita.pdf

- Dudley-Evans, T. (2001). *English for specific purposes*. In Carter, R., Nunan, D. (eds.) *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 131–136. (EBSCO Academic Search Complete DB, No. 6170720) Available on: <http://assets.cambridge.org/052180/1273/sample/0521801273ws.pdf>
- Fawcett, B., Pockett, R. (2015). *Turning Ideas into Research*. Theory, Design & Practice. Los Angeles: SAGE
- Fischer, J. (2005). *Case Studies in University Language Teaching and the CEF Levels*. Helsinki: University of Helsinki Language Centre
- Fischer, J., Casey, E., Abrantes, A. M., Gigl, E., Lešnik, M. (2008). *LCaS – Language case studies. Teacher training modules on the use of case studies in language teaching at secondary and university level*. A handbook. Graz: European Centre for Modern Languages/Council of Europe
- Fischer, J., Musacchio, M. T., Standring, A. (2009). *EXPLICS. Exploiting Internet Case Studies and Simulation Templates for Language Teaching and Learning. A Handbook*. Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen
- Heinze, A., Procter, C. (2004). Reflections on the use of blended learning. *Education in a Changing Environment*, 13–14 September 2004, University of Salford, UK
- Johns, A. M. (2014). The History of English for Specific Purposes Research. In Paltridge, B., Starfield, S. (eds). *The Handbook of English for Specific Purposes*. John Wiley & Sons, Inc., pp. 5–30
- Kaiser, F. -J. (ed.) (1983). *Die Fallstudien. Theorie und Praxis der Fallstudiendidaktik*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt
- Kaya, H. (2015). Blending Technology with Constructivism: Implications for an ELT Classroom. *Teaching English with Technology*, 15 (1), pp. 3–13
- Komarovska, A. (2015). The Characteristics of Cross Cultural Peculiarities of European Countries in Hospitality Industry. *Proceedings of the XVI Turiba University Conference Towards Smart, Sustainable and Inclusive Europe: Challenges for Future Development*, pp. 167–174
- Laborda, J. G. (2011). Revisiting Materials for Teaching Languages for Specific Purposes. *The Southeast Asian Journal of English Language Studies*, 17 (1), pp. 102–112 (ERIC ED524345)
- Lu, F. -C., Chang, B. (2016). Role-Play Game-Enhanced English for a Specific-Purpose Vocabulary-Acquisition Framework. *Journal of Educational Technology & Society*, 19 (2), pp. 367–377. (EBSCO Academic Search Complete DB, No. 114601255) <http://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.19.2.367>
- Luka, I. (2016). Developing Language Competence for Tourism Students and Employees in a Blended Learning Language Course. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference, Vol. 1*, pp. 137–157 (Web of Science DB Indexed. DOI: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2016vol1.1493>)
- Luka, I. (2015). Enhancing employability skills for tourism and hospitality industry employees in Europe. *Journal of Turiba University Acta Prosperitatis*, No. 6, pp. 75–94 (EBSCO Academic Search Complete DB, Accession No. 114848183) Available on: <http://www.turiba.lv/f/Makets AP6 FINAL.pdf>
- Millar, M., Park, S. -Y. (2013). Sustainability in Hospitality Education: The Industry's Perspective and Implications for Curriculum. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 25 (2), pp. 80–88, <https://doi.org/10.1080/10963758.2013.805090>
- O'Leary, Z. (2010). *The Essential Guide to Doing Your Research Project*. SAGE
- Paltridge, B., Starfield, S. (2014). *The Handbook of English for Specific Purposes*. John Wiley & Sons, Inc.
- Prachanant, N. (2012). Needs Analysis on English Language Use in Tourism Industry. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 66, pp. 117–125 (Open Access Science direct: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.253>)
- Ramirez, C. G. (2015). *English for Specific Purposes: Brief History and Definitions*. *Revista de Lenguas Modernas* (23), pp. 386
- Riga Conclusions 2015 (2015). On a new set of medium-term deliverables in the field of VET for the period 2015–2020 as a result of the review of short-term deliverables defined in the 2010 Bruges Communiqué. Available on: http://www.izm.gov.lv/images/RigaConclusions_2015.pdf
- Sisson, L. G., Adams, A. R. (2013). Essential Hospitality Management Competencies: the Importance of soft skills. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 25 (3), pp. 131–145, <https://doi.org/10.1080/10963758.2013.826975>
- Smilga, S. (2016). Enhancing students' self-studies in third language learning. *Proceedings of the XVII Turiba University Conference „Competitive Enterprises in a Competitive Country”* pp. 242–250
- Stone, G., Ineson, E. M. (2015). Introduction. In *International Case Studies for Hospitality, Tourism and Event Management Students and Trainees*. Ineson, E., Smith, M., Nita, V. (Eds.), pp. xv–xvii. Tehnopress Editura
- UNWTO Tourism Organisation Highlights: 2017 edition (2017). Available on: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
- Upton, T. A., Connor, U. (2012). Language for Specific Purposes: Overview. *The Encyclopaedia of Applied Linguistics*. John Wiley & Sons, Inc. Published Online: 5 NOV 2012. DOI: 10.1002/9781405198431.wbeal0891
- Vaidasvarans, S., Malavska, V. (2015). Key Skills for European Union Hotel Staff: A Project Overview. *Proceedings of the XVI Turiba University Conference Towards Smart, Sustainable and Inclusive Europe: Challenges for Future Development*, pp. 304–315
- Walliman, N. (2016). *Social Research Methods*. SAGE
- Wang, Y. -F., Tsai, C. -T. (2014). Employability of Hospitality Graduates: Student and Industry Perspectives. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 26 (3), pp. 125–135, <https://doi.org/10.1080/10963758.2014.935221>

ĀRPUSTIESAS PROCESA NOZĪME KOPĪPAŠNIEKU TIESĪBU NODROŠINĀŠANĀ UN IETEKME UZ PROCESU TIESĀ

THE IMPORTANCE OF OUT-OF-COURT PROCESS TO PROTECT THE CO-OWNERS RIGHTS AND ITS INFLUENCE ON CASE PROCEEDINGS IN COURT

Kristīne Neimane, Mg.iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: kneimane@gmail.com

Abstract

The article is devoted to the protection of the interests and rights of a person and the mechanisms for their realization in situations connected with the interaction of joint owners. At present Civil law of Republic of Latvia has not properly regulated the non-judicial process which can assure protection of co-owner's rights and interests during a out of-court process or without court proceedings. The article emphasizes that there is no regulation in Latvian Civil Law on how to protect co-owner's rights and use directly first-hand rights instead of redemption rights. This article examines examples from case law and proves that the existing regulation is insufficient to ensure the protection and realization of interests of co-owners in these situations. In order to improve the situation in this field the author recommends the improvement of a detailed framework for out-of-court-process which would help to achieve civil right realization without possibility of violations, thus probably give a good base to release the Courts from unnecessary processes. The author has used analytical and comparative research methods and provides her own assumptions.

Keywords: civil processual obligations, co-owner's rights, joint ownership, out-of-court-process

Atslēgas vārdi: ārpus tiesas process, civilprocess, kopīpašums, procesuālās tiesības

Ievads

Latvijas Republikā katrai personai ir tiesības vērsties tiesā savu apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzībai tiesā (Civilprocesa likums, 1999, 1), un personu tiesības un pienākumus šajā procesā nosaka *Civilprocesa likums*, pieprasot lai persona cita starpā iesniedz tiesai pierādījumus par lietas iepriekšējās ārpus tiesas izskatīšanas kārtības ievērošanu, ja to prasa likums (Civilprocesa likums, 1999, 129). Nav šaubu, ka persona, vērstoties tiesā, cenšas panākt savu aizskarto vai apstrīdēto tiesību aizsardzību vai nodrošināšanu ar tiesas palīdzību, tāpat nav šaubu, ka būtiska nozīme ir tiesas procesa efektivitātei un ātrumam. Darba mērķis ir izvērtēt ārpus tiesas procesa efektivitāti no kopīpašuma attiecībām izrietošo tiesību un/vai pienākumu izlietošanas gadījumā, kā arī ārpus tiesas procesa norises ietekmi uz iespējamo tiesvedības procesu. Autore ir secinājusi, ka ārpus tiesas procesa nozīmes izpēte praktiski nav veikta, un tas nosaka tēmas nozīmīgumu un aktualitāti. Rakstā tiks iezīmētas ārpus tiesas procesa norises problēmas, *Civilprocesa likuma* prasības ārpus tiesas procesa ievērošanai un to ietekme uz tiesas procesa uzsākšanu, normatīvo aktu savstarpējo mijiedarbību, procesuālo jautājumu skaidrojumu tiesu praksē, kā arī atziņas jautājumos par kopīpašumu un ar to saistītām tiesībām. Rakstā autore izvirza savus secinājumus par apskatītajiem jautājumiem un redzējumu par ārpus tiesas

procesa nozīmi civilajās tiesībās, konkrēti, tiesību un pienākumu līdzsvarā kopīpašuma gadījumā un šo tiesību/pienākumu sekmīgā realizācijā, t.sk. citu personu tiesību aizsardzībā un nodrošināšanā.

Darbā izmantota normatīvo aktu un tiesu praksē atrodamo atziņu analīze, kā arī juridiskajā literatūrā izteiktie skaidrojumi un viedokļi par privāttiesību jautājumiem un procesuālajām tiesībām. Darbā izmantotas analīzes, sintēzes un salīdzinošā metode.

1. Ārpustiesas process ar kopīpašuma tiesībām saistītos jautājumos

Latvijas Republikā valsts atzīst un garantē personām tādas viņu pamattiesības kā tiesības uz īpašumu (Latvijas Republikas Satversme, 1922/1998, 105) un tiesības uz taisnīgu tiesu (Latvijas Republikas Satversme, 1922/1998, 92), pie tam atzīstot, ka tiesības uz taisnīgu tiesu satur arī tiesības uz taisnīgu, atbilstošu procesu (Satversmes tiesas 2002. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2001-10-01). Autore apskatīs jautājumus, kas saistīti ar ārpustiesas kārtības jeb procesa nozīmi tiesību izlietošanā un pienākumu izpildē, kā arī tā ievērošanas nodrošinājumu likumu regulējuma ietvaros un ietekmi uz tiesas procesa uzsākšanu, bet virspirms identificēs tās tiesības un pienākumus ar procesuālu nozīmi, kurus kopīpašumam kā pietiekoši sarežģītam un komplicētam īpašuma veidam nosaka materiālo tiesību norma, t.i., *Civillikums*. Kopīpašuma gadījumā likumā noteikto tiesību un pienākumu kopums nedalāmi saistīts ar citiem kopīpašniekiem un šo personu tiesībām, kas savukārt no katra atsevišķa kopīpašnieka pieprasa noteiktu uzvedības (rīcības) modeli un pienākumu izpildi citu kopīpašnieku tiesību nodrošināšanā. Saistībā ar kopīpašumu ir identificējamas sekojošas tiesības un pienākumi: **pirmpirkuma tiesības, kuras pastāv uz likuma pamata kopīpašuma gadījumā** (*Civillikums*, 1991, 1073); **izpirkuma tiesības** (*Civillikums*, 1991, 1381–1382) un **kopīpašuma dalīšana** (*Civillikums*, 1991, 1074–1075), un kā speciāla kategorija izdalāms t.s. **dalītais īpašums un likumā paredzētās pirmpirkuma un izpirkuma tiesības** (Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada *Civillikuma* ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību, 1992, 14). Attiecībā uz minēto tiesību nodrošināšanu ārpustiesas kārtībā tiks analizēta likumā noteiktā kārtība un identificēti tās trūkumi. Likums paredz, ka, iestājoties zināmiem priekšnoteikumiem, attiecīgai juridiskai situācijai, persona, kura, būdama kopīpašnieks un vienlaikus aktīvā jeb iniciatora puse, izpilda zināmu darbību kopumu ar mērķi ievērot un nodrošināt likumā paredzētās citu kopīpašnieku tiesības. Runājot par pirmpirkuma tiesību piedāvāšanas un izmantošanas iespējām, *Civillikuma* 1073. pantā nosauktas konkrētas darbības, kuras jāizpilda kopīpašniekam, atsavinot savu daļu personai, kura nav kopīpašnieks. Lai gan likums nosaka konkrētus terminus šo tiesību realizācijai, tomēr par detalizēti noregulētu procesuālo kārtību, autores ieskatā, runāt nevar, jo *Civillikums* šo kārtību pilnībā neregulē, neskatoties uz to, ka nosauktās tiesības izmantojamas un pienākumi izpildāmi tieši ārpustiesas kārtībā. Savukārt *Zemesgrāmatu likums* neprasa, lai persona kopīpašuma gadījumā, iesniedzot nostiprinājuma lūgumu par īpašuma atsavināšanas darījumu, iesniegtu dokumentus, kas apstiprinātu *Civillikuma* 1073. pantā noteikto pienākumu pret kopīpašniekiem izpildi. Jāatzīmē, ka kopīpašuma un ar to saistīto tiesību/pienākumu izpildē iezīmējas trīs dažādas ārpustiesas kārtības procedūras, t.i., procedūras, kas saistītas ar pirmpirkuma tiesību realizāciju, izpirkuma tiesību realizāciju un procesu kopīpašuma izbeigšanas gadījumā. Šis raksts pievērsīsies katrai no tām, cenšoties akcentēt galvenās problēmas, kas ir saistītas ar minēto tiesību realizācijas iespējām ārpustiesas kārtībā.

Kopīpašums kā īpašuma veids ir sens, bet nav zaudējis savu nozīmi un aktualitāti, kā to norāda Satversmes tiesa lietā Nr. 2011-01-01, kur lemj par *Civillikuma* 1068. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas *Satversmes* 105. pantam. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2011-01-01 un tajā paustās atziņas izmantojamas, aplūkojot arī citus ar kopīpašuma būtību un kopīpašnieku tiesībām saistītus jautājumus, tostarp šo tiesību izlietošanas procesuālos aspektus, ko raksta autore saista ar ārpustiesas

procesu. Satversmes tiesa savā 2011. gada 25. oktobra spriedumā uzsver sekojošo: "(..) Apstrīdētā norma *Civillikumā* ir pārņemta no 1864. gada Vietējo likumu kopojuma III daļas 929. panta (..)”. Kā arī tiek norādīts: "(..) nevar uzskatīt, ka kopīpašuma institūts, lai arī tā piemērošanu patlaban regulē citas tiesību normas un speciālie likumi, pašreizējās tiesiskajās attiecībās būtu atzīstams par novecojušu (..)”. Savukārt juridiskajā literatūrā attiecībā uz kopīpašniekiem piekrītošās pirmpirkuma tiesības nozīmi atrodam sekojošu skaidrojumu: "(..) kopīpašnieku pirmpirkuma tiesība izriet no kopīpašuma būtības un ir vērsta uz to, lai izvairītos no svešu personu "ienākšanas" kopīpašumā bez pārējo kopīpašnieku piekrišanas" (Rey, N 653). Kā atzīts juridiskajā literatūrā: "(..) kopīpašniekiem nevar būt vienalga, kas ir viņa līdzbiedrs (..)" (Grūtups un Kalniņš, 2002, 270–271).

Vadoties no teiktā, secināms, ka kopīpašuma tiesības kā īpašuma tiesību veids ir būtiskas, nav zaudējušas savu aktualitāti, un tāpēc šo tiesību izlietošanas un aizstāvēšanas iespējām ir jāpievērš uzmanība ne tikai tādā aspektā, ka tās var aizstāvēt, vēršoties tiesā, bet arī tādā, ka to ievērošanai un iespējami sekmīgai realizācijai ir jābūt nodrošinātai arī ārpustiesas procesā, it sevišķi tāpēc, ka materiālā tiesību norma, t.i., *Civillikums*, nosauc virkni ārpustiesas kārtībā izpildāmu pienākumu, kuru mērķis ir citu personu (kopīpašnieku) likumā noteikto tiesību nodrošināšana. *Civillikuma* 1073. pants paredz procesuālas darbības, kuras jāizpilda kopīpašnieku tiesību nodrošināšanai, tomēr jāakcentē, ka *Civillikuma* 1073. pants nenosaka kārtību – kur un kā pirmpirkuma tiesīgā persona varētu savas tiesības pieteikt, ar garantijām šīs tiesības arī izlietot. Kā jau tika minēts, *Zemesgrāmatu likums* neprasa, lai persona vienlaikus ar nostiprinājuma lūgumu iesniegtu ticamus pierādījumus, ka tā izpildījusi *Civillikuma* 1073. pantā noteiktos pienākumus vai arī iesniegtu tiesīgo personu iepriekš izdotus atteikumus. Tātad, ja atsavinātājs izlēmis neievērot likuma prasības pirmpirkuma tiesību piedāvāšanai kopīpašniekiem, ieguvējam tas nebūs šķērslis noslēgtā darījuma reģistrācijai zemesgrāmatā. Vadoties no teiktā, jāsecina, ka īpašuma tiesību reģistrācijas procesu regulējošā norma, t.i., *Zemesgrāmatu likums* nav saskaņots ar *Civillikumā* noteiktajiem pienākumiem darījumos ar kopīpašumu. Nekustamā īpašuma un ar to saistīto tiesību gadījumā reģistrācijai (koroborācijai) ir būtiska nozīme, tā kā *Civillikuma* 994. pants nosaka, ka par nekustamā īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kurš par tādu reģistrēts zemesgrāmatā, un zemesgrāmatām ir publiska ticamība (*Zemesgrāmatu likums*, 1993, 1). Nosauktie aspekti ir tie, kas, autores ieskatā, apstiprina nepieciešamību reģistrācijas procesā pienācīgi kontrolēt to, vai ir tikušas ievērotas citu personu likumīgās tiesības, kas pirmpirkuma tiesību gadījumā ir tiesības būt informētam par noslēgto darījumu, tā noteikumiem, kā arī tiesības iestāties šajā darījumā. Jau minēts iepriekš, ka nepastāv procesuālais regulējums tam, kur un kādā veidā persona, kura vēlas izmantot likumā noteiktās pirmpirkuma tiesības, tās varētu pieteikt un garantēti izmantot. Šis jautājums ir atstāts tā kopīpašnieka izvēles brīvībai, kuram ir pienākums informēt par noslēgto darījumu, tomēr tas negarantē, ka pirmpirkuma tiesīgā persona tiešām šādā veidā varēs pieteikt un/vai izmantot savas tiesības. Vienīgais veids, kā persona var meklēt savu tiesību aizsardzību, ir vēršanās tiesā, bet jāņem vērā, ka praktiskā iespēja celt šādu prasību ir visai niecīga, jo par šo tiesību pārkāpumu kopīpašnieks paredzami varēs uzzināt tikai tad, kad tiesību pārkāpums būs noticis un pircējs reģistrējis savas īpašuma tiesības. Ilggadējā praksē autore ir saskārusies tikai ar vienu gadījumu, kad personas cēla prasību par pirmpirkuma tiesību izmantošanu (lieta Nr. C04295613, iesākta 2013. gadā), un šajā gadījumā bija ievērota paziņošanas procedūra, bet tiesīgo personu bezdarbības dēļ bija nokavēts termiņš tiesību izlietošanai, tomēr tas netraucēja tiesai pieņemt prasību izskatīšanai, kā arī to nodrošināt. Rezumējot par pirmpirkuma tiesību ārpustiesas procesu, jāsecina, ka tāds ir noteikts likumā, bet ir nepilnīgi neregulēts un tādējādi izsauc negatīvas sekas attiecībā uz citu kopīpašnieku tiesībām, jo praktiski nepastāv iespēja caur tiesu prasīt šo tiesību aizsardzību un izlietošanu. Savukārt, līdz ar pircēja īpašuma tiesību reģistrāciju zemesgrāmatā, būtiski mainās juridiskā situācija, jo kopīpašnieks nevar prasīt pirmpirkuma tiesību izmantošanas atzīšanu, bet var celt prasību vienīgi par izpirkuma tiesībām kā pārkāpto pirmpirkuma tiesību realizācijas

veidu (skat. Civillikuma 1073. un 1381. p.). Salīdzinājumam autore vēlas izdarīt nelielu atkāpi un uzrādīt piemērus par citu valstu likumos iestrādāto kārtību kopīpašnieku likumīgo tiesību ievērošanai un informēšanai. Krievijas Federācijas *Civillkodekss* pazīst kopīpašumu un ar to saistītās tiesības (Krievijas Federācijas *Civillkodekss*, 1994, 244–254), kas ir vērtējamas kā visai līdzīgas Latvijas Republikas *Civillikuma* minētajam kopīpašumam un ar to saistītām tiesībām, pienākumiem. Līdz ar to, aplūkojot sistēmu un kārtību, kādu likumi piedāvā kopīpašnieku tiesību nodrošināšanai, var smelties idejas, lai novērstu trūkumus pašmāju tiesību aktos. Krievijas Federācijas likums, konkrēti Federālais likums *Par nekustamo īpašumu valsts reģistrāciju*, ir likums, kas līdzīgi kā *Zemesgrāmatu likums*, nosaka un regulē nekustamo īpašumu un ar to saistīto tiesību reģistrāciju valsts uzturētā vienotā reģistrā. Attiecībā uz darījumiem, kas noslēgti par kopīpašuma daļām, reģistrācija nosaka īpašu kārtību un pienākumus, proti, minētā likuma 42. panta 4. punkts nosaka, ka, pārdodot daļu kopīpašumā personai, kura nav kopīpašnieks, atsavinātājam ir pienākums iesniegt dokumentus, kas apliecina, ka par šo darījumu rakstveidā ir informēti citi kopīpašnieki, norādot darījuma būtiskās sastāvdaļas, vai arī kopīpašnieku iepriekš izdotus atteikumus no šo tiesību izmantošanas. Savukārt gadījumā, ja kopīpašnieku skaits pārsniedz divdesmit, tad, iesniedzot dokumentus par kopīpašuma daļas atsavināšanu, tiek ievietota bezmaksas publikācija oficiālā mājas lapā, kurā tiek norādīta informācija par atsavināmo īpašumu, cenu un informāciju par atsavinātāju, kā arī adresi, kurā var sazināties ar atsavinātāju un pieteikt savas tiesības. Vēl jāatzīmē, ka pirmirkuma tiesību izlietošanas termiņš saskaņā ar Krievijas Federācijas *Civillikuma kodeksa* 250. panta 2. punktu ir viens mēnesis, kā arī pirmpirkuma tiesības tiek attiecinātas uz maiņas līgumu saskaņā ar *Civillikuma kodeksa* 250. panta 5. punktu. Kā secināms, iepriekš aprakstītā kārtība un prasības īpašuma tiesību reģistrācijas procedūrai nodrošina to, ka kopīpašnieku tiesības tiek ievērotas, vienlaikus izslēdzot iespējas nepildīt likuma prasības un/vai neievērot citu personu likumīgās tiesības vai intereses. Vēl kā pozitīvu piemēru pirmpirkuma tiesību efektīvas ārpustiesas kārtības nodrošināšanā var minēt Lietuvas Republikas *Civillkodeksā* (Lietuvas Republikas *Civillkodekss*, 2000, 4.79. p.) atrodamo regulējumu pirmpirkuma tiesību nodrošināšanai un izmantošanai, proti, *Civillkodeksa* 4.79. panta otrā daļa nosaka, ka nekustamā īpašuma, kas atrodas kopīpašumā, atsavinājuma gadījumā paziņojums kopīpašniekam par atsavināšanu nosūtāms caur notāru, un gadījumā, ja pirmpirkuma tiesīgais nav pieteicies termiņā (kas Lietuvas Republikas *Civillkodeksā* attiecībā uz nekustamiem īpašumiem ir viens mēnesis) vai ir atteicies, tad kopīpašnieks, kurš piedāvājis pirmpirkuma tiesības, tiesīgs atsavināt savu daļu jebkurai trešai personai. Vēl būtiska atšķirība pastāv tajā, ka Lietuvas *Civillkodekss* paredz personai tiesības celt prasību par pirmpirkuma tiesību piešķiršanu, ko Latvijas *Civillikums* neparedz. Proti, Lietuvas *Civillkodeksa* 4.79. panta trešā daļa nosaka, ja nav ievērota likumā noteiktā kārtība pirmpirkuma tiesību piedāvāšanai kopīpašniekam, tad kopīpašnieks, kura tiesības pārkāptas, trīs mēnešu laikā ir tiesīgs celt prasību tiesā un lūgt pārvest tiesības pirkt no pircēja uz kopīpašnieku. Tādā kārtā materiālā tiesību norma paredz veidu, kādā kopīpašnieks var aizstāvēt tieši savu pārkāpto pirmpirkuma tiesību realizāciju tiesā. Saskaņā ar Latvijas *Civillikumu*, pārkāptās pirmpirkuma tiesības izlietojamas izpirkuma tiesību veidā, kas tālāk rakstā analizēto aspektu dēļ tomēr nav uzskatāms par pilnvērtīgu veidu, kā nodrošināt personai tās pārkāpto tiesību nodrošināšanu vai atjaunošanu. Kā būtisks atzīmējams tas, ka Lietuvas Republikas *Civillkodeksa* 4.79. panta ceturtā daļa nosaka kopīgu atbildību par likumā noteikto pirmpirkuma tiesību ievērošanu gan kopīpašniekam, kurš atsavina savu daļu, gan arī pircējam, kurš vēlas to iegādāties. Tādā kārtā tiek sasniegts būtisks mērķis, ko Latvijas *Civillikums* nedefinē, t.i., tiek noteikta pircēja kā līdzējas puses atbildība par to, lai tiktu ievērotas citu personu pirmtiesības pirkt. Nenodrošinot šo tiesību ievērošanu, pircējs, identiski kā atsavinātājs, pieļauj likumā noteikto pienākumu neizpildi ar visām no tā izrietošām sekām. Nevarētu apgalvot, ka Lietuvas *Civillkodekss* paredzētu ļoti detalizētu ārpustiesas procedūru pirmpirkuma tiesību pieteikšanai un izmantošanai, tomēr kā būtisks jāatzīmē tas, ka paziņojumu kopīpašniekam jāsūta notariālā kārtībā, kā arī tiesības atsavināt kopīpašuma daļu jebkurai personai iestājas tikai pēc tam, kad pirmpirkuma

tiesīgais kopīpašnieks nav pieteicies termiņā vai arī ir atteicies. Salīdzinājumam var minēt, ka Vācijas *Civilkodekss* (BGB, 1896) nereglamentē noteiktu pirmpirkuma tiesību izmantošanas kārtību, tikai nosaka atsavinātājam vai ieguvējam pienākumu paziņot tiesīgajai personai par noslēgto darījumu un tā noteikumiem (skat. BGB §469 un §1099), bez tam no Vācijas *Civilkodeksa* 5. daļas "Pirmpirkuma tiesības" kopējā satura jāsecina, ka ieguvējs var nostiprināties kā īpašuma īpašnieks, pirms pirmpirkuma tiesīgā persona pieteikusi savas tiesības vai arī atteikusies no tām (skat. BGB §1100–§1102). Pēc autores domām, Lietuvas *Civilkodeksa* regulējums un procesuālais regulējums Krievijas Federācijas likumos šo tiesību nodrošināšanai un ievērošanai ir vērtējami kā pozitīvi piemēri, pēc kuriem vadīties, lai uzlabotu pirmpirkuma tiesīgo personu tiesību izlietošanas un nodrošināšanas mehānismus.

Turpinot apskatīt jautājumus ar ārpustiesas procedūrām kopīpašuma gadījumā un konkrēti par izpirkuma tiesībām un to izmantošanas kārtību, *Civillikums* nosaka ārpustiesas kārtībā realizējamās procesuālas darbības (skat. *Civillikuma* 1384. pantu), nevis tūlītēju vēršanos tiesā. Autore zemāk apskatīs šīs realizācijas iespējas, bet izsaka viedokli, ka *Civillikuma* 1384. panta un 1388. panta tvērumā nevar uzskatīt, ka izpirkuma tiesība savā būtībā kalpotu kā pārkāpto pirmpirkuma tiesību izlietošanas veids, jo pastāv būtiskas atšķirības, proti, tūlītēja pirkuma summas iemaksa, reģistrācijas izdevumu iemaksa, kā arī nepieciešamo un derīgo izdevumu, kurus taisījis ieguvējs, atmaksa ieguvējam. Pirmpirkuma tiesību izlietošanas gadījumā tiesīgā persona iestājas pircēja vietā un izpilda pirkuma līguma noteikumus, tai ir divu mēnešu termiņš sagatavoties darījumam, kā arī ir zināmi darījuma noteikumi. Iepriekš nosauktie aspekti uzrāda būtisku atšķirību starp pirmpirkuma un izpirkuma tiesībām, līdz ar to izpirkuma tiesības tikai daļēji varētu atzīt kā pārkāpto pirmpirkuma tiesību izlietošanas veidu, ņemot vērā, ka izpirkuma tiesību izlietošanas procedūra nav vienkārša un iesaistītās personas paredzami var būt vairākas. Svarīgi, ka arī izpirkuma tiesību gadījumā likums nosaka ārpustiesas kārtību (skat. *Civillikuma* 1384. p.), kura atzīstama kā praktiski neregulēta sekojošu iemeslu dēļ: **izpircējam jāiemaksā ieguvējam visas summas, kādas nosauc *Civillikuma* 1388. pants, tomēr visas summas nav iespējams noskaidrot iepriekš, un izpircējam nav zināms, kur tās iemaksāt; likums neregulē, kā izpirkuma tiesības pieteicējs var uzrādīt ieguvējam, ka viņš patiešām gatavs uzreiz samaksāt summu, kā arī nenosauc nekādu termiņu, pie kura būtu jāpieturas izpirkuma tiesības pieteicējam un īpašuma ieguvējam, lai izpildītu likumā noteiktās prasības.** Ievērojot teikto, jāsecina, ka nepietiekami regulētais ārpustiesas process un tajā veicamās darbības rada tādu rezultātu, ka personas pat necenšas realizēt ārpustiesas procedūras, bet uzreiz ceļ prasības tiesā, kas neveicina tiesu noslodzes samazināšanu. Ārpustiesas process būtu jāizskata kā instruments, kas nodrošina iespēju vispār nenonākt tiesvedības procesā un sekmīgi realizēt likumā paredzētās tiesības un/vai pienākumus. Attiecībā uz izpirkuma tiesību ārpustiesas realizācijas kārtību un šajā kārtībā izpildāmajām darbībām, kā arī tiesā izpildāmajām darbībām, jāsecina, ka ārpustiesas process ir nepietiekami neregulēts un pat pretrunīgs.

Savukārt, runājot par kopīpašumu izbeigšanas (sadales) jautājumiem, *Civillikums* paredz ārpustiesas procesu, proti, *Civillikuma* 1075. pants noteic: "ja 1074. pantā norādītā dalīšanas gadījumā kopīpašnieki nevar vienoties par tās veidu, tad tiesa (...)". No minētā secināms, ka tiesas pienākumi iestājas tikai gadījumā, ja starp kopīpašniekiem nav panākta vienošanās. Ar to jāsaprot, ka, vēršoties tiesā ar prasību, personai jāpierāda, ka vienošanās procedūra ar citiem kopīpašniekiem tikusi realizēta, bet nav devusi rezultātus. Autore skatījumā, likums norāda uz ārpustiesas procesuālās kārtības esamību, t.i., centieniem vienoties ar citiem kopīpašniekiem par īpašuma dalīšanu. Vienlaikus tas ir veids, kā savlaicīgi informēt kopīpašniekus par vēlmi (nodomu) dalīt kopīpašumu un veikt darbības strīda neregulēšanai ārpus tiesas. Autore ar nožēlu secina, ka tiesas attieksme, kas izteikta Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu palātas 2013. gada 28. maija lēmumā lietā PAC-1630/2013, nestimulē personas ievērot citu personu tiesības, nedz arī censties kārtot savus jautājumus ārpustiesas kārtībā. Kā deklarēts Augstākās

tiesas Civillietu palātas 2013. gada 28. maija lēmumā lietā PAC-1630/2013, tiesa neuzskata, ka kopīpašuma dalīšanas gadījumā būtu jāievēro likumā noteiktā ārpustiesas kārtība un jāiesniedz pierādījumi par tās ievērošanu. Zemākas instances tiesas lēmums, kur šādi pienākumi personai bija noteikti, tika atcelts. Minētajā Augstākās tiesas Civillietu palātas lēmumā norādīts: "(..) nepamatots ir pirmās instances tiesas atzinums, ka prasītājam nepieciešams iesniegt pierādījumus, kas apstiprinātu pušu nespēju vienoties par izskatāmo jautājumu bez tiesas starpniecības. Civillietu tiesas palātas ieskatā par minēto liecina celtā prasība". Autore vēlas oponentēt citētajam un akcentēt to, ka prasības celšana un ārpustiesas kārtībā noteikto pienākumu izpilde vai neizpilde ir divas dažādas procesuālas darbības, ar dažādu juridisko statusu, nozīmi un arī sekām. Ārpustiesas kārtības ievērošana ir citu personu tiesību ievērošanas un cienīšanas veids, likuma prasību ievērošana un izpilde. Jāuzsver, ka katras personas pamattiesības, kas skar personas tiesības uz taisnīgu tiesu, ir arī tiesības nenonākt šajā procesā, proti, savlaicīgi, t.i., pirms tiesas procesa uzsākšanas, būt informētam par prasībām vai pretenzijām un risināt tās. *Civillikums* kopīpašuma izbeigšanas gadījumā pietiekami skaidri nodala šo ārpustiesas vienošanās nepieciešamību, tāpēc, autore ieskatā, fakts, ka tiesa pieļauj atkāpties no likumā noteikto pienākumu izpildes, turklāt, tādu pienākumu izpildes, kas tikai atvieglotu tiesas darbu vai arī vispār izslēgtu nepieciešamību iesaistīt tiesu, tikai kultivē personu nievājošu vai nevērīgu attieksmi pret likuma prasībām un citu personu likumīgām tiesībām. Kā arī autore vēlas akcentēt, ka tiesa ir likuma piemērotājs un nevar atkāpties no materiālo tiesību normās noteiktajiem personu pienākumiem, tādējādi pilnībā mainot normas jēgu.

2. Ārpustiesas procesuālo darbību izpildes ietekme uz prasības ierosināšanu tiesā

Runājot par ārpustiesas procesa ietekmi uz tiesvedības procesu, jāatzīmē *Civilprocesa likuma* 129. panta otrās daļas 2. punkts, kas paredz, ka prasības pieteikumam pievienojami dokumenti par lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtības ievērošanu, ja tāda noteikta likumā. Šajā rakstā tiek apskatīti ārpustiesas procesi ar kopīpašuma tiesībām saistītajos gadījumos. Kā tika minēts iepriekš, tiesa 2013. gadā ir taisījusi lēmumu par procesuāliem jautājumiem, pieļaujot neievērot materiālās tiesību normas prasības par iepriekšēju ārpustiesas kārtību kopīpašuma dalīšanai. Šāda lēmuma negatīvās sekas jau ir vērojamas praksē un izpaužas tādējādi, ka kopīpašnieks par otra kopīpašnieka prasībām par kopīpašuma dalīšanu uzzina tikai tad, kad lieta jau atrodas tiesā (piemēram, lieta Nr. C68522617, iesākta 2017. gadā, kā arī lieta Nr. C04271614, iesākta 2014. gadā). Jāuzsver, ka lietas esamība tiesā nozīmē, ka sācies process, kas saistīts ar zināmiem izdevumiem, termiņiem un pienākumiem, līdz ar to nevarētu piekrist Augstākās tiesas Civillietu palātas 2013. gada 28. maija lēmumā izteiktajam argumentam, ka: **(..) atbilstoši *Civilprocesa likuma* normām pierādījumus, kas attiecas uz izskatāmo strīdu, lietas dalībnieki var iesniegt arī pēc lietas ierosināšanas. Turklāt *Civilprocesa likuma* noteikumi paredz procesuālus risinājumus arī gadījumam, kad atbildētājs prasību pilnībā vai daļēji atzīst.** Kā jau autore minēja, šis lēmums uzskatāmi pierāda to, ka tiesai nav pietiekamas izpratnes par ārpustiesas procesā izpildāmo pienākumu nozīmi. Nav šaubu, ka *Civilprocesa likums* paredz risinājumus dažādām procesuālām situācijām, bet tajā pat laikā *Civilprocesa likumā* ir noteiktas prasības pierādījumu iesniegšanai par ārpustiesas izpildāmo darbību realizāciju, lai vispār process tiesā iesāktos. Sekas, ja ārpustiesas process nav ievērots, ir atteikums pieņemt prasību (*Civilprocesa likums*, 1999. 132. p. pirmās daļas 7. punkts), t.i., tiesnesis atsakās pieņemt prasības pieteikumu. Autore uzsver, ka ne tikai ārpustiesas kārtības neievērošana, bet arī likumā noteikto pasākumu ignorēšana un neizpilde strīda noregulēšanai ar atbildētāju izsauc sekas, ka prasība netiek pieņemta tiesā. Komentējot *Civilprocesa likuma* 132. pantu, juridiskajā literatūrā tiek norādīts: "(..) Komentējamā pantā noteiktais prasības pieteikumu nepieņemšanas gadījumu skaits ir izsmeļošs un to nedrīkst tulkot paplašināti. (..)" (Torgāns, 2006, 220–221). Uzreiz jāatzīmē, ka *Civilprocesa likuma* 132. panta pirmās daļas 7. punkts satur uzskatāmi plašāku to darbību un/vai pierādījumus

uzskaitījumu, kuru neesamība būtu par pamatu atteikt pieņemt prasības pieteikumu, un tas nesakrīt ar *Civilprocesa likuma* 129. panta otrās daļas prasībām, kas neparedz iesniegt tiesai pierādījumus par strīda noregulēšanas pasākumiem ar atbildētāju pirms prasības celšanas, jo pieminēta ir tikai ārpustiesas izskatīšanas kārtība. Vēl jāmin, ka iztrūkst pietiekams skaidrojums par to, vai ar “pierādījumiem par ārpustiesas kārtības ievērošanu” tiek saprasts arī “likumā noteiktie pasākumi strīda noregulēšanai ar atbildētāju”. *Civilprocesa likuma* 219. panta pirmās daļas 1. punkts nosaka, ka tiesas pienākums ir atstāt prasību bez izskatīšanas, ja prasītājs nav ievērojis attiecīgajai lietu kategorijai noteikto lietas iepriekšējas ārpustiesas izskatīšanas kārtību vai līdz prasības celšanai nav veicis likumā noteiktos pasākumus, lai noregulētu savu strīdu ar atbildētāju. No teiktā varam secināt, ka *Civilprocesa likums* paredz vismaz divas procesuālas iespējas, kā tiesai sekot tam, lai persona ievērotu likumā noteiktos pienākumus, it sevišķi tos, kas attiecas uz ārpustiesas kārtības ievērošanu, nodrošinot, ka citas personas (šajā gadījumā atbildētājs un iespējamās 3. personas) netiek iesaistītas procesā, kamēr nav izpildīti pienākumi pret šīm personām, kādus likums nosaka izpildīt ārpustiesas kārtībā. Problēma rodas tad, ja pati tiesa atkāpjas no likuma prasībām, kā to uzskatāmi demonstrē jau pieminētais Augstākās tiesas Civillietu tiesas 2013. gada lēmums. Problēmas identifikācijai autore uzrāda tos prakses piemērus, kuri demonstrē problēmas saturu un pieļāvumu atkāpties no materiālajā tiesību normā noteiktajiem pienākumiem. Iepriekš rakstā ir nosauktas salīdzinoši nenasas civillietas, kuru procesuālā virzība liecina, ka tiesa atteikusies no ārpustiesas kārtības ievērošanas pienākuma pieprasīšanas kopīpašuma izbeigšanas prasībām. Savukārt, pētot Augstākās tiesas prakses apkopojumu par kopīpašumu, jāsecina, ka tajā galvenokārt strīdu priekšmets ir tieši kopīpašuma sadales (izbeigšanas) prasības, bet praktiski nav minēti ne piemēri, ne secinājumi, ne konkrētas izskatītās lietas, kur prasības būtu bijušas par izpirkuma tiesībām un/vai pirmpirkuma tiesībām un ar šo tiesību izlietošanu saistītajiem jautājumiem. No minētā izriet secinājums, ka ārpustiesas kārtības ievērošana, noteikšana un stimulēšana kopīpašuma jautājumu risināšanai un regulēšanai ir īpaši svarīga un atbalstāma, tā kā prasības par kopīpašuma dalīšanu (izbeigšanu) tiesās nav mazums, un, apkopojot tiesu praksi, tieši kopīpašuma izbeigšanas (sadales) lietām veltīta vislielākā uzmanība. Turklāt, kopš tiesa atteikusies no labas ticības principa piemērošanas šo kategoriju lietām (skat. SKC-54/2009), kopīpašnieka tiesība prasīt kopīpašuma izbeigšanu ir kļuvusi par savdabīgu biznesa veidu ne visai godprātīgām personām, un iepriekš nosauktās civillietas Nr. C68522617 un Nr. C04271614 ir tam uzskatāmi piemēri.

Turpinot par *Civilprocesa likuma* 219. pantu, juridiskajā literatūrā norādīts: **(..) Komentējamā panta noteikumu uzskaitījums ir izsmeļošs. Tiesa pēc sava ieskata nevar tos nepapildināt, ne arī patvaļīgi tulkot. Tas var radīt negatīvas sekas, jo var tikt pārkāptas likumā noteiktās tiesības uz tiesais aizsardzību (..)** (Torgāns, 2006, 335). Runājot par ārpustiesas procesuālo darbību izpildi izpirkuma tiesību izmantošanai, *Civillikuma* 1384. pants nosaka, ka likumā noteiktās summas **iemaksājamās tiesā, ja pircējs atteicies tās saņemt**. *Civilprocesa likums* satur 45. nodaļu “Nekustamā īpašuma izpirkšana”, kas ir sevišķā tiesāšanās kārtība, bet *Civilprocesa likuma* 337. pants neprasa izpircējam, lai tas iesniedz pierādījumus par to, vai pircējs atteicies pieņemt summas samaksu, ne arī par to, vai izpircējs vispār rīkojies pēc *Civillikuma* 1384. pantā noteiktās ārpustiesas kārtības, kā arī neprasa iesniegt pierādījumus par to summu samaksu, kas noteiktas *Civillikuma* 1388. pantā, proti, summas, kas samaksātas par nepieciešamiem vai derīgiem izdevumiem. *Civillikuma* 1384. pants visai skaidri nosaka, ka izpircējam, piesakot savu tiesību, tūlī jāiemaksā visa summa, bet, ja ieguvējs atsakās šo naudu pieņemt, izpircējam tā jāiemaksā tiesā. Gramatiski tulkojot *Civillikuma* 1384. pantu, lai persona vērstos tiesā – tai ir jābūt pierādījumiem, ka ieguvējs atteicies summu pieņemt, bet juridiskajā literatūrā ir skaidrojums, ka izpirkuma tiesība uzreiz jārealizē caur tiesu, norādot uz *Civilprocesa likuma* 45. nodaļu (Grūtups un Kalniņš, 2002, 273). Autore uzsver, ka iepriekš minētais viedoklis nonāk pretrunā ar *Civillikumu* un tajā noteikto kārtību. *Civillikuma* 1384. pants vispār nenosaka, kā un kur personai jāpiesaka savas tiesības, tāpēc autore norādīja, ka ārpustiesas process, lai arī paredzēts likumā, tomēr nav detalizēti noregulēts, bet tas nenozīmē, ka ar procesuālo normu varētu grozīt spēkā esošu materiālo

normu un mainīt tajā noteikto kārtību, kas neizbēgami notiek, ja nepietiekamo ārpustiesas procesuālo regulējumu *Civillikumā* mēģina attaisnot ar *Civilprocesa likuma* 45. nodaļas esamību. Kā jau minēts, izpircējam nav iespējams noskaidrot maksājumu pozīciju "īpašumam izdarītie nepieciešamie un derīgie izdevumi", lai tos iemaksātu ieguvējam vienlaikus ar citām *Civillikuma* 1384. pantā un 1388. pantā nosauktajām summām. *Civilprocesa likuma* 337. pants runā par nepieciešamību iesniegt ziņas par "atsavināšanas izmaksām", arī šo maksājumu pozīciju izpircējs pats nevar noskaidrot, līdzīgi kā iepriekš pieminēto pozīciju par nepieciešamiem un derīgiem izdevumiem. Ievērojot iepriekš izklāstīto, autore vēlreiz secina, ka nevar apgalvot, ka izpirkuma tiesība ir pārkāpto pirmpirkuma tiesību realizācijas vai kompensācijas veids, jo izpircējam šī kompensācijas kārtība un pārkāptās tiesības realizācija kā procesuāli, tā finansiāli ir būtiski sarežģītāka. Par minētajām pretrunām *Civillikuma* un *Civilprocesa likuma* prasībās par izpirkuma tiesības izlietošanas kārtību un procesuālo darbību izpildi autore jau 2007. gadā vērsās ar iesniegumu un ierosinājumu Tieslietu ministrijā, tomēr, paejot pat vairāk kā desmit gadiem, izmaiņas normatīvajos aktos tā arī nav ieviestas. Runājot par ārpustiesas procesa nozīmi, autore akcentē, ka K. Loboda rakstā "Izpirkuma tiesību izmantošana" (Loboda, 2017, 31), norāda uz tiesu praksi, kas apliecina Augstākās tiesas Civillietu departamenta viedokli par materiālā tiesību normā noteiktās kārtības ievērošanu kā būtisku priekšnoteikumu šīs tiesības izlietošanai. K. Loboda norāda: "(..) Attiecībā uz minētajiem izpircēja pienākumiem AT Senāta Civillietu departaments spriedumā lietā Nr. SKC-159/2008 norādīja, ka CL 1384. pantā ir noteikta kārtība, kādā izpircējs īsteno savu izpirkuma tiesību, un, tikai ievērojot šo kārtību, ir atzīstams, ka izpirkuma tiesība ir pieteikta likumā noteiktajā kārtībā. Turklāt izpirkuma tiesības pieteikšana ir saistīta ar tūlītēju pirkuma maksas samaksu." K. Loboda secina: "(..) Kā redzams, AT Senāts atzīst tiesību aktos noteikto kārtību, kādā ir realizējama izpirkuma tiesība, un atkāpes no šīs kārtības nav pieļaujamas." Ievērojot iepriekš citēto, tikai nostiprinās pārlicība, ka ārpustiesas procesa efektīva nodrošināšana, t.i., personām saprotama un skaidra procesuālo darbību kārtība, kas veicama ārpus tiesas, un arī faktiskās iespējas to izpildīt, ir ļoti būtiska, lai tiesa vispār atzītu personu tiesību esamību, līdz ar to autores iepriekš norādītās pretrunas materiālo un procesuālo likumu regulējumā, kā arī ārpustiesas procesuālā noregulējuma neesamība, ir problēma, kuras noregulēšanai un būtiskai uzlabošanai vajadzētu pievērst uzmanību, ja akceptējam viedokli, ka tieši procesuālā kārtība, kas noteikta *Civillikuma* 1384. pantā, ir būtisks priekšnoteikums izpirkuma tiesības izlietošanai.

Secinājumi

1. Autore secina, ka *Civillikums* paredz ārpustiesas kārtībā realizējamas darbības, kuru mērķis ir citu personu tiesību nodrošināšana, bet ārpustiesas kārtība šo tiesību realizācijai ir nepietiekami noregulēta, kas veicina prasību celšanu tiesā, nevis jautājumu risināšanu ārpustiesas kārtībā.
2. Ārpustiesas kārtības ievērošana būtu vērtējama kā instruments, kas mazinātu personu vēršanos tiesā ar prasībām, kuras var risināt vai vispār izslēgt ar efektīvu ārpustiesas kārtībā realizējamo darbību kopumu.
3. Pirmpirkuma tiesību realizācijai ārpustiesas process negarantē personai šo tiesību izmantošanu, un īpašuma tiesību reģistrācijas procesa ietvaros netiek kontrolēta šo pienākumu izpilde. Prasības celšana par pirmpirkuma tiesību izmantošanu praktiski nav iespējama, jo līdz ar īpašuma tiesību reģistrāciju uz jauno pircēju mainās juridiskā situācija, kas pieļauj tikai izpirkuma tiesības.
4. Jautājumos par kopīpašuma izbeigšanu likums nosaka ārpustiesas kārtības ievērošanu un tikai vienošanās neiespējamības gadījumā nosaka tiesas kompetenci, tomēr tiesu nolēmumi un prakse liecina, ka pati tiesa ir atkāpusies no likuma prasību ievērošanas par ārpustiesas kārtības ievērošanu.

5. Izpirkuma tiesību realizācijai ārpustiesas kārtībā ir nepietiekami noregulēts process, kas padara *Civillikumā* noteikto pienākumu realizāciju neefektīvu, savukārt *Civilprocesa likuma* 45. nodaļa ir process tiesā, kur noteiktās prasības ir pretunā ar *Civillikumā* noteikto kārtību.
6. Efektīva ārpustiesas kārtība kopīpašuma tiesību realizācijā nodrošinātu ne tikai likuma prasību izpildi un ievērošanu, bet arī citu personu likumīgo tiesību ievērošanu un atvieglotu tiesvedības procesu vai arī vispār to izslēgtu.
7. *Civilprocesa likums* paredz divus veidus, kā piespiest izpildīt likumā noteiktos ārpustiesas kārtībā veicamos pasākumus, t.i., tas ir pamats nepieņemt prasību izskatīšanai (*Civilprocesa likuma* 132. p.), un gadījumā, ja prasība tomēr ir pieņemta, tad atstāt to bez virzības (*Civilprocesa likuma* 219. p.). Autore izsaka viedokli, ka nosauktie procesuālie instrumenti ir veids, kā aizstāvēt iespējamo atbildētāju pret nepamatotu vai priekšlaicīgu iesaistīšanu tiesvedības procesā, bet to efektivitāte ir atkarīga no tā, cik nopietni tiesa attiecas pret likumos noteiktās ārpustiesas kārtības ievērošanu.
8. *Civillikumā* būtu izdarāmi grozījumi, pilnveidojot ārpustiesas kārtību saistībā ar pirmpirkuma tiesību izlietošanas un pieteikšanas kārtību, kā arī *Zemesgrāmatu likumā* vajadzētu izdarīt grozījumus, kas nodrošinātu, ka pirmpirkuma tiesīgo personu tiesības tiek ievērotas un garantēti nodrošināta šo tiesību izmantošanas iespēja.
9. *Civillikumā* nepieciešami grozījumi attiecībā uz izpirkuma tiesību izmantošanas pieteikšanu un izmantošanu ārpustiesas kārtībā vai arī jānosaka, ka tās izmantojamas, uzreiz piesakot tiesā sevišķās tiesāšanās kārtībā. Tikpat sekmīgi un noderīgi tiesu atslogošanai ārpustiesas procesu pirmpirkuma un/vai izpirkuma gadījumā varētu realizēt arī zvērināti notāri, jo darījumos ar nekustamo īpašumu nostiprinājumu lūgumu sagatavošanu un apliecināšanu veic notārs.

References

- Grūtups A., Kalniņš E. (2002). *Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 3.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 353 lpp.
- Torgāns K. un aut. kol. (2006). *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 976 lpp.
- Loboda K. (2017). Izpirkuma tiesību izmantošana. *Jurista Vārds*, Nr. 32 (884), 18.08.2017., 31. lpp.
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.
- Likums "Civilprocesa likums". Pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330 (1387/1391), 03.11.1998.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 03.12.1998. Pēdējie grozījumi 31.12.2017.
- Likums "Civillikums". Pieņemts 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02. 1937. Pēdējie grozījumi 19.03.2015.
- Likums "Zemesgrāmatu likums". Pieņemts 22.12.1937. *Ziņotājs*, Nr. 16/17, 29.04. 1993. Pēdējie grozījumi 25.11.2016.
- Civil code of the Republic of Lithuania. Adopted on: 18.07.2000. Law No. VIII-1864. Last amended on April 12, 2011, No XI-1312. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> (skatīts 11.02.2018.)
- German Civil Code (BGB). Adopted on: 18.08.1896. Last amended by Article 2 (16) of the statute of 19 February 2007 (Federal Law Gazette (Bundesgesetzblatt) I p. 122. Pieejams: <http://www.fd.ulisboa.pt/wp-content/uploads/2014/12/Codigo-Civil-Alemao-BGB-German-Civil-Code-BGB-english-version.pdf> (skatīts 19.02.2018.)
- Федеральный закон 13 июля 2015 года № 218-ФЗ "О государственной регистрации недвижимости", текст с изменениями на 2017 год. Москва: Издательство Эксмо, 2017
- Гражданский кодекс Российской Федерации части первая, вторая, третья и четвертая по состоянию на 1 ноября 2013 года. Москва: Издательство Омега-Л, 2013
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2011-01-01. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 171 (4569), 28.10.2011.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 5. marta spriedums lietā Nr. 2001-10-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?case-filter-years=%5B2001%5D&case-filter-status=&case-filter-types=&case-filter-result=&searchtext=2001-10-01> (skatīts 28.01.2018.)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2013. gada 28. maija lēmums lietā Nr. PAC-1630/2013. Pieejams: https://tiesuprakse.weebly.com/uploads/7/7/0/9/7709073/at_28.05.2013_pac-1630-2013.pdf (skatīts 27.12.2017.)
- Latvijas Republikas Tiesu prakses apkopojums, kopīpašums, 2011. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkpojumi/civiltiesibas> (skatīts 19.02.2018.)

CURRENT SITUATION OF OVERQUALIFICATION IN EUROPE: THE MAIN FOCUS ON THE BALTIC STATES

Gunay Osmanova,

Turība University, Latvia

E-mail: ganaosmanova435@gmail.com

Abstract

Nowadays there is a high number of educated and skilful employees who cannot get employment because of their qualification and/or education level exceeding the job requirements. Overqualification has become a hot issue in many countries. In this current research paper the main focus is on the current status of overqualification in Europe, specifically in the Baltic States. This paper analyses the trends of overqualification in the Baltic States in the context of Europe, providing its inter and cross analysis in the Baltic countries. The research presents the analysis of official statistics data and the main findings of an online questionnaire survey and interviews conducted in 2017 in the Baltic States. The main results indicate that overqualification has increased in the past years and Latvia and Lithuania have the highest overqualification rate in Europe. This research also points out the positive and negative aspects of overqualified employees.

Keywords: Overqualification, overeducation, skills mismatch

Introduction

Nowadays there is a high number of employees that have all the required skills and qualifications for their job. Also, it has to be noted that the number of overqualified employees is also increasing. Advancement in technologies is making its own contribution in increasing the number of overqualified employees. (Brynin, 2002, 637)

The uncertainty it causes also results at people starting their careers at a level below compared to tradition times and so they are initially overqualified. In fact, that overqualification may have a negative impact on employee job satisfaction. Thus, consequently overqualified employees most likely are associated with wish and desire to leave an organization for some known reasons. (Lloyd & Payne, 2016, 25)

Generally, the term 'overqualification' can be defined as a position of an employee who has more education, higher level of skills and experiences, extra certificates or degrees, than that is required to perform a job. (Giulietti, et al., 2013, 7)

"Overqualification is where the worker holds a qualification at a higher level than that required to carry out a job" (Lloyd & Payne, 2016, 25).

According to the research done by Cedefop (2015a), 26 % of the EU adult significantly suffer from skills mismatches. Moreover, it has been noted that one-fourth of graduates with tertiary level of education are employed and work in jobs that are below their real qualification level. It affects in a negative way the value of any further education and is considered as waste of public resources. According to another survey done by Cedefop (2015a), it is clear that because of weak employment demand in the labour

market of the European Union the number of people that are taking jobs below their skill level or qualification is increasing.

It has been shown clearly in Table 1 below:

Table 1

European skills and jobs survey (adapted from Cedefop, 2015a, 5)

%	European skills and jobs survey
25	Highly qualified young adult employees who are overqualified for their job
42	Employees with few opportunities to find a job matching their skills and qualifications
53	Employees whose tasks have become significantly more varied since they started their job
22	Employees whose skills have not developed since they started their job
40	Employees completing education and training involving some work-based learning
62	Employees in professional, scientific or technical services completed studies with no work-based learning
33	Employees need only basic ICT skills or no ICT skills at all to do their job
27	Employees in 'dead-end' jobs with skills higher than needed to do their job and limited potential to grow

About 25 % of young adult employees who have high qualification level are considered as overqualified according to their jobs. Those people who graduated in the year 2008 are considered double qualified as compared to those who graduated in the period from the year 1991–2000. (Cedefop, 2015a)

According to the survey results shown in Table 1, it is clear that the percentage of employees in professional, technical or scientific services that completed their studies with no work-based learning is considerably higher (with 62 %) than those young adult employees with a high level of qualification who are considered as overqualified for their jobs.

Also this survey shows that skill mismatch resulted because of different type of the job tasks as compared to their starting tasks has notably increased and it accounts for nearly 53% of adult employees in the European Union (Cedefop, 2015a) and it has become crucial for the employees to learn new things, skills and they have to be up-to-date continuously.

It is also evident from Table 1 that the 40 % of employees completing education and training are involved in some type of work-based learning while the skills of 22 % of employees have not been developed since they started their job. It was also evident from the survey that 42 % of employees had fewer opportunities to find a job matching their skills and qualifications. Furthermore, 33 % of employees needed only basic computer (ICT) skills or no ICT skills for doing their work which clearly indicates that most of the employees needed ICT skills for doing their jobs. Also, it is clear that 27 % of the employees were found in the 'dead-end' jobs with skills higher than needed to do their job which means they are overqualified.

In fact, that enterprises also expect to get the benefits of hiring overqualified employees such as extra innovation and creativity that overqualified workers may bring to their jobs, positive productivity achievements, motivation to their co-workers, etc. (Cedefop, 2015a)

It is evident from the information provided above, that overqualification is a hot issue in Europe and the aim of this paper is to show the current situation of the overqualification in Europe with the main focus on the Baltic States.

Theoretical Framework

The theoretical framework of the paper is based on the theories of overqualification and highlights some of the latest research in the field.

The term 'overqualification' is generally referred to as the overeducation but in fact it is not the case. 'Productivity' and 'performance' are the two terms which define the effectiveness of any organization and they are also used to define and evaluate organizations and both of them are connected with employees of organizations because organizations consist of employees and employees of any organization are the indispensable units which are combined to make it, regardless of the size of the organization. The administration of the Human Resource department of any organization has a significant position as it is directly responsible for hiring, selection and managing the abilities of the employees of the organization.

Budria and Moro-Egido (2008, 330–342) pointed out that human capital is one of the most essential elements for economic development and it had also been evident in the past that many people in different countries of the world have surplus education which can also be defined as employees who have education more than required for the job and it is a significant issue which in other words is termed as 'overeducation'. Overeducated employees do not use all of their skills. There are two points to be considered; one is the effect on the wages due to overeducation and the other is the absence of available opportunities for qualified people in the market. It was also revealed that a part of the population, especially in developed countries, is overeducated and it indicates the misbalance of the education system and the demands of the labour market. Overeducation also results in the improper utilization of the human capital available. One of the effects of such a problem is that less educated people have been shifted from the traditional jobs to the jobs which require no qualification.

Dorn and Sousa-Poza, (2005, 2) pointed out that according to the human capital theory, certain characteristics determines the earnings and productivity and these characteristics of the individual are called as qualification. They also pointed out that the qualification of an individual can be directly associated with years of schooling, experience, graduation and the duration of such studies and skills such as leadership and teamworking. According to them an overqualified employee tries to find jobs matching their capabilities in order to get the job which matches their skills and the career satisfaction. According to them defining the job requirement is the most difficult task because every job has specific nature and so it becomes difficult to exactly find out the experience and skill requirement for any specific job and as such the easiest solution suggested in such a case is finding educational matches. They pointed out that as a rule that if the educational level of the candidate is more than one standard deviation then the candidate is considered overeducated or overqualified. They clearly pointed out that overeducation and overqualification are not the same and there is always a confusion that overeducation can be clearly interpreted as a job mismatch. The imperfection of the system to measure the qualification of the candidate may also result in the fact that individual is identified as overeducated. Another point that they have emphasized is that the people working in under-qualified jobs have the lack of skills.

Erdogan, et al. (2011, 215) has defined that the overqualification came into existence due to economic slowdown and it affected those countries where unemployment rate is quite high. She also pointed out the associated drawbacks and benefits of overqualification for the organization and the employees. According to the scholar overqualification is "a situation where the individual has the surplus skills, knowledge, abilities, education, experience and other qualification that are not required or utilized on the job" (Erdogan, et al., 2011, 215).

According to the author overqualification can be defined as a condition when the candidate has skills more than required and overqualification is different than overeducation.

According to Cedfop (2016) the supply of the labour has exceeded the demand for all qualification types and the main difference is specifically high for the low and medium level qualifications. The demand for the skilled labour is likely to increase and the Cedefop forecast for 2016 to 2025 states 15 million jobs requiring highly educated people will be created and low qualified jobs will decrease by 6 million.

According to the Cedefop (2015a) survey nearly 25% of the high qualified were overqualified for their first entry. 10.8 million people in 2016 with upper secondary education worked in elementary occupations corresponding to a share of 4.8 % of employed. Overqualified workers in 2016 ranged from 9.9 % in Latvia to 2.2 % in Portugal (cf. Figure 3) (Eurostat, 2017b)

Although overqualification might seem to be an easy subject but the actual case of overqualification has many areas associated with it and it has to be understood that it is not only overeducation but it is something more than education. It has to be noted down that when it comes to the selection and hiring of the employees, overqualification can be considered as one of the problems for the employees as well as the employers. Employees on the one hand feel de-motivated and dissatisfied and the employers on the other hand experience the overqualified employees' bad working attitude. Employees experience embarrassment for being overqualified and the employers consider overqualification as non-productive investment.

The study done by Szilvia (Szilvia, 2013) focused on the immigrants' overqualification in the UK. In this research it was found that the immigrants have outperformed the UK born counter parts which indicated that the immigrants experienced overqualification. Furthermore, it was found that the immigrants from the EU-12 countries, Africa, Latin America, Middle East and India and so on were found to work in underqualified jobs.

According to Muysken, Vallizadeh and Ziesemer (2012), the medium skilled level comprised almost half to the overqualified persons in Germany and increase in the supply of better educated workers resulted in increased low skilled unemployment.

In turn, Sirkeci et al. (Sirkeci, et al., 2014) analysing the situation in the UK find that the immigrants from the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, Slovenia were employed in those elementary jobs which required no qualification at all and as such they were overqualified. Although the migrants from the A8 countries were overqualified, they overwhelmingly worked in underqualified jobs. The main focus of this research were suggestions to policy makers regarding the waste of the human capital, skill mismatch, underutilization of the human capital.

In the year 2011 a research was presented by Štefánik (2011, 11–28) which showed an expansion of the employees having higher education. The overeducation resulted due to excess in supply for the tertiary educated, technology advancement, surplus supply of educated people.

The examples provided above, reveal the necessity of clarifying the situation in overqualification in the Baltic countries which will be analysed further in this paper.

Methods

The aim of the current research is to analyse the current situation of the overqualification in Europe with the main focus on the Baltic States.

The research method used for this research consisted of the mixed methods combining the qualitative and the quantitative data. The research involved the analysis of official statistics data, such as Eurostat, Cedefop, etc. and a primary research – an online questionnaire survey in the Baltic countries involving 302 participants as well as three semi-structured interviews with Human Resource managers done in 2017. The questionnaire contained open-ended and closed questions focusing on hiring and selection of overqualified employees, eliciting the participants' opinion on overqualification in terms of company policy. A total number of 302 participants out of 350 has replied to the questionnaire and there were sixteen questions. The response rate for the questionnaire was 86.28 %. The interviews were conducted

face-to-face and also with the help of the mail and the phone. The three interviews were conducted with a recruitment specialist, recruitment consultant and executive search consultant from Working day company, Latvia. In the interviews the informants analysed the challenges and advantages of hiring overqualified employees, and the solutions for the existing situation. The primary quantitative data obtained were analysed in a descriptive way (frequencies and %) applying MS Excel; the qualitative data were used to validate the results of the quantitative data.

The online questionnaire consisted of different types of questions like the criteria for hiring in companies, the minimum qualification required to be hired in the companies, the overqualification criteria, overqualification criteria for the position of manager, director, the solution suggested for the hiring of overqualified individuals, about the problems associated with the hiring of the overqualified employees.

The research question: what is the situation like in terms of overqualification in the Baltic countries compared to other EU countries and how to eliminate the negative aspects caused by it?

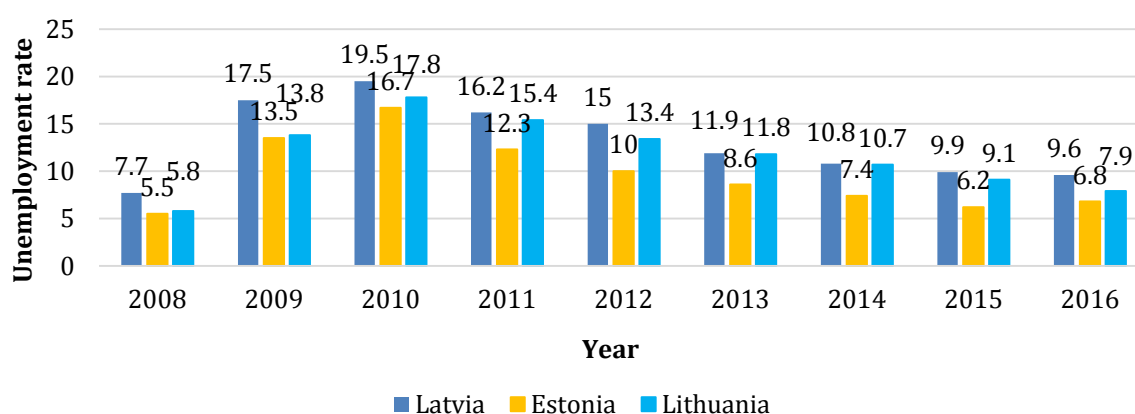
Results and Discussion

The subsequent part analyses the official statistics of the EU on the topic of overqualification providing a context analysis and analyses the results of the primary research conducted in the Baltic countries in 2017.

Context Analysis

Unemployment rate, employment rate, overqualification rate are few important indicators which help in understanding overqualification in better and broader terms.

Figure 1 below shows the unemployment rate for the Baltic States for the age 15–74 years and all education levels ISCED 2011.

*Figure 1. Unemployment rate (age group 15–74 years) all ISCED 2011 level (sex all)
(Eurostat, 2018a)*

Figure 1 clearly indicates the instant increase of the unemployment rate for all the Baltic States from 2008 to 2009 and from 2010 onwards the decrease of the unemployment rate in all the Baltic States. Among all the Baltic States Estonia had the least unemployment rate in the year 2016 followed by Lithuania and further followed by Latvia. Comparing the data from 2008 and 2016 it is clear that unemployment rate has increased from 7.7 % to 9.6 % in case of Latvia and from 5.5 % to 6.8 % in

Estonia and from 5.8 % to 7.9 % in Lithuania which further indicates that among the Baltic States, Lithuania experienced the highest percentage of rise in the unemployment rate.

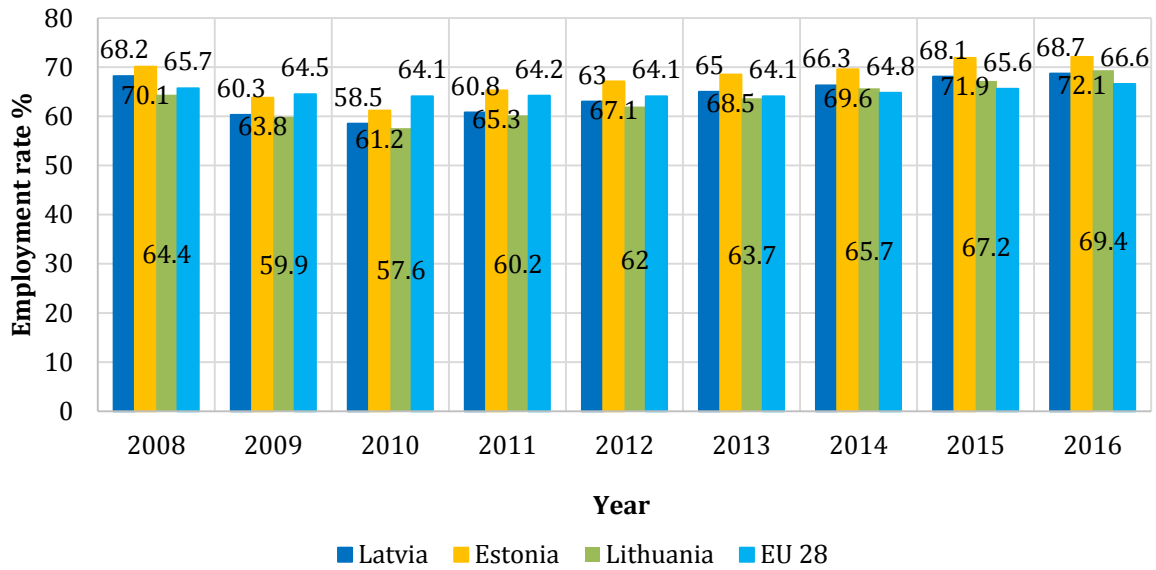
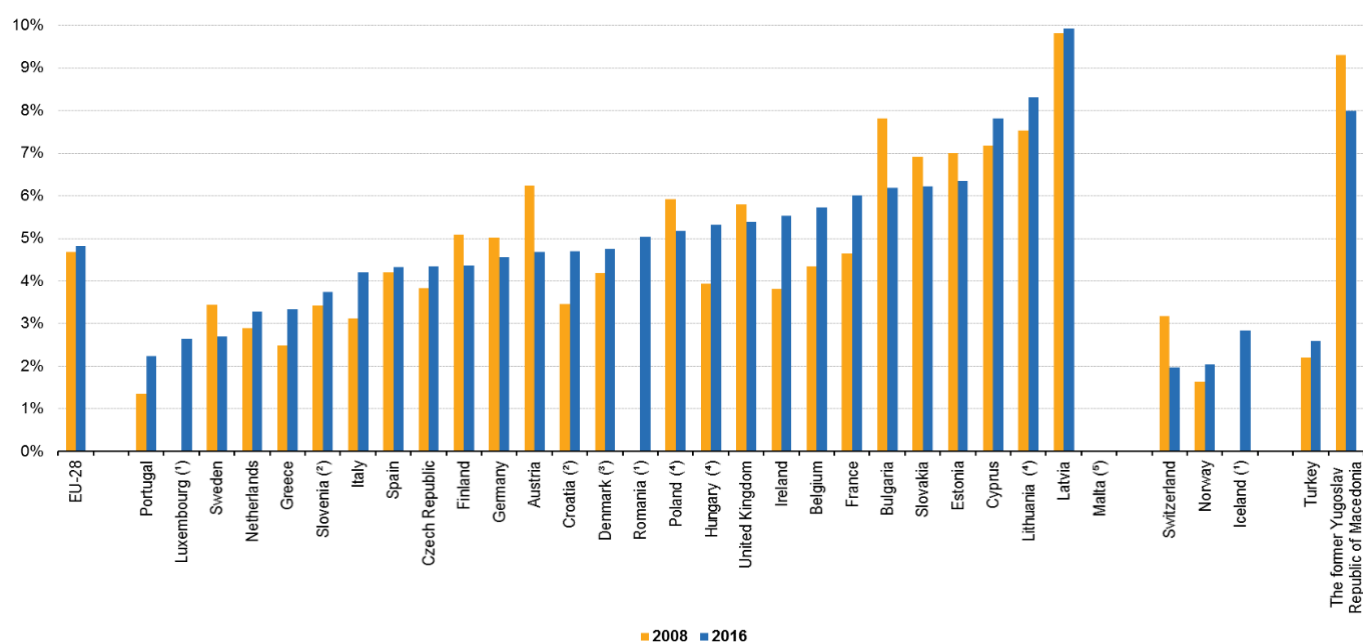

Figure 2. Employment rate (%) (age 15–64 years) all ISCED2011 level
(Eurostat, 2018b)

Figure 2 above represents the employment rate for the Baltic States and the EU-28 while taking into consideration age group of 15–64 years and education level all ISCEDC 2011 Levels. Figure 2 clearly indicates that for Latvia employment rates has dropped from 68.2% in 2008 to 58.5 % in 2010 which is higher than EU 28 level at 65.7 % in 2008 which is lower than the EU-28 level at 64.1 % in 2010 and for Estonia it has dropped from 70.1 % in 2008 to 61.2 % in 2010 which is higher than the EU 28 level at 65.7 % in 2008 also which is lower than the EU-28 level at 64.1 % in 2010. In the year 2013 the Latvian and Estonian employment rate were greater than EU-28 employment level at 64.1 % and from 2013 onwards employment rate of all the Baltic States is higher as compared to the EU 28 level of employment rate which was recorded at 64.8 % in 2014, 65.6 % in 2015 and 66.6 % in 2016. The trend for the employment rate in Latvia from 2008 to 2016 is as follows: it first dropped till 2010 and then rose from 2010 to 2016 and a similar trend can be seen in the employment rate of Estonia and Lithuania from 2008 till 2016. In the year 2016 the highest employment rate was recorded for Estonia at 72.1 % followed by Lithuania at 69.4 % followed by Latvia at 68.7 % followed by EU 28 employment rate at a value of 66.6 %.

Comparing the data of 2008 to 2016 for the employment rates of Latvia, Estonia, Lithuania and EU–28 it is clear that the employment rate has increased for all of them and the highest increase of the employment rate comparing the data of 2008 and 2016 was noticed for Lithuania.

Note: all countries: break in time series in 2014.

(*) No 2008 data due to low reliability.

(?) Data have low reliability.

(³) Break in time series in 2016.

(*) 2008 data have low reliability.

(⁵) No data due to confidentiality (2008) and low reliability (2016).

Figure 3. Overqualification rate by country (%)

(Eurostat, 2017a)

Figure 3 shows the overqualification rate comparison for 2008 and 2016 by the country and it is clear from Figure 3 that Latvia had the most overqualification rate nearly 10 % which has increased slightly as compared to the overqualification rate of Latvia for 2008 as compared to other countries. It is also noticeable that several countries like Sweden, Finland, Germany, Austria, Poland, UK, Bulgaria, Slovakia, Estonia, Switzerland, Republic of Macedonia former Yugoslav have shown the decreased overqualification rate as compared to their overqualification rate in 2008. Latvia, Lithuania, Republic of Macedonia former Yugoslav were recorded as the countries with most overqualified rates for 2016 and Switzerland and Norway were noticed as the countries with least overqualification rates in 2016 at a value of 2 %.

According to Cedefop (2016) the skills distribution in the labour force to much extent has matched the qualification requirements of the labour market in 2016. But the supply of the labour exceeded demand for all qualification types and the main difference is noticeable for the low- and medium-level qualifications. The demand for the skilled labour force is more probable to continue like that, also the most recent forecasts from Cedefop (2016) indicate that between 2016 and 2025 about 15 million jobs requiring high educational attainment will be created, while low-qualified jobs will decline by more than 6 million. Skill levels are expected to change faster. (Cedefop, 2016; Eurostat, 2017b)

According to Cedefop (2015a), reasons of taking jobs lower than their qualification were competition for jobs and the relatively high availability of workers in non-standard way and it is higher for females. Graduates who have tertiary education in fields like humanities, languages and arts, other social sciences and also business and law are also more likely to work as overqualified. In small firms mostly people are overqualified. Recruitment policies, language skills (migrants) may be the cause of being overqualified (Eurostat, 2017b).

According to Cedefop forecast for 2025 for Latvia, Lithuania there will be more employment growth in business and other services, more jobs for professionals, more high level of qualification for the labour force as compared to previous years. (Cedefop, 2015b, 2015c, 2015d)

The Survey Results

There were sixteen questions in the questionnaire and it was published with the help of the google docs in which a total number of 302 participants responded. The questionnaire contained multiple choice closed-ended and multiple-choice open-ended questions concerning the respondent's profile, the employee hiring principles in their company, the qualifications required, the current status of overqualification focussing at entry level and management level, eliciting the respondents' suggestions for solving overqualification, etc. Out of total 302 participants 51.3 % were male participants and 48.7 % were female participants who responded for this survey. The whole participants were divided in the three age groups i.e. up to the age of 14, 15–64 years and 65 years and above. 98.3 % of the total respondents belong to the age group 15–64. Out of 302 participants, 298 participants responded which indicates a response rate of 98.67 % and a total of 56.4 % of the respondents were employed people followed by 12.8 % students respondents further followed by self-employed respondents. It was noticed that 47 % of the participants were from Latvia, 15.6 % from Lithuania, 9.3 % from Germany, 8.3 % from Estonia and others were 4 % from France, 4.6 % from Russia and 11.3 % from other European and Asian countries. 42.2 % respondents out of 294 who provided the details about their company were from the companies having up to 50 employees, 35.4 % of the respondents represented the companies having 50–100 employees and 18 % of the respondents represented companies with 100–500 employees, a very less percentage of people represented companies with over 500 employees. Another question was about the type of the company – 268 out of 302 participants responded to this question corresponding to 88.74 % of the total participants of the survey, 25 % of the total respondents represented consulting firms followed by next 24.3 % from other type of companies followed by 20.9 % from the IT companies, further followed by 17.9 % from the manufacturing companies, and few percentage share by recruiting and human resource outsourcing companies. 62 % of the respondents had HR in their company. Respondents were from different levels like, employees, mid-level employees, top management, managers, HR and recruitment managers, trainees, recruitment executives and others. Only 292 out of 302 participants responded to this question corresponding to 96.68 % of the total participants of the survey.

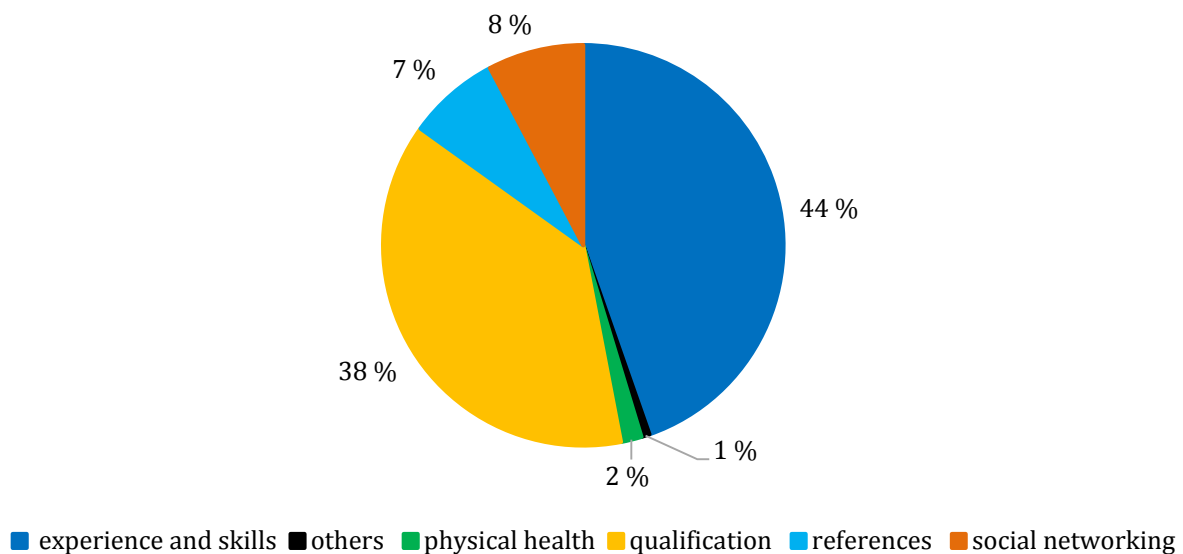

Figure 4. Distribution of the criteria of hiring in the companies of the respondents

It is clear from Figure 4 that the major criteria for hiring in the companies based on the survey were found to be the experience and the skills which correspond to nearly 44.6 % of the total participants of the survey. 298 out of 302 participants responded to this question corresponding to 98.67 % of the total

number of the participants. It can be easily understood that the major criteria for hiring in the companies is experience and skills and the next most important criteria is qualification which clearly indicates that experience and skills are more important than qualification which states that qualification and experience and skills on combining shows the most important criteria for hiring in the companies.

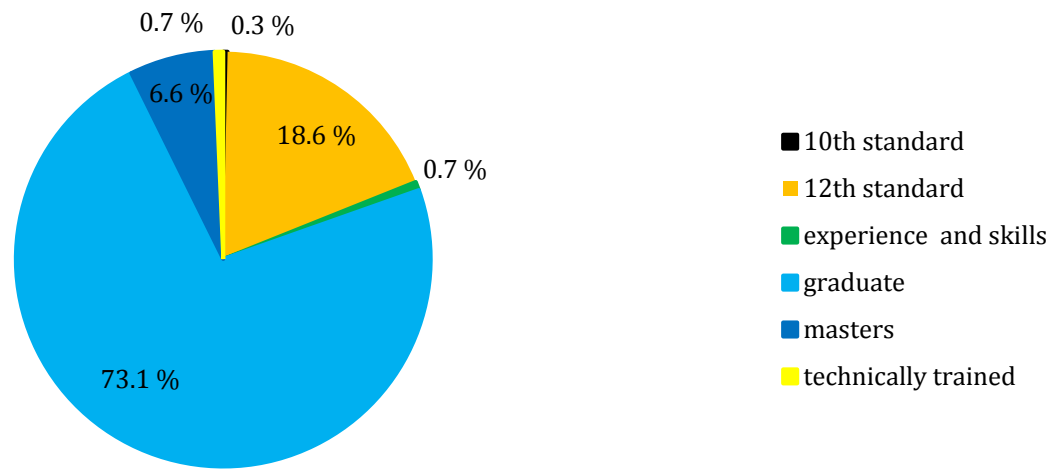

Figure 5. Distribution of minimum qualification to be hired in companies of the respondents

It is clear from Figure 5 that the minimum qualification to be hired according to the participants' company was found to be graduate, further followed by the 12th standard accounting for 18.6 % of the total participants for the survey and further followed by the Masters' degree. This clearly indicates that the most common minimum qualification to be hired in the companies is the graduate and the 12th standard which indicates that mostly companies wants to hire candidates who have either 12th standard or graduate. All other qualification including master, technically trained, experience and skills are not that much recognised as the minimum qualification for hiring in the companies.

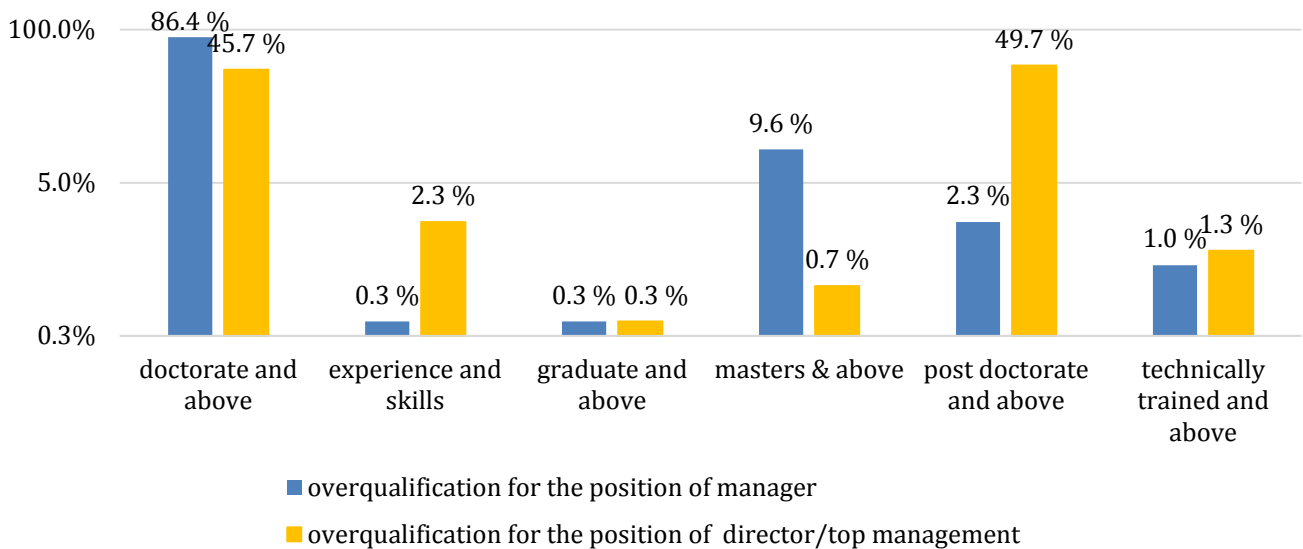

Figure 6. Comparison of the overqualification criteria for the manager and the director position

Figure 6 clearly shows the comparison of the overqualification criteria for the position of the manager and the director/top management. All 302 respondents responded to the question. Doctorate and above were reported as the most overqualified degrees for the position of the manager and the director of the companies. It is clear that 86.4 % respondents reported doctorate and above as overqualification for the position of manager while for the position of the director position only 45.7 % respondents reported

doctorate as the overqualification which further indicates that doctorate may be considered as more overqualified level for the position of manager while for the position of the director, doctorate degree is somehow manageable. And it was also clear from the data that post doctorate level is considered as overqualified level for the position of the directors. And it was also noticed that only 2.3 % respondents reported post doctorate level as overqualified level for the position of the manager which indicates that it was not common for the respondents holding the post doctorate level to apply for the position of the managers.

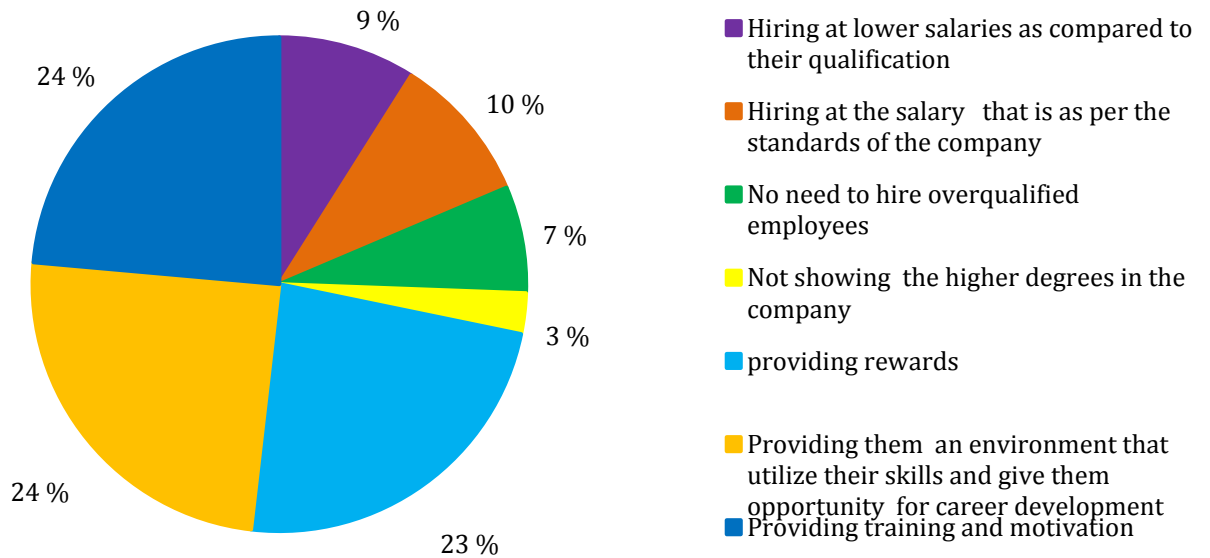

Figure 7. Suggested solutions for the overqualification as per the response of the respondents

It is clear from Figure 7 that there are many solutions suggested by the participants of the survey and the most suggested solution by the respondents was providing them an environment that utilize the skills of the employee and provide them an opportunity for their career development. 24.6 % of the respondents suggested this solution and the next most suggested solutions by 23.6 % of the total respondents was to provide training, motivation and the rewards to the employees. The environment of the organization can help in the further development of the employees and if overqualified employees are provided an environment for their development then overqualified employees do not feel demotivated and perform and continue their job. There were few suggestions which were of different nature like to hire at the salaries as per companies standards even if the candidate is overqualified this solution was suggested by 9.6 % of the total respondents and another 9 % suggested that to hire at the lower salaries as compared to their qualification. These two suggested solutions point out that there are still options to hire overqualified employees but then companies provide overqualified employees lower salary as compared to their qualification and by providing them the salaries as per the applicable standards and policies of the companies. Few solutions like no need to hire overqualified employees was also suggested by 7 % of the participants, no need to show overqualification to companies was also suggested by some of them. The suggestions like no need to hire overqualified employees point out the fact that there are companies that are not interested in hiring overqualified employees. And also there were respondents who told that there is no need to show at all your overqualification as it is sometimes considered as a negative point.

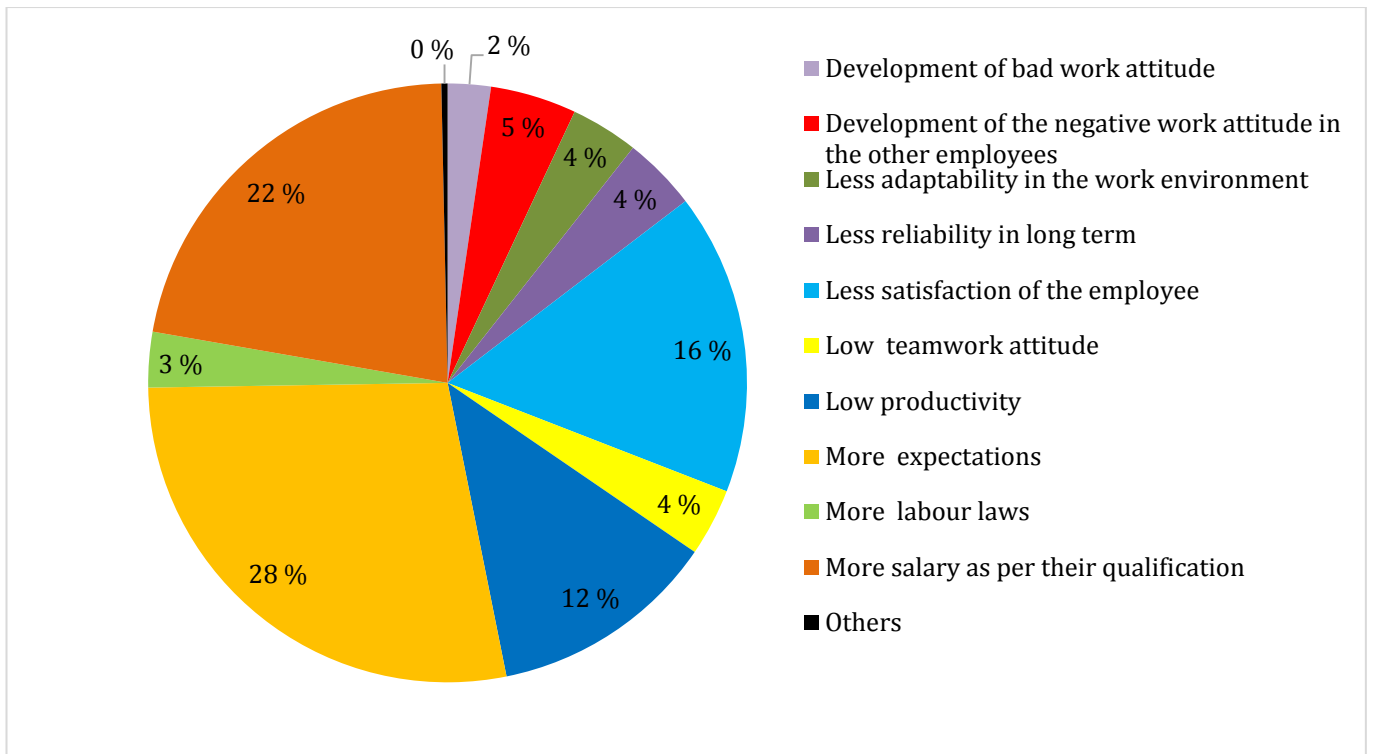

Figure 8. Problems associated with the hiring of overqualified employees according to the respondents

Figure 8 shows the main problems associated with the hiring of overqualified employees. Total 301 out of 302 participants responded to this question. There were many problems that were presented like development of bad work attitude, development of negative work attitude in other employees, less adaptability in the work environment, less reliability in long term, less satisfaction of the employee, low teamwork attitude, low productivity, more expectations, more labour laws, more salary as per their qualification and so on. The most important problems were more expectation of the overqualified employees, more salary as per their qualification, less job satisfaction of the overqualified employee, low productivity. Nearly 21.9 % of the respondents reported that overqualified employees have more expectations, also 21.9 % respondents reported that overqualified employees expect more salaries, 16.3 % respondents reported that overqualified employees have less job satisfaction and 12.3 % respondents reported that they have low productivity. An overqualified employee has more expectation because of his/her overqualification and he/she expects more as per his/her qualification which further develops the less job satisfaction and desire to find the opportunity matching his/her skills and expectation. The expectation is not high only in salary it is also more in terms of the environment, work culture, work nature and so on. In absence of the matching conditions of development, expected salary, and the nature of work, an overqualified employee develops bad work attitude and bad team attitude and the same has been reported by 2.3 % of the respondents. When such a bad work attitude of overqualified employee is experienced by other staff and team members a negative work attitude develops in others as well and the same has been reported by 4.7 % respondents. Such an overqualified employee being frustrated is less flexible and less adaptable and the same was reported by 3.7 % respondents which further leads to less reliability on such overqualified employees and it was reported by 4 % respondents. Such an overqualified employee has low productivity and it was reported by 12.3 % of the respondents. Also since the candidate is overqualified this also leads to extra labour laws to be followed in some cases while hiring and the same was reported by 3 % respondents. So it is clear that there are many problems associated with overqualified employees.

It was found according to the questionnaire that experience, skills and qualification were the criteria for hiring. Social networking and references were also possible cause of hiring in companies. But according to the interview with a recruitment specialist, recruitment consultant and executive search consultant from Working day company, Latvia it was found that the criteria for hiring were personality, potential, professional reasons and personality was pointed out to be important than qualification.

It can be easily concluded that skills, experience and qualifications are the three most important criteria for hiring but personality, potential of the person are the final deciding factors for hiring of the overqualified employees.

According to the questionnaire results graduation was found to be the minimum qualification to be hired in the companies. Also experience, skills and the technically trained were found to be the minimum level for the hiring for few companies only.

According to the interviews personality, potential and professional reasons were the hiring criteria and the questionnaire results focus more on qualifications and less on personality which presents a point of concern.

According to the questionnaire survey masters and above were found to be considered as the overqualification for the entry level. And some companies even consider graduate and above as overqualification depending on the nature of the work. Doctorate and above were found to be considered as overqualification for the position of the manager. Some of them also reported that experience and skills were also considered as overqualification. Post doctorate and doctorate were found to be considered as the overqualification for the position of the director.

According to the questionnaire survey result the most suggested solution for hiring the overqualified employees were to provide an environment that utilizes their skills and gives them opportunity for career development, provide training, motivation and rewards.

According to the interview with recruitment specialist, recruitment consultant and executive search consultant from Working day company , Latvia the solutions for hiring overqualified employees include presenting the companies the benefits of the hiring of overqualified employees and also the companies must not be afraid of overqualified employees.

According to the questionnaire survey result problems with overqualified employees were more expectations, more salary requirements as per their qualification. Also less satisfaction, low productivity, low teamwork attitude, less adaptability, less reliability in long term, development of the bad work & team attitude, more labour laws were also reported by few respondents.

According to the interview results lack of flexibility and ambitious nature of the overqualified employee, boring environment for overqualified employees and seeking more suitable opportunities elsewhere, loss of job motivation and the prejudices of the employer were the problems associated with overqualified employees.

According to the interview results there were also some advantages associated with hiring of overqualified employees like good ideas, additional value and wider range of intellectual perspective, and innovative ideas and fresh thoughts for the further development of company, less introduction period and more competencies of the overqualified employees.

It was also confirmed from the interviews that the number of overqualified employees in Latvia has increased in the past years.

It was discovered from the interviews and the questionnaire survey that overqualification has a negative impact on employee job satisfaction which is further associated with leaving an organization which

corresponds to the ideas derived in the analysis done by Lloyd, Payne (2016) and Erdogan et.al. (2011) which stated that overqualification has both benefits and the negative impacts and which leads to the development of the employees dissatisfaction which further develops the desire in the overqualified employees to find suitable opportunities matching their qualification in another organization.

It was also validated with the interviews that overqualification is a situation of an employee who has more education, skills and experience than required to perform the job which coincides with Giuliotti, Tatsiramos, Zimmerman (2013) and Lloyd, Payne (2016).

There are some advantages of hiring overqualified employees and it was also validated with the interviews and the questionnaire that was also confirmed by the Cedefop survey 2017 that there are advantages for hiring overqualified employees, such as innovation, creativity, faster productivity, motivation to other co-workers and so on.

Conclusion

It can be concluded that the overqualification has increased in the past years and there is more supply in the labour markets as compared to the demand. The countries like Sweden, Finland, Germany, Austria, Poland, UK, Bulgaria, Slovakia, Estonia, Switzerland, Republic of Macedonia former Yugoslav has shown the decreased overqualification rate as compared to their overqualification rate in 2008. Latvia, Lithuania, Republic of Macedonia former Yugoslav were recorded as the countries with most overqualified rates for 2016 and Switzerland and Norway were noticed as the countries with least overqualification rates in 2016 at a value of 2 %. Overqualification has resulted due to the technology advancement.

Future forecast for 2025 for Latvia, Lithuania and Estonia suggest more employment growth in business and other services, more jobs for professionals, more high level of qualification for the labour force as compared to the previous years.

It can be concluded based on the questionnaire survey which consisted of mainly male participants and 98.3 % of the participants from the group 15–64 years and 47 % participants from Latvia and it was found that 44.6 % of the total participants suggested experience and the skills as the criteria for the hiring. On the other hand, 37.6 % of the total respondents suggested qualification as the criteria for the hiring. Also graduation was suggested as the minimum qualification for the hiring by 73.1 % participants while masters and above were reported as the overqualification for the entry level by 58.3% respondents. For the manager position 86.4 % respondents reported doctorate level as overqualification level while 49.7% respondents reported post doctorate as the overqualification level. Providing rewards, training and motivation, an environment for the career development were the most suggested solution for hiring of overqualified employees. The main problems associated with overqualified employees were development of bad work attitude, low or no team work attitude, low productivity, less satisfaction with work and so on.

It may also be concluded that the companies are not interested in hiring overqualified employees.

Overqualification is not bad at all but it has also some negative impacts associated with it. In order to balance the negative effects of the overqualification, overqualified employees should be hired and they should be provided with rewards and motivation and they must be informed in advance about the situation for them in the company and they should be provided with an environment for career development and they should be provided training and motivation and they must be provided with such work where they can apply their skills and experience.

References

- Brynin, M. (2002). Over-qualification in Employment. *Work, employment and society*, No. 16 (4), pp. 637–654. Retrieved on 19.01.2018 from <http://www.wallnetwork.ca/inequity/6brynin.pdf>
- Budria, S., Moro-Egido, A. I. (2008). The overeducation phenomenon in Europe. *I Revistainternacional de sociología (RIS)*, No. 67, pp. 330–342, doi:10.3989/ris.2008.02.01
- Cedefop (2015a). Matching skills and jobs in Europe Insights from Cedefop's European skills and jobs survey. DOI: 10.2801/159395 Retrieved 10.01.2018 from: <http://www.cedefop.europa.eu/iv/publications-and-resources/publications/8088>
- Cedefop (2015b). Latvia: Skills forecasts up to 2025. 2015 ed. Retrieved on 15.01.2018 from <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/latvia-skills-forecasts-2025>
- Cedefop (2015c). Lithuania: Skills forecasts up to 2025. Retrieved on 15.01.2018 from <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/lithuania-skills-forecasts-2025>
- Cedefop (2015d). Estonia: Skills forecasts up to 2025. Retrieved on 15.01.2018 from <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/estonia-skills-forecasts-2025>
- Cedefop (2016). Forecasting skills demand and supply. Retrieved on 15.01.2018 from <http://www.cedefop.europa.eu/en/events-and-projects/projects/forecasting-skill-demand-and-supply/data-visualisations>
- Dorn, D., Sousa-Poza, A. (2005). Overqualification: Permanent or Transitory. *International Conference on Educational Economics in Tartu, Estonia, August 2005*. Retrieved on 19.01.2018 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.172.8623&rep=rep1&type=pdf>
- Erdogan, B., et al. (2011). Overqualified Employees: Making the Best of a Potentially Bad Situation for Individuals and Organizations. *Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 4 (2), pp. 215–232
- Eurostat (2018a). Unemployment rates by sex, age and educational attainment level (%). Retrieved on 14.01.2018 from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgaed&lang=en, last update 19.12.2017
- Eurostat (2018b). Employment rates by sex, age and educational attainment level (%). Retrieved on 18.01.2018 from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsq_ergaed&lang=en, last update 01.01.2018
- Eurostat (2017a). Overqualification rate, by country, 2008 and 2016. Retrieved on 15.01.2018 from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Overqualification_rate_by_country_2008_and_2016.png
- Eurostat (2017b). Europe 2020 indicators – employment. Retrieved on 15.01.2018 from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_2020_indicators_-_employment
- Giulietti, C., Tatsiramos, K., Zimmerman, K. F. (2013). *Labor Market Issues in China*. 1st ed. UK: Emerald Group Publishing Limited
- Lloyd, C., Payne, J. (2016). *Skills in the Age of Over-qualification: Comparing Service Sector Work in Europe*. 1st ed. US, NY: Oxford University Press
- Muysken, J., Vallizadeh, E., Ziesemer, T. (2012). Migration, Unemployment, and Over-qualification: A Specific-Factors Model Approach. *MPRA Paper* No. 43057, Netherlands. Retrieved on 18.01.2018 from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/43057/>
- Sirkeci, I., Acik, N., Saunders, B. (2014). Discriminatory labour market experiences of A8 national high skilled workers in the UK. *Border Crossing*, No. 4 (1–2), pp. 17–31
- Štefánik, M. (2011). What can existing overeducation tell us about the situation in supply and demand of tertiary educated? In Vasilescu, R., Barna, C., Epure, M. (Eds.). *Review of Applied Socio-Economic Research*, No. 1 (1), pp. 11–28, retrieved on 18.01.2018 from <http://reaser.eu/scripts/form/upload/1REASER2247-6172.pdf>
- Szilvia, A. (2013). Over-qualification of immigrants in the UK. *ISER Working Paper Series*, No. 2013-11. Institute for Social and Economic Research (ISER), University of Essex

PUBLISKO TIESĪBU LĪGUMU BRĪVĪBA

FREEDOM OF PUBLIC CONTRACT

Nikolajs Ozoliņš, Mg. iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: Nikolajs.Ozolins@turiba.lv

Abstract

The article identifies the subjective opinion of public contract freedom. There is no consensus in legal theory on the substance of 'public contract law' itself. Aim: Does public contract law only concern public procurement or does it also involve the conclusion and execution of all contracts concluded by public authorities (including transactions, settlements, grant agreements, employment contracts)? Research focus: Are contracts between public entities (regarding the division of competences) contracts which should be made subject to the same rules as public contracts between public administration and private persons? Research methods are theoretical, empirical, comparative and cross-disciplinary research methods. As a result of the research, proposals will be made to help the government institutions to engage in carrying out public procurements, ensuring the highest possible value of financial means and improving the efficiency of public contracts.

Keywords: Freedom of contract, public contract, public law contract

Atslēgvārdi: Līgumu brīvība, publiskais līgums, publisko tiesību līgums

Ievads

Publisko tiesību līgums, līdzīgi kā civiltiesiskais līgums, kā juridisks akts tiek noslēgts, kad abu pušu gribas ir līdzvērtīgas. Tomēr vairāki teorētiķi uzskata, ka publisko tiesību līgumā līgumslēdzēju puses nevar būt līdzvērtīgas, jo valsts pārvaldes iestādei ir lielākas pilnvaras un tā ir savā veidā privilēģētāka par padotības iestādi vai privātpersonu. (Bitāns, 2011) Autors šajā publikācijā izmanto publisko līgumu izpratni plašākajā nozīmē. Proti, runājot par publisko tiesību līgumiem, anglo-amerikāņu valstīs ar tiem primāri tiek saprasti līgumi publisko iepirkumu (plašākā nozīmē: publiskās–privātās partnerības – turpmāk PPP) ietvaros. Eiropas kontinentālā tiesību loka valstīs (piemēram, Austrijā, Vācijā un secīgi arī Latvijā) šādi līgumi pēc divpakāpju teorijas parasti tiek atzīti par privāto tiesību līgumiem. (Višķere, 2008) Ar jēdzienu “publiskais līgums” aptverot gan publiskos iepirkumus (*Publisko iepirkumu likums* – turpmāk *PIL*), gan publisko tiesību līgumus (*Valsts pārvaldes iekārtas likums* – turpmāk *VPIeL*). Katrā līgumā ir ietverta divu vai vairāku personu gribas saskaņošana. Latvijas Republikai, kā sākotnējai publisko tiesību juridiskai personai, ir sava griba: slēgt vai neslēgt līgumu, izvēlēties līgumu veidu, formu un dalībniekus. Aizvien aktuālāka ir ārvalstu prakses un tiesiskā regulējuma izmantošana Latvijas Republikas slēgtajos līgumos. Pašvaldībai, kā atvasinātai publiskai personai, līgumu brīvības apjoms ir mazāks nekā valstij. Saeima un Ministru kabinets Latvijas Republikas vārdā izdod ārējos normatīvos aktus, kas nosaka publisko līgumu slēgšanas kārtību. **Darba mērķis** ir piedāvāt secinājumus un priekšlikumus publisko līgumu brīvības principa piemērošanai Latvijas tiesību sistēmā. Pētījuma gaitā ir izmantotas šādas **zinātniskās metodes**: analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode un salīdzinošā metode. Analīzes gaitā izzināti atsevišķi publisko līgumu veidi, kā komplicētas PPP sistēmas elementi, izstrādāta līgumu klasifikācija, definīcijas, terminoloģija. Salīdzinošā

metode tika izmantota, izpētot citu valstu tiesisko regulējumu un praksi, arī tiesību doktrīnas, jo vairāki šajā publikācijā aplūkoti tiesību institūti ir jauni, par tiem Latvijā nav ne pietiekamas juridiskās literatūras, ne tiesu prakses, savukārt citās valstīs ir vairāku gadu desmitu PPP līgumu izmantošanas prakse. Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi par publiskiem līgumiem.

1. Līgumu brīvības koncepts un metodoloģija publiskajās tiesībās

Attiecībā uz publisko tiesību līguma jēdziena attīstību jāatzīmē, ka sākotnēji, strādājot pie *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* koncepcijas, tika lietots jēdziens administratīvais līgums, ar to apzīmējot gan valsts pārvaldes ietvaros slēgtos sadarbības līgumus, gan deleģēšanas līgumus, gan līgumus ar privātpersonām, regulējot to subjektīvās publiskās tiesības. (Levits, 2001) Jēdzienu administratīvais līgums kā visaptverošu publisko tiesību jomā slēgto līgumu apzīmētāju izmanto arī, piemēram, Francijā (*contract administratif*). Valsts ar likumdevējas varas palīdzību var noteikt tiesisko regulējumu publisko tiesību līgumam, pašvaldība to nevar darīt. (Višķere, 2008)

Viens no pēdējā laikā aktuāliem jautājumiem ir, vai privātpersona var būt par iniciatoru un virzītāju publisko līgumu slēgšanai. Teorijā un pasaules praksē var atrast pozitīvas atbildes uz šo jautājumu.

Mūsdienu publisko tiesību līgumu brīvības tiesiskā regulējuma attīstības virzieni:

- inovatīvie līgumu regulēšanas mehānismi;
- jauni izaicinājumi, lai pielāgotos globalizācijas tendencēm;
- konkurences tiesību ievērošana;
- investīciju aizsardzības starptautiskās normas.

Realizējot publisko līgumu brīvību, iestādei ir jāiziet attiecīgie darbību posmi: normu interpretācija, argumentācija ar viedokļa pamatošanu, līgumu procesa plānošana.

Kā norāda Augstākā tiesa lēmumā tā saucamajā Lucavsālas lietā: “Lemjot par pieteikumu sakarā ar publisko tiesību līguma atbilstību tiesību normām, tā spēkā esamību, izpildes pareizību, tiesai vispirms jāpārbauda publisko tiesību līguma esamība. Savukārt, lemjot par pieteikumu sakarā ar publisko tiesību līguma noslēgšanu, tiesai jāpārbauda, vai tiesību normas paredz iestādei tiesības noslēgt publisko tiesību līgumu un vai ir saistošs iestādes apsoliņums slēgt publisko tiesību līgumu.” (LR AT ALD lēmums, lieta Nr. A42663807 SKA-104/2009)

Publiskās personas līguma brīvības ierobežojums ir piešķirtais budžets. Valsts finanšu līdzekļu lielākā daļa ir nodokļu maksātāju nauda. Nepareizi plānojot savas izmaksas, piedāvājumi var būtiski pārsniegt pasūtītāja budžeta iespējas vai arī plānotā cena, ja tā tiek publiskota, var maldināt piegādātājus un sabiedrību. Ja iepirkumi tiek veikti centralizēti, plānošanas process sevī var ietvert koordināciju starp dažādām struktūrvienībām, tādēļ centralizēto iepirkumu plānošanai jāparedz ievērojams laiks. Kā norāda Eiropas Komisija (turpmāk – EK), atkarībā no līguma apjoma un sarežģītības šis procesa posms var aizņemt mēnešus. Labai plānošanai būtu maksimāli jāsamazina risks, ka būs vajadzīgi līguma grozījumi vai variācijas. Lielākās (un potenciāli dārgākās) un biežāk pieļautās kļūdas līgumos izriet no nepienācīgas plānošanas. (Eiropas Komisija, 2015, 11)

Ulpiāns skaidrojis, ka “publiskās tiesības ir tās, kas skatās uz Romas valsti, savukārt privātās tikai uz viena cilvēka labumu” (latīņu val. – *Publicum jus est quod ad stadumrei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*). Senajā Romā izstrādātās līgumtiesības noteica, ka līgums ir brīvprātīga vienošanās starp līdzvērtīgiem subjektiem. Šis princips ir aktuāls joprojām un lielā mērā ietekmēja to, ka līgumi starp valsti un privātpersonu to savstarpējo publiski tiesisko attiecību noregulēšanai netika

atzīti līdz pat XIX gadsimta beigām un XX gadsimta sākumam. Ieva Višķere norāda uz starpdisciplināro publisko tiesību līgumu veidu, ar kuriem publisko tiesību subjekts privātpersonai deleģē publisku varu. Šis līgums nav īsti uzskatāms par klasisku administratīvā procesa instrumentu, jo ar to netiek ietekmētas privātpersonas subjektīvās publiskās tiesības administratīvā procesa izpratnē, bet gan tiek paplašināts publiskās varas nesēju loks. (Višķere, 2008) Kā viens no komplicētākiem gadījumiem ir deleģēšanas līgums PPP ietvaros. Lēmumā par deleģēšanu konstatē deleģēšanas pieļaujamību un reglamentē deleģēšanas noteikumus.

Deleģējot pārvaldes uzdevumu privātpersonai, priekšroka dodama pārvaldes uzdevuma deleģēšanai publiskās un privātās partnerības ietvaros.

Informāciju par iestādes deleģētajiem pārvaldes uzdevumiem, kā arī deleģēšanas līgumu piecu darbdienu laikā no deleģēšanas līguma noslēgšanas dienas publicē attiecīgās iestādes mājaslapā internetā vai, ja tas noteikts tiesību aktā, augstākas iestādes mājaslapā internetā.

VPIeL noteikumi nav piemērojami gadījumos, kad atbilstoši *Publiskās un privātās partnerības likumam* (turpmāk – *PPPL*) slēdz publiskās un privātās partnerības līgumu, ar kuru privātpersonai tiek deleģēts pārvaldes uzdevums. Ja atbilstoši *PPPL* slēdz publiskās un privātās partnerības līgumu, ar kuru privātpersonai tiek deleģēts pārvaldes uzdevums, līgumā papildus iekļauj *VPIeL* 46. pantā minētos nosacījumus. Attiecīgais līgums daļā par pārvaldes uzdevuma deleģēšanu ir apspriežams atbilstoši normatīvajiem aktiem publisko tiesību līgumu jomā. (*VPIeL* 46.1. pants)

2. Latvijas Republikas publisko līgumu brīvības realizācija

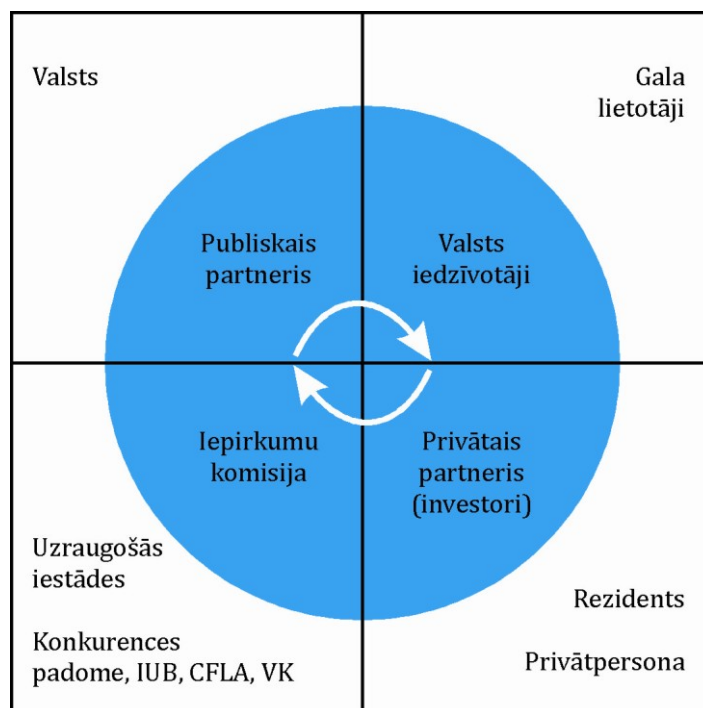
Gadījumu, kad valsts slēdz līgumu ar nacionālo investoru, šīs publikācijas autors mēģinājis attēlot shematiski (skat. 1. attēlu). Attēlā ietverti gala lietotāji, personas, kas izmantos publisko pakalpojumu un uzraugošās iestādes. *VPIeL* nosaka privāto tiesību līgumu slēgšanas nosacījumus. Privāto tiesību līgumu slēdz, ievērojot, ka:

- to slēdz bez jebkādas diskriminācijas;
- līdzēji ir vienlīdzīgi;
- līdzēju saistībām jābūt samērīgām;
- publiskai personai nav tiesību patvaļīgi aizliegt vai apgrūtināt cilvēktiesību izmantošanu;
- publiska persona pati ir atbildīga par normatīvajos aktos noteikto funkciju izpildi.

Profesors Kalvis Torgāns uzskata, ka ikvienam tiesību subjektam, tai skaitā publiskai personai ir šādas līguma brīvības izpausmes:

- brīvība izvēlēties slēgt vai neslēgt kādu līgumu;
- līgumpartnera izvēles brīvība;
- līguma satura noteikšanas brīvība;
- līguma formas izvēles brīvība. (Torgāns, 2006, 61)

Šīs publikācijas autors, izmantojot salīdzinošo metodi, attiecina šīs līgumu brīvības izpausmes uz publisko iepirkumu ietvaros slēgtiem līgumiem un PPP līgumiem, publikācijā tiek izskaidrota katra no līgumu brīvības izpausmēm un tās realizācija publiskās personas rīcībā.

1. attēls. Publiskais līgums ar nacionālo investoru (piegādātāju, izpildītāju)

PPP līguma būtības izpratne ir visai daudzveidīga un atbilstoša katras valsts tiesiskajām tradīcijām, saimnieciskajām vajadzībām, sociālajam un kultūras kontekstam. Iemesls tam, kādēļ netiek noteikta juridiski saistoša vienota PPP definīcija ES līmenī, tiek saistīts ar bažām, ka šādas definīcijas esamības gadījumā tajā netiks ietverta virkne ar projektiem, uz kuriem tādējādi neattieksies ES sekundārie normatīvie akti, kas regulē publisko iepirkumu un koncesiju īstenošanas kārtību un ir attiecināmas arī uz PPP projektu īstenošanu. (Tiļļa, 2007)

1. Brīvība izvēlēties slēgt vai neslēgt kādu līgumu. Publiska persona var izvēlēties, vai slēgt darba līgumu ar saviem darbiniekiem vai izmantot ārpalpojumu. Var slēgt deleģēšanas līgumu vai sadarbības līgumus (VPIeL, 12. pants). ES vispārējais PPP regulējums nosaka, ka valsts iestādes var veikt saimniecisko darbību paši vai piešķirt šīs darbības trešajām personām. Šīs trešās personas var būt ne tikai privātie uzņēmumi, bet arī jaukta kapitāla uzņēmumi, kas dibināti saistībā ar PPP. Tomēr, ja valsts iestādes nolemj iesaistīt trešās personas saimniecisko darbību, ja šī līdzdalība ir kvalificējama kā “publiskā iepirkuma līgums” vai “koncesija”.

2. Līgumpartnera izvēles brīvība. Līguma partnera izvēle var notikt ar konkursu vai bez konkursa rīkošanas. Konkrēta iepirkuma vērtības aprēķināšanas nolūkos būtu jāprecizē, ka iepirkuma sadalīšanu par pamatu šīs vērtības aprēķināšanai vajadzētu atļaut izmantot tikai tad, ja to pamato ar objektīviem iemesliem. Piemēram, varētu pamatot, ka līgumslēdzēja iestādes atsevišķas struktūrvienības līmenī (piemēram, skolas vai bērnudārza līmenī) līguma vērtību aprēķina tad, ja attiecīgajai struktūrvienībai par iepirkumu ir patstāvīga atbildība. Šādu pieņēmumu var izdarīt tad, ja attiecīgā atsevišķā struktūrvienība patstāvīgi veic iepirkuma procedūru un pieņem lēmumus par pirkšanu, tās rīcībā ir atsevišķa budžeta pozīcija, kas paredzēta attiecīgajam iepirkumam, tā slēdz līgumu neatkarīgi un to finansē no tās rīcībā esošā budžeta. Ja līgumslēdzēja iestāde tikai rīko iepirkumu decentralizētā veidā, tas nav pamatojums iepirkuma sadalīšanai. (IUB, Direktīvas 2014/24/ES preambulas 20. apsvērumš)

Publisko iepirkumu likuma (turpmāk – PIL) 8. pants nosaka šādas robežas:

- nav iepirkuma konkursa, ja paredzamā līgumcena ir mazāka nekā 10 000 EUR;
- no 10 000 EUR iepirkums 9. panta kārtībā līdz 42 000 EUR;

- no 42 000 EUR iepirkuma procedūra nacionālajās līgumcenu robežvērtībās līdz 135 000 EUR, publicē paziņojumus tikai IUB tīmekļvietnē;
- no 10 000 EUR metu konkurss nacionālajās līgumcenu robežvērtībās līdz 135 000 EUR, publicē paziņojumus tikai IUB tīmekļvietnē;
- virs 135 000 EUR iepirkuma procedūra vai metu konkurss ES līgumcenu robežvērtībās, publicē paziņojumus gan IUB tīmekļvietnē, gan Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī (ES OV)

3. Līguma saturs noteikšanas brīvība. Līguma saturs iedalāms divās daļās: paredzētais tiesību normās un līgumu pušu noteiktais saturs.

Publiskā iepirkuma procedūras rezultātā tiek noslēgts līgums, un saskaņā ar *PIL* 60. panta desmito daļu ne vēlāk kā 10 darbdienu laikā pēc dienas, kad stājas spēkā iepirkuma līgums vai tā grozījumi, pasūtītājs savā pircēja profilā ievieto attiecīgi iepirkuma līguma tekstu atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kārtībai, ievērojot komercnoslēpuma aizsardzības prasības. Posms starp pasūtītāja lēmumu par iepirkuma procedūras rezultātiem un iepirkuma līguma noslēgšanu paredzēts iepirkuma procedūras apstrīdēšanai. Pasūtītāja rīcība publisko tiesību jomā beidzas un privāto tiesību jomā sākas nevis ar pasūtītāja lēmumu par uzvarētāja noteikšanu, bet ar iepirkuma līguma noslēgšanu (LR AT 2010. gada 29. oktobra lēmums SKA- 862/2010, tēze).

4. Līguma formas izvēles brīvība. Publisko tiesību līgumus var slēgt tikai rakstveidā. Ir paredzētas elektroniskās formas un līgumu vadības datorprogrammas un datu bāzes. Ar Ministru kabineta noteikumiem ir noteikta PPP līgumu reģistrācijas Uzņēmumu reģistrā un Iepirkumu biroja datu bāzē. (Ministru kabineta noteikumi Nr. 1184 "Publiskās un privātās partnerības līgumu reģistrācijas un uzskaites kārtība", pieņemti 2009. gada 13. oktobrī)

Gadījums, kad publiska persona slēdz līgumu ar ārvalstu investoru, parādīts 2. attēlā. Publiskie iepirkumi tiek apspriesti un vērtēti visaugstākajās ES institūcijās, tā stratēģijā "Eiropa 2020" gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei" (turpmāk – stratēģija "Eiropa 2020"). Eiropas Komisija (turpmāk – EK) norāda, ka vajadzīga tāda stratēģija, kas padarītu ES par gudru, ilgtspējīgu un integrējošu ekonomiku ar augstu nodarbinātības, ražīguma un sociālās kohēzijas līmeni (Eiropas Komisija, 2010). Stratēģijā "Eiropa 2020" publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme, jo tas ir viens no tirgus instrumentiem, kas izmantojams, lai panāktu gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu izaugsmi, vienlaikus nodrošinot visefektīvāko publiskā sektora līdzekļu izmantošanu, norādīts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2014/18/EK (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES). Pārņemot Direktīvu 2014/24/ES, arī publiskos iepirkumus skārušas jaunas pārmaiņas, un, tā kā PIL mērķis cita starpā ir nodrošināt iepirkumu atklātumu un tas ir viens no svarīgākajiem publisko iepirkumu principiem, tas tiks aplūkots vispirms. Jo saprotamāka būs šī principa būtība, jo skaidrākas būs iedzīvotāju iespējas sekot līdz šī principa realizācijai praksē, veicot publisko iepirkumu kontroli. (Skrastiņa un Radzevičs, 2017)

Valsts uzraugošo iestāžu kompetencēs ir ietvertas tiesības atzīt publiskos līgumus par spēkā esošiem. Piemēram, *PIL* 66. pants nosaka Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk IUB) funkcijas:

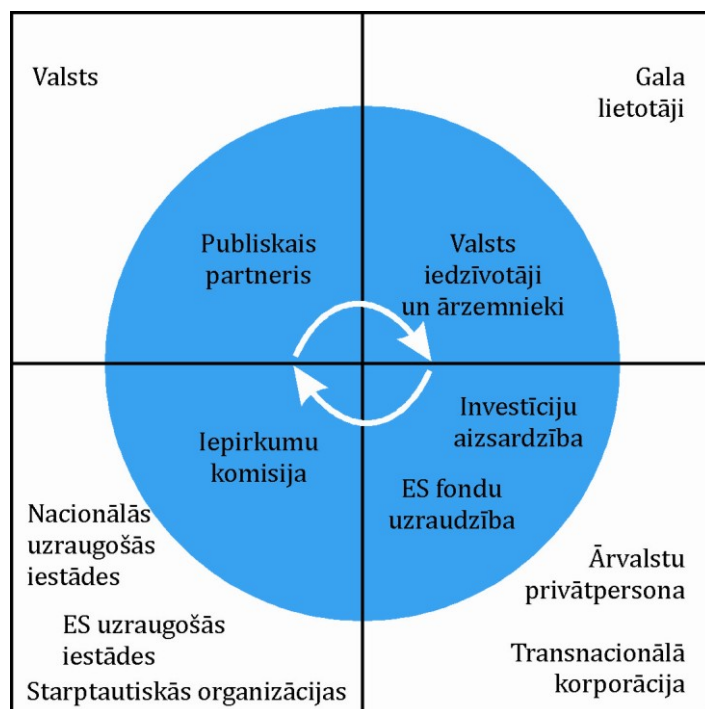
- uzraudzīt iepirkuma procedūru, metu konkursu un iepirkumu atbilstību normatīvo aktu prasībām;
- izskatīt iesniegumus par iepirkuma procedūru, metu konkursu un iepirkumu pārkāpumiem;
- sniegt metodisku palīdzību un konsultācijas un rīkot mācības pasūtītājiem, preču pārdevējiem, iznomātājiem, būvdarbu veicējiem un pakalpojumu sniedzējiem par publiskos iepirkumus regulējošu normatīvo aktu piemērošanu;
- izskatīt administratīvo pārkāpumu lietas publisko iepirkumu un publiskās un privātās partnerības jomā un piemērot administratīvos sodus;
- nodrošināt informācijas ievadi un atjaunošanu sertifikātu tiešsaistes reģistrā (e-Certis);
- citas normatīvajos aktos noteiktās funkcijas.

Iepirkumu uzraudzības birojam ir šādas tiesības:

- pieprasīt un bez maksas saņemt pilnu informāciju par jebkuru iepirkumu un noslēgto līgumu;
- sadarboties ar ārvalstu institūcijām un nevalstiskajām organizācijām;
- pieaicināt neatkarīgus iepirkumu lietpratējus un ekspertus.

Izskatot iesniegumu par iepirkuma procedūras pārkāpumiem, IUB izveido komisiju, kura ar savu lēmumu var:

- atļaut slēgt iepirkuma līgumu vai vispārīgo vienošanos un atstāt spēkā iepirkuma procedūras dokumentos noteiktās prasības vai iepirkuma komisijas lēmumu, ja iesniegums ir nepamatots vai pamatots, taču komisijas konstatētie pārkāpumi nevar ietekmēt lēmumu par iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu;
- aizliegt slēgt iepirkuma līgumu vai vispārīgo vienošanos, ja pasūtītājs nav ievērojis *PIL* 37. panta prasības;
- aizliegt slēgt iepirkuma līgumu vai vispārīgo vienošanos un atcelt iepirkuma procedūras dokumentos noteiktās prasības vai iepirkuma komisijas lēmumu pilnībā vai kādā tā daļā, ja iesniegums ir pamatots un komisijas konstatētie pārkāpumi var ietekmēt lēmumu par iepirkuma līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu;
- atstāt spēkā pasūtītāja vai iepirkuma komisijas lēmumu par iepirkuma procedūras izbeigšanu vai pārtraukšanu, ja iesniegums ir nepamatots;
- atcelt iepirkuma komisijas lēmumu par iepirkuma procedūras izbeigšanu vai pārtraukšanu, ja iesniegums ir pamatots. (*PIL*, 71. pants)

2. attēls. Publiskais līgums ar starptautisko investoru (piegādātāju, izpildītāju)

Krievijas profesores Kondratjevas (*E. M. Кондратьева*) noteiktie līgumu brīvības veidi:

- fizisko un juridisko personu atzišana par brīviem līgumu slēgšanas izvēlē. Piespiešana ir iespējama tikai uz likuma pamata vai brīvprātīgi uzņemoties saistības;
- tiesības slēgt jebkādu līgumu veidu gan paredzēto tiesību aktos, gan neparedzēto. Līguma puses var izvēlēties dažādu līgumu modeļus, kas nav pretrunā ar tiesību aktiem un principiem;
- līguma puses var noteikt līguma noteikumus arī tiem līgumu veidiem, kas paredzēti tiesību aktos, ja tas nav pretrunā ar tiesību aktiem un principiem. (*Кондратьева*, 2003)

Amerikāņu profesora Spillera (*Pablo T. Spiller*) viedoklis ir, ka būtiska atšķirtība privāto līgumu slēgšanā ir tās elastīga daba. Saskaroties ar neparedzētiem apstākļiem, privātās personas cenšas pielāgot līguma nosacījumus, lai izvairītos no papildu izmaksām un klienta zaudēšanas. No otras puses, publiska persona kā pasūtītājs, ir ierobežota ar standartizētām, formālām, birokrātiskām, stingrām procedūrām. Saskaroties ar neparedzētiem apstākļiem, publiskā iepirkuma līguma puses var no tā atkāpties pat tādā gadījumā, kad līgumiskās attiecības turpināt ir vērts. Bieži šādos gadījumos tiek izvēlēts tiesas process, nevis līguma izpilde.

Kopējā pazīme publisko līgumu slēgšanā ir attiecību stagnējums, kas prasa vairāk un biežākas formālas, atkārtotas sarunas, ar lielāku tendenci strīda situācijas uzlabošanai un nodrošinot vājākas puses stimulēšanu. Kopumā, pēc Spillera domām publiskā iepirkuma līgumi tiek uzskatīti par mazāk "efektīviem" un mazāk "elastīgiem" (*Spiller, 2008*).

Pastāv vēl papildu priekšrocības publiskai personai. Autors norāda uz lielākam iespējam kontrolēt līguma izpildi un lielākām iespējam atkāpties no līguma izpildes. Piemēram, Publiskā partnera pārstāvis var atteikties no jauna PPP līguma slēgšanas ar finansētāja piedāvāto pretendentu tikai tad, ja šis pretendents neatbilst norādītajām prasībām un kritērijiem. (PPPL, 81. pants)

Līguma formas izvēle publiskiem līgumiem, atšķirībā no privātpersonu starpā slēgtiem līgumiem, nepastāv. Tiesību akti paredz tos slēgt tikai rakstveida formā (piemēram, *VPIeL* 12. pants). Speciāli ir noteikta līgumu slēgšanas kārtība iepirkumu procedūras ietvaros (*PIL* 8. pants).

Autors ir izveidojis shēmu, kas atspoguļo elementu mijiedarbību interešu un gribu saskaņošanas elementus, kuri tiek ierobežoti ar tiesisko iekārtu valstī (tiesību avoti plašākā izpratnē) un normatīvajiem aktiem (pozitīvām tiesībām) (skat. 3. attēlu).

Līdzēju godprātība (*good faith*) jeb labā ticība un godīga tirgošanās (*fair dealing*) kopā ar līgumu brīvības principu (*freedom of contract*) veido starptautisko tirdzniecības tiesību pamatprincipu kopumu (skat. Eiropas līgumtiesību principu 1:102. pants; UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principu 1.7. pants; ANO 1980. gada 11. aprīļa Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem 7. pants). Latviešu juridiskajā leksikā pareizāk izmantot "labas ticības" principu, kas sakņojas Latvijas *Civillikuma* ievada 1. pantā. (Balodis, 2002)

Aiga Mieriņa norāda, ka ārvalstu nacionālā līmeņa Starptautisko privāto tiesību (turpmāk – SPT) kodifikāciju pieredze atspoguļo vairākus principus, kurus var uzskatīt par nozares speciālajiem principiem, proti:

- gribas autonomijas princips;
- visciešākās saistības princips;
- vislabvēlīgāko tiesību piemērošanas princips;
- aizsargājošo atrunu piemērošanas princips. (Mieriņa, A. 2015)

3. attēls. Publiskās personas līgumu brīvība

Līguma saturu veido vairāki elementi: pušu intereses, brīvā griba, tiesiskā iekārta (skat. 3. attēlu). Tiesības izmantot valsts varu var tikt deleģētas tikai izņēmuma gadījumā, ja:

- tiek deleģēts pakārtots pārvaldes iestādes uzdevums, nevis centrāls uzdevums, kas ir iestādes funkciju būtiska sastāvdaļa;
- privāto tiesību subjekts šo uzdevumu var veikt efektīvāk un pārvaldīt riskus;
- netiek samazinātas trešās personas tiesiskās aizsardzības iespējas;
- ir nodrošinātas deleģējošās iestādes aptverošas un efektīvas kontroles iespējas (katrā ziņā vismaz pārraudzība var būt arī pakļautība; audits), iespējas deleģējumu saprātīgā laika posmā atsaukt, kā arī ārkārtas atsaukuma tiesības, ja uzdevums tiek slikti pildīts vai deleģētās tiesības ļaunprātīgi izmantotas.

Deleģēšana (sabiedrības iesaistīšana) tomēr nedrīkst samazināt efektivitāti Tādēļ pilnvarotajai personai attiecīgais uzdevums ir jāveic vismaz tikpat efektīvi, it kā to veiktu iestāde pati.

Gribas autonomijas princips (*lex voluntatis*) SPT pastāv kā viens no tās pamatprincipiem un ir nostiprināts valstu nacionālajās SPT kodifikācijās, ES tiesību aktos un starptautiskajās konvencijās. Latvijā tas ir nostiprināts *Civillikuma* ievada 19. pantā. Gribas autonomija vienlaicīgi kalpo kā SPT avots, speciālais princips un kolīziju normas piesaiste. Gribas autonomijas principam SPT ir plašāki ietvari nekā gribas privātautonomijai nacionālajās privāttiesībās. Pārrobežu darījumos tiesību subjekts papildus līgumu formas, satura un līgumpartnera izvēlei realizē arī divas citas izvēles – tiesisko attiecību regulējumam piemērojamo tiesību un lietu piekritības izvēli, kas nav raksturīgi iekšzemes darījumiem. Sākotnēji gribas autonomijas princips tika realizēts līgumsaistībās, tomēr pēdējo (aptuveni 50) gadu laikā parādās jaunas tendences. (Mieriņa, 2015)

Līguma slēgšanas procedūras uzraudzība notiek dažādās iestādēs un pārvaldes līmeņos:

1. Finanšu ministrija ir atbildīga par PPP politikas izstrādi un tās īstenošanas koordinēšanu (kopš 01.06.2009.; iepriekš funkciju nodrošināja Ekonomikas ministrija). Sniedz atzinumu par PPP projekta finanšu un ekonomiskajos aprēķinos minēto nosacījumu paredzamo ietekmi uz valsts budžeta ilgtermiņa saistību apjomu un valsts parādu.
2. Centrālā finanšu un līgumu aģentūra nodrošina uzraudzības institūcijas funkcijas:

- publicē saņemtos lēmumus par PPP projekta finanšu un ekonomisko aprēķinu veikšanu;
 - sniedz atzinumu par finanšu un ekonomiskajos aprēķinos iekļautajiem pieņēmumiem, risku sadali starp publisko partneri un privāto partneri un paredzamo līgumcenu;
 - sniedz atzinumu par koncesijas procedūras nolikuma un koncesijas līguma projektu, grozījumiem tajos, kā arī grozījumiem koncesijas līgumā;
 - veic PPP projektu uzraudzību, izvērtējot PPP līguma izpildes pārskatus un sniedzot atzinumu par tiem;
 - sniedz Ministru kabinetam pārskatu par noslēgto PPP līgumu izpildi;
 - nodrošina PPP kompetences centra funkciju (iepriekš līdz 01.06.2009. – LIAA).
3. Ekonomikas ministrija, ja nepieciešams, tiek piesaistīta Finanšu ministrijas atzinuma par PPP projekta finanšu un ekonomiskajiem aprēķiniem sniegšanā, sniedzot vērtējumu par PPP projekta finanšu un ekonomiskajiem aprēķiniem atbilstoši Eiropas Savienības Statistikas biroja izstrādātajiem nosacījumiem par PPP statistisko uzskaiti.
 4. Iepirkumu uzraudzības birojs veic PPP procedūru uzraudzību, kā arī izskata iesniegumus par PPP procedūru pārkāpumiem.
 5. Uzņēmumu reģistrs veic noslēgto PPP līgumu uzskaiti un to reģistrēšanu tā uzturētajā Publiskās un privātās partnerības līgumu reģistrā (t.sk. par PPP līgumu grozījumiem un izbeigšanu).

3. Pašvaldības publisko līgumu brīvības esamības diskusija

Latvijā publisko tiesību līgumu tipus likumdevējs ir uzskaitījis *VPIeL* 12. panta pirmajā daļā. Vienlaikus likumā var būt noteikti arī citi publisko tiesību līgumu tipi un nosacījumi. Jēdziens "likums" ir jāsaprot nevis formālā, bet materiālā izpratnē, iekļaujot šajā jēdzienā Ministru kabineta noteikumus, bet ne pašvaldības saistošos noteikumus, jo no valsts pārvaldes vienotības principa izriet, ka vienā pašvaldībā nevar ieviest tikai tur pastāvošu jaunu publisko tiesību līguma tipu (LR AT ALD lēmums lietā Nr. A42663807 SKA-104/2009). *VPIeL* noteikto publisko tiesību līgumu tipu uzskaitījuma jēga ir tipizēt valsts pārvaldes slēgtos publisko tiesību līgumu veidus un katram no tiem noteikt īpašus, tiesā pārbaudāmus pieļaujamības un satura priekšnoteikumus, kā arī noteikt likumā pieļautajiem publisko tiesību līgumu tiptiem zināmus nosacījumus, kuriem tie ir pakļauti.

Lai pilnvērtīgi izmantotu pašvaldību līgumu brīvību, ir nepieciešama pašvaldību darbinieku administratīvās kapacitātes palielināšana, vietējo pašvaldību ilgtspējīgas attīstības stratēģiju un attīstības programmu izstrādes metodoloģijas pilnveide. Vietējo pašvaldību politiku un attīstības plānotāju zināšanu un prasmju pilnveide kvalitatīvā attīstības plānošanā un iedzīvotāju iesaistes mehānismu izmantošanā, nodrošinot pašvaldību attīstības plānu sasaisti ar reģiona un nacionāla līmeņa plānošanas sistēmu. Statistikas teritoriju sistēmas izveide Rīgas plānošanas reģionā kvalitatīvai attīstības plānošanai un uzraudzībai (Projekts POLARIS). Projekta galvenās aktivitātes:

- vietējo pašvaldību ilgtspējīgas attīstības stratēģiju un attīstības programmu izstrādes metodoloģiskā materiāla sagatavošana, iekļaujot detālas plānošanas metodes un vadlīnijas specifiskām Rīgas plānošanas reģiona pašvaldību grupām: Pierīgai, piekrastei un lauku teritorijai;
- apmācību semināru organizēšana vietējo pašvaldību attīstības plānošanas speciālistiem un politiķiem par attīstības plānošanas metodiku un sabiedrības iesaistes mehānismiem, labo praksi;
- statistikas teritoriju sistēmas koncepcijas un statistikas teritoriju datubāzes izveide kvalitatīvai attīstības plānošanai un uzraudzībai.

2005. gadā LIAA uzsāka piecu PPP pilotprojektu sagatavošanas darbus, lai izpētītu, kādi šķēršļi varētu būt šādu projektu realizācijai. Pilotprojekti tika izvēlēti dažādās nozarēs, kā arī ar dažādiem iespējamajiem PPP modeļiem, tajā skaitā:

- jaunas pirmsskolas izglītības iestādes būvniecība un apsaimniekošana Cēsīs (BOOT);
- Jēkabpils siltumapgādes sistēmas rekonstrukcija (Koncesija);

- Ogres mākslas skolas renovācija un apsaimniekošana (RFO);
- Cēsu pilsētas ielu rekonstrukcija un apsaimniekošana (DBFO);
- mājokļu būvniecība ar sociālajiem un īres dzīvokļiem un šo mājokļu apsaimniekošana Salaspilī (DBFO).

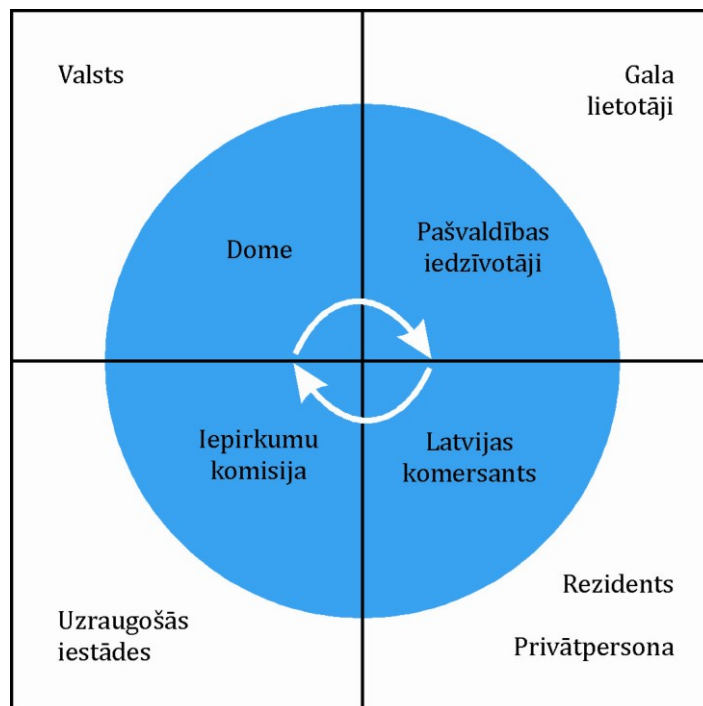
Visiem pieciem projektiem tika sagatavoti finanšu aprēķini, bet īstenots tika viens projekts – Ogres mākslas skolas renovācija un apsaimniekošana. Iemesli, kādēļ netika realizēti citi pilotprojekti, ir dažādi: tobrīd esošais finanšu saistību apmērs pret visu pašvaldības budžetu, iespējas saņemt valsts investīcijas projekta īstenošanai, normatīvā regulējuma nepilnību dēļ.

Vēsturiskā skatījumā, saskaņā ar Latvijas nacionālo attīstības plānu 2007.–2013. gadam viens no valsts līmenī risināmajiem uzdevumiem bija veidot aktīvu sadarbību starp publisko un privāto sektoru, panākt, ka partnerība kļūst par nozīmīgu mehānismu publisko pakalpojumu un infrastruktūras nodrošināšanā. (LIAA 2010)

Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. gadam ir norādīts rīcības virziens “Pakalpojumu pieejamība līdzvērtīgāku darba iespēju un dzīves apstākļu radīšanai”. Nevienlīdzība starp reģioniem un vietējām pašvaldībām pastāv gan ienākumu un ekonomiskās aktivitātes ziņā, gan arī pakalpojumu pieejamībā, kas rada izteikti atšķirīgu dzīves kvalitāti dažādu teritoriju iedzīvotājiem. Šāda situācija veicina ekonomiski aktīvo iedzīvotāju aizplūšanu no mazāk attīstītām uz attīstītākām teritorijām, kas vienlaikus ar zemo produktivitātes līmeni vēl vairāk samazina mazāk attīstīto teritoriju izaugsmes iespējas un darba vietu skaitu.

Publisko pakalpojumu optimizēšanas un pieejamības nodrošināšana (elektronizācijas iespējas, klientu apkalpošanas nodošana klientu apkalpošanas centriem (“attīstības aģentūrām”)) atbilstoši “vienas pieturas” aģentūras principam, balstoties uz valsts pārvaldes publisko pakalpojumu izvērtēšanas rezultātiem (Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014–2020).

Publikācijas autora redzējums par pašvaldības slēgtu līgumu ar nacionālo investoru shematiski atspoguļots 4. attēlā.

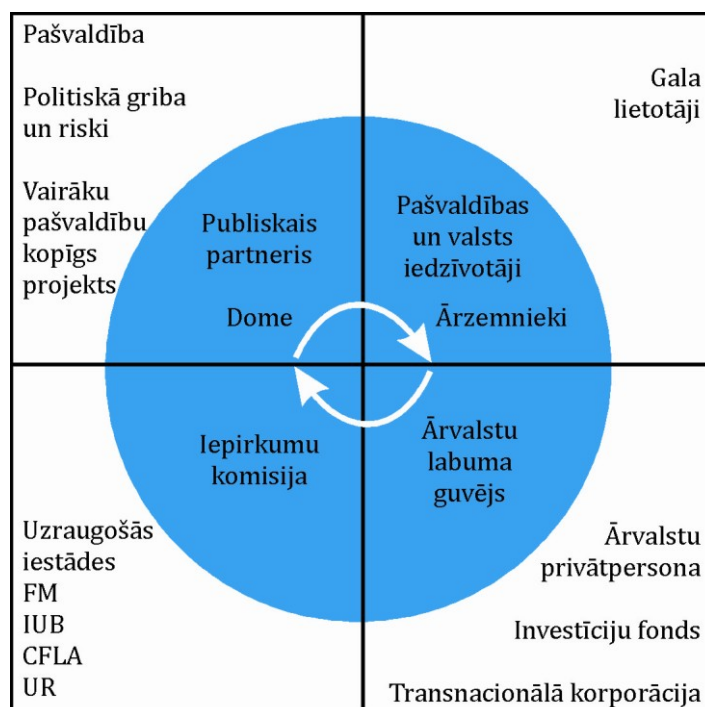
4. attēls. Pašvaldības līgums ar nacionālo investoru

Jomas, kas ir aktuālas pašvaldībām publisko līgumu slēgšanā, ir:

- eksporta veicināšana;
- importa aizvietošana;
- jaunas tehnoloģijas;
- inovatīvi produkti/risinājumi;
- konkurences veicināšana.

Visbiežāk minētais faktors, kas traucē pašvaldībām īstenot PPP projektus, ir finanšu trūkums pašvaldības budžetā. Pašvaldības bieži kā traucējošu faktoru atzīst arī sarežģīto procedūru, pieredzes trūkumu un privāto investoru trūkumu. Daļēji, bet ne tik lielā mērā, par traucējošiem faktoriem tiek uzskatīti arī informācijas trūkums, publiskā atbalsta trūkums, nesakārtoti normatīvie akti, profesionālu darbinieku trūkums, iniciatīvas trūkums. Viena pašvaldība atzinusi, ka projektus īstenot traucē Starptautiskā Valūtas fonda (SVF) ierobežojumi, divas pašvaldības atzinušas, ka tās nav saskarūšās ar faktoriem, kas traucētu īstenot PPP projektus. Kā redzams, tad minētie faktori sasaucas gan ar pašvaldību sagatavotību un spējām, kas zināmā mērā atkarīgas no līdz šim gūtās pieredzes PPP jomā, gan arī ar dažādiem ārējiem faktoriem, kas ietekmē pašvaldību iespējas īstenot PPP projektus, piemēram, grūtības piesaistīt privātos investorus vai publiskā atbalsta trūkumu. (PPPA, 2010)

Daudz komplicētāks, bet krietni ticamāks ir PPP līgumu slēgšana ar ārvalstu investoru (skat. 5. attēlu). Kopīgai sadarbībai pašvaldību starpā ir jāpievērš īpaša uzmanība, runājot par efektīvākiem un veiksmīgākiem PPP projektiem. Šī brīža situācija pašvaldībās liecina par to, ka tās ir daļēji gatavas īstenot PPP projektus sadarbības ceļā. Lai gan nedaudz mazāk nekā puse no aptaujātajām pašvaldībām, t.i., 29, ir gatavas sadarbībai, pašvaldību vidē pastāv zināma robeža attiecībā uz sadarbību, kas neļauj izvērtēt sadarbības pozitīvos aspektus, tādus kā efektivitāte, resursu koncentrācija, zināšanu uzkrāšana un pilnveidošana, pieredzes gūšana u.c.

5. attēls. Pašvaldības līgums ar starptautisko investoru

Slēdzot līgumu ar ārvalstu elementu, ir svarīgi kolīziju risināšanas principi, kas palīdz noteikt, kuras valsts tiesību normas ir jāpiemēro.

Visciešākās saistības princips visbiežāk tiek realizēts pakārtoti gribas autonomijas principam, ja puses nav izvēlējušās strīdam piemērojamās tiesības. Ārvalstu tiesībās nostiprināts "hipotētisks" pušu gribas

pieņēmums un norādīti kritēriji tā realizācijai. Krievijas SPT regulējums noteic, ja puses nav vienojušās par piemērojamām tiesībām, tad piemēro tās valsts tiesības, ar kurām darījums ir visciešāk saistīts. Tiek uzskatīts, ka darījums ir visciešāk saistīts ar tās valsts tiesībām, kuras teritorijā atrodas tā tiesību subjekta dzīvesvieta vai galvenā komercdarbības vieta, kurai jāveic līgumam raksturīgais izpildījums – tas līdzējs, kura saistību izpilde saskaņā ar līgumu tiek uzskatīta par noteicošo (piemēram, pārdevējs, dāvinātājs, aizdevējs, ekspeditors u.tml.). (KF Civilkodeksa 1211. p.)

Visciešākās saistības princips pilda arī vairākas citas funkcijas. Tas darbojas kā “izņēmuma klauzula”, t.i., ja visi lietas apstākļi skaidri liecina, ka tiesiskā attiecība ir acīmredzami ciešāk saistīta ar kādu citu valsti, tad piemēro šīs citas valsts tiesības, nevis tās, uz ko norāda kolīziju norma. Visciešākās saistības princips kļūst neatsverams situācijā, kad nav iespējams noteikt piemērojamās tiesības, izmantojot tradicionālās kolīziju normas.

Tādējādi šis noteikums rada elastīgu kolīziju tiesību noteikumu sistēmu un ļauj tiesai efektīvi izskatīt nestandarta lietas. Šāda pieeja ir ietverta Roma I regulas un Roma II regulas 4. panta 3. punktā un atsevišķu valstu starptautisko privāto tiesības regulējošos likumos, pārsvarā civilkodeksos.

SPT kodifikācijās un doktrīnā pakāpeniski tiek atzīts vislabvēlīgāko tiesību piemērošanu princips (*lex benignitatis*). Šis princips ir vērsts uz vājākā tiesiskās attiecības dalībnieka aizsardzību. Tas var būt gan bērns, gan cita perona, kurai ir ierobežotas iespējas aizstāvēt savas intereses. Šādi noteikumi ir ietverti tikai atsevišķu valstu SPT likumos, piemēram, Austrijā, Kanādā (Kvebeka).

Piemērojot ārvalsts tiesības, jāievēro, ka tās nedrīkst būt pretrunā tiesas valsts publiskajai kārtībai (*ordre public*) un imperatīvajām tiesību normām. Nacionālās tiesības aizsargājošu atrunu piemērošanas princips tiek atzīts ikvienā valstī. Latvijā tas ir nostiprināts Latvijas Republikas *Civillikuma* ievada 24. pantā. Piemērojot aizsargājošās atrunas, nav pieļaujams to pamatot ar apsvērumu, ka vienas valsts tiesības ir pretrunā citas valsts tiesībām. Šāds apgalvojums ir pretrunā starptautiskajās publiskajās tiesībās nostiprinātajam valstu suverenās vienlīdzības un neiejaukšanās citu valstu iekšējās lietās principam. Citas valsts publiskajai kārtībai var būt pretrunā nevis ārvalsts tiesības kopumā (kā tiesību sistēma), bet gan ārvalsts tiesību normu piemērošanas sekas. Nevar atteikties piemērot ārvalsts tiesības, pamatojoties tikai uz to, ka valstī, kurā šīs tiesības tiek piemērotas, ir principiāli atšķirīga politiskā, ekonomiskā vai tiesiskā iekārta.

Secinājumi

1. Publisko līgumu brīvība ir precīzāk un detalizētāk regulēta, salīdzinot ar privāto līgumu brīvību.
2. Valsts uzraugošo iestāžu kompetencēs ir ietvertas tiesības atzīt publiskos līgumus par spēkā neesošiem un apturēt to darbību – tās ir Valsts kontrole, Iepirkumu uzraudzības birojs, Centrālā finanšu un līgumu komisija u.c.
3. Centrālajai finanšu un līgumu aģentūrai ir jāizveido struktūrvienība, kas sekmēs pašvaldību iesaisti PPP regulējošo normatīvo aktu projektu un līgumu tekstu paraugu izstrādē, jo tas tieši ietekmē pašvaldību kompetences līmeni PPP jomā. Visbiežāk pašvaldības normatīvo aktu bāzi vērtē kā neskaidru.
4. Uzsākot PPP projektus, pašvaldības paredzētu ne tikai vajadzīgos pakalpojumus, bet arī veiktu analīzi, kas paredzētu iespējamo pakalpojumu kritumu vai palielinājumu, tādējādi izvairoties no nevajadzīgiem riskiem un sarežģījumiem projekta īstenošanas gaitā.
5. Iespēja privātpersonai būt par iniciatoru publiskajam līgumam sekmēs kopēju līguma īstenošanas risku mazināšanu. Jāparedz iespēja investoram piedāvāt izstrādāt līgumu teksta projektu un kopīgo rīcības plānu ārkārtas situācijās.

6. Svarīga publiskā līguma atšķirība ir tā, ka projekta dzīves cikla laikā un tā izpildes laikā visās tā stadijās privātais partneris ir atbildīgs. Publiskajam partnerim ir būtiska priekšrocība nodod privātajam, tos riskus, ar kuriem privātais tiks galā veiksmīgāk.
7. Ārvalstu investora gadījumā līguma brīvība paplašinās ar iespēju izmantot ārvalstu tiesisko regulējumu un ārvalstu strīda risināšanas metodes, bet ievērojot kolīziju tiesības un Latvijas Republikas intereses.

References

Literatūra

- Balodis, R. u.c. (2011). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 864 lpp.
- Baldunčiks, J., Pokrotniece, K. (2005). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava, 641 lpp.
- Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības*. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 351 lpp.
- Briede, J. (2015). Valsts pārvaldes rīcībā esošas ierobežotas pieejamības informācijas izpaušana sabiedrības interesēs. *Jurista vārds*, 27.10.2015.
- Bitāns, E. (2011). Pētījums "Valsts pārvaldes uzdevumu nodošanas analīze un rekomendācijas" (pēc Valsts kancelejas pasūtījuma). Pieejams: www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_jaunumi_1.pdf (skatīts 02.11.2015.)
- Mieriņa, A. (2015). *Starptautiskās privāttiesības: ģenēze un sistēma. Private International Law: Genesis and System*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds
- PPPA (2010). Pētījumu veic biedrība "Publiskās un privātās partnerības asociācija" (PPPA) sadarbībā ar Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministriju (RAPLM) Publiskās un privātās partnerības izmantošanas iespējas pašvaldībās. Pieejams: http://www.pppa.lv/images/raksti/petijumi/ppp_petijums_2010.pdf
- Publiskais iepirkums. Norādījumi praktizējošiem speciālistiem par to, kā nepieļaut tipiskākās kļūdas no Eiropas strukturālajiem un investīciju fondiem finansētajos projektos. (2015). Eiropas Savienības publikāciju birojs, 94 lpp.
- Levits, E. (2001). Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Pieejams: <http://www.public.law.lv/ptilevickoncepcija.html> (skatīts 19.03.2018.)
- Skrastiņa, U. (2015). *Publiskie iepirkumi: piedāvājuma izvēles kritēriji un vērtēšana publiskajā iepirkumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 302 lpp.
- Skrastiņa, U., Radzevičs, J. (2017). Iedzīvotāju iespējas piedalīties publisko iepirkumu kontrolē savā pašvaldībā. Pieejams: http://www.turiba.lv/f/Conference_XVIII_Turiba_18.05.2017.FINAL.pdf (skatīts 12.03.2018.)
- Višķere, I. (2008). Ieskats publisko tiesību līgumu vēsturiskajā attīstībā. *Jurista Vārds*, Nr. 29 (534), 05.08.2008.
- Višķere, I. (2010). Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista Vārds*, Nr. 52 (647), 28.12.2010.
- Spiller, P. T. (2008). An institutional theory of public contracts: regulatory implications Working Paper 14152. Pieejams: <http://www.nber.org/papers/w14152> (skatīts 12.03.2018.)
- Torgāns, K. (2006.). *Saistību tiesības*. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra
- Tiļļa, A. (2007). Ieskats publiskās un privātās partnerības izpratnē. *Jurista Vārds*, Nr. 22, 29.05.2007.
- Book I of the Digest: 10. Publicum Ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem (D. 1.1.1.2.). Публичное право есть то, которое относится к положению римского государства; частное которое [относится] к пользе отдельных лиц. Pieejams: http://web.krao.kg/16_yurisprudensia/17/1.htm (skatīts 12.01.2018.)
- Paine, F. J. (2002). *Vācijas vispārīgas administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 555 lpp.
- Звеков, В. П. (2007). *Коллизии законов в международном частном праве*. Москва: Волтерс Клувер, ISBN 978-5-466-00248-5, 416 с.
- Кондратьева, Е. М. (2003). Свобода договора и «Автономия воли сторон» как гарантии осуществления конституционных прав Российских участников внешнеэкономической деятельности в международном частном праве. Pieejams: http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_1%286%29/B_1-5.pdf (skatīts 13.03.2018.)

Interneta avoti

- Eiropas Komisija (2010). Komisijas paziņojums "Eiropa 2020" Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Brisele, 03.03.2010. COM (2010) 2020 galīgā redakcija. 1.–34. lpp. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf (skatīts 08.02.2018.)
- IUB (2013). Vadlīnijas atklāta konkursa veikšanai, piemērojot Publisko iepirkumu likumu, 15.02.2013.. Pieejams: https://www.iub.gov.lv/files/upload/vadlinijas_AK_2013_0.pdf (skatīts 08.02.2018.)
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4247> (skatīts 13.03.2018.)

Tiesību akti

LR Satversme. LR likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājās spēkā 14.06.2016.

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 (2007. gada 11. jūlijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II) (Roma II regula)

Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I) (Roma I regula)

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 94, 28.03.2014, 65.–242. lpp.

Civillikums. LR likums pieņemts 28.01.1937. Stājies spēkā: 01.09.1992. Pēdējie grozījumi 19.11.2015. Stājās spēkā 03.12.2015.

Publiskās privātās partnerības likums. LR likums. Pieņemts 18.06.2009. Stājies spēkā: 01.10.2009. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107 (4093), 09.07.2009.; *Zinotājs*, 16, 27.08.2009.

Informācijas atklātības likums. LR likums. Pieņemts 29.10.1998. Stājās spēkā 20.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 334/335, 06.11.1998. Pēdējie grozījumi 20.04.2017. Stājās spēkā 01.05.2017.

Likums "Par pašvaldībām". LR likums. Pieņemts 19.05.1994. Stājās spēkā 09.06.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 24.05.1994. Pēdējie grozījumi 08.10.2015. Stājās spēkā 06.11.2015.

Publisko iepirkumu likums. Pieņemts 15.12.2016. Stājās spēkā 01.03.2017. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 254, 29.12.2016.

Valsts pārvaldes iekārtas likums. Pieņemts 06.06.2002. Stājās spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 21.06.2002. Pēdējie grozījumi 01.01.2018. Stājās spēkā 31.05.2018.

Ministru kabineta noteikumi Nr. 1184. Publiskās un privātās partnerības līgumu reģistrācijas un uzskaites kārtība. 2009. gada 13. oktobrī (prot. Nr. 69 46.§) *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 166 (4152), 20.10.2009. Grozījumi Ministru kabineta 2009. gada 13. oktobra noteikumos Nr. 1184 "Publiskās un privātās partnerības līgumu reģistrācijas un uzskaites kārtība" Ministru kabineta 04.01.2018. noteikumi Nr. 5/LV, 5 (6091), 08.01.2018. Stājās spēkā 09.01.2018.

Krievijas Federācijas Civilkodekss. Pieejams: <https://www.zakonrf.info/gk/> (skatīts 13.03.2018.)

Tiesu prakse

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2009. gada 30. janvāra lēmums lietā Nr. A42663807 SKA-104/2009. Pašvaldības un privātpersonas noslēgta līguma tiesiskā daba at.gov.lv/downloadlawfile/4834

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 29. oktobra lēmums SKA-862/2010

COMPARATIVE BANKRUPTCY PROCEDURAL LAW ASPECTS OF CROSS-BORDER AND DOMESTIC AVOIDANCE ACTION

Andrea Jonathan Pagano, Mg.iur.,

Turiba University, Latvia

Pisa University, Italy

E-mail: andrepaga23@live.it

Olga Tumule, Mg.iur.,

Turiba University, Latvia

E-mail: olgazozula@yahoo.com

Abstract

The analysis starts from art. 16 EC 848/2015 and the consolidated case-law of the CJEU on the application of lex fori concursus and lex fori contractus in cases of avoidance action in insolvency proceedings. Secondly, the text deals with the similarities and differences about the procedural implementation of the above-mentioned action within the Italian and Latvian legal systems. The scientific study deals with the cases of avoidance action and the timeframes within which the administrator of the insolvency proceedings may propose the legal measure mentioned above. Subsequently, the study links the case law of the CJEU to the implementing problems concerning a possible fraud against creditors and it will examine, on the one hand, the past judgements of the court, on the other the repercussions it used to have whenever it would take into consideration. Finally, the research deals on the recent case C54/2016 in which the CJEU, appointed by the Venice Court in a similar case, declares the implementing requirement. Considering the sentence and the referral, the conclusions are concerned to delimit the scope of application and implementing area of the combined provision referred to in art. 7 and 16 EC 848/2015 and to provide a forecast for the problems arising from the laziness of the European legislator.

Key words: Insolvency, avoidance action, EC 848/2015, civil procedural law

Introduction

This scientific inquiry is inspired by a litigation occurred at the court of Venice concerning an avoidance action claimed by the administrator of a bankrupt company against another company. Before the declaration of insolvency about the company above, the two legal entities, both Italian, entered into a trade agreement, which, though not having any international character, was subject to British law according to EU 593/08.

In general, in accordance with the provision of art 13 EU 1346/00, now entirely transposed within art. 16 of the new regulation on cross-border insolvency 848/15, the commercial agreement *de quo* and the related payment by the insolvent company, at that time still *in bonis*, would be subject to the rules of British law and therefore not subject to the avoidance action claimed in a different State for any other procedural and substantive reasons than those of the state referred to in the *lex fori contractus*.

The Venetian court has decided, in response to this question, to refer a referral in accordance with the principles of the TFEU to the Court of Justice in order to put an end to this lengthy procedural problem.

This excursus leads to a procedural study of the dynamics of the Italian, Latvian and ultimately supranational jurisdictions, before arriving at the conclusions in accordance with the ruling of the court of justice,

seeking to provide a systematic framework for the regulation referred to avoidance action, on the basis of the procedural rules and substantive preconditions.

Theoretical framework

In October 2015, the CJEU reiterated the consolidated concept by supranational jurisdictions, according to which the beneficiary of detrimental acts against the mass of creditors – made prior to the insolvency declaration of the other contractor – he or she can never suffer the effects of the insolvency proceedings when the contract is dealt with in a country where such an agreement is not subject to an avoidance action of domestic law. The above principle derives directly from the provisions of art 16 and 7, second paragraph, EU 848/15.

Without entering into the substantial dynamics of regulatory provisions, the study focuses on procedural aspects. Therefore, with regard to the abovementioned provision, it is necessary to make a brief premise on the judgment of the Court of Justice. The Court of Justice, in the case c310/14, confirmed the previous jurisprudential guidelines, such as c-557/13. It therefore affirmed the absolute impossibility of making subject to the *lex fori concursus*, that is the law of the state in which the company is declared bankrupt, a contract or any act *latu sensu* signed outside the borders of the above law. In fact, art 16 EU 848/15 expressly excludes the applicability of the provision in art 7 par. 2 (m) EU 848/15 when the beneficiary of the act brings evidences that the law, different from the one in which the insolvency procedure has begun, to which the contract or act is appealed and considered detrimental does not allow the measure of avoidance action (challenge) due to lack of requirements or non-existence *tout court*.

The law that governs the contract, *lex fori contractus*, can be freely chosen by the parties in accordance with the provisions of EC 593/08. In particular, art 3 and 4 make it possible to derogate extensively from the general rules of domestic law. The first and most important connecting factor to take into account is, without any doubt, that on the parties' free choice. Wien Convention paves the way for this principle by stating the rule that the agreement between the parties could change the law's application and therefore the choice of the law. The Convention is now replaced by EU 593/2008, which appears to require some regulatory provisions to be mentioned. If art 3 is in line with what was previously set out in the Convention on absolute freedom of choice at any time, the procedural novelty is contained in art 4 in which it is established that, in the absence of an undersigned agreement, the applicable rules are those relating to the various contractual types outlined within the international landscape. Otherwise, the Convention provided that the contract as a general criterion would have to be subject to the law of the country with which it was the closest or most closely related (such as where the performance is to be carried out exclusively within the borders of a single state). Anyhow, autonomous and free dispositions may be subject to modifications where legislative provisions are in conflict with the provisions of the contract. In particular, *law freedom contract* meets three limits that we can briefly enunciate. The first limit states that the contract may be subject to variation cause of mandatory rules of another legal order which, in the absence of the choice made, would be applicable to the contract, since the factual elements refer to a single country. The second limit applies to those regulatory requirements which, irrespective of the choice made, are mandatory. (necessary implementing rules). The third limit is based on international public order provisions (of the country in which performances are supposed to be carried) which the concerted freely choose provisions conflict with, making them unenforceable *tout court*.

Outlined the issue concerning the *lex fori contractus*, it seems necessary to closely observe the legislative framework in which the *lex fori concursus* is inserted. In particular, before delineating the established case law, prior to the judgment referred to in the final part of this paper, it is prodromal for the continuation of the research to define ex EU 848/2015 as the procedural application area of *the lex fori concursus*.

According to Art. 7 EU 848/2015, “*applicable law*” means the law of the State in which insolvency proceedings take place. Without going into the details of the substantial part of the normative provision, given the procedural nature of the paper, it is possible to link this concept on one side to the COMI (Centre of Main Interest), ex art 3 EU 848/2015, whose lack of definition in the EU 1346/00 was filled with the drafting of the new regulation, which states the centre “shall be the place where the debtor conducts the administration of its interests on a regular basis and which is ascertainable by third parties”, and on the other hand the aspects governed by the above law, the list of which is contained pursuant to Article 7, second paragraph. In particular, as regards strictly a matter of procedure, it is worth highlighting the provisions relating to the respective powers of the debtor and the liquidator, the effects of insolvency proceedings on current contracts to which the debtor is party, the rules governing the lodging, verification and admission of claims and most fall, as far as it concerns the purpose of this paper, the rules relating to the voidness, voidability or unenforceability of legal detrimental acts to the general body of creditors.

1. Italian bankruptcy normative provision

Starting from the regulation concerning the bankruptcy law in Italy, it appears necessary to outline the procedural conditions and modalities regarding the claim before the court. In order to give a systematic framework, it appears necessary to start with the jurisdiction (competence) of the court, i.e. the regulatory provision pursuant to art. 24, in fact entitled “*jurisdiction of the bankruptcy court*”. The article *de quo* states that the court which has declared the bankruptcy is responsible for all claims arising from the same bankruptcy procedure, regardless of the economic value of the latter. Therefore, the jurisdiction of the court of the bankruptcy proceeding extends to all the claims deriving from the procedure itself. These are not claims which already concern the assets of the debtor at the time of the declaration of insolvency, relating therefore to pre-existing rights, but they concern claims which originate from the insolvency proceedings or which undergo a radical change from the insolvency proceedings in their systematic framework. In summary, they are claims that correspond as a tool of judicial protection to rights that arise at the initial moment of insolvency proceedings in a physiological and connected manner. The natural consequence of what is said above leads to the conclusion that even the avoidance action, both bankruptcy and ordinary within an insolvency procedure, through the so-called *vis attractiva*, makes the bankruptcy court competent about itself. As it has just been mentioned, all these claims peacefully derive from bankruptcy, promoted by the liquidator in the interest of creditors, aimed at achieving the reconstitution (restoring) of the debtor's assets. In particular, claims aim at declaring the ineffectiveness of arrangements made by the debtor that could be detrimental to the creditors' rights. In addition to the bankruptcy avoidance action, which is the paradigmatic example, all the initiatives contemplated belong to this category from the articles 64 and ss., i.e. those placed in the third section of the bankruptcy law “*effects of bankruptcy on detrimental acts against creditors*”. The ordinary (standard) avoidance action must therefore be considered to derive from the declaratory of insolvency, that the liquidator is entitled to claim, in force of the combined provisions of art 66 l. fall. and 2901 c.c. The traceability of the *actio pauliana* to the category of actions deriving from the insolvency proceeding does not appear conceptually obvious. Moreover, having regard to the assumptions, the ordinary avoidance action does not concern claims or prerogatives that derive their origin from declaration of bankruptcy. In confirmation of the doubts just mentioned, it is worth adding that it can be claimed by the creditors of the subject subsequently declared insolvent, and indeed it is not infrequent that the relative judgments still are pending at the time of the declaration of bankruptcy of the settlor (on procedural interferences that result, and that determine the loss of legal standing and interest in bringing the proceeding of the original claimer see Cass. 8 September 2005, No. 17943, then confirmed

by Cass. SS.UU. December 17, 2008, n. 29420). However, any legitimate doubt of a theoretical nature is outweighed by the clear tenor of the art. 66 l. fall., which expressly establishes the competence of the bankruptcy court and the legitimacy of the liquidator. Among the action to rebuild the assets of the bankrupt it must be considered arising from the bankruptcy, even if concerning deeds carried out after the sentence declaratory (actions of ineffectiveness pursuant to art 44 l. fall, see Cassation 17 September 2014, No. 1724). For all these types of actions, the *vis attractiva* of the bankruptcy forum results undisputed and unfolded without limitations of any kind, note that the functional competence of the court that declared the bankruptcy of the entrepreneur stands still even in avoidance actions bankruptcy promoted by the liquidator against other insolvency proceedings (Cass. 4 October 2016, n. 19795; Cass. March 8, 2012, n. 3672).

After delineating the applicative scope of the so-called actions deriving from the bankruptcy pursuant to art 24 and the natural inclusion of the above-mentioned actions, both ordinary and bankruptcy, within the latter, it now appears necessary to analyse the strictly procedural part.

The proceeding dynamics described in accordance with art 737 et seq c.p.c. replies to an autonomous and necessary logic in contrast to what is prescribed in the section dedicated to the c.d. "*processus cognitionis*". In fact, the so-called "*cognition process*" according to the section dedicated to it within the c.p.c. does not find any reference in the bankruptcy process regarding the two avoidance actions above. The above actions are examined through what is called a council chamber process (jury room). Before examining the ways in which a claimer can activate the aforementioned procedure, it is worth examining the salient features common to all the proceedings in jury room governed by the c.p.c. In short, the characteristics in common with the procedure referred to in articles 737 et seq are as follows. In the first place, the definitiveness of the judgment is exclusively formal and not substantial, since the judgment itself is always challengeable. Secondly, the measure of the court has not any coercive force as the judgment is not of a sanctioning nature. Moreover, on a formal level, it is worth highlighting that the form of the claim must meet the requirements set out in art 125 c.p.c. called "*appeal*". Furthermore, in addition to the above regarding the lack of definitiveness, it is worth adding that the decree or the sentence can always be revoked. The last characteristic in common is perhaps the most interesting from a procedural point of view, in fact, if in the ordinary process one of the basic requirements for implementing the claim concerns the natural litigation between the parties but in this case there is no dispute, or there may not be, since the protection referred to in the aforementioned article only concerns the verification and completion of the procedural and substantial activity of the parties themselves. As regards the *nomen* itself, the process is called in this way because parties do not attend during the trial and the formal aspect, rather accentuated in the ordinary process, is not very important. Continuing the examination referred to in the c.p.c. and leaving apart for a while the provisions or interpretations derived from the bankruptcy law, the research moves to the proceedings *ex se* in the council chamber, any complaints of the parties, the effectiveness and revocability, of which a brief mention has already been given. Firstly, pursuant to art 738 c.p.c., it states that the proceedings are collegial, that is a body of judges in number of three, in which the president of the competent court chooses the so-called judge "*rappporteur*", whose skills are to expose inside and during the council chamber and to take information. In particular, this last faculty granted to the *rappporteur* highlights the speed and the informality of the proceeding, but it appears perhaps anachronistic in relation to the principle of impartiality of the judge within the ordinary *cognitionis* process. It is worth remembering that, in the ordinary process, the judge can assume evidences *de plano inaudita altera parte* information only during an inspection as an investigating judge and pursuant to art. 262 et seq he or she can, in the ordinary process, *latu sensu* exclusively request evidences for the purpose of the decision of the case. The following article concerns possible complaints that may be invoked by the parties. In a bankruptcy

context, the complaint must be lodged within the peremptory time limit of ten days from the communication in the event that it is addressed to only one party or from the notification in the event that it is addressed to several parties. The complaint is lodged to the competent court of appeal for the territory and the decision of the latter is no longer challengeable. The last two articles to be examined with regard to the bankruptcy matter concern on the one hand the effectiveness of the court order and on the other its voidability. On the one hand, art 741 states that the decrees gain effectiveness after the expiration of the terms referred to in the previous articles without any of the parts lodged a complaint. In any case, the second paragraph of the same article, inspired by interim measures proceedings, opens the possibility and the faculty that the court can decide that the decree takes immediate effectiveness. The following article states that the court decrees may be modified or revoked at any time, but the rights acquired in *bona fides* by third parties remain unaffected. Entering into detail the bankruptcy regulations regulated by the specific law the last part of this paragraph about the regulation in Italy concerns the modalities and effects of the claim about the avoidance actions, both bankruptcy and ordinary. Leaving apart for a while the systematic order envisaged by Decree 267/1942, art 66 states about the ordinary avoidance action. Firstly, it is worth observing how the legislator, in order to limit as much as possible any damage or act against creditors, has granted the liquidator of the insolvency procedure to use the aforesaid claim in accordance with the rules of the c.c., in particular art 2901 et seq. The reasons are essentially two, on the one hand the ordinary action can be used for acts carried out over a longer period of time than those which, as will be seen below, are established for bankruptcy. In fact, the prescription time of the civil action is equal to five years from the completion of the act, and according to the combined provisions of art 69-bis the aforementioned term is linked to a second peremptory term, in this case of revocation, of three years from the date of declaration of bankruptcy. In practice, the liquidator has, on the one hand, the natural prescription term referred to in the civil code, but from the date of the declaration, he or she must necessarily pay attention to the second term of revocation within which to bring the claim. The claim is brought to the court according to the rules of the chambers process not only against the debtor, but also against the first counterparty or his or her successors in title in the event that the aforementioned claim is proposed (and available) against the latter. The prerequisites for the *actio pauliana* according to the combined provisions of art 2901 c.c. et seq and 66 l.f. are the following. The first consists in the accomplishment of a deed by the debtor capable of negatively affecting the debtor's assets, reducing the assets or increasing the liabilities. Thus, following a well-established orientation of case law, such an act, to be configurable as an appropriate act to correspond to the first condition, may not only be an arrangement by which the debtor transfers assets to third parties, free of charge or for consideration, but the law also includes the act by which the debtor constitutes a privilege, a pledge or assumes an obligation to third parties. The second condition concerns the fact that the *eventus damni* actually occurs. In particular for *eventus damni* it is meant the damage that may derive from reasonable credit expectations. In this sense, even an act that makes the realization of the credit more complicated or burdensome can be avoided. The third condition concerns the so-called *consilium fraudis*, that is the awareness on the part of the debtor to harm and/or damage the credit claims through the deed. However, there is a distinction to be made in the case where the act is not free of charge. In this case, the liquidator must not only prove the debtor's *consilium fraudis* but also the third party one. Instead, in the event that the deed was performed before the claimed credit existed, the liquidator must prove that the third party is an active part of the pre-arranged fraudulent plan.

It appears now necessary to complete the procedural scope of the bankruptcy action. The articles of reference within the bankruptcy law are the legislative provisions at the opening of the third section, in particular 64 et seq. In this paper the interest concerns above all, as seen for the ordinary action, on the modalities of access to the procedure, prescription, revocation and effects on the parties and on the

actions made before the sentence. First of all, it is worth noting that there are some similarities between the two actions. In particular, both of them are brought to the bankruptcy court by the liquidator, who, as we have seen, is the only legitimized active entity for both actions. The Court is composed of three subjects therefore collegial proceeds follow the above directives for the trial in the council chamber. A second similarity concerns the period of the revocation, three years from the date of bankruptcy, so the liquidator can no longer bring the action. Also, in this case the liquidator must be attired on two fronts, on the one hand the revocation above and on the other the prescription, that is the time span to be considered within which acts are relevant for procedural purposes. In this case, according to art 64, the free-of-charge acts carried out in the two years prior to the declaration of insolvency are those one to take into account. Clearly, free of charge acts are the most suspect to be detrimental to creditors, that it is possible to understand the reason for such a long-time span. But the bankruptcy action also affects acts with consideration as well, and in this case the prescription time is considerably narrower. It is worth remembering that the legislator considers equal the free of charge acts and the payments according to art 65 l.f. of debts that expire before the date of the declaration of insolvency (or the same day). In both cases there is no burden of proof for the parties involved. The only essential element of reference concerns the moment of the declaration of insolvency. Such treatment can be shared due to the anomaly on the one hand of acts that explicitly harm creditors and on the other side of acts that privilege only some of the creditors. In particular, the deeds with consideration that the legislator considers relevant for the purposes of the bankruptcy action are contained in article 67. Without entering into the substantive details of the discipline, we can generally state that the discipline in question concerns so-called “*suspicious*” acts. The first three types of “*suspicious*” acts take into consideration a twelve-month time frame prior the declaration of insolvency, while the last type, only six months. As regards instead the timing within which the liquidator can bring the action to the court it is clear that it remains without prejudice about the combined provisions of art 69-bis, referred to above.

2. Latvian bankruptcy normative provision

Procedural aspects about avoidance action in Latvia are regulated by Insolvency Law of 26 July 2010. In accordance with art 96, “the administrator has the duty to evaluate the debtor’s transactions and bring an action to court regarding the recognition of the respective transaction as invalid regardless of the type of transaction”. Based on art 9, “an administrator of insolvency proceedings is a natural person who has acquired a certificate of an administrator of insolvency proceedings and who has the rights and duties specified in this Law. As regards the official activities, an administrator of insolvency proceedings shall be considered as equivalent to public officials”. According to the art 96, the transaction shall be recognized as invalid, if it has been concluded:

- after the day of the proclamation of the insolvency proceedings of a legal person or four months prior to the day of the proclamation of the insolvency proceedings of a legal person and thereby losses have been caused to the debtor regardless of whether the person with whom or for whose benefit the transaction has been concluded, knew or did not know of the losses caused to the creditors;
- within three years prior to the day of the proclamation of the insolvency proceedings of a legal person and thereby losses have been caused to the debtor, moreover the person with whom or for whose benefit the transaction has been concluded, knew or should have known of the causing of such losses.

It follows from the above-mentioned art 96 that the administrator has the duty to evaluate debtor's transactions and bring an action to the court if the transaction is made within three years prior to the day of the proclamation of the insolvency proceedings of a legal person.

Application form regarding the recognition of transactions as invalid should be submitted to the competent court. According to the art 24 of the Civil Procedure Law, "a district (city) court shall examine civil cases as a court of first instance". In accordance with the judicial practice in Latvia, the typical reason of recognition the transaction as invalid – transaction causes material loss to the debtor and creditor, for example, debtor's real estate expropriation without compensation or under-priced.

Reviewing paragraph 96 in connection with paragraph 130 of Latvian Insolvency law it was acknowledged that in case administrator identified restrictions to apply for the course of the procedure of extinguishing obligation, submitting an application to the court for approval of the completion of the bankruptcy procedure, administrator at the same time, requests to complete the insolvency proceeding of a natural person. The course of the procedure of extinguishing obligation shall not be applicable or terminable for a person:

- who in the last three years prior to the proclamation of the insolvency proceedings of a natural person has deliberately provided false information to his or her creditors;
- who has spent the granted loan for purposes other than stated in the agreement and an adjudication of the competent authority in criminal proceedings has entered into effect.
- who has had the insolvency proceedings of a natural person proclaimed, in the scope of which the obligations have been extinguished, within the last 10 years prior to the proclamation of the insolvency proceedings of a natural person;
- within the last five years prior to the proclamation of the insolvency proceedings of a natural person or during the insolvency proceedings of a natural person, an adjudication of the competent authority in a criminal matter has entered into effect, with which it has been established that the debtor has avoided tax payment.

According to the paragraph 153 of Latvian Insolvency law administrator has the duty to appeal against debtor's transactions and bring an action to the court in the following cases:

- the debtor has concluded transactions within the last three years prior to the proclamation of the insolvency proceedings of a natural person or during the insolvency proceedings, as a result of which he or she has become insolvent or has caused losses to creditors, moreover, he or she knew or should have known that concluding of such transactions may lead to insolvency or to losses being caused to the creditors;
- the debtor has deliberately provided false information regarding his or her financial situation and hidden his or her actual income;
- the debtor fails to fulfil the obligations specified by the bankruptcy procedure or extinguishing of obligations procedure, thus notably hindering an efficient course of the insolvency proceedings.

3. Evolution of European case law regarding avoidance action

After delineating the process dynamics in the countries above, it is possible to make a digression on the fulcrum of the paper. In particular, the paper analyses the constant case law of the Court of Justice in order to avoidance actions brought to the national courts about possible detrimental acts. The starting point can only be the recent sentence C-310/14 of the Court in which, following a consolidated orientation, reiterated the concept of the impossibility of the national courts, and therefore of the parties who start the litigation, to obtain a bankruptcy avoidance action when the "*suspicious*" or, if we want, detrimental acts derive from contracts stipulated in countries, clearly different from the one where the insolvency procedure is open, in which the aforementioned acts are not relevant and indeed

subject to any challenge for the purposes of the action itself. The Luxemburg judges therefore affirm that art 13 of the Regulation (EC) no. 1346/2000, relating to insolvency proceedings, must be interpreted as meaning that its application is subject to the condition that the detrimental act *de quo* cannot be challenged on the basis of the law applicable to such act (*lex causae*), therefore different from Law of the State of opening of the procedure. Furthermore, for the purpose of applying the same art 13 and in the hypothesis in which the defendant, with the avoidance action proposes an objection by invoking a provision of the law applicable to such act according to which it could be challenged only in the foreseen circumstances by that provision, the latter has the duty to highlight the absence of such circumstances and demonstrate the evidence. Furthermore, the rule must be interpreted as meaning that the words “the law of that Member State does not allow any means of challenging” refer, in addition to the provisions of the law applicable to such an act in matters of insolvency, to all the provisions and general principles of this law. Finally, the Court of Justice states, the defendant must show that the law applicable to such an act, in its entirety, does not allow to appeal (challenge) the aforementioned act. The national court, charged in order of such an action, may decide that the claimer is required to get the proof of the existence of a provision or principle of that law by virtue of which the act can be challenged only where that court considers that the defendant initially has effectively demonstrated, in accordance with the normally applicable rules in its national procedural law, that the act in question, under the same law, cannot be challenged.

Therefore, at the end of 2015 it seemed that the court had outlined a rather precise guideline as a rule. But on closer inspection, such a rigid and inadequate approach by the court left open discussions and doubts about possible fraudulent scenarios. These scenarios are exactly the identical questions that the court of Venice has submitted to the Court of Justice, as we shall see below, and whose case c 54-16 has revolutionized the scope of the aforementioned regulation. In particular the grey areas and therefore the questions left open are the following. Does the need to protect the legitimate expectation of those who could not even predict the revocability of the deed performed in its favor actually exists even where the contractors – well aware that one of them is close to the declaration of insolvency – abusing the opportunity offered by the European Regulations, they decided to subject the negotiating relationship that binds them to the legislation of a specific State for the sole purpose of preventing that the acts carried out after the conclusion of the contract may be avoided as being detrimental to the *par condicio creditorum* of the abstractly applicable *lex fori concursus* for that purpose? The second question left without any clear answer from the 2015 sentence concerns the verification of the substantive and procedural assumptions of the injurious act in both regulatory disciplines. One must therefore verify whether the success of the avoidance action brought by the liquidator of the open competition procedure in one of the member countries is, in any case, conditioned by the actual existence, in the concrete hypothesis examined, of the (substantive and procedural) conditions expressly requested not by *lex fori concursus*, but by *lex fori contractus*. Moreover, the fact that the aforementioned art. 13 refers exclusively to the only lett. m) of the art. 4, should lead the interpreter to believe that the European Legislator certainly did not intend to derogate, tout court, on the criteria that, considering the so-called “*vis attractiva*” recognized to the *lex fori concursus*, should regulate the substance of the action aimed at obtaining the avoiding of the acts that also the *lex fori contractus* considers detrimental about the *par condicio creditorum*. It could therefore be affirmed that the abstract voidability of the act under the *lex fori contractus* should be considered as a mere assumption conditional on the applicability of the whole substantive and procedural discipline provided by the *lex fori concursus*. With the consequence that, if *lex fori contractus*, like the *lex fori concursus*, knows the avoidance action or other suitable means to avoid the detrimental acts to the *par condicio creditorum*, then also the calculation of the period so-called “Suspect” should, strictly speaking, be regulated not by foreign law, but always and only by the *lex*

fori concursus itself. It is no coincidence that there were those who, already in the aftermath of the EC Reg. No. 1346/2000, starting from the premise that “the only function of Article 13 ... is to reject the application of [lex fori concursus]” which, as is known, also regulates the subjective, objective and chronological assumptions of the avoidance action, has come to affirm, correctly, that “if the act in question can be challenged according to the law which governs it, the veto does not operate and the Article 4.2.m applies without exception” (M. Virgos and F. Garcimartin: *The European Insolvency Regulation: Law and Practice* Kluwer Law International, 2004, 137). At the end of these two questions, the sentence c 310-14 has not resolved these doubts and indeed has adopted a convenient solution, limiting itself to operate a strict interpretation of the European provision. In particular, with regard to the latter problematic application, in the judgment of 15 October 2015 – which decided in Case C-310/14 and resolved a question for a preliminary ruling on the interpretation of Articles 4, par. 2, lett. m), and 13, EC Reg. n. 1346/2000 – it has been affirmed that in the hypothesis in which the defendant in an action of avoidance, voiding or unenforceability raises a disposition of the *lex* according to which this act can be challenged only in the circumstances foreseen by this provision, it is incumbent to this resistant to plead the absence of such circumstances and to produce proof of it.

4. A new start from the Court of Justice of the European Union (C-54/16)

Outlining therefore the case law framework in which the referral by the court of Venice fits, it seems necessary to examine the solutions that the court has adopted in the sentence c 54-16 in which he created ex novo a regulatory provision in the same way as courts do in the common law countries. without going into the details of the proceedings, to which reference is made for a full reading of the sentence, the court establishes the following principles. as before, the analysis starts from the conclusions of the court and then analyses the possible effects on the regulatory provisions. The first part of the conclusions concerns the duty (or right?) of the defendant in relation to the trial activities. In particular, the doubt concerned the fact that the defendant had to be subject to the procedural deadlines and also to the procedural dynamics of the country of the *lex fori concursus*. The court, in the conclusions, prima facie states that “In the light [...] requires procedural activity on the part of the party which benefited from the act detrimental to all the creditors.” as it follows in the sentence “Accordingly ... an act that is detrimental to all the creditors, and the issue whether the court hearing those proceedings may apply that article of its own motion, come under the procedural law of the Member State on whose territory those proceedings are pending”. Therefore, without entering into other specific and detailed statements from the court, the principle that emerges from the above statement is the following. In the presence of a contract signed abroad, absolutely non-challengeable by the *lex fori contractus*, the beneficiary of the alleged detrimental act, of whatever nationality he or she is, must comply with the procedural rules of the *lex fori concursus*. And then in the not so remote hypothesis that the defendant is a foreigner without residence in the country of the *lex fori concursus* without any deep knowledge about trial *tout court*, he or she should submit to completely unknown rules and deadlines. Therefore, what emerges from the supranational court is that the defendant, on the one hand is perfectly aware that the contract or act *latu sensu* theoretically should not be avoided or challenged in any way but on the other he or she must bring this evidence according to the *lex fori concursus* procedural terms. Although fraudulent acts are deplorable behaviour towards the mass of creditors, given the provisions of regulations 593/2008 and 848/15, it is clear that the will of the legislator regarding the protection of third parties was very different from what was decided by the court. But obviously, if the defendant, confident of the substantial and overwhelming impossibility of challenging and also avoiding the act within the country of the *lex fori contractus*, could not prove what was outlined in the procedural terms of the foreign law, in agreement with the Court ruling, the ban would lapse and the deed would be

challengeable. Before entering the final phase of the paper, and therefore the conclusions, it is worth mentioning also the second part of the sentence. In particular, to corroborate the burden and the duty given to the defendant, the court adds, in the wake of the referral of the Court of Venice, that the beneficiary must not only prove what is stated in the terms and with the rules of the law where the insolvency proceedings is open, but he or she must also prove, considering theoretically a challenge according to *lex causae*, that the specific case is not subject in any way to a challenge, such as an avoidance action.

Conclusions

The conclusions are the following. The first concerns the provision within the regulation that it is worth adding that since June 2017, at the time of the ruling above, the regulation has not undergone any change and therefore, once again, in a supranational system far from the world of common law, the current scenario presents a regulation of substantive and procedural law which, at the moment of the facts, at least in one part has no binding effect in the original meaning of the normative ruling. Once again, the creative power of the Courts prevailed over the establishment of legislative power. The second reflection concerns the protection accorded to the third party before and after the sentence just examined. Beyond the moral judgment in order to possible fraudulent acts, one of the duties of a jurist concerns, in the opinion of the writer, in examining the validity and correctness of a norm and the corresponding implementation. In this case, given all the substantive conditions of the regulation to prevent an action in this sense, the protection granted to the third party has failed procedurally. In a European context where the deadlines and the rules of procedure are extremely different from a country to another, it is anachronistic and absurd that a similar burden can be attributed to the third parties, i.e. the latter to respect procedural rules that substantially a normative provision does not even allow to apply. The third reasoning is extremely connected to the second. In fact, given the uncertainty regarding the regulatory provision and the new regulatory gap created as a result of the ruling above, it would be necessary to conduct a systematic study for the promulgation of a homogeneous procedural code within the European Union, at least for the insolvency proceedings, considering the delicacy and the problems related to a procedure in which many parties are involved and an avoidance action certainly in general can shift the balance of a liquidation of the assets to satisfy the body of creditors. But it is not enough, to answer the first question in relation to the grey area left by sentence c310-14, it is worth concluding, about the fraudulent acts, that the court declares that the provision, in general imperative, can be excluded only when the act was artificially concluded, not therefore to subject the contract effectively to the *lex causae* but to circumvent the *lex fori concursus*. Without detracting from the valuable attempts to eliminate fraudulent acts, on one hand the writer points out the non-existence of a provision to that effect at the legislative level, on the other the regulatory provision of art 13 establishes the absolute impossibility of challenge in relation to these acts. If, then, the court can decide on some gaps, certainly guilty on the part of the legislator, what does it remain to the imperativeness of the regulation on the one hand and the protection of third parties on the other?

References

- Armeli. Insolvenza transfrontaliera, in *Il Fallimentarista* 19th March 2016
- Bariatti S. & Corno G. Centro degli interessi principali, in *Il Fallimentarista* 7th September 2016
- Broka I. (2016). Contesting transactions in insolvency proceedings. *XVII Turiba University Conference "Competitive enterprises in a competitive country"*, p. 20
- Calvosa, L. (2017). *Diritto fallimentare: manuale breve*. Milano: A. Giuffrè

- Cecchella, C. (2015). *Diritto fallimentare*. Milano: Wolters Kluwer
- Corraro F. La revocatoria transfrontaliera nel panorama europeo, in *Il Fallimentarista* 21st March 2017
- Dalhuisen, J. H. (2017). The Sources of Law and the Hierarchy of Norms in Transnational Commercial and Financial Law. The Issue of the Public Interest. *SSRN Electronic Journal*, doi:10.2139/ssrn.3056951
- Dalhuisen, J. H. (2016). *Dalhuisen on transnational comparative, commercial, financial and trade law*. Hart Pub Ltd
- Evas, T. (2012). *Judicial application of European Union law in post-communist countries: the cases of Estonia and Latvia*. Farnham, Surrey: Ashgate
- Finch, V., & Milman, D. (2017). *Corporate insolvency law perspectives and principles*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Finch, V. (2009). *Corporate Insolvency Law: Perspectives and Principles*. New York: Cambridge University Press
- Goode R. (2006). The Avoidance of Transactions in Insolvency Proceedings and Restitutionary Defences. In H. Lo Mapping the Law: Essays in Memory of Peter Birks. *SSRN Electronic Journal*, doi:10.2139/ssrn.964068
- Hannan, N. (2017). *Cross-border insolvency: the enactment and interpretation of the UNCITRAL Model Law*. Singapore: Springer
- Lim, C., & Mercurio, B. (2015). *International economic law after the global crisis a tale of fragmented disciplines*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press
- Luiso, F. P. (2017). *Diritto processuale civile*. Milano: Giuffrè Editore
- Mandelbaum, S. (2014). Dalhuisen on Transnational Comparative, Commercial, Financial and Trade Law by Jan H Dalhuisen. *Kings Law Journal*, No. 25 (2), pp. 318-323, doi:10.5235/09615768.25.2.318
- Siclari, D. (2016). *The new anti-money laundering law first perspectives on the 4th European Union directive*. Switzerland: Palgrave Macmillan
- Siclari, D. (2015). *Italian banking and financial law*. Houndmills, Basingstoke Hampshire: Palgrave Macmillan
- Stone, P., & Farah, Y. (2017). *Research handbook on EU private international law*. Cheltenham, UK Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing
- Van Boom, W. (2016). Unfair commercial practices. In *Research Handbook on EU Consumer and Contract Law*. Ashgat
- Virgos M. & Garcimartin F: *The European Insolvency Regulation: Law and Practice*, Kluwer Law International, 2004, p. 137
- Wautelet, P. R. (2006). Some Considerations on the Centre of the Main Interests as Jurisdictional Test Under the European Insolvency Regulation. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.997983

List of Sources

Italian Bankruptcy Law – Royal Decree No. 267/1942

Italian Code of Civil Procedure

European Union Regulation 1346/00

European Union Regulation 848/2015

Latvian Bankruptcy Law

Latvian Commercial Law

<https://curia.europa.eu/>

www.ilfallimentarista.it

www.ipsoa.it

ARESTĒJAMĀS MANTAS APJOMA NOTEIKŠANA KRIMINĀLPROCESĀ

THE DETERMINATION OF AMOUNT OF ASSETS TO BE SEIZED UNDER CRIMINAL PROCEDURE

Edijs Pastars, Mg.iur.,

Biznesa augstskola Turība, Latvija

E-pasts: Edijs.Pastars@gmail.com

Abstract

The purpose of the article is to study certain aspects of the criminal procedure framework in respect of the seizure of property. The article researches a matter regarding establishing the volume of the property to be seized under criminal procedure, where the seizure is applied to secure the recovery of compensation for damages caused to the victim. Historical, analytical, comparative, grammatical, teleological, and systematic methods were used in the present article. A conclusion was drawn in the course of preparation of the article that the volume of the property seized directly depends on the grounds for seizure. When deciding the matter regarding seizure of assets to secure the recovery of moral damage, facilitators of the process must be guided by the existing case law.

Keywords: imposition of an attachment on property, the volume of the property to be seized

Ievads

Kriminālprocesa likuma 1. pantā ir noteikts, ka Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē (Kriminālprocesa likums, 2005, 1). No minētās normas izriet, ka kriminālprocesa mērķis ir ne tikai vainīgās personas saukšana pie likumā paredzētās atbildības, bet arī cietušajam nodarītā kaitējuma kompensēšana.

Kā norāda krimināltiesību praktiķi, lielākajā daļā kriminālprocesu, pat ja vainīgais tiek noskaidrots un saņem likumā paredzēto sodu, cietušajam nodarītais kaitējums atlīdzināts netiek, jo vainīgajam nekas nepieder un ienākumu viņam nav. (Jermacāne, 2013) Minēto tēzi apliecina arī statistikas dati – atbilstoši Patērētāju tiesību aizsardzības centra apkopotajai informācijai ārpusstiesas parādu atgūšanas sektorā vidēji gadā tiek atgūti tikai 15 % parādu. (Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, 2017) Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka cietušajam kriminālprocesā ir tiesības iesniegt kaitējuma kompensācijas pieteikumu par viņam nodarīto morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām tādā apmērā, kā viņš vēlas.

Šobrīd tiesu un izmeklēšanas iestāžu praksē, kā arī Latvijas juridiskajā literatūrā nav noteikti skaidri kritēriji, kādā apmērā ir arestējama manta, lai nodrošinātu cietušajam nodarītā kaitējuma kompensācijas piedziņu. Līdz ar to autors referātā izvirza mērķi izpētīt jautājumu attiecībā uz arestējamās mantas apjoma noteikšanu kriminālprocesos, kur mantas arests piemērots, lai nodrošinātu cietušajam nodarītā kaitējuma kompensācijas piedziņu.

Svarīgākās atziņas teorijā un praksē

Kā norādījusi J. Makurina, jautājums attiecībā uz mantas apjomu, uz kuru būtu vēršams apskatāmais (arests mantai – *autora piez.*) pagaidu aizsardzības līdzeklis, netika regulēts nedz 1926. gada *Kriminālprocesa*

likumos, nedz Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas *Kriminālprocesa kodeksā*, nedz Latvijas *Kriminālprocesa kodeksā* (Makurina, 2011). Arī pašlaik spēkā esošajā *Kriminālprocesa likumā* ir sniegti minimāli norādījumi attiecībā uz arestējamās mantas apjoma noteikšanu, kā arī precīzi nav skaidrs un definēts arestam pakļautās mantas apjoms. (Meikališa, Strada–Rozenberga, 2010)

Jāatzīmē, ka analogiski kā Latvijā, arī citu valstu kriminālprocesu reglamentējošajos normatīvajos aktos, piemēram, Igaunijas *Kriminālprocesa kodeksā* un Krievijas *Kriminālprocesa kodeksā*, ir definēts tikai aresta mantai uzlikšanas pamats un procedūra, bet nav noteikti arestējamās mantas apjoma noteikšanas kritēriji.

Autora ieskatā, nav nekāda pamata un nepieciešamības likumā ietvert formālus arestējamās mantas apjoma noteikšanas kritērijus, jo tas padarītu likumu kazuistisku.

Arestējamās mantas apjoms ir tiešā mērā atkarīgs no aresta uzlikšanas pamata. Pirmkārt un galvenokārt, mantas aresta uzlikšanas pamats ir apstākļi, ka nepieciešams risināt mantisko jautājumu kriminālprocesā vai kriminālprocesā iespējams piemērot kādu no krimināltiesiskajiem piespiedu līdzekļiem.

Aresta uzlikšanas pamats ir norādīts *Kriminālprocesa likuma* 361. panta pirmajā un otrajā daļā, proti, uzlikt arestu mantai var, lai nodrošinātu:

- procesuālo izdevumu piedziņu;
- cietušajam nodarītā kaitējuma kompensācijas piedziņu;
- iespējamo noziedzīgi iegūtas mantas atdošanu pēc piederības īpašniekam vai likumīgajam valdītājam;
- iespējamo noziedzīgi iegūtas mantas, līdzekļu, ko persona guvusi, realizējot šādu mantu, noziedzīgi iegūtās mantas izmantošanas rezultātā gūto augļu konfiskāciju;
- ar noziedzīgu nodarījumu saistītās mantas konfiskāciju;
- iespējamo mantas konfiskāciju kā papildsodu;
- iespējamo mantas īpašās konfiskācijas aizstāšanu *Krimināllikumā* noteiktajos gadījumos;
- tādas mantas piedziņu, kuras izcelsme ir noziedzīga nodarījuma atklāšanai izmantoti valsts līdzekļi;
- mantisko jautājumu risinājumu procesā par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu;
- mantisko jautājumu risinājumu procesos par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai;
- iespējamo likvidāciju vai naudas piedziņu, vai mantas konfiskāciju procesos par piespiedu līdzekļu piemērošanu juridiskajai personai.

Autora ieskatā, ir vērts detalizēti apskatīt gadījumus, kad arests mantai tiek piemērots, lai nodrošinātu cietušajam nodarītā kaitējuma kompensācijas piedziņu, jo šajos gadījumos arestējamās mantas apjoms ir atkarīgs ne tikai no objektīviem apstākļiem, bet arī no subjektīviem apstākļiem, kas detalizētāk tiks analizēti turpmākajā referātā.

Atbilstoši *Kriminālprocesa likuma* 351. panta pirmajai daļai cietušajam ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā. Pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām — tikai jānorāda.

Kā norādījuši N. Krivoščenovs un V. Buldakova, mantiskais zaudējums tiek kompensēts natūrā vai arī tiek izmaksāta zaudētā priekšmeta vērtība, kura vienmēr ir noteikta un zināma. Morālā kaitējuma gadījumā kaitējuma kompensācijas apmierināšana ir nosacīta, tā kā kaitējuma kompensācijas summu, kas tiks apmierināta, noteiks tiesa, pieņemot galējo lēmumu, bet aresta uzlikšanas brīdī kaitējuma kompensāciju brīvi nosaka pats cietušais atkarībā no viņa individuālajām īpašībām. (*Кривощевков, Булдакова, 2014*)

Autors pievienojas minētajam viedoklim un secina, ka kaitējuma kompensāciju var veidot gan objektīvi izvērtējama daļa – mantiskais zaudējums, kā arī personas subjektīvais viedoklis attiecībā uz summu, kura nodarīta par morālo aizskārums un/vai sagādātajām fiziskajām ciešanām.

Autora ieskatā, pirmstiesas procesa laikā procesa virzītājam, kurš pieņem lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, kā arī izmeklēšanas tiesnesim vai neatliekamības gadījumā prokuroram, kurš apstiprina minēto lēmumu, kā arī iztiesāšanas laikā tiesai, pirms izlemt jautājumu par arestējamās mantas apjomu, cik nu tas konkrētajā kriminālprocesa stadijā iespējams, ir, pirmkārt, jāizvērtē, cik pamatoti persona ir atzīta par cietušo, un, otrkārt, vai vispār un kādā apjomā pieteiktais mantiskais kaitējums ir pamatots.

Atbilstoši autora novērojumiem problēmas ar nepamatoti atzītiem cietušajiem, kā arī nepamatotām materiālā kaitējuma kompensācijām, ir īpaši izplatītas krimināllietās, kas saistītas ar naudas izkrāpšanām no nebanku kredītiestādēm.

Tā, piemēram, ar procesa virzītāja lēmumu krimināllietā Nr. 11261044613 O.B. tika atzīta par cietušo. Savā iesniegumā un sākotnējās liecībās O.B. norādīja, ka persona vārdā V.Č. bez viņas ziņas un atļaujas, izmantojot viņas personas datus un internetbankas piekļuves datus, uz viņas vārda ir noformējis vairākus kredītus, nodarot viņai materiālo kaitējumu minēto kredītu kopsummas apmērā. Turpmākās izmeklēšanas gaitā tika noskaidrots, ka V.Č. noziedzīgo nodarījumu rezultātā materiālais kaitējums ir nodarīts nevis O.B., bet gan vairākiem nebanku kredītēšanas uzņēmumiem, līdz ar ko tika pieņemts lēmums par lēmuma par O.B. atzīšanu par cietušo atcelšanu.

Tāpat autors ir konstatējis, ka nereti cietušie, it īpaši nebanku kredītēšanas uzņēmumi, krimināllietās, par naudas līdzekļu izkrāpšanu no šiem uzņēmumiem kā materiālos zaudējumus norāda ne tikai izkrāpto naudu, bet arī komisijas maksu, procentus par kapitāla lietošanu, līgumsodus, nokavējuma procentus un citus tamlīdzīgus papildu materiālos zaudējumus. Neapšaubāmi, ka šāds papildu materiālais kaitējums nav un nevar būt atzīstams par pamatotu, ko apliecina arī vairāku tiesu spriedumi. Piemēram, ar Valmieras rajona tiesas 2017. gada 12. aprīļa spriedumu krimināllietā Nr. 11130077716 tiesa konstatēja, ka cietušā akciju sabiedrības "A" kompensācijas pieteikums par kompensācijas 530,69 EUR piedziņu ir apmierināms daļēji, proti, daļā par kompensācijas 370 EUR piedziņu, bet daļā par kompensācijas 160,69 EUR piedziņu minētais kompensācijas pieteikums ir noraidāms. No cietušā akciju sabiedrības "A" kompensācijas pieteikuma izriet, ka cietušais akciju sabiedrība "A" lūdz piedzīt kompensāciju 370 EUR par izsniegto aizdevumu, kā arī 160,69 EUR kā komisijas maksu un nokavējuma procentus. Tiesas izmeklēšanas laikā tika noskaidrots, ka ar apsūdzētās izdarīto sveša maksāšanas līdzekļa nelikumīgu izmantošanu cietušajam akciju sabiedrībai "A" tika nodarīti kopējie zaudējumi 370 EUR. Vienlaikus tiesa cietušā akciju sabiedrības "A" kompensācijas pieteikuma sakarā ņem vērā to, ka zaudējumi cietušajam akciju sabiedrībai "A" ir nodarīti ar noziedzīgiem nodarījumiem, nevis ar tiesiski noslēgtu darījumu. Tādēļ šajā gadījumā cietušajam akciju sabiedrībai "A" nav likumīga pamata no apsūdzētās pieprasīt kompensāciju kā komisijas maksu un nokavējuma procentus.

Jautājums par cietušā materiālās kaitējuma kompensācijas pamatotību tika risināts arī kriminālprocesā Nr. 11110044713. Konkrētajā lietā ar Balvu rajona tiesas 2014. gada 7. oktobra spriedumu V.K. cita starpā tika notiesāts pēc *Krimināllikuma* 177. panta pirmās daļas un 193. panta otrās daļas par to, ka viņš, izmantojot svešas personas datus un internetbankas piekļuves datus, uz šīs personas vārda noformēja vairākus aizdevumus, tādā veidā izkrāpjot naudu no vairākiem uzņēmumiem, tai skaitā SIA "A". Pirms minētā kriminālprocesa uzsākšanas SIA "A" savas prasījuma tiesības bija cedējusi SIA "B", līdz ar ko pēc kriminālprocesa uzsākšanas, pamatojoties uz SIA "B" iesniegumu, SIA "B" bija atzīta par cietušo, kā arī iesniedza kaitējuma kompensācijas pieteikumu, par šim uzņēmumam radīto kaitējumu. Izvērtējot SIA "B" kaitējuma kompensācijas pieteikumu tiesa pamatoti atzina, ka SIA "B" kompensācijas pieteikums 178,22 EUR apmērā atstājams izskatīšanai civilprocesuālā kārtībā, jo zaudējums ir radies cedēšanas rezultātā.

Autora ieskatā, konkrētajā krimināllietā jau pirmstiesas procesā bija jāvērtē ne tikai kaitējuma kompensācijas pieteikums, bet arī pamats SIA "B" atzīšanai par cietušo, jo, kā pamatoti atzina tiesa, SIA "B" kaitējums bija radies nevis noziedzīgā nodarījuma rezultātā, kas ir obligāts priekšnosacījums, lai personu atzītu par cietušo, bet gan civiltiesiska darījuma (cedēšanas) rezultātā. Lai arī konkrētajā krimināllietā notiesātās personas mantai arests netika uzlikts, ja šāds jautājums šajā krimināllietā būtu ticis lemts, nebūtu nekāda tiesiska pamata to piemērot, lai nodrošinātu SIA "B" radītā kaitējuma piedziņu.

Tāpat procesa virzītājam, lemjot par arestējamās mantas apjomu, būtu īpaša vērība jāpievērš tam, cik objektīvi novērtēti radītie materiālie zaudējumi, piemēram, vai nolaupītās mantas nav novērtētas būtiski virs tirgus vērtības, kā arī, cik pamatotas ir norādītās atjaunošanas izmaksas. Tā, piemēram, vērtējot atjaunošanas izmaksas, Ogres rajona tiesa 2016. gada 12. janvāra spriedumā krimināllietā Nr. 11310047615 secināja, ka (neskatoties uz to, ka – *autora piez.*) cietušais A iztiesāšanā uzturēja pirmstiesas procesā pieteikto kaitējuma kompensāciju par mantisko zaudējumu 813,75 EUR, ko veido nozagtā un atgūtā motocikla atjaunošanas izdevumi 471 EUR apmērā (detaļas, krāsošana), izbraukumu izmaksas pēc detaļām 60 EUR apmērā, darba alga par motocikla remontu 274 EUR apmērā, nozagtā piekaramā atslēga 2,75 EUR vērtībā, ar motociklu nozagtā degviela 6 EUR vērtībā, tiesa atzīst, ka pamatota un nosakāma kaitējuma kompensācija par mantisko zaudējumu cietušajam A ir 199,75 EUR apmērā, ko veido motocikla sabojāto detaļu vērtība tādā apmērā, kādā minēto bojāto detaļu vērtību cietušais novērtēja liecībās uz motocikla zādzības izdarīšanas brīdi, t.i., 191 EUR apmērā, kā arī nozagtās piekaramās atslēgas 2,75 EUR vērtība un nozagtās degvielas 6 EUR vērtība. Ņemot vērā, ka motocikls nav remontēts, nav bijuši izdevumi par motocikla remontēšanu, ne krāsošanu, ne jaunu motocikla detaļu un krāsas iegādi, kā arī nav bijis degvielas patēriņš, lai brauktu pēc jaunām detaļām, ne darba samaksas izdevumu, šajā daļā tiesas vērtējumā cietušā A kaitējuma kompensācija nav pamatota jeb nav pierādīta, tādējādi nav nosakāma.

Analizējot minētos piemērus, autors secina, ka arestējamās mantas apjoms ir izvērtējams nevis attiecībā uz visu materiālo kaitējuma kompensāciju, bet tikai tās daļu, kas ir pienācīgi pamatota un par kuras pamatu un apjomu procesa virzītājam nav pamatotu šaubu.

Ārvalstu juridiskajā literatūrā sastopami vairāki atšķirīgi viedokļi attiecībā uz arestējamās mantas apjomu. Atsevišķi autori norāda, ka, uzliekot arestu mantai, jāvadās no summas, kuru cietusī persona pieteikusi kā viņai par labu piedzenamo summu, jo arests jāuzliek tikai tādām mantas apjomam (daudzumam), kura vērtība ir pietiekama nodarītā kaitējuma atlīdzināšanai (*Газетдинов, 1990; Кривошеков, Булдакова, 2014*). Tāpat ir sastopams arī viedoklis: lai reāli nodrošinātu zaudējumu atlīdzinājumu, arestējamās mantas kopējai vērtībai jābūt par 25 % lielākai nekā summai, kas ir nodarīta cietušajam ar noziedzīgo nodarījumu. (*Мазалов, 1977*)

Atsevišķi juristi piedāvājuši vēl bargāku pieeju, uzskatot, ka izmeklēšanas gaitā ir nepieciešams uzlikt arestu visai mantai, kas pieder apsūdzētajam vai citai, likumā norādītajai personai. Šādas tēzes aizstāvēšanai sniegti dažādi argumenti: aprakstot mantu, izmeklētāji bieži mantu novērtē kļūdaini, parasti paaugstinot tās vērtību, nepareizi nosaka vai vispār neņem vērā mantas nolietojuma; nereti aresta uzlikšanas mantai brīdī izmeklētāja rīcībā vēl nav precīzu ziņu par nodarītā kaitējuma apmēru, un tas izmeklēšanas gaitā var mainīties, tajā skaitā pieaugt; līdz īpašuma realizācijas brīdim (izpildot tiesas spriedumu) manta var zaudēt savu kvalitāti, līdz ar to samazināsies tās vērtība, bet pēc ilgas glabāšanas dažus priekšmetus vispār vairs neizdosies realizēt. (*Багаутдинов, 2002*)

Jāatzīmē, ka F. Bagautdinovs pamatoti norādījis, ka var būt situācijas, ka līdz īpašuma realizācijas brīdim (izpildot tiesas spriedumu) manta var zaudēt savu vērtību. Ja gadījumos, kur arests uzlikts naudai vai nekustamajam īpašumam, šis risks ir salīdzinoši zems, tad atšķirīga situācija ir gadījumos, kur arests uzlikts transportlīdzekļiem vai elektroprecēm, jo šie priekšmeti laika gaitā noveco ne tikai fiziski, bet arī morāli.

Pašreizējais kriminālprocesa regulējums neļauj procesa virzītājam realizēt arestēto mantu, pamatojoties uz to, ka ilgstošas uzglabāšanas rezultātā arestētā manta būtiski zaudē savu vērtību.

Kriminālprocesa likumā 365. panta 2.¹ daļā ir noteikts, ka mantu, kuras ilgstoša uzglabāšana nav iespējama vai kuras ilgstoša uzglabāšana rada zaudējumus valstij, ar procesa virzītāja lēmumu nodod realizācijai vai iznīcināšanai Ministru kabineta noteiktajā kārtībā. Jāņem vērā, ka konkrētais regulējums attiecas tikai uz tādu mantu, kura ir nodota glabāšanā Ministru kabineta noteiktajām iestādēm. Turklāt, visticamāk, lai konstatētu, ka mantas ilgstoša uzglabāšana rada zaudējumus valstij, minētā manta visticamāk kādu laiku jāglabā šajā iestādē. Pat ja šis laiks nepārsniedz vienu gadu, nav šaubu, ka tā laikā arestētā prece var būtiski zaudēt savu vērtību.

Līdz ar to autors uzskata, ka būtu jāveic grozījumi *Kriminālprocesa likuma* 365. panta 2.¹ daļā, cita starpā nosakot, ka ar procesa virzītāja lēmumu var nodot realizēt arī tādu mantu, kurai ilgstošas uzglabāšanas rezultātā var būtiski samazināties vērtība.

Attiecībā uz kaitējuma kompensāciju, ko veido materiālais zaudējums, autora ieskatā, arestējamās mantas apmēram jābūt proporcionālam materiālajam zaudējumam. Šādos gadījumos arestējamās mantas apjoms var pārsniegt materiālo zaudējumu tikai tad, ja arests tiek uzlikts nedalāmiem priekšmetiem, piemēram, automašīnai vai nekustamajam īpašumam, kura vērtība pārsniedz materiālā zaudējuma vērtību.

Kriminālprocesa likuma 351. panta pirmā daļa neuzliek pieteicējam par pienākumu šādu (kompensācijas apmēru par morālo aizskārums un fiziskajām ciešanām – *autora piez.*) pieteikumu pamatot, bet tikai norādīt kompensācijas apmēru. Tiesa savukārt pieteikuma apmierināšanas (daļējas apmierināšanas) gadījumā ir tiesīga kompensācijas apmēru noteikt tikai pieteiktās summas robežās, tas ir, tiesa var piedzīt mazāk par pieprasīto naudas summu, bet ne vairāk par tādu. Šajā sakarā, neatkarīgi no rezultāta, cietušajam rodas vēlme pieprasīt pēc iespējas lielāku kompensāciju. (Makurina, 2011)

Līdz ar to ir iespējami gadījumi, kuros cietušie piesaka kaitējuma kompensācijas, kuras vairākas reizes vai par vairākus desmitus reižu pārsniedz summas, kuras vidēji ar tiesas lēmumu tiek kompensētas cietušajiem. Tāpat tiesu praksē nav skaidri atrisināts jautājums par morālā kaitējuma apmēriem lietās, kur personām primāri par noziedzīgi nodarīto nodarīts materiāls kaitējums.

Atsevišķi autori, kā, piemēram, J. Makurina, uzskata, ka jautājums par to, vai procesa virzītājs ir vai nav tiesīgs nodrošināt iepriekš minēto pieteikumu zem pieprasītās naudas summas, vadoties no pašlaik pastāvošās tiesu prakses, ir īpaši diskutējams. (Makurina, 2011) Turpretī citi autori, kā, piemēram, N. Krivoščenovs un V. Buldakova, pauž viedokli, ka kriminālprocesā aresta uzlikšana mantai kaitējuma kompensācijas par morālo kaitējumu apmērā ir pilnībā pieļaujama. (*Кривощевков, Булдакова, 2014*)

Jau 2011. gadā Latvijas Republikas Augstākā tiesa, analizējot tiesu praksi par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, secināja, ka, izlemjot jautājumu par morālās kompensācijas apmēru (cita starpā – *autora piez.*), jāvadās no [...] tiesu prakses, citos, jo sevišķi – salīdzināmos gadījumos, kad atlīdzinājumam pēc iespējas ir jābūt līdzīgam (Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011). Papildus tam šajā pētījumā ir norādīts, kādas morālā kaitējuma summas tiesas varētu piedzīt par atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem (Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011).

Analizējot minētās rekomendētās morālā kaitējuma summas, kuras tiesas varētu piedzīt par atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem, Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2016. gada 14. janvāra lēmumā lietā Nr. 11352040109 norādīja, ka tiesai ir tiesības atkāpties no judikatūras, izvēloties citādu, konkrētās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem atbilstošāku tiesību normas interpretācijas rezultātu, taču šādā gadījumā viedoklis ir pienācīgi jāargumentē.

Analizējot pēdējo trīs gadu tiesu praksi par noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti *Krimināllikuma* 116., 117. un 118. pantā, autors konstatēja, ka nevienā spriedumā tiesas piedzītais morālā kaitējuma apmērs nav pārsniedzis iepriekš minētajā Latvijas Republikas Augstākās tiesas pētījumā rekomendētās summas.

Tāpat jāņem vērā, ka *Kriminālprocesa likuma* 95. panta trešajā daļā ir noteikts, ka, ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt kāds no mirušā tuviniekiem. Analizējot minēto normu, Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2013. gada 18. decembra lēmumā krimināllietā Nr. 11370050809 ir norādījusi, ka par cietušajiem *Kriminālprocesa likuma* 95. panta trešās daļas izpratnē var atzīt vairākas personas.

Līdz ar to praksē veidojas situācijas, ka krimināllietās, kur noziedzīga nodarījuma rezultātā ir iestājusies personas nāve, ir vairāki cietušie, t.i., vairāki mirušā tuvinieki, kuri katrs piesaka atsevišķas kaitējuma kompensācijas. Attiecībā uz šādiem gadījumiem Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2016. gada 14. janvāra lēmumā krimināllietā Nr. 11352040109 ir norādījusi, ka iepriekš minētajā apkopojumā norādīto summu [...] rekomendēts noteikt par konstatēto pārkāpuma faktu, nevis par katra atsevišķa ģimenes locekļa ciešanām. Tādējādi šajā apkopojumā norādīto summu nav rekomendēts izmaksāt katram morālo kaitējumu guvušajam ģimenes loceklim pilnā apmērā.

Ja gadījumus, kad ar noziedzīgo nodarījumu ir nodarīts kaitējums personas veselībai, vai noziedzīgā nodarījuma rezultātā ir iestājusies personas nāve, Latvijas Republikas Augstākā tiesa iepriekš minētajā pētījumā ir noteikusi skaidrus kritērijus (robežas) morālā kaitējuma piedziņas apmēram, tad, iztiesājot pārējos noziedzīgos nodarījumus, šādu skaidri noteiktu kritēriju nav.

Nav šaubu, ka personai ir tiesības saņemt arī kompensāciju par morālo kaitējumu, ja tas tai ir radies noziedzīga nodarījuma rezultātā neatkarīgi no noziedzīgā nodarījuma veida. Tas izriet no *Civillikuma* 1635. panta, kurā ir noteikts, ka katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot.

Kā norādījusi Ogres rajona tiesa 2016. gada 12. janvāra spriedumā krimināllietā Nr. 11310047615, tiesu praksē nav precīzu instrumentu, lai noteiktu aizskāruma izraisīto ciešanu jeb pārdzīvojumu apjomu un to pārvērstu naudas izteiksmē, jo cilvēka iekšējos pārdzīvojumus izmērīt nevar, tomēr likums uzlicis tiesai pienākumu lemt, kādā apmērā naudas izteiksmē nosakāma samaksa, kura saskaņā ar likumā definēto dotu gandarījumu par morālo aizskārumu jeb sāpēm un ciešanām, kas ir radušās apsūdzēto izdarītā mantiskā noziedzīgā nodarījuma rezultātā.

Analizējot 2017. gadā pieņemtos tiesu spriedumus pēc *Krimināllikuma* 180. panta (zādzība nelielā apmērā), 175. panta (zādzība), 177. panta (krāpšana) un 179. panta (piesavināšanās), kuros lemts jautājums par pieteiktā morālā kaitējuma kompensācijas piedziņu, autors secināja, ka tajos saskatāma pietiekami vienota tiesu prakse.

Pirmkārt, lai arī no likuma neizriet, ka morālā kaitējuma apmēram ir jābūt saistītam ar personai nodarītā materiālā kaitējuma apmēru, visos autora apskatītajos spriedumos tiesas piedzītās morālā kaitējuma kompensācijas summas ir noteikušas, izvērtējot radīto materiālo kaitējumu. Vispārējā prakse šādās lietās ir piedzīt morālā kaitējuma kompensāciju, kas nepārsniedz trīs ceturtdaļas no pieteiktās materiālās kaitējuma summas. Neskatoties uz to, autors konstatēja arī atsevišķus izņēmumus no vispārējās prakses. Tā, piemēram, Jēkabpils rajona tiesa ar 2017. gada 4. decembra spriedumu krimināllietā Nr. 11210066615 no notiesātā piedzina morālā kaitējuma kompensāciju 300,00 EUR apmērā, lai arī ar viņa izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kas paredzēts *Krimināllikuma* 175. panta trešajā daļā, cietušajai tika nodarīts materiālais kaitējums 248,21 EUR apmērā.

Otrkārt, tiesas konstanti, neatkarīgi no radītā materiālā kaitējuma, nav piedzinušas lielāku morālā kaitējuma kompensācijas summu par 1000,00 EUR. Vienīgais izņēmums no šīs prakses konstatēts Limbažu rajona tiesas 2017. gada 1. augusta spriedumā krimināllietā Nr. 11280033116, kur no notiesātā piedzina morālā kaitējuma kompensāciju 1600,00 EUR, lai arī ar viņa izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kas paredzēts *Krimināllikuma* 175. panta trešajā daļā, cietušajam tika nodarīts materiālais kaitējums 2115,00 EUR apmērā.

Ņemot vērā, ka tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju piedziņu ir pietiekami stabila, autora ieskatā, lemjot jautājumu par morālā kaitējuma nodrošināšanu, procesa virzītājiem jāvadās no judikatūras, arestējot mantu apmērā, kas būtiski nepārsniedz tiesas apmierinātās kaitējuma kompensācijas par analogiskiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Tāpat, autora ieskatā, mantas arestēšana pieteiktās morālās kaitējuma kompensācijas apmērā gadījumos, kad morālā kaitējuma kompensācijas apmērs būtiski pārsniedz judikatūrā noteiktos piedzenamos kaitējuma apmērus par analogiskiem gadījumiem, ir atzīstama kā neattaisnota iejaukšanās personas dzīvē, jo ar šādu rīcību nepamatoti tiek ierobežota personas rīcība ar tās mantu, procesa virzītājam apzinoties, ka, visticamāk, pieteiktā morālā kaitējuma kompensācija tiesā netiks apmierināta pilnā apmērā.

Secinājumi

1. Arestējamās mantas apjoms ir tiešā mērā atkarīgs no aresta uzlikšanas pamata.
2. Arestējamās mantas apjomam, uzliekot arestu, lai nodrošinātu materiālā kaitējuma kompensācijas piedziņu, jābūt proporcionālam materiālajam zaudējumam.
3. Arestējamās mantas apjoms, uzliekot arestu, lai nodrošinātu materiālā kaitējuma kompensācijas piedziņu, var pārsniegt materiālo zaudējumu tikai tad, ja arests tiek uzlikts nedalāmiem priekšmetiem, piemēram, automašīnai vai nekustamajam īpašumam, kura vērtība pārsniedz materiālā zaudējuma vērtību.
4. Arestējamās mantas apjoms ir izvērtējams nevis attiecībā uz visu materiālo kaitējuma kompensāciju, bet tikai tās daļu, kas ir pienācīgi pamatota un par kuras pamatu un apjomu procesa virzītājam nav pamatotu šaubu.
5. Lai nodrošinātu, ka arestētā manta līdz sprieduma izpildei būtiski nezaudē savu vērtību, jāveic grozījumi *Kriminālprocesa likuma* 365. panta 2.1 daļā, nosakot, ka ar procesa virzītāja lēmumu var nodot realizēt arī tādu mantu, kurai ilgstošas uzglabāšanas rezultātā var būtiski samazināties vērtība.
6. Lemjot jautājumu par aresta uzlikšanu, lai nodrošinātu morālā kaitējuma piedziņu, procesa virzītājiem jāvadās no judikatūras.
7. Mantas arestēšana pieteiktās morālās kaitējuma kompensācijas apmērā gadījumos, kad morālā kaitējuma kompensācijas apmērs būtiski pārsniedz judikatūrā noteiktos piedzenamos kaitējuma apmērus par analogiskiem gadījumiem, ir atzīstama kā neattaisnota iejaukšanās personas dzīvē.

References

Jermacāne, E. (2013). Prioritātes kriminālprocesā. Pieejams: <http://providus.lv/article/kriminalprocesa-prioritates> (skatīts 20.01.2018.)

Makurina, J. Mantas aresta pamats un apjoma noteikšanas kritēriji. *Jurista Vārds*, Nr. 44 (691), 01.11.2011.

Meikališa Ā., Strada-Rozenberga, K. (2010). Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=3790> (skatīts 20.01.2018.)

- Civillikums. Pieņemts 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 29.10.2015.
- Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 11.05.2005. Pēdējie grozījumi 28.09.2017.
- Kriminālprocesa likumi. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1926 (zaudējis spēku)
- Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016.
- Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieņemts 06.01.1961. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 3, 1961. Pēdējie grozījumi 09.06.2005. (zaudējis spēku)
- Igaunijas Kriminālprocesa kodekss (Code of Criminal Procedure), 12.02.2003., RT I 2003, 27, 166. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530012017002/consolide> (skatīts 20.01.2018.)
- Krievijas Kriminālprocesa kodekss (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации), 22.11.2001. Pieejams: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942> (skatīts 20.01.2018.)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, 2011. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/petijumi/tiesu%20prakse%20moralais%20kaitejums_an.doc (skatīts 20.01.2018.)
- Patērētāju tiesību aizsardzības centra Pārskats par ārpustiesas parādu atgūšanas sektoru 2016. gadā (2017). Pieejams: http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/apkopojums_2016.pdf (skatīts 20.01.2018.)
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2013. gada 18. decembra lēmums krimināllietā Nr. 11370050809
- Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2016. gada 14. janvāra lēmums krimināllietā Nr. 11352040109
- Valmieras rajona tiesas 2017. gada 12. aprīļa spriedums krimināllietā Nr. 11130077716
- Balvu rajona tiesas 2014. gada 7. oktobra spriedums krimināllietā Nr. 11110044713
- Ogres rajona tiesas 2016. gada 12. janvāra spriedums krimināllietā Nr. 11310047615
- Jēkabpils rajona tiesas 2017. gada 4. decembra spriedums krimināllietā Nr. 11210066615
- Limbažu rajona tiesas 2017. gada 1. augusta spriedums krimināllietā Nr. 11280033116
- Krimināllietas Nr. 11261044613 materiāli. Nav publiski pieejami
- Багаутдинов, Ф. (2002). *Обеспечение имущественных прав личности при расследовании преступления*. Москва: Юрлитинформ, с. 102–103
- Газетдинов, Н. (1990). *Деятельность следователя по возмещению материального ущерба*. Казань: Казанский университет, с. 51–52
- Кривошеков, Н., Булдакова, В. (2014). Наложение ареста на имущество как основная мера обеспечения возмещения вреда, причиненного преступлением. *Юридическая наука и правоохранительная практика*, 1
- Мазалов, А. (1977). *Гражданский иск в уголовном процессе*. Москва: Юридическая литература, с. 103–104

ZĀLAIS PUBLISKAIS IEPIRKUMS LATVIJĀ: ATTĪSTĪBA UN IZAICINĀJUMI

GREEN PUBLIC PROCUREMENT IN LATVIA: DEVELOPMENT AND CHALLENGES

Inese Pelša, *Mg.oec.*,

Latvija

E-pasts: Inese.Pelsa@inbox.lv

Abstract

Green public procurement is an instrument for public institutions with sparse financial aids, especially, taking into consideration expenses of the total life cycle of the agreement, not just the procurement price. Before 2015, there was no consequent green public procurement policy.

The aim of the paper is to explore development of green public procurement in Latvia, evaluate the influence of the legal acts and state resolutions on the development of green public procurement.

In the research, the document/literature analysis method was applied. EU and Latvian strategical documents, legal acts, researches and projects in green public procurement were analysed. Publications at Journal of Public Procurement, Research Policy, and other journals were analysed. The conclusions of the paper are – in order to promote development of green public procurement, the state policy and its goals must remain unchanged and it is necessary to upgrade green public procurement monitoring and create a support point for performing “help-desk” procurement.

Keywords: green public procurement, public procurement, development

Ievads

Eiropas ekonomiskām sistēmām piedzīvojot strauju izaugsmi pēc Otrā pasaules kara (Vonyo, 2008), jautājums par ilgtspējīgu attīstību, resursu ekonomiku vai “zaļas ekonomikas principiem” nav bijis aktuāls vairākus gadus. Tomēr šīs teorijas nokļuva starptautiskās politikas un zinātnes dienaskārtībā pirms 20 gadiem, vairāk nekā 100 valstīm pieņemot Riodežaneiro deklarāciju par ekonomikas ilgtspējīgas attīstības principiem un atjaunojot apņemšanos turpināt šīs deklarācijas īstenošanu 2012. gadā sammitā Rio+20 laikā (Simula, 2006).

Saskaņā ar Eiropas Komisijas (turpmāk EK) datiem valdības izdevumi par būvdarbiem, precēm un pakalpojumiem ir apmēram 14 % no Eiropas Savienības (turpmāk ES) iekšzemes kopprodukta, tāpēc tas ir investīciju ekosistēmas pamatelements (EK, 2017). Izmantojot savu pirktspēju, lai izvēlētos preces, pakalpojumus un būvdarbus, kuriem ir mazāka ietekme uz vidi, tās var dot būtisku ieguldījumu, atbalstot ilgtspējīgas attīstības mērķus vietējā, reģionālā, valsts un starptautiskā mērogā. Zaļais publiskais iepirkums (turpmāk ZPI) tika izvirzīts, lai valdībai vajadzētu iegādāties augstas kvalitātes un vairāk videi draudzīgus produktus (Simula, 2006).

ZPI ir attīstījis zaļā iepirkuma iespējas un tirgu (Preuss, 2009). 2014. gada 26. februārī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu (turpmāk Direktīva 2014/24/ES) un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/25/ES par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs (turpmāk Direktīva 2014/25/ES). 2015. gada 2. decembrī EK pieņēma jaunu un vērīgu aprites ekonomikas paketi ar mērķi dot ierosinājumu Eiropas pārejai uz aprites ekonomiku, kas sekmēs mūsu konkurētspēju pasaulē,

veicinās ilgtermiņu ekonomikas izaugsmi un radīs jaunas darbvietas. ZPI norādīts kā aprites ekonomikas galvenā sastāvdaļa (EK, 2015). Saskaņā ar Direktīvas 2014/24/ES prasībām aprites cikla izmaksu jēdziens ietver visas izmaksas visā būvdarbu, piegāžu vai pakalpojumu aprites ciklā.

ZPI ir instruments publiskajām iestādēm ietaupīt finanšu līdzekļus, īpaši ņemot vērā līguma kopējās aprites cikla izmaksas, nevis tikai iepirkuma cenu. (Nissinen, et al., 2009)

ZPI īpatsvars publiskajos iepirkumos Latvijā 2015. gadā sasniedza 19 %, savukārt 2016. gadā 14 % no kopējā iepirkumu apjoma finansiālās izteiksmes (Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija – turpmāk VARAM, 2017 b). 2017. gada 20. jūnijā tika apstiprināti Ministru kabineta (turpmāk MK) noteikumi Nr. 353 “Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība”.

Referāta mērķis ir izpētīt zaļā publiskā iepirkuma tendences Latvijā, izvērtēt ZPI attīstību Latvijā, izvērtēt normatīvo ietvaru un valdības lēmumu ietekmi uz ZPI progresu.

1. Teorētiskais ietvars

Publiskais iepirkums galvenokārt ir vērst uz vides aizsardzību, ilgtermiņu izaugsmi un dzīves kvalitātes uzlabošanu. Turklāt, it īpaši starp ES valstīm, publisko iepirkumu īsteno kā veidu, kā vienlaikus panākt gan ekonomiskās izaugsmes veicināšanu, gan sociālo problēmu risināšanu. (EK, 2016; OECD, 2015; McCrudden, 2004)

EK ZPI ir definējusi kā “process, kura ietvaros publiskās iestādes cenšas iepirkt preces, pakalpojumus un būvdarbus, kuru ietekme uz vidi visā to dzīves ciklā būtu mazāka nekā precēm, pakalpojumiem, kam raksturīgas tādas pašas primārās funkcijas, bet kas būtu iegādāti, piemērojot citādus iepirkuma principus” (EK, 2008). ZPI ir viens no vides politikas instrumentiem, ar kura palīdzību ir iespējams samazināt ietekmi uz vidi, jo katra nopirktā prece vai pakalpojums atstāj ietekmi uz vidi visās tās dzīves cikla stadijās. Piemērojot vides prasības, būtisks aspekts ir aprites cikla izmaksu piemērošana, jo tas ir viens no rīkiem, kas pierāda zaļā publiskā iepirkuma izdevīgumu. (Osis un Brizga, 2015)

ZPI atspoguļo arvien pieaugošo zaļā patēriņa dzīvesveida tendenci, kuras mērķis ir risināt vides problēmas ar patērētāju līdzatbildību (Oosterhuis, et al., 1996), kā arī veicināt ilgtermiņu patēriņu, ekoloģisko ražošanu un kopā ilgtermiņu attīstību ar milzīgo pirkatspēju. (Gilg, et al., 2005)

Publiskais iepirkums tiek vērtēts kā tiešākā un efektīvākā pieprasījuma politika, kas stimulē jauninājumu ieviešanu citu inovāciju politikas jomā (Edquist et al., 2015; Uyarra et al., 2010; Edler and Georghiou, 2007). ZPI ir ekonomikas izaugsmes virzītājs: ir aplēsts, ka 2020. gadā ekorūpniecības nozaru pārdošanas apjomi sasniegs EUR 2,2 triljonus (OECD, 2013). Zaļo kritēriju iekļaušana publiskajos konkursos neapšaubāmi ir vispiemērotākais veids, kā kontrolēt un ietekmēt trešo personu ekoloģiskos raksturlielumus (Sheldon, 1997).

Publiskais iepirkums ir valdības galvenā ekonomiskā aktivitāte (Brammer & Walker, 2011). Tas attiecas uz valdības vai valsts sektora organizāciju iegādātām precēm un pakalpojumiem, izmantojot publisko līgumu (Kiiver & Kodym, 2014), un ļauj valsts sektora organizācijām pildīt savas funkcijas un sniegt savus pakalpojumus. (Uyarra, et al., 2014)

ZPI rīcība ES

ZPI potenciāls pirmo reizi ES tika uzsvērts EK 2003. gada paziņojumā par integrētu produktu politiku, kurā dalībvalstīm tika ieteikts līdz 2006. gada beigām pieņemt valsts rīcības plānus (EK, COM 400, 2008). 2004. gadā ES tika pieņemtas divas publiskā iepirkuma direktīvas Eiropas Parlamenta un

Padomes Direktīva Nr. 2004/18 un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva Nr. 2004/17, kas paredz vides prasību iekļaušanu iepirkumu procedūrās. Šis bija būtisks pavērsiens ES iepirkumu jomas likumdošanā, jo iepriekšējās direktīvas neparedzēja vides aspektu iekļaušanu iepirkumos (EK, 2008).

Direktīvas Nr. 2004/18 preambulā tiek norādīts: “Pamatojoties uz dibināšanas līguma 6. punktu un ņemot vērā taupības attīstības veicināšanu, vides aizsardzības prasības ir jāintegrē esošā līguma 3. punktā norādītās apvienības politikas un darbības definēšanā un ieviešanā.” 2014. gada 26. februārī tika pieņemta Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu – Direktīva 2014/25/ES par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs. Direktīvu noteikumi formulēti tā, lai to dotās iespējas tiktu līdzsvarotas ar nepieciešamību ievērot Kopienas dibināšanas Līguma 3. pantā ietvertos pamatprincipus par atklātumu, vienādu pieeju, prasību proporcionalitāti un brīvu preču un pakalpojumu kustību (konkurenci) (ES, 2006). Direktīvu 2014/24/ES un 2014/25/ES radītās iespējas piemērot ZPI:

- nepamatoti zema cena – nepamatoti zemas cenas piedāvājums ir noraidāms arī, ja tas ir noteiktu starptautisku sociālo vai vides konvenciju pārkāpuma rezultāts (Direktīva 2014/24/ES (40));
- vides vadības sistēmas – pretendentu atlases posmā var tikt pieprasīts pierādījums, ka pretendents spējīgs īstenot noteiktus vides vadības pasākumus līguma izpildē (Direktīva 2014/24/ES (88));
- ekomarķējumi – pasūtītājs var tehniskajās specifikācijās, piedāvājuma izvērtēšanas kritērijos vai iepirkuma līguma izpildes noteikumos prasīt ekomarķējumu kā pierādījumu būvdarbu, pakalpojumu vai piegāžu atbilstībai noteiktām prasībām, ja ievēroti noteikti atklātuma un caurskatāmības standarti (Direktīva 2014/24/ES (75));
- aprites cikla izmaksas – var izmantot, lai noteiktu un salīdzinātu iesniegto piedāvājumu izmaksas, ietverot arī tādas ārējās vides izmaksas kā, piemēram, siltumnīcefekta gāzu emisijas.

ES ir vienota tirgus telpa, tādēļ iepirkuma nosacījumiem jābūt tādiem, kas savietojami šajā telpā un nepārkāptu ZPI pamatprincipus (Direktīva 2014/24/ES (96)). Galvenie ZPI principi: videi draudzīgāks iepirkums, piesārņojuma vai kaitējuma novēršana, aprites cikla skatījums, ietekmju uz vidi salīdzinājums, informācija par ietekmi uz vidi. EK uzdevumā ir izstrādāti vienoti ES ZPI kritēriji 22 (EK, b.g.a) preču un pakalpojumu grupām, kurus EK ir aicinājusi dalībvalstis oficiāli pieņemt. (EKK, 2008). EK seko tam, lai kritēriji atbilstu esošajai tirgus situācijai, tādēļ vajadzības gadījumā tie tiek pārstrādāti.

EK ir izveidojusi palīdzības dienestu (*help-desk*), lai izplatītu informāciju par ZPI un atbildētu uz ieinteresēto personu jautājumiem (EK, b.g.b).

Tiesiskais ietvars ZPI piemērošanai Latvijā

Balstoties uz Direktīvas Nr. 2004/18 prasībām, Latvijā 2006. gada 1. maijā stājās spēkā *Publisko iepirkumu likums*, kas paredzēja iespēju, ka zaļā iepirkuma prasības var iekļaut publiskajos iepirkumos – konkursa nosaukumā un līguma priekšmetā, tehniskajās specifikācijās, pretendentu atlases prasībās, saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma vērtēšanas kritērijos un speciālos līguma izpildes nosacījumos (Saeima, 2006 b). Kā viens no šķēršļiem ZPI piemērošanā ir zemākās cenas princips. Balstoties uz Direktīvu 2004/17/ES, tika veikti grozījumi, iekļaujot prasības par zaļā iepirkuma piemērošanu likumā *Par iepirkumu sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju vajadzībām*. Šis bija būtisks stimulds, lai zaļā iepirkuma prasības varētu piemērot publiskajos iepirkumos. 2008. gadā Vides ministrijas koordinēta starpministriju un pieaicināto ekspertu darba grupa izstrādāja ziņojumu “Informatīvais ziņojums par ieteikumiem zaļā publiskā iepirkuma veicināšanai valsts un pašvaldību institūcijās un ieteikumiem videi draudzīgas būvniecības veicināšanai.” 2010. gadā Valsts Reģionālās attīstības aģentūras (turpmāk VRAA) pārraudzībā esošajā Elektronisko iepirkumu sistēmā (turpmāk EIS) tika iekļauti “zaļie” katalogi, kas arī veicina ZPI veikšanu.

VARAM sadarbībā ar iesaistītajām pusēm 2015. gadā izstrādāja “Zaļā iepirkuma veicināšanas plānu 2015.–2017. gadam” (17.02.2015. apstiprināts MK), kur noteikts “mērķis ir nodrošināt, ka, sākot ar 2015. gadu, iepirkumi, kas tiek plānoti no valsts budžeta un kuriem tiek piemērots zaļais iepirkums, sasniedz vismaz 15 % finansiālā izteiksmē no kopējā valsts un pašvaldību iestāžu veikto iepirkumu apjoma, 2016. gadā 20 % un 2017. gadā 30 %, ka zaļais iepirkums un ZPI prasības tiek piemērotas un integrētas ES struktūrfondu un Kohēzijas fonda ieviešanas procesā” (MK, 2015).

Direktīva 2014/24/ES un Direktīva 2014/25/ES tika pārņemtas Latvijas tiesību aktu sistēmā 2016. gada 15. decembrī, pieņemot *Publisko iepirkumu likumu* (stājās spēkā 2017. gada 15. aprīlī) un 2017. gada 2. februārī pieņemot *Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likumu* (stājās spēkā 2017. gada 1. aprīlī).

2017. gada 20. jūnijā tika apstiprināti MK noteikumi Nr. 353 “Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība”, kuri regulē zaļā publiskā iepirkuma piemērošanas kārtību. MK noteikumi Nr. 353 nosaka regulējumu zaļā publiskā iepirkuma piemērošanai, tā īstenošanas, uzraudzības, novērtēšanas, kā arī kontroles kārtību. MK noteikumos Nr. 353 noteiktas septiņas preču un pakalpojumu grupas, kurām obligāti piemērojams ZPI:

- 1) biroja papīrs;
- 2) drukas iekārtas;
- 3) datortehnika un informācijas un komunikācijas tehnoloģiju infrastruktūra;
- 4) pārtika un ēdināšanas pakalpojumi;
- 5) tīrīšanas līdzekļi un pakalpojumi;
- 6) iekštelpu apgaismojums;
- 7) ielu apgaismojums un satiksmes signāli.

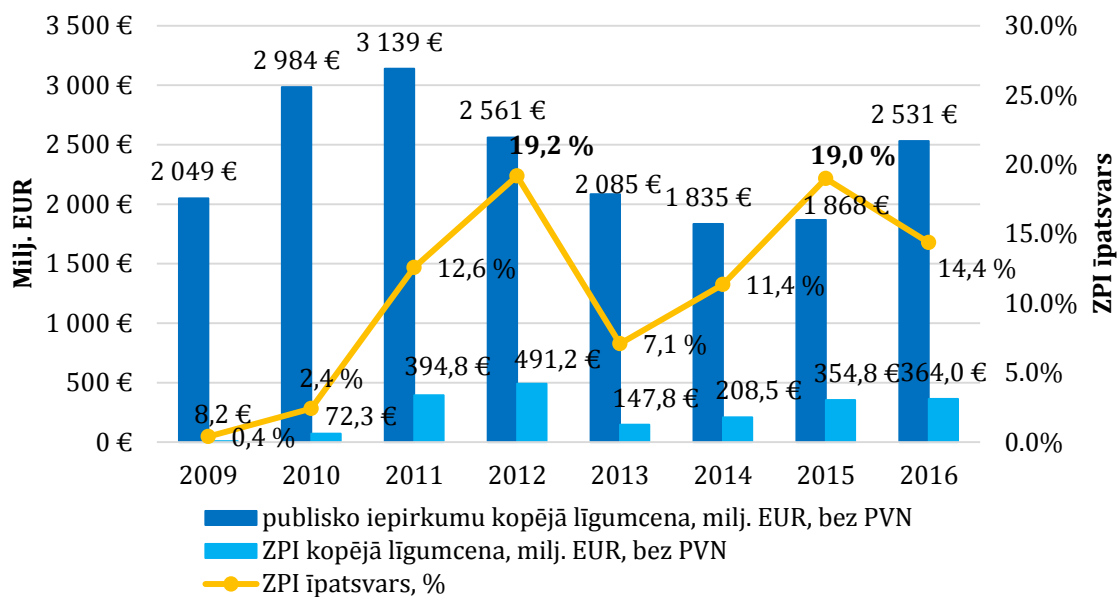
2. Pētījuma metodes

Pētījumā tiek izmantota dokumentu/literatūras analīzes metode. Tiek analizēti ES un Latvijas stratēģiskie dokumenti zaļā publiskā iepirkuma jomā, direktīvas un regulas zaļā publiskā iepirkuma jomā, pētījumi un projekti. Tiek analizēti raksti žurnālos *Journal of Public Procurement*, *Research Policy*, *R&D Management*, *Natural resources forum*, *Futures* u.c.

3. Rezultāti

Zaļā publiskā iepirkuma ieviešana, uzraudzība, monitorings Latvijā

Lai gan Latvijā normatīvais regulējums pieļāva ZPI īstenošanu, tas tika veikts viļņveidīgi un nepietiekamā apjomā, tas attiecīgi pierāda, ka ir nepieciešama sistemātiska ZPI attīstība, norādot obligātās preču un pakalpojumu grupas, kurām ZPI ir jāpiemēro.

1. attēls. Kopējais pārskats par 2009.–2016. gadu par ZPI attīstības dinamiku salīdzinājumā ar kopējo iepirkumu cenu dinamiku *Publisko iepirkumu likuma* ietvarā veiktajos iepirkumos

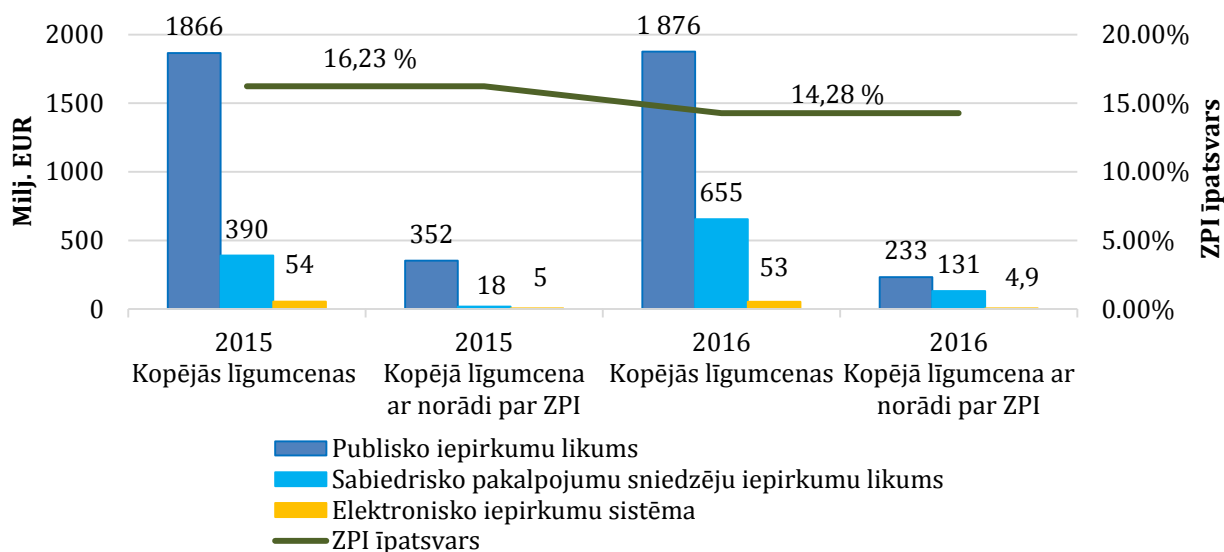
(Informatīvais ziņojums "Par Zaļā iepirkuma veicināšanas plāna 2015.–2017. gadam īstenošanas gaitu" 2016. gadā, VARAM)

Ieteikumus, kas tika izstrādāti 2008. gadā zaļā publiskā iepirkuma veicināšanai, VARAM izmantojusi Klimatu pārmaiņu un finanšu instrumenta¹ (turpmāk KPFI) finansēto projektu atklātajos konkursos. VARAM Informatīvajā ziņojumā par ZPI īstenošanu ZPI pieaugumu 2011. un 2012. gadā skaidro ar ZPI prasību iekļaušanu konkursu nolikumos kā vienu no projektu iesniegumu vērtēšanas kritērijiem KPFI finansētajos projektos (VARAM, 2017b). 2012. gadā ZPI īpatsvars Publiskajos iepirkumos sasniedz 19,2%. Konsekventi piemērojot zaļā iepirkuma principus būvniecībā, iespējams samazināt siltumnīcefekta gāzu emisijas pat par 70%, vienlaikus panākot arī finanšu resursu ietaupījumu. Tas izskaidro, kāpēc zaļais iepirkums ieņem nozīmīgu vietu visos KPFI konkursos (Osis, 2010). 2013. gadā, kad netika piemērotas ZPI prasības KPFI projektos, ZPI īpatsvarā ir vērojams būtisks kritums līdz 7,1%. 2014. gadā tika pieņemti MK noteikumi par vides kritēriju piemērošanu pārtikas un ēdināšanas pakalpojumu iepirkumiem (MK, 2014). Šie MK noteikumi būtiski ietekmēja ZPI īpatsvara palielinājumu, jo, skatot 1. attēlu, var secināt, ka 2014. gadā ZPI īpatsvars sasniedz 11,4%, bet 2015. gadā jau 19,0%. 2016. gadā ir vērojams īpatsvara kritums, sasniedzot 14% no kopējā iepirkumu apjoma finansiālās izteiksmes. Kā vienu no faktoriem būtiskajam ZPI īpatsvara kritumam 2016. gadā VARAM Informatīvajā ziņojumā (VARAM, 2017b) norāda ES fondu projektu noslēgto iepirkumu līgumu kritumu 2016. gadā, kas saistīts ar darbības programmas "Izaugsme un nodarbinātība" specifisko atbalsta mērķu īstenošanas noteikumu apstiprināšanas MK nepieciešamību. Īstenojot Eiropas strukturālo un investīciju fondu² (turpmāk ESI) līdzfinansētus projektus, viens no horizontālajiem principiem ir "Ilgtspējīga attīstība" – viens no darbības programmas uzraudzības rādītājiem ir "Zaļais publiskais iepirkums", kas attiecīgi tiek iekļauts vairāku specifisko atbalsta mērķu atlases kritērijos (Centrālā finanšu un līgumu aģentūra, b.g.). ZPI Prasību iekļaušana ESI finansēto projektu prasībās ir vērtējama kā pozitīva – pārsvarā tas ir kā kvalitātes kritērijs, attiecīgi var iegūt par šīs prasības izpildi vairāk punktu. Kā šķērslis ZPI izmantošanai

¹ KPFI ir valsts budžeta programma, kurā līdzekļus piesaista, Latvijai darbojoties starptautiskajā siltumnīcefekta gāzu emisiju tirdzniecībā saistībā ar Kioto protokolu. Latvija pārdod savas neizmantotās noteiktā daudzuma vienības (kvotas), šādi iegūstot līdzekļus, kas savukārt jāizmanto pēc nosacījumiem, ko izvirza emisiju vienības nopirkusi valsts.

² Kohēzijas fonds, Eiropas Reģionālās attīstības fonds, Eiropas Sociālais fonds, Eiropas Lauksaimniecības fonds lauku attīstībai un Eiropas Jūrlietu un zivsaimniecības fonds.

ESI fondu projektos – neizpildes gadījumā tiek piemērotas finanšu korekcijas, kā arī attiecināmajās izmaksās nav iekļautas konsultācijas par ZPI piemērošanu, kas varētu būtiski atturēt no ZPI izmantošanas un piemērošanas ESI fondu projektos.

2. attēls. Kopējais pārskats par veiktajiem iepirkumiem un ZPI īpatsvars iepirkumos, kas veikti Publisko iepirkumu likuma, Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likuma Elektronisko iepirkumu sistēmas ietvaros

(IUB, VRAA dati, autores apkopojums)

Kā redzams 2. attēlā, vērtējot kopējos iepirkumus, kas veikti *Publisko iepirkumu likuma*, *Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likuma* un EIS ietvaros, būtiski atšķiras no 1. attēlā vērtētā. ZPI īpatsvars 2015. gadā veido 16,23 %, bet 2016. gadā attiecīgi 14,28 % pret kopējo līgumcenu. Nepieciešams precīzi noformulēt un definēt, pret ko tiek mērīts ZPI īpatsvars, vai tikai iepirkumiem, kas veikti *Publisko iepirkumu likuma* ietvaros vai aptverot arī *Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likumu* un iepirkumus, kas ir veikti EIS.

Atbalsts ZPI ieviešanā (semināri, vadlīnijas, aprites cikla izmaksu kalkulatori u.c.)

Biedrība “Zaļā brīvība” 2006. gadā izdeva “Zaļā iepirkuma rokasgrāmatu”, kur tika sniegti praktiski padomi vides nosacījumu iekļaušanai iepirkumu procedūrās (Brizga, 2006). No 2006. līdz 2008. gadam SIA “Ekodoma” kā partneris no Latvijas darbojās EK projektā par zaļo iepirkumu “*Green Labels Purchase*”. Projekta mērķis bija palielināt enerģijas marķējumu izmantošanas īpatsvaru iepirkumu procedūrās valsts un nevalstiskajā sektorā, definēt un pārvarēt galvenās barjeras, kas kavē zaļā iepirkuma pielietošanu iepirkumu procedūrās (EK, b.g.c). Otrs ar zaļo iepirkumu saistītais projekts “*Buy Smart*” sākās 2009. gadā un kalpoja kā “*Green Labels Purchase*” projekta turpinājums. Tika veikta zaļā iepirkuma popularizēšana valsts un nevalstiskajā sektorā, organizējot apmācības, nodrošinot konsultācijas un sniedzot atbalstu, īstenojot iepirkumus (EK, b.g.d). No 2012. gada līdz 2014. gadam SIA “Ekodoma” piedalījās projektā “*Buy Smart+*”, kas ir turpinājums “*Buy Smart*” projektam (EK, b.g.e).

No 2013. līdz 2016. gadam SIA “Vides investīciju fonds” sadarbībā ar 11 sadarbības partneriem no ES uzsāka programmas “*Intelligent Energy Europe*” finansētā projekta “Zaļais iepirkums pašvaldībās, lai sasniegtu energoefektīvu rezultātu”. Projekta galvenais mērķis bija veicināt ZPI ieviešanu Latvijas pašvaldībās un pašvaldību uzņēmumos, sniedzot atbalstu iepirkumu dokumentācijas sagatavošanā. (Vides investīciju fonds, b.g.a)

No 2015. gada 1. jūnija līdz 2018. gada 31. maijam Vides investīciju fonds un Rīgas Enerģētikas aģentūra sadarbībā ar vēl sešām organizācijām no ES īsteno projektu “Zaļā publiskā iepirkuma atbalsta institūcijas inovatīvām un ilgtspējīgām institucionālām pārmaiņām” (*GreenS*). Projekta mērķis ir stiprināt valsts un pašvaldību iestāžu kapacitāti, pielietojot inovatīvus risinājumus, veiksmīgi ieviest ZPI ar nolūku paaugstināt institucionālo spēju taupīt enerģiju, samazināt CO₂ izmešu daudzumu un saistītās izmaksas (Vides investīciju fonds, b.g.b).

ZPI veicināšanai ir veiktas arī citas aktivitātes – VARAM ir izstrādājusi tīmekļa vietnē sadaļu par ZPI īstenošanu, tiek norādīta informācija par ZPI normatīvo regulējumu Latvijā, analizēta informācija par ZPI labās prakses piemēriem, audiovizuālie materiāli par ZPI piemērošanu, ievietotas vadlīnijas ZPI piemērošanai, kas būtiski atvieglo ZPI iepirkuma veikšanas procesu. Ir izstrādāti aprites cikla izmaksu kalkulatori enerģiju patērējošām preču grupām (spuldzes, datori, monitori, drukas iekārtas, putekļsūcēji, veļas mašīnas u.c.). Sadarbībā ar biedrību “Latvijas Ilgtspējīga būvniecības padome” ir izstrādāts aprites cikla izmaksu kalkulators būvniecībai (*demo versija*) (VARAM, b.g.). Iepirkumu uzraudzības biroja (turpmāk IUB) tīmekļa vietnē ir pieejams dzīves cikla izmaksu kalkulators transportlīdzekļu darbmuža ekspluatācijas izmaksu aprēķināšanai (IUB, b.g.). Ikgadēji VARAM sadarbībā ar IUB, VRAA un citām iesaistītajām ministrijām organizē seminārus par ZPI piemērošanu, iesaistot nozares ekspertus, informējot un apmācot iepirkumu veicējus par ZPI piemērošanas iespējām.

Kā atbalstu iepirkumu veicējiem nepieciešams ietvert arī ZPI konsultāciju punktus (*help-desks*), ZPI tīklojumus (*networks*), aprites cikla izmaksu metodikas un lietošanai gatavus iepirkuma dokumentācijas paraugus. Lai veicinātu inovatīvu un energoefektīvu produktu patēriņu, ZPI attīstībā un apmācībās ir jāpievērš īpaša uzmanība inovāciju veicināšanas pasākumiem un laicīgi jāstrādā ar piegādātājiem/ražotājiem, radot tirgu inovatīviem produktiem. Ieteicams kopā ar ieinteresētajām mērķgrupām organizēt regulāru (piemēram, reizi gadā) tirgus izpēti par tām preču un pakalpojumu grupām, kuras potenciāli ir prioritāras ZPI piemērošanai Latvijā, lai noskaidrotu videi draudzīgu preču un pakalpojumu pieejamību šajās grupās.

ZPI monitorings

Saskaņā ar 2017. gada MK not. Nr. 353 prasībām atbildīgā iestāde par zaļā iepirkuma piemērošanas kārtību, īstenošanu, uzraudzību un novērtēšanu ir VARAM (MK, 2017). Saskaņā ar *Publisko iepirkumu likuma* un *Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likuma* prasībām iepirkumi, kuri ir veikti, ievērojot šo likumu prasības, ikgadēji līdz 1. aprīlim iesniedz statistikas pārskatus IUB, norādot iepirkumus, kuros ir veiktas vides prasības. Taču IUB apkopo tikai tos valsts un pašvaldību iepirkumus, kuriem nepieciešama iepirkumu procedūra. Visi pārējie iepirkumi netiek atsevišķi uzskaitīti. Datus par kopējo publiskā sektora patēriņu būtu iespējams iegūt no pašām publiskās pārvaldes iestādēm, bet šādi dati līdz šim nav bijuši apkopoti. Līdz ar to nav iespējams iegūt datus par kopējo publiskā sektora patēriņu.

Pasūtītājs, veicot iepirkumu, norāda – atzīmējot ar ķeksīti, vai šajā iepirkumā ir iekļautas vides prasības. Šāda metode, ka Pasūtītājs pēc saviem ieskatiem atzīmē vides prasību iekļaušanu vai neiekļaušanu, būtiski ietekmē statistikas rezultātus, jo Pasūtītājam tiek atstāta interpretācija par vides kritēriju piemērošanu.

2017. gadā EIS katalogos ir izveidoti marķējumi “ZPI kritēriji”. Šis marķējums tiek izmantots tādos katalogos kā – pārtikas preces, drukas iekārtas, asmeņserveri un datu glabātuves, datortehnika (arī EKO datortehnika), kancelejas preces un biroja papīrs, un saimniecības preces. Otrs marķējums ir “Daļēji ZPI kritēriji”, kas nozīmē, ka katalogā ir atrodamas preces, kur ir iekļautas vides prasības, bet tas pilnībā nekvalificējas zaļajam iepirkumam, jo nav iekļautas visas noteiktās vides prasības. Šis marķējums tiek izmantots tikai vienai kataloga grupai Medicīnas preces (VRAA tīmekļa vietne). Diskusijas ir bijušas par

“Zaļā karotīte” un “Bordo karotīte” atsevišķu izdalīšanu, jo, ņemot vērā, ka “zaļā karotīte” atbalsta integrēto lauksaimniecību, nav pierādījumu, ka šī prakse atstātu mazāku piesārņojumu nekā citas (Simanovska, 2017).

Nopietns šķērslis ZPI veicināšanā ir arī vienotas un pamatotas uzraudzības un atskaites sistēmas (monitoringa) trūkums. EIS sistēmā preces uzskata par videi draudzīgām, ja tās iegādātas no t.s. zaļajiem katalogiem. IUB par videi draudzīgu uzskaita to iepirkumu, kam pasūtītājs dokumentācijā norādījis (ielicis ķeksīti), ka izmantoti vides kritēriji. Ne vienā, ne otrā gadījumā netiek analizēts, vai izmantotie vides nosacījumi bijuši pietiekami, lai rezultātā tiešām būtu iegādāta videi draudzīgākā prece no piedāvātajām.

Valdības loma ZPI attīstībā

Publiskā iepirkuma noteikumi rada būtisku ietekmi, kas veicina privātā sektora izaugsmi un investīcijas (*Diófási-Kovács & Valkó, 2015*). Gadījumā, ja noteiktas tehnoloģijas var sniegt daudz priekšrocību lietotājiem un atrisināt sociālo problēmu, bet nav pietiekami daudz pieprasījuma, lai izveidotu tirgu, valdības iejaukšanās ir vajadzīga, lai radītu jaunu pieprasījumu. No šī viedokļa sabiedrības iepirkums var mainīt sociālo pieprasījumu pēc tirgus pieprasījuma un ilgtspējīgu izaugsmi. Lielāko daļu enerģijas pieprasījuma, vides, veselības aprūpi un būvniecības nozari veido publiskie iepirkumi, jo īpaši enerģētikas un vides nozarēs (*Kahlenborn, et al., 2011*). Publiskais sektors samazina un likvidē tirgus un tehnoloģisko nenoteiktību zaļo tehnoloģiju un produktu pieprasījumā. Pateicoties publiskajam sektoram, potenciālie piegādātāji var pastiprināt savu pirmstirdzniecības pētniecības un attīstības procesu (*Edquist, et al., 2015*). Ekvaists (2015) norādīja, ka publiskais iepirkums inovācijām veicina ne tikai jaunu tehnoloģiju attīstību, bet arī tehnoloģiju izplatīšanu. Ja tehnoloģija ir sākumposmā, ZPI tiek noņemta tirgus nenoteiktība un radīta potenciālo piegādātāju ienākšana jaunajā tirgū, kas ir tā ietekme tirgus izveidē (*Bauer, et al., 2009*). Turklāt valdība izmanto ZPI, lai dotu signālu valsts sektoram, lai tas mainītu pieprasījumu un pieprasītu vairāk zaļos produktus (*Marron, 2003*).

Latvijā valsts un pašvaldību iestādes epizodiski jau sen ir īstenojušas ZPI, to reizēm pat neapzinoties. Vienkārši tirgus piedāvājums ir bijis tāds, ka gadījies nopirkt, piemēram, biroja papīru, kas bijis marķēts ar kādu no I tipa ekomarķējumiem (VARAM, 2017a).

Kā redzams 2. attēlā, nākamajos gados novērojams būtisks ZPI īpatsvara samazinājums Latvijā, jo netika īstenota konsekventa ZPI politika Latvijā, kritiskāko punktu sasniedzot 2013. gadā, kad ZPI īpatsvars veidoja 7,1 % finansiālā izteiksmē. ZPI netika veikts Latvijā pietiekamā apjomā, tāpēc bija vajadzīga sistemātiska pieeja problēmas risināšanai. ZPI jāīsteno sistemātiski, apzināti veidojot publisko iestāžu iepirkuma politiku atbilstoši ZPI principiem. Šādai politikai jābūt virzītai uz nepārtrauktu uzlabojumu panākšanu. Pēc jaunā publiskā iepirkuma normatīvā ietvara stāšanās spēkā (MK, 2017) virknei preču un pakalpojumu grupu ZPI piemērošana ir obligāta, turklāt noteikti arī ZPI kritēriji, kādi jāizmanto šo grupu publiskā iepirkuma procedūrā.

Latvijā ar ZPI palīdzību varētu būtiski palielināt inovatīvo produktu piedāvājumu klāstu, tādā veidā radot arī piedāvājumu, kas būtu konkurētspējīgs citviet Eiropā. Latvijai tas būtu izaicinājums un, iespējams, arī veiksmes stāsts, jo ir jāveic tirgus izpēte ar potenciālo tirgus attīstīšanas nišu un tad jāpiemēro veicinošie faktori, lai sekmētu attīstību un izaugsmi.

4. Diskusijai

ZPI principu piemērošanai publiskos iepirkumos jānorit konsekventi un ilglaicīgi, lai ietekmētu un veicinātu vietējās ekonomikas attīstību. Tādēļ ieteicams:

- veicināt politiku izpratni par ZPI konsekventas ieviešanas lietderīgumu ekonomikai;
- veicināt uzņēmēju izpratni, ka ar ZPI palīdzību tiek stiprināta vietējās ekonomikas konkurētspēja;

- informēt iesaistītās mērķgrupas (iepirkumu veicēji, uzņēmēji), ka ZPI ieviešana publiskā iepirkuma sektorā būs konsekventa, ilglaicīga un vairāk vai mazāk obligāta.

Secinājumi

Latvijā ZPI jomā ir izstrādāts normatīvais regulējums – 2017. gada MK noteikumi Nr. 353, kas regulē ZPI piemērošanu un tiek noteiktas septiņas preču un pakalpojumu grupas, kurām ZPI prasības ir piemērojamas obligāti. Ir izstrādātas vispārīgās vadlīnijas par ZPI kritēriju piemērošanu, aprites cikla izmaksu kalkulatori enerģiju patērējošām preču grupām (spuldzes, datori, monitori, drukas iekārtas, putekļsūcēji, veļas mašīnas u.c.). Sadarbībā ar biedrību “Latvijas Ilgtspējīga būvniecības padome” ir izstrādāts aprites cikla izmaksu kalkulators būvniecībai (demo versija). IUB mājas lapā ir pieejams dzīves cikla izmaksu kalkulators transportlīdzekļu darbmūža ekspluatācijas izmaksu aprēķināšanai. Ikgadēji VARAM sadarbībā ar IUB, VRAA un citām iesaistītajām ministrijām organizē seminārus par ZPI piemērošanu, iesaistot nozares ekspertus, informējot un apmācot iepirkumu veicējus par ZPI piemērošanas iespējām. Kā šķērslis ZPI izmantošanai ESI fondu projektos – neizpildes gadījumā tiek piemērotas finanšu korekcijas, kā arī attiecināmajās izmaksās nav iekļautas konsultācijas par ZPI piemērošanu, kas varētu būtiski atturēt no ZPI izmantošanas un piemērošanas ESI fondu projektos.

Nopietns šķērslis ZPI veicināšanā ir vienotas un pamatotas uzraudzības un atskaites sistēmas (monitoringa) trūkums. EIS sistēmā preces uzskata par videi draudzīgām, ja tās iegādātas no t.s. zaļajiem katalogiem. IUB par videi draudzīgu uzskaita to iepirkumu, kam pasūtītājs dokumentācijā norādījis (ielicis ķeksīti), ka izmantoti vides kritēriji. Ne vienā, ne otrā gadījumā netiek analizēts, vai izmantotie vides nosacījumi bijuši pietiekami, lai rezultātā tiešām būtu iegādāta videi draudzīgākā prece no piedāvātajām.

Kā atbalstu iepirkumu veicējiem nepieciešams ietvert arī ZPI konsultāciju punktus (*help-desks*), ZPI tīklojumus (*networks*), aprites cikla izmaksu metodikas un lietošanai gatavus iepirkuma dokumentācijas paraugus. Lai veiksmīgi attīstītu ZPI, valsts politikai un noteiktajiem mērķiem ir jābūt nemainīgai, lai var attiecīgi reaģēt tirgus.

Vietējās ekonomikas atbalsts ar ZPI palīdzību iespējams vienīgi tad, ja ZPI principu piemērošana publiskajos iepirkumos norit konsekventi un ilglaicīgi. Tādēļ ieteicams:

- veicināt politiķu izpratni par ZPI konsekventas ieviešanas lietderīgumu ekonomikai;
- veicināt uzņēmēju izpratni, ka ar ZPI palīdzību tiek stiprināta vietējās ekonomikas konkurētspēja;
- informēt iesaistītās mērķgrupas (iepirkumu veicēji, uzņēmēji), ka ZPI ieviešana publiskā iepirkuma sektorā būs konsekventa, ilglaicīga un vairāk vai mazāk obligāta.

Lai veicinātu inovatīvu un energoefektīvu produktu patēriņu, ZPI attīstībā un apmācībās ir jāpievērš īpaša uzmanība inovāciju veicināšanas pasākumiem un laicīgi jāstrādā ar piegādātājiem/ražotājiem, radot tirgu inovatīviem produktiem. Ieteicams kopā ar ieinteresētajām mērķgrupām organizēt regulāru (piemēram, reizi gadā) tirgus izpēti par tām preču un pakalpojumu grupām, kuras potenciāli ir prioritāras ZPI piemērošanai Latvijā, lai noskaidrotu videi draudzīgu preču un pakalpojumu pieejamību šajās grupās. Latvijā ar ZPI palīdzību varētu būtiski palielināt inovatīvo produktu piedāvājumu klāstu, tādā veidā radot arī piedāvājumu, kas būtu konkurētspējīgs citviet Eiropā. Latvijai tas būtu izaicinājums un iespējams arī veiksmes stāsts.

References

- Bauer, B., Christensen, J., Christensen, K. (2010). *Benefits of green public procurement*, Nordic Council of Ministers, p. 70
- Brammer, S., Walker, H. (2011). Sustainable procurement in the public sector: An international comparative study. *Journal of Public Procurement*, No 6, pp. 193–217

- Brizga J. (2006). *Zaļā iepirkuma rokasgrāmata*. Rīga: Gandrs. Pieejams: <http://www.zalabriviba.lv/wp-content/uploads/ZalaisIepirkums.pdf> (skatīts 15.02.2018.)
- Centrālā finanšu un līgumu aģentūra (b.g.) Informācija par zaļā publiskā iepirkuma izmantošanu Eiropas strukturālo un investīciju fondu projektos. Pieejams: <http://www.cfla.gov.lv/lv/jaunumi/2017/jauni-noteikumi-zala-publika-iepirkuma-veiksanai?month=12&year=2017> (skatīts 15.02.2018.)
- Diófási-Kovács, O.; Valkó, L. (2015). *Furthering Sustainable Development: The Implementation of Green Procurement in Central and Eastern Europe: Methods and Experiences from Hungarian Public and Private Organizations*. Probl. Ekorozw, 10, 117
- Edler, J. Georghiou, L. (2007). Public procurement and innovation – Resurrecting the demand side. *Research Policy*, Vol. 36, No. 7, pp. 949–963
- Edquist, C., Zabala-Iturriagoitia, J. M. (2015). “re-commercial procurement: a demand or supply policy instrument in relation to innovation?” *R & D Management*, Vol. 45. No. 2, pp.147–160
- Eiropas Komisija (b.g.a). EK izstrādātie ZPI kritēriji. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/gpp/eu_gpp_criteria_en.htm (skatīts 13.02.2018.)
- Eiropas Komisija (b.g.b). Zaļā publiskā iepirkuma palīdzības dienests. Pieejams: <http://ec.europa.eu/environment/gpp/helpdesk.htm> (skatīts 13.02.2018.)
- Eiropas Komisija (b.g.c). Intelligent Energy Europe. Green Labels Purchase – making a greener procurement with energy labels. Pieejams: <https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/en/projects/greenlabelspurchase> (skatīts 13.02.2018.)
- Eiropas Komisija (b.g.d). Intelligent Energy Europe, Buy Smart – Green Procurement for Smart Purchasing. Pieejams: <https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/en/projects/buy-smart> (skatīts 12.02.2018.)
- Eiropas Komisija (b.g.e). Intelligent Europe, Buy Smart+ Green Procurement in Europe. Pieejams <https://ec.europa.eu/energy/intelligent/projects/en/projects/buy-smart-0> (skatīts 12.02.2018.)
- Eiropas Kopienų komisija (2008). COM (2008) 400 galīgā redakcija, Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Publiskais iepirkums, ņemot vērā vides uzlabošanas aspektus”, Eiropas Kopienų komisija, 14. lpp.
- Eiropas Komisija (2015). COM (2015) 614 final, Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Noslēgt aprites loku – ES rīcības plāns pārejai uz aprites ekonomiku”, Eiropas Komisija, 21. lpp.
- Eiropas Komisija (2017). COM (2017) 572 final, Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai “Kā Eiropas interesēs panākt labāku iepirkuma darbību Eiropā”, Eiropas Komisija, 15. lpp.
- Eiropas Parlaments un Padome (2004 a). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/17/EK (2004. gada 31. marts), ar ko koordinē iepirkuma procedūras, kuras piemēro subjekti, kas darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs, Eiropas Parlaments un Padome (zaudējis spēku)
- Eiropas Parlaments un Padome (2004 b). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/18/EK (2004. gada 31. marts) par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru, Eiropas Parlaments un Padome (zaudējis spēku)
- Eiropas Parlaments un Padome (2014 a). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK (Dokuments attiecas uz EEZ), Eiropas Parlaments un Padome
- Eiropas Parlaments un Padome (2014 b). Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/25/ES (2014. gada 26. februāris) par iepirkumu, ko īsteno subjekti, kuri darbojas ūdensapgādes, enerģētikas, transporta un pasta pakalpojumu nozarēs, un ar ko atceļ Direktīvu 2004/17/EK, Eiropas Parlaments un Padome
- Eiropas Savienība (2006). Līguma par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas Dibināšanas līguma konsolidētās versijas
- European Commission (2016). *Buying Green: A handbook on green public procurement*. European Commission. pp. 71
- Gilg, A.; Barr, S.; Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer. *Futures*, No. 37, pp. 481–504
- Iepirkumu uzraudzības birojs (b.g.). Transportlīdzekļa darbmūža ekspluatācijas izmaksu aprēķina kalkulators. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/kalkulators> (skatīts 13.02.2018.)
- Kahlenborn, W., Moser, C., Belmont, J.F., Essig, M. (2011). *Strategic Use of Public Procurement in Europe: Final Report to the European Commission* European Commission, pp. 185
- Kiiver, P., Kodym, J. (2014). *The practice of public procurement: tendering, selection and award*. Intersentia, pp. 156
- Marron. D. (2003). Greener public purchasing as an environmental policy instrument. *OECD, Journal on Budgeting*. Vol. 3. No. 4. pp. 72–105
- McCrudden, C. (2004). Using public procurement to achieve social outcomes. *Natural resources forum*. Vol. 28. No. 4, pp. 257–267
- Ministru kabinets (2008). “Informatīvais ziņojums par ieteikumiem zaļā publiskā iepirkuma veicināšanai valsts un pašvaldību institūcijās un ieteikumiem videi draudzīgas būvniecības veicināšanai”, Latvijas Republikas Ministru kabineta 2008. gada 22.decembra sēde (prot. Nr. 94 92.§)
- Ministru kabinets (2014). Ministru kabineta noteikumi Nr. 673 “Noteikumi par vides kritēriju piemērošanu un piedāvājuma izvēles kritēriju noteikšanu pārtikas produktu piegādes un ēdināšanas pakalpojumu iepirkumiem”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 220 (5280) (zaudējis spēku)
- Ministru kabinets (2015). “Zaļā iepirkuma veicināšanas plāns 2015.–2017. gadam”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35 (5353)

- Ministru kabinets (2017). Ministru kabineta noteikumi Nr. 353 "Prasības zaļajam publiskajam iepirkumam un to piemērošanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 129 (5956)
- Nissinen, A.; Parikka-Alhola, K.; Rita, H. (2009). Environmental criteria in the public purchases above the EU threshold values by three Nordic countries: 2003 and 2005. *Ecol. Econ.* No. 68, pp. 1838–1849
- Oosterhuis, F.; Rubik, F.; Scholl, G. (1996). Product policy in Europe: New environmental perspectives. *Int. J. Life Cycle Assess*
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2013). Mapping out good practices for promoting green public procurement OECD meeting of Leading Practitioners on Public Procurement, OECD, pp. 18
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2015). Size of public procurement. *Government at a Glance*, OECD, pp. 214
- Osis, L. (2010). "Kas ir zaļais iepirkums, kā to izprast un veikt". Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/222957-kas-ir-zalais-iepirkums-ka-to-izprast-un-veikt/> (skatīts 15.02.2018.)
- Osis, L., Brizga, J. (2015). Ziņojums par pieredzi un iespējām zaļā publiskā iepirkuma īstenošanā, 92 lpp.
- Preuss, L. Addressing sustainable development through public procurement: The case of local government. *Supply Chain Manag. Int. J.* 2009, No. 14, pp. 213–223
- Saeima (2006 a). Par iepirkumu sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju vajadzībām. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178 (3126) (zaudējis spēku)
- Saeima (2006 b). Publisko iepirkumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (3433), 25.04.2006. (zaudējis spēku)
- Saeima (2016). Publisko iepirkumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 254 (5826)
- Saeima (2017). Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 36 (5863)
- Simanovska, J., (2017). Zaļais populisms maldina klientus. *Diena*, 2017. gada 22. oktobris
- Simula, M. (2006). Public procurement policies for forest products and their impacts. In *Proceedings of the Policy Forum on Public Procurement Policies for Wood and Paper Products and their Impacts on Sustainable Forest Management and Timber Markets*, Geneva, Switzerland, pp. 66
- Sheldon, C., 1997. iso 14001 and beyond: Environmental Management System in the Real World. Greenleaf Publishing England, pp. 410
- Uyarra, E., Edler, J., Garcia-Estevéz, J., Georghiou, L., Yeow, J., Barriers to innovation through public procurement: a supplier perspective. *Technovation*, No. 34 (2014), pp. 634
- Uyarra, E., & Flanagan, K. (2010). Understanding the innovation impacts of public procurement. *European Planning Studies*, Vol. 18, No. 1, pp. 123–143
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra. Elektroniskās iepirkumu sistēmas preču katalogi. Pieejams: <https://www.eis.gov.lv/EIS/Categories/CategoryList.aspx?> (skatīts 15.02.2018.)
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2017 a). Vispārējās vadlīnijas zaļā publiskā iepirkuma piemērošanai, 37. lpp.
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija (2017 b). Informatīvais ziņojums "Par Zaļā iepirkuma veicināšanas plāna 2015.–2017. gadam īstenošanas gaitu 2016. gadā", 14. lpp.
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. (b.g.). Zaļais publiskais iepirkums. Pieejams: http://www.varam.gov.lv/lat/darbibas_veidi/zalais_publiskais_iepirkums/ (skatīts 13.02.2018.)
- Vides investīciju fonds (b.g.a). Zaļais iepirkums pašvaldībās, lai sasniegtu energoefektīvu rezultātu (PRIMES). Pieejams: http://www.lvif.gov.lv/?object_id=33191 (skatīts 13.02.2018.)
- Vides investīciju fonds (b.g.b). Zaļā publiskā iepirkuma atbalsts institūcijās inovatīvām un ilgtspējīgām institucionālām pārmaiņām/GreenS. Pieejams: <http://greensproject.eu/lv/par-projektu/> (skatīts 12.02.2018.)
- Vonyo, T. (2008). Post-war reconstruction and the Golden Age of economic growth. Cambridge University Press. *European Review of Economic History*, No. 12, pp. 221–241

INNOVATION AS A PATHWAY TO BUSINESS GROWTH IN SMES IN LATVIA

Ketevan Rizhamadze,
Turība University, Latvia
E-mail: katerizhamadze@gmail.com

Abstract

SMEs play a crucial role in the world economy and make important contributions to income and employment opportunities. SMEs are constantly seeking innovative ways to change, grow, and improve. With this regard, any developments happening externally or internally within the organization tend to be utterly important.

Innovation and SMEs are extremely popular topics scrutinized by researchers worldwide. However, there are scarcity of researches that distinguish internal and external factors within SMEs that could lead to business growth, particularly in the context of Latvia.

The present research focuses on determining the critical factors that promote/limit business growth opportunities. It aims to analyse survey responses obtained from various SMEs operating in manufacturing and service industries in Latvia and to capture the key findings. The results of this research are at utmost interest for entrepreneurs and to all interested parties.

Research paper reveals that innovation is considered as the most important internal factor for growth and quality improvement is a major driver for innovation practices. Access to finances is cited as a key concern for SME growth development.

Keywords: innovation, Latvia, SMEs, success factors

Introduction

The topic of innovation has become a highly scrutinized and researched area. However, previous researches took into account characteristics of larger firms and thus failed to focus on SMEs. It is worth noting that there are scarcities of papers that highlight how SMEs expand their operation and how they become large organizations through implementing innovative practices. The present paper attempts to identify internal and external factors that foster business growth of an organization, particularly within SMEs that operate in Latvia. The paper starts with a theoretical framework for better illustrating the definition of innovation and SMEs. Furthermore, theoretical and practical topicality of the theme shall be addressed. Research question shall be developed along with limitations. The analysis conducted in this paper is based on survey results obtained through quantitative research.

The present paper makes an attempt to investigate that various internal and external factors are responsible for growth and development in SMEs in Latvia. Moreover, it attempts to determine whether innovation is among those factors. The expected outcome is to spot both internal and external factors that promote/limit business growth and to identify innovation as the most important internal factor for business growth.

In terms of the scientific novelty of the research, its socio-economic significance, practical application and financial feasibility scrutinizing this subject would be beneficial as it will address growth factors in SMEs – a topic that is under-researched with respect to the economic importance of SMEs. The conclusions and recommendations derived from research can offer support to all interested parties.

Even though a vast number of researches have already been conducted by many researchers, this study makes important contributions. Scrutinizing which factors have impact upon business growth and how innovation assists SMEs in achieving competitiveness and growth is an interesting subject. The issue of innovation and creativity management appears pivotal especially when competitive advantage of SMEs is highly dependent on the innovative practices. Micro companies and managers who want to extend its operations, desire to produce new products and to become innovative in their operational fields can benefit from this research.

1. Theoretical framework

In the following section of the research paper, the theoretical framework and literature is reviewed. The definition of innovation, internal & external factors of organizational growth are provided. The literature review aims to investigate SME operations and its contribution to the Latvian economy, to analyse business environment and to examine research context. In particular, the following areas are explored: information on the economic environment is scrutinized, ease of doing business and regulatory environment – how favourable conditions are to the starting an operation of a local firm is analysed based on the ranking of World Bank Group. Secondary data is collected by the use of various sources including books, articles, newspapers, industry studies, archive data sets, publications published by official institutions, science journals, research institutions, banks, etc.

Definition of innovation

In this rapidly changing world innovation management is a crucial area in which modern organizations can distinguish itself in the market (Westland, 2008, xxxvii) and is how organizations deliver new or increased value to customers (O'Hare, 1988, 19). Technological and market changes are so remarkable that companies face dualism, functioning resourcefully in the present while innovating for the future (Katz, 2004, xiii). Innovation capability is the capability to translate ideas into new products, processes and systems (Lawson and Samson, 2001, 377–400). Analysing how firms actually practice innovation may display the effectiveness of their innovation management approach and help translate it from a common concept into action and competitiveness. According to Michael Porter companies achieve competitive advantage via innovation. It can be manifested in a new product design, in a new production process or in a new marketing approach (Porter, 2008, 179). Innovation broadly defined can imply all sorts of developments within SMEs: introducing or modifying products pursuant to customer needs, establishing new processes for increasing productivity and implementing new procedures for expanding sales opportunities (Heap, 1989, 3). All these efforts are taken in order to establish or re-establish competitive equilibrium at more favourable position (O'Hare, 1988, 39). Therefore, innovation should be viewed in the context of organization and as a process within organizations (Trott, 2005, 11). There are two major traditional views about innovation, individualistic view – it is the result of a combination of external social factors and social deterministic view – it is the result of exceptional individual gift and such innovators are born. However, this pattern has evolved over time, and now we see the new separation of market based and resource based view of innovation (Trott, 2005, 21).

There is agreement among organizational researchers that innovation is crucial to organizational competitiveness and effectiveness (Wolfe, 1994, 1) therefore, the most extreme challenge for companies and industries remain the need to become innovative across different activities (O'Hare, 1988, 21). Innovation requires spotlight and knowledge however it seems to be more work than genius. It requires hard, focused and purposeful work because if diligence, persistence and commitment is lacking everything becomes to be down the drain (Henry and Walker, 1998, 17). Usually companies that offer products and

services that are unique for customers are perceived as differentiators (Robbins and Coulter, 2005, 197). However, relying only on technology and not taking into consideration market drivers is risky, for this reason dual drive strategy that includes technology and market drivers is dominant (Crawford and Benedetto, 2003, 55). Therefore, the most complex organizational process for organizations are the diffusion of the product and innovation (Albaum, et al., 2002, 395).

The development and success of any economy and country is highly dependent upon effective functioning of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs). SMEs play a crucial role in the world economy and contribute substantially to income, output and employment (Edinburg group, 2012, 4). The European Commission considers SMEs and entrepreneurship to be essential aspects in ensuring economic growth, innovation, job creation, and social integration in the EU (Eurostat, 2017).

Internal and external growth factors of an organization

Based on previous researches, specialists have developed Innovation Management Frameworks (IMF) to assist large organizations in the management of innovation within the organization. However, most of SMEs face the challenge of choosing and thus implementing appropriate frameworks including strategies, tools, and methods, which fit their objectives and needs (Nada et al., 2012). Managerial skills, technical know-how, behavioural and psychological characteristics of the entrepreneur are often named as the dominant factors associated with success of SMEs (Man et al., 2002). Where niche strategies are pursued during product launch, innovative companies reap the benefits as they launch their innovative products with a skimming price and exclusive channels (Hultink et al., 1997). It is important for managers to make a good balance of between what is desirable and what is feasible both in technical and market terms (Tzokas, et al., 2004). The lack of innovation strategy, well defined and structured innovation process, and performance indicators are very rarely assessed due to lack of structures and systems in place and poor goal definition. Entrepreneurs who have the ability to spot business opportunity and are able to act on business opportunities would be in a strategic position to develop innovation and to produce new products or services (Hisrich, et al., 2008). In the right business environment, SMEs can grow into large firms, altering operations locally thus carving their niche globally. There are internal and external factors that influence growth of SMEs (see Figure 1).

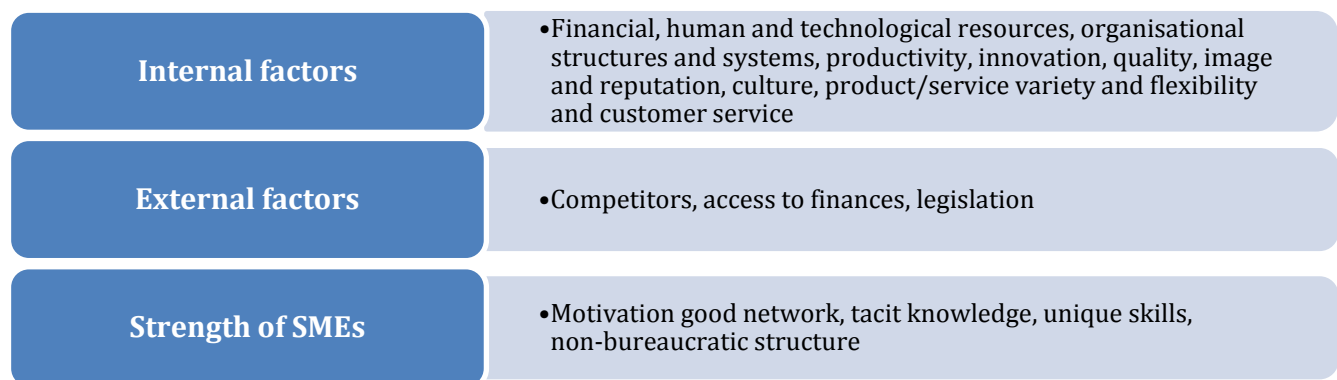

Figure 1. Growth factors of an organization (Man et al., 2002, 123–142)

In general, organizational structure of SMEs is not complex, thus functional and operational integration horizontally and vertically is easier (Ghobadian and Gallear, 1997). Nevertheless, for many organizations integrating technical and marketing functions seems to be complicated and, in some instances, impossible (Hagglblom et al., 2003). Internal and external communication, attention to marketing and efficiency are regarded as a key project success driver (Terwiesch, et al., 1998). Communication, involvement and a

profound dedication to working across organizational boundaries is regarded as a core competence which in turn is not only harmonizing streams of technology, but also organization of work and the delivery of value (Prahalad and Hamel, 1990). Organic and flexible culture is a characteristic of SMEs which enables them to implement change, share knowledge and establish common beliefs and values (Wong and Aspinwall, 2004). Also, it is recommended to follow a resource-based perspective that might help a firm in deciding whether to license a new technology or whether to develop it internally (Peteraf, 1993).

The definition of SMEs

From country to country the definition of SMEs may differ. The difference in definition is based on criteria, the nature of the economy and the extent of industrial development. SMEs play a major role in economic growth in the OECD area, turning to be a valid source for most new jobs. Therefore, 95 % of OECD enterprises are SMEs, which account for 60–70 % of employment in most countries and most of these jobs are in the service sector (OECD, 2000).

SMEs are defined as small and medium-sized enterprises that employ fewer employees than large companies and are independent, non-subsidiary firms (OECD, 2018). The upper limit designating an SME varies across countries. European commission sets three company categories: medium-sized enterprises having fewer than 250 employees with an annual turnover of less than 50 million Euro, small enterprises having less than 50 staff members with up to 10 million EUR annual turnover and micro companies those who employ at most 10 employees (European Commission, 2018a). The main factors determining whether an enterprise is an SME are: company category, staff headcount and annual turnover (see Table 1).

Table 1

SME's definition (European commission, 2018a)

Company category	Staff headcount	Turnover
Medium-sized	< 250	≤ € 50 m
Small	< 50	≤ € 10 m
Micro	< 10	≤ € 2 m

The contribution of SMEs in the EU economy is considerable and very important, SMEs make up 99.8 % of all enterprises, which in turn generates 66.8 % of employment. In 2015, 90 million people were employed within SMEs and with an turnover of € 3.9 trillion. The growth rate of SME employment from 2013 till 2015 increased from 2 % to 6 %. The highest growth rates were experienced in the following sectors: administrative services and business services, while water supply, mining and quarrying experienced smallest shares (Muller et al., 2016).

The context of the research

The last two decades of the 20th century was marked with the most noteworthy proceedings in modern economy that has been the socialist countries' transition from the Soviet-type planned economy to a market economy. The crumple of communism finalized the millenarian politics and the era of planned economy (Wolf, 2009). The effects of transition process varied among and across nations and countries, their new direction and brand-new operations had altered the lives of various people and the consequence described as losers and winners varied greatly among transition nations (EBRD, 2007, 55). Leaving behind the socialist model shaped troubles for countries and solving these problems appeared to be the major challenge to integrity of newly emerging democracies of Europe (Cornia and Sipos 1991, 3). The collapse of the Soviet Union as a political and economic entity forced former Soviet republics to recognize the need of restructuring their economic systems. The process of transition was painful for transition

countries in many cases (Dicken, 2003, 50) which also played a great role in shaping the perception of social, political and economic problems and new strategies to overcome it (Dahms, 2000, 9). After the collapse of the USSR, Latvia underwent a dramatic transformation. In 2004 Latvia joined the EU and NATO and thus reaped benefits of common market of Europe. Links with the Western markets boosted economic growth and solved banking troubles and economic crisis (Latvia.EU, 2017).

Latvia is situated between Estonia and Lithuania on the eastern shore of the Baltic Sea, in north-eastern Europe. As labour costs are considerably lower than in the EU-15 Member States, cheap labour could be considered as the competitive edge of Latvian national economy (Ministry of Economics, 2013). The 'Think Small First' principle promoted by European commission is meant to be a guiding principle for all policy- and law-making activities. It implies taking into consideration SME interests into account at the early stages of the policy-making process. Latvia has a very competitive Small Business Act profile and in the principle entrepreneurship and in State aid & public procurement it outperforms most other EU Member States (European Commission, 2017). According to European Innovation Scoreboard 2017, Latvia is regarded as a moderate innovator. Innovation-friendly environment, Human resources, and Employment impacts are considered as strong aspects of its innovation system and innovators, attractive research systems and linkages as weakness (European Commission, 2018b). SMEs play a pivotal role in Latvian economy and it is likely that it will contribute significantly to further economic development. Starting from 2010 Latvia's SMEs are recovering from deep crisis and in recent years it has experienced healthy growth which is reflected in figures: from 2010 till 2015 employment rate increased by 16 % and value added increased up to 45 % (European Commission, 2017). The World Bank's Doing Business indicator shows that Latvia has become relatively more business friendly in recent years and is ranked 19 among 190 economies in the ease of doing business, according to the latest World Bank annual ratings (IBRD, 2018, 4).

Pursuant to Small Business Act for Europe (SBA) report published by European Commission number of enterprises operating as SMEs in Latvia account for 99.8 % share in the market and is 102 842. Number of persons employed within SMEs make up 79 % of employment and is around 484 689. Value added in total for SMEs is 7.6 Billion EUR. The share of micro enterprises of 92.8 % is quite remarkable. In contrast, small-sized firms are less significant to the economy than micro and medium-sized (see Table 2).

Table 2

SMEs — basic figures, 2016 SBA Fact Sheet, p2 (European Commission, 2017)

Class size	Number of enterprises			Number of persons employed			Value added		
	Latvia		EU28	Latvia		EU28	Latvia		EU28
	Number	Share	Share	Number	Share	Share	Billion €	Share	Share
Micro	94 147	91.4 %	92.8 %	193 548	31.5 %	29.5 %	2.5	23.3 %	21.2 %
Small	7 276	7.1 %	6.0 %	147 929	24.1 %	20.2 %	2.3	22.3 %	18.0 %
Medium-sized	1 419	1.4 %	1.0 %	143 212	23.3 %	17.0 %	2.8	26.5 %	18.2 %
SMEs	102 842	99.8 %	99.8 %	484 689	79.0 %	66.8 %	7.6	72.1 %	57.4 %
Large	198	0.2 %	0.2 %	129 165	21.0 %	33.2 %	2.9	27.9 %	42.6 %
Total	103 040	100.0 %	100.0 %	613 854	100.0 %	100.0 %	10.5	100.0 %	100.0 %

These are estimates for 2015 produced by DIW Econ, based on 2008-2013 figures from the Structural Business Statistics Database (Eurostat). The data cover the 'non-financial business economy', which includes industry, construction, trade, and services (NACE Rev. 2 sections B to J, L, M and N), but not enterprises in agriculture, forestry and fisheries and the largely non-market service sectors such as education and health. The advantage of using Eurostat data is that the statistics are harmonised and comparable across countries. The disadvantage is that for some countries the data may be different from those published by national authorities.

In Latvia, SMEs account for most employment in almost all sectors, particularly remarkable is the information and communication sector, with employment growth of approximately 50 %. They also account for most of value added which increased by more than 80 %. Most SME activity is remarkable in

wholesale and retail trade. The outlook for SMEs is positive: SME value added is expected to grow by 7–8 % in 2016–2017 respectively, while employment is expected to increase by 3 % in both years, corresponding to a net job increase of 30 000 (European Commission, 2017).

In the state aid programmes of 2014–2020 developed by the Latvian government, among other areas promotion of innovation is an essential aspect. The goals are to promote business operations with high added value by ensuring support for designing and developing new products and ensuring cooperation between the research and business sectors. The state aid programmes will focus on three main areas: research, technology development and innovation and will spend 764.15 Million EUR for entrepreneurship and energy efficiency within the funds available from EU Structural Funds. (Latvian Business Guide, 2014, 8)

Access to finance for SMEs is essential criterion to the recovery from economic crisis and long-term growth of Latvian economy. Generally, external finance is provided by the major Latvian banks. Public support for access to finance is being actively promoted and it mainly offers SMEs guarantees and loans for growth. Baltic Innovation Fund is supported by the government which in turn is administered by the European Investment Fund. The main objective of this fund is to provide growth capital for SMEs and to promote Latvia's venture capital market development. (European Commission, 2017)

2. Methods

Statement of the research problem and its formulation

The present research paper explores business growth factors in selected SMEs. In addition, the causes that prevent business growth shall also be explored. An online survey shall be conducted and the findings shall be analysed. Previous research scrutinized larger firms and thus fail to consider SMEs characteristics. In general, it is erroneous to assume that SME management systems are simpler or smaller than those adopted by large firms. The crucial fact here is that SMEs have management systems which are reasonably different. It is worth noting that very few papers have been published related to growth factors, especially about innovation and its role in business growth. The following research problem is acknowledged: can internal and external factors that lead to business growth be identified and do innovation practices affect performance in terms of business growth.

Research question

Research Question 1: Which internal and external factors are responsible for growth and development in SMEs in Latvia?

Research aim and objective

The aim of present research paper is to assess whether there is linkage between innovation practice and performance in terms of business growth and can critical factors that promote/limit business growth be identified, while focusing on SME companies in Latvia. The expected outcome is to identify both internal and external factors that promote/limit business growth and to recognize innovation as a major contributor to business growth. The specific research objectives of this research are:

- to analyse scientific literature related to innovation and SMEs;
- to identify issues that limit business growth;
- to identify internal and external growth factors for SMEs;
- to find out if innovation practices affect performance in terms of business growth in selected SMEs.

Research methods

The nature of the research methodology adopted for this project is primarily quantitative. All analysis will be based on secondary and primary data. Primary data is obtained through online survey and secondary data is attained through books, articles and publications. An online survey “Innovation as a pathway to business growth in SMEs in Latvia”, was designed to correspond the research aims and objectives. The companies participating in the survey were identified through various company registers and the results were filtered pursuant to the following condition: only companies that employ more than 10 employees up to 250 were selected. The online survey was designed in two languages in English and in Latvian and was published through following web-based survey tools: Qualtrics, Typeform, Google Forms. Nevertheless, participation in the survey was based on participants’ willingness to take part in the research. Respondents were required to answer 9 questions related to basic information about the company, its size, identifying how the companies’ innovation process is linked with organization’s strategy and what tends to be the most crucial internal & external factor for their organization that promotes and limits business growth opportunities.

Positivism paradigm shall be chosen throughout the research, as it is highly structured, serves large samples and is quantitative. The type of the research is analytical (explanatory), the process of the research shall be quantitative, on a sample of SMEs from various manufacturing and service industries existing in Latvia with sample of 110. The outcome of the research shall be pure as it shall describe a study that is designed to make a contribution to general knowledge and theoretical understanding. The logic of the research is deductive as it shall describe a study in which a conceptual and theoretical structure is developed which is then tested by empirical observation. The margin of error accepted through this process is 5 %, the amount of uncertainty that can be tolerated is 95 %, 110 SMEs were selected, out of which the response was received from 86. The online questionnaire included 9 questions and three different online survey tools were utilized. The completion rate was 88.8% and average time for survey completion was 03:18.

Results and discussion

The survey related to innovation with the title: “Innovation as a pathway to business growth in SME's in Latvia” highlighted several important aspects. The majority of respondents, 78 SME’s that makes up to 95 % consider that innovation practices affect performance in terms of business growth in their organizations. As survey results revealed, innovation is regarded as the most crucial internal factor that could promote SMEs growth, as selected by 39 organizations. The second most crucial internal factor is considered to be human and technological resources (see Figure 2).

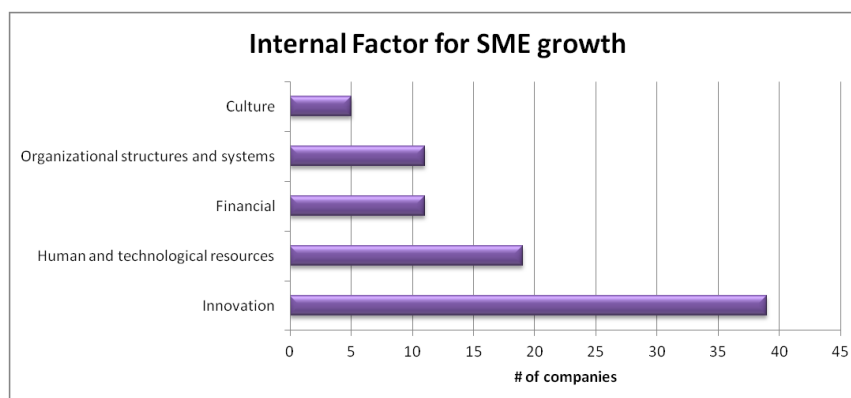

Figure 2. The most crucial internal factor for growth, source: extract from survey results

Apart from internal factors that promote SME growth, external factors were also scrutinized. 70 % of respondents select access to finances to be the most important external factor, whereas 18 % of respondents consider competitors to be an essential factor. Among the issues that could limit growth opportunities lack of innovation and lack of desire to do R&D was selected by 37 % and 34 % of respondents respectively (see Figure 3).

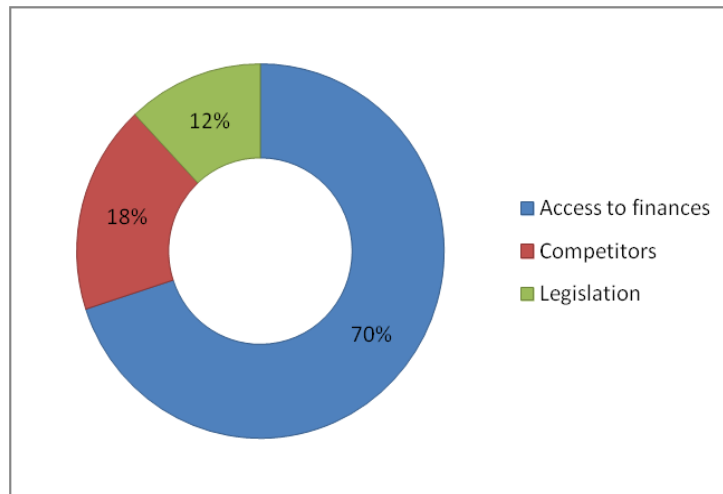

Figure 3. Most crucial external factor for growth, source: extract from survey results

Quality improvement was selected as the most important platform for a company to drive its innovation practices, the percentage distribution is 35 %, this option is followed by market competition response that was selected by 22 respondents (see Figure 4).

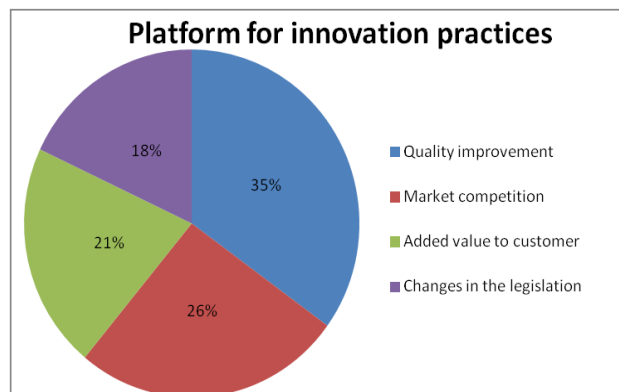

Figure 4. Platform for innovation practice drive, source: extract from survey results

The number of medium-sized enterprises was a little bit more than small organizations, 52 % and 48 % respectively. The majority of the respondents, 62 % noted that they don't have innovation strategy in the company and existing innovation process is somewhat well linked with organization's strategy.

Based on survey data, some 27–45 % of SMEs are characterised as having innovation process in the organization that is somewhat well linked with the organization's strategy. On average they are less likely to conduct comprehensive R&D compared to larger organizations. Somehow, small firms are more inclined into innovation in terms of quality improvement and through re-engineering products and services to respond to fierce market competition and meet rapidly changing customer needs. Thus, lack of desire to conduct R&D and lack of innovation are limiting growth opportunities for smaller enterprises.

Discussion

In this rapidly changing environment innovation management is becoming one of the key drivers for change and a complex area to deal with. Thus, the development and success of any economy is gauged by an effective functioning and vibrancy of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs). The SME sector is a backbone for a number of developed and emerging economies. Small firms assist and complement larger firms. SMEs play a crucial role in the world economy by creating jobs and generating income. As customer needs change quickly, SMEs are challenged to make unique selling propositions, to improve quality and to add value to product or service to accommodate those needs. In fast-growing economies and with technological advances countries and organizations should establish and identify competitive advantage over others in order to succeed. Today, it is becoming tougher to small companies to face harsh market conditions. It is not an easy task to survive fierce competition. Somehow, it's vital for an organization to have a plan and strategy to survive in fiercely competitive markets. Also, legislation and public policies have a huge effect upon functioning of SMEs. In this regard, sectors where low-cost producers operate are the most effected. It's obvious that small companies have to find innovative ways to function resourcefully and to enhance competitiveness. The dominant enabling technology in transforming organization is information and technology. Organisational transformation is necessary as it implies activities related to reengineering, redesigning and finally redefining business systems. Results from a sample survey show that having effective innovation strategy and innovation practice as well as technological and human resources is crucial for SMEs. The well-functioning organizational structure is essential as it gives clear picture to employees about innovation strategy, defines innovation process and organization's goals. In the majority of cases, human resources and technological resources are not properly managed and utilized in order to execute innovation project plans. Companies should be able to mobilize knowledge, technological skills to be able to create new products processes and services for becoming innovative. (Tidd, et al., 2001, 4)

Conclusion

Innovation is very important for the economic performance of SMEs all over the world and it is an integral part of the company's success. This paper has reviewed the most important growth factors cited by survey respondents. The research aims have been reached as scientific literature related to innovation and SMEs has been explored, issues that limit business growth has been identified along with internal and external growth factors.

The result of the research clearly shows that diverse internal and external factors affect the development and growth in SMEs. Among the variables innovation, human and technological resources, organizational structure and systems, access to finances and competitors are the fundamental items for development of small business and it should be given priority by management. Besides reviewing, the literature and analysing the findings this paper identified that lack of innovation and desire to do R&D within organization can limit business growth opportunities. The capacity of SMEs to grow depends on numerous factors and none of them should be taken too lightly. However, there are several factors that should be prioritized and scrutinized deeply than others. Two of such crucial factors that arise from research results are: 1) innovation, human and technological resources and 2) access to finances. Therefore, for SMEs it is recommended to recognize these factors as the most vital ones. Enterprises could maintain effective growth and development process by means of assessing these factors and scrutinizing their offered prospects to company. By analysing internal factor innovation, such as how innovation process is linked with organizations strategy would allow SMEs to gain significant competitive advantage. Based

on the survey results, it is revealed that human resource factors have significant influence upon business growth. When analysing factors that limit company's growth results shows that lack of innovation is placed at the very top of the list. Consequently, if SMEs desire to become innovative, to improve quality and add value to product or service, it is suggested to perform wide range of product development and market researches. By taking into consideration these suggestions, SMEs will have greater possibility to encourage R&D and innovation and to find innovative ways for satisfying customer's needs to a higher degree.

Research limitations

Taking into consideration that the database of potential respondent was obtained through online sources the viability of it is reduced. It is also a challenge to formulate questions in the survey so that non-biased responses are guaranteed. The secondary information that is obtained through publications, articles and online sources requires cross checking for reliability issues. However, coherent disadvantage was that, the data was not specifically designed to meet specific needs and were too general. The web pages and commercial sites often had a marked bias and much of the information tended to be obsolete and not reliable and as a result it was inevitable to conduct cross check comparison of the data from one organization with data from another source. It was difficult to distinguish between active and non-active SMEs, as in the online database this information is not included as well as there was a scarcity of database of registered SMEs.

References

- Albaum, G., Duerr, E., & Strandskov, J. (2002). *International marketing and export management*. Harlow: Prentice Hall, p. 395
- Cornia, G. A., & Sipos, S. (1991). *Children and the transition to the market economy: safety nets and social policies in Central and Eastern Europe*. Aldershot, Hants, England: Avebury, p. 3
- Crawford, M., & Benedetto, A. D. (2003). *New products management*. Boston: McGraw-Hill, p. 55
- Dahms, H. F. (2000). *Transformations of Capitalism, Economy, Society and the state in Modern Times*, London, Macmillan Press Ltd, p. 9
- Dicken, P. (2003). *Global shift: transforming the world economy in the 21st century*. London: Sage Publications Ltd, p. 50
- EBRD European Bank for Reconstructing and Development and World Bank (2007, October 01). *Transition report 2007, People in transition*. Retrieved December 01, 2017, from <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR07.pdf>, p. 55
- Edinburgh Group (2012). *Growing the global economy through SMEs*. Retrieved December 01, 2017 from http://www.edinburgh-group.org/media/2776/edinburgh_group_research_-_growing_the_global_economy_through_smes.pdf
- European Commission (2017, March 31) SBA. *Fact Sheet, 2016 Small Business Act Fact Sheet Latvia*. European Commission Ref. Ares (2017) 1735504 - 31/03/2017
- European Commission (2018a). *What is an SME?* Retrieved December 05, 2017 from https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition_en
- European Commission (2018b). *European Innovation Scoreboard 2017*. Retrieved November 30, 2017, from https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_e
- Eurostat (2017, November 21). *SMEs in the European Union generate half of the intra-EU trade in goods*. *European SME Week 2017*, 177/2017. P1. Retrieved November 25, 2017, from <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8467294/6-21112017-AP-EN.pdf/ab123dd2-0901-4c64-95b0-f071a5f235e3>
- Ghobadian, A., & Gallea, D. (1997). TQM and organization size. *International Journal of Operations & Production Management*, No. 17 (2), pp. 121–163, doi:10.1108/01443579710158023
- Haggblom, T., Calantone, R. J., & Benedetto, C. A. (2003). Do New Product Development Managers in Large or High-Market-Share Firms Perceive Marketing-R&D Interface Principles Differently? *Journal of Product Innovation Management*, No. 12 (4), p. 323, doi: 10.1111/1540-5885.1240323
- Heap, J. P. (1989). *The management of innovation and design*. London: Cassell, p. 3
- Henry, J., & Walker, D. (1998). *Managing innovation*. London: Sage, p. 17
- Hisrich, R. D., Peters, M. P., & Shepherd, D. A. (2008). *Entrepreneurship*. Boston: McGraw-Hill
- Hultink, E. J., Griffin, A., Hart, S., & Robben, H. S. (1997). Industrial new product launch strategies and product development performance. *Journal of Product Innovation Management*, 14(4), p. 254, doi: 10.1016/s0737-6782(97)00009-x

- IBRD-International Bank for Reconstruction and Development (2018). The World Bank, World Bank Group Flagship Report – *Doing Business 2018, Reforming to Create Job*, p. 4. Washington Retrieved December 04, 2017, from <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>
- Katz, R. (2004). *The human side of managing technological innovation: a collection of readings*. New York: Oxford University Press. p. xiii
- Latvia, EU (2017, September 20). *Economic history*. Retrieved January 21, 2018, from <http://www.latvia.eu/economy/economic-history>
- Latvian Business Guide (2014, November 27). *Investment and Development agency of Latvia*, p. 8. Retrieved November 23, 2017 from http://www.liaa.gov.lv/files/liaa/attachments/mini_business_guide_27_11.14.pdf
- Lawson, B., & Samson, D. (2001). Developing Innovation Capability In Organisations: A Dynamic Capabilities Approach. *International Journal of Innovation Management*, No. 05 (03), pp. 377–400, doi: 10.1142/s1363919601000427
- Man, T. W., Lau, T., & Chan, K. (2002). The competitiveness of small and medium enterprises. *Journal of Business Venturing*, No. 17 (2), pp. 123–142, doi: 10.1016/s0883-9026(00)00058-6.
- Ministry of economics (2013, December 28). *Guidelines for Science, Technology Development, and Innovation 2014-2020*. Riga: Ministry of Economics, p. 17. Retrived January 09, 2017 from https://em.gov.lv/files/nozares_politika/2014ino.pdf .
- Muller, P., Devnani, S., Julius, J., Gagliardi, D., & Marzocchi, C. (2016, November). *Annual report on European SMEs 2015/2016 SME recovery continues*. European Commission, p. 8. Retrieved December 05, 2017 from https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/annual_report_-_eu_smes_2015-16.pdf
- Nada, N., Ghanem, M., Mesbah, S., & Turkyilmaz, A. (2012). Innovation and Knowledge Management Practice in Turkish SMEs. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, No. 2 (1), 2069-5934, pp. 248–265. Retrieved December 29, 2017, from http://www.scientificpapers.org/wp-content/files/Issue_1_-_vol_II_-_online.pdf
- O'Hare, M. (1988). *Innovate! How to gain and sustain competitive advantage*. Oxford: Blackwell, p. 19, 21, 39
- OECD Glossary of Statistical Terms (2018). *Small and medium-sized enterprises (SMEs)*. Retrieved January 15, 2017 from <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=3123>
- OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development (2000, June). *Small and Medium-sized Enterprises: Local Strength, Global Reach*. Retrieved December 05, 2017, from <http://www.oecd.org/cfe/leed/1918307.pdf>
- Peteraf, M. A. (1993). The cornerstones of competitive advantage: A resource-based view. *Strategic Management Journal*, No. 14 (3), p. 187, doi: 10.1002/smj.4250140303
- Porter, M. E. (2008). *On competition*. Boston (MA): Harvard Business School Publishing, p. 179
- Prahalad, C. K. and Hamel, Gary, The Core Competence of the Corporation (1990). *Harvard Business Review*, Vol. 68, Issue 3, p. 5, 1990. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1505251>
- Robbins, S. P., & Coulter, M. K. (2005). *Management*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall, p. 197
- Terwiesch, C., Loch, C., & Niederkofler, M. (1998). When Product Development Performance Makes a Difference: A Statistical Analysis in the Electronics Industry. *Journal of Product Innovation Management*, No. 15 (1), p. 3, doi: 10.1111/1540-5885.1510003
- Tidd, J., Bessant, J. R., & Pavitt, K. (2001). *Managing innovation: integrating technological, market and organizational change*. 2nd ed., Chichester, John Wiley, p. 4
- Trott, P. (2005). *Innovation management and new product development*. Harlow: Financial Times/Prentice Hall, pp 11, 21
- Tzokas, N., Hultink, E. J., & Hart, S. (2004). Navigating the new product development process. *Industrial Marketing Management*, No. 33 (7), p. 623, doi: 10.1016/j.indmarman.2003.09.004
- Westland, J. C. (2008). *Global innovation management: a strategic approach*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, p. xxxvii
- Wolf, M. (2009, November 11). Victory in the cold war was a start as well as an ending. *Financial Times*, p. 15.
- Wolfe, R. A. (1994). Organizational Innovation: Review, Critique And Suggested Research Directions. *Journal of Management Studies*, No. 31 (3), pp. 405–431, doi: 10.1111/j.1467-6486.1994.tb00624.x. P1
- Wong, K. Y., & Aspinwall, E. (2004). Knowledge management implementation frameworks: a review. *Knowledge and Process Management*, No. 11 (2), pp. 93–104, doi:10.1002/kpm.193

THE BENEFITS OF BUSINESS MODELLING IN FINTECH COMPANIES

Helēna Skadiņa, MBA,

Turība University, Latvia

E-mail: Helena.Skadina@gmail.com

Rosita Zvirgzdiņa, Dr.oec, prof.,

Turība University, Latvia

E-mail: Rosita@turiba.lv

Abstract

Business Model (BM) is a remarkable management tool that entrepreneurs can use in order to adapt their activities to new market challenges. Technological transformations that occur with the development of the Internet and new technologies affect all areas of our life, including business, and urge us to head off to the digital direction. These changes are necessary to ensure the long-term competitiveness. The aim of this research is to explore how business modelling increases the probability of success of company's activities in the industry of financial technology (FinTech). The tasks of the research are – to study the theoretical aspects of business models, to find out what characterises FinTech companies and what technology they use, to analyse the impact of business modelling on business activities of FinTech companies. In this research the authors used a continuous comparative analysis method with open coding, level 2 coding and axial coding and as well as content analysis method with inductive and deductive approach. The result of this research is the stated power of business modelling as a business management tool for value creation in FinTech companies. This result forms the basis for conclusions in relation to the advantages of business modelling and its necessity.

Keywords: Business Model, FinTech, technological innovation

Introduction

It has never been so easy to create an idea, to start a business and to immediately conquer the entire world market. Also, never before has it been possible to get out of the market so quickly because of the new business models (Matzler, 2016, 964). We live in a period when technology transforms entire industries, society, and the way we live, work and consume. Digital transformation affects everything, making it faster, wider and more systematic (Matzler, 2016, 966). According to OECD data, 57 % of jobs will be at risk in the next 30 years (Frey and Osborne, 2015). According to the study “Roland-Berger-Studies”, only 55 % of European business executives have been contemplating the impact of technology on their companies, and only 30 % companies believe they are ready for the technological transformation (BDI, 2015). Moreover, many managers don't know how to articulate their existing or desired business model and, even less so, understand the possibilities of innovating it (Taran, 2015, 301). However, technological development forces each company to rethink its further actions, identify areas and processes that require customization and improvement or have become redundant as well as analyse which of these areas and processes should be automated. This rethinking process needs to take place, if the company aims to ensure its sustainability in the long term and strives to improve its competitiveness. In addition, business modelling driven by technology can be used as a tool for reconstruction of business activities and creation of new innovative ideas in the company, which “changes customer preferences, revenue mechanisms, and, finally, processes and value chains” (Metzger, 2014, 434).

Business modelling is particularly critical in areas where technological development is the core of the industries, as the technological development level turns even more advanced during business modelling and implementation. This means that modelling business in a rapidly evolving field requires a pragmatic and strategic approach that allows anticipating tendencies and using trends as impact factors. One of the qualities of FinTech companies is the ability to create new methods and techniques that helps them create a positive customer attitude towards the company, make customers loyal and provide them with easy-to-understand services (Tiberius, 2011, 733). But the utilisation of these techniques and methods affects the company at its various levels: corporate risk management (business, financial, social, etc.), as well as resource management (human resources, finance, innovation, knowledge, etc.). Furthermore, by considering the heterogeneous nature of businesses, the logic of each business model needs to be adapted to the company's specific needs so that, along with "risky" changes, the model can achieve better performance.

The aim of this study is to explore how business modelling increases the probability of success of company's activities in the industry of financial technology (FinTech). In order to achieve this goal, it is necessary to study the theoretical aspects of business models. Therefore, the development of the concept "*business model*" (BM) will be examined in the theoretical part emphasizing the latest theoretical conclusions. The concept definition or different author interpretations will be analysed by emphasizing the contribution of each new theory.

The research part is dedicated to the examination of such aspects as characteristics of FinTech companies, benefits of these features being used by customers, technologies used by these companies, changes that occur in the market and in companies.

The methods used in the research are: the theoretical part consists of the scientific literature analysis. Semi-structured interviews with four FinTech experts, representing Latvian Fin Tech industry were conducted in the course of the research. The experts altogether represent 6 financial technology companies: two financial market intermediaries (one in Germany (FTV) represented by OC, the other in Latvia (FTL), represented by TJ); E-Money Institution (ENIM) of Malta, represented by ER; short-term lending company (PLK) in Russia, represented by the MR; two payment institutions (one of them in Estonia (MII), represented by OC, the other in Italy (PIT), represented by ER). The research data will be processed by continuous comparative analysis by using open coding, level 2 coding, axial coding and content analysis method with inductive and deductive approach (Martinsone et al., 2016, 375). The choice of experts was based on the diversity of expertise and completely different and unrelated areas of FinTech. The experts were asked about the concept of the business model (BM), the features of FinTech BM, the advantages of business modelling, technologies used, as well as the experience already adopted in FinTech's BM.

Theoretical aspects of the business model

A business model is a design with content, structure and management (Amit & Zott, 2001, 493) and consists of components (clients, strategies, resources and value system) which interact with activities and limits of the company and create a value for the client (Hamel, 2001, 10). The production and profitability of a product or service are emphasised. In 2002 the theory provided the necessity for resource planning and process adaptation in order to earn revenue and ties the concept to the company's online and offline activity (Hawkins, 2002, 308), that points an influence of the Internet. A business model becomes the customer's benefit generator. From author's point of view, this is a remarkable moment which changes the theoretical focus from the created products and services as a value of the company to

the customer benefits. There is a tendency to “find a logical correlation between the value created by the company and the income in which that value translates” (Magretta, 2002, 87).

Time and place of the business activities as well as the reasons why business should be run and how much the company should produce to meet its goals (Mitchell and Coles, 2003, 17) became significant while modelling businesses. A business model in 2004 was considered not just being the competence of the company management, but a role-playing game involving all company employees (Pateli & Giaglis, 2004, 308). It is the change of the paradigm that highlighted the involvement of employees in the modelling processes and allowed them to understand these processes and model elements. The accented role of the corporate networking by using the potential of internet designed a new approach to the interaction between the BM elements and marked the partnership element. The insights of the theory forced entrepreneurs to search and define the place “... they will rank among their competitors in the chain of value creation” (Rappa, 2004, 34). More to the point, the theory set its sights on the role of involved parties (employees, partners etc.) in creating the company’s value as a customer’s benefit. This was a step towards a service-oriented BM. In 2008 the business model was regarded as a set of elements – formed from mutually related and complementary elements (Johnson et al., 2008, 58). The year 2010 placed emphasis on the importance of the interaction between these elements (Weiner et al., 2010, 23; Osterwalder & Pigneur, 2010, 15; Wirtz, 2010, 70). BM became a tool for innovation and significant advantages (Skarzynski & Gibson, 2008, 4). But the year 2011 refined the concept of the BM with a sound reallocation of the company revenues and development of processes for the long-term future activities (Bieger & Reinhold, 2011, 32). Entrepreneurs were warned about the impact of technology, which, by automating and accelerating ongoing processes and preparing information about widely available resources, reduced production time, product life cycle and time of competitiveness as well as promoted changes in consumer behaviour patterns. The year 2013 complemented BM theory with dimensional logic (Schallmo, 2013, 17), in which one dimension supported the other. Partners and their relationships were awarded with particular importance. Partnership became one of the most important resources for creation of new values.

In addition to all elements or dimensions of business models that have been mentioned before new component should be added and it is called – technology. It can be considered both – a BM element and an impact factor, both – a value creation mechanism and a “backbone” (Wisniewski, 2016, 216). Business models are more successful when using technology, because they use information collection, processing, analysis and act as service creators. The progress of technology and internet marks the next stage of development in business modelling theory and practice. It has made the customer a well-informed market player. The business modelling perspective changes into the direction of technology dependence or digital transformation (Mueller, 2017, 276).

Alongside with the elements and participants which were defined in business model theory in course of time, the understanding of value that companies create with their activities, was developed and improved. The authors depict the perfection of the value understanding in theory in Figure 2 and highlight the most important features of them (see Figure 1).

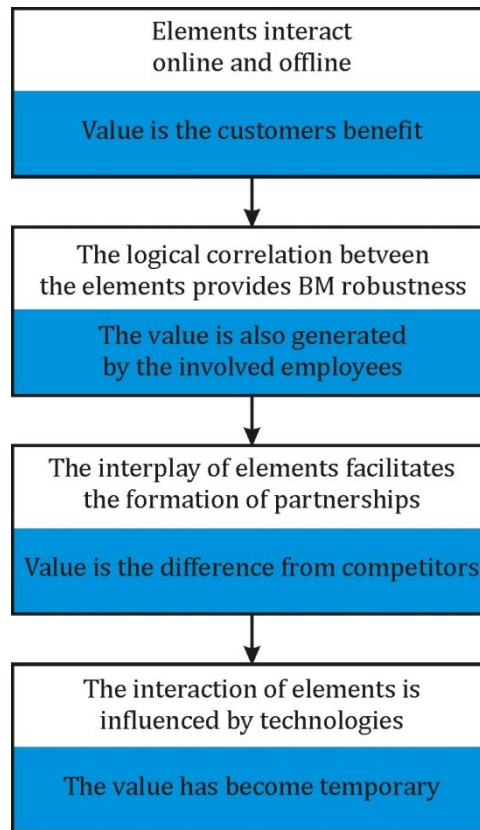

Figure 1. Relationships between business model elements and added value

The value created by the company was initially considered to be merely the benefit of the company's customers. Further it was recognized that the role as well as the attitude of company's employees would be very important for value creation. Value evolves into company's differences from its competitors over time, but the effect of rapid technological development reduces its life cycle. On the one hand, the company must simultaneously design several alternative scenarios and define a range of values in order to diversify this risk. On the other hand, business modelling can be considered as a permanent process that enables to react timely to the changes and as a tool, that "...assist entrepreneurs to make sense of the management choices they face" (Malmström, 2017, 3).

Until now there is no consistent theoretical approach to the concept of a Business model in literature: it can be concluded that a business model is a logical and contemplated interplay of company's decisions, business activities and participants, which describes the place, the time and the reason of business (Mitchell and Coles, 2003); the benefits for customers and partners (Schallmo, 2013); the ways in which customers and partners benefit (Schallmo, 2013); the mechanism of service creation and participants in its provision (Gassmann et al., 2013); the way in which the benefit translates into profit (Schallmo, 2013); profit reallocation (Bieger and Reinhold, 2011) and the involvement and placement of technologies to create company value and promote the operational efficiency of the company (Matzler, 2016).

The concept "FinTech" has emerged relatively recently and expresses its essence, including "... the provision of financial services through intensive use of the latest technology" (Jhoon, 2015; Song, 2015; Shim & Shin, 2016). The concept indicates directly the dependence between business and technology as a fundamental element of the company's business model.

FinTech covers a broad range of technologies and financial functions and activities, ranging from good old e-commerce, payments and consumer banking to lending, crowdfunding, block-chain, financial security and much more. FinTech transforms the whole financial sector, makes it consumer-oriented and engages it in the chain of value (Tiberius, 2017, 16). Using applications is a new business modelling

opportunity for improving system performance with the goal – to attract more customers who are interested in digital technologies. The most recent trend is the transfer of financial services to a smartphone. (Jackson, 2017, 34)

The most widely discussed and intriguing FinTech product is virtual currency, which allows customers to trade with each other without intermediaries. Block-chain technologies could completely replace banking activities, “...if they were implemented globally” (Tiberius, 2017, 14). Robo-advisors, which are becoming more popular, are less costly and are replacing the work of human advisers. Until now, asset management was not supposed to function without bank intermediation. FinTech allows customers to manage their money on peer-to-peer (P2P) platforms; to borrow and lend money to each other. Innovative ideas and lending methods as well as data algorithms offer a great opportunity for customers to gain experience in using alternative lending models and risk calculation methods.

Entrepreneurship in FinTech branch starts with the launch of a new start-up and with the idea of like-minded people, pursuing the purpose to provide services that customers have never received from banks. This means that FinTech has certain start-up characteristics: “... innovative nature of the product or service; ... established by a team of multiple members; ... a common tendency to create business logic that nobody has ever had ... because everything is being neglected” (Tiberius, 2017, 341). A business model is at the core of any successful start-up, because no matter how good or unique an idea may seem, “a start-up must have a viable way of making money that is worthy enough for future investment and to sustain itself” (Tomaro, 2017). Questions like “What business model works best with my idea?” or “How do I know if my start-up is using the right model?” are a few questions founders need to consider which will ultimately impact the overall success of their venture in the long run. “The business model needs to tie to the consumer pain point and work better than the competition’s” (Tomaro, 2017). The content of the business model and its robustness are the success and failure of business in the company.

Results

Characteristics of FinTech companies

All experts share the unanimous opinion that FinTech companies have *“their own specific vision of what they want to sell and what market niche they want to conquer”* (interview with OC, 04.01.2018.), each of them has its own *“very interesting concept”*(interview with MR, 06.01.2018.). The work of a united and like-minded team is another FinTech business distinction that is *“full of enthusiasm”*(interview with ER, 16.01.2018.). Analysing the answers obtained during the interviews, the authors have created thematic categories that allowed to define characteristics of FinTech companies (see Figure 2).

Specivic vision and good idea	Lack of time	Lack of money
Team of like-minded people	FinTech companies	Lack of experiece and knowlwge
Innovative solutions and approach	High level of technology use	

Figure 2. Characteristics of FinTech companies

The team “bands together like-minded” and “all together shouting “urrrr” they head towards their goal” (interview with OC, 04.01.2018.). In addition, it was acknowledged that there is a large shortage of knowledge and experience for company employees. This lack of knowledge and experience was described as one of the key features that prevents companies “... to overgrow from a niche provider to the mass-market provider” (Moon, 2015, 263). Lack of knowledge is also apparent in terms of compliance

“completely foreign regulatory understanding” (interview with TJ, 08.01.2018.) as well as by looking for partnerships, “... because they do not have any understanding of what the law requires” (interview with ER, 16.01.2018.).

Customers serviced by expert companies are located in the European Union, third countries and even in the Asian region. It should be noted that the companies represented by the experts provide services to a very large group of clients in the context of their social status: clients with medium, high and very high income. In addition to diverse geography and different income, the authors identify the common psychographic features that unite these clients (see Table 1).

Table 1

Psychographic features

Category	Risk	Control	Confidentiality	Technology
Subcategory	Gladly take a risk	Want to control the situation	Don't want to tell about themselves	Like using technologies
Content item	They like to take a risk; Do not consider the risk as loss; investment, is always a passion; they do not consider it, they do it.	Always have access to money; make their own decisions; are able to operate independently; take part in the process.	Do not want to tell the whole world about themselves; They want to establish reliable and lasting relationships, keep their information under protection.	An element of game; they like technology and new electronic features; beautiful and easy design; the robots speak and preform work for the client.

Users of new and unknown technology are usually curious because they want to learn the unknown. Curiosity is always associated with the risk of unexpected and unknown surprises. These customers use the opportunity in order to have control over the situation, to gain knowledge and understand the nature of the case. The customers are in pursuit of confidentiality and desire to be less transparent and predictable than they usually are at a bank. But it is only a market stereotype, as “FinTech companies are also subject to strict regulatory requirements” (interview with TJ, 08.01.2018.).

Technologies used by FinTech companies

The authors have compiled the technologies used by FinTech companies, which were represented by experts, in order to illustrate the variety of them (see Table 2).

Table 2

Technologies used by FinTech companies

	Robo-advisors	Blockchain	API	Smartphone	Data algorithms	Cloud-technologies
PIT						
ENIM						
MII						
FTV						
PLK						
FTL						

The diversity of technologies used by companies, for example, “robotized customer consultation algorithms for identifying, evaluating and drafting investment strategies” (interview with TJ, 08.01.2018.) is used efficient information exchange with customers. With the help of robots companies solve both – the issue of client advising speed and the reluctance of the employees involved. “... the entire card issuing and customer service process takes place in the smartphone application”, because “within a few seconds all the necessary operations are carried out and everything is accomplished by the machine” (interview with OC, 04.01.2018.). “The block-chain is the internal technology of a company that the client usually does not see; however, thanks to the cryptanalysis, it has now turned to the client” (interview with ER,

16.01.2018.). “The decision making in lending business is based on the Open Face software and building of algorithms”, which allows company “to provide the client with a response on the loan to be issued within 15 minutes” (interview with MR, 06.01.2018.). In addition, the author defines the elements of BM that are mainly influenced by the exploited technologies (see Table 3):

Table 3

The impact of technology on business model elements

Category	Processes	Services	Clients	Financial structure
Subcategory	Speed, simplified, innovative, compliant, optimized	Cards, internet banking, loan	Customers, overseas customers	High costs, prices, profits, turnover
Content item	The internal structure of process: double-quick payment; the process is changed – it is merged, has simplified requirements; performed by the machine within seconds; automatic verification; avoiding redundant processes	Cards on a smartphone; biometric data analysis; SPL; loan options; online; banking;	Solutions for non-resident customers; customers are able to execute payments, client information transmission, related to client research; customer data and documents; customer service is available 24/7; new clients from abroad	How to cover high expenses; necessity to pay more; by paying more; great profit; price increase; payment turnover

Companies improve the quality of both services – production and delivery – by simplifying processes, evaluating and eliminating redundant processes, thus automating and accelerating many activities in their business environment. The customers, in turn, obtaining this “fast service” (interview with ER, 16.01.2018.) can profit from prompt decision making and “fast payment processing and execution” (interview with OC, 4.01.2018.). As a result, the whole financial structure of the company is affected by the technologies used and becomes “transparent and controllable” (interview with TJ, 08.01.2018.) to draw timely conclusions and to take the right decisions.

The next step of the study was to find out how FinTech BM affects both – the companies and the market. The advantages of BM were clarified and described in the findings analysis of the study.

Business model impact assessment

By assessing how FinTech business models affect the company itself and its customers, the author has identified four important aspects: customer attitude, market demand, partner relationship and the company itself.

Change of customer attitude

By interviewing the experts, the author has acknowledged that FinTech companies use “negative customer-generated experiences with financial institutions and banks” in their business modelling (interview with ER, 16.01.2018.). This approach to the various aspects of financial institution activities – customer service, orderliness of processes, information volume, etc. – has allowed FinTech companies to make some notable changes by offering different and diversified approaches based on client needs and interests as well as by “improving processes and assigning them a different kind of speed and quality” (interview with ER, 16.01.2018.).

There were features generalized in Table 4 that indicate changes of customer behaviour. These changes were concluded from the information gathered from interviews with experts. The Information was analysed and the authors have created thematic subcategories, from which wider thematic categories were derived. These categories allowed the authors to characterize customer behaviour presented by expert’s companies (see Table 4).

Table 4

Factors for changing customer behaviour

Companies, represented by experts, where changes in customer behaviour were noted	Subcategory	Category
PIT	Trust	Loyalty
FTV	Confidentiality	
FTV, FTL, ENIM	Availability of information	
FTL, ENIM	Simplicity	
PLK, MII, PIT	Convenience	Time saving
FTV, FTL, ENIM, PLK, MII, PIT	Speed	

The results of this research show what FinTech experts think in terms of the customer’s perceived benefits from the operations and services that FinTech provides. The most important aspect that FinTech companies gain from their relationship with customers is their loyal attitude towards these companies and their added value. Another study would be useful to find out the customer’s own thoughts on the services provided by FinTech. A comparison of these two results would disclose an objective view of the customer’s benefits and benefits through FinTech’s corporate services. By using customer experience gained in credit institutions, FinTech companies “eliminate disadvantages and transform them into benefits” (interview with OC, 04.01.2018.). Assessing the processes and automating them, FinTech companies achieve “an increase in the speed of service, which saves time for the customer” (interview with ER, 16.01.2018.). Having optimized company processes makes it possible to tailor individual technologies, such as robots who answer simple and standardized customer questions and provide services via smartphone applications. In this way, customers “can receive services quickly and easily” (interview with ER, 16.01.2018.).By creating a “customer-friendly application” (interview with ER, 16.01.2018) and by simplifying the design, the client finds it “easy to navigate their financial management process” (interview with ER, 16.01.2018.), “understands complex processes and perceives them as transparent” (interview with OC, 04.01.2018.). The aforementioned aspects create a link between the company and the client, which ensure the long-term use of services.

Change in demand

The author concludes that business models change the demand by influencing it with technology or advantages for customers and partners. Two tendencies were identified during the interviews: one affects the whole financial market and is associated with the rapidly growing popularity of crypto currency, block-chain and a general rise in prices. The other is based on customer behaviour patterns that companies use to create value (see Table5):

Table 5

Types of changing demand

Category	Artificial		Natural
Subcategory	Manipulation	Distribution of misleading information	Loyalty and time saving
Content item	It is possible to change the request; can be manipulated by request; demand can reach the level of rigidity when demand does not decrease while prices increase; demand can be played with...; a classic example is the crypto currency, which artificially created demand in the market; the demand was artificially created by the interplay of significant, client-relevant aspects.	Misleading information is disseminated and competitors are discouraged; bad tools and techniques are used, thus artificially creating demand and rising prices; thus, it is possible to attract more customers.	Time saving Simplicity Availability of information Confidentiality Trust

As the business model is able to create demand in the market, it is an additional tool for FinTech companies. Because of that, it is possible to balance the high technology costs and the price of the service. By offering modern, customer-friendly, easy-to-understand and easy-to-use services, FinTech companies have an impact on market expansion and popularity of the service, enabling them to “cut prices and make the service widely available” (interview with ER, 16.01.2018.).

Changes in partnership relations

FinTech business modelling creates partnerships with which one company completes its range of services through the services of another company. For example, by combining the services of the E-Money Institute and the Payment Institute with the “risk estimation services” (interview with OC, 04.01.2018.) provided by another FinTech company, it is possible to offer their services using the smartphone application as “the only channel of communication with customers” (interview with ER, 16.01.2018.).

When customers and partners are involved in the development of the services, it is a great opportunity to make the client loyal to both companies and create innovative and customer-tailored services. The MasterCard institution attracts its customers (an expert-represented company) to “jointly develop, test and implement card-to-card transfers in different countries” (interview with OC, 04.01.2018.).

Internal organizational changes in the company

When setting up their business model, FinTech companies must accordingly tailor their entire businesses to it. A new business model creates new business strategies in the market, which favour the emergence of advantages over competitors and market the company.

By taking a critical analysis of the process quality, their necessity, regularities and relations to other processes (process quality management) as well as evaluating the employee’s capability, a FinTech company decides on the selection, qualification and quantity of employees, because “processes are automated and human work is no longer needed” (interview with MR, 06.01.2018.). Many business processes become “more meaningful due to the large amount of data to be processed and require more qualified staff” (interview with TJ, 08.01.2018.). As a result, the main task of FinTech companies is to select a small number of highly skilled employees who ensure that the business can be done. According to the information provided by a quick-loan company expert, the employment of four to five highly qualified employees are enough “for launching a new market” (interview with MR, 06.01.2018.).

All FinTech companies are “subject to regulation that requires a risk-based approach” (interview with TJ, 08.01.2018.). The need to assess risks encourages FinTech businesses to create “multilevel risk management systems that allow risk identification, reduction and avoidance” (interview with OC, 04.01.2018.). Both technology and the Internet help to support companies in this process, but at the same time create new “unrecorded risks” (interview with MR, 06.01.2018.) such as the risk of data, information and money theft “in the era of openness and information in the comprehensive reach of the world. This has led us to very unpleasant things: there is nothing that can be kept secret” (interview with TJ, 08.01.2018.). As a result, there is a need to create data protection mechanisms that minimize these risks and protect customer property. Availability of the information is also one of the considered risks of FinTech companies with the consequence of information being disclosed to third parties. This also applies to the business model itself. Therefore, in specific enterprises “some processes are not described at all or are only described superficially” (interview with MR, 06.01.2018.) in order to prevent cases when existing employees of the company “share all the interests that are taking place in the company with their colleagues at the association meeting” (interview with OC, 04.01.2018.).

The diversity of technologies allows the company to make a decision on the alignment of expenditure and income structure; it is always a decision between “very high technology costs” and “target audience attraction through virtual service visualization” (interview with OC, 04.01.2018.) or “the client’s willingness to press buttons” (interview with TJ, 08.01.2018.) and the price of the service on the market, taking into account that each company considers “offering many services free of charge” (interview with MR, 06.01.2018.).

Business model benefits

Assessing the information provided by the experts and developing specific thematic categories allow the authors to summarize the main business modelling advantages that FinTech companies have if they convert their services into value and ensure customer loyalty and trust, thus turning it into long-term corporate income. The identified advantages are grouped into three dimensions: “the same company, market and customers” (Schallmo, 2013, 6845).The established benefits are consistent with the understanding of the concept of the business model that was derived from the theoretical part of this research: the way customers and partners benefit (Schallmo, 2013, 1132),the mechanism of service creation and participants for its provision (Gassmann, 2013, 38) and the way in which the benefit translates into the profit as well as how the profit is reallocated (Biegerand, 2011, 32) (see Figure 3).

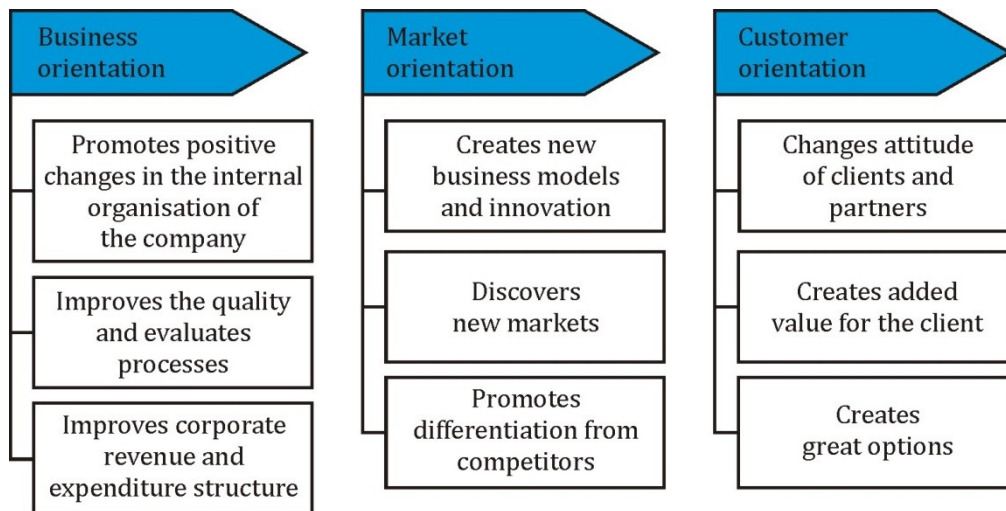

Figure 3. Business model benefits

When a company works on business modelling, it simultaneously distinguishes itself from its competitors and makes it difficult to copy or imitate their business model (market orientation). By attracting technology, the company focuses on and critically evaluates its activities, organizes internal processes, evaluates the role and qualification of their employees, increases the speed of value creation and reduces its costs, ensures timely risk assessment and systematically monitors the effectiveness of the decisions taken (business orientation). The result of these activities affects the discovery of new market niches and the emergence of new partnerships that stimulate the demand, change customer behaviour and create new business modelling and innovation opportunities in FinTech (customer orientation). It is highly likely that, in the future, there will be no competition in products or services, but in only business models (Gassmann, Falkenberg, Zsik, 2013, 164).

Conclusions

A good Business model is a remarkable management tool that makes it easier to analyse, implement and communicate strategic decisions and use them for business potential and expansion. It ensures that the

operational tasks and activities performed by team members help the organization implement its strategy. If the processes and the strategy are not aligned it usually leads to failure in execution because even if the operational tasks are performed correctly, the overall organizational goals are not achieved.

The similarity of services in the financial sector is unavoidable but business modelling makes it possible to create differences and innovations. When a company works on business modelling, it simultaneously distinguishes itself from its competitors and makes it difficult to copy or imitate their business model. Consequently, it constitutes the additional value that customers are ready to pay for.

The stated lack of knowledge by the employees is the consequence of the high technological development speed that is overcoming the development speed of educational programs. This lack of knowledge and experience is one of the key features that prevents companies of becoming successful market players.

Business models affect four important aspects: customer attitude, market demand, partner relationship and the company itself. The most important aspect that FinTech companies gain is the loyal attitude of the customers towards these companies and their added value. By offering modern and easy-to-understand and easy-to-use services, FinTech companies influence the popularity of their service and, consequently, their market expansion. New partner relationships cause the emergence of new innovative business models.

Technological development involves the ability to process customer information. Most of the customer information is located in the company but it is not often used to individualise services and adapt them for customer needs. This means that the benefits which can be developed by evaluating customer behaviour patterns lie within the company itself and it could become the subject of the next research.

References

- Amit, R., Zott, C. (2001). Value creation in e-business. *Strateg Manag J* 22, pp. 493– 520
- BDI, 2015, Die digitale Transformation der Industrie. Roland Berger Strategy Consultants. Bundesverband der deutschen Industrie e.V., https://bdi.eu/media/user_upload/Digitale_Transformation.pdf (accessed on 03.01.2018.)
- Bieger, T., Reinhold, S. (2011). *Das wertbasierte Geschäftsmodell – ein aktualisierter Strukturansatz*. (Hrsg) Innovative Geschäftsmodelle: Konzeptionelle Grundlagen, Gestaltungsfelder und unternehmerische Praxis. Springer, Berlin, pp. 11– 70
- Böhlmann, T., Warg, M., Weiss, P. (2013). *Service-orientierte Geschäftsmodelle erfolgreich umsetzen*. Berlin Heidelberg: Springer Verlag, pp. 5
- Buchheit, S. (2009). *Geschäfts- und Erlösmodelle im Internet. Eine Web 2.0 kompatible Erweiterung bestehender Konzepte*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, pp. 12–14
- Büllingen, F. (2017). *Themenheft "Digitale Geschäftsmodelle"*, Bundesministerium für Wirtschaft und Energie 10115, Frankfurt am Main, pp. 1–3
- Chesbrough, H., Rosenbloom, R. S. (2002). The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation's technology spin-off companies. In *Industrial and Corporate Change*, No. 11 (3), pp. 529–555
- Frey, C. B., Osborne, M. (2015). Technology at work: The future of innovation and employment, https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/reports/Citi_GPS_Technology_Work.pdf (accessed on 07.01.2018.)
- Gassmann, O., Frankenberger, K., Csik, M. (2013). *Geschäftsmodelle entwickeln 55 innovative Konzepte mit dem St. Galler Business Model Navigator*. München: Hanser Verlag, pp. 4–213
- Hamel, G. (2001). Leading the revolution. *Strat Leadership*, No. 29 (1), pp. 4–10
- Hawkins, R. (2002). The phantom of the marketplace: searching for new e-commerce business models. *Commu Strat* (2nd quarter 2002) 46, pp. 297– 329
- Jackson, J. (2017). *Simple and Easy Guide to Financial Technology* (Fin Tech, Fintech Bitcoin, financial technology fintech, Fintech Innovation, Fintech Gold, Financial services technology, equity crowdfunding), Kashvi Publication. pp. 6–17
- Jhoon, K. (2015). User's Acceptance of Mobile Fintech Service: Immersion of Mobile Devices' Moderating Effect. *The e-Business Studies*, No. 6 (16), pp. 359–381
- Johnson, M., Christensen, n C., Kagermann, H. (2008). Reinventing your business model. *Harvard Bus Rev*, No. 86, pp. 50– 59
- Kohler, T. (2015). *California Management Review*, Vol. 57 Issue 4, pp. 63–84. 22 p. 3 Charts. DOI: 10.1525/cmr.2015.57.4.63., <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=11&sid=1c2ea440-c9c9-43b6-9d1a-c00914ee675e%40sessionmgr4009>

- Magretta, J. (2002). Why business models matter. *Harvard Bus Rev*, No. 80, pp. 86– 92
- Malmström, M., Johansson, J. (2017). *Journal of Business Models*, Vol. 5 Issue 1, pp. 1–13. 13 p., <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=20&sid=1c2ea440-c9c9-43b6-9d1a-c00914ee675e%40sessionmgr4009>
- Martinsone, K., Pipere, A., Kamerāde, D. (2016). *Pētniecība. Teorija un prakse* (Research. Theory and praxis). Rīga: RaKa, 375 lpp.
- Matzler, K. (2016). *Digital Disruption: Wie Sie Ihr Unternehmen auf das digitale Zeitalter vorbereiten*, pp. 964–967
- Handbook for Investors, Entrepreneurs and Visionaries*, Chichester, pp. 10– 12
- Mezger, F. (2014). *R & D Management*, Vol. 44 Issue 5, pp. 429–449. 21p. 2 Diagrams, 4 Charts. DOI: 10.1111/radm.12076., <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=38&sid=1c2ea440-c9c9-43b6-9d1a-c00914ee675e%40sessionmgr4009>
- Mitchell, D., Coles, C. (2003). The ultimate competitive advantage of continuing business model innovation. *J Bus Strat*, No. 25 (1), pp. 16–26
- Moon, H. N. (2015). A Study on Global Trends on FinTech (financial technology): Focusing on Mobile Money (Mobile Payment) Usage and Adoption. *Productivity Review*, No. 29 (3), pp. 255– 276
- Müller, F. (2017). *Der digitale Wandel in der Finanzbranche: Wie Fintechs, Robo Advisor und Blogger die Banken schlagen*, pp. 275–281
- OECD (2017). Technology and Pensions: The potential for FinTech to transform the way pensions operate and how governments are supporting its development, from <https://www.oecd.org/finance/Technology-and-Pensions-2017.pdf> (accessed on 03.01.2018.)
- Osterwalder, A., Pigneur, Y. (2010). *Business model generation*. Wiley, New Jersey, pp. 11–19
- Pateli, A., Giaglis, G. (2004). A research framework for analysing eBusiness Models. *Eur J Inform Syst*, No. 13, pp. 302– 314
- PwC (2014). Industrie 4.0 – Chancen und Risiken; Bundesverband Digitale Wirtschaft e. V., <https://www.strategyand.pwc.com/media/file/The-2014-Global-Innovation-1000-media-report.pdf> (accessed on 04.01.2018.)
- Rappa, M. (2004). The utility business model and the future of computing services. *IBM Syst J*, No. 43 (1), pp. 32–42
- Salmony, M. (2014). Access to accounts: Why banks should embrace an open future. *Journal of payments strategy & systems*, Vol. 8, Issue 2, pp. 169–170
- Schallmo, D. R. A. (2013). *Geschäftsmodelle erfolgreich entwickeln und implementieren: Mit Aufgaben und Kontrollfragen*. Springer Gabler, pp. 1710–1712
- Schmidt, A. (2015). *Überlegene Geschäftsmodelle – Wertgenese und Wertabschöpfung in turbulenten Umwelten*, Wiesbaden, pp. 271–279
- Shim Y., Shin D.H. (2016). Analyzing Chinas Fintech Industry from the Perspective of Actor-Network Theory, in: *Telecommunications Policy* 40 (2/ 3), pp. 168– 181.
- Skarzynski, P., Gibson, R. (2008). *Innovation to the core: a blueprint for transforming the way your company*. Boston: Harvard Business Press, pp. 3–11
- Song, K.-S. (2015). Investigation of Business Model on Fintech Payment System. *The e-business Studies*, No. 16 (6), pp. 65–94
- Taran, Y., Boer H., Lindgren P. (2015). *Decision Sciences*, Vol. 46 Issue 2, pp. 301–331. 31p. DOI: 10.1111/deci.12128., <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=24&sid=1c2ea440-c9c9-43b6-9d1a-c00914ee675e%40sessionmgr4009> (accessed on 09.01.2018.)
- Teece, D. (2010). Business Models, Business Strategy and Innovation. *Long Range Planning*, Vol. 43, No. 1, pp. 172–194
- Tiberius, V., Rasche, Ch. (2011). *FinTechs: Disruptive Geschäftsmodelle im Finanzsektor* (Edition Bankmagazin). Springer Gabler, pp. 341
- Tomaro, N. (2017). *9 Proven Business Models to Consider for Your Startup*. <https://www.huffingtonpost.com/nina-tomaro/9-proven-business-models- b 7949932.html> (accessed on 10.02.2018.)
- Weiner, N., Renner, T., Kett, H. (2010). Geschäftsmodelle im “Internet der Dienste”: Aktueller Stand in Forschung und Praxis. Fraunhofer-Institut für Arbeitswirtschaft und Organisation IAO, https://wiki.iao.fraunhofer.de/images/studien/geschaeftsmodelle_im_internet_der_dienste_trends.pdf (accessed on 10.01.2018.)
- Wirtz, B. W. (2010). *Business Model Management: Design Process Instruments*, pp. 70
- Wisniewski, M. (2016). Fintechs Team Up to Become More Banklike, American Banker. *Business Source Complete, EBSCO host*, Vol. 180, Issue 216, 1: 16
- Zollenkop, M. (2006). *Geschäftsmodellinnovation*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, pp. 61–151
- Zott, C., Amit, R. (2008). The fit between product market strategy and business model: implications for firm performance. *Strat Manag J*, No. 29, pp. 1– 26
- Zott, C., Amit, R., Massa, L. (2011). The business model: recent developments and future research. *J Manag*, No. 37, pp. 3

PAŠVALDĪBU IZPILDVARAS ATTĪSTĪBAS TIESISKIE ASPEKTI LATVIJĀ

LEGAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF LOCAL GOVERNMENT EXECUTIVE POWER IN LATVIA

Una Skrastiņa, Dr.iur.,

Biznesa augstskola *Turība*, Ekonomikas un kultūras augstskola, *Latvija*

E-pasts: Una.Skrastina@gmail.com

Juris Radzevičs, Mg.iur.,

Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*

E-pasts: Juris.Radzevics@inbox.lv

Abstract

Through a representation elected by citizens – a council – and institutions local government provides for implementation of the functions prescribed by legislation. The Council of a local government acts as the supreme decision-making body, the democratically legitimate character of which is determined by being elected by citizens and which is an organ of political representation, as well as an institution within the limits of the administrative process and part of executive power. The objective of the research is to determine and evaluate the legal aspects influencing the development of the local government executive power in Latvia after regaining its independence, as well as for the purpose of increasing the rule of law of local government decisions to give proposals for a functional executive power separation by issuing individually addressed administrative acts. The task of the research is to prepare proposals for legislative amendments through considering formation of the concept after Latvia regained its independence, evaluation of legal content of the concept, analysing judicature and opinions of legal scholars, using descriptive dogmatic, historical and analytical methods.

Keywords: administrative act with regard to an individually indicated person, local government council, separation of power, the rule of law

Ievads

Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam iezīmē, ka lēmumu pieņemšanas process iespēju robežās ir jāreformē, ievērojot subsidiaritātes principu, kas nosaka, ka ikviens lēmums jāpieņem pēc iespējas tuvāk tiem, uz kuriem tas attiecas. Atsevišķos gadījumos tas nozīmē, ka lēmumu pieņemšanas tiesības tiek nodotas pašvaldībai, citā gadījumā – ka lēmumu referendumā pieņem paši pilsoņi, vēl citos visefektīvāk ir veidot privāti publiskās partnerības. Kurā līmenī katrs lēmums jāpieņem, ir atkarīgs no konkrētā gadījuma vai jomas specifikas (Saeima, 2010). Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam kā vienu no rīcības virzieniem nosaka izcilu uzņēmējdarbības vidi, uzsverot, ka izcila uzņēmējdarbības vide nozīmē sakārtotu tiesisko bāzi, prognozējamu valsts atbalsta un uzraudzības sistēmas darbību (Saeima, 2012). Eiropas Komisijas (turpmāk – EK) ziņojumā par Latviju – 2017. gads uzsvērts, ka publiskā sektora reforma ir vērsta uz to, lai palielinātu centrālās valsts pārvaldes kvalitāti un efektivitāti, taču tā neattiecas uz vietējām iestādēm. Papildus norādīts, ka nekādas reformas nav plānotas vietējo pašvaldību līmenī, kuras nodrošina lielu daļu publiskā sektora nodarbinātības un kur iepriekšējo reformu rezultātā nav uzrādīts būtisks efektivitātes pieaugums. Arī vietējo pašvaldību pārraudzība ir minimāla un ir maz efektivitātes stimulu. (EK, 2017)

Minēto apsvērumu dēļ pētījums ir aktuāls, jo tā mērķis ir izvērtēt pašvaldības kā valsts pārvaldes iekārtas sastāvdaļas darbību un struktūru, nolūkā paaugstināt tās darbības efektivitāti, nodalot lēmējvaras un izpildvaras kompetenci administratīvā procesa ietvaros, kas veicinātu profesionalitātes paaugstināšanu un sniegtu priekšlikumus tiesību aktu izmaiņām, lai veidotu skaidru un vienveidīgu lēmumu pieņemšanas tiesisko vidi administratīvā procesa ietvaros pašvaldībās visā valstī. Pētījumā izmantoti aktuālākie judikatūras un tiesību zinātnieku atzinumi par varas dalīšanas principa īstenošanas iespējām pašvaldībā administratīvā procesa kontekstā. Pētījuma uzdevums ir, apskatot pašvaldības izpildinstitūciju veidošanās tiesiskās bāzes pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas izveides, vērtējot būtiskākās izmaiņas, kas saistītas ar administratīvā procesa ieviešanu pašvaldībā, analizējot judikatūru un tiesību zinātnieku viedokļus, izmantojot deskriptīvo, dogmatisko, vēsturisko un analītisko metodi, sagatavot priekšlikumus tiesību aktu grozījumiem.

1. Pašvaldību sistēmas izveide no 1990. gada līdz mūsdienām

1989. gada decembrī notika vietējo padomju vēlēšanas, tajās tika izmantots mažoritātes princips, un tās tiek uzskatītas par pirmām demokrātiskām vēlēšanām Latvijā kopš 1934. gada 15. maija (Pūķis, 2010, 28, 29). Praktiski konkurence notika starp Latvijas Tautas frontes atbalstītiem kandidātiem un prokomunistiskā režīma aizstāvjiem. Padomes tika ievēlētas uz pieciem gadiem (Vanags, un Vilka, 2005, 112, 113). Brīdī, kad tika ievēlēta Tautas frontes pašvaldība, sākās reālā varas pārņemšana no totalitārisma režīma ieviestās izpildkomiteju sistēmas. Vietējais "lēmējvarai" – tautas deputātu padomēm – bija galvenokārt propogandas funkcijas. Izpildkomitejas veica reālās vietējās varas funkcijas, un tās formāli bija padotas padomēm, tomēr vienlaikus arī centrālās valdības iestādēm. Izpildkomitejas sākotnēji pakļāva padomei, pēc tam tās likvidēja, to vietā izveidojot valdes, kas sastāvēja no deputātiem (Pūķis, 2010, 32). Konstitucionāli nostiprinātajā politiskās sistēmas reorganizācijā iekļāvās arī reformas, kuru mērķis bija nodrošināt vietējo padomju sistēmas pārkārtošanu atbilstoši iedzīvotāju interesēm. Pēc tautas apspriešanas 1990. gada 15. februārī pieņēma likumus par pagasta, pilsētas, rajona pašvaldību un lēmumu par tautas pašvaldības sistēmas izveidošanu. Šo reformu mērķis bija kardināla tiesību un funkciju pārdale starp Ministru padomi un vietējām padomēm par labu pēdējām. Tas bija mēģinājums vietējām padomēm piešķirt reālu varu, kuras tām nebija iepriekš. Šīs reformas jāvērtē kā svarīgs solis uz demokrātisku un tiesisku valsti vietējo valsts varas un pārvaldes institūciju pārveidošanas jomā (Apsītis u.c. 2000, 461). 1991. gada 24. aprīlī tika pieņemti likumi *Par pilsētas pašvaldību* un *Par pagasta pašvaldību*. Šie likumi paredzēja divas pārvaldes struktūras – padomi un valdi, kuras sastāvā padome var ievēlēt arī personas, kas nav deputāti, tomēr to skaits nedrīkstēja pārsniegt vienu trešdaļu no pilsētas valdes locekļu kopskaita. 1992. gada 5. februārī Augstākā Padome pieņēma likumu *Par rajona pašvaldību* ar analogisku pārvaldes struktūru. Valdes vienlaicīgi bija padomes izpildinstitūcija un lēmēj institūcija par mazāk svarīgiem jautājumiem. (Vanags, 2005, 114)

Autori secina, ka, atjaunojot Latvijas neatkarību, nozīmīga loma bija vietējo pašvaldību deputātiem, kuri tika ievēlēti mažoritāru vēlēšanu rezultātā. Ņemot vērā, ka izpildinstitūcijās jeb izpildkomitejās bija totalitārā režīma iecelti darbinieki, kas nebaudīja jaunievēlēto deputātu uzticību, tika pieņemti jauni pašvaldību darbību regulējoši likumi, kas izveidoja jaunas izpildinstitūcijas – valdes, kuras sastāvā strādāja padomes iecelti deputāti un ne vairāk kā trešdaļa personas, kas nebija deputāti.

1992. gada 10. jūnijā tika pieņemts likums *Par Latvijas galvaspilsētas Rīga pašvaldību*, un tā pieņemšana bija saistīta ar savstarpēju cīņu par kompetences sadali starp Rīgas padomi un tās sešu rajonu padomēm starp centralizācijas un decentralizācijas piekritējiem, ko pārstāvēja Rīgas rajonu deputātu padomju deputāti. Faktiski Rīgā darbojās septiņas pašvaldības padomes. Saskaņā ar šo likumu Rīgas pārvaldes struktūru veidoja Rīgas dome, Rīgas pilsētas padome, rajonu (priekšpilsētu) padomes, Rīgas

pilsētas valde, rajonu (priekšpilsētu) valdes. Rīgas dome sastāvēja no 60 deputātiem, no kuriem pusi ievēlēja pilsētas padome un proporcionāli pa pieciem domniekiem no katra rajona (priekšpilsētas). Pētnieki šādu struktūru vērtē kā neatbilstošu Eiropas pašvaldības hartai, kas nosaka, ka pašvaldību deputāti ir jāievēlē tiešās vēlēšanās (Vanags un Vilka 2005, 118). Kā viens no trūkumiem tiek uzsvērts tas, ka turpinājās principiālas domstarpības funkciju sadalē starp Rīgas pilsētas un tās rajonu pašvaldības institūcijām (Vanags un Vilka 2005, 149). Autori piekrīt, ka šāda pārvaldes struktūra bija pārāk smagnēja un nebija efektīva, tomēr tas veidoja līdzsvaru starp rajona (priekšpilsētas) padomēm un Rīgas padomi pārejas perioda laikā līdz jauna likuma pieņemšanai.

1994. gada 19. maijā tika pieņemts likums *Par pašvaldībām*, ar kura spēkā stāšanās spēku zaudēja iepriekš minētie pašvaldības regulējošie likumi, papildus nosakot Rīgas rajonu (priekšpilsētu) valžu kompetenci un Rīgas domes tiesības atcelt to lēmumus. Šajā likumā pārādījās jauns jēdziens – pašvaldības izpilddirektors, kas pašvaldības nolikumā noteiktajā kārtībā ir atbildīgs par pašvaldības iestāžu un uzņēmumu darbu. Autori secina, ka tiek izveidots jauns institūts – pašvaldības izpilddirektors, tiek izslēgtas valdes, kurās strādāja deputāti, tomēr par izpildvaras vadītāju kļūst, ņemot vērā tiesību un pienākumu apjomu pašvaldības domes priekšsēdētājs, jo viņam tiek piešķirtas visaptverošas pilnvaras arī visas pašvaldības vadīšanā izpildvaras kontekstā, vienlaicīgi esot arī domes vadītājam ar attiecīgu pilnvarojumu.

Autori secina, ka, neskatoties uz ļoti nopietnām un plašām diskusijām par izpildvaras un lēmējvaras jēdzienu definēšanu un nodalīšanu pašvaldības ietvaros, kas izpaudās pat divu pilnīgi jaunu likumprojektu izstrādē un iesniegšanā Saeimā, tika pieņemtas normas, kas minimāli bija nepieciešamas, lai varētu darboties *Administratīvā procesa likums* (turpmāk – *APL*). Jāatzīst, ka grozījumi ieviesa administrācijas jēdzienu, tieša gan tas aizvietoja iepriekš domes darbinieku jēdzienu un iestādes, kā rezultātā būtisku izmaiņu vai novitāšu nebija. Ievēribu tomēr pelna Saeimas Juridiskā biroja priekšlikums, kas bija vērst uz vienotas hierarhiski sakārtotas valsts pārvaldes izveidi administratīvā procesa ietvaros.

2013. gadā likums *Par pašvaldībām* tika grozīts, aizliedzot deputātiem veikt noteikta rakstura darbus, taču tas neskāra administratīvo procesu. Izmaiņas tika pamatotas ar nepieciešamību nodalīt lēmējvaru no izpildvaras. Autori uzskata, ka šīm izmaiņām nebija sistēmisks raksturs, jo jomu, kuru tās skāra, regulē cits likums, proti, likums *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā*.

2. Pašvaldība kā valsts pārvaldes sastāvdaļa

Latvijas Republikas *Satversmes* (turpmāk – *Satversme*) 1. pants nosaka, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Tās 2. pants paredz, ka Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Saskaņā ar *Satversmes* 6. un 8. pantu Saeimu ievēlē vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās Latvijas pilsoņi, kuri vēlēšanu dienā ir sasnieguši astoņpadsmit gadu vecumu, bet saskaņā ar 101. panta otro daļu pašvaldības ievēlē pilntiesīgi Latvijas pilsoņi un Eiropas Savienības pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā (Saeima, 1922). *Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums* paredz, ka republikas pilsētas domi un novada domi (turpmāk – dome) ievēlē vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās (Saeima, 1994). Saskaņā ar likumu *Par pašvaldībām* 3. pantu vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes – un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, kā arī šajā likumā paredzētajā kārtībā Ministru kabineta doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses. Šī likuma 5. panta pirmā daļa paredz, ka pašvaldības savas kompetences un likuma ietvaros darbojas patstāvīgi, bet trešā daļa – deleģēto valsts pārvaldes funkciju un pārvaldes uzdevumu izpildē pašvaldība pārstāv Latvijas Republiku un ir Ministru kabineta padotībā (Saeima, 1994).

Valsts pārvaldes iekārtas likuma (turpmāk – *VPIL*) 1. pants pašvaldību atzīst par atvasinātu publisku personu, kam ar likumu piešķirta sava autonoma kompetence, kas ietver arī sava budžeta veidošanu un apstiprināšanu, tai var būt sava manta (Saeima, 2002). *VPIL* mērķis ir nodrošināt demokrātisku, tiesisku, efektīvu, atklātu un sabiedrībai pieejamu valsts pārvaldi. Tā 3. panta trešā daļa nosaka, ka valsts pārvaldes principi un citi šā likuma noteikumi attiecināmi arī uz iestādēm, kuras nav padotas Ministru kabinetam. Saskaņā ar *VPIL* 10. panta trešo daļu valsts pārvalde darbojas sabiedrības interesēs, pie kā pieder arī samērīga privātpersonu tiesību un tiesisko interešu ievērošana. Saskaņā ar *VPIL* 1. panta otro punktu un 8. panta ceturto daļu pašvaldība ir atzīstama par atvasinātu publisku personu un, pildot valsts pārvaldes funkcijas, kas ar likumu nodotas tās autonomā kompetencē, atrodas Ministru kabineta pārraudzībā. (Saeima, 2002)

2004. gada 1. februārī spēkā stājās *APL*, kura pamatmērķis ir nodrošināt demokrātiskas, tiesiskas valsts pamatprincipu, it sevišķi cilvēktiesību, ievērošanu konkrētās publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un privātpersonu; pakļaut neatkarīgas, objektīvas un kompetentas tiesu varas kontrolei izpildvaras darbības, kuras attiecas uz konkrētām publiski tiesiskajām attiecībām starp valsti un privātpersonu; nodrošināt tiesību normu tiesisku, precīzu un efektīvu piemērošanu publiski tiesiskajās attiecībās. Administratīvajā procesā piemēro šī likuma 4. panta pirmajā daļā minētos vispārējos tiesību principus, kā arī saskaņā ar šī panta otro daļu – neminētus vispārējos tiesību principus, kuri atklāti, atvasināti vai attīstīti iestāžu praksē vai tiesu judikatūrā, kā arī tiesību zinātnē (Saeima, 2004). Savukārt likuma *Par pašvaldībām* 3. pants nosaka, ka vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes – un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumos noteikto funkciju, kā arī šajā likumā paredzētajā kārtībā Ministru kabineta doto uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses. (Saeima, 1994)

Analizējot varas dalīšanu un izpildvaras lomu, tiek pieminēta leģitīmācijas ķēde “vēlētājs–parlaments–valdība–pārvalde” un norādīts, ka pastarpināto pārvaldi veido atvasinātas publisko tiesību juridiskās personas un to izveidotas iestādes. Tiek uzsvērts, ka atvasinātai publisko tiesību juridiskajai personai ir lēmējorgāns – parasti koleģiāla institūcija (Pleps, 2014, 351, 352). Šajā gadījumā tomēr netiek vērtēts apstāklis, ka saskaņā ar *Satversmi* pilsoņi vēl gan parlamentu, gan atvasinātas publiskas personas koleģiālu lēmēj institūciju – pašvaldības domi. Kā rezultātā pašvaldības domei ir tieša leģitīmācija no vēlētāju puses un tās kompetence tiek noteikta saskaņā ar likumu *Par pašvaldībām*. Pašvaldības domes demokrātiski leģitīmo raksturu, saskaņā ar tiesību zinātnieka *Dr.iur.h.c.* E. Levita viedokli, nosaka tas apstāklis, ka pašvaldības teritorijā dzīvojošie iedzīvotāji ievēlē savu politiskās pārstāvības orgānu. Šī leģitīmācija ir ierobežota teritoriāli, jo tā saņemta tikai no pašvaldības teritorijā dzīvojošiem, un strukturāli, jo katrs vēlētājs ir arī nacionālā līmeņa vēlētājs. Pašvaldības dome ir demokrātiskās vēlēšanās tieši leģitīmētas valsts pārvaldes institūcija. Pašvaldības iedzīvotājs, piedaloties politiskā procesā, it sevišķi vēlēšanās, var ietekmēt attiecīgās pašvaldības saistošos noteikumus (Levits, 2002). Prof. *dr.iur.* J. Načiščionis, klasificējot administratīvo tiesību normas izdevēj institūciju aspektā, vietējās pašvaldības dēvē par vietējās likumdošanas institūcijām, jo tās ir tiesīgas izdot saistošos noteikumus, kuru izpildes nodrošināšanu uzdod dotās pašvaldības izpildinstitūcijai (Načiščionis, 2009, 99). Arī citi tiesību pētnieki norāda, ka vietējās pašpārvaldes demokrātiskā leģitīmācija nozīmē, ka attiecīgās pārvaldes institūcijas galveno institūciju (orgānu) ievēl attiecīgajā teritorijā dzīvojošie balsstiesīgie iedzīvotāji. (Briede, 2016, 149)

Saskaņā ar *Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma* 15. pantu pašvaldību domes deputātu kandidātu sarakstus novados, kuros iedzīvotāju skaits vēlēšanu izsludināšanas dienā ir lielāks par 5000, un republikas pilsētās var iesniegt reģistrēta politiskā partija, reģistrētu politisko partiju reģistrēta apvienība vai divas vai vairākas reģistrētas politiskās partijas, kuras nav apvienojušās reģistrētā politisko partiju apvienībā. Novados, kuros iedzīvotāju skaits vēlēšanu izsludināšanas dienā ir

mazāks par 5000, novada domes deputātu kandidātu sarakstus var iesniegt arī vēlētāju apvienības, ko veido tās personas, kuras ir parakstījušas attiecīgo kandidātu sarakstu, kā arī šajā kandidātu sarakstā pieteiktās personas. (Saeima, 1994)

Satversmes tiesa 2015. gada 5. februārī lietā Nr. 2014-03-01 atzina, ka republikas *Pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likuma* 15. panta pirmo daļu, ciktāl tā nepieļauj vēlētāju apvienībām iesniegt kandidātu sarakstus novados, kuru iedzīvotāju skaits ir lielāks par 5000, un republikas pilsētās, par atbilstošu *Satversmes* 91. panta pirmajam teikumam un 101. panta pirmajam teikumam. Politisko partiju sistēmas stiprināšana ir vērsta uz demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzību un var tikt atzīta par legītimu mērķi atšķirīgas attieksmes noteikšanai. Jebkura pārstāvības orgāna – parlamenta vai pašvaldības domes – izveidošana ir iespējama, ja vēlētājiem ir iespējas izvēlēties, kuram no pieteiktajiem kandidātu sarakstiem viņi atdos savu balsi. No minētā izriet, ka ar apstrīdēto normu noteiktā atšķirīgā attieksme ir vērsta uz politisko partiju sistēmas stiprināšanu, vienlaikus nodrošinot pašvaldības domes kā pārstāvības orgāna izveidi arī mazajos novados. Proti, likumdevēja noteiktās atšķirīgās attieksmes legītimais mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība. Politiskās partijas ir nozīmīgs demokrātiskas valsts elements. Politiskā partija ir personu apvienība, kurai ir noteikta ideoloģija un kuras galvenais mērķis ir iegūt politisko varu, lai valstī to īstenotu atbilstoši partijas programmā ietvertajiem mērķiem un principiem (skat. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija spriedumu lietā Nr. 2012-16-01).

Autori uzskata, ka minēto apsvērumu dēļ pašvaldība kā valsts pārvaldes sastāvdaļa ir uzlūkojams ne tikai kā deleģēto funkciju īstenotājs pārvaldes ietvaros vai autonomu funkciju veicējs, bet pašvaldības visdziļākā būtība slēpjas iedzīvotāju spējā par to balsot un ievēlēt sev tīkamos kandidātus. Tas dod dinamismu un attīstību demokrātijai, jo politiķi un izpildvara ir spiesti ne tikai domāt par uzraudzību valsts pārvaldes ietvaros, bet par iedzīvotāju interesēm. Ja pašvaldības tiktu ieceltas un uzlūkotas kā tiešās pārvaldes iestādes, tad iedzīvotāju ieinteresība jautājumu lemšanā mazinātos, un tas nozīmētu, ka ietekmes veidi varētu tikt meklēti ārpus tiesiskā ietvara. Lai uzlabotu un efektīvizētu pašvaldības darbu, būtu jāvērtē, kurai struktūrai piemīt raksturīgas funkcijas un vai, veicot papildus funkcijas, piemēram, domei, izdodot individuāli adresētus administratīvos aktus, tiek ievēroti tie principi, kas nostiprināti *VPIL* un *APL*.

2003. gadā publicētajā *Pašvaldības likuma* koncepcijā, kur, vērtējot pašvaldības, vērtējot pašvaldības institucionālo sistēmu, tiek piedāvāta pašvaldību lēmējorgāna (Domes) un izpildorgāna (administrācijas) kompetenču nošķiršana. Kā uzsvēra E. Levits: “Koncepcijas jēga un uzdevums ir, ņemot vērā iepriekš minēto, likt priekšā konceptuālu ietvaru jaunam *Pašvaldību likumam*, kurā precīzāk atspoguļotos mūsdienīgi priekšstati par valsts pārvaldi, par pašvaldību vietu un uzdevumiem *Satversmes* noteiktajā demokrātiskas, tiesiskas valsts iekārtā un kurš iekļautos *Valsts pārvaldes iekārtas likuma* un *Administratīvā procesa likuma* iezīmētajā valsts pārvaldes iekārtas sistēmā” (Levits, 2003). Savukārt *Dr.iur.* A. Stuckas promocijas darbā “Latvijas pašvaldību sistēmas pilnveidošanas aktuālie valststiesību jautājumi” uzsvērts, ka nepietiekami nošķirta pašvaldību lēmējvara un izpildvara taču nedodot konkrētus priekšlikumus tiesību aktu grozījumos, norādot vien, ka spēkā esošais likums *Par pašvaldībām* ir novecojis. (Stucka, 2012)

2013. gada 8. februārī ekspertu darba grupa, ko izveidoja Valsts prezidents A. Bērziņš un kuras uzdevums bija sniegt priekšlikumus Latvijas publiskās varas pilnveidošanai valsts un vietējā līmenī, sniedza ziņojumu un ierosināja, ka pašvaldībām vajadzētu pilnveidot administratīvo procesu, varbūt atbrīvojot domi no administratīvo aktu izdošanas un izveidojot institūciju, kur tiek apstrīdēti pašvaldību iestāžu izdotie administratīvie akti. Eksperti atzīst, ka likums nenošķir pašvaldības domi kā lēmējvaru no izpildvaras, dome bieži rīkojas kā iestāde administratīvā procesa ietvaros (Bāra u.c. 2013, 10). Autori secina, ka diemžēl šiem ekspertu secinājumiem ir vispārējs raksturs bez dziļākas analīzes un vairāk tie vērsti uz to, lai noteiktu, ko deputāti nedrīkst darīt no interešu konflikta viedokļa. Eksperti nav vērtējuši

apstākli, ka ir vispārējie administratīvie akti, kas var būt arī saistoši noteikumi, un administratīvie akti, kas vērsti uz individuāli noteiktu personu vai personām. Minēto apsvērumu dēļ autori uzskata, ka nepieciešams vērtēt pašvaldības domes darbību administratīvā procesa ietvaros.

3. Aktuālās problēmas pašvaldības domei administratīvā procesa ietvaros

2017. gada 26. oktobrī tika grozīts *Azartspēļu un izložu likums*, papildinot 42. pantu ar devīto daļu sekojošā redakcijā: “Ja pašvaldības dome azartspēļu organizētājam ir atteikusi šajā pantā minētās pašvaldības atļaujas izsniegšanu, bet azartspēļu organizētājs pašvaldības domes lēmumu ir pārsūdzējis un likumīgā spēkā stājies tiesas nolēmums, ar kuru uzdots atļauju izsniegt un pašvaldībai vairs nav jāizdara lietderības apsvērumi, pašvaldība azartspēļu organizētājam izdod attiecīgo pašvaldības atļauju” (Saeima, 2017).

Autori uzsver, ka problēma izriet no *APL* 254. panta, kas nosaka, ja pieteikumu par administratīvā akta izdošanu tiesa atzīst par pamatotu, tā uzdod iestādei izdot attiecīgu administratīvo aktu, paredzot otrajā daļā, ka tiesa spriedumā nosaka administratīvā akta saturu un izdošanas termiņu, ja iestādei vairs nav jāizdara lietderības apsvērumi, bet trešajā daļā – ja iestādei vēl ir jāizdara lietderības apsvērumi, tiesa spriedumā nosaka, ka iestādei noteiktā termiņā jāizdod administratīvais akts. Izdodot administratīvo aktu, iestādei ir obligāti spriedumā konstatētie fakti un to juridiskais vērtējums. Minētā situācija izveidojās, jo Rīgas domes deputāti atteicās balsot par sprieduma izpildi, kas paredzēja izsniegt pozitīvu administratīvo aktu vienam komersantam – azartspēļu organizētājam. *Azartspēļu un izložu likuma* 42. panta trešā daļa nepārprotami nosaka, ja azartspēles paredzēts rīkot vietā, uz kuru nav attiecināmi šā likuma 41. panta otrajā daļā noteiktie ierobežojumi, par atļauju organizēt azartspēles katrā konkrētajā gadījumā lemj pašvaldības dome, izvērtējot to, vai azartspēļu organizēšana konkrētajā vietā nerada būtisku valsts un attiecīgās administratīvās teritorijas iedzīvotāju interešu aizskārumu. Ņemot vērā to, ka šajā gadījumā domei kā iestādei, kas izdeva negatīvu administratīvo aktu vajadzēja to izdot, deputātiem par to bija jānobalso sēdē, pirmkārt, lai to iekļautu darba kārtībā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas (turpmāk – AT) Senāts lietā SKA-95/2010 vērtēja politiskā lēmuma atšķirības no administratīvā akta un motīvu daļā norādīja, ka politiskais lēmums no administratīvā akta nošķirams pēc pieņemšanas procedūras (to parasti pieņem demokrātiskā procedūrā balsojot; tam nedod norādījumus attiecībā uz lēmuma saturu un neprasa izpaust pamatojumu attiecīgam balsojumam), pieņemšanas institūcijas (tai piemīt demokrātiski leģitīmais raksturs, kas nepiemīt valsts pārvaldes iestādēm) un lēmuma būtības (politiskā lēmuma būtība ir tieši atkarīga no pieņēmēja politiskās gribas un uzticības, kas ir subjektīvi jēdzieni un kā tādi nav reglamentēti tiesību normās). Politiska lēmuma pieņemšana ir tieši atkarīga no deputātu vairākuma iekšējās pārliecības, politiskās gribas un uzticības, kas ir subjektīvi jēdzieni un kā tādi nav reglamentēti tiesību normās. Tiesa nevar izvērtēt, vai deputāti pareizi balsoja “par” vai “pret”, kā arī tiesa nevar likt deputātiem balsot “par” vai “pret”. AT Senāts citā lietā norādīja, ka politisks lēmums ir tāds lēmums, kuru tiesību normās noteiktās kompetences ietvaros pieņem iestāde un kuru nav nepieciešams pamatot ar juridiskiem apsvērumiem, to pieņem, balstoties vienīgi uz subjektīviem, politiskiem apsvērumiem. Lai politisku lēmumu nošķirtu no administratīvā akta, izšķiroša nozīme ir tam, vai no tiesiskā regulējuma izriet prasība lēmumu pamatot (lēmuma saturu ierobežo tiesību normās noteikti juridiski kritēriji). Turklāt nav nozīmes tam, vai lēmums tiek pieņemts vienpersoniski vai koleģiāli (balsojot) (SKA-767/2017).

AT senatore *Dr.iur.* J. Briede un *Dr.iur.* E. Danovskis, analizējot minēto problēmu, norādīja, ka pieņemšanas procedūra un institūcijas, kas lēmumu pieņem, demokrātiski leģitīmais raksturs nav izšķiroši, jo politisku lēmumu var pieņemt vienpersoniski, savukārt arī administratīvo aktu var izdot balsojot. Problēma pārbaudīt balsojot pieņemtu lēmumu administratīvu aktu tiesiskumu ir tikai šķietama, jo šo

lēmumu tiesiskuma vērtējumā juridiska nozīme ir tikai lēmuma rezolutīvajai daļai (balsojuma summai) un objektīvi pārbaudāmam lēmuma pamatojumam. Balsojot pieņemtu administratīvu aktu pamatojums var tikt sagatavots gan pirms lēmuma pieņemšanas, piemēram, pašvaldību dome balso par konkrētu lēmuma projektu, kurā ietverts izsmeltošs pamatojums, gan pēc lēmuma pieņemšanas. Institūcijai, kas lēmumu pieņem, var būt demokrātiski leģitīms raksturs, taču jāņem vērā, ka arī demokrātiski leģitimētas institūcijas izdod administratīvus aktus, piemēram, pašvaldības dome, MK. Tādēļ vienīgais politiska lēmuma un administratīva akta nošķiršanas kritērijs ir fakts, ka no tiesiskā regulējuma neizriet prasība, šādu lēmumu pieņemot, izdarīt lietderības apsvērumus un to pamatot. (Briede un Danovskis, 2015)

Autori uzskata, ka šis viedoklis neņem vērā vairākus sekojošus apstākļus, kas ir ļoti svarīgi un kas izceļ tieši pašvaldības duālo situāciju, vienlaicīgi esot vietējai lēmējvarai un izpildvarai. Piemēram, vācu tiesību zinātnieki norāda, ka administratīvā akta svarīgums pilsonim ir atrodams tiesiskās drošības, kā arī tiesību un tiesiskās pašlavības sfērās. Ar administratīvo aktu tiek noslēgta uz pilsoni vērsta pārvaldes darbība. Administratīvais akts konkretizē likumā tikai abstrakti vispārēji regulētās tiesiskās attiecības starp pilsoni un pārvaldi, un administratīvais akts pilsonim paver tiesiskas aizsardzības iespējas, tādas kā apstrīdēšana, atcelšana vai pienākumu uzlikšanas process (Vildbergs u.c., 2004, 192). Kā norāda profesors E. Meļķis, likuma teksts ir tā satura ārēji redzamais ietvars. No tā, cik adekvāti likumdevējam izdodas ietvert vārdos savu gribu, mērķi un visu to, ko varam nosaukt par *ratio legis*, ir atkarīgs arī no likuma piemērotāja iespējas reproducēt normu teksta saturu, lai atbilstoši tā mērķim realizētu to dzīvē (Meļķis, 2014, 192). Vienīgi normas piemērotāja apzinātas, mērķtiecīgas un likumīgas darbības rezultātā tiesību norma kļūst par realitāti. Taču ne jau piemērošana ir tas juridiski nozīmīgais faktors, kas rada tiesisko rezultātu. Ar jēdzienu "piemērošana" apzīmē visas tās metodiskās un procesuālās darbības, kas ir saistītas ar juridiski nozīmīga lēmuma pieņemšanu individuālā gadījumā, pamatojoties uz spēkā esošo normatīvo regulējumu. Tieši šis lēmums – individuālais tiesību piemērošanas akts – rada tiesiskas sekas, tas ir, rada, groza vai atceļ regulējamo sabiedrisko attiecību. (Meļķis, 2014, 176)

Likuma *Par pilsētas domes, rajona padomes un pagasta padomes deputāta statusu* 5. pants nosaka deputāta tiesības iesniegt lēmumu un citu dokumentu projektus, kā arī priekšlikumus par grozījumiem tajos; piedalīties debatēs, uzdot jautājumus, sniegt uzziņas; iesniegt priekšlikumus par balsošanas veidu; pēc balsošanas izteikties par balsošanas motīviem (Saeima, 1994). Autori pasvīturo, ka tas nozīmē, ka likumdevējs norādījis uz deputāta tiesībām būt aktīvam un atbilstoši iedzīvotāju interesēm ietekmēt pieņemamos lēmumus.

Profesors *Dr.iur.* J. Načiščionis starp patstāvīgiem administratīvo tiesību principiem min ticību – principu, kura būtība ir tā, ka administratīvās iestādes godīgi pieņem lēmumus, lai indivīda ticība un pašlavība likumībai un taisnīgumam netiktu zaudēta. Būtība ir tā, ka administratīvā iestāde saglabā savu autoritāti. (Načiščionis, 2009, 76)

Kā norāda prof. *Dr.iur.* Glens Staševskis (*Glen Staszewski*) no Mičiganas Štata universitātes, vērtējot politikas ietekmi uz izpildvaru, ir duāla problēma: vairākuma dominante nav patiesais konstitucionālās demokrātijas nolūks, un savukārt politiskā kontrole nav uzticams rīks, lai nodrošinātu vairākuma gribu. Prof. G. Staševskis uzsver, ka zinātnieku piedāvājums administratīvo tiesību politiskās kontroles teorijai ir balstīts uz nepārliciešām koncepcijām un apšaubāmiem empīriskiem pieņēmumiem, kā arī brīdina par politiskās komponentes palielināšanu izpildvaras lēmumu pieņemšanā. Lieliska alternatīva tam esot konsultatīvā demokrātijā (*deliberative democracy*) (Staševskis, 2012). Lai gan pētījums veikts par prezidentālas valsts politisko sistēmu, taču autori atzīmē, ka kopējie secinājumi ir vispārīgi un attiecināmi arī citos apstākļos. Fordhamas Juridiskās skolas prof. Nestors Davidsons (*Nestor M. Davidson*) norāda uz vietējās administrācijas trijām dimensijām: vertikālo, horizontālo un iekšējo. Tieši vērtējot iekšējo dimensiju, viņš atzīmē, uz varas dalīšanas starp lēmējvaru un izpildvaru principu ASV

pašvaldības līmenī, kas var būt piemērota maz, atšķirīgi vai nemaz, kas balstās uz administratīvo struktūru plašo variāciju. (Davidsons, 2017)

Arī Latvijas tiesību zinātnieki prof. *Dr.iur.* J. Načiščionis un *Dr.iur.* U. Skrastiņa norāda uz nepieciešamību palielināt vietējo pašvaldību lomu, vienlaicīgi pieminot 2013. gada likuma *Par pašvaldībām* grozījumus, ierobežojot deputātu iespējas strādāt administrācijā un uzsverot izpildvaras nozīmīgo lomu valsts attīstībā. (Načiščionis, Skrastiņa, 2013)

Pašvaldības saskaņā ar likumu *Par pašvaldībām* 47. panta pirmo daļu administratīvos aktus var pieņemt dome, ja likums neparedz citu kārtību. Šī likuma 37. panta sestā daļa nosaka, ja domes sēdē tiek pieņemts administratīvais akts, lēmums un balsojums par to tiek norādīts protokolā un protokolam pievieno administratīvo aktu, kurš sagatavots atbilstoši *Administratīvā procesa likuma* noteikumiem.

Autori uzsver, ka nav pamata ignorēt to, ka domē deputāti ir individuālas personas, kuras pieņem lēmumus patstāvīgi, balsojot par, pret vai arī atturas, uz ko norāda sekojoši apsvērumi un veiktie *Azartspēļu un izložu likuma* grozījumi. Rezultāts ir saprotams, ja domes deputāti atbalsta sagatavoto administratīvā akta projektu, tomēr nav skaidra situācija no tiesisko seku viedokļa, ja deputāti neatbalsta sagatavoto akta projektu. Ja tika sagatavots un neatbalstīts pozitīva administratīvā akta projekts, vai šajā situācijā ir uzskatāms, ka ir izdots negatīvs administratīvais akts, raugoties no *APL* 67. panta, kas nosaka administratīvā akta formu un sastāvdaļas. *APL* 67. panta otrā daļas 6. punkts nosaka, ka administratīvajam aktam jāsaturo pamatojums, it sevišķi ietverot lietderības apsvērumus. Deputātiem var būt pilnīgi atšķirīga motivācija, neatbalstot piedāvāto projektu, un apšaubāms, ka viņi varētu vienoties sēdes laikā par rakstveida formā sagatavotu akta projektu ar citu pamatojumu, ko pēc nobalsošanas varētu izsniegt adresātam, taču negatīvais balsojums jau būs reālas sekas.

Autoru ieskatā nepieciešams aplūkot arī lēmumu pieņēmēju jeb piemērotāju saturu. Šeit galvenais jautājums ir kompetence, ja kopumā valsts pārvaldē tiek pielīgti darbinieki atbilstoši izglītībai, pieredzei un citām spējām, kas ļautu profesionāli veikt dienesta (darba) pienākumus. Autori uzsver, ka pašvaldības domes autoritāte tiek pārbaudīta vēlēšanās, kurā tiek ievēlēti domes deputāti. Vēlēšanu rezultātā par domes deputātiem kļuvušie kandidāti var teikt ir nokārtojuši politiskās atbilstības un piemērotības pārbaudi, taču tas nenozīmē, ka šīs personas ir speciālisti tiesību aktu izstrādē un tulkošanā. Ja pieņemam, ka deputāti bez ierunām balso par jau iepriekš sagatavotajiem administratīvo aktu projektiem, neizprotot to būtību, tad nevar teikt, ka tā ir apzināta un mērķtiecīga piemērotāja darbība, kuras rezultātā tiesību norma kļūst par realitāti, kā to norāda E. Meļķīsis (Meļķīsis, 176).

Autori atzīmē, ka kompetences politisko komponenti veido arī veids, kā tiek atlasīti domes deputātu kandidāti, proti, ar partiju starpniecību. Te loģisks ir jautājums, kas šajā balsojumā ir galvenais noteicošais apstāklis – tiesību principi un likums, iedzīvotāju intereses, vēlme izpatikt vairākumam jeb konkrētai vēlētajū grupai, partijas intereses un disciplīna. Nevar noliegt visu šo apstākļu esību, ņemot vērā esošo vēlēšanu sistēmu, tomēr svarīgi nodalīt tos, kas vairo indivīda ticību un paļāvību likumībai un taisnīgumam. Būtībā administratīvai iestādei jārikojas tā, lai saglabātu savu autoritāti. Te vietā ir jautājums par vairākuma varu, proti, vai administratīvā procesa tiesiskai norisei ir nepieciešams vairākums jeb ir pietiekami skaidri aprakstīta procedūra. Ja procesa likumīgai un taisnīgai norisei ir nepieciešama vairākuma vara, tad ir pamatoti secināt, ka gadījumā, ja vairākumu veido citi cilvēki, tad var iegūt citas tiesiskas sekas jeb “balsojuma summu”, kas nozīmē, ka ir pamats šaubām par lēmuma pieņēmēja objektivitāti.

Autoruprāt, grozot *Azartspēļu un izložu likumu*, ir atrisināta vienas nozares problēma, izdodot individuāli adresētus administratīvos aktus, tomēr šādai pieejai nav sistēmisks raksturs, jo pašvaldības domes kompetence kopumā nav mainīta un analogiska situācija var rasties kādā citā politiski jūtīgā jomā. Minēto apsvērumu dēļ autori uzskata, ka ir pamats ierosināt individuāli adresēto administratīvo aktu

pieņemšanu izslēgt no pašvaldības domes kompetences un tie ir jāpieņem profesionāļiem – attiecīgās jomas un tiesību jomas lietpratējiem.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Risinot jautājumu par varas dališanu pašvaldībā, problēma pamatā tiek uzlūkota un vērtēta no institucionālā un pakļautības viedokļa, netiek ņemti vērā pašvaldību tiesiskās sistēmas izveides vēsturiskie aspekti. Lai piemērotu likumu, ir nepieciešama apzināta rīcība, un tā var būt, tikai atbilstoši uztverot informāciju, kompetenti to izvērtējot un esot spējai pieņemt atbilstošu lēmumu.
2. Pašvaldība sevī ietver vietējās likumdošanas institūcijas funkcijas, kas ir leģitimēta no tās teritorijā dzīvojošo vēlētāju puses, un valsts pārvaldes atvasināta publisko tiesību funkcijas. Šī leģitimācija kopumā attīsta demokrātiju un valsts pārvaldi. Pamatā deputāti ir ievēlēti no partiju sarakstiem. Domes deputāts ir tiesību normu piemērotājs, un tas ir jādara apzināti un mērķtiecīgi, ievērojot visus tiesību principus. Nav pamata pieprasīt, lai deputāts bez ierunām balsotu par jebkuru piedāvātu lēmuma projektu.
3. Pieņemot lēmumu, domes deputāti to veic atbilstoši savam priekšstatam par iedzīvotāju interesēm, izpratni par tiesību normām, solījumiem vēlētājiem un pārliecību, kā rezultātā individuāli adresētu administratīvo aktu izdošana nav raksturīga un būtu izslēdzama no pārstāvniecības orgāna funkcijām, un nododama pašvaldības administrācijas pārziņā.
4. Grozīt likumu *Par pašvaldībām*, izslēdzot no tā 37. panta sesto daļu, 41. panta pirmās daļas 3. punktā iekavās ietverto tekstu un 47. panta pirmo un otro daļu.

References

- Apsītis, R., Blūzma, V., Jundzis, T. (2000). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Fonds Latvijas Vēsture
- Bāra, D., Kalniņš, V., Pleps, J., Vilka, I. (2013). Ekspertu grupas pārvaldības pilnveidei priekšlikumi 08.02.2013. Pieejams: http://blogi.lv/tzpi/files/2016/12/EGPP_IESTADES.pdf
- Briede, J., Danovskis, E. (2015). Politiska lēmuma nozīme administratīvajās tiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 31, 11.08.2015.
- Briede, J., Danovskis, E., Kovaļevska, A. (2016). *Administratīvās tiesības: mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra
- Davidson, N. M. (2016). *Localist Administrative Law*. Yale LJ, 126, 564. Eiropas Komisijas ziņojums par Latviju, 2017. gads. Eiropas Komisija (Briselē, 22.02.2017.)
- FM viedoklis (2017). Vēstule 17.10.2017. Nr. 28-02/7380 par azartspēlēm (nav publiski pieejams)
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. Saeima, 10.06.2010. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 101 (4293), 29.06.2010. Stājas spēkā 10.06.2010.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam, Saeima, 20.12.2012. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6 (4812), 09.01.2013. Stājas spēkā: 20.12.2012.
- Levits E. Pašvaldību likuma koncepcija. 2003. Pieejams: <http://www.public.law.lv/ptilevicpasvaldiba.html>
- Likums "Latvijas Republikas Satversme". Pieņemts 15.02.1922. Stājas spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājas spēkā 14.06.2016.
- Likums "Par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību", Augstākā Padome. Pieņemts: 10.06.1992. Stājas spēkā: 30.06.1992. *Ziņotājs*, Nr. 26, 25.06.1992.; *Diena*, Nr. 117, 30.06.1992. Zaudējis spēku 09.06.1994.
- Likums "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā". Pieņemts: 25.04.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69 (2644), 09.05.2002.; *Ziņotājs*, Nr. 11, 13.06.2002.
- Likums "Par pagasta pašvaldību". Pieņemts: 24.04.1991. Stājas spēkā: 24.04.1991. Zaudē spēku: 09.06.1994. *Ziņotājs*, Nr. 25/26, 04.07.1991.
- Likums "Par pašvaldībām". Pieņemts: 19.05.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61 (192), 24.05.1994.; *Ziņotājs*, Nr. 11, 16.06.1994.
- Likums "Par pilsētas pašvaldību". Pieņemts: 24.04.1991. *Ziņotājs*, Nr. 25/26, 04.07.1991. Zaudējis spēku: 09.06.1994.
- Likums "Par pilsētas domes, rajona padomes un pagasta padomes deputāta statusu" Pieņemts: 17.03.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39 (170), 30.03.1994.; *Ziņotājs*, Nr. 8, 28.04.1994.

Likums "Par rajona pašvaldībām" Pieņemts: 05.02.1992. *Ziņotājs*, Nr. 8/9, 27.02.1992.; *Diena*, Nr. 42, 06.03.1992. Zaudējis spēku 09.06.1994.

Likums "Republikas pilsētas domes un novada domes vēlēšanu likums" Saeima. Pieņemts: 13.01.1994. Stājas spēkā: 25.01.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 10 (141), 25.01.1994.; *Ziņotājs*, Nr. 3, 10.02.1994.

Likums "Valsts pārvaldes iekārtas likums" Saeima 06.06.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (2669), 21.06.2002.; *Ziņotājs*, Nr. 14, 25.07.2002.

Meļķis, E. (2014). *Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti: rakstu krājums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra

Načisčionis, J. (2009). *Administratīvās tiesības*. Rīga: Biznesa augstskola Turība

Načisčionis J., Skrastiņa U. (2013). Executive Branch Reforms in the Republic of Latvia. *US – China law Review*, pp. 337–360, Vol. 10

Pleps, J., Patars, E., Plakane, I. (2014). *Konstitucionālās tiesības: papildināts un pārstrādāts izdevums*. Rīga: Latvijas Vēstnesis

Pūķis, M. (2010). *Pašu valdība: Latvijas pašvaldību pieredze, idejas un nākotnes redzējums*. Rīga: Latvijas Pašvaldību savienība

Staszewski, G. (2012). Political Reasons, Deliberative Democracy, and Administrative Law. *Iowa Law Review*, Vol. 97, No. 3

Stucka, A. (2012). *Latvijas pašvaldību sistēmas pilnveidošanas aktuālie valststiesību jautājumi*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte

Vanags, E., Vilka, I. (2005). *Pašvaldī bu darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds

Vildbergs H. J., Messeršmits K., Niedre L. (2004). *Pilsonis tiesiskā valstī. Vācu konstitucionālo un administratīvo tiesību pamati*. Rīga: Latvijas Universitāte

Radzevičs, J. (2016). Rīga Latvijas pašvaldību sistēmā. *DU 11. starptautiskā sociālo zinātņu konference*

Satversmes tiesas spriedums 05.02.2015. lietā Nr. 2014-03-01

Pa akmeņainu ceļu uz jauno likumu par pašvaldībām. Intervija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148 (2913), 23.10.2003.

Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokols 03.06.2003., Nr. 32 (32. paragrāfs)

PUBLISKO IEPIRKUMU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ PĒC VALSTS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS

DEVELOPMENT OF PUBLIC PROCUREMENT IN LATVIA AFTER THE RESTORATION OF THE STATE'S INDEPENDENCE

Una Skrastiņa, Dr.iur.,

Biznesa augstskola *Turība*, Ekonomikas un kultūras augstskola, *Latvija*

E-pasts: Una.Skrastina@gmail.com

Juris Radzevičs, Mg.iur.,

Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*

E-pasts: Juris.Radzevics@inbox.lv

Abstract

Public procurement plays an important economic, legal and political role, building trust of the public as well as helping to effectively manage public resources. It is also an instrument to positively influence entrepreneurship and ensure high-quality satisfaction of the needs of the state administration and the society. Since the restoration of the independence of the state a public procurement system has been established that determines the awarding of public contracts. The aim of the research is to use the descriptive, historical, comparative and dogmatic methods to analyse the most important events in the development of public procurement in Latvia after the restoration of the independence of the state and to make proposals to improve the existing public procurement system in Latvia. To achieve this objective, the study will evaluate the legal basis for the establishment of a public procurement system in Latvia after the restoration of independence, EU policy planning documents, legal scholars' opinions, comparing and analysing the most significant changes, summarizing the problematic aspects of certain issues, and preparing proposals for addressing the research problems.

Keywords: public procurement, innovation, the public interest

Ievads

Valsts pārvaldē viena no jomām, kas veido sabiedrības uzticību, kā arī palīdz efektīvi pārvaldīt un izmantot publiskos resursus, ir publiskie iepirkumi. Tiem ir svarīga ekonomiska, tiesiska un politiska nozīme, tāpat tas ir līdzeklis, kā pozitīvi ietekmēt uzņēmējdarbību un nodrošināt kvalitatīvu valsts pārvaldes un sabiedrības vajadzību apmierināšanu. Ar atbilstoša tiesiskā regulējuma un pareizas tā piemērošanas palīdzību iespējams efektīvāk un racionālāk izmantot valsts un pašvaldību budžeta līdzekļus, tāpēc līdz ar valsts neatkarības atjaunošanu tika atjaunota arī publisko iepirkumu sistēma, izstrādājot nepieciešamos normatīvos aktus. Finanšu ministrija (turpmāk – FM) ir atbildīga par valsts politikas veidošanu publisko iepirkumu jomā un sadarbībā ar tās pārraudzībā esošo iestādi “Iepirkumu uzraudzības birojs” (turpmāk – IUB) veic minētās politikas īstenošanu. Publisko iepirkumu politikas mērķis ir nodrošināt pasūtītāju un sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju līdzekļu izmantošanu, ievērojot tādus principus kā pārredzamība, efektivitāte, tirgus dalībnieku godīga konkurence un vienlīdzīga attieksme pret tiem, tādējādi samazinot iespējamās krāpšanas un korupcijas riskus. Izstrādājot normatīvo regulējumu publisko iepirkumu jomā, Latvijai kā Eiropas Savienības (turpmāk – ES)

dalībvalstij ir saistošas ES tiesību aktos noteiktās prasības, tādējādi panākot dalībvalstu tiesību normu saskaņošanu attiecībā uz publisko iepirkumu sistēmu. (FM, 2016)

Kā norāda Eiropas Komisija (turpmāk – EK), valsts pārvaldes iestādes iegādājas preces un pakalpojumus pilsoņu labā, un tas ir jādara iespējami efektīvākā veidā. Publiskais iepirkums sniedz iespējas arī uzņēmumiem, tādējādi veicinot privātā sektora ieguldījumus un kāpinot izaugsmi un darbvieta skaitu. Visbeidzot, publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme Eiropas strukturālo un investīciju fondu apgūšanā (EK, 2015, 7). Pētījuma mērķis ir ar deskriptīvo, vēsturisko, salīdzinošo, dogmatisko un analītisko metodi pētīt un analizēt nozīmīgākos notikumus publisko iepirkumu attīstībā Latvijas Republikā pēc valsts neatkarības atjaunošanas, salīdzinot un izvērtējot būtiskākās izmaiņas, akcentējot trūkumus un apkopojot problemātiskos aspektus atsevišķos jautājumos, kā arī sagatavojot priekšlikumus pētāmo problēmu risināšanai, lai pilnveidotu Latvijas Republikā pastāvošo publisko iepirkumu sistēmu, nolūkā uzlabot sabiedrības uzticību tai. Lai sasniegtu minēto mērķi, pētījumā tiks vērtēts publiskā iepirkuma sistēmas izveides tiesiskais pamats, tiesību zinātnieku viedokļi, EK paustās atziņas un politikas plānošanas dokumenti. Pētījuma rezultātā lasītāji varēs gūt priekšstatu par publisko iepirkumu attīstību Latvijas Republikā pēc valsts neatkarības atjaunošanas, kā arī redzēt nākotnē sagaidāmās iespējas un izaicinājumus šajā jomā.

1. Valsts iepirkumu normatīvais regulējums laika posmā no 1990. līdz 1996. gadam

1990. gada 4. maijā tika pieņemta Deklarācija “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” (Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padome, 1990). Tika atjaunoti Latvijas Republikas 1922. gada *Satversmes* vairāki panti, to skaitā pirmais, kurā teikts: “Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika” (LR Satversme, 1922, 1. pants). Kārtību, kas regulēja valsts pasūtījumus, sākotnēji noteica Ministru Padomes (turpmāk – MP) 1990. gada 26. novembra Pagaidnolikums Nr. 207 “Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām (valsts pasūtījumu) Latvijas Republikā” (turpmāk – Pagaidnolikums). Pagaidnolikums tika izstrādāts, lai pārejas periodā uz tirgus ekonomiku noteiktu kārtību, kādā tiek sagatavots, izvietots un pildīts valsts pasūtījums. Pieņemtā dokumenta mērķis bija nodrošināt republikas prioritārās vajadzības pēc produkcijas, darbiem un pakalpojumiem, kā arī eksportpiegādes reģioniem, kas garantēja Latvijas Republikā stratēģiski svarīgas produkcijas piegādi. Saskaņā ar Pagaidnolikumu valsts pasūtītāji bija republikas ministrijas un republikānisko pilsētu un rajonu izpildkomitejas. Jau samērā īsā laikā Pagaidnolikumu aizstāja “Nolikums par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām” (LR MP, 1991) (turpmāk – Nolikums), tas tika izstrādāts, pamatojoties uz 1927. gada likuma *Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām* regulējumu, un tāpēc nosacījumi bija līdzīgi.

Salīdzinot ar Pagaidnolikumu, Nolikuma regulējums bija ievērojami detalizētāks, bija noteikta kārtība iepirkuma veikšanai no sākuma līdz beigām, ieviešot vairākus iepirkuma veidus atbilstoši pasūtītāja vajadzībām, kā arī regulējot paziņošanu par iepirkumu, piedāvājumu iesniegšanu un vērtēšanu. Šāds regulējums jau bija ievērojams solis tuvāk tiesiskas valsts principiem, jo tas bija saistošs visām valsts institūcijām, no kā savukārt izriet tiesiskā drošība, kas sevī ietver noteiktības prasību, pašlēmību un likumu skaidrību. Tomēr autori Nolikumā saskata arī nepilnības, iespējamās korupcijas riskus, piemēram, tiem, kas organizēja konkursu, tātad valsts pasūtītājiem, bija tiesības, darbu vai piegāžu līgumu slēdzot, izvēlēties darbu vai piegāžu veicēju “pēc saviem ieskatiem”, neņemot vērā pieteiktās cenas. Savukārt pozitīvi vērtē to, ka konkursā iesniegtos piedāvājumus izvērtēja komisija trīs locekļu sastāvā, kurā noteikti bija jāiekļauj kādas neieinteresētās organizācijas pārstāvis, kā arī to, ka komisija, vērtējot piedāvājumu, varēja ņemt vērā ne vien pieteiktās zemākās cenas, bet arī uzņēmēju uzticamību, viņu agrāko izpildīto darbu un piegāžu kvalitāti, piedāvātās produkcijas īpašības, darbu izpildes

steidzamību, kā arī republikas tautas saimniecības intereses. Šajos gadījumos protokolā vai lēmumā bija jāuzrāda motīvi, kādēļ izraudzīts konkrētais piegādātājs vai uzņēmējs, un arī to autori vērtē pozitīvi, jo tā tika dokumentēts iepirkuma komisijas pieņemtā lēmuma pamatojums, radot iespējamu pārbaudīt arī tā tiesiskumu.

1994. gada 1. martā tika pieņemti MK noteikumi Nr. 60 "Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām" (turpmāk – Noteikumi Nr. 60), un Nolikums līdz ar to zaudēja spēku. Noteikumi Nr. 60 kā piedāvājumu izvēles un vērtēšanas kritēriju paredzēja gan viszemāko cenu, gan vispiemērotāko izpildītāju, kā arī turpināja noteikt, ka priekšroka darbu un piegāžu izpildei, ja nav būtiskas atšķirības kvalitātē un citos nosacījumos, tiek dota Latvijas Republikas uzņēmējiem, tāpat tika noteikta nepieciešamība ievākt ziņas par vietējām cenām, tā veicot tirgus izpēti. Pirmo reizi tika reglamentēts gadījums, kad konkursa komisija piedāvājumus vai tajos noteiktās cenas atzīst par nepieņemamiem – tas jāatzīmē konkursa protokolā, motivējot komisijas lēmumu, un to varētu uzskatīt par nepamatoti lēta piedāvājuma mūsdienu izpratnē priekštecī. Kā pasūtītāji Noteikumos Nr. 60 tika nosauktas Latvijas Republikas ministrijas un to padotībā esošās institūcijas, kas iegādājas darbus un piegādes valsts vajadzībām par valsts budžeta līdzekļiem. Autori secina, ka Noteikumos Nr. 60 nav būtisku atšķirību no Nolikuma, piedāvājumu izvēles tiesiskais regulējums gan kļuva nedaudz detalizētāks, nosaucot plašāk vērtēšanas iespējamus faktoros, paredzot veikt tirgus izpēti, joprojām dodot priekšroku vietējiem uzņēmējiem, ņemot vērā tautsaimniecības intereses, tomēr piedāvājumu izvēles būtību tas nemainīja. Noteikumi Nr. 60 zaudēju spēku līdz ar likuma *Par valsts un pašvaldību pasūtījumu* (turpmāk arī – 1997. gada likums) spēkā stāšanos.

2. Likums *Par valsts un pašvaldību pasūtījumu*

1997. gada likums stājās spēkā 1997. gada 1. janvārī, tas definēja valsts vai pašvaldību pasūtījumu kā preču piegādes, darbu veikšanas vai pakalpojumu sniegšanas pasūtījumu, par kuru pilnīgi vai daļēji tiek samaksāts ar valsts vai pašvaldības līdzekļiem. 1997. gada likums noteica kārtību, kā pārbaudīt pretendenta kvalifikāciju, dokumentēt iepirkuma procesu un izskatīt uzņēmēju sūdzības par pasūtītāja pieņemto lēmumu likumību, un likuma izpildes uzraudzībai FM tika izveidots Valsts un pašvaldību pasūtījumu uzraudzības departaments. 1997. gada likums regulēja arī uzraudzību, kontroli un atbildību, nosakot, ka valsts pasūtītāja iecelto izsoles (konkursa) komisiju locekļi un citas amatpersonas, kas piedalās valsts pasūtījuma piešķiršanas procedūru sagatavošanā un realizēšanā, bija atbildīgas par šā likuma un citu normatīvo aktu neievērošanu. Tas noteica, ka gadījumā, ja minētās amatpersonas darbības vai bezdarbības rezultātā valsts, pašvaldības vai personu likumīgajām interesēm nodarīts kaitējums, tās saucas pie administratīvās atbildības vai kriminālatbildības par šādiem pārkāpumiem, tajā skaitā par nevienlīdzīgu apstākļu radīšanu pretendentiem, radot vienam vai daži pretendentiem labvēlīgākus apstākļus informācijas saņemšanā, piedāvājumu dokumentu sagatavošanas un iesniegšanas termiņos, pretendenta atlases un piedāvājumu vērtēšanas kritēriju piemērošanā. Šajā sakarā autori norāda uz būtisku nepilnību normatīvo aktu saskaņotībā. Lai gan atbildība par pārkāpumiem iepirkumu jomā bija paredzēta vairākos likumos, tomēr no 1997. gada līdz 2013. gadam nebija noteikta institūcija, kas administratīvos sodus varētu piemērot. Problēma tika atrisināta tikai 2013. gadā, kad izveidoja IUB Administratīvo sodu departamentu, lai uzsāktu IUB kopš 2013. gada 1. septembra noteiktās jaunās funkcijas – likumā noteiktajos gadījumos sagatavot administratīvo pārkāpumu protokolus un piemērot sodus par administratīvajiem pārkāpumiem publisko iepirkumu un publiskās un privātās partnerības jomā – izpildi.

1997. gada likums noteica jaunu iepirkumu sistēmas darbības virzienu un jaunas vērtības – racionāla līdzekļu izmantošana, konkurences, atklātuma un publiskuma veicināšana. Iespējams, tas saistāms ar Latvijas Republikas tiesību sistēmas un vispārējo tiesību principu attīstību un iekļaušanu Latvijas

Republikas normatīvajos aktos, ko autori vērtē pozitīvi. 1997. gada likumā pirmo reizi noteikts pasūtītāja pienākums pārbaudīt pretendenta kvalifikāciju, lai lemtu par piemērotību pasūtījuma veikšanai, īpaša uzmanība tika pievērsta tam, lai pasūtītāji radītu vienlīdzīgas iespējas sacensties visiem pretendentiem, neizvirzot nevienlīdzīgas prasības, nekavētu pretendentu piedalīšanos izsolēs (konkursos), izvirzot diskriminējošas prasības. Kā būtisku uzlabojumu autori vērtē to, ka pasūtītājam bija tiesības jebkurā laikā pieprasīt no izsolē (konkursā) pielaistajiem pretendentiem apstiprinājumu, ka viņu kvalifikācija joprojām atbilst noteiktajām prasībām, bet, ja pretendents to nespēja vai arī atklājās, ka viņš sniedzis nepatiesu vai neprecīzu informāciju, pasūtītājam viņš bija jāizslēdz no izsoles (konkursa). Šādu prasību ieviešana bija būtisks jauninājums, jo pasūtītājam bija dotas lielākas iespējas pārlicināties, ka pretendents tiešām spēs izpildīt doto pasūtījumu. Pasūtījuma piešķiršanas metodes pamatā bija palikušas tās pašas: izsole, konkurss, darbu veikšana saimnieciskā kārtā, un klāt nākusi arī cenu aptauja. 1997. gada likums noteica, ka pretendenti, kas iesnieguši piedāvājumus, drīkst piedalīties piedāvājumu atvēršanā, to autori vērtē pozitīvi, jo tā tika realizēts arī viens no 1997. gada likuma mērķiem – atklātuma un publiskuma nodrošināšana, kā arī sabiedrības uzticības veicināšana. Autori secina, ka 1997. gada likumā faktiski lielākajā daļā iepirkumu pasūtītājam bija iespējas gan paredzēt tikai vietējo uzņēmēju piedalīšanos, gan izsoles gadījumā noteikt vietējiem izdevīgāku vērtēšanu, tā nenodrošinot vienlīdzīgas uzņēmēju iespējas starptautiskā līmenī. Autori gan atzīst, ka tas bija pamatoti, jo Latvijai 1997. gada likuma darbības laikā vēl nebija starptautisku saistību nodrošināt šādu konkurenci, tādēļ vēl pastāvēja iespējas atbalstīt vietējos uzņēmējus. Jāatzīmē, ka ar 1997. gada likumu likumdevējs bija mēģinājis izveidot daudz detalizētāku iepirkumu regulējumu, jo uz likuma pamata tika izdoti arī vairāki MK noteikumi, kas reglamentēja iepirkumu norisi. Kā arī pievērsties tādām problēmām kā korupcija, nevienlīdzīga attieksme pret pretendentiem, kas bija būtiski iepirkuma efektīvākai organizēšanai un līdzekļu racionālākai izmantošanai. 1997. gada likums 2002. gada 1. janvārī zaudēja spēku, kad stājās spēkā likums *Par iepirkumu valsts vai pašvaldību vajadzībām* (turpmāk – 2002. gada likums).

3. Likums *Par iepirkumu valsts vai pašvaldību vajadzībām*

Turpinot Latvijas Republikas iepirkuma sistēmas saskaņošanu ar ES direktīvu prasībām, 2001. gada 5. jūlijā Saeimā tika pieņemts 2002. gada likums. Vienlaicīgi ar to darbu sāka arī IUB – FM padotības iestāde, kuras uzdevums bija normatīvo aktu ievērošanas uzraudzība iepirkumu jomā. 2002. gada likuma mērķi pēc būtības sakrita ar 1997. gada likumā ietvertajiem, tikai tie noformulēti nedaudz detalizētāk, un tas tika papildināts ar vēl vienu mērķi – nodrošināt valsts vai pašvaldību līdzekļu efektīvu izmantošanu, maksimāli samazinot pasūtītāja risku. Salīdzinājumā ar iepriekšējo normatīvo regulējumu 2002. gada likumā bija daudz precīzāk noteikts, kādos gadījumos jāizvēlas konkurss, cenu aptauja vai sarunu procedūra. Ar konkursa nolikumu un līguma projektu varēja iepazīties visi interesenti. Pēc līguma noslēgšanas bija pieejama informācija arī par iepirkuma komisijas sastāvu, iesniegto piedāvājumu saraksts (tajā skaitā visu pretendentu nosaukumi un piedāvātās cenas), piedāvājumu izvēles kritēriju un sarunu īss apraksts. 2002. gada likums noteica, kas bija “nepamatoti lēts piedāvājums”. Konkursa gadījumā kā kritērijs varēja būt saimnieciski visizdevīgākais piedāvājums, cenu aptaujas gadījumā – viszemākā cena. Vērtējot piedāvājuma cenu, iepirkuma komisija varēja ņemt vērā arī iespējamās izmaksas, kas radīsies, lietojot precīzā visā paredzētajā tās izmantošanas laikā. Autori šādu tiesisko regulējumu vērtē pozitīvi, jo tas paredzēja ņemt vērā ne vien īstermiņa, bet arī ilgtermiņa izmaksas, tātad aprites jeb dzīves ciklu, kam mūsdienās tiek pievērsta īpaša nozīme. Pēc uzvarētāja paziņošanas līgumu nedrīkstēja slēgt 10 dienas, kurās pretendenti varēja iesniegt sūdzību IUB, ja saskatīja savu tiesību aizskārumu, tajā skaitā par piedāvājumu vērtēšanu. Sūdzības gadījumā bez IUB atļaujas līgumu slēgt bija aizliegts.

Autori secina, ka līdz ar 2002. gada likumu iepirkumu tiesiskais regulējums atkal tika krietni vien uzlabots, lai gan publisko iepirkumu tiesiskajā regulējumā bija arī daudz kļūdu, kuras tā arī neizdevās atrisināt. Tomēr tas bija būtisks solis pretī atklātai un efektīvai valsts un pašvaldību līdzekļu izmantošanai un vienlīdzīgai konkurencei starp pretendentiem, jo normatīvie akti diezgan detalizēti regulēja piedāvājumu izvēli un vērtēšanu.

Autori pozitīvi vērtē arī to, ka iepirkuma komisijai bija jāņem vērā aprites cikla izmaksas, vides faktori, inovācijas un bija pienākums izvērtēt nepamatoti lētu piedāvājumu, ka pretendentam aizliegts savu piedāvājumu papildināt vai labot, kad beidzies piedāvājumu iesniegšanas termiņš, tā nodrošinot vienlīdzīgas attieksmes principu. Savukārt 2002. gada likuma atklātības principa realizācija vairāk saistāma ar IUB izveidošanu, piemēram, paziņojumu publicēšana vienotā sistēmā padarījusi informāciju par iepirkumiem ērtāk pieejamu gan pretendentiem, gan sabiedrībai. Tomēr arī 2002. gada likums drīz vien spēku zaudēja, jo 2006. gada 1. maijā stājās spēkā *Publisko iepirkumu likums* (turpmāk – *PIL*).

4. *Publisko iepirkumu likums*

2004. gada 1. maijā, kad Latvijas Republika iestājās ES, tai kļuva saistošs ES tiesiskais regulējums, tajā skaitā jaunā ES direktīva: Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta Direktīva 2004/18/EK, kas koordinē būvdarbu līgumu, piegāžu līgumu un pakalpojumu līgumu piešķiršanas procedūras (Eiropas Parlaments un Padome, 2004) (turpmāk – Direktīva 2004/18/EK). Atbilstoši tai, 2006. gada 1. maijā spēkā stājās *PIL*, kurā bija ieviests galvenokārt Direktīvas 2004/18/EK saturs, kas pielāgots Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem, un papildināts ar nacionālo regulējumu.

Viena no būtiskākajām izmaiņām, salīdzinot ar 2002. gada likuma regulējumu, bija tas, ka tika mainīta likuma struktūra, par pamatu ņemot Direktīvas 2004/18/EK struktūru, kā arī *PIL* ļoti maz tika izmantots detalizēts konkrētu darbību un procesu apraksts, tādējādi dodot pasūtītājam zināmu rīcības brīvību. Direktīva 2004/18/EK pamatojās uz vairākiem pamatprincipiem, kas ietvēra sevī vienādas attieksmes, nediskriminācijas, caurspīdīguma, savstarpējas atzišanas un proporcionalitātes principus. Šie principi bija ietverti arī *PIL*, un tā mērķis pēc būtības sakrita ar 2002. gada likuma mērķi.

Kopumā autori secina, ka publisko iepirkumu regulējums laika posmā no Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas līdz uzņemšanai ES bija būtiski attīstījies. Līdz ar *PIL* pieņemšanu lielāka nozīme tika piešķirta *PIL* mērķiem, jo *PIL* tikai vispārīgi reglamentēja daudzas ar iepirkumu saistītas darbības, piemēram, nosakot, kas ir jādara, bet nenorādot, kā to darīt. Mainījies bija arī valsts pasūtītāja jēdziena skaidrojums atbilstoši pārmaiņām valsts pārvaldes tiesiskajā regulējumā. Tāpat *PIL* vairs nepastāvēja labvēlīgi nosacījumi vietējiem ražotājiem. Būtiski pieaugot iepirkuma dokumentu skaitam, kā arī publicējot informāciju IUB, tika panākta atklātuma principa lielāka nodrošināšana.

Kā būtisku attīstību iepirkumu jomā jānorāda izmaiņas piedāvājumu vērtēšanas kritērijos, jo pamatā tika noteikts saimnieciski visizdevīgākā piedāvājuma kritērijs, nevis viszemākā cena. Tomēr iepirkumu regulējums laika gaitā bija kļuvis arvien apjomīgāks un sarežģītāks, un daudzi jautājumi joprojām atstāti iepirkuma komisijas ziņā, kas savukārt prasīja iepirkumā iesaistīto personu augstāku kvalifikāciju un kompetenci, kas ir autoruprāt, būtiska problēma iepirkumu jomā arī mūsdienās. Bieži vien iepirkumos tika noteiktas zemas vai nepamatotas prasības tehniskajā specifikācijā, piedāvājumi netika atbilstoši vērtēti, bet rezultātā nepamatoti tika vainots “zemākās cenas” kritērijs. Ne vienmēr pasūtītāji, izprotot efektīva iepirkuma būtību, spēja novērtēt plašās iespējas, ko *PIL* bija atstājis pasūtītāja ziņā, protams, pieprasot atbildību par pieņemto lēmumu. Vienlaicīgi autori secina, ka publisko iepirkumu jomā bija notikusi pārlieku daudz (17 reizes) normatīvo aktu grozīšana, kas iesaistītajām pusēm lika atkal un atkal no jauna apgūt jaunu informāciju, traucējot izveidoties stabilai tiesību normu piemērošanas

praksei, kas palīdzētu esošās normas piemērot kvalitatīvāk un efektīvāk. Tomēr publisko iepirkumu jomu atkal bija nepieciešams modernizēt, un tā 2017. gada 1. martā *PIL* zaudēja spēku, kad stājās spēkā *PIL* jaunā redakcijā.

Publiskie iepirkumi tiek apspriesti un vērtēti visaugstākajās ES institūcijās, tā stratēģijā “Eiropa 2020” gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei” (turpmāk – stratēģija “Eiropa 2020”) EK norāda, ka vajadzīga tāda stratēģija, kas padarītu ES par gudru, ilgtspējīgu un integrējošu ekonomiku ar augstu nodarbinātības, ražīguma un sociālās kohēzijas līmeni (EK, 2010). Stratēģijā “Eiropa 2020” publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme, jo tas ir viens no tirgus instrumentiem, kas izmantojams, lai panāktu gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu izaugsmi, vienlaikus nodrošinot visefektīvāko publiskā sektora līdzekļu izmantošanu, norādīts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu, un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK (ES Parlaments un Padome, 2014) (turpmāk – Direktīva 2014/24/ES). Kā norāda EK, jaunās Direktīvas 2014/24/ES mērķis bija modernizēt publisko iepirkumu, atvieglot uzņēmēju piedalīšanos iepirkumos, dot iespēju pasūtītājiem labāk izmantot publisko iepirkumu kopēju sabiedrisku mērķu atbalstam, nodrošinot juridisko noteiktību. Eiropieši par maksājamiem nodokļiem vēlas saņemt taisnīgu atlīdzību augstas kvalitātes valsts un pašvaldību pakalpojumu formā. Vecāki vēlētos, lai bērniem skolā būtu veselīgs ēdiens; pilsētnieki gaida, ka arvien vairāk tiks ieguldīts viedu un ilgtspējīgu pilsētu izveidē, kurās dzīves kvalitāte būtu augstāka, – ar speciāli atvēlētiem un drošiem veloceliņiem, ar laukumiem un rotaļlaukumiem, kas būvēti no drošiem un inovatīviem materiāliem; ceļu lietotāji vēlas, lai viņu rīcībā būtu augstas kvalitātes infrastruktūras objekti; pacientiem vajadzīga labāka piekļuve veselības aprūpei, un viņi gaida, ka tiks izmantotas jaunākās, inovatīvās medicīnas iekārtas un diagnostikas aprīkojums. Lai saņemtu augstas kvalitātes publiskos pakalpojumus, nepieciešama stratēģiska iegādes pieeja, un, kā norāda EK, publisko iepirkumu attīstības stratēģiskie virzieni ir ZPI; sociāli atbildīgs iepirkums; inovatīvi kritēriji; saimnieciski visizdevīgākais piedāvājums; pilnībā elektroniska saziņa; e-rēķini (EK, 2018).

Lai uzlabotu iepirkumu plānošanu un informētu potenciālos interesentus, saskaņā ar *PIL* turpmāk pasūtītājam mēneša laikā pēc gadskārtējā budžeta apstiprināšanas elektronisko iepirkumu sistēmā ir jāpublicē informācija par plānotajiem iepirkumiem, tostarp norādot vietu, kur būs pieejama plānotā iepirkuma dokumentācija. Kā norāda EK, atkarībā no līguma apjoma un sarežģītības šis procesa posms var aizņemt mēnešus, un labai plānošanai būtu maksimāli jāsamazina risks, ka būs vajadzīgi līguma grozījumi vai variācijas. Lielākās (un potenciāli dārgākās) un biežāk pieļautās kļūdas līgumos izriet tieši no nepienācīgas plānošanas (EK, 2015, 11). Autori piekrīt minētajam viedoklim, ka publiskie iepirkumi, īpaši centralizētie, prasa ievērojamu laika rezervi, argumentējot to ar praktisko pieredzi, jo laicīga un pareiza plānošana var pasargāt no nekvalitatīvu dokumentu sagatavošanas riska (Skrastiņa, Radzevičs, 2017, 163), kas bieži vien ir galvenais iemesls neefektīvam iepirkumam.

Elektronisku iepirkumu norise ir nākamais būtiskais faktors, kas ietverts *PIL*. Tomēr, kā norāda EK, ES ir lēns publiskā iepirkuma digitālās pārveides process. 2016. gadā tikai četras dalībvalstis visos galvenajos iepirkuma procedūras posmos balstījās uz ciparu tehnoloģijām (e-paziņojumi, e-piekļuve iepirkuma dokumentiem, e-iesniegšana, e-vērtēšana, e-piešķiršana, e-pasūtīšana, e-rēķini, e-maksājumi). Dalībvalstis vēl neizmanto jaunās tehnoloģijas kā iespēju vienkāršot un paātrināt iepirkuma procedūras. (EK, 2017)

Jāatzīmē, ka *PIL* 39. pantā ir paredzēta elektronisku piedāvājumu iesniegšanu un elektroniskā piedāvājumu saņemšana sāka jau darboties vairākos posmos. Pirmais posms bija no 2017. gada 18. aprīļa, nākamais – no 2017. gada 1. oktobra, savukārt no 2019. gada 1. janvāra piedāvājumu un pieteikumu saņemšana notiks tikai elektroniskā veidā. Autori uzskata, ka šie nosacījumi ir izaicinājums ne vien pasūtītājiem, bet arī piegādātājiem, tomēr, atzīst, ka jauno tehnoloģiju izmantošana publiskajos iepirkumos ir būtisks nosacījums procedūru paātrināšanai un vienkāršošanai.

Pētot inovācijas, kā vienu no publisko iepirkumu stratēģijas attīstības virzieniem, profesors Makss Rolfštams (*Max Rolfstam*) – viens no inovāciju publiskā iepirkuma pētniekiem – secinājis, lai gan veiktās izmaiņas iepirkumu uzlabošanā kopumā vērtējamas kā pozitīvas, pastāv virkne institucionālu faktoru, kas traucē pieejamo instrumentu izmantošanu publiskajos iepirkumos. Viens no iespējamiem risinājumiem, lai šīs grūtības pārvarētu, būtu vairāku iepirkumu veicēju (piemēram, pašvaldību) kopīga iepirkuma organizēšana. Tādā veidā pašvaldības var izvērtēt savas vajadzības un apvienot tām pieejamos resursus, lai palielinātu iepirkumu ietekmi tirgū, kā arī uzlabotu tehnisko un administratīvo kapacitāti komplicētāku iepirkumu procedūru īstenošanai. Arī analizējot Latvijas Republikas situāciju, var secināt, ka direktīvas vai nacionālais publiskā iepirkuma regulējums nebūt nav galvenais faktors, kas ierobežo publisko iepirkumu budžetu efektīvāku un radošāku izmantošanu. Kā viens no būtiskākajiem šķēršļiem arvien ir zemākā cena kā galvenais kritērijs piedāvājumu vērtēšanai. (Cepilovs, 2016)

EK norāda, ka publiskā iepirkuma kvalitāte patiesībā nosaka iepirkuma preču vai pakalpojumu – iepirkuma priekšmeta – kvalitāti un novatoriskumu. Ja pircēji pieturas pie konservatīvisma, uzņēmēji nav motivēti ieviest jauninājumus, un tas pat netiek pieļauts, ja tiek noteikts precīzs tehniskās specifikācijas apraksts. Inovācijas priekšrocības nosaka tās nodrošinātie rezultāti. Inovatīvs risinājums ieinteresēs ar to, ka tā kvalitāte būs labāka, tādi risinājumi ļaus optimizēt sabiedriskā pakalpojuma darbību, ieviešot jaunus procesus, tehnoloģijas vai izmantojot jaunas izejvielas (EK, 2017). Inovācijas politika nodrošina saikni starp pētniecības un tehnoloģijas attīstības politiku un rūpniecības politiku, un tās mērķis ir radīt labvēlīgu augsni ideju novadīšanai līdz tirgum (*Gouarderes*, 2016). Vienaļpus neskaidrība, kas ieskauj inovatīvas darbības, un dinamiskā perspektīva, kuru tās noteikti ietver, padara inovāciju iepirkumu par vienu no sarežģītākajiem jautājumiem gan iepirkumu teorijā, gan praksē (*Dmitri, et al.*, 2014, 527). Inovāciju politika tiek īstenota dažādos līmeņos, piemēram, M. Rolfštams ir norādījis uz šādu institūciju lomu publisko iepirkumu un inovāciju procesā:

- 1) globālais līmenis – PTO nolīgums par valsts līgumiem, ANO paraugnolikums;
- 2) ES līmenis – ES direktīvas par publiskajiem iepirkumiem;
- 3) nacionālais līmenis – nacionālais iepirkumu likums;
- 4) publiskās iestādes (nacionālās, reģionālās, vietējās) – politikas, iekšējie noteikumi;
- 5) iepirkuma veicēji – “prakse”. (*Rolfstam*, 2014, 9)

Inovāciju jēdziens saistībā ar publiskajiem iepirkumiem tika izmantots jau līdz šim, un tā nozīme aizvien pieaug ne tikai pasaulē, bet arī Latvijā, jo tas tiek uzskatīts par risinājumu dažādiem ekonomiskiem un sociāliem jautājumiem. Tomēr efektivitātes līdzsvarošana, no vienas puses, un inovācijas, no otras puses, var novest pie konflikta, jo sarežģīti noteikumi un kontroles mehānismi publiskajos iepirkumos ierobežo pircēju rīcības brīvību (elastību), kas ir būtiska inovāciju ieviešanas procesā. Līdz ar to inovatīvi publiskie iepirkumi ir vieni no sarežģītākajiem jautājumiem publisko iepirkumu teorijā un praksē, kas savā ziņā izskaidro šādu iepirkumu līdz šim zemo piemērošanas līmeni mūsu valstī. (Skrastiņa un Gaile, 2016, 149)

Autori secina, ka, lai gan *PIL* jaunā redakcija nekādas būtiskas izmaiņas iepirkumos neievieš, pamatā saglabājot tās pašas iepirkumu procedūras, piemēram, atklātu konkursu, Latvijas pasūtītājiem jāņem vērā publisko iepirkumu attīstības tendences ES, tajā skaitā jāizvērtē EK kritika un jāmeklē iespējas, jo piedāvātie izaicinājumi publisko iepirkumu modernizācijas jomā pēdējo gadu laikā ir būtiski attīstījušies. Lai gan ir jomas, kurās mūsu valsts atgriežas arī pie vēsturē pārbaudītām vērtībām, piemēram, līdz ar *PIL* pieņemšanu stājās spēkā arī MK noteikumi Nr. 107 “Iepirkuma procedūru un metu konkursu norises kārtība”, kas atkal detalizēti reglamentē iepirkumu procedūru norisi, līdzīgi kā tas bija no 1996. līdz 2002. gadam, kad bija spēkā 1997. gada likums un uz tā pamata izdotie vairāki MK noteikumi. Par to, vai šāds regulējums sevi attaisnos, vēl pārāgri spriest, tomēr iepirkumu efektivitātes nodrošināšanai mūsu valstī jāizmanto visas iespējas.

5. Publisko iepirkumu attīstības tendences

Publiskās pārvaldes (valsts pārvaldes) efektivitāte ir viens no valsts attīstības un konkurētspējas paaugstināšanas rādītājiem. Arī normatīvais regulējums būtiski ietekmē uzņēmējdarbības vidi, tas spēj gan veicināt uzņēmējdarbību, gan spiest uzņēmējus meklēt citu tirgu gan vietējā, gan starptautiskajā mērogā. Kā EK dienestu darba dokumentā "Ziņojums par Latviju – 2017. gads" norāda EK, publiskā iepirkuma procedūru efektivitāte ir zema. Lielākā daļa publiskā iepirkuma līgumu (76 %) joprojām tiek piešķirti, balstoties uz zemākās cenas kritēriju (salīdzinājumā ar EEZ vidējo rādītāju, kas ir 64 %). Praksē bieži vien zemākās cenas kritērijs rada cenu dempingu, izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, standartiem neatbilstošas preces vai pakalpojumus un līgumu pārskatīšanu termiņa vidus posmā. Līdz ar faktu, ka Latvijas iestādes bieži izmanto sarunu procedūras, iepriekš nublicējot konkursa paziņojumu (12 % salīdzinājumā ar EEZ vidējo rādītāju 4 %), tas ierobežo publiskā iepirkuma līgumu konkurences darbības jomu (EK, 2017, 41). Kā uzsver EK, publiskā iepirkuma funkcija ir sadrumstalota starp virkni ļoti dažādu publisko organizāciju – sākot ar salīdzinoši lielām, kā, piemēram, reģionālās slimnīcas vai lielas pašvaldības, un beidzot ar ļoti mazām organizācijām un pašvaldībām. Publisko iepirkumu veicēja lielums bieži vien ir tieši saistīts ar tā kapacitāti, kas var būt nepietiekama, lai īstenotu komplikētas iepirkumu procedūras. Proti, iepirkuma veicējam nav nepieciešamās tehniskās zināšanas un laiks, lai pilnvērtīgi vadītu pirmsiepirkuma sarunas, kā arī, lai izstrādātu pilnvērtīgu, detalizētu un tehniski pareizu iepirkuma specifikāciju. Žurnālistiem un sabiedrībai jāizmanto pieejamie dati, lai īstenotu iepirkumu sabiedrisko kontroli un pieprasītu atbildību no iepirkuma veicējiem. Svarīga loma ir zinātniekiem un akadēmiskām aprindām, jo šo personu ziņā ir arī analītisko un datu modeļu izstrāde. Līgumslēdzējas iestādes reti rīko iepirkumu kopā, jo centralizētais iepirkums tiek piemērots tikai 11 % procedūru. Iepirkšana vairumā bieži nodrošina labākas cenas un piedāvā arī iespēju dalīties zināšanās un iegūt augstāku kvalitāti. Lai gan apvienotais iepirkums nav piemērots visiem iepirkumiem, vispārēji zemi apvienotā iepirkuma rādītāji liecina par neizmantotām iespējām. (EK, 2017, 6–8)

Lai situāciju uzlabotu, EK noteikusi sešas prioritārās jomas, kurās skaidra un konkrēta rīcība var pārveidot publisko iepirkumu par spēcīgu rīku katras dalībvalsts ekonomiskās politikas instrumentu klāstā un tādējādi radīt ievērojamu labumu iepirkuma rezultātu ziņā:

- 1) stratēģiskā publiskā iepirkuma plašākas izmantošanas nodrošināšana. Stratēģiskajam publiskajam iepirkumam jābūt lielākai nozīmei valdību un pašvaldību centienos rast atbildi uz izvirzītajiem mērķiem sabiedrības, vides un ekonomikas jomā, piemēram, aprites ekonomikas jomā;
- 2) publiskā iepirkuma veicēju profesionalizācija. Izmaiņu īstenošanai vajadzīgi cilvēki ar pareizu prasmju kopumu. Publiskā iepirkuma veicēju zems profesionalizācijas līmenis saskaņā ar pētījumu (*Bandiera, et al., 2008*) profesionālu iepirkuma prasmju trūkums ir vēl lielāka problēma nekā korupcija, tā ir sistēmiska problēma daudzās dalībvalstīs. Vitāli svarīgi ir uzlabot iepirkuma prasmes, tostarp e-prasmes, visos iepirkuma procesa posmos;
- 3) piekļuves iepirkuma tirgiem uzlabošana. Darba vietu radīšana, izaugsme un inovācija nav iedomājama bez maziem un vidējiem uzņēmumiem, taču tiem ir grūti piekļūt iepirkumiem gan ES iekšējā tirgū, gan pasaules tirgos;
- 4) pārredzamības, godprātības un labāku datu vairošana. Ir jādara pieejami labāki un vieglāk piekļūstami dati par iepirkumiem, jo tas paver plašas iespējas kvalitatīvāk novērtēt iepirkuma rīcībpolitikas iedarbību, optimizēt publiskā iepirkuma sistēmu mijiedarbību un formulēt nākotnes stratēģiskos lēmumus. Dažos iepirkuma tirgos bieži sastopama problēma ir slepenas norunas. To rezultātā cena var pieaugt līdz pat 20 % salīdzinājumā ar cenām, kas tiktu maksātas tirgū, kurā valda konkurence;

- 5) iepirkuma digitālās pārveides izvērsšana. Jaunās tehnoloģijas piedāvā milzīgas iespējas racionalizēt un vienkāršot iepirkuma procesu, vērojot plašumā elektronisko publisko iepirkumu.
- 6) sadarbība kopīgu iepirkumu interesēs. Publiskā iepirkuma apvienošana ES sāk uzņemt apgriezienus, Centralizēto iepirkumu struktūras pārvalda arvien lielāku daļu publiskā iepirkuma tirgu. Tās kļūst par nozīmīgiem dalībniekiem publiskā iepirkuma reformas, kā arī stratēģiskās pieejas veicināšanā. Tas rada iespēju palielināt publiskā iepirkuma veicēju varu, kas ir būtiski dažos tirgos, kuros dominē neliels tirgus dalībnieku skaits. (EK, 2017, 13)

Autori secina, ka pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas publisko iepirkumu jomā ir notikusi būtiska attīstība, jo īpaši pēc iestāšanās ES, kad tika pārņemtas direktīvu prasības publisko iepirkumu jomā. Neskatoties uz diezgan detalizēto regulējumu, joprojām noteicošā loma iepirkumu procesa dokumentēšanā, prasību izvirzīšanā un piedāvājumu vērtēšanā ir atstāta publisko iepirkumu komisijas ziņā. Līdz ar to arvien pieaug nepieciešamība pēc iepirkumu rīkotāju augstākas profesionalizācijas. Pasūtītāji paši lemj par to, kādi iepirkumi būtu veicami, tajā skaitā, vai tos veikt centralizēti vai ne, un, lai arī EK ir noteikusi publisko iepirkumu prioritārās jomas, tieši pasūtītāju ziņā ir izvēlēties, kā un kādā veidā tās realizēt praksē, pilnveidojot savu iekšējo publisko iepirkumu sistēmu katrā iestādē atsevišķi, jo publiskās pārvaldes reformas ir pastāvīgi pildāms uzdevums, izpildvaras iestādēm iekšēji pilnveidojoties, neatkarīgi no valdības deklarācijām un ES noteiktā tiesiskā regulējuma (Načisčionis un Skrastiņa, 2016, 443).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas publisko iepirkumu jomā ir notikusi būtiska attīstība, jo īpaši pēc iestāšanās ES, kad tika pārņemtas direktīvu prasības publisko iepirkumu jomā, tomēr, kā secina EK, mūsu valsts publiskā iepirkuma procedūru efektivitāte joprojām ir zema.
2. EK noteikusi sešas prioritārās jomas, kurās skaidra un konkrēta rīcība var pārveidot publisko iepirkumu par spēcīgu rīku Latvijas Republikas ekonomiskās politikas instrumentu klāstā un tādējādi radīt ievērojamu labumu iepirkuma rezultātu ziņā, tā veicinot sociāli ekonomisko attīstību un valsts izaugsmi.
3. Mūsu valstī lielāka uzmanība jāpievērš centralizēto iepirkumu rīkošanas – vairāku iepirkumu veicēju (piemēram, pašvaldību) kopīga iepirkuma organizēšanai. Tādā veidā palielinot iepirkumu ietekmi tirgū, kā arī uzlabojot tehnisko un administratīvo kapacitāti komplicētāku iepirkumu procedūru īstenošanai.

References

- Cepilovs (2016). Publiskais iepirkums un inovācijas – vai pietiek vien ar labiem spēles noteikumiem. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/lv/aktualitates/jaunumi/fm_ekspertu_viedokli/52834-publiskais-iepirkums-un-inovacija-vai-pietiek-vien-ar-labiem-speles-noteikumiem
- Dimitri, N., Piga, G., Spagnolo, G. (Eds.). (2006). *Handbook of procurement*. Cambridge University Press
- Eiropas Komisija (2015). Publiskais iepirkums. Norādījumi praktizējošiem speciālistiem par to, kā nepieļaut tipiskākās kļūdas no Eiropas strukturālajiem un investīciju fondiem finansētajos projektos. Pieejams: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/guidance_public_proc_lv.pdf
- Eiropas Komisija (2017). Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo Lietu Komitejai un Reģionu Komitejai (03.10.2017.). Kā Eiropas interesēs panākt labāku iepirkuma darbību Eiropā. Pieejams: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/LV/COM-2017-572-F1-LV-MAIN-PART-1.PDF>
- Eiropas Komisija (2010). Komisijas paziņojums "Eiropa 2020". Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei. Brisele 03.03.2010. COM (2010) 2020 galīgā redakcija. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf
- Eiropas Komisija (2017). Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un Sociālo Lietu Komitejai un Reģionu Komitejai (22.2.2017.). 2017. gada Eiropas pusgads – Novērtējums par progresu strukturālo reformu īstenošanā,

makroekonomikas nelīdzsvarotības novēršanā un koriģēšanā, un saskaņā ar Regulu (ES) Nr. 1176/2011 veikto padziļināto pārskatu rezultāti. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52017SC0079>

European Commission (2018). EU GPP Criteria. Pieejams: http://ec.europa.eu/environment/gpp/eu_gpp_criteria_en.htm

Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 31. marta Direktīva 2004/18/EK, kas koordinē būvdarbu līgumu, piegāžu līgumu un pakalpojumu līgumu piešķiršanas procedūras (nav spēkā)

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2014/18/EK. *ES Oficiālais Vēstnesis*, L 094, 2014. gada 28. marts

Finanšu ministrija (2016). Publisko iepirkumu politika 09.05.2016. Pieejams:

http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/publisko_iepirkumu_un_vni_parvaldibas_politika/publisko_iepirkumu_politika/

Gouardères, F. (09.2016) Eiropas Parlaments Jūsu rīcībā. Inovācijas politika. Pieejams:

http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/lv/displayFtu.html?ftuld=FTU_5.9.7.html

Likums "Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām". LR likums. Pieņemts: 08.03.1927. *Valdības vēstnesis*, Nr. 54, 08.03.1927. (nav spēkā)

Likums "Par iepirkumu valsts vai pašvaldību vajadzībām". Pieņemts: 05.07.2001. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 110 (2497), 20.07.2001. (nav spēkā)

Likums "Par valsts pašvaldību pasūtījumu". LR likums. Pieņemts 24.10.1996. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 192 (677), 13.11.1996. (nav spēkā)

LR MP 1990. gada 26. novembra Pagaidnolikums Nr. 207 "Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām (valsts pasūtījumu) Latvijas Republikā". Pieņemts: 01.03.1994. (nav spēkā)

LR Satversme. LR likums. Pieņemts 15.02.1922. Stājies spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993. Pēdējie grozījumi 19.05.2016. Stājies spēkā 14.06.2016.

MK noteikumi Nr. 60 "Par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām". Pieņemti: 01.03.1994. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 36 (167), 23.03.1994. (nav spēkā)

Načisčionis, J., Skrastiņa, U. (2016). Public Administration reforms in the post crisis period. *Public Administration, US-China Law Review*, No. 13 (6)

Nolikums par darbiem un piegādēm valsts vajadzībām. Apstiprināts ar LR Ministru Padomes 1991. gada 26. septembra lēmumu Nr. 250 (nav spēkā)

"Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu". Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija Deklarācija. Stājas spēkā 04.05.1990. *Zinotājs*, Nr. 20, 17.05.1990.

Publisko iepirkumu likums. LR likums. Pieņemts 06.04.2006. Stājas spēkā 01.05.2006. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 25.04.2006. (nav spēkā)

Publisko iepirkumu likums. LR likums. Pieņemts 15.12.2016. Stājas spēkā 01.03.2017. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 254, 29.12.2016.

Rolfstam, M. (2014). Institutional frameworks for public procurement of innovation. Workshop on Public Procurement for Innovation Paris, CNRS Headquarters, 25th June 2014. Pieejams: https://sea-eu.net/object/event/135/attach/Rolfstam_Institutional_frameworks_for_public_procurement_of_innovation.pdf

Skrastiņa, U., Gaile, D. (2016). Innovations in Public Procurement. *Journal of Turība University*, p. 132

Skrastiņa, U. (2015). *Publiskie iepirkumi: Piedāvājuma izvēles kritēriji un vērtēšana publiskajā iepirkumā*. Rīga: Biznesa augstskola Turība

Skrastiņa, U., Radzevičs, J. (2017). *Iedzīvotāju iespējas piedalīties publisko iepirkumu kontrolē savā pašvaldībā. Starptautiskā zinātniskā konference*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 160 lpp.

PATĒRĒTĀJU UZVEDĪBA: SOCIĀLO TĪKLU IETEKME PIRKŠANAS LĒMUMA PIENĒMŠANAS PROCESĀ

CONSUMER BEHAVIOUR: IMPACT OF SOCIAL MEDIA NETWORKS ON PURCHASING DECISIONS

Annemari Sperlina, *Mg.soc.*,
Biznesa augstskola *Turība*, Latvija
E-pasts: annemari.sperlina@gmail.com

Abstract

In the 21st century a number of significant changes in consumer buying behaviour have taken place. In the context of this study, the author looks into how social networks have changed the way consumers make purchasing decisions. The goal of the research is to analyse the impact of social networks on consumer behaviour in purchase decision making process in Latvia. Within the framework of the empirical research, the author used a survey to find out consumers' views on the impact of social networks in their process of purchase decision.

The study concludes that social media networks play an important role in the decision-making process – 64.4 % of respondents admitted that information on social media have changed their view of the brand or product and 44.1 % have considered to purchase the product on the impact of information in social media or 45.8 % make further research about the product. The views and opinions of friends, family and colleagues on social networks rank first on the scale of importance in purchase decisions. The second place in the consideration of purchases is social media communication from brands side and in the third place – advertising on Facebook.

Keywords: consumer behaviour, purchase decision process, social media

Ievads

XXI gadsimts iezīmējis vairākas būtiskas izmaiņas patērētāju uzvedībā visos pirkšanas lēmumu pieņemšanas posmos. Autore to skaidro ar informācijas pieejamību un tās apjomu, apmaiņas iespējām, digitālo tehnoloģiju attīstību un komunikācijas iespējām sociālajos tīklos. J. Strauss definē sociālos tīklus kā uz mājaslapu bāzes veidotas vietnes, kas ļauj lietotājiem veidot profilus, komunicēt ar citiem jeb veidot sociālas saites, kā arī piedalīties dažādās aktivitātēs. (Strauss, 2009, 341)

Balstoties uz definīciju, sociālie tīkli ir *Facebook*, *Draugiem.lv* (latviešu vietējais sociālais tīkls), *Instagram*, *Twitter*, kā arī *Odnoklassniki* un *Vk.com*. Saskaņā ar Eiropas Savienības pētījumu 2016. gadā (EU 28 valstu blokā) sociālos tīklus ikdienā vai gandrīz katru dienu vecuma grupā no 16 gadiem lieto 52 % iedzīvotāju (*Eurostat*, 2017). TNS 2017. gada pētījums parāda, ka Latvijā ikdienā apmeklētāko vietņu starpā trešo vietu ieņem sociālais tīkls *Facebook* ar 43,1 % jeb 694 tūkstošiem lielu vidējo dienas auditoriju, astoto *Draugiem.lv* ar 326 tūkstošu vidējo dienas auditoriju. (*Kantar TNS*, 2017) (auditoriju nav iespējams summēt, jo visus sociālos tīklus var apmeklēt viens un tas pats cilvēks). Lai arī patērētāju uzvedība un tās izpēte ir bijusi neskaitāmu pētījumu centrā gadu desmitiem, sociālie tīkli snieguši jaunu izpētes lauku zinātniekiem. Ir veikti atsevišķi pētījumi šajā jautājumā, galvenokārt zinātnisko rakstu un studentu noslēgumu darbu formā, aktualizējot tematu arī Latvijā.

Empīriskā pētījuma **mērķis ir** noskaidrot sociālo tīklu ietekmi pirkšanas lēmuma pieņemšanas procesā, analizējot Latvijas sociālo tīklu lietotāju aptaujas rezultātus. **Pētījuma objekts** ir patērētāju uzvedība un **pētījuma priekšmets** ir sociālo tīklu ietekme pirkuma lēmuma pieņemšanas procesā. **Pētījuma jautājums** ir: kā sociālo tīklu komunikācija no uzņēmumu puses un tajos brīvi pieejamā informācija par uzņēmumu vai tā zīmolu ietekmē patērētāju uzvedību pirkšanas lēmumu posmos. **Pētījuma uzdevumi:**

- noskaidrot sociālo tīklu lietotāju pirkšanas paradumus;
- veikt pirkuma lēmumu pieņemšanas ietekmes faktoru grupēšanu;
- pierādīt sociālo tīklu ietekmi pirkšanas lēmumu pieņemšanas procesā.

Empīriskajā pētījumā noskaidrots, kā sociālie tīkli izmainījuši pirkuma lēmuma pieņemšanu patērētājam, kas kalpos par pamatu turpmākajiem pētījumiem vēstnešu mārketinga (*social media influencer marketing*) un ietekmes izpētei minētajā procesā.

1. Sociālo tīklu ietekme pirkšanas lēmuma pieņemšanas procesā – teorētiskie aspekti

Patērētāji izdara vairākus apzinātus un neapzinātus lēmumus attiecībā uz produktu iegādi ik dienas, tomēr, lai cik plaša informācija būtu pieejama mārketinga speciālistiem par šo pirkumu saistībā ar pirkuma cenu, apjomu, vietu, laiku, biežumu un citiem šāda tipa raksturlielumiem, lielākais faktoru kopums, kas ietekmē patērētāja lēmuma pieņemšanu pirkuma procesā, slēpjas pašā patērētājā un viņa uzvedības izpratnē, kas ir komplikēts un neviennozīmīgi izpētāms process. Ņemot vērā šī jautājuma nozīmes apmērus, autorei nav šaubu, kāpēc patērētāju uzvedības izpēte bijis viens no būtiskākajiem jautājumiem mārketingā, turklāt pēdējos gados tas kļuvis ievērojami komplikētāks tehnoloģiju attīstības rezultātā. Patērētāju uzvedības definīcijās bijušas vairākas izmaiņas, bet kopumā pašlaik autori ir vienprātis, ka **patērētāju uzvedība ir process**, kurā patērētājs vai to grupa iziet cauri vairākiem posmiem, lai izvēlētos, iegādātos un izmantotu produktus (preces, pakalpojumus) savu personīgo vēlmju un vajadzību apmierināšanai no mārketinga perspektīvas (Kotler & Armstrong, 2008, 130; Solomon, et al., 2008, 141). Balstoties uz teorētisko avotu analīzi, patērētāju uzvedība ir plaša zinātne ar neskaitāmām pētniecības attīstības fāzēm, pieejām un disciplīnām. Jāpiezīmē, ka šī pētījuma ietvaros netiek apskatīts bizness kā patērētājs.

Patērētāju uzvedības izpētes aizsākums meklējams laika posmā no 1930.–1940. gadam, kad Arnds (Arndt) un Ekstoms (Ekström) iezīmēja kā agrīno empīrisko posmu (*Early Empiricist Phase*) patērētāju uzvedībā, kur cilvēks tika uzskatīts par racionālu un loģisku būtni (ekonomisku), kas vēlas savu izdevumu maksimizāciju no pirkuma. Tā tiek dēvēta arī par ekonomisko pieeju (*economical man approach*), kas literatūrā dominēja līdz pat 50. gadiem. Atsevišķi autori centās norādīt uz cilvēka neekonomisko faktoru ietekmi kā vecums, izglītība, pieredze, emocijas, nosaucot to par patērētāju psiholoģiju. Līdzās pastāvēja divas pilnīgi atšķirīgas pieejas. 50. gados sāka parādīties izpratne, ka gan viena, gan otra pieeja, lai cik atšķirīgas tās būtu, jāapskata kopā kā vienots veselums, lai izprastu patērētāja motīvus (*Motivation Research Phase*). Šajā posmā padziļināta uzmanība tika pievērsta cilvēkam kā irracionālam, impulsīvam, ietekmējamam radījumam. Radās tādas teorijas kā Pavlova mācīšanās modelis (*Pavlovian learning model*), Freida psihoanalīzes modelis un Maslova vajadzību piramīda (Fotis, 2015, 74).

60. gados 4P pamatlicējs Makārtijs (McCarthy) savā grāmatā "*Basic Marketing: A managerial approach*" iekļāva sešas nodaļas par patērētāju uzvedību, iezīmējot formēšanās posmu (*Formative Phase*), kurā dominēja kognitīvās psiholoģijas teorijas (stimuls–organisms–atbilde), kas pētīja sociālo slāņu, sociālā statusa, personības, riska ietekmi uz patērētāju (Fotis, 2015, 74–78). Ja biheivioristikas teorijas uzskata, ka cilvēks rīkojas stimulu ietekmē (ir ietekmējams), kognitīvā teorija uzskata, ka cilvēks ir aktīvs

problēmu risinātājs, nevis pasīvs – tikai atbild uz stimuliem (Solomon, et al., 2008, 150–151). 60. gadu beigās parādās pirmā oficiālā patērētāju uzvedības teorijas modeļa izveide, kas loģiskā struktūrā sakārto visus iepriekš pētītos aspektus un veido skaidru ainu par patērētāju uzvedības procesiem. Šī posma beigās rodas izpratne par cilvēku kā racionālu psiholoģisku būtni, kas apzināti izdara produktu iegādi, lai apmierinātu savas vajadzības. Pamatprincipi patērētāju uzvedības teorijās bija definēti.

Vēlākajos gados turpinājās dažādu teoriju izveide, attīstība un izpēte: attieksmes modelis, atribūtu teorija, zemas iesaistes, patērētāju apmierinātības, lēmumu pieņemšanas ģimenē, informācijas apstrādes un citas teorijas. Viena no būtiskākajām teorijām mārketingā bija tieši informācijas apstrādes teorija reklāmas efektivitātes kontekstā, lai noteiktu, kā to veidot un tā spētu pārdot vairāk. Pētījumu centrā nonāca jautājumi par to, kā patērētājs meklē, saņem, interpretē, saglabā vai atbrīvojas no informācijas īstermiņa un ilgtermiņa atmiņā. Šī teorija arī būtiska sociālo tīklu aspektā. Savukārt 80. gados parādās multikulturālās un globālās iezīmes patērētāju uzvedības pētīšanā, kur sociologi un antropologi apvienojas ar mārketinga zinātniekiem, lai paplašinātu izpētes iespējas un skatījumu ar jaunām pētniecības metodēm un formām. Vienlaikus palielinās produktu daudzveidība un pieejamība, bet samazinās laiks lēmumu izdarīšanai, liekot domāt par jauniem aspektiem uzvedības pētīšanā un iezīmējot jauno patērētāju uzvedības posmu (*New Consumer Behaviour*), kurā patērētājs nav izolēts, bet gan sociāli saistīts cilvēks, kas iesaistīts dažādās kultūrās un procesos. Jaunie pētījumi koncentrējās uz patērēšanas simbolismu, pieredzes patērēšanu, hedonismu, garastāvokli, semiotiku, impulsa pirkumiem, dāvināšanu, krāšanu un patērēšanu kā daļu no kultūras. No 1990. līdz 2000. gadam jau bija attīstījusies jauna daudzveidīga teoriju kopa, kas norādīja uz vēl dziļākas izpētes nepieciešamību un grupas ietekmi lēmumu pieņemšanas procesā (*The pluralistic research family*) (Fotis, 2015, 75–88). Pēdējo gandrīz divdesmit gadu laikā dažādu mazāko teoriju attīstība turpinājusies, bet nav radušās inovatīvi jaunas pieejas vai būtiski atklājumi, nākamie plašākie pētījumi varētu koncentrēties uz digitālo mediju attīstību un to ietekmi.

Autori visbiežāk **patērētāju pirkšanas lēmumu** procesu **iedala sekojošos posmos:**

- 1) problēmas apzināšanās;
- 2) informācijas meklēšana;
- 3) alternatīvu izpēte un salīdzināšana;
- 4) produktu izvēle un pirkuma izdarīšana;
- 5) pēcpirkuma izvērtēšana. (Kotler & Armstrong, 2018, 147–148; Solomon, et al., 2008, 143–147; Hawkins, et al., 1989, 532)

Kopumā šī ir klasiskā pieeja, kura minēta lielākajā daļā literatūras, bet skaidrs, ka patērētājs neiziet cauri visiem šiem posmiem pie jebkura pirkuma un pirkumus var iedalīt kategorijās attiecībā uz lēmumu pieņemšanu: impulsa pirkumi, ieraduma pirkumi (piemēram, maize) un padziļinātas problēmas risināšanas pirkumi (piemēram, mašīnas iegāde) (Solomon, et al., 2008, 141; Hawkins, et al., 1989, 532). Padziļinātas problēmas risināšanas pirkumi ietver visus iepriekš minētos posmus. Ieraduma pirkumiem cilvēks neiziet cauri visiem šiem posmiem, un pirkums ir vairāk intuitīvs un neapzināts. Nīls (Neal) uzsver, ka tādā veidā tos var iedalīt zīmolam lojālos lēmumos un atkārtotos pirkumos, kur pircējs ieraduma rezultātā iegādājas vienu un to pašu produktu, bet nav zīmolam lojāls (Andersone un Gaile-Sarkane, 2009, 346). Lojalitāte ir atsevišķs pētījumu lauks patērētāju uzvedībā, turklāt diskusiju raisa arī pēdējie pētījumi, kuros jaunā paaudze zīmoliem ir mazāk lojāla nekā iepriekšējās paaudzes. Iesaistes līmenis lēmuma pieņemšanā atkarīgs no pirkuma apjoma (izmaksām) un nozīmīguma, kā arī ar to saistīto risku – jo mazāks risks un nozīmīgums, jo mazāka iesaiste un laika patēriņš lēmuma pieņemšanā (Solomon, et al., 2008, 142). Īpaši šobrīd patērētājiem ir pieejama plaša informācija un iespējams maksimāli samazināt iegādes risku, kā arī finanšu resursi kļuvuši vieglāk un ātrāk pieejami.

Analizējot dažādus avotus, autore secina, ka lēmuma pieņemšanas procesu ietekmē vairākas faktoru grupas (attīstījušās no iepriekš minētajām teorijām), kuras pēc būtības dažādi autori iedala vienādi – tikai sniedzot savu vairāk vai mazāk detalizētas pieejas skatījumu to segmentācijā. Autorei atbilstošākā klasifikācija šķiet Solomona, Māršala (*Marshall*) un Stuerta izdalītās faktoru grupas:

- iekšējie faktori: uztvere, motivācija, zināšanas, attieksme, personība, vecums, dzīves stils;
- sociālie faktori: kultūra, sociālais slānis, grupa. Lai arī mēs katrs esam indivīds un pieņemam lēmumus atsevišķi, grupas ietekmei ir ļoti liela nozīme un spēks mainīt mūsu viedokļus.
- situācijas faktori: vide, laiks (*Solomon, et al., 2008, 147*). Tie ietver visus faktoros mums apkārt, kas var ietekmēt mūsu lēmumus un iedarbojas uz iekšējiem vai situācijas faktoriem.

Saskaņā ar Vaidehi tiešsaistes iepirkšanās modeļa ietekmes faktoriem tūkstošgades (*milenium*) paaudze tiek ietekmēta no demogrāfisko faktoru kopuma un sagaidāmajiem ieguvumiem, sagaidāmā riska, pircēja atvērtības inovācijām un attieksmes (*Hussain, et al., 2018, 23*). Tieši attieksme tiek uzskatīta par vienu no būtiskākajiem lielumiem e-komercijā. Saskaņā ar Van Raju (*Van Raaij*) ir indivīda vērtējums objektam vai aspektam, piešķirot tam pozitīvu vai negatīvu nozīmi (*ArunKumar & Abirami, 2017, 222–223*). Mārketinga speciālisti pastāvīgi meklē jaunus un efektīvus veidus kā patērētāju attieksmi ietekmēt sev vēlamā virzienā.

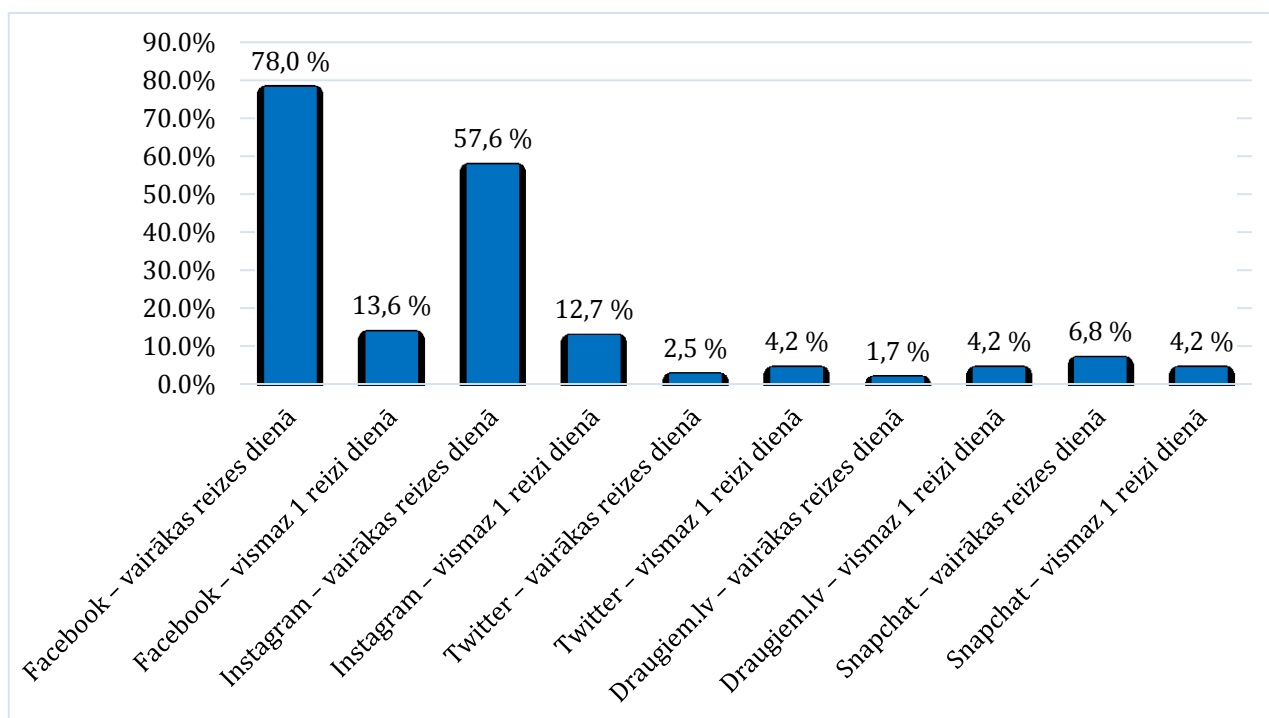
Tradicionāli sociālie tīkli plaši apskatīti no komunikāciju iespēju prizmas, nevis patērētāju uzvedības ietekmēšanas skatupunkta. Iespējams tāpēc, ka sociālie tīkli ir salīdzinoši jauns mediju kanāls, kas vēl nav tik plaši pētīts no dažādiem aspektiem, vairāk meklējot efektīvākos komunikācijas veidus platformu ietvaros. Autore norāda, ka sociālo tīklu popularitāte atstājusi arī lielu ietekmi uz patērētāju pirkumu lēmumu pieņemšanas procesu, bet jautājums, vai sociālo tīklu komunikācija un tajos pieejamā informācija ietekmē patērētāju savādāk kā citas interneta komunikācijas formas vai līdzīgi. Konkrētā pētījuma ietvaros tika analizēts lietotāju viedoklis sociālo tīklu kontekstā, tāpēc šobrīd to nav iespējams salīdzināt, bet tas sniedz iespējas tālākiem pētījumiem. *Fotis* savā pētījumā definē sociālo tīklu ietekmes lauku:

- palielina saņemto ārējo stimulu skaitu no ģimenes, draugiem, dažādām grupām, tajā pat laikā arī no zīmola;
- palielina saņemto stimulu apjomu un laiku, jo tie ir pieejami plašā periodā un sniedz daudz informācijas par produktu un zīmolu no dažādiem skatupunktiem;
- samazinājuši informācijas pieejamības fiziskās barjeras kā no zīmola, tā no patērētāju un sabiedrības puses, palielinājuši informācijas aprites ātrumu. (*Fotis, 2008, 105–106*)

Iepazīstoties ar dažādām teorijām un pētījumiem patērētāju uzvedībā, autore secina, ka konkrētā zinātne joprojām atrodas attīstības procesā, veidojoties jaunām tehnoloģijām, informācijas pieejamībai un apmaiņas iespējām, kas ir daudz plašākās kā jebkad agrāk. Viens no būtiskākajiem aspektiem pēc interneta rašanās un tiešsaistes pirkumu izdarīšanas iespējas ir sociālie tīkli. Sociālie tīkli snieguši plašas iespējas patērētājiem informācijas apmaiņai ar zīmoliem un citiem sociālo tīklu lietotājiem. Sociālajiem tīkliem ir trīs ietekmes lauki – informācijas pieejamības un meklēšanas iespējas, vēlmju un vajadzību radīšana vai aktualizēšana un konkrētu zīmolu apsvēršana pirkuma lēmuma procesā. Detalizētāk aplūkojot ietekmes faktoros, uz sociālajiem tīkliem attiecināmi gan iekšējie, gan sociālie, gan vides faktori. Atsevišķu komunikācijas formu ietekme kā no uzņēmumu, tā patērētāju puses analizēta empīriskajā pētījumā.

2. Metodoloģija

Empīriskajā pētījumā autore izmantojusi kvantitīvo pētījumu metodi – aptauju, lai noskaidrotu viedokli par sociālo tīklu ietekmi pirkšanas lēmumu pieņemšanas procesā un veiktu ietekmes faktoru klasifikāciju grupās. Anketa ietvēra trīs jautājumu grupas: informāciju par respondentu, kas nepieciešama datu analīzei un to salīdzināšanai demogrāfisku atšķirību ietekmē, jautājumus par sociālo tīklu izmantošanu un pirkšanas lēmumu pieņemšanu. Anketu veidoja 15 jautājumi. Aptauja atbilstoši pētījuma laukam veikta elektroniski starp sociālo tīklu lietotājiem. Respondentu atlase veikta pēc nejaušas gadījuma izlases principa. Autore anketēšanu veica no 1.11.2017. līdz 31.12.2017.

1. attēls. Biežāk lietotās sociālo tīklu platformas respondentu vidū

Aptaujā piedalījās 318 cilvēki, no kuriem vairāk nekā puse (52,5 %) vecumā no 26–35 gadiem, 18,6 % – 19–25 gadiem, 13,6 % – 35–45 gadiem, 5,9 % – 46–55 gadiem, 5,1 % – vecumā līdz 18 gadiem un 4,2 % vecumā virs 55 gadiem. Tikai 29 % no respondentiem bija vīrieši, tāpēc pētījuma rezultāti attiecināmi vairāk uz sievietu auditoriju, tāpat arī *Facebook* un *Instagram* platformām, jo tās vairākas reizes dienā vai vienu reizi dienā izmanto lielākā daļa respondentu (skat. 1. attēlu) – *Facebook* ikdienā izmanto 91,6 % respondentu un *Instagram* – 70,3 %.

Snapchat 65,3 % un *Twitter* 50 % respondentu nav izmantojuši nekad. *Snapchat* platformas lietošana raksturīga jaunākai auditorijai – aptaujā to atzīmējuši kā ikdienā lietojamu platformu respondenti vecuma grupā līdz 18 gadiem. *Snapchat* platforma ikdienā ir biežāk izmantota nekā *Draugiem.lv* un *Twitter* platformas.

3. Pētījuma rezultāti

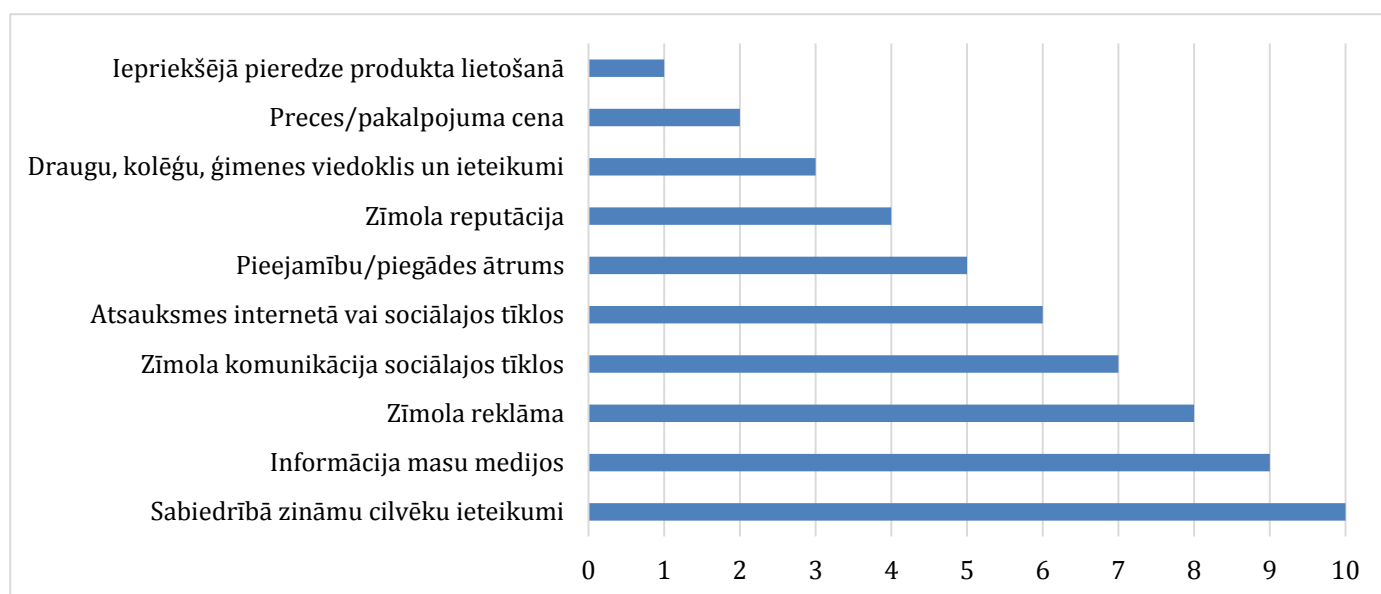
Sociālos tīklus izmanto, galvenokārt informācijas iegūšanai par draugiem (28 %), izklaidei (25,3 %) un informācijas iegūšanai par precī vai pakalpojumu (18,7 %), kas norāda uz sociālo tīklu būtisko lomu informācijas nodošanā par precī vai pakalpojumu, lai veicinātu pirkuma izdarīšanu. 64,4 % respondentiem sociālajos tīklos redzētā informācija ir likusi kādreiz mainīt viedokli par zīmolu, precī vai pakalpojumu, ko plānoja iegādāties. Savukārt 44,1 % tā ir likusi apsvērt iespēju konkrētu produktu iegādāties vai 45,8 % veikt tālāku produkta izpēti, norādot uzņēmumiem, ka tur izvietotajai informācijai no uzņēmuma

un lietotāju puses, kā arī reklāmai ir iespēja ietekmēt patērētāju viedokli pozitīvā vai negatīvā virzienā un tai ir jāpievērš pienācīga loma mārketinga komunikācijas kompleksā. Tātad trīs būtiskākie virzieni, kuros sociālie tīkli ietekmē patērētājus, ir:

- 1) liek mainīt viedokli pozitīvā vai negatīvā virzienā par zīmolu un precī vai pakalpojumu;
- 2) apsvērt konkrēta produkta iegādi (stimulē);
- 3) veikt padziļinātas informācijas izpēti par produktu (informācijas meklēšana).

Kā nozīmīgākie faktori pirkuma apsvēršanas procesā, kas tiek ņemti vērā, ir iepriekšējā pieredze produktu lietošanā, preces un pakalpojuma cena, kā arī draugu, kolēģu un ģimenes viedoklis un ieteikumi. Atsauksmes internetā un sociālajos tīklos ieņem tikai sesto vietu, savukārt zīmola komunikācija sociālajos tīklos septīto vietu nozīmības skalā. Sabiedrībā zināmu cilvēku ieteikumi ierindojas pēdējā vietā (skat. 2. attēlu), padarot par atklātu jautājumu, vai sociālo tīklu vēstneši tiek uzskatīti par draugiem vai sabiedrībā zināmiem cilvēkiem, ņemot vērā, ka lielākā daļa vēstnešu nav zināmi plašākai sabiedrībai. Pirmajā gadījumā viņiem ir būtiska loma pirkuma lēmuma apsvēršanā. Pētījuma rezultāti norāda uz nepieciešamību detalizētāk noskaidrot sociālo tīklu vēstnešu uztveri no sociālo tīklu lietotāju puses tālākajos pētījumos.

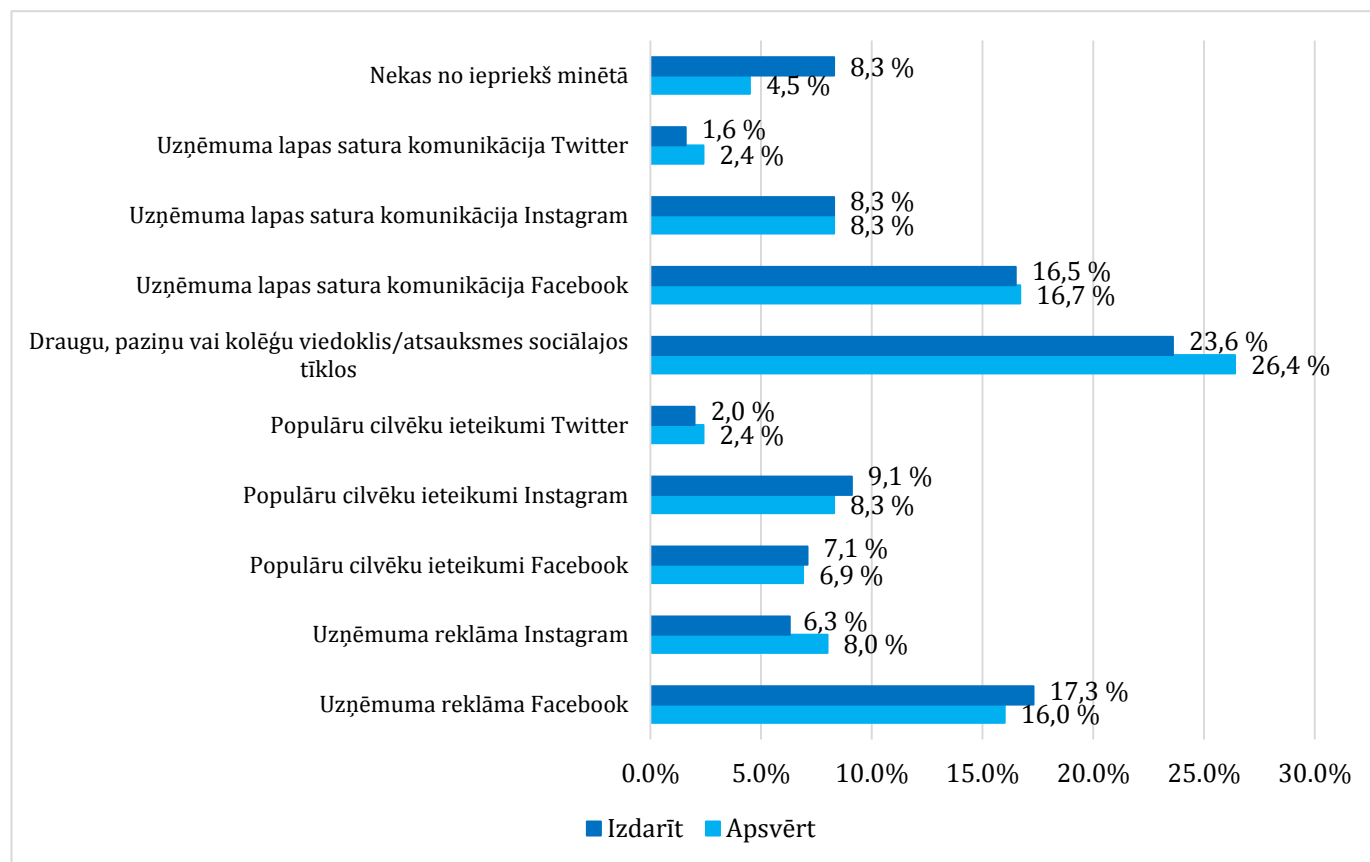
Lielāko uzticību no sociālo tīklu lietotāju puses informācijas iegūšanā ieņem draugu, kolēģu un ģimenes ieteikumi, lai gan tā nav primārā grupa, kas tiek ņemta vērā, apsverot pirkumu. Sabiedrībā zināmu cilvēku ieteikumi ierindojas piektajā vietā uzticības skalā, lai arī tā ir pēdējā grupa, kas tiek apsvērta ar pirkumu saistītos lēmumos. Attiecīgi – respondenti uzticība minētajām personām ir pietiekami augsta, un gala rezultātā, ja līdz cilvēkam nonāk šī informācija – viņš tai uzticas.

2. attēls. Faktori pēc nozīmības pirkuma apsvēršanas procesā

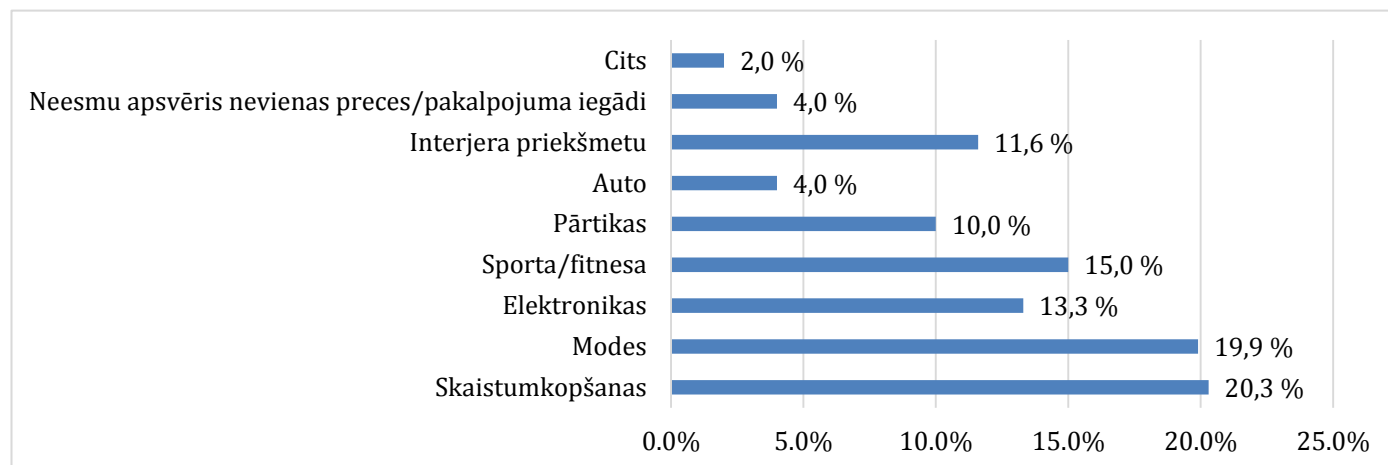
Apskatot faktoros tikai sociālo tīklu kontekstā, kas liek sociālo tīklu lietotājiem apsvērt vai izdarīt pirkumu (tiek izslēgti pārējie faktori), situācija ir līdzīga (skat. 3. attēlu) – draugu, paziņu un kolēģu viedoklis un atsauksmes sociālajos tīklos ieņem pirmo vietu nozīmības skalā pirkuma apsvēršanā un likušas kaut reizi respondentam izdarīt pirkumu. Pirkuma apsvēršanā otro vietu ieņem uzņēmuma komunikācija sociālajos tīklos un trešo uzņēmuma reklāma *Facebook*, bet pirkumu izdarīt likusi uzņēmuma reklāma un tikai tad uzņēmuma komunikācija sociālajos tīklos. Instagram platformā vērojama pavisam cita situācija, kur uzņēmuma komunikācija un reklāma ir mazāk efektīva patērētāju ietekmēšanā, lai liktu apsvērt pirkumu vai to izdarīt.

Kopumā iepriekš minētajiem faktoriem ir iespēja panākt vislielāko ietekmi uz informācijas meklēšanu, produkta iegādes apsvēršanu un tā iegādi gala rezultātā – trīs būtiskākie sociālo tīklu ietekmes lauki, uz kuriem iespējams iedarboties ar šīm faktoru grupām.

3. attēls. Faktori, kas likuši apsvērt vai izdarīt pirkumu

Instagram platformā apsvērt pirkumu 8,3 % likuši sabiedrībā populāri cilvēki, kas spēj ietekmēt arī 9,3 % respondentu pirkuma lēmumu, un tie to veikuši. Autore skaidro situāciju ar daudz plašākām iespējām personu jeb sabiedrībā zināmu cilvēku komunikāciju *Instagram* platformā, kur *Facebook* daudz attīstītāka ir uzņēmumu un zīmolu komunikācija, ko norāda arī konkrētais pētījums – katrai komunikācijas formai un veidam ir atbilstošākā platforma. *Instagram* spēcīgā puse ir personu komunikācija un iespēja ietekmēt sociālo tīklu lietotājus. Vismazāk apsvērt pirkumu vai to izdarīt likusi uzņēmuma komunikācija *Twitter*.

4. attēls. Produktu grupas, kuru iegāde apsvērtā sociālo tīklu komunikācijas ietekmē

26,6 % respondentu rekomendējuši produktu draugiem, paziņām, kolēģiem sociālajos tīklos un 19 % ierakstījuši pozitīvu komentāru par preci vai produktu Facebook – sociālo tīklu lietotāji ir aktīvi tālākā savas pieredzes un informācijas nodošanā, ņemot vērā, ka draugu ieteikumi ir būtiskākais faktors, kas tiek ņemts vērā apsverot vai izdarot pirkumu, uzņēmumam jāseko līdzī patērētāju apmierinātībai un pozitīvas informācijas tālākai nodošanai, to veicinot un izmantojot savā labā.

Visbiežāk sociālo tīklu ietekmē respondenti apsvēruši skaistumkopšanas (20,3 %), modes (19,9 %) un sporta vai fitnesa produktu iegādi, vismazāk – interjera priekšmetu un auto iegādi (iespējams ņemot vērā pirkuma cenu un iegādes apsvēršanas laiku – nav impulsa pirkums vai lēmums, ko var pieņemt ātri). Attiecīgi lielākās iespējas sociālajos tīklos uzrunāt auditoriju ir minētajām trīs kategorijām. Tikai 4 % respondentu norādījuši, ka nav apsvēruši nevienas produktu grupas iegādi sociālo tīklu ietekmē.

Secinājumi un diskusija

Pētījumā secināts, ka sociālie tīkli ieņem būtisku lomu pirkuma lēmuma pieņemšanas procesā. Sociālie tīkli ietekmē pirkuma lēmumu pieņemšanas procesu vairākos aspektos, bet trīs būtiskākie no tiem ir:

- 1) liek mainīt viedokli pozitīvā vai negatīvā virzienā par zīmolu un preci vai pakalpojumu;
- 2) apsvērt konkrēta produkta iegādi (stimulē);
- 3) veikt padziļinātas informācijas izpēti par produktu (informācijas meklēšana).

Tātad sociālie tīkli liek to lietotājiem apsvērt pirkumu, meklēt informāciju un pirkumu izdarīt – ietekmē patērētāju uztveri. Pētījuma rezultāti norāda uzņēmumiem, ka tur izvietotajai informācijai no uzņēmuma un lietotāju puses, kā arī reklāmai ir iespēja ietekmēt patērētāju viedokli pozitīvā vai negatīvā virzienā, un šī iespēja ir jāizmanto. Pastāv dažādi iespēju scenāriji potenciālo pircēju ietekmēšanai – komunikācija un reklāma no uzņēmuma puses, sociālo tīklu vēstneši un lietotāju mudināšana izvietot saturu.

Analizējot aspektus, kas sociālo tīklu platformās spēj ietekmēt patērētāju uztveri iepriekš minētajos veidos: draugu, paziņu un kolēģu viedoklis un atsauksmes sociālajos tīklos ieņem pirmo vietu nozīmības skalā pirkuma apsvēršanā, un tie likuši kaut reizi respondentam izdarīt pirkumu. Pirkuma apsvēršanā otro vietu ieņem uzņēmuma komunikācija sociālajos tīklos un trešo uzņēmuma reklāma *Facebook*, bet pirkuma izdarīt likusi uzņēmuma reklāma un tikai tad uzņēmuma komunikācija sociālajos tīklos. *Instagram* platformā vērojama pavisam cita situācija, kur uzņēmuma komunikācija un reklāma ir mazāk efektīva patērētāju ietekmēšanā, lai liktu apsvērt pirkumu vai to izdarīt. *Instagram* platformā apsvērt pirkumu 8,3 % likuši sabiedrībā populāri cilvēki, kas spēj ietekmēt arī 9,3 % respondentu pirkuma lēmumu, un tie to veikuši. Secināts, ka lielāka ietekme uz patērētāju sociālo tīklu vēstnešiem ir *Instagram* platformā.

Jāņem vērā fakts, ka sabiedrībā zināmu vai populāru cilvēku ieteikumi kopumā tiek ņemti vērā kā pēdējais faktors produkta iegādes apsvēršanā. Tas ir pilnīgs pretstats draugu, kolēģu vai ģimenes ieteikumiem, kas ir pirmā informācija, kas tiek ņemta vērā apsverot produkta iegādi, tas izvirza jautājumu tālākiem pētījumiem par vēstnešu uztveri un definēšanu no sociālo tīklu lietotāju puses – vai sociālo tīklu vēstneši ierindojas pirmajā (draugi) vai otrajā kategorijā (sabiedrībā zināmi cilvēki) un no kā šī uztvere atkarīga – no respondenta raksturojuma, no sociālo tīklu platformas, no preču, pakalpojumu kategorijas, komunikācijas stila, vēstneša personības, vēstneša sekotāju skaita vai citiem aspektiem.

References

- AJ Agrawal (2016). *Why Influencer Marketing Will Explode In 2017*. Pieejams: <https://www.forbes.com/sites/ajagrawal/2016/12/27/why-influencer-marketing-will-explode-in-2017/#31a183cb20a9> (skatīts 18.06.2017.)
- Al-Dhuhli I., Mukhaini E., Ismael S. (2013). *The Impact of Social Media on Consumer Buying Behaviour*. Oman: Sultan Qaboos University, p. 12
- Andersone I., Gaile-Sarkane E. (2009). Behavioral differences in Consumes purchasing behavior between online and traditional shopping: Case of Latvia. *Ekonomika ir vadyba*, Nr. 14, pp. 345–352, ISSN 1822-6515
- ArunKumar SivaKumar & Abirami Gunasekaran (2017). An Empirical Study on the Factors Affecting Online Shopping Behavior of Millennial Consumers, *Journal of Internet Commerce*, 16:3, pp. 219–230. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/15332861.2017.1317150> Iegūts 8.02.2017. no <http://www.ebsco.com>
- Braatz L. A. (2017). *#Influencer marketing of Instagram. Consumer responses towards promotional posts: The Effects of message sidness and product depiction (Master Thesis)*. The Nederland: University of Twente, p. 50
- Digital economy and digital society statistics at regional level (2017). Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Digital_economy_and_digital_society_statistics_at_regional_level (skatīts 23.10.2017.)
- Fotis J. N. (2015). *The use of Social media and its impact on Consumer behavior: The context of holiday travel (Doctoral thesis)*. England: Bournemouth University, p. 405
- Google nomainīgi ir visapmeklētākā interneta vietne Latvijā (2017). Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=5163> (skatīts 23.10.2017.)
- Hawkins D. I., Best R. J., Coney K. A. (1989). *Consumer behavior: Implications for marketing strategy*, 4th Edition. USA: RICHARD D. IRWIN INC., p. 796
- Hussain S., Guangju W., Jafar R.M.S., Ilyas Z., Mustafa G., Jianzhou Y. (2018). Online information adoption behavior: Motives and antecedents of electronic word of mouth communications, *Computers in Human Behavior*, Volume 80, March 2018, pp. 22–32,. Pieejams: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.09.019>, iegūts no <http://www.sciencedirect.com> (skatīts 08.02.2018.)
- Ioană E., Stoica I. (2014). Social Media and its Impact on Consumers Behavior. *International Journal of Economic Practices and Theories*, Vol. 4, No. 2, Special issue on Marketing and Business Development, e-ISSN 2247–7225, pp. 295–303
- Kotler P., Armstrong G. (2008). *Principles of Marketing*, 12th edition. USA: Pearson Prentice Hall, p. 599
- Latvijas Interneta asociācija (2016). Nozare ciparos. Pieejams: http://www.lia.lv/media/uploads/Buklets_nozare_ciparos_2016.pdf (skatīts 23.10.2017.)
- Share of individuals in Latvia participating in social networks from 2011 to 2016 (2016). Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/384415/social-network-penetration-in-latvia/> (skatīts 23.10.2017.)
- Social media – statistics on the use by enterprises (2016). Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_media_-_statistics_on_the_use_by_enterprises (skatīts 23.10.2017.)
- Solomon M. R., Marshall G., Stuart E. (2008). *Marketing: Real People, Real Choices*, 5th Edition. USA: Pearson Prentice Hall, p. 608
- Standard Eurobarometer 84: Media use in the European Union (2016). *European Union*, pp. 21, doi: 10.2775/295430
- Strauss, J. (2009). *E-marketing*. Upper Saddle River: Pearson/Prentice Hall, p. 430

TIEŠIE MAKSĀJUMI VESELĪBAS APRŪPĒ LATVIJĀ

DIRECTPAYMENTS FOR HEALTH CARE IN LATVIA

Alīda Vāne,

Biznesa augstskola *Turība, Latvija*

e-pasts: vanealida@gmail.com

Abstract

One of the indicators of inequality that is measured is private payments (extra payments made by people from their family budget for using the health system), "Patient Health Payments" (PMV). The aim of the study is to analyse the PMV indicators in Latvia using the OECD database as well as the monographic and graphical method. In the context of limited public funding, the main causes of inequality are: long waiting times for publicly-funded services; distance to health service; the diversity of publicly funded health services; state mandatory co-payments for health services; unequal opportunities for purchasing private health insurance. The adoption of the Health Financing Law in Latvia in 2017 is an important step towards increasing funding for the health sector, but at the same time it is a departure from comprehensive health care provision and is likely to increase the PMV. In order to better analyse the PMV, it is necessary to further analyse the national economy, the total funding for health care, the state-funded service basket, etc.

Atslēgas vārdi: pacientu maksājumi, veselības aprūpe, veselības aprūpes nodrošinājums

Ievads

Saskaņā ar Pasaules Bankas (PB) un Pasaules Veselības organizācijas (PVO) ziņojumu vismaz pusei pasaules iedzīvotāju nav pieejami pamata veselības aprūpes pakalpojumi. Turklāt katru gadu daudzas ģimenes paliek zem nabadzības robežas, jo tām ir jāmaksā par medicīnisko aprūpi no saviem līdzekļiem. Patlaban 800 miljoni cilvēku vismaz 10 procentu apmērā no saviem mājsaimniecību budžetiem tērē savai veselības aprūpei, slimiem bērniem vai citiem ģimenes locekļiem. Gandrīz 100 miljoniem cilvēku šie izdevumi ir pietiekami augsti, lai viņi nonāktu galējā nabadzībā (*World Bank and WHO, 2017*). Aizvien aktīvāk pasaulē tiek lemts par visaptverošu veselības aprūpes nodrošinājumu (VVA), kas ļautu ikvienam cilvēkam iegūt nepieciešamo veselības aprūpi tā, lai tas neradītu finansiālas grūtības. 2012. gada decembrī Apvienoto Nāciju Organizācija (ANO) ģenerālajā asamblejā pieņēma rezolūciju par VVA, uzstādot to kā galveno globālo mērķi (ANO, 2012). VVA mērķis ir mazināt nevienlīdzību veselības aprūpes saņemšanai, galveno uzsvaru liekot uz finansiālo aspektu, lai paplašinātu pakalpojumu sniegšanu un novērstu piekļuves šķēršļus (finanšu risku aizsardzība saslimšanas gadījumā), lai novērstu nevienlīdzību veselības jomā, lielāka uzmanība jāpievērš visneaizsargātākajām iedzīvotāju grupām (*Campbell, et al., 2013; Oconnell, et al., 2014; Hussein, 2015; Matheson, 2014; Stuckler, et al., 2010; Pozo–Martin, et al., 2017*).

Veselības aprūpes sistēmu galvenie finansējuma avoti ir nodokļu ieņēmumi (gan vispārējie, gan obligātā apdrošināšana) un tiešie (privāti) maksājumi. Viens no nevienlīdzības rādītājiem, kurš tiek mērīts, ir privātie maksājumi (cilvēku papildus veiktie maksājumi no sava ģimenes budžeta par veselības sistēmas izmantošanu) (PMV).

Pētījuma mērķis ir analizēt PMV rādītājus Latvijā, izmantojot Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) datu bāzi.

Mērķa sasniegšanai risināmie uzdevumi ir:

- izpētīt PMV teorētisko bāzi;
- izpētīt Latvijas likumdošanu attiecībā uz ierobežojumiem veselības aprūpes piekļuvei;
- salīdzināt Latvijas un citu OECD valstu PMV rādītājus.

Pētījumam ir izmantotas sekojošas pētījuma metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode un grafiskā metode – vizuāli apkopojamās informācijas attēlošanai un analīze.

1. Privātie maksājumi veselības aprūpē (PMV)

Veselības aprūpe ietver visu medicīnisko pakalpojumu un preču daudzveidību – ārstēšanos, diagnostiku, medikamentus, rehabilitāciju u.c. Pētījumā (*Kutzin, et al., 2010*) atklāta spēcīga korelācija starp PMV un māsaimniecībām, kuras saskaras ar katastrofāliem veselības izdevumiem. Izanalizējot vairākas publikācijas un citus avotus par privātajiem maksājumiem veselības nozarē (*PVO; OECD, 2015; Campbell, et al., 2017; Bernard, et al., 2014; James, et al., 2006; Bhattacharyy, et al., 2010; Lee, et al., 2015; Ma & Sodd, 2008; Saksena, et al., 2011*), var secināt, ka visas valstis turpina meklēt labākus veselības aprūpes sistēmas finansēšanas veidus, lai novērstu nevienlīdzību iedzīvotāju piekļuvei veselības sistēmai lielu vai nesamērīgu maksājumu dēļ. Individīda personisko līdzekļu nepietiekamība rada šķēršļus tam, lai atgūtu veselību, īpaši tas skar nabadzīgāko iedzīvotāju daļu. Nevienlīdzība veselības aprūpes piekļuvei rodas galvenokārt dēļ ierobežota publiskā finansējuma. Pēc autores domām, ierobežota publiskā finansējuma apstākļos nevienlīdzības galvenie cēloņi ir:

- ilgas gaidīšanas rindas uz publiski finansētiem pakalpojumiem. Iedzīvotājiem ar augstāku pirktspēju ir priekšrocība pakalpojumu pieejamībai, jo tie spēj samaksāt par pakalpojumu pilnu maksu, lai šo pakalpojumu saņemtu ātrāk un tādējādi ātrāk izveseļotos;
- attālums līdz veselības pakalpojumam. Iedzīvotājiem laukos rodas papildu izdevumi, lai nokļūtu līdz veselības aprūpes pakalpojumam;
- valsts finansēto veselības aprūpes pakalpojumu daudzveidība. Iedzīvotājiem, kuru pirktspēja ir ierobežota bieži nav piekļuves pakalpojumiem, kurus valsts nav iekļāvusi valsts apmaksāto pakalpojumu sarakstā (zobārsta pakalpojumi, ierobežots kompensējamo medikamentu klāsts, sarežģītas operācijas (piemēram transplantācijas) u.c.);
- valsts noteiktie obligātie līdzmaksājumi par veselības aprūpes pakalpojumiem;
- privātas veselības apdrošināšanas iegādes nevienlīdzīgās iespējas.

PMV maksājumos ieskaita iedzīvotāju maksājumus par **medikamentu iegādi** (t.sk. kompensējamo medikamentu, kurus publiskais finansējums nekompensē 100 % apmērā), maksājumus **par medicīnas precēm** (ieskaitot dzirdes aparātus, ratiņkrēslus, acu kopšanas līdzekļus u.tml.), **par zobārstniecības pakalpojumiem**, par **ambulatoro veselības aprūpi** (ja pakalpojums nav valsts apmaksāts, piemēram, ģenētiskās analīzes, ja uz ambulatoro pakalpojumu ir gara gaidīšanas rinda un pacientam nepieciešams pakalpojumu pirkt steidzami (no sava budžeta), par **stacionāro ārstēšanu**.

2. Latvijas iedzīvotāju ierobežotā piekļuve veselības aprūpes pakalpojumiem

Latvijas Republikas *Satversme* ir *Latvijas valsts pamatlikums* vai *Konstitūcija*, kurā noteikts, ka “Valsts aizsargā cilvēku veselību un garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu” (Latvijas Republikas *Satversme*, 1922, 111. pants). Piepildīt jēdzienu “medicīniskās palīdzības minimums” ar konkrētu saturu ir likumdevēja un izpildvaras uzdevums. *Ārstniecības likums* paredz, ka valsts pienākums ir sniegt neatliekamo palīdzību (*Ārstniecības likums*, 1997, 8. un 46. pants). Valsts apmaksātās neatliekamās medicīniskās palīdzības apjomu šobrīd nosaka Ministru kabinets, tas nosaka arī citu veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas kārtību caur apstiprinātajiem Ministru kabineta noteikumiem Nr. 1529 “Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība” (MK 1529, 2013, I nodaļa). Tajos uzskaitīti valsts apmaksātie pakalpojumi un tie pakalpojumi, kuru izdevumus valsts nesedz, kā arī noteikti pacientu līdzmaksājumi par valsts apmaksātajiem saņemamajiem veselības aprūpes pakalpojumiem, noteiktas iedzīvotāju grupas, kurām šie līdzmaksājumi nav jāveic, kā arī norādīts šo līdzmaksājumu maksimālais apmērs gadam (“Pacienta iemaksu kopsomma par kalendāra gadā saņemtajiem ambulatorajiem un stacionārajiem veselības aprūpes pakalpojumiem nedrīkst pārsniegt 569,15 eiro” (MK 1529, 2013, II nodaļa)).

Latvijā valsts apmaksāto pakalpojumu saņemšanas iespējas ir ierobežotas nepietiekamā publiskā finansējuma dēļ (Latvijas Republikas Tiesībsargs, 2017), kas rada papildu PMV izdevumus visos veselības aprūpes segmentos. Tas rada būtisku nevienlīdzību Latvijas iedzīvotāju vidū, jo iedzīvotāji, kuriem ir mazi ieņēmumi, vai nu nevar atļauties maksāt no sava budžeta par veselības aprūpes pakalpojumiem, vai tas pakļauj iedzīvotājus lielam nabadzības riskam saslimšanas gadījumā. Ņemot vērā Latvijas iedzīvotāju ieņēmumus, tad liela daļa jau bez PMV maksājumiem ir nabadzības risks. Atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem (CSP, 2017), 2015. gadā nabadzības riskam bija pakļauti 21,8 % Latvijas iedzīvotāju. Latvijā vērojams salīdzinoši augsts nabadzības riska īpatsvars tieši vecāku cilvēku vidū, un tam ir tendence palielināties. Iedzīvotāju grupā virs 65 gadiem nabadzības riskam ir pakļauti 38,1 %. Strauji pieaudzis pensionāru nabadzības risks – līdz 41,9 %. Ļoti augstam nabadzības riskam ir pakļauti 55,7 % bezdarbnieku. Tāpat augsts nabadzības risks ir tajās mājsaimniecībās, kurās apgādībā esošos bērnus audzina tikai viens no vecākiem – 34,4 %. Nabadzības risks ir izteiktāks ārpus galvaspilsētas Rīgas (skat. 1. tabulu), kas ir papildu nevienlīdzības aspekts saslimšanas gadījumā, jo daudzi veselības aprūpes pakalpojumi ir koncentrēti Rīgā un piekļuvei veselības aprūpes pakalpojumiem ir nepieciešami papildus naudas līdzekļi.

1. tabula

Nabadzības riska indekss Latvijas reģionos pēc vecuma un dzimuma (%) (CSP)

	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Nabadzības indekss, %	13,5	18,6	29,2	21,7	23	39,2

Izvērtējot nabadzības riskus, var secināt, ka Latvijā pastāv liela disonanse starp reālo iztikas minimumu – nabadzības sliekšni un ienākuma daudzumu, kad persona tiek atzīta par trūcīgu. Turklāt trūcīgas personas statusa iegūšanai maksimālais ienākumu daudzums uz vienu personu nav mainījies no 2014. gada (MK 299, 2010, 2. punkts). Trūcīgās personas Latvijā ir atbrīvotas no pacienta līdzmaksājuma par valsts sniegtajiem veselības aprūpes pakalpojumiem (MK 1529, 2013, 23.16. punkts), tomēr maksimālais ienākuma daudzums statusa iegūšanai ir par zemu un tas būtu jātuvinā nabadzības sliekšnim, lai radītu universālāku veselības aprūpes piekļuvi un mazinātu PMV (skat. 2. tabulu).

**Nabadzības sliekšnis, trūcīgas personas maksimālie ieņēmumi,
pensijas vidējais apmērs 2015. gadā (MK 299, CSP)**

Trūcīgās personas statusa iegūšanai maksimālais ienākumu daudzums, EUR, no 01.01.2014.	Nabadzības sliekšnis, EUR, 2015. gads (pēdējie pieejamie dati)	Pensionāru vecuma pensiju vidējais apmērs, EUR, 2015. gads
128,06	318	273

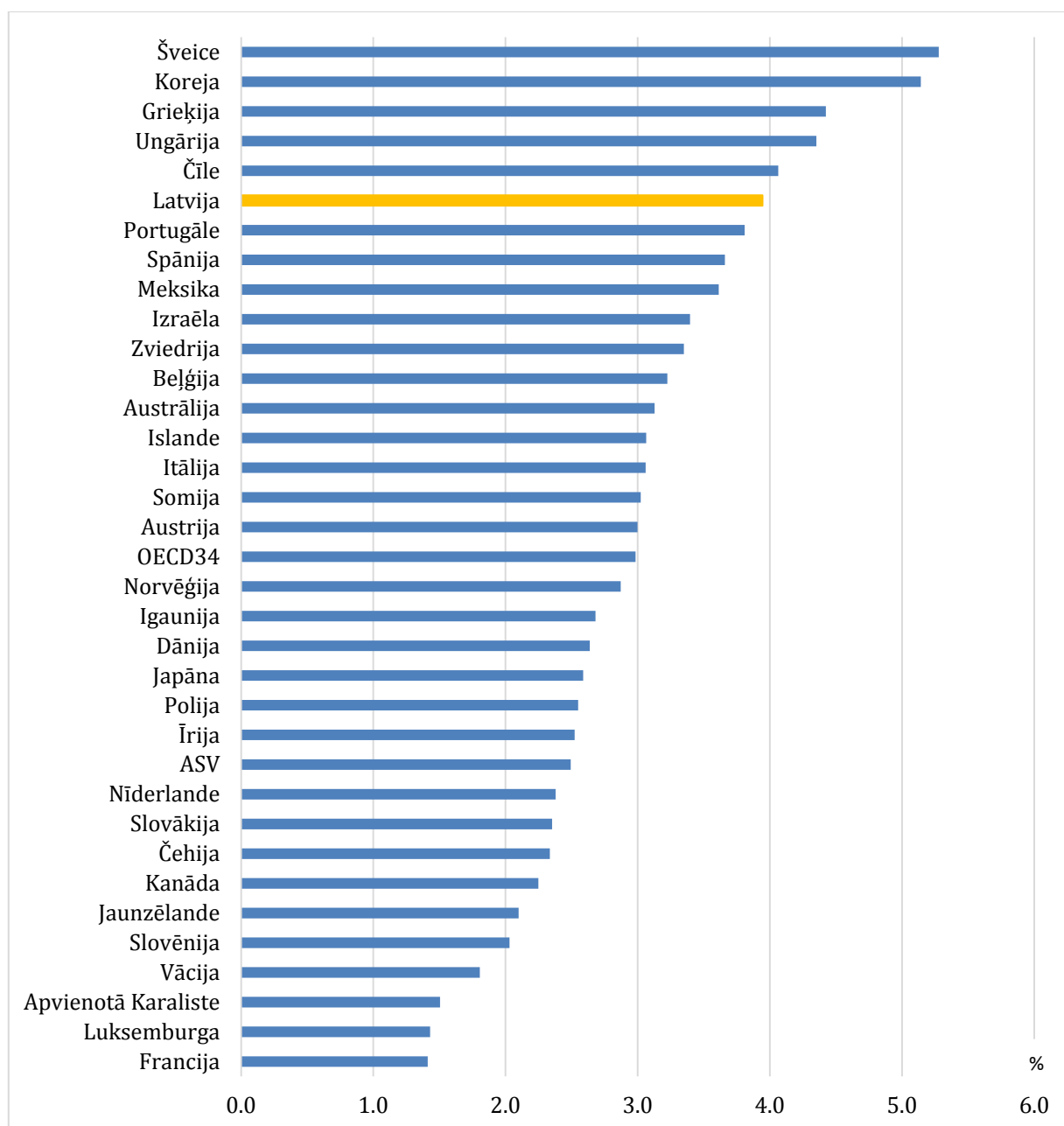
Lai arī no pacientu līdzmaksājumiem par valsts apmaksāto veselības aprūpi ir atbrīvotas virkne Latvijas iedzīvotāju kategoriju (bērni, grūtnieces un sievietes pēcdzemdību periodā līdz 42 dienām, politiski represētās personas, personas, kuras slimo ar tuberkulozi, psihiski slimas personas, saņemot psihiatrisko ārstēšanu, personas, saņemot hroniskās hemodialīzes, hemodiafiltrācijas un peritoneālās dialīzes procedūras visa ārstniecības procesa laikā, orgānu donori, I grupas invalīdi, patvēruma meklētāji u.c.) (MK 1529, 2013, 23. punkts), (Veselības aprūpes finansēšanas likums, 2017, 6. pants), tas nerisina lielu nevienlīdzību pakalpojumu saņemšanā, jo trūcīgās personas ienākumi un vecuma pensijas vidējais apmērs ir zem nabadzības sliekšņa. Līdz ar to valstij, palielinot apmaksātās veselības aprūpes apjomu un daudzveidību, ir jārisina arī pacientu līdzmaksājuma apmēra jautājums.

2017. gada 5. decembrī Saeima pieņēma *Veselības aprūpes finansēšanas likumu*, kas noteic, ka no 2019. gada 1. janvāra pilnu valsts apmaksāto veselības aprūpes pakalpojumu grozu saņems personas, kas veic sociālās iemaksas, un iedzīvotāju grupas, kuras ir atbrīvotas no šo iemaksu veikšanas. Likumā definēts pakalpojumu klāsts, ko saņems ikviens Latvijas iedzīvotājs, savukārt pārējos pakalpojumus un kompensējamus medikamentus varēs saņemt vien tie, kas būs maksājuši sociālo nodokli, vai ir ar likuma spēku atbrīvotas no šāda maksājuma veikšanas (t.sk. pensionāri, bērni, reģistrētie bezdarbnieki u.c.) (Veselības aprūpes finansēšanas likums, 2017, 8.–11. pants). Pilnam valsts apmaksāto pakalpojumu grozam varēs pievienoties brīvprātīgi, veicot iemaksas sociālajā budžetā 2018. gadā – 1 % no minimālās algas – 4,30 EUR mēnesī (51,60 EUR gadā), 2019. gadā 3 % no minimālās mēnešalgas (Veselības aprūpes finansēšanas likums, 2017, 12. pants un pārejas noteikumu 2. punkts).

Veselības finansēšanas likuma pieņemšana ir būtisks solis uz finansējuma palielināšanu veselības nozarei, tai pašā laikā tā ir atkāpe no visaptverošas veselības aprūpes nodrošinājuma (VVA).

3. PMV Latvijas rādītāju salīdzinājums ar citu OECD valstu datiem

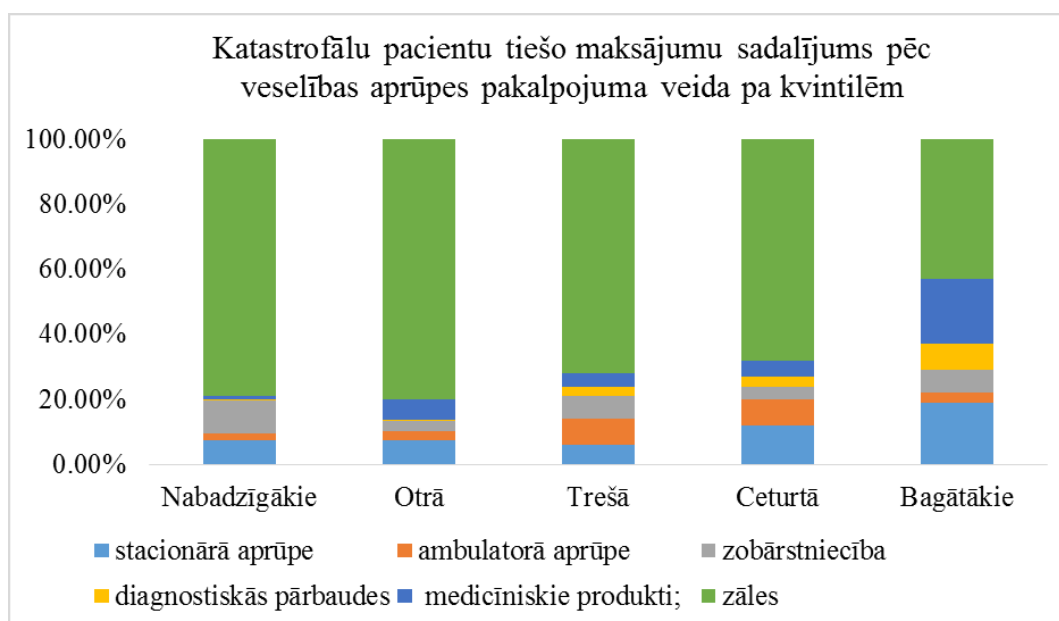
Latvijā ir sestais sliktākais rādītājs OECD 34 valstu starpā attiecībā uz mājsaimniecību izdevumu procentu, ko tērē veselības aprūpei. Šis rādītājs ir pārāk vispārīgs, jo var tikai minēt, vai bagātāki cilvēki vairāk vai mazāk procentuāli tērē no saviem ieņēmumiem veselības aprūpei (skat. 1. attēlu).

1. attēls. PMV kā daļa no māsaimniecību gala patēriņa, 2015 (vai tuvākais pieejamais gads)

(OECD Health Statistics, 2017)

PVO pētījumā (PVO, 2016) secināts, ka tiešie pacientu maksājumi par ambulatorajām zālēm un medicīniskajiem produktiem ir lielākais finansiālo grūtību iemesls. Finansiālās grūtības ir ļoti koncentrētas starp trūcīgākajām māsaimniecībām un pensionāriem (70 % cilvēku, kas saskaras ar katastrofāliem pacientu tiešajiem maksājumiem, ir pensionāri). Ar katastrofāliem pacientu tiešajiem maksājumiem saskaras cilvēki visos ienākumu līmeņos. 2013. gadā gandrīz 27 % no trūcīgākās piektdaļas māsaimniecību piedzīvoja katastrofālus pacientu tiešos maksājumus, salīdzinot ar 4 % starp turīgāko piektdaļu (skat. 2. attēlu). Turīgāki cilvēki tērē lielāku daļu diagnostikai, medicīnas produktiem, kas ļauj izdarīt secinājumu, ka turīgākiem ir lielāka finansiālā iespēja rūpēties un sekot savam veselības stāvoklim, kamēr trūcīgākā sabiedrības daļa lielāko izdevumu daļu atdod par medikamentiem, lai ārstētu savas saslimšanas.

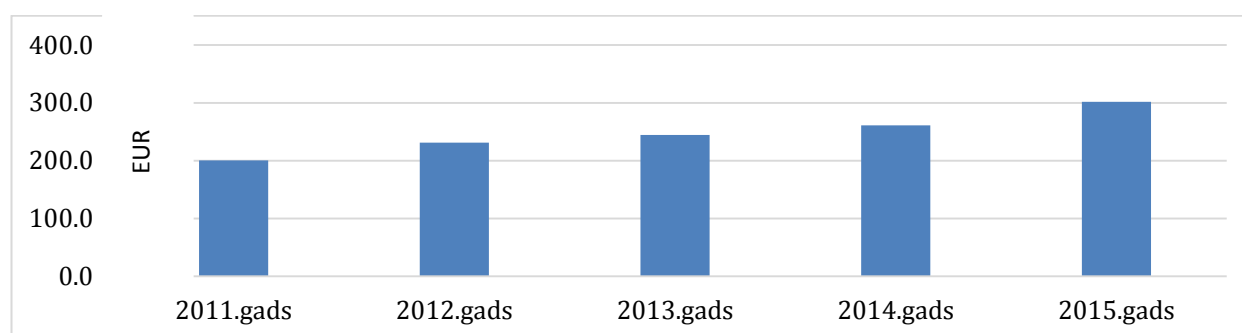

2. attēls. Katastrofālu pacientu tiešo maksājumu sadalījums pēc veselības aprūpes pakalpojuma veida pa kvintilēm

(PVO, 2016)

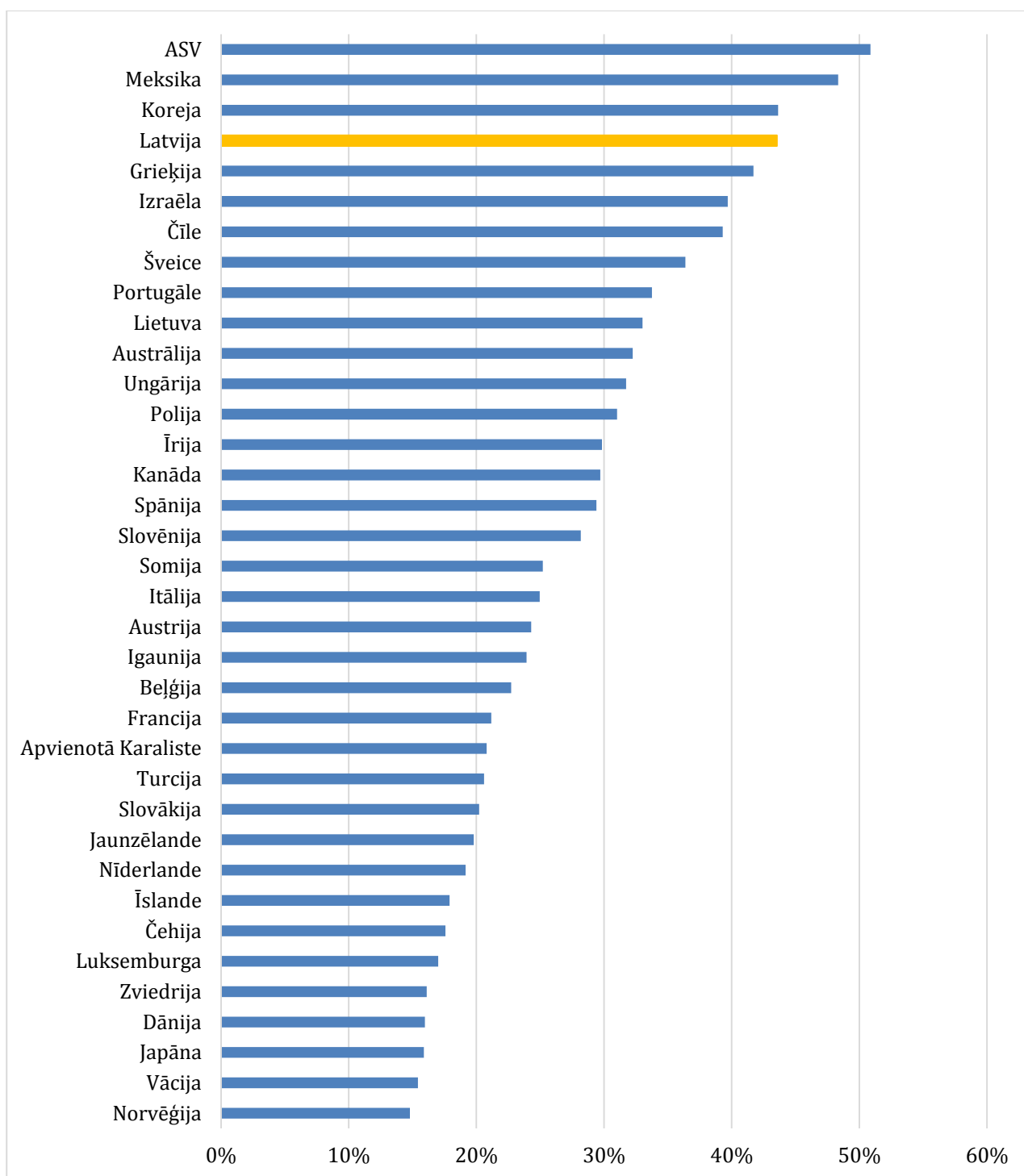
Pēc OECD aplēsēm par medikamentiem Latvijas iedzīvotāji tērē 42 % no kopējiem PMV izdevumiem, otru lielāko daļu sastāda ambulatorā aprūpe – 23 %, stacionārā (t.sk. dienas stacionārs) – 16 %. PMV maksājumi no 2011. gada līdz 2015. gadam samazinājušies vien Slovākijā, visās pārējās valstīs PMV pieaug. Visstraujāk no OECD valstīm pieaug Apvienotajā Karalistē (152 %, sasniedzot 652,15 EUR pēc valūtas kursa 1 EUR = 0,88568 GBP), Latvijā (152 %, sasniedzot 301,7 EUR), Turcijā (147 %, sasniedzot 59,80 EUR (pēc valūtas kursa 1 EUR = 4,525 TRY))(OECD *Health Statistics*, 2017).

PMV uz vienu iedzīvotāju Latvijā strauji pieauga (skat. 3. attēlu) no 2011. gada līdz 2015. gadam; pieaugums sastāda 50 %. Latvijā ir ceturtie augstākie ar PMV segtie veselības aprūpes izdevumi (skat. 4. attēlu). OECD valstu starpā atšķirība starp augstāko PMV maksājumu procentu (ASV) un zemāko (Norvēģija) ir vairāk nekā trīs reizes.

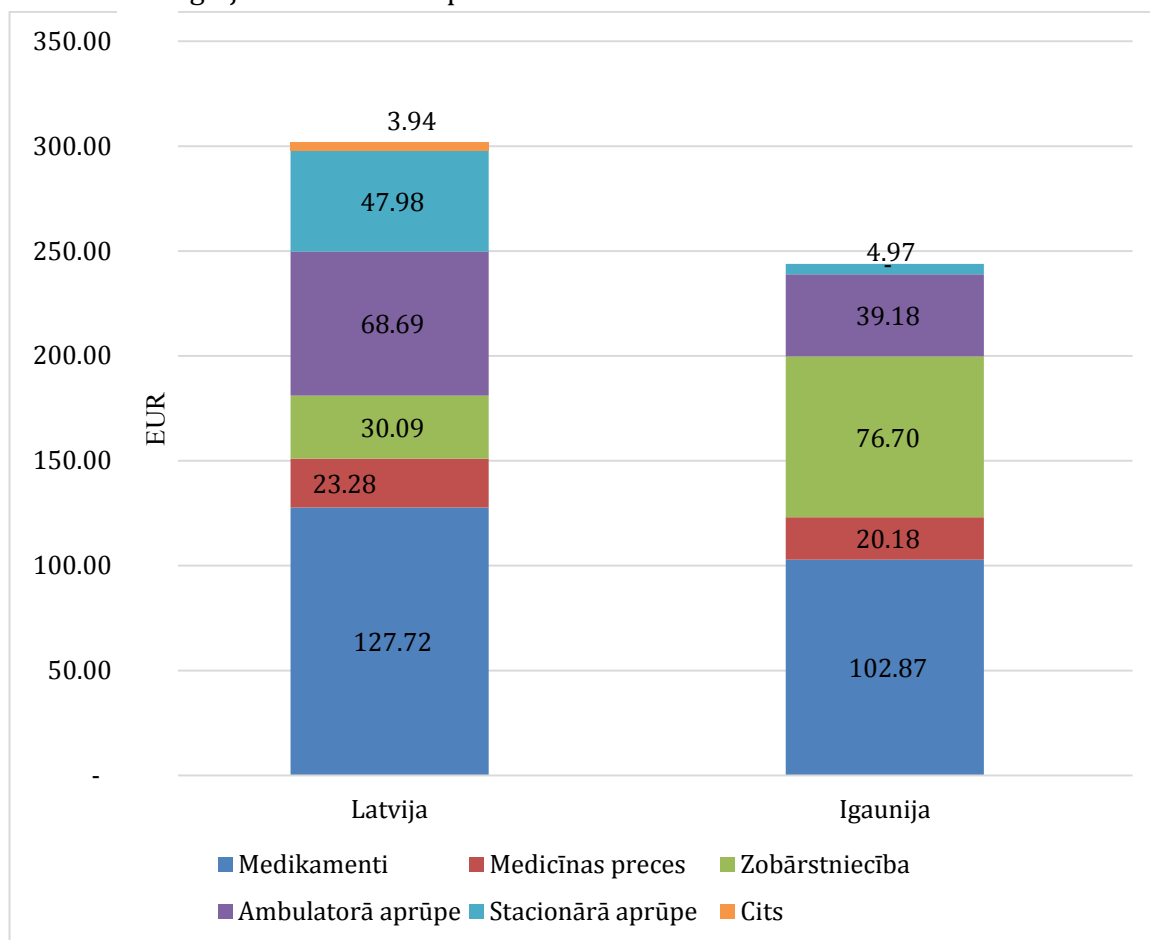
3. attēls. PMV uz vienu iedzīvotāju Latvijā EUR

(OECD *Health Statistics*, 2017)

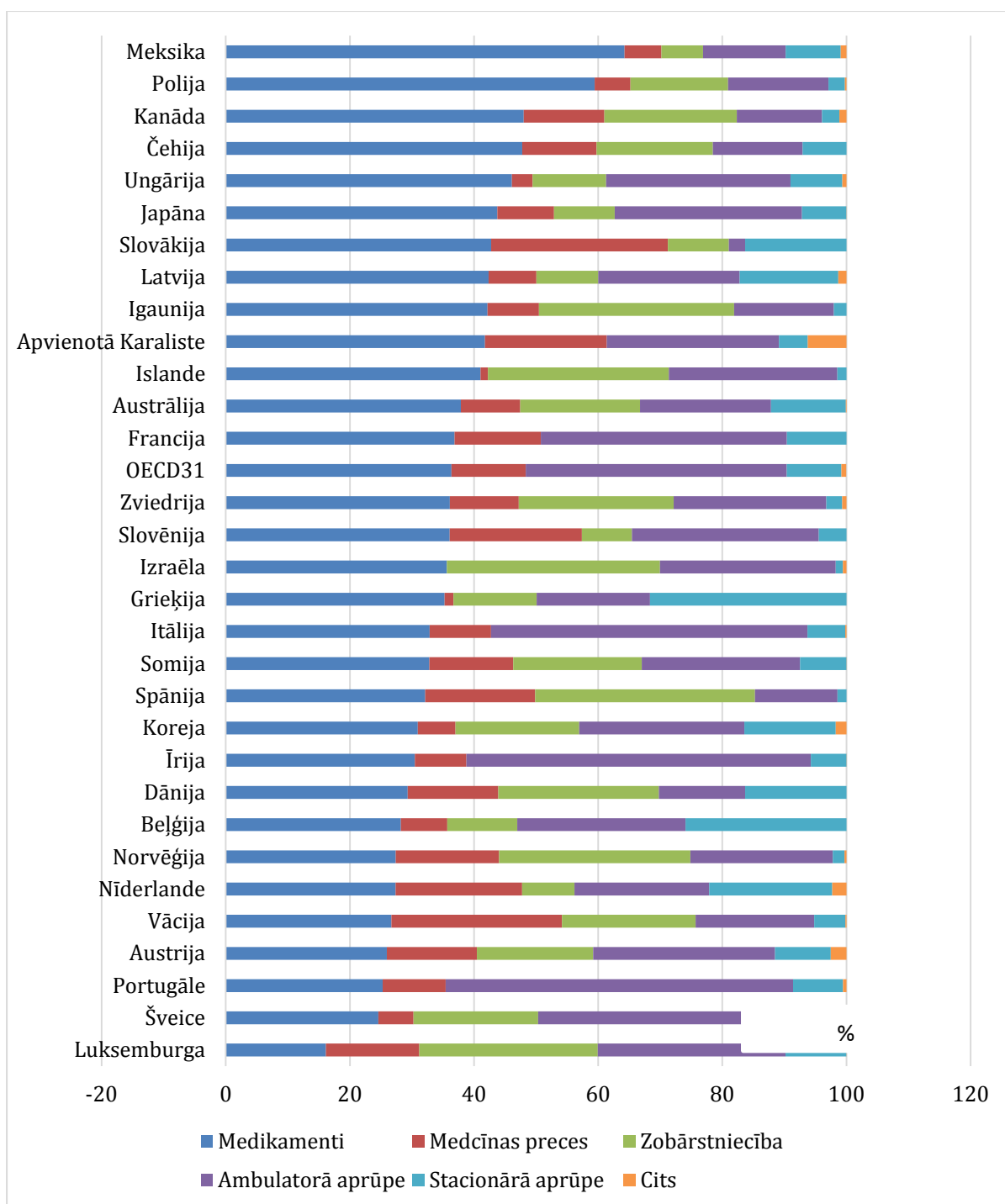

4. attēls. PMV % no kopējiem veselības aprūpes izdevumiem (2015. gads vai pēdējais pieejamais)
(OECD Indicators, 2017)

Kā redzams no 5. un 6. attēla, lai arī procenti no PMV medikamentiem Latvijā un Igaunijā ir vienādi, taču Latvijā vidēji par medikamentiem iedzīvotāji tērē 127,72 EUR, bet Igaunijā 102,87 EUR, līdz ar to, lai salīdzinātu dažādu valstu PMV maksājumus, struktūru, ietekmi uz iedzīvotājiem, ir papildus jāanalizē katras valsts ekonomika, kopējais finansējums veselības aprūpei, valsts apmaksātais pakalpojuma grozs, un tikai ar OECD sniegtajiem datiem nav pietiekami.

5. attēls. PMV sadalījums EUR, 2015. gads
(PVO 2016)

6. attēls. PMVsadalījums pa pakalpojuma veidiem % (2015. gads vai pēdējais pieejamais)
(OECD Indicators, 2017)

Diskusija

Valstis meklē labākus veselības aprūpes sistēmas finansēšanas veidus, lai novērstu nevienlīdzību iedzīvotāju piekļuvei veselības sistēmai lielu vai nesamērīgu maksājumu dēļ. Veselības aprūpes sistēmai ir jābūt vienlīdzīgai, nabadzīgākie iedzīvotāji nemaksā vairāk par bagātākajiem vai maksā proporcionāli ienākumiem (Kutzin, et al., 2010). Būtiska ir iedzīvotāju finanšu aizsardzība, izmantojot publisko finansējumu (t.sk. valsts veselības apdrošināšanu), jo, ja veselības aprūpes finansēšana kļūst atkarīga no PMV maksājumiem, tad finansējuma slogs palielināsies iedzīvotājiem, kuriem ir lielāka nepieciešamība pēc

veselības sistēmas izmantošanas (piemēram, hroniski slimnieki, akūta saslimšana, kura nav neatliekama). Valstu veselības sistēmās ir būtiskas atšķirības veselības aprūpes pakalpojuma tvēruma nodrošināšanā. Vislielākās atšķirības vērojamas ārstu konsultāciju segumā, zobārstniecībā un farmācijā, kā arī medicīnas preču nodrošināšanā. Ierobežota publiskā finansējuma apstākļos nevienlīdzības galvenie cēloņi ir ilgas gaidīšanas rindas uz publiski finansētiem pakalpojumiem, attālums līdz veselības pakalpojumam, valsts finansēto veselības aprūpes pakalpojumu daudzveidība (tai skaitā kompensējamo zāļu apmaksā ierobežotam skaitam diagnožu), valsts noteiktie obligātie līdzmaksājumi par veselības aprūpes pakalpojumiem. Lai panāktu PMV samazināšanos Latvijā, politikas veidotājiem ir jārikojas, lai samazinātu iepriekš pieminēto cēloņu ietekmi uz PMV. Latvijā lielākais PMV maksājums ir par medikamentiem, tāpēc labākos rezultātus PMV samazināšanā var sasniegt, veicot izmaiņas medikamentu apmaksā iedzīvotājiem. Daudzām valstīm ir liels resurss samazināt PMV maksājumus, palielinot patentbrīvo (ģenērisko) zāļu pārdošanas īpatsvaru valstī. OECD valstīs vidēji patentbrīvo zāļu īpatsvars sastāda 51,5 % (OECD), Latvijā 75 %, augstākais īpatsvars (86 %) ir Amerikas Savienotajās valstīs, Vācijā – 81,4 %. Latvijā ir iespējams vēl vairāk samazināt iedzīvotāju maksājumus par zālēm, pārdodot vairāk patentbrīvos medikamentus. Diemžēl jāatzīst, ka šis resurss ir ierobežots, jo patentbrīvo zāļu īpatsvars jau ir liels, tāpēc, lai samazinātu PMV maksājumus par zālēm, valstij jāpaplašina kompensācijas zāļu apjoms. PMV būtisku samazinājumu var sasniegt, palielinot zobārstniecības pakalpojumu pieejamību par valsts budžeta līdzekļiem, kā tas šobrīd ir Igaunijā. Patlaban Latvijā papildu publiskie finanšu resursi tiek novirzīti rindu mazināšanai gan ambulatorajā, gan stacionārajā veselības aprūpē, kas ļauj cerēt, ka PMV šajos sektoros 2017. un 2018. gadā samazināsies. Latvijā, pieņemot *Veselības aprūpes finansēšanas likumu*, ir veiktas izmaiņas veselības aprūpes sistēmas finansēšanā, bet bez citiem politiskiem lēmumiem, kā trūcīgas personas statusa iegūšanai maksimālā ienākuma paaugstināšanu, minimālās algas un pensijas celšanas, zāļu kompensācijas sistēmas pilnveidošanas, neizdosies samazināt PMV ietekmi uz trūcīgāko iedzīvotāju daļu. Lai vispusīgāk un konkrētāk analizētu PMV, ir nepieciešams veikt vismaz šādus papildu pētījumus:

- iedzīvotāja ienākuma nodokļa (IIN) atgūšanas ietekme uz PMV un tā sadalījums pēc mājsaimniecības ienākumiem;
- medikamentu klāsta paplašināšanas iespējas (t.sk. ar inovatīvajiem medikamentiem) un ietekme uz PMV;
- valsts apmaksātu zobārstniecības pakalpojumu paplašināšana un tā ietekme uz PMV;
- 2017. un 2018. gada papildu novirzītā valsts finansējuma rindu mazināšanai ietekme uz PMV.

Secinājumi

1. Pieņemot *Veselības aprūpes finansēšanas likumu*, Latvijas Saeima ir izslēgusi atsevišķas iedzīvotāju grupas no publiskās veselības aprūpes sistēmas seguma, kas iedzīvotājiem palielinās PMV maksājumus.
2. *Veselības finansēšanas likuma* pieņemšana Latvijā ir būtisks solis uz finansējuma palielināšanu veselības nozarei, vienlaikus tā ir atkāpe no visaptverošas veselības aprūpes nodrošinājuma.
3. Nepieciešams palielināt Latvijā trūcīgās personas statusa iegūšanai maksimālo ienākumu daudzumu līdz nabadzības sliekšnim, tādējādi arī mazo pensiju saņēmējiem uzlabotos piekļuve valsts apmaksātajiem veselības aprūpes pakalpojumiem.
4. Nepieciešams samazināt pacienta iemaksu kopsummu par kalendāra gadā saņemtajiem ambulatorajiem un stacionārajiem veselības aprūpes pakalpojumiem līdz nabadzības sliekšnim.
5. PMV par ambulatorajām zālēm nopietni grauj iedzīvotāju finansiālo aizsardzību. Politikas uzmanība prioritāri būtu jākoncentrē uz nepieciešamo ambulatoro zāļu pieejamības palielināšanu un izmaksu samazināšanu par tām.
6. Lai Latvijā samazinātu PMV maksājumus, primāri jāmazina rindas uz veselības pakalpojuma saņemšanu.

7. Lai pilnvērtīgāk analizētu PMV, nepieciešams papildus analizēt valsts ekonomiku, kopējo finansējumu veselības aprūpei, valsts apmaksāto veselības pakalpojumu apjomu un veidus.
8. Lai konkrētāk analizētu PMV, ir nepieciešams veikt papildu pētījumus attiecībā par IIN atmaksas ietekmi uz PMV, valsts apmaksātu zobārstniecības pakalpojumu paplašināšanas ietekme uz PMV, medikamentu klāsta paplašināšanas iespējas (t.sk. ar inovatīvajiem medikamentiem) un ietekme uz PMV.

References

- ANO (2012). Adopting Consensus Text, General Assembly Encourages Member States to Plan, Pursue Transition of National Health Care Systems towards Universal Coverage | Meetings Coverage and Press Releases. Retrieved from <https://www.un.org/press/en/2012/ga11326.doc.htm>
- Ārstniecības likums (1997, 1. jūlijs). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=44108> (skatīts 27.12.2017.)
- Bernard, D. M., PhD, Johansson, P., MD, MPH, & Fang, Z., MS. (2014, May 21). Out-of-Pocket Healthcare Expenditure Burdens Among Nonelderly Adults With Hypertension. Retrieved from <http://www.ajmc.com/journals/issue/2014/2014-vol20-n5/out-of-pocket-healthcare-expenditure-burdens-among-nonelderly-adults-with-hypertension>
- Bhattacharyya, O., Khor, S., Mcgahan, A., Dunne, D., Daar, A. S., & Singer, P. A. (2010). Innovative health service delivery models in low and middle income countries – what can we learn from the private sector? *Health Research Policy and Systems*, No. 8 (1). doi: 10.1186/1478-4505-8-24
- Campbell, J., Buchan, J., Cometto, G., David, B., Dussault, G., Fogstad, H., Tangcharoensathien, V. (2013). Human resources for health and universal health coverage: fostering equity and effective coverage. *Bulletin of the World Health Organization*, No. 91 (11), pp. 853–863. doi:10.2471/blt.13.118729
- Campbell, J. A., Bishu, K. G., Walker, R. J., & Egede, L. E. (2017). Trends of medical expenditures and quality of life in US adults with diabetes: the medical expenditure panel survey, 2002–2011. *Health and Quality of Life Outcomes*, No. 15 (1). doi:10.1186/s12955-017-0651-7
- CSP (2017, 2. februāris). Nabadzības riskam Latvijā pakļauti 424 tūkstoši jeb 21,8 % iedzīvotāju. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/nabadzibas-riskam-latvija-paklauti-424-tukstosi-jeb-218-iedzivotaju-45823.html> (skatīts 27.12.2017.)
- Hussein, R. (2015). A Review of Realizing the Universal Health Coverage (VVA) Goals by 2030: Part 1– Status quo, Requirements, and Challenges. *Journal of Medical Systems*, No. 39 (7). doi:10.1007/s10916-015-0254-y
- James, C. D., Hanson, K., Mcpake, B., Balabanova, D., Gwatkin, D., Hopwood, I., Xu, K. (2006). To Retain or Remove User Fees? *Applied Health Economics and Health Policy*, No. 5 (3), pp. 137–153. doi:10.2165/00148365-200605030-00001
- Kutzin, J., Cashin, C., & Jakab, M. Conceptual framework for analysing health financing systems and the effects of reforms. No: Implementing Health Financing Reforms. Lessons from Countries in Transition. World Health Organization, on Behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies. Retrieved 2010, from http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0014/120164/E94240.pdf
- Latvijas Republikas Satversme (1922). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> (skatīts 27.12.2017.)
- Latvijas Republikas Tiesībsargs (2017). Alternatīvais ziņojums par Latvijas Republikas valdības ziņojumu trešo nacionālo ziņojumu par Eiropas Sociālās hartas īstenošanu. Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/legacy/eiropas_sociala_harta_ts_alternativais_zinojums_1507212872.pdf
- Lee, J. T., Hamid, F., Pati, S., Atun, R., & Millett, C. (2015). Impact of Noncommunicable Disease Multimorbidity on Healthcare Utilisation and Out-Of-Pocket Expenditures in Middle-Income Countries: Cross Sectional Analysis. *Plos One*, No. 10 (7). doi: 10.1371/journal.pone.0127199
- Ma, S., & Sood, N. (2008). *A comparison of the health systems in China and India*. Santa Monica, CA: RAND
- Matheson, D. *. (2014). Will Universal Health Coverage (VVA) Lead to the Freedom to Lead Flourishing and Healthy Lives? Comment on “Inequities in the Freedom to Lead a Flourishing and Healthy Life: Issues for Healthy Public Policy”. *International Journal of Health Policy and Management*, No. 4 (1), pp. 49–51. doi: 10.15171/ijhpm.2015.09
- MK 1529 (2013, 17. decembris). Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=263457> (skatīts 27.12.2017.)
- MK 299 (2010, 30. marts). Noteikumi par ģimenes vai atsevišķi dzīvojošas personas atzīšanu par trūcīgu. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=207462> (skatīts 27.12.2017.)
- Oconnell, T., Rasanathan, K., & Chopra, M. (2014). What does universal health coverage mean? *The Lancet*, No. 383 (9913), pp. 277–279. doi:10.1016/s0140-6736(13)60955-1
- OECD (2015, November 04). Out-of-pocket medical expenditure. Retrieved from http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2015/out-of-pocket-medical-expenditure_health_glance-2015-41-en (skatīts 27.12.2017.)
- OECD (2017, November 10). Health at a Glance 2017. OECD Indicators. Retrieved from http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance_19991312 (skatīts 27.12.2017.)
- OECD, OECD Health Statistics 2017. Retrieved from http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=HEALTH_STAT (skatīts 27.12.2017.)

OECD, OECD Health Statistics 2017. Retrieved from <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2017/share-of-generics-in-the-total-pharmaceutical-market-2015-or-nearest-year-health-glance-2017-graph182-en#page1> (skatīts 27.12.2017.)

Pozo-Martin, F., Nove, A., Lopes, S. C., Campbell, J., Buchan, J., Dussault, G., . . . Siyam, A. (2017). Health workforce metrics pre- and post-2015: a stimulus to public policy and planning. *Human Resources for Health*, No. 15 (1). doi: 10.1186/s12960-017-0190-7

PVO (n.d.). Out-of-pocket payments, user fees and catastrophic expenditure. Retrieved from http://www.who.int/health_financing/topics/financial-protection/out-of-pocket-payments/en/ (skatīts 27.12.2017.)

PVO (2016, jūlijs). PVO pārskats par veselības aprūpes finansēšanas politiku Latvijā – iespējas un izaicinājumi starptautiskās pieredzes kontekstā. Pieejams:

http://www.vm.gov.lv/images/files/Latvia_meeting_report_WHO_2016_final_13_July_LV_%281%29.pdf (skatīts 27.12.2017.)

Saksena, P., Xu, K., Elovainio, R., & Perrot, J. (2011). Utilization and expenditure at public and private facilities in 39 low-income countries. *Tropical Medicine & International Health*, No. 17 (1), pp. 23–35. doi: 10.1111/j.1365-3156.2011.02894.x

Stuckler, D., Feigl, A. B., Basu, S., & McKee, M. (n.d.). The political economy of universal health coverage. Retrieved January 11, 2018, from

http://www.bing.com/cr?IG=F03D2A3949624527AD95547CA4B2DA04&CID=2218FB652EAA694B2CA9F0112F05685E&rd=1&h=TSnEi0np5sPEUQkNpFfFe6d37S5mQdmF5_kUnx503Q&v=1&r=http%3a%2f%2fwww.pacifichealthsummit.org%2fdownloads%2fVA%2fthe%2520political%2520economy%2520of%2520VVA.PDF&p=DevEx,5064.1

Veselības aprūpes finansēšanas likums (2017, 31. decembris). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=296188> (skatīts 07.01.2018.)

World Bank and WHO (2017, December 13). Half the world lacks access to essential health services, 100 million still pushed into extreme poverty because of health expenses. Retrieved from <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2017/half-lacks-access/en/> (skatīts 27.12.2017.)

ZAUDĒJUMU APRĒĶINĀŠANA INTELLEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA TIESĪBU AIZSKĀRUMA GADĪJUMOS

CALCULATION OF DAMAGES IN INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS INFRINGEMENT CASES

Ingrīda Veikša, Dr.iur.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: Ingrida.Veiksa@gmail.com

Abstract

The purpose of this study is to create a new legal framework for determining the amount of compensation for losses for intellectual property rights infringements in Latvia.

The violation of intellectual property rights has been determined by civil, administrative and also criminal law. The offender may be obliged to compensate damages caused to the author.

There are two ways to assess the amount of damages – whether to calculate the real losses incurred to the right holder as a result of the unlawful use of his work (lost profits), or to determine it as an amount he could have obtained by selling his work (license fee).

Research question: What methodology should be used to ensure that the right holders receive real compensation of damages rather than only declarative protection in the event of a breach of law, while preventing offenders from further violations of law?

The study finds that the regulation in Latvia does not include the right to demand a double license fee, and the calculation of the license fee often is intended only as an alternative; it is possible to improve the calculation of monetary relief in Latvian legislative acts.

Keywords: damages, intellectual property rights, license fee, lost profits

Ievads

Inovācija ir viens no galvenajiem aspektiem “Eiropa 2020” desmit gadu izaugsmes stratēģijā, ko pieņēmusi Eiropas Savienība, lai izveidotu konkurētspējīgāku ekonomiku ar augstāku nodarbinātības līmeni. Šā mērķa sasniegšana ir atkarīga no vairākiem atšķirīgiem faktoriem, bet viens no vissvarīgākajiem neapšaubāmi ir efektīva intelektuālā īpašuma tiesību sistēma, ņemot vērā intelektuālā īpašuma spēju veicināt radošumu un inovāciju visās ekonomikas jomās. (EUIPO, 2016)

Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam (Saeima, 2012) kā vienu no rīcības virzieniem ir noteicis izveidot izcilu uzņēmējdarbības vidi. Šī rīcības virziena ietvaros kā viens no veicamajiem uzdevumiem ir intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzības sistēmas pilnveidošana.

Intelektuālā īpašuma pirātisma ietekme uz sabiedrības tiesībām un interesēm ir daudz plašāka nekā tikai industrijas ciestie zaudējumi, jo pirātisms iznīcina godīgo izplatītāju un pakalpojumu sniedzēju uzņēmējdarbību, samazina darbavietas, samazina nodokļu ienākumus. Šī iemesla dēļ šo tiesību aizsardzības režīmam jābūt tādā, lai tie, kas investē intelektuālā īpašuma produktos savas finanses un zināšanas, varētu paļauties, uz to, ka viņu ieguldījums būs pienācīgi, nevis tikai deklaratīvi aizsargāts, un viņiem būs iespējas atgūt savus ieguldījumus.

Intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzība ir viena no cilvēka pamattiesībām, un to aizsardzības nepieciešamība ir noteikta vairākos starptautiskos dokumentos. ES ietvaros ir pieņemta virkne direktīvu un regulu intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzībai. Šo tiesību aizsardzība kā viena no cilvēka pamattiesībām ir iekļauta Latvijas Republikas *Satversmē*, nosakot, ka valsts atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības. (*Satversme*, 113. pants)

Tomēr intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumi joprojām notiek bieži un ir būtiski. Šķiet, sabiedrība neapzinās, ka, nozogot kādu intelektuālā īpašuma objektu, viņi patiesībā apzog savus bērnus un mazbērnus, jo atņem radošiem cilvēkiem iztikas līdzekļus jaunu darbu radīšanai nākotnē.

Šī pētījuma mērķis ir izveidot jaunu tiesisku regulējumu zaudējumu aprēķināšanas kārtībai intelektuālā īpašuma strīdos Latvijā. Lai šo mērķi sasniegtu, ir jāveic šādi uzdevumi:

- izpētīt zaudējumu aprēķināšanas vadlīnijas atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 29. aprīļa direktīvas 2004/48/EK par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu (turpmāk – Direktīva 2004/48/EK) noteikumiem;
- analizēt Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) pieņemtos nolēmumus par zaudējumu aprēķināšanu;
- izpētīt šobrīd spēkā esošo zaudējumu aprēķināšanas kārtību Latvijas tiesību aktos;
- izstrādāt projektu jaunai zaudējumu aprēķināšanu kārtībai Latvijas tiesību aktos.

Pētījumā tiks izmantota analītiskā metode, lai izanalizētu EST nolēmumus un *Direktīvas* 2004/48/EK noteikumus.

Pētījuma jautājums: kāda metodoloģija būtu jālieto, lai tiesību aizskāruma gadījumā tiesību subjekti saņemtu reālu zaudējumu atlīdzināšanu, nevis tikai deklaratīvu aizsardzību, savukārt pārkāpēju atturētu no turpmākiem tiesību pārkāpumiem?

1. Intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums

Intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums rodas tad, ja nav iegūta atļauja tiesību objekta (mūzikas, datorprogrammas, filmas, preču zīmes u.tml.) izmantošanai. Autortiesību pārkāpums ir pats šādas darba izmantošanas fakts, tā ir darbība, ar kuru aizskartas autoru vai blakustiesību īpašnieku personiskās vai mantiskās tiesības, piemēram, bez autora iepriekšējas atļaujas darbs ir nokopēts, ievietots mājaslapā internetā, pārveidots vai, izmantojot darbu, nav norādīts tā autors. Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta civiltiesiskā, administratīvā un būtiska kaitējuma nodarīšanas gadījumā – arī krimināltiesiskā atbildība. Līdz ar to autortiesību pārkāpējam var iestāties viņam nelabvēlīgas sekas, tostarp pienākums atlīdzināt autoram radušos zaudējumus un kompensēt morālo kaitējumu. (EUIPO, 2017)

Līdz ar nelegālo komercdarbībai vajadzīgo intelektuālā īpašuma objektu neatļautu izmantošanu komersants var ietaupīt izdevumus un sasniegt lielisku konkurences priekšrocību, salīdzinot ar šajā pašā nozarē likumīgi darbojošajiem komersantiem. Piemēram, izmantojot nelicencētas datorprogrammas, komersants var samazināt pakalpojumu cenas, salīdzinot ar konkurentiem, kuri lieto licencētas datorprogrammas. Atbilstoši datorprogrammu ražotāju veiktajiem pētījumiem Latvijā pirātisma līmenis 2015. gadā sasniedza 49 % no visu lietoto datorprogrammu apjoma, šāds pirātisma apjoms atbilst zaudējumiem Latvijas IT industrijai apmēram 23 miljonu EUR apjomā. (BSA, 2017)

Atbilstoši Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja veiktajam pētījumam (EUIPO, 2017) 2016. gadā katrs otrais jeb 46,3 % Latvijas iedzīvotāju kaut reizi izmantojuši interneta saturu nelegāli, turklāt 240 000 iedzīvotāji Latvijā izmanto nelegālos televīzijas (TV) pieslēgumus. Valsts policija pērn deviņpadsmit kriminālprocesu rezultātā pārtraukusi TV satura nelegālu piegādi ap 20 000 Latvijas lietotājiem. Vienlaikus par 9 procentpunktiem – līdz 31 % palielinājies to interneta vietņu nelegālo lietotāju skaits, kuri attaisno savu rīcību. (LSM, 2018)

Valsts policijas priekšnieks Ints Ķuzis norāda, ka “nelegālās televīzijas apkarošana ir viena no pagājušā gadā noteiktajām Valsts policijas prioritātēm, un tāda tā paliks arī šogad. Ir svarīgi rūpēties par patiesu un vienotu valsts informācijas telpu, jo īpaši laikā, kad Latvijai pastāv hibrīdkara draudi. Patiesa informācija vienmēr ir bijusi vērtība, un arī turpmāk strādāsim, lai tāda tā paliktu” (Kultūras ministrija 2018).

2. Zaudējumu atlīdzināšanas tiesiskais regulējums

Lai gan radošās nozares ir uzskatītas par galveno divdesmit pirmā gadsimta ekonomikas virzītāju, tomēr zinātniskie centieni izmērīt radošumu ir izvirzījuši dažādas pieejas, bet nav izdevies panākt vienotu definīciju (*Gani-Ikilama*, 2016). Kā aprēķināt, cik daudz radošam cilvēkam būtu jāatlīdzina par nodarītajiem pārkāpumiem. Kā naudas izteiksmē noteikt summu, kas būtu jāatlīdzina, lai viņš būtu gandarīts par zaudējumiem, kurus cietis sakarā ar viņa autordarba, izgudrojuma vai cita intelektuālās darbības produkta neatļautu izmantošanu?

Tomēr nevar balstīties uz autora vai izgudrotāja vēlmēm vien, jo viņš sava garīgā darba produktu neapšaubāmi vērtē visaugstāk, dažkārt pat varbūt nesamērīgi augstu. Šādas situācijas piemērs ir nesen Vācijā notikušais gadījums, kad desmitiem tūkstošu Vācijas interneta lietotāju saskārās ar autortiesību pārkāpuma prasībām saistībā ar pornogrāfisko klipu iespējamo skatīšanos straumēšanas platformā *RedTube.com*. Iespējamie autortiesību pārkāpēji saņēma vēstules, kas tiem deva iespēju atrisināt autortiesību pārkāpumus ārpus tiesas, katram samaksājot tiesību turētājiem 250 EUR kompensāciju. Tika identificēti vairāki pašreizējās sistēmas trūkumi, un secināts, ka advokāti ir pārāk gatavi sūtīt šādas vēstules, lai gan pārkāpums nav acīmredzams. Šāda vide ļauj parādīties pirātisma apkarošanas uzņēmējdarbības modeļiem, kas sekmīgi pārvērš pārkāpumus par peļņu un nevilcinās izteikt nepamatotas prasības. (*Schmitz*, 2015)

Nesen Austrijā tika izskatītas divas intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu lietas – viens autortiesību jomā par datu bāzes nelikumīgu izmantošanu, otrs preču zīmju jomā par zīmes “Grant” izmantošanu, pārdodot mākslīgo viskiju bundžās. Abas lietas tika skatītas vairākās tiesu instancēs (*Sonn*, 2014). Šo lietu analīze tiks veikta turpmākajās nodaļās, izvērtējot zaudējumu aprēķināšanas dažādu metožu priekšrocības un trūkumus.

Latvijā saskaņā ar *Civillikuma* (*Saeima*, 1937) noteikumiem katrs zaudējums, kas nav nejaušs, ir jāatlīdzina (1775. pants). Taču jautājums par to, cik liels ir zaudējums, kurš jāatlīdzina, vienmēr ir bijis aktuāls un ir atradies gan tiesību īpašnieku, gan tiesībsargājošo institūciju redzeslokā. Novērst zaudējumu atlīdzības apjomu ir iespējams divos veidos – vai aprēķināt reālos zaudējumus, kas radušies autoram viņa darba prettiesiskas izmantošanas rezultātā (atratā peļņa), vai arī noteikt to atbilstoši summai, kādu viņš būtu varējis iegūt, pārdodot savu darbu (licences cenai). Tomēr tiesas nereti pieprasa pierādīt atrauto peļņu jeb aprēķināt zaudējumus saskaņā ar *Civillikuma* prasībām, ko nemateriālo tiesību aizskāruma gadījumā ir ļoti grūti aprēķināt. Ja ķermeniskas lietas cenu (un līdz ar to arī zaudējumus) aprēķināt ir samērā viegli, tad gluži citādāk ir ar bezķermeniskām lietām (fotogrāfiju, dziesmu, filmu, datorprogrammu u.tml.). Ir ļoti grūti, bet reizēm pat neiespējami aprēķināt, cik, piemēram, komponists būtu ieguvis, ja viņa dziesma netiktu bez viņa ziņas padarīta pieejama internetā.

Arī Starptautiskās intelektuālā īpašuma aizsardzības asociācijas (turpmāk – AIPPI)³ vispasaules kongresā 2017. gada oktobrī tika skatīts jautājums par zaudējumu atlīdzināšanas apmēru tiesību aizskāruma gadījumos. Dažādu valstu pārstāvji izteica dažādus viedokļus, gatavoja ziņojumus par savas valsts nostāju

³ Starptautiskā intelektuālā īpašuma aizsardzības asociācija, kas pazīstama kā AIPPI (Association Internationale pour la Protection de la Propriété Intellectuelle), ir pasaulē vadošā starptautiskā organizācija, kuras darbība galvenokārt veltīta intelektuālā īpašuma aizsardzību regulējošo tiesību normu attīstībai un uzlabošanai. Tā ir politiski neitrāla bezpeļņas organizācija, kas atrodas Šveicē, tai ir vairāk nekā 9000 biedru no vairāk kā 100 valstīm. Pieejams: <http://aippi.org/>

šajā jautājumā, kā rezultātā tika pieņemta kopīga rezolūcija par šī tiesību institūta turpmāko attīstību nākotnē. Atbilstoši rezolūcijai (AIPPI, 2017) termins “zaudējumi” izsaka materiālo kompensāciju, kas piemērojama par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem, divos veidos:

- 1) faktiskie zaudējumi, kas tiesību subjektam radušies pārkāpuma rezultātā, piemēram, zaudētā iespēja pārdot darbu vai darba cenas samazinājums (autore – “atrautā peļņa”);
- 2) pamatoti honorāri, ja faktiskie zaudējumi nav pierādāmi (autore – “licences cena”).

Tā kā dalībvalstu sistēmu atšķirības kaitē iekšējā tirgus pareizai darbībai un nerada veselīgai konkurencei labvēlīgu vidi, ir nepieciešams šos noteikumus harmonizēt.

2.1. ES regulējums

Tā kā ES dalībvalstu sistēmu atšķirības kaitē iekšējā tirgus pareizai darbībai un nerada veselīgai konkurencei labvēlīgu vidi, ir nepieciešams intelektuālā īpašuma aizsardzības noteikumus harmonizēt. Tāpēc Eiropas Parlaments un Padome 2004. gada 29. aprīlī pieņēma Direktīvu par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu (turpmāk – Direktīva 2004/48/EK), kas no 2007. gada 1. marta ir ieviesta arī Latvijas likumos. Direktīvas preambulā ir norādīts, ka dalībvalstīs, kaut arī tās ir pievienojušās Līgumam par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām (turpmāk – TRIPS līgumam), joprojām pastāv būtiskas atšķirības attiecībā uz intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanas līdzekļiem.

Direktīvā 2004/48/EK ir noteikti minimālie noteikumi, kas dalībvalstīm jāiekļauj savos normatīvajos aktos attiecībā uz intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. Direktīvas mērķis nav paredzēt dalībvalstīm saistības noteikt soda maksu, bet gan kompensāciju, ko nosaka atbilstīgi objektīvam kritērijam, ņemot vērā tiesību īpašniekam radītos zaudējumus, piemēram, izdevumus pārkāpuma un pārkāpēja noteikšanā un meklēšanā (Ievada 26.punkts).

Saskaņā ar Direktīvas 2004/48/EK 3. pantu valstīm ir pienākums paredzēt pasākumus, kārtību un aizsardzības līdzekļus, lai nodrošinātu intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. Tiem jābūt taisnīgiem, efektīviem, proporcionāliem un preventīviem, tie nedrīkst būt nevajadzīgi sarežģīti vai dārgi un nedrīkst ietvert nepamatotus termiņus vai kavēšanos. Tos jāpiemēro tā, lai izvairītos no šķēršļu radīšanas likumīgai tirdzniecībai un nodrošinātu, ka tos neizmanto ļaunprātīgi.

Direktīvas 13. pants nosaka, ka tiesu iestādes, saņemot cietušās puses iesniegumu, piespriež pārkāpējam izmaksāt tiesību īpašniekam kompensāciju, kas atbilst pārkāpuma dēļ radītā kaitējuma apmēram. Nosakot kompensācijas apjomu, var ņemt vērā:

- zaudēto peļņu, pārkāpēja negodīgi gūto peļņu un tiesību īpašniekam pārkāpuma dēļ nodarīto morālo kaitējumu;
- kā alternatīvu – vienreizēju maksājuma summu, ko tiesību subjekts būtu saņēmis, ja pārkāpējs būtu prasījis atļauju izmantot attiecīgo tiesību objektu.

Eiropas Savienības Tiesa ir pieņēmusi vairākus spriedumus par zaudējumu aprēķināšanas atbilstību ES tiesību aktiem, bet vienota interpretācija joprojām nepastāv. Kā piemēru var minēt 2017. gada 25. janvārī EST pieņemto lēmumu strīdā starp Polijas autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizāciju “*Stowarzyszenie Filmowców Polskich*” (SFP) un kabeļoperatoru “*Oławska Telewizja Kablowa*” (OTK). OTK retranslē televīzijas raidījumus Olavas pilsētas (Polija) teritorijā. Pēc tam, kad tika izbeigts licences līgums, kurā bija noteikti atlīdzības noteikumi par programmu retranslēšanu kabeļtelevīzijā, OTK turpināja retranslē ar autortiesībām aizsargātos darbus bez licences. SFP cēla prasību pret OTK, kurā prasīja līdz jauna licences līguma noslēgšanai aizliegt OTK retranslē aizsargātos audiovizuālos darbus, kā arī samaksāt tai PLN 390 337,50 (apmēram 88 005,17 EUR), pieskaitot likumā noteiktos procentus. Sekoja ilgstoša tiesvedība, līdz Polijas Augstākā tiesa vērsās EST ar prejudiciālu jautājumu. Polijas tiesa

vaicāja, vai saskaņā ar Direktīvas 2004/48 noteikumiem, lai saņemtu zaudējumu atlīdzību, tiesību īpašniekam ir jāiesniedz pierādījumi:

- par faktu, kas radījis kaitējumu;
- par ciestajiem zaudējumiem un to apmēru;
- par cēloņsakarību starp faktu, kas radījis kaitējumu, un zaudējumiem;
- par pārkāpuma izdarītāja rīcības vainojamību.

EST atbildēja, ka aizskarto intelektuālā īpašuma tiesību īpašnieks var prasīt personai, kas pārkāpusi šīs tiesības:

- vai nu atlīdzināt tam nodarītos zaudējumus, ņemot vērā visus attiecīgos lietas apstākļus;
- vai arī, nepastāvot vajadzībai pierādīt faktiskos zaudējumus, samaksāt summu, kura atbilst divkārtšai atlīdzībai, kas būtu bijusi jāmaksā par darba izmantošanas atļauju. (lieta C-367/15)

Tas nozīmē, ka cietušais var izvēlēties starp atrautās peļņas pierādīšanu un licences cenas aprēķināšanu, kā arī licences cenu var noteikt divkārtšā apmērā. Ar šo nolēmumu *EST* ir faktiski paziņojusi, ka direktīva nosaka minimālos standartus attiecībā uz intelektuālā īpašuma tiesību īstenošanu, un neaizkavē dalībvalstis “noteikt pasākumus, kas ir vairāk aizsargājoši”. Tāpēc vairāku valstu likumdevēji ir uzsākuši izstrādāt tiesību aktus, lai šādus pasākumus noteiktu.

Tā kā Latvijas tiesiskajā regulējumā nav ietverta tiesība prasīt licences cenu divkārtšā apmērā, un licences cenas aprēķināšana vairākos tiesību aktos tiek paredzēta tikai kā alternatīva, ir iespējama zaudējumu aprēķināšanas pilnveidošana Latvijas tiesību sistēmā.

2.2. Nacionālais regulējums Latvijā

Latvijā intelektuālā īpašuma tiesības var aizsargāt gan civiltiesiskā kārtībā, gan administratīvā un kriminālprocesa ietvaros. Vispārējā zaudējumu atlīdzināšanas kārtība ir noteikta *Civillikumā*, bet īpašs regulējums – speciālajos jeb *sui generis*⁴ tiesību aktos.

Civillikumā ietvertā zaudējumu aprēķināšanas kārtība

Attiecībā uz materiālo tiesību normām vispārējās tiesību normas par zaudējumu atlīdzības noteikšanu ir noteiktas Latvijas Republikas *Civillikumā* (turpmāk – *CL*), kas ir galvenais privāto tiesību normatīvais akts Latvijā. Vispārējs zaudējumu atlīdzības regulējums un to aprēķināšana ir noteikta *CL* 1635. panta pirmajā daļā, kā arī 1779.–1792. pantā.

Latvijas vispārējā norma paredz: Katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Kompensāciju par morālo kaitējumu nosaka tiesa pēc saviem ieskatiem, ņemot vērā morālā kaitējuma nopietnību un sekas. Morālo traumu pierāda persona, kura cietusi zaudējumus. (*Civillikums*, 1635. pants) Ar grozījumu izdarīšanu *Civillikuma* 1635. panta trešajā daļā (spēkā no 2006. gada 1. marta) ir izsmeļoši uzskaitīti morālā kaitējuma prezumpcijas gadījumi, tādēļ morālā kaitējuma iestāšanās autortiesību pārkāpuma gadījumā nav prezumējama, bet ir pierādāma. (Augstākā tiesa, 2016)

CL 1786. pantā ir noteikts, ka, novērtējot zaudējumus, jāievēro ne vien galvenās lietas un tās piederumu vērtība, bet arī pametums, kas netieši nodarīts ar zaudējuma nesēju notikumu, un atrautā peļņa. 1787. pants

⁴ Definition of *sui generis*: constituting a class alone, unique, peculiar. Merriam-Webster dictionary. Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sui%20generis> (skatīts 21.02.2018.)

CL stingri nosaka, ka, aprēķinot atrauto peļņu, nedrīkst būt šaubu vai vismaz jābūt pierādītam līdz tiesisku pierādījumu patīcamības pakāpei, ka šāds pametums cēlies tieši vai netieši no tās darbības vai bezdarbības, ar ko zaudējums nodarīts. (1787. pants) Taču, ja zaudējumu atlīdzības prasījums izriet nevis no līgumiskas saistības pārkāpuma, bet no darbības, kas pati par sevi bijusi prettiesīga, tad zaudējuma vērtējums samērojams ar priekšmeta vērtību zaudējuma nodarīšanas laikā. (1792. pants)

Civilprocesa likumā (turpmāk – *CPL*)⁵ ir noteikta procedūra, kādā praktiskā veidā jānodrošina to aizsardzības līmeni, ko intelektuālā īpašuma tiesību īpašniekiem paredz materiālās tiesību normas:

- 250.¹⁰ pantā ir definēti pagaidu aizsardzības noteikšanas pamats un līdzekļi;
- 250.¹¹ pantā noteikta kārtība, kādā pagaidu aizsardzības līdzekļi nosakāmi pirms prasības celšanas;
- 250.¹⁶ pantā detalizēti noteiktas tiesības uz informāciju.

Civilprasības iesniegšana kriminālprocesa ietvaros

Kriminālprocesa ietvaros cietušie var iesniegt civilprasību par zaudējumu atlīdzināšanu. Personai, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, ņemot vērā tās morālo aizskārums, fiziskās ciešanas un mantisko zaudējumu, tiek garantētas procesuālās iespējas morālas un materiālas kompensācijas pieprasīšanai un saņemšanai. (KPL, 22. pants)

Kriminālprocesā kompensācija ir naudas izteiksmē noteiktais maksājums, ka persona, kura nodarījusi kaitējumu noziedzīgam nodarījumam, maksā upurim kā izpirkumu par morālu kaitējumu, fiziskām ciešanām vai finansiāliem zaudējumiem. Kompensācija ir daļa no krimināltiesību un tiesisko attiecību regulējuma, kuru apsūdzētais maksā brīvprātīgi vai pamatojoties uz tiesas spriedumu. Kriminālprocesā zaudējumu aprēķināšanas metode ir noteikta *Kriminālprocesa likumā* (turpmāk – *KPL*): tiesai ir jāņem vērā gan radīto mantisko zaudējumu apmērs, gan nodarījuma smagumu un izdarīšanas raksturs, gan fiziskās ciešanas, morālais aizskārums un iespējamā psihiskā trauma. Tiešos zaudējumus novērtē tajās cenās, ko izmanto apsūdzības apjoma noteikšanai. Kaitējuma nodarītājs var labprātīgi piekrist cietušā noteiktajam kompensācijas apmēram, vai viņi var to noteikt, savstarpēji vienojoties (KPL, 352. pants). Pārkāpēju var atbrīvot no kriminālatbildības, ja viņš atrisina ar cietušo, sasniedzot norēķinu un pilnīgi atlīdzinot radītos zaudējumus. (Krimināllikums, 58. pants) Izmeklētājs, prokurors vai tiesa var izbeigt kriminālprocesu, ja pārkāpējs ir noslēdzis vienošanos ar cietušo. (KPL, 379. pants)

Ja cietušais uzskata, ka viss viņam nodarītais kaitējums nav atlīdzināts ar kompensāciju kriminālprocesa ietvaros, viņam ir tiesības pieprasīt kompensāciju saskaņā ar *CPL* noteiktajām procedūrām. Nosakot atlīdzības apmēru, ņem vērā kompensāciju, kas saņemta kriminālprocesā. *KPL* 352. panta trešā daļa nosaka, ka tiešos zaudējumus novērtē tajās cenās, ko izmanto apsūdzības apjoma noteikšanai. Taču kriminālprocesi par intelektuālā īpašuma pārkāpumiem tiek rosināti reti – praktiski tikai datorprogrammu zādzības gadījumos, jo tur viegli sasniegt būtiskā kaitējuma zemāko apmēru (piecas minimālās mēnešalgas). Un arī tad procesi nereti tiek izbeigti, jo cietušie nespēj pietiekami pamatot licences cenas vērtību zādzības izdarīšanas brīdī.

Dažkārt civilprasības tiek iesniegtas arī administratīvo pārkāpumu procesos, taču ne vienmēr tiesību subjektiem tiek pat paziņots par procesa uzsākšanu. Tāpēc vienīgais veids, kā šādos gadījumos aizstāvēt savas tiesības, ir civilprocesa uzsākšana. Taču civilprocesā iesaistīto cietušo skaits parasti ir ļoti liels (piemēram – mūzikas kolekcijas autori, izpildītāji un fonogrammu producenti), un nav viegli vai ir pat neiespējami iegūt visu autoru iniciatīvu prasības celšanai tiesā. Tāpēc civilprocesi tiek uzsākti salīdzinoši

⁵ Civilprocesa likums. Pieņemts 14. 10. 1998, spēkā no 01. 03. 1999. *Ziņotājs*, Nr. 23, 03. 12. 1998.; *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 03. 11. 1998.

maz. Autori ir radoši cilvēki, viņi raksta mūziku un dzeju, bet nemāk rakstīt prasības pieteikumu tiesai, līdz ar to jāprasa advokāta palīdzība. Bet parasti salīgt advokātu izmaksā dārgāk, nekā summa, kuru autors cer iegūt kā kompensāciju par sava darba neatļautu izmantošanu.

Speciālajos likumos ietvertā zaudējumu aprēķināšanas kārtība

Īpašas tiesību normas ir ietvertas speciālajos intelektuālā īpašuma tiesību aktos, piemēram, likuma *Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm* 28.1. pantā, *Dizainparaugu likuma* 48.1. pantā, *Patentu likuma* 64. pantā, *Pusvadītāju topogrāfijas aizsardzībai likuma* 19. pantā, *Augu šķirņu aizsardzības likuma* 38. pantā un *Autortiesību likuma* 69. pantā.

Latvijā materiālās un nemateriālās kaitējuma atlīdzināšanas noteikumi ir noteikti trīs dažādos veidos – viens patentiem, dizainam un preču zīmēm, vēl viens – autortiesībām un augu šķirnēm, bet vēl cits – pusvadītājiem.

Preču zīmju, patentu un dizainparaugu subjekti, prasot atlīdzināt mantisko kaitējumu, var lūgt vienu no šādiem mantiskās atlīdzības veidiem:

- zaudējumu atlīdzību;
- licences maksu – summu, kuru varētu saņemt preču zīmes īpašnieks par preču zīmes izmantošanas tiesību piešķiršanu licenciātam;
- peļņu, ko pārkāpuma rezultātā negodīgi guvusi persona, kura prettiesiski izmantojusi tiesību objektu. (Likums par preču zīmēm, 28.¹ pants; Patentu likums, 64. pants; Dizainparaugu likums, 48¹. pants)

Pusvadītāju topogrāfijas īpašniekam ir tiesības saņemt no pārkāpēja taisnīgu kompensāciju un prasīt pārtraukt topogrāfijas vai pusvadītāju izstrādājuma izmantošanu. Strīda gadījumā taisnīgas kompensācijas apmēru nosaka tiesa, ievērojot topogrāfijas izmantošanas ekonomisko vērtību. (Pusvadītāju aizsardzības likums, 19. pants)

Autortiesību un augu šķirņu īpašniekiem, prasot atlīdzināt mantisko kaitējumu, ir jāaprēķina zaudējumu atlīdzības apmērs saskaņā ar *Civillikumu*. Nosakot zaudējumu atlīdzības apmēru, var ņemt vērā arī tās personas negodīgi gūto peļņu, kura prettiesiski izmantojusi autortiesību vai blakustiesību objektu. No minētās tiesību normas neizriet, ka autortiesību pārkāpēja negodīgi gūtā peļņa automātiski būtu atzīstama par autortiesību subjekta, kura tiesības aizskartas, atrauto peļņu.

Tikai tad, ja faktisko zaudējumu atlīdzības apmēru nevar noteikt, zaudējuma atlīdzības apmēru var noteikt atbilstoši tai summai, kuru tiesību subjekts varētu saņemt par autortiesību vai blakustiesību objekta izmantošanas atļaujas izsniegšanu. (Autortiesību likums 69.¹ pants; Augu šķirņu likums, 38. pants)

3. Zaudējumu aprēķināšanas metodika

Dažādās valstīs noteiktie zaudējumu aprēķināšanas veidi atšķiras, piemēram, Austrijā pastāv divi sankciju veidi:

- 1) kompensācijas maksājumi (maksājuma veids par nepamatotu iedzīvošanos) bez prasības pierādīt vainu;
- 2) ja tiek pierādīta vaina – zaudējumu atlīdzību, kas varētu būt vai nu prasītāja zaudēta peļņa vai peļņa, ko atbildētājs guvis pārkāpuma dēļ. (*Sonn*, 2014)

Lai vienādotu zaudējumu aprēķināšanas metodiku dažādās valstīs, notiek sanāksmes, kurās tiek izvērtēts esošais tiesiskais regulējums atsevišķās valstīs, un tiek meklēti ceļi, kā šos regulējumus tuvināt. Vispasaules kongresos jautājumi tiek apspriesti nelielās grupās un plenārsēdēs, ir lieliska iespēja dalībniekiem

satikties un veidot personiskās un profesionālās attiecības. Vispasaules kongresi notiek katru gadu septembrī vai oktobrī dažādās pasaules valstīs. Parasti to apmeklē ap 2000 dalībnieku.

2017. gada Pasaules kongress notika Sidnejā. Šajā kongresā tika apspriests jautājums par “Zaudējumu atlīdzības kvantitatīvo noteikšanu”, un kongresa rezolūcija tika pieņemta vienprātīgi. Tika rīkota arī paneldiskusija “Autortiesības un mūzika – uz citas nots” (“*On a different note – copyright and music*”), un šī raksta autore tika uzaicināta tajā piedalīties kā Biznesa augstskolas *Turība* pārstāve⁶. Paneldiskusijā piedalījās arī pārstāvji no ASV filmu producentu kompānijas “*Warner Bros*” un Austrālijas Skaņu ierakstu industrijas asociācijas, tika aplūkoti pēdējo gadu satraucošie filmu un mūzikas ierakstu kompāniju pirātisma gadījumi, kā arī analizēti pētījumi par nesamērīgi zemu atlīdzību, kuru tiesību īpašnieki saņem no internetā pieejamās mūzikas, piemēram – caur *You Tube* vietni.

2017. gada AIPPI Vispasaules kongresa rezolūcijā tika norādīts, ka par zaudējumu atlīdzināšanu tiesību īpašniekam jāatlīdzina saistībā ar katru pārkāpumu vai pārdošanu:

- par neiegūto peļņu, ko tiesību īpašnieks būtu saņēmis, ja nebūtu pārkāpuma;
- par neiegūto peļņu saistībā ar cenas samazināšanos pārkāpuma rezultātā;
- ja nav pierādāma neiegūtā peļņa – ar saprātīgu atlīdzību par pārdošanas pārkāpumiem.

Rezolūcijā tika uzsvērts, ka tiesību īpašnieks nevar iegūt atlīdzinājumu divreiz par vienu un to pašu zaudējumu. (AIPPI, 2017)

3.1. Atrautā peļņa

Atrautās peļņas aprēķināšanas priekšrocības kā piemēru var minēt no Austrijas tiesās izskatītās tā sauktās “Viskija lietas”. Šajā lietā prasītājs bija veicis aprēķinus un prasīja pārkāpēja gūto peļņu, pamatojoties uz viņa vainu (*Grant* ir plaši pazīstama viskija preču zīme). Tika pārdotas 15 433 584 bundžas ar mākslīgo viskiju, un iegūtais apgrozījums sasniedza 3 804 105 EUR. Atbildētājs aprēķināja iegūto peļņu, atskaitot visas izmaksas, 50 133 EUR apmērā. Tomēr tiesa nolēma, ka fiksētās izmaksas, kas nav tieši saistītas ar šī mākslīgā viskija ražošanu un pārdošanu, nav atskaitāmas, bet var tikt atskaitītas tikai mainīgās izmaksas, kas tieši saistītas ar neatļauto produktu. Ar grāmatveža kā tiesu eksperta palīdzību tika precizēts, ka šāda peļņa ir 242 283 EUR apmērā. Šī summa ir daudz lielāka nekā summa, ko prasītājs būtu saņēmis kā kompensāciju, jo tiek uzskatīts, ka licences maksa par preču zīmes izmantošanu būtu no 1 % līdz 4 % apmērā no apgrozījuma. Bet šāda kompensācija būtu bijusi lielāka par to peļņas summu, kādu aprēķināja atbildētājs. Secinājums ir, ka, ja ir kāda iespēja pierādīt vainu, tas ir jādara, un ir jāprasa no pārkāpēja netaisni iegūtā peļņa. Tas ir svarīgi gadījumos, kad atbilstošu licences cenu noteikt ir ļoti grūti (*Sonn*, 2014).

Novērtējot atrauto peļņu, tiesām vajadzētu pieņemt spriedumu, pamatojoties uz pieejamajiem pierādījumiem, jo to galvenais uzdevums ir nodrošināt tiesību īpašniekam pilnīgu kompensāciju par zaudējumiem. Tomēr pārkāpēju nedrīkst sodīt vairāk nekā tas nepieciešams, lai pilnībā kompensētu zaudējumus tiesību īpašniekam. (AIPPI, 2017)

Atrautās peļņas novērtēšanai var ņemt vērā attiecīgos tirgus apstākļus, tostarp bez ierobežojumiem:

- līdzību un atšķirības starp pušu konkurējošiem produktiem vai pakalpojumiem (piemēram, dizains, kvalitāte, cena, pārdošanas kanāli);
- citu līdzīgu produktu vai pakalpojumu pieejamība tirgū;
- tiesību īpašnieka spēja apmierināt pieprasījumu;

⁶ Veiksa I., University Turība, Head of the Department of Law Sciences (LV). Pieejams: http://aippi.org/panelist-profile/?speaker_id=72 (skatīts 17.02.2018.)

- pušu pārdošanas, pakalpojumu un garantijas piedāvājumus;
- ģeogrāfiskā sasniedzamība;
- pušu reputācija tirgū;
- reklāmas izdevumi;
- produktu vai pakalpojumu cena;
- tiesību īpašnieka apgrozījuma izmaiņas pēc pārkāpuma uzsākšanas.

Lai novērtētu zaudēto peļņu, tiesību īpašniekam un tiesai būtu jābūt pieejamiem pierādījumiem par pārkāpēja veiktajām darbībām. Tā būtu jāaprēķina kā tīrais ienākums no tiesību īpašnieka veiktās pārdošanas, atskaitot izmaksas, kas tieši saistītas ar pārdošanas procesu. Taču tas jāattiecinā tikai uz tiesību īpašnieka faktiskajiem zaudējumiem un nevar tikt aprēķināts no hipotētiskas iespējas pārdot tiesību objektu. Lai gan, protams, dažos gadījumos var būt ļoti grūti pierādīt zaudēto iespēju pārdot tiesību objektu. Tāpēc tiesai jābūt gatavai veikt aptuvenu aprēķinu, ja nav pieejami labāki pierādījumi.

Bez tam būtu jāņem vērā arī nākotnē iespējamie zaudējumi, kas tiesību īpašniekam būs pēc zaudējumu atlīdzības datuma, piemēram, neatgriezenisks cenas kritums vai neatgriezeniski zaudētā tirgus daļa, kā arī laiks, kas nepieciešams, lai atjaunotu tirgu peļņai, kāda tā bija pirms pārkāpuma izdarīšanas.

3.2. Licences cena

Savukārt, izvēloties zaudējumu atlīdzības aprēķināšanai licences cenas metodi, tiesām būtu jāņem vērā šādi kritēriji:

- citi licences līgumi, kas tika noslēgti par to pašu tiesību objektu;
- citi licences līgumi, kas tika noslēgti par līdzīgu tiesību objektu;
- tiesību objekta spēja nest peļņu;
- intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzības izmaksas;
- tiesību īpašnieka un pārkāpēja relatīvā iespēja veikt sarunas. (AIPPI, 2017)

Sui generis tiesību aktos zaudējumu atlīdzības aprēķināšanas noteikumus var papildināt ar īpašiem noteikumiem. Piemēram, gadījumā, kad ir grūti vai neiespējami aprēķināt zaudējumus, tiesa var lietot metodi, kuras pamatā ir noteikts procents no apgrozījuma, piemēram, pārkāpuma izdarītājam līdz 10 procentiem no kopējā apgrozījuma. Šis priekšlikums balstītos uz sodu aprēķināšanas praksi attiecībā uz konkurences tiesību pārkāpumiem.

Tāpat arī, atbilstoši fakta legālās prezumpcijas principam, tiesai vajadzētu noteikt zaudējumu apmēru pēc saviem ieskatiem, ja to nevar aprēķināt tiesību subjekts. Nereti tiesa noraida prasību atlīdzināt zaudējumus tikai tāpēc, ka tiesību subjekts nevar pierādīt zaudējumu apmēru, piemēram, pamatojoties uz licences cenas metodi.

Kā piemēru licences cenas metodes izmantošanai var minēt Austrijas tiesā izskatīto lietu par datu bāzes aizsardzību. Šai lietā prasītājs kā pagaidu aizsardzības līdzekli prasīja kompensāciju – fiksētu maksu par katru ierakstu datu bāzē, ko arī saņēma. Tiesa paskaidroja, ka lēmums par šo kompensācijas daļu neierobežo prasītāju prasīt papildu kompensāciju kā galējo aizsardzības līdzekli, ja tiks pierādīts, ka no datu bāzes komercializēšanas bez īpašnieka atļaujas tika iegūti papildus netaisnīgi ieguvumi. Šāda kompensācija parasti tiek aprēķināta atbilstoši licences maksai par prettiesisku komerciālu izmantošanu. (Sonn, 2014)

Licences cenas apmēra noteikšanu var pamatot ar dažādām metodēm, piemēram, iepriekš noslēgtajiem licences līgumiem, tiesu praksi līdzīgos gadījumos, ekspertu liecībām, zinātnieku veiktajiem pētījumiem un citiem dokumentiem, kas liecina par praksi nozarē. Būtu jāņem vērā iepriekšējā un jau pastāvošā licencēšanas prakse. Tomēr šis secinājums ir atkarīgs no pierādījumiem, kas ir pieejami tiesai. Būtu

jāņem vērā arī dažādi citi aspekti, piemēram, pārkāpuma raksturs, pārkāpēja personība un citi līdzīgi aspekti. (Veikša un Mantrovs, 2017)

Novērtējot saprātīgu atlīdzību, licences cenā būtu jāiekļauj arī honorārs attiecībā uz turpmākiem pārkāpumiem, ja tādi notiks. Tāpat tiesai vajadzētu būt tiesīgai divkāršot vai pat trīskāršot licences cenu, aprēķinot zaudējumus, kas radušies par tīšiem pārkāpumiem vai pārkāpumiem, kuri pēc brīdinājuma vēstules saņemšanas vai tiesas procesa uzsākšanas nav pārtraukti. Šis grozījums likumā būtu īpaši svarīgs, jo gadījumā, ja pārkāpuma izdarītājs zinātu, ka pārkāpuma konstatēšanas gadījumā viņam ir jāmaksā tikai licences maksa, būtu maza ieinteresētība iegūt tiesības likumīgai objekta izmantošanai.

Secinājumi un priekšlikumi

Tā kā Latvijas tiesiskajā regulējumā nav ietverta tiesība prasīt licences cenu divkāršā apmērā, un licences cenas aprēķināšana vairākos tiesību aktos tiek paredzēta tikai kā alternatīva, ir iespējama zaudējumu aprēķināšanas pilnveidošana Latvijas tiesību sistēmā. Lai to īstenotu, būtu nepieciešams veikt grozījumus vairākos *sui generis* tiesību aktos. Piemēram, *Autortiesību likums* varētu tikt grozīts pēc *Preču zīmju likumā* jau šobrīd noteiktā regulējuma analogijas, kā arī papildinot ar nosacījumu par iespēju prasīt licences cenu dubultā apmērā.

Tādēļ 69.¹ pantā attiecībā uz mantiskā kaitējuma apmēra noteikšanu jānosaka, ka prasītājs var lūgt vienu no šādiem mantiskās atlīdzības veidiem:

- zaudējumu atlīdzību, ja to iespējams noteikt saskaņā ar *Civillikumu*, tai skaitā atrauto peļņu;
- licences maksu – summu, kuru varētu saņemt autors vai blakustiesību subjekts par autortiesību vai blakustiesību objekta izmantošanas tiesību piešķiršanu licenciātam, kā arī negodīgi gūto peļņu;
- licences maksu divkāršā apmērā, ja pārkāpums nav pārtraukts pēc brīdinājuma vēstules saņemšanas vai tiesas procesa uzsākšanas.

Tiesību aizskāruma gadījumā tiesību subjektiem ir jāsaņem reāla zaudējumu atlīdzināšana, nevis tikai deklaratīva aizsardzība, savukārt pārkāpēju jāattur no turpmākiem tiesību pārkāpumiem.

References

- AIPPI. PS II: On a different note – copyright and music. Sunday, October 15, 2017, 14.00–15.30. Pieejams: <http://aippi.org/event/2017-aippi-world-congress-sydney/> (skatīts 17.02.2018.)
- AIPPI. Resolution 2017 – Study Question (General) Quantification of monetary relief, 2017, AIPPI World Congress – Sydney, October 14, 2017. Pieejams: <http://aippi.org/event/2017-aippi-world-congress-sydney/> (skatīts 15.02.2018.)
- Augstākā tiesa. Zaudējumu un morālā kaitējuma atlīdzināšana autortiesību pārkāpuma gadījumā. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada spriedums Lietā SKC-[B]/2016. Pieejams: at.gov.lv/downloadlawfile/153
- Augu šķirņu aizsardzības likums. Pieņemts: 02.05.2002. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74 (2649), 17.05.2002.; *Ziņotājs*, Nr. 12, 27.06.2002.
- Autortiesību likums. Pieņemts: 06.04.2000. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150 (2059/2061), 27.04.2000.; *Ziņotājs*, Nr. 11, 01.06.2000.
- BSA (2017) Seizing Opportunity Through License Compliance. BSA Global Software Survey 2016. Pieejams: http://globalstudy.bsa.org/2016/downloads/studies/BSA_GSS_US.pdf (skatīts 04.01.2018.)
- Civillikums. Pieņemts 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 46, 26.02.1937.
- Civilprocesa likums. Pieņemts 14.10.1998., spēkā no 01.03.1999. *Ziņotājs*, Nr. 23, 03.12. 1998.; *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 03.11.1998.
- Dizainparaugu likums. Pieņemts: 28.10.2004. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183 (3131), 17.11.2004.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 09.12.2004.
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. *OJ L 157*, 30.04.2004., 32.–39. lpp.
- Eiropas Savienības Tiesa (2012), Lieta C-367/15 tiesvedībā *Stowarzyszenie “Oławska Telewizja Kablowa”* pret *Stowarzyszenie Filmowców Polskich*. Tiesas spriedums (piektā palāta) 2017. gada 25. janvārī
- EUIPO. Intelektuālā īpašuma tiesību ietilpīgas nozares un ekonomikas veiktspēja Eiropas Savienībā. Nozaru līmeņa analīzes ziņojums, 2016. gada oktobris. Eiropas Patentu iestādes un Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja kopīgs projekts

- EUIPO. 2017. gada ziņojums par situāciju viltošanas un pirātisma jomā Eiropas Savienībā. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs (EUIPO)
- EUIPO. Bieži uzdotie jautājumi par autortiesībām, 2017. Pieejams: <https://euiipo.europa.eu/ohimportal/lv/web/observatory/faqs-on-copyright-lv> (skatīts 04.01.2018.)
- Gani-Ikilama Mary (2016). Copyright theory and a justificatory framework for creative autonomy in cultural industries. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*. Volume: 6 Issue: 2. Pages: 154–174. Print ISSN: 20459807. Online ISSN: 20459815. DOI: <http://dx.doi.org/10.4337/qmjip.2016.02.02>.
- Krimināllikums. Pieņemts 17. 06. 1998. Spēkā no 01. 04. 1999. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 08.07.1998.; *Ziņotājs*, Nr. 15, 04.08.1998.
- Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21. 04. 2005., spēkā no 01. 10. 2005. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74; 11.05.2005.; *Ziņotājs*, Nr. 1, 09.06.2005.
- Kultūras ministrija (2018). Biedrība “Par legālu saturu!” uzsāk pretpirātisma sociālo kampaņu. Pieejams: <https://www.km.gov.lv/lv/kultura/visi-jaunumi/biedriba-par-legalu-saturu-uzsak-pretpiratisma-socialo-kampanu-1691> (skatīts 15.02.2018.)
- Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieņemts 07.12.1984. *Ziņotājs*, Nr. 51, 20.12.1984., spēkā no 01.07.1985.
- Likums Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. Pieņemts: 16.06.1999. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216 (1676), 01.07.1999.; *Ziņotājs*, Nr. 14, 22.07.1999.
- Līgums par ar tirdzniecību saistītajām intelektuālā īpašuma tiesībām. Pielikums 1C Marakešas līgumam par Pasaules Tirdzniecības organizācijas izveidošanu, kas parakstīts 1994. gada 15. aprīlī Marakešā, Marokā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 388/399, 30.12.1998.. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=51135>
- LSM (2018). Iepazīstina ar pretpirātisma sociālo kampaņu “Nemāni sevi – tu zodz!”. Latvijas sabiedrisko mediju portāls LSM. Pieejams: <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/pecpusdiena/iepazistina-ar-pretpiratisma-socialo-kampanu-nemani-sevi-tu-zodz.a99440/> (skatīts 15.02.2018.)
- Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību, pieņemts 4.11.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332 (1392/1393), 04.11.1998.; *Ziņotājs*, Nr. 23, 03.12.1998.
- Patentu likums. Pieņemts: 15.02.2007. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34 (3610), 27.02.2007.
- Pusvadītāju topogrāfijas aizsardzībai likums. Pieņemts: 12.03.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 84/85 (1145/1146), 31.03.1998.; *Ziņotājs*, Nr. 8, 16.04.1998.
- Saeima (2012). Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014. -2020. gadam. Saeimas paziņojums “Par Latvijas Nacionālo attīstības plānu 2014. -2020. gadam”. Pieņemts: 20. 12. 2012. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6 (4812), 09. 01. 2013.
- Schmitz S. (2015). The RedTube copyright infringement affair in Germany: shame on who? *International Review of Law, Computers & Technology*. Mar 2015, Vol. 29 Issue 1, pp. 33–49, 17
- Sonn H. (2014). Austria: Compensation and damages. *Managing Intellectual Property*, SONN & PARTNER 09605002, Jun 2014, Issue 242
- Veiksa I., Mantrov V. (2017). “Quantification of Monetary Relief”. Copyright Study question. AIPPI Congress 2017. National Group: Latvia, Contributors: Vadim Mantrov, University Of Latvia, Ingrida Veiksa, Turība University

MIKROUZŅĒMUMS APSARDZES JOMĀ LATVIJĀ

MICROENTERPRISES IN THE SECURITY INDUSTRY

Vilnis Veinbergs, *Mg.soc.*,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: Vilnis.Veinbergs@turiba.lv

Abstract

The article analyses the Latvian business regulation since 1990 to explain the origins of micro-enterprises in Latvia and the public perception of the concept of the micro-enterprise. In the empirical part of the article, a study was conducted based on the primary data gathered through a business survey of 258 employees of the Latvian security industry and students of Turība University study program "Organizational Security". The aim of the research is to find out the respondent's attitude towards the activities of companies in the security sector in Latvia, who are microenterprise taxpayers by answering the question, whether those working in the security industry and studying in the study program "Organizational Security" support microenterprise tax paying companies that operate in the security business sector in Latvia. Research methods: monographic and quantitative methods. The study suggests that most of the respondents prefer their property was guarded and protected by companies paying general taxes and the respondents believe that a group of 5 people can provide security services to a single security object and have no objections to security companies that pay microenterprise taxes participating in security procurement services.

Atslēgas vārdi: apsardze, mikrouzņēmums (MU), mikrouzņēmuma nodoklis (MUN), uzņēmējdarbība

Ievads

Attīstot un pilnveidojot uzņēmējdarbību, tiek nostiprināta valsts un tās ilgtspēja. Uzņēmuma stabilitāte nodrošina darbiniekam peļņu, valstī samazina bezdarba līmeni, palielina iekšzemes kopprodukta apjomu, uzņēmuma iemaksātie nodokļi papildina Valsts kasi, kas kopumā ceļ valsts prestižu un iedzīvotāju dzīves līmeni.

Latvijas Darba devēju konfederācijas prezidents Vitālijs Gavrilovs norāda: "Visu iesaistīto pušu sociāla partnerība, politiskā un ekonomiskā stabilitāte, kā arī pārdomāts valsts budžets ir nozīmīgi priekšnosacījumi uzņēmējdarbības videi, investīciju piesaistei un jaunu, efektīvu darbavietu veidošanai, kas ir Latvijas ekonomiskās izaugsmes pamatā". (LDDK, 2017)

Iestājoties 2008. gada pasaules finanšu krīzei, Latvijas tautsaimniecība nonāca neapskaužamā situācijā. Pakāpeniski apstājās uzņēmējdarbības attīstība, samazinājās eksports, liela daļa darbaspējīgu iedzīvotāju kļuva par bezdarbniekiem, būtiski samazinājās nodokļu maksājumu ienākošā finanšu plūsma Valsts kasē, kas veicināja finanšu trūkumu.

Valsts ekonomikas atlabšanai valdība piedāvā kādu Latvijā vēl nezināmu uzņēmējdarbības modeli – **mikrouzņēmumu** (MU) – uzņēmējdarbības veikšana mikrouzņēmuma nodokļa (MUN) maksāšanas kārtībā, kas joprojām lielai daļai sabiedrības izraisa apjukumu un neizpratni par mikrouzņēmuma definīciju, tā jēgu, būtību.

Strauja sabiedrības un uzņēmējdarbības vides mainība apsardzes nozarei pieprasa būt elastīgai, lai ar moderniem līdzekļiem, ievērojot apsardzes pakalpojuma sniegšanas uzņēmējdarbības nišas īpatnības, izmantojot profesionāli sagatavotu personālu, šo pakalpojumu sniegtu kvalitatīvi, gūstot stabilu un augošu peļņu. Tādējādi arī sabiedrība būtu pasargāta no noziedzīgiem nodarījumiem. Ņemot vērā to, ka apsardzes nozare ir maz pētīta, raksta tēma ir aktuāla, un ir nepieciešams veikt pētījumus apsardzes pakalpojuma uzņēmējdarbības sfērā.

1. Mikrouzņēmējs Latvijā

Valsts ir ieinteresēta uzņēmīgu un radošu iedzīvotāju aktivitāšu virzīšanā sabiedrības un valsts tautsaimniecības interesēs, tādējādi papildinot Valsts kasi ar finanšu līdzekļiem, kas savukārt ir viens no galvenajiem nosacījumiem, lai valsts būtu stabila, droša, lai celtos tautsaimniecības un iedzīvotāju labklājības līmeņa rādītāji.

Lai pētījums gūtu teorētisku pamatojumu, rakstā tiek veikta literatūras un normatīvo aktu analīze, kur tiek identificētas normas, kas nosaka uzņēmēju aktivitāšu regulējumu Latvijā kopš 1990. gada, kā arī pētīta MU definīcija un MUN maksāšanas nosacījumi Latvijā.

2. Uzņēmums kā uzņēmējdarbības un komercdarbības instruments

Uzņēmumu kā tiesību subjektu var definēt tā: uzņēmums ir ekonomiski integrēta, tehniski organizēta saimnieciska vienība, kas juridiskas personas statusā ar tai norobežoto īpašuma daļu veic uzņēmējdarbību, tam raksturīga relatīva ekonomiskā un juridiskā patstāvība un produkta ražošanas vai pakalpojuma sniegšanas tehnoloģiskā pabeigtība. (Vedļa, 2000)

Lai gūtu priekšstatu par normatīvo aktu izmaiņām un izsekotu ar uzņēmējdarbību saistošo terminu maiņu, turpmāk tiks izskatīta uzņēmējdarbības regulējuma tiesību aktu attīstība Latvijā.

No 1990. gada 1. decembra līdz 2006. gada 19. maijam Latvijā uzņēmējdarbību reglamentē likums *Par uzņēmējdarbību*. Šī likuma 1. pantā definēts, ka uzņēmējdarbība ir ilgstoša vai sistemātiska ekonomiskā darbība un kapitāla ieguldīšana, kas vērsta uz preču ražošanu, realizāciju, darbu izpildi, tirdzniecību, pakalpojumu sniegšanu peļņas gūšanas nolūkā. Jāpiezīmē, ka šī likuma 2. nodaļā noteiktas uzņēmējdarbības formas, starp kurām mikrouzņēmums nav pieminēts.

Attīstoties uzņēmējdarbībai Latvijā, 2000. gadā Latvijas Republikas Saeima apstiprina *Komerclikumu*, kas pēc savas būtības līdzinās iepriekšējam uzņēmējdarbības veikšanas kārtību regulējošam likumam, tomēr tas nav tik visaptverošs kā likums *Par uzņēmējdarbību*, jo neregulē vairākus uzņēmējdarbības veidus, piemēram, zemnieku saimniecības, zvejnieku saimniecības darbību.

Saeima 2001. gada 20. decembrī pieņem *Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likumu*, kas paredzēja, ka ar 2005. gada 1. janvāri spēku zaudē virkne likumu, piemēram, likums *Par līgumsabiedrībām*, likums *Par paju sabiedrībām*, kā arī likums *Par uzņēmējdarbību* u.c.

Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likums noteica pārejas posmu un 4. panta 1. daļā precizēja uzņēmējdarbības terminus jau "jaunā" izpratnē, nosakot, ka citos normatīvajos aktos lietotie termini *Komerclikuma* izpratnē saprotami šādi:

- ar terminu "līgumsabiedrība" saprot terminu "personālsabiedrība";
- ar terminu "līgumsabiedrība ar pilnu atbildību" saprot terminu "pilnsabiedrība";
- ar terminu "komandītsabiedrība" saprot terminu "komandītsabiedrība";

- ar terminu “uzņēmējdarbība” saprot terminu “komercdarbība”, ja no tiesību normas satura neizriet, ka ar terminu “uzņēmējdarbība” saprotama cita saimnieciskā darbība;
- ar terminu “uzņēmējsabiedrība” saprot terminu “komercsabiedrība”;
- “kooperatīvā sabiedrība” *Kooperatīvo sabiedrību likuma* izpratnē, kā arī “paju sabiedrība” likuma *Par paju sabiedrībām* izpratnē;
- ar terminu “statūtsabiedrība” saprot terminu “kapitālsabiedrība” *Komerclikuma* izpratnē, “kooperatīvā sabiedrība” *Kooperatīvo sabiedrību likuma* izpratnē, kā arī “paju sabiedrība” likuma *Par paju sabiedrībām* izpratnē. (Komerclikums)

Komerclikuma 1. panta 2. daļā definētā komercdarbība ir atklāta saimnieciskā darbība, kuru savā vārdā peļņas gūšanas nolūkā veic komersants. Komercdarbība ir viens no uzņēmējdarbības veidiem.

Apkopojot iepriekš minēto, ir secināms, ka uzņēmums ir ekonomiski integrēta, tehniski organizēta saimnieciska vienība ar relatīvu ekonomisko un juridisko patstāvību, kas veic uzņēmējdarbību, lai ražotu vai sniegtu pakalpojumus ar nolūku gūt peļņu. Latvijas likumos *Par uzņēmējdarbību, Komerclikumā, Komerclikuma spēkā stāšanās kārtības likumā* netiek pieminēts mikrouzņēmums. Tas liecina, ka mikrouzņēmums tiek izmantots vēlākos uzņēmējdarbības vides attīstības gados Latvijā un/vai cita normatīvā akta izpratnē.

3. Uzņēmējdarbības veicinātājs Latvijā – mikrouzņēmums

Attīstoties starptautiskajam tirgum un globalizācijas ietekmei uz to, ikviena uz izaugsmi vērsta valsts rūpējas par uzņēmumiem un to spēju maksāt nodokļus Valsts kasē. Īpaši globalizācijas ietekmē notiek dažādas straujas izmaiņas uzņēmumu ilgtspējā, tādējādi valsts institūcijām, izmantojot starptautisko pieredzi, dažādas pieejas u.c. instrumentus, ātri jāreaģē, mainot normatīvos aktus, radot jaunus, ietekmīgus instrumentus uzņēmējdarbības veicināšanai.

Komercdarbība ir viens no uzņēmējdarbības veidiem. *Komerclikuma* 1. panta 3. punktā noteikts, ka saimnieciskā darbība ir jebkura sistemātiska, patstāvīga darbība par atlīdzību. 4. panta 2. punkts nosaka, ka komersantam ir tiesības brīvi izvēlēties komercdarbības veidus, kas nav aizliegti ar likumu.

Globālās krīzes mudināta, Latvijas Republikas Saeima izsludina *Mikrouzņēmumu nodokļa likumu*, kas stājās spēkā 2010. gada 1. septembrī. Šī likuma 1. panta 1. daļā definēts, ka mikrouzņēmums ir individuālais komersants, individuālais uzņēmums, zemnieka vai zvejnieka saimniecība, kā arī fiziskā persona, kas reģistrēta Valsts ieņēmumu dienestā kā saimnieciskās darbības veicējs, vai sabiedrība ar ierobežotu atbildību, ja tie atbilst visiem turpmāk šajā punktā minētajiem kritērijiem. Likums paredz vairākus ierobežojumus, kur dalībnieki ir fiziskas personas un uzņēmuma apgrozījums kalendārajā gadā nepārsniedz 40 000 EUR, no kā maksā nodokli ar likmi 15 % no kopējā apgrozījuma. Pārsniedzot mikrouzņēmuma gada apgrozījumu 40 000 EUR apmērā, minētā nodokļa likme tiek palielinātā uz 20 %. Jāņem vērā arī fakts, ka mikrouzņēmumā strādājošo darbinieku skaits nevienā brīdī nav lielāks par pieciem, kā arī sabiedrības ar ierobežotu atbildību valdes locekļi ir tikai mikrouzņēmuma darbinieki. Ja nodarbināto skaits pārsniedz likumā noteiktos piecus darbiniekus, tad likmei pieskaita divus procentpunktus par katru papildus nodarbināto darbinieku. (*Mikrouzņēmumu nodokļa likums*)

Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas (EM) oficiālajā mājaslapā 2017. gada 28. jūlijā, skaidrojot sabiedrībai *Mikrouzņēmumu nodokļa likumu*, tiek ziņots, ka “mikrouzņēmuma mērķis ir mazināt administratīvo un nodokļu slogu mikrouzņēmumiem, it īpaši saimnieciskās darbības uzsākšanas periodā, kā arī nozarēs ar zemu ienākuma līmeņa potenciālu, vienlaikus ievērojot sabiedrības kopējās intereses godīgas konkurences un sociālās drošības jomā”. (LR Ekonomikas ministrija, 2017)

Tātad mikrouzņēmums ir paredzēts maziem uzņēmumiem un to darbiniekiem, lai sāktu uzņēmējdarbību vai lai būtu iespējas darboties nozarēs ar zemu ienākumu līmeni, piemēram, apsardzes nozarē nodrošinot kāda maznozīmīga posteņa apsardzi.

Kā liecina viens no populāriem grāmatvedības portāliem Latvijā LSZDA.LV, populārākie uzņēmējdarbības veidi Latvijā ir:

- Pašnodarbinātā statuss;
- Individuālais komersants;
- Sabiedrība ar ierobežotu atbildību;
- Akciju sabiedrība;
- Mikrouzņēmums. (LSZDA.LV, 2017)

Tas nozīmē, ka Latvijā mikrouzņēmums ir viens no pieciem populārākajiem uzņēmējdarbības veidiem. Šo apstiprina EM un Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameras (LTRK) un SIA "Pētījuma centra SKDS" veiktais pētījums par mazajiem uzņēmumiem visā Latvijā, kur kopumā aptaujas anketas aizpildījuši 3986 uzņēmumi, kuri nodarbina ne vairāk kā piecus darbiniekus, kā arī nedaudz vairāk kā puse aptaujāto strādāja uzņēmumos, kas maksā nodokļus vispārējā nodokļu kārtībā, bet 46,6 % aptaujāto – mikrouzņēmuma nodokļu maksāšanas kārtībā. (LR Ekonomikas ministrija, 2017)

LTRK sniegtā informācija skaidro, ka mikrouzņēmumi labvēlīgi ietekmējuši tautsaimniecību – mazo uzņēmumu skaits no 25,2 tūkstošiem 2013. gadā pieaudzis līdz teju 51 tūkstotim 2016. gada rudenī. Mazie uzņēmumi ar darbu 2016. gadā nodrošināja vairāk nekā 94 tūkstošus cilvēku. Atrisinot ar mikrouzņēmumu saistītos negatīvos faktorus – iespējas optimizēt ar darbaspēku saistītos nodokļus un negatīvo ietekmi uz sociālā nodrošinājuma sistēmu, tas ir optimālākais nodokļu modelis mazo uzņēmumu atbalstam. (LTRK, 2017)

Latvijā faktiski visās nozarēs uzņēmumi ir ļoti mazi ne tikai Eiropas, bet pat vietējā mērogā. Lielākā daļa uzņēmumu pēc Eiropas Savienības standartiem drīzāk atbilst nevis mazajam uzņēmumam, bet gan mikrouzņēmumam. (LU raksti, 2007)

Mazie uzņēmumi ne tikai sniedz daudzveidīgus pakalpojumus patērētājiem, tie palīdz lielajiem uzņēmumiem efektīvāk darboties. Uzņēmuma vadītāji ir arī tā īpašnieki; kapitāla īpašnieku skaits ir neliels vai arī tas pieder vienai fiziskai personai; uzņēmums darbojas ierobežotā, t.i., vietējā tirgū; uzņēmums pārstāv nelielu daļu no visas nozares. (Joma u.c., 2002)

No šajā nodaļā izskatītās informācijas secināms, ka atbilstoši Latvijas normatīvajiem aktiem mikrouzņēmumā drīkst strādāt ne vairāk par pieciem darbiniekiem, ieskaitot valdes locekļus, bet, pārsniedzot piecu darbinieku skaitu, par katru darbinieku jāpiemaksā vēl 2 % nodokli no apgrozījuma (mikrouzņēmuma saimnieciskās darbības ieņēmumiem). Vairāk kā viena desmitā daļa no visiem nodarbinātajiem Latvijā strādā mazos uzņēmumos, bet aptuveni 5 % no nodarbinātajiem Latvijā ir MUN kārtības maksātāji. Kā minēts EM un LTRK, kā arī pētījuma centru SKDS kopīgi veiktajā pētījumā, mikrouzņēmumi ir labvēlīgi ietekmējuši tautsaimniecības attīstību, kā arī MUN ir optimālākais nodokļu modelis mazo uzņēmumu atbalstam.

Ņemot vērā veikto informācijas analīzi, jāsecina, ka Latvijas iedzīvotājs un uzņēmējdarbības vide par mikrouzņēmumu uzskata uzņēmumu, kas maksā valsts nodokli MUN maksāšanas kārtībā, kā arī šajos uzņēmumos nestrādā vairāk par pieciem darbiniekiem.

4. Mikrouzņēmuma definējums Eiropas Savienības telpā

Latvija globālajā tirgū ir ietekmējama arī ar citiem instrumentiem, piemēram, ES normatīvajiem aktiem. Tie ir ES līgumi, kurus sasniedz ar dažādu tiesību aktu palīdzību, piemēram, regulas, kas ir juridiski saistoši tiesību akti, jāpieņem pilnībā visās dalībvalstīs, bet direktīvas ir tiesību akti, kas nosaka visām dalībvalstīm sasniedzamos mērķus. Tomēr katra dalībvalsts ir tiesīga izstrādāt savus pasākumus, lai tos sasniegtu. (Eiropas Savienības oficiālā tīmekļa vietne, 2018) Atbilstoši ES normatīviem ES Komisijas oficiālajā mājas lapā sniegtā informācija skaidro: “Mazie un vidējie uzņēmumi (MVU) ir Eiropas ekonomikas mugurkauls. Tie veido 99 % no visiem uzņēmumiem ES. Pēdējos piecos gados tie radījuši 85 % jaunu darbavietu un nodrošināja trešdaļu no kopējā uzņēmējdarbības privātā sektora nodarbināto ES”. (Eiropas Komisija, 2018)

ES laikrakstā *Official Journal of the European Union* Komisijas gada ziņojuma pielikumā ir sniegtas rekomendācijas, kurās Komisija rekomendē MVU kategorijā par mikrouzņēmumu saukt uzņēmumu, kas nodarbina mazāk nekā 10 personas un kura gada apgrozījums un/vai kopējā gada bilance nepārsniedz 2 miljonus EUR. (*Official Journal of the European Union*, 2003)

ES statistikas grāmatā “Galvenie dati par Eiropu” 2017. gada izdevumā uzņēmumi tiek dalīti atbilstoši nodarbināto skaitam uzņēmumā. (*Eurostat*, 2017)

Uzņēmumu var klasificēt dažādās kategorijās atkarībā no to lieluma. Šim nolūkam var izmantot atšķirīgus kritērijus (piemēram, nodarbināto personu skaits, darbinieku skaits, bilances kopsomma, investīcijas utt.), bet viena no izplatītākajām statistikas kontekstā ir nodarbināto personu skaits:

- 1) mazie un vidējie uzņēmumi, saīsināti – MVU: mazāk nekā 250 nodarbinātas personas. MVU sīkāk iedala:
 - mikrouzņēmumi: mazāk nekā 10 personas, kas nodarbinātas;
 - mazie uzņēmumi: no 10 līdz 49 nodarbinātajām personām;
 - vidējie uzņēmumi: no 50 līdz 249 nodarbinātajām personām;
- 2) lieli uzņēmumi: ar 250 vai vairāk darbiniekiem. (*Eurostat Statistics Explained*, 2017a)

“Vairākums (99,8 %) no uzņēmumiem, kas darbojas ar EU-28 piederošo nefinanšu uzņēmumu ekonomikā 2014. gadā, bija mikro, mazie un vidējie uzņēmumi (MVU) – aptuveni 23,3 miljoni – kopā tie veidoja 57,4 %. Vairāk nekā deviņi no 10 (93,0 %) bija mikrouzņēmumi”. (*Eurostat Statistics Explained*, 2017b)

No tā secināms, ka ES normatīvie akti rekomendē MVU kategorijā par mikrouzņēmumu saukt uzņēmumu, kas nodarbina mazāk nekā 10 personas un kura gada apgrozījuma un/vai kopējā gada bilance nepārsniedz 2 miljonus EUR.

5. Mikrouzņēmums apsardzes nozarē Latvijā

MU modeli plaši izmanto daudzās valsts tautsaimniecības nozarēs, piemēram, būvniecībā, tirdzniecībā, dažādu pakalpojumu sniegšanā, kā arī apsardzes nozarē.

Latvijas valdības 2015. un 2016. gadā uzsāktā reforma uzņēmējdarbības nosacījumos, tajā skaitā veicot izmaiņas MUN maksāšanas nosacījumos, raisīja satraukumu uzņēmēju vidū, kas izmanto šo nodokļa maksāšanas veidu.

Šāda valdības rīcība mudina aktivizēties arī Latvijā apsardzes jomā strādājošām sabiedriskajām organizācijām – Latvijas Drošības biznesa asociācijai, Drošības nozares kompāniju asociācijai, kas aktīvi pauž iebildumus par apsardzes nozarē strādājošo MU dalību šajā nozarē. Asociāciju vidē valda uzskats,

ka MU dalība apsardzes jomā izkropļo komercdarbības godīgu konkurenci, nenodrošina profesionālu apsardzes pakalpojuma kvalitāti, kā arī valstij nodokļi netiek samaksāti pietiekamā apjomā.

Apsardzes darbības likuma izpratnē apsardzes darbība ir apsardzes tehnisko sistēmu ierīkošana, nekustamā īpašuma, kravas, preču vai citas kustamās mantas, skaidras naudas vai vērtspapīru un fizisko personu apsardze, iekšējās kārtības un drošības nodrošināšana apsargājamajos objektos, konsultāciju sniegšana apsardzes jomā, kā arī citi pasākumi vai pasākumu kopums, ko veic apsardzes darbinieks, apsardzes komersants vai iekšējās drošības dienests, lai novērstu prettiesiskus vai citādus apsargājamā objekta apdraudējumus. (Apsardzes darbības likums)

Kā norāda Drošības nozares kompāniju asociācijas (DNKA) valdes priekšsēdētājs Arnis Vērzemnieks: "Apsardze ir viena no problemātiskākajām nozarēm valstī, tajā ir vairāk nekā 550 uzņēmumu, no kuriem daļa, visticamāk, nemaz nesniedz apsardzes pakalpojumus, un tajā pastāv ļoti liels ēnu ekonomikas īpatsvars." (Pankovska, 2016)

VID informācijas sniegtais avots liecina, ka apsardzes nozares nodokļu maksātāju skaits uz 2017. gada 1. janvāri bija 1081, bet uz 2018. gada 1. janvāri bija 1018, no kuriem uz 2017. gada 1. janvāri bija 236 MUN maksātāji, bet uz 2018. gada 1. janvāri bija 226 MUN maksātāji. (VID, 2108) Gada griezumā apsardzes nozarē par 10 MUN maksātājiem mazāk.

Jāpiemin, ka VID pieejama pilna informācija par apsardzes nozares uzņēmējdarbību, kas nesniedz korektu atbildi uz tiešo apsardzes darbības veicēju uzņēmumu skaitu, kas Valsts policijā saņēmuši speciālās atļaujas (licences) atbilstoši 2014. gada 9. decembra Ministru kabineta noteikumiem Nr. 757 "Apsardzes darbības licencēšanas noteikumi".

Pēc Valsts policijas sniegtās informācijas uz 2018. gada 6. februāri licencēto apsardzes komersantu skaits, kam ir tiesības nodarboties ar apsardzes darbību, bija 453 uzņēmumi. (VP, 2018)

2015. gada 11. martā DNKA ir nosūtījusi Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijai vēstuli Nr. 2015/1, kur rakstīts: "... fiziskajā apsardzē nebūtu jāpastāv iespējai strādāt mikrouzņēmumu nodokļu maksātājiem." (DNKA, 2015)

SIA "Koblenz drošība" valdes priekšsēdētājs Raivis Terinks: "Konkursos reālākas iespējas ir uzvarēt dažādiem "shēmotājiem", kuri, piemēram, optimizējas par mikrouzņēmumiem." (TVNET, 2015)

Uzņēmuma finanšu rādītājus var būtiski uzlabot, veicot tā reorganizāciju, apvienojoties vai pārņemot kādu citu uzņēmumu. Uzņēmums var palielināt savu komercdarbības apjomu, pārņemot (nopērkot) vai apvienojoties ar līdzīgu jau eksistējošu uzņēmumu. Tādējādi rodas iespēja ne tikai samazināt administratīvos izdevumus un uzlabot nosacījumus ar piegādātājiem, bet arī optimizēt nodokļu maksājumus un paaugstināt uzņēmuma kredītreitingu. (LU raksti, 2007) Uzņēmuma darbība ir radošs process, kura darbības gaitā uzņēmumi tiek apvienoti pat lielos uzņēmumu apvienojumos – konglomerātos. Bet uzņēmumi ir dalīti mazākos uzņēmumos, un, kā liecina Latvijas prakse, tad 2008. gada krīzes laikā daļa lielo uzņēmumu, samazinot administratīvos izdevumus, atlaida darbiniekus, lai noslēgtu līgumus ar mazāku firmu pakalpojumu sniedzējiem. Sadarbības līgumu slēgšana, pakalpojuma atbildības dališana ar apakšuzņēmējiem un naudas operāciju veikšana sagādāja grūtības valsts kontrolējošo organizāciju ikdienas darbam, un būtiski palielinājās darba apjoms. Šādu parādību apstiprina Valsts ieņēmumu dienests (VID), norādot to, ka nodokļu nemaksāšana šajā nozarē ir liela problēma, apstiprina arī VID, kas auditos dažādām apsardzes firmām uzrēķinājis sodu 12 miljonus EUR apmērā. Apsardzes uzņēmuma pārstāvis situāciju drošības biznesā apraksta šādi: "Izbijis policists sasauc trīs četrus draugus, nodibina apsardzes firmu un taisa shēmas, kā nemaksāt nodokļus." (Skaties.lv, 2017)

Jāpiemin, ka Latvijas Republikas *Satversmes* 106. pants nosaka: "Ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai", kā arī 107. pants nosaka: "Ikvienam darbiniekam ir tiesības saņemt veiktajam darbam atbilstošu samaksu, kas nav mazāka par valsts noteikto minimumu, kā arī tiesības uz iknedēļas brīvdienām un ikgadēju apmaksātu atvaļinājumu." (Latvijas Republikas Satversme)

MK Nr. 656 "Noteikumu par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu" 2. punktā norādīts, ka no 2018. gada 1. janvāra valstī minimālā mēneša darba alga normālā darba laika ietvaros ir 430 EUR. (Ministru kabineta noteikumi Nr. 656)

VID informācija par apsardzes nozari, kur, analizējot nozares rādītājus, VID ir izmantojis to nodokļu maksātāju datus, kam informācijas apkopošanas brīdī ir norādīts nozarei atbilstošs pamatdarbības veida kods saskaņā ar Saimnieciskās darbības statistisko klasifikāciju Eiropas Kopienā (NACE 2. redakcijas kods: 8010,8020) liecina, ka vidējie mēneša ienākumi MUN maksātāja nodarbinātajam apsardzes nozarē 2015. gada 1. ceturksnī ir 476 EUR, bet 2016. gada 1. ceturksnī ir 491 EUR. Valstī kopumā nodarbināto vidējie ienākumi pie MUN maksātāja 2015. gada 1. ceturksnī ir 529 EUR, bet 2016. gada 1. ceturksnī ir 538 EUR. (VID, 2017) Abos gadījumos tie ir mazāki nekā vidējie rādītāji valstī, bet abos gadījumos MUN maksātāju algu kāpums ir straujāks nekā vidēji valstī. Salīdzinājumam ar 2017. gadu vidējie mēneša ienākumi MUN maksātāja nodarbinātajam apsardzes nozarē ir 501 EUR. Valstī kopumā nodarbināto vidējie ienākumi pie MUN maksātāja 2017. gadā ir 517 EUR. (VID, 2018)

Tas liecina, ka MUN maksātāju uzņēmējdarbības modelis ir pieprasīts Latvijas apsardzes pakalpojuma ņēmēju vidē, kā arī valstī minimālā mēneša darba alga normālā darba laika ietvaros tiek ievērota pilnā apjomā.

Saskaņā ar Latvijas Drošības biznesa asociācijas pārstāvju sniegto informāciju apsardzes pakalpojumu iepirkumos ļoti bieži uzvar apsardzes firmas, kuru piedāvātās cenas neatbilst kvalitatīva apsardzes pakalpojuma izmaksām, jo šo firmu piedāvājumi ir nepamatoti lēti, kas nenodrošina kvalificētu apsardzes darbinieku pakalpojumus, uzņēmumi nemaksā nodokļus un kropļo konkurenci nozarē. (IUB, LDBA, 2017)

Publisko iepirkumu likuma 10. panta 1. daļā noteikts, ja publiska pakalpojuma līguma paredzamā līgumcena ir 42 000 EUR vai lielāka, un līgumu slēdz par šā likuma 2. pielikumā minētajiem pakalpojumiem, pasūtītājs var nepiemērot šajā likumā noteiktās iepirkuma procedūras, izņemot šā likuma vairākos pantos paredzētās prasības. Šādas priekšrocības paredz arī *Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likuma* 13. panta 5. daļā. Tas nozīmē, ka abu augstākminēto likumu 2. pielikuma 12. punkts, "Izmeklēšanas un apsardzes pakalpojumi" ļauj iepirkumu veicējiem pašiem noteikt piedāvājumu iesniegšanas termiņus un vērtēšanas kritērijus.

SIA "Koblentz drošība" valdes priekšsēdētājs Raivis Terinks: "Būtībā konkursā uzvarējušais uzņēmums aprāp valsti, norādot fiktīvus datus uz iepirkuma brīdi, bet pēc tam viņa datus vairs neviens nepārbauda." (TVNET, 2015)

Apsardzes darbības likuma (ADL) 4. panta pirmās daļas 10. punkts nosaka, ka ir aizliegts iesaistīt līguma par apsardzes pakalpojumu sniegšanu izpildē komersantu, kurš nav saņēmis speciālo atļauju (licenci) attiecīgo apsardzes pakalpojumu sniegšanai. Speciālo atļauju (licenci) izsniedz Valsts policija atbilstoši 2014. gada 9. decembra Ministru kabineta noteikumiem Nr. 757 "Apsardzes darbības licencēšanas noteikumi".

ADL 10. panta 2. daļas 5. punkts nosaka, ka fizisko apsardzi, tehnisko apsardzi un inkasācijas apsardzi veic tikai tāds apsardzes komersants, kura apsardzes darbinieku skaits, kā arī šā komersanta rīcībā esošais materiāltehniskais nodrošinājums ir pietiekams, lai pildītu apsardzes pakalpojumu līgumu saistības, nepārkāpjot šā likuma darba tiesiskās attiecības reglamentējošo un citu normatīvo aktu

prasības. Apsardzes komersants (ģenerāluņņēmējs) apsardzes pakalpojuma līguma saistību izpildei ir tiesīgs piesaistīt citus apsardzes komersantus (apakšuņņēmējus), bet apakšuņņēmējs nav tiesīgs nodot tālāk citiem izpildītājiem savu saistību izpildi. Par apsardzes pakalpojuma līguma saistību izpildi kopumā atbild ģenerāluņņēmējs.

Jāņem vērā, ka mazo vai mikro uzņēmumu priekšrocības ir tās, ka tie ātri var ieviest jauninājumus, radīt jaunas preces un/vai pakalpojumus, labāk izmantot vietējās izejvielas vai darbaspēku, kā arī tām ir nesalīdzināmi zemākas izmaksas salīdzinājumā ar lielajiem uzņēmumiem, jo izdevumi uz administrācijas uzturēšanu ir zemas. (Joma u.c., 2002) Vēl jāpiemin, ka mazie vai mikrouzņēmumi aizņem to tirgus daļu, kas lieliem uzņēmumiem ir par mazu vai nav izdevīgi, kaut jāatzīmē, ka apsardzes nozarē tās specifiskā pakalpojuma dēļ, mazo uzņēmumu priekšrocība ir traucēklis, kur lielie apsardzes uzņēmumi izsaka neapmierinātību un uzskata, ka tie kropļo godīgu konkurenci apsardzes nozares nišā.

Apkopojot šajā nodaļā iepriekš minēto, secināms par mikrouzņēmumu priekšrocībām, kur pastāv radošums un jābūt gataviem momentānām pārmaiņām. Apsardzes jomas sabiedriskās organizācijas un lielie uzņēmumi ar izteiktu neapmierinātību argumentē par MU neatbilstību dažādiem profesionāliem kritērijiem un godīgas konkurences pamatprincipiem, lai gan likums nosaka brīvu un demokrātisku attieksmi pret dažādu veidu uzņēmējdarbības modeļiem.

Pētījuma metodika

Pētījums balstīts uz lietišķa rakstura aptaujas primārajiem datiem, kas iegūti 2017. gadā no 1. novembra līdz 31. decembrim. Respondentu izlasi veido 258 Latvijas apsardzes jomā strādājošie un Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmā “Organizācijas drošība” studējošie.

Pētījumā izmantotās metodes un to pamatojums

Pētniecībā izmantotās metodes: monogrāfiskā metode, lai analizētu un izvērtētu datu bāzēs pieejamo informāciju par mikrouzņēmumu darbinieku skaitlisko sastāvu un citiem nosacījumiem Latvijā un citviet pasaulē; kvantitatīvā metode, lai, izmantojot strukturizētu aptauju, datu apkopošanu, grupēšanu un interpretāciju, noskaidrotu apsardzes jomas darbinieku un studējošo attieksmi pret uzņēmējdarbību apsardzes nozarē Latvijā, kas maksā MUN.

Pētījuma primāro datu vākšanas fāze notika no 2017. gada 1. novembra līdz 31. decembrim. Izmantojot kvantitatīvo metodi (Martinsone u.c., 2016) un strukturētās aptaujas anketu, pētījumā piedalījās 258 respondenti. Respondentu izlasi veido Latvijas apsardzes jomā strādājošie un Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmā “Organizācijas drošība” studējošie pēc nejaušības principa, bet ar nosacījumu, ka respondents ir vai ir bijis saistīts ar apsardzes darbu. Ņemot vērā to, ka studiju programmā “Organizācijas drošība” studējošie ir daļa, kas ir arī apsardzes jomā strādājošie, tad pētījuma gaitā salīdzinājumam tiek izvēlētas divas grupas: apsardzes nozarē strādājošie un apsardzes nozarē nestrādājošie respondenti. Respondentu izlases sniegtās atbildes tika grupētas, analizētas un interpretētas. Strukturētās aptaujas anketa ietvēra respondentu izlases raksturojumu (skat. 1. tabulu) un jautājumus, kur respondenti izteica savu viedokli par MUN dalību apsardzes nozarē; par MUN apmēru un tā maksāšanas godīgumu, kā arī respondentu uzticēšanos MUN vai parastā kārtībā nodokļu maksātāja uzņēmuma profesionālajai darbībai.

Respondenti ir dalīti četrās vecuma grupās, pēc dzīves vietas, ņemot vērā četrus Latvijas galvenos reģionus un Rīgas pilsētu, un pieredzi apsardzes darbā. Respondentu izlase procentuālās attiecībās ir pārskatāma 1. tabulā.

Respondentu izlases raksturojums

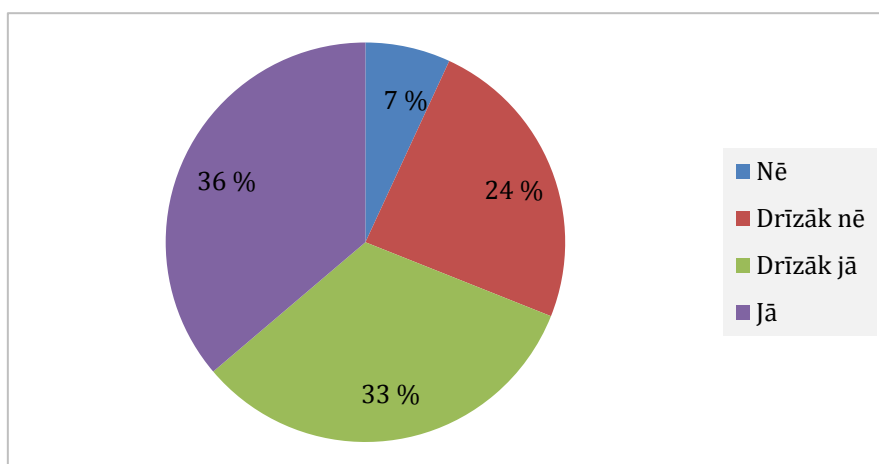
Vecums	%	Dzīvo	%	Nodarbošanās	%	Pieredze apsardzes darbā	%
18-25	14	Rīgā	57	Apsardzes uzņēmumā	29	Līdz 1 gadam	25
26-35	50	Kurzemē	9	Kādas pašvaldības policijā	7	2 līdz 5 gadi	21
36-45	20	Latgalē	2	Valsts policijā	2	6 līdz 10 gadu	21
46 un vairāk	16	Vidzemē	20	NBS	21	11 līdz 15 gadu	19
-	-	Zemgalē	12	Citur	41	16 un vairāk gadu	14

Lielākā daļa no respondentu izlases sastāda respondentus vecumā virs 26 gadiem, kā arī lielāka vai mazāka pieredze apsardzes darbā ir visai respondentu izlasei.

Pētījuma rezultāti un diskusija

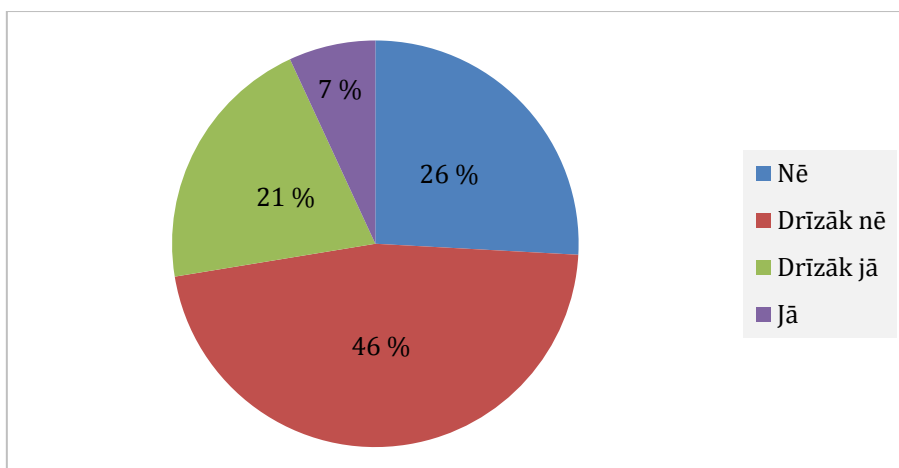
Visas respondentu izlases atbildes ir apkopotas tabulās un attēlos.

Respondentu izlases sniegto atbilžu procentuālais dalījums liecina, ka divas trešdaļas no respondentu izlases pilnīgi vai daļēji uzskata, ka piecu cilvēku grupa spēj pilnvērtīgi nodrošināt apsardzes darbu vienam postenim. Šāds respondentu izlases viedoklis apliecina to, ka uzņēmums, kas ir MUN maksātājs, kura darbinieku skaits nedrīkst pārsniegt piecus darbiniekus, var nodrošināt vienu apsardzes posteni. Kā arī jāņem vērā tas, ka atbilstoši *Apsardzes darbības likumam* šiem darbiniekiem ir jābūt ieguvušiem Apsardzes sertifikātu, kas ir dokuments, kas apliecina fiziskās personas profesionālo kompetenci apsardzes darbības jomā, kā arī *Apsardzes darbības likuma* 6. panta 1. punkts nosaka, ka apsardzes komersantam, lai uzsāktu apsardzes darbību, ir jāsaņem speciālā atļauja (licence) Valsts policijā (skat. 1. attēlu).

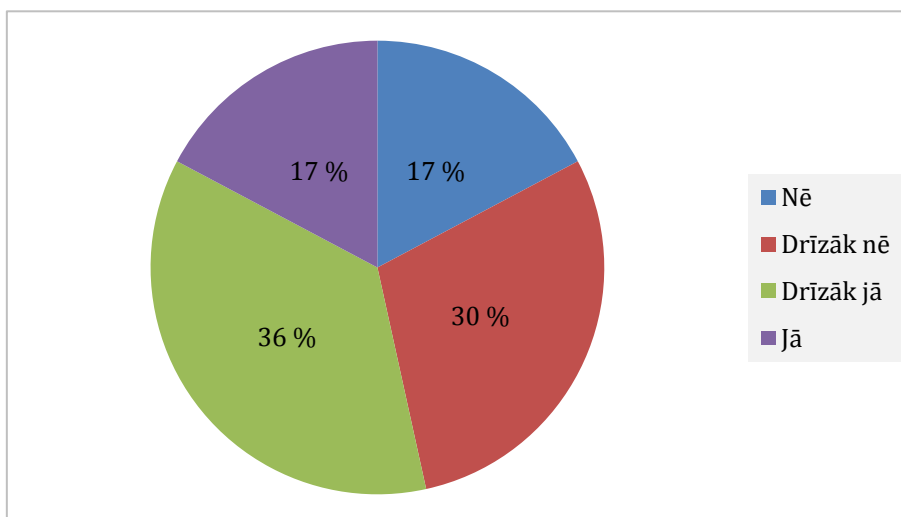
1. attēls. Uzņēmuma spēja piecu cilvēku sastāvā pilnvērtīgi nodrošināt vienu apsardzes posteni

Izvērtējot jautājumu par MUN lielumu uzņēmumiem, kas izvēlējušies MUN maksāšanas kārtību, respondentu izlase 72 % apjomā izteikuši viedokli, ka MUN nav vai drīzāk nav pārāk mazs. Tas nozīmē, ka lielākā daļa respondentu no respondentu izlases atzīst, ka uzņēmums, kurš nodarbojas ar apsardzes darbību maksā pietiekami augstu MUN. Jāpiemin, ka atbilstoši *Mikrouzņēmumu nodokļa likumam* no 2018. gada 1. janvāra tie ir 15 % procenti no mikrouzņēmuma saimnieciskās darbības ieņēmumiem. (skat. 2. attēlu)

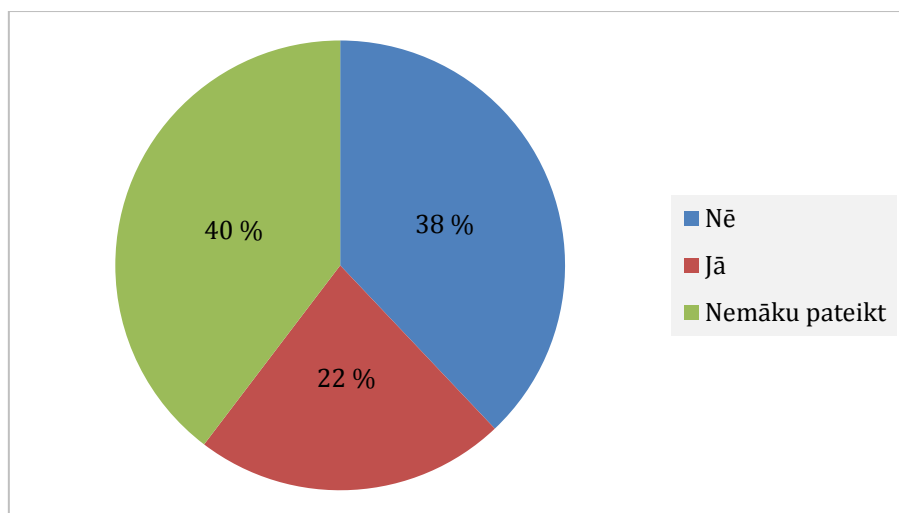
2. attēls. Vai mikrouzņēmumi nodokļos maksā nesamērīgi mazu nodokli?

Uz jautājumu par mikrouzņēmumu izvairīšanos no pilna nodokļa maksāšanas sloga respondentu izlases viedoklis dalās divās līdzīgās daļās, kur 47 % respondentu izlases uzskata, ka mikrouzņēmumi neizvairās vai drīzāk neizvairās no pilna nodokļa maksāšanas sloga, bet par 6 % lielāka respondentu izlases daļa, tas ir 53 %, izteikuši viedokli, ka mikrouzņēmumi izvairās vai drīzāk izvairās no pilna nodokļa maksāšanas sloga. Respondentu izlase uzrāda izteiktu atšķirību viedoklī par mikrouzņēmumu izvairīšanos no pilna nodokļa maksāšanas sloga, kas liecina, kas nav viennozīmīga uzskata par šo jautājumu (skat. 3. attēlu).

3. attēls. Mikrouzņēmumu izvairīšanās no pilna nodokļa maksāšanas sloga

Uz jautājumu, kurā respondentiem ir lūgts sniegt atbildi par zināmiem piemēriem, kad pilna nodokļu sistēmas maksātāju apsardzes uzņēmuma darbinieki tika atlaisti (uzņēmuma optimizācija) un noslēgti sadarbības līgumi ar atlaisto darbinieku jaunizveidotiem mikrouzņēmumiem, ir jāsecina, ka 22 % respondentu atzīst, ka zina šādus piemērus. Pārējā respondentu izlases daļa nezina vai nemāk pateikt par šāda veida darbībām. Tas nozīmē, ka viena piektā daļa no respondentu izlases ir saskārušies ar šādām uzņēmumu pārveidošanas darbībām (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Uzņēmumu optimizācija uz mikrouzņēmumiem

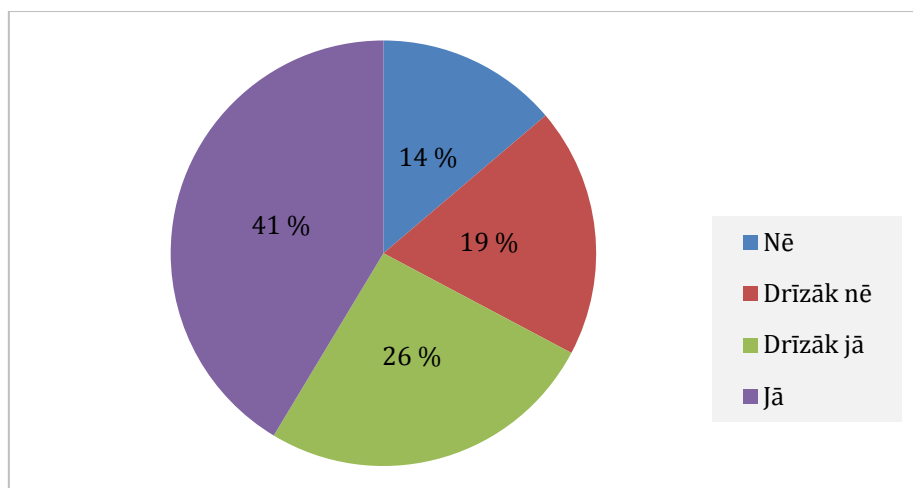
Aptuveni viena trešā daļa (29 %) no respondentu izlases savu mantu pilnībā uzticētu vispārējā kārtībā nodokļu maksātāja apsardzes uzņēmumam, bet 2 % no respondentu izlases pilnībā uzticētos MUN maksāšanas kārtībā esošam uzņēmumam. Jautājumu kopa, kas sastāv no 10 jautājumiem, ir dalāma divās daļās, kuras ietver uzticēšanos MUN vai vispārējā kārtībā nodokļu maksātāja apsardzes uzņēmumam. 79 % no respondentu izlases savu mantu pilnībā, gandrīz vai daļēji uzticētu vispārējā kārtībā nodokļu maksātāja apsardzes uzņēmumam, bet 21% no respondentu izlases savu mantu pilnībā, gandrīz vai daļēji uzticētu MUN maksāšanas kārtībā esošam uzņēmumam. Tā ir būtiska atšķirība starp apsardzes pakalpojumu piedāvājuma uzņēmuma uzņēmējdarbības modeļiem, kur četras piektdaļas no respondentu izlases uzticas vispārējā kārtībā nodokļu maksātāja apsardzes uzņēmumam (skat. 2. tabulu).

2. tabula

Latvijas apsardzes jomā strādājošo un Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmā “Organizācijas drošība” studējošo viedokļa dalījums par uzticēšanos uzņēmumam, kurš ir MUN maksātājs vai vispārējā kārtībā nodokļu maksātāja apsardzes uzņēmumam (SIA)

Respondents uzticētu aizsargāt savu mantu: mikrouzņēmumam (MUN) vai pilna nodokļu sistēmas maksātāja apsardzes uzņēmumam (SIA)	%
Pilnībā uzticas MUN	2
Gandrīz pilnībā uzticas MUN	0
Vairāk uzticas MUN kā SIA	5
Gandrīz vairāk uzticas MUN kā SIA	2
Uzticība gandrīz vienāda, bet MUN mazliet vairāk kā SIA	12
Uzticība gandrīz vienāda, bet SIA mazliet vairāk kā MUN	7
Gandrīz vairāk uzticas SIA nekā MUN	7
Vairāk uzticas SIA nekā MUN	17
Gandrīz pilnībā uzticas SIA	19
Pilnībā uzticas SIA	29

Divas trešdaļas respondentu uzskata, ka MUN maksāšanas kārtībā esošam uzņēmumam ir jāpiedalās valsts organizētajos iepirkumos, bet 14 % uzskata, ka nedrīkst. Viena piektdaļa uzskata, ka drīzāk nedrīkst, bet 26 % respondentu ir par to, ka MUN maksāšanas kārtībā esošam uzņēmumam būtu jāpiedalās iepirkumos. No tā secināms, ka 67 % no respondentu izlases neiebilst par MUN maksāšanas kārtībā esošu uzņēmumu iesaistīšanos apsardzes nozares pakalpojuma iepirkumos (skat. 5. attēlu).

5. attēls. Viedoklis par MUN uzņēmuma dalību pakalpojumu iepirkumos

64 % no respondentu izlases, kas strādā apsardzes darbu, bet 32 % no respondentu izlases, kas nestrādā apsardzes darbu, zina līdz pieciem MUN maksāšanas kārtībā esošiem uzņēmumiem, kas sniedz pakalpojumus apsardzes nozares tirgū. 6 % no respondentu izlases, kas strādā apsardzes darbu, bet 12 % no respondentu izlases, kas nestrādā apsardzes darbu, zina no sešiem līdz 10 MUN maksāšanas kārtībā esošiem uzņēmumiem, kas sniedz pakalpojumus apsardzes nozares tirgū. 18 % no respondentu izlases, kas strādā apsardzes darbu, bet 51 % no respondentu izlases, kas nestrādā apsardzes darbu, nezina nevienu MUN maksāšanas kārtībā esošu uzņēmumu, kas sniegtu pakalpojumus apsardzes nozares tirgū. Tas nozīmē to, ka respondentu izlases daļa, kas strādā apsardzes darbu, ir vairāk informēta par nozarē esošajiem uzņēmumiem, kas maksā nodokļus MUN kārtībā (skat. 3. tabulu).

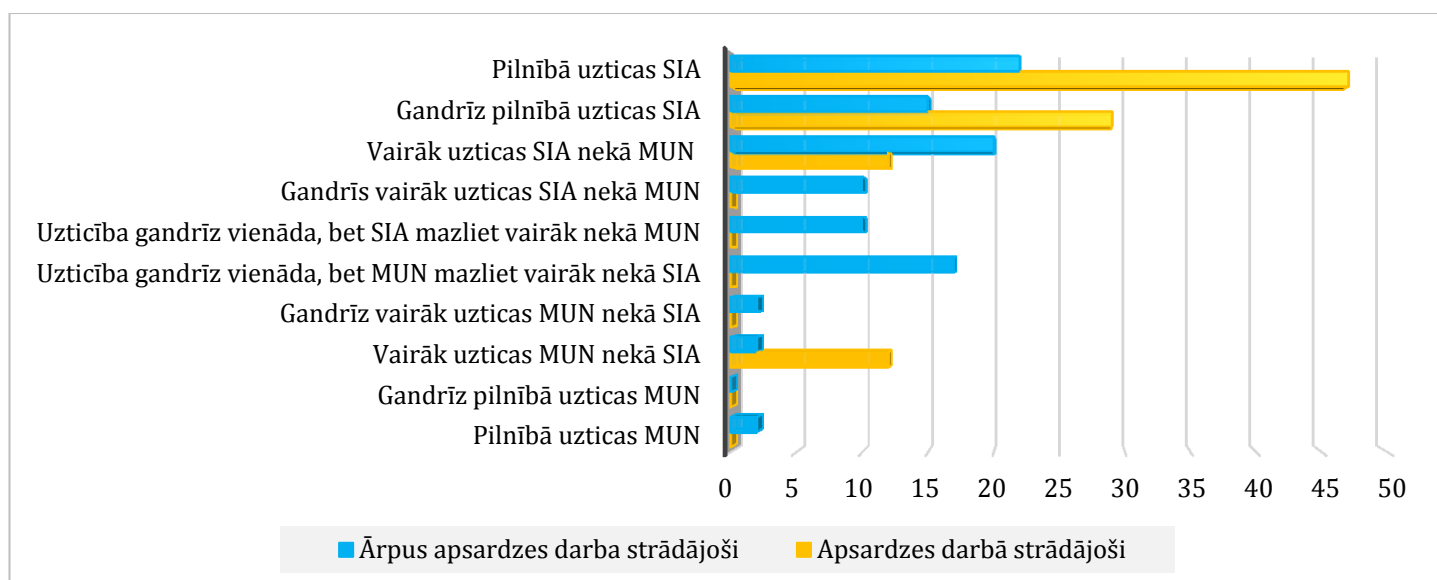
3. tabula

Apsardzes darbā esošo respondentu vai respondentu, kuru darbs nav tieši saistīts ar apsardzes darbu, viedoklis par MUN maksāšanas kārtībā esošo uzņēmumu skaitu Latvijā

Apsardzes darbā strādājošie	%
Līdz 5	64
No 6 līdz 10	6
No 11 līdz 15	6
16 un vairāk	6
Nezinu	18
Ārpus apsardzes darba strādājošie	%
Līdz 5	32
No 6 līdz 10	12
No 11 līdz 15	0
16 un vairāk	5
Nezinu	51

Gandrīz puse no respondentu izlases, kas nestrādā apsardzes darbu, bet 22% no respondentu izlases, kas strādā apsardzes darbu, pilnībā uzticētu savu īpašumu apsardzes uzņēmumam, kas maksā nodokļus vispārējā kārtībā (SIA). Tikai 2 % respondentu izlases, kas nestrādā apsardzes darbu, bet neviens no respondentu izlases, kas strādā apsardzes darbu, pilnībā neuzticētu savu īpašumu apsardzes uzņēmumam, kurš maksā MUN (MUN).

Kopumā apsardzes darbā esošo respondentu un respondentu, kuru darbs nav tieši saistīts ar apsardzes darbu, viedoklis par uzticēšanos apsardzes pakalpojuma sniegšanai MUN vai SIA norāda, ka ar dažām atšķirībām no respondentu izlases abu grupu respondenti ar būtisku pārsvaru labprāt izvēlētos SIA uzņēmuma pakalpojumus apsardzes darbā (skat. 6. attēlu).

6. attēls. Apsardzes nozarē strādājošo un apsardzes nozarē nestrādājošo respondentu uzticēšanās apsardzes mikrouzņēmumam (MUN) vai apsardzes uzņēmumam, kas maksā nodokļus vispārējā kārtībā (SIA)

Secinājumi

MUN maksāšanas kārtības darbības galvenais mērķis ir mazināt administratīvo un nodokļu slogu uzņēmumiem. Tas ir iemesls tam, ka uzņēmumi, kas maksā nodokļus MUN kārtībā, ir viens no pieciem populārākajiem un optimālākajiem uzņēmējdarbības veicinošiem faktoriem Latvijā, kā arī izplatīts Latvijas apsardzes darbības jomas vidē.

Empīriskais pētījums uzskatāmi parāda, ka piecu cilvēku grupa var nodrošināt apsardzes darbu vienam apsardzes postenim, kas ir MUN maksātāja nodarbināto kapacitāte Latvijā, kā arī Latvijas apsardzes jomā strādājošie un Biznesa augstskolas *Turība* studiju programmā “Organizācijas drošība” studējošie atbalsta MUN maksātāju darbību apsardzes nozarē Latvijā, lai gan respondentu izlase savu mantu labprāt uzticētu sargāt SIA, kas nodokļus maksā vispārējā kārtībā, bet tikai nedaudzi no respondentu izlases savu mantu uzticētu MUN maksātājam.

Latvijas apsardzes darbības jomas asociāciju dalībnieku vidē ir izteikta neapmierinātība, jo MUN maksātāji ir mazi, tie ātri spēj mainīties atbilstoši dažādiem izaicinājumiem, slēdzot apakšuzņēmēja līgumu.

Apsardzes darbības nozares uzņēmumiem, piedaloties pakalpojumu iepirkumu konkursos, ir jāņem vērā to, ka atbilstoši normatīvajiem aktiem Latvijā MUN maksātājiem ir tādas pašas tiesības kā vidējiem un lielajiem uzņēmumiem, lai gan iepirkuma specifikācijā var norādīt tādas prasības, ko MUN maksātājs nevar izpildīt.

Apsardzes nozares šaurā tirgus un specifiskā pakalpojuma dēļ ir jāturpina padziļināta pētījumu informatīvās bāzes veidošana gan par Latvijas, gan par ārvalstu apsardzes nozares tirgiem.

References

balticexport.com (2018). Uzņēmējdarbības vide Lietuvā. Pieejams: <http://balticexport.com/?article=uznemejdarbibas-vide-lietuva&lang=lv> (skatīts 17.01.2018.)

DNKA (2015). Drošības nozares kompāniju asociācijas vēstule Nr. 2015/11 Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijai, “Par mikrouzņēmuma nodokļa maksātāju sarakstu. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/38b797a0e4d0d504c2257e070038d7bb/\\$FILE/Drosibas_nozares_kompaniju_asociacijas_vestule.pdf](http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/38b797a0e4d0d504c2257e070038d7bb/$FILE/Drosibas_nozares_kompaniju_asociacijas_vestule.pdf) (skatīts 14.01.2018.)

- Eiropas komisija (2018). Entrepreneurship and Small and medium-sized enterprises (SMEs). Pieejams: https://ec.europa.eu/growth/smes_en (skatīts 08.01.2018.)
- Eiropas Savienības oficiālā tīmekļa vietne (2018). Pieejams: https://europa.eu/european-union/eu-law/legal-acts_lv (skatīts 30.01.2018.)
- Eurostat (2017). Key figures on Europe. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8309812/KS-EI-17-001-EN-N.pdf/b7df53f5-4faf-48a6-aca1-c650d40c9239> (skatīts 13.01.2018.)
- Eurostat Statistics Explained (2017a). Glossary:Enterprise size. Pieejams: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Micro_enterprises (skatīts 13.01.2018.)
- Eurostat Statistics Explained (2017b). File: Enterprise size class analysis of value added, EU-28, 2014 (% of sectoral total) YB17-de.png. Pieejams: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Enterprise_size_class_analysis_of_value_added,_EU-28,_2014_\(%25_of_sectoral_total\)_YB17-de.png&oldid=359502](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Enterprise_size_class_analysis_of_value_added,_EU-28,_2014_(%25_of_sectoral_total)_YB17-de.png&oldid=359502) (skatīts 13.01.2018.)
- IUB, LDBA (2017). Latvijas Drošības biznesa asociācijas un Drošības Nozares Kompāniju asociācijas priekšlikumi apsardzes pakalpojumu iepirkumu pilnveidošanai. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/lv/node/181> (skatīts 20.01.2018.)
- Joma S., Kalnīte E., Pelše G., Pujāts J., Ruperte I. (2002). *Mazā biznesa kurss*, pārstrādāts un papildināts izdevums. Rīga: J.L.V. 300 lpp.
- LDDK (2017). Būtiski panākt efektīvu valsts budžeta līdzekļu investēšanu. Pieejams: <http://www.lddk.lv/notikums/lddk-butiski-panakt-efektivu-valsts-budzeta-lidzeklu-investesanu/> (skatīts 05.01.2018.)
- LR Ekonomikas ministrija (2017). Saeima apstiprinājusi grozījumus Mikrouzņēmumu nodokļa likumā. Pieejams: <https://www.em.gov.lv/lv/jaunumi/15821-saeima-apstiprinajusi-grozijumus-mikrouznumumu-nodokla-likuma> (skatīts 06.01.2018.)
- LU raksti (2007). Vadības zinātne, 717. sējums. Rīga: Latvijas Universitāte, 474 lpp.
- LSZDA.LV (2017). Pieejams: <http://www.lszda.lv/kadu-uznemumu-dibinat-uznemumu-veidi-latvija> (skatīts 03.01.2018.)
- LTRK (2017). EM rosinātais mazo uzņēmumu nodokļa regulējums guvis lielāko atbalstu arī uzņēmēju vidē. Pieejams: <https://www.chamber.lv/lv/content/jaunumi/1042> (skatīts 03.01.2018.)
- Martinsons, K., Pipere A., Kamerāde D. (2016). *Pētniecība: teorija un prakse*. Rīga: RaKa, 546 lpp.
- Official Journal of the European Union (2003). Commission recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (notified under document number C (2003) 1422), (Text with EEA relevance), (2003/361/EC). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:124:0036:0041:en:PDF> (skatīts 13.01.2018.)
- Pankovska E. (2016). Db.lv. Grib mainīt sargsuni. Pieejams: <http://vecs.db.lv/laikraksta-arhivs/zinas/grib-mainit-sargsuni-456980> (skatīts 14.01.2018.)
- Skaties.lv (2017). VID nodokļu auditos apsardzes firmām uzrēķinājis 12 miljonu eiro parādus. Pieejams: <https://skaties.lv/zinas/latvija/sabiedriba/nodoklu-auditos-vid-apsardzes-firmam-uzrekinajis-12-miljonu-eiro-paradus/> (skatīts 20.01.2018.)
- TVNET (2015). Apsardzes uzņēmums: "Shēmotāju" dēļ no valsts iepirkumiem tiek izslēgti lielie nozares uzņēmumi. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/financenet/nozares/549548-apsardzes-uznemums-shemotaju-del-no-valsts-iepirkumiem-tiek-izslēgti-lielie-nozares-uznemumi> (skatīts 17.01.2018.)
- Vedļa A. (2000). *Uzņēmējdarbības kurss*. Mācību grāmata. Rīga: Petrovskis & Ko, 456 lpp.
- VID (2017). Informācija par apsardzes nozari (NACE 2. redakcijas kods: 8010,8020), 2016. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/informacija_par_apsardzes_nozari.pdf (skatīts 20.01.2018.)
- VID (2018). Informācija par apsardzes nozari (NACE 2. redakcijas kods: 8010,8020), 2017. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/informacija_par_apsardzes_nozari_2017.pdf (skatīts 26.02.2018.)
- VP (2018). Licencēto apsardzes komersantu saraksts. Pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=613> (skatīts 26.02.2018.)

Tiesību akti

- Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 01.07.1993.; *Ziņotājs*, Nr. 6, 31.03.1994.; *Valdības Vēstnesis*, Nr. 141, 30.06.1922.; *Diena*, Nr. 81, 29.04.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> (skatīts 12.12.2017.)
- Apsardzes darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47 (5107), 06.03.2014. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=264785> (skatīts 17.02.2017.)
- Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 158/160 (2069/2071), 04.05.2000.; *Ziņotājs*, Nr. 11, 01.06.2000. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=5490> (skatīts 15.12.2017.)
- Mikrouzņēmumu nodokļa likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 131 (4323), 19.08.2010. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=215302> (skatīts 03.01.2018.)
- Par uzņēmējdarbību. *Ziņotājs*, Nr. 42, 18.10.1990.; *Cīņa*, Nr. 193, 20.10.1990. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/72601-par-uznemejdarbibu> (skatīts 15.12.2017.)
- Publisko iepirkumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 254 (5826), 29.12.2016. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=287760> (skatīts 22.12.2017.)
- Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 36 (5863), 16.02.2017. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=288730> (skatīts 22.12.2017.)
- Ministru kabineta noteikumi Nr. 656. Noteikumi par minimālās mēneša darba algas apmēru normālā darba laika ietvaros un minimālās stundas tarifa likmes aprēķināšanu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 232 (5550), 26.11.2015. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/278067-noteikumi-par-minimalas-menesa-darba-algas-apmeru-normala-darba-laika-ietvaros-un-minimalas-stundas-tarifa-likmes-aprekinasanu> (skatīts 15.12.2017.)

AUTORTIESĪBU PĀRKĀPUMI DIGITĀLAJĀ VIDĒ

COPYRIGHT INFRINGEMENTS IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Liene Vindele, Mg.iur.,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
E-pasts: Vindele.Liene@gmail.com
Renāte Cāne, Dr.sc.soc.,
Biznesa augstskola Turība, Latvija
E-pasts: Renate.Cane@gmail.com

Apstrakt

The digital era is changing the copyright system that has existed for centuries, forcing them to look for new forms and solutions for the use and protection of copyright works. There are several views on why copyright protection is inadequate. Some argue that there is not enough understanding in society about the nature of copyright protection while others believe that the problem is fair compensation for the use of an author's work. It can be said that the author will always consider that he receives too little and the consumer – that he has to pay a lot. In addition, consumers are not always aware of the need to pay remuneration for the use of the author's work.

With the advent of modern technology, copyright scholars and practitioners are trying to create a protection system to make it easier for the consumer to access the author's work legally and not illegally. New business models and infrastructure are being sought on how to put society into specific frames to deter from the illegal use of author's works. Business such as iTunes and Netflix prove that legal online movie services can also be commercially successful, but they also attract pirates. Ignoring copyright issues not only creates an unfavourable environment for innovation, but also negatively affects the country's economy and results in job losses.

The study examines the legal protection of authors' works in the digital environment and its problems and seek solutions for the effective legal frameworks that strike a balance between copyright and public interest.

Atslēgas vārdi: autortiesības, digitālā vide, pirātisms

Ievads

Digitalizācijas ietekmē mainās autortiesību sistēma, liekot tiesību zinātniekiem meklēt jaunas formas un risinājumus autoru darbu izmantošanai un līdz ar to arī darbu aizsardzībai. Šodien internets ir kļuvis par cilvēka ikdienu, katru dienu aptuveni 360 miljoni Eiropas Savienības pilsoņu lieto internetu. Tāpat arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka tiesības piekļūt internetam ietilpst vārda un informācijas brīvības garantijā, un internetam ir būtiska nozīme piekļuvei informācijai un tās izplatīšanai. (Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nr. 3002/03)

Vēsturiski autoru darbu finansēšanā pastāvējuši divi modeļi. Pirmā – mecenātisms, kad mecenāts maksāja autoram par darbu. Otra sistēma ir mūsdienu autortiesības. Tās priekšrocība ir, ka autoram ir dota iespēja kontrolēt sava darba izmantošanu un iegūt par to samaksu uz tirgus ekonomikas pamata, nosakot atlīdzību par autora darba izmantošanu. (Autortiesību izaicinājums: kā digitālajā laikmetā finansēt kultūru, 2012)

Eiropas komisārs Ginters H. Etingers uzskata, ka "mūsu ekonomika un sabiedrība pievēršas digitalizācijai. Nākotnes labklājība lielā mērā būs atkarīga no tā, cik labi mēs tiksīm galā ar šo pāreju. Mums ir jāgatavojas mūsdienīgai sabiedrībai un būs jāiesniedz priekšlikumi, kuros līdzsvarotas patērētāju un rūpniecības intereses" (Eiropas digitālais vienotais tirgus: Komisija izklāsta 16 iniciatīvas tā realizēšanai, 2015).

Globalizācijas ietekmē un tehnoloģiju attīstībā digitālā vide nojauc teritoriālo valstu iedalījumu, un kas brīvi pieejams vienā valstī, ir izmantojams citā. Autortiesību aizsardzības jautājumi vairs nav tikai nacionālo tiesību aktu problemātika, bet gan starptautiska problēma. Tāpēc pēdējos gados ir aktualizējies jautājums, kā autortiesību jomā harmonizēt nacionālos tiesību aktus, lai būtu vienāda tiesību normu interpretācija pasaulē. Būtiska loma ir starptautiskajiem līgumiem un konvencijām, lai autoru interešu nodrošināšana būtu vienlaikus aizsargāta daudzās valstīs.

Latvija un liela daļa pasaules valstu ir pievienojušās Bernes konvencijai, Romas konvencijai, TRIPS līgumam, Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas līgumiem. ES izdotas direktīvas, kuru mērķis ir sekmēt tiesisko aizsardzību starptautiski. Neskatoties uz to, autoru tiesību aizsardzība ir viens no šodienas problemātiskākajiem jautājumiem, it īpaši digitālajā vidē.

Intelektuālā īpašuma tiesiskā aizsardzība tiek atzīta kā viens no svarīgākajiem starptautiskās konkurētspējas elementiem. Globalizācijas ietekmē palielinās nelegālu autortiesību darbu izmantošana, palielinās viltotu preču izmantošana, veicinot negodīgu konkurenci un radot krīzes stāvokli daudzos rūpnieciskos uzņēmumos. Pastāv vairāki uzskati, kāpēc intelektuālā īpašuma tiesiskā aizsardzība ir nepietiekama. Vieni argumentē, ka sabiedrībā nav pietiekama izpratne par intelektuālā īpašuma jautājumiem, citi uzskata, ka problēma ir taisnīga atlīdzība par izmantojamo darbu. Var teikt, ka autors vienmēr uzskatīs, ka saņem par maz, bet patērētājs, ka par daudz jāmaksā. Un tomēr ne vienmēr patērētājs apzinās, ka būtu jāsniedz atlīdzība par izmantojamo darbu, ja tehnoloģiju progresa laikā to ir iespējams izmantot bez atlīdzības un atļaujas.

Digitalizācija izaicina autortiesību zinātniekus un praktiķus, kā izveidot aizsardzības sistēmu, lai patērētāji vieglāk piekļūtu autoru darbiem legāli, nevis nelegāli. Tiek meklēti jauni biznesa modeļi un infrastruktūra, kā sabiedrību ielikt noteiktos rāmjos, kā spēt atturēt to no nelegālas autoru darbu izmantošanas. *iTunes* vai *Netflix* pierāda, ka arī legāls filmu online serviss var būt komerciāli veiksmīgs.

Lai arī kopumā sabiedrības attieksmē pret autortiesībām ir jūtama pozitīva tendence, tomēr redzams, ka autortiesību aizsardzība nav pielāgojusies digitālajam laikmetam. Tas diemžēl rada ierobežojumus sabiedrības ierastajām darbībām, piemēram, nepārtrauktā hipersaišu straumēšana sociālajās vietnēs vai interneta vietnes, kur *online* režīmā var noskatīties audiovizuālus darbus. Rodas jautājums – vai šī darbība ir legāla vai tieši pretēji, un kā būt drošam, ka nepārkāp kādas valsts tiesiskās normas.

2017. gada 23. martā Eiropas Savienības intelektuālā īpašuma birojs publicēja pētījuma "Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība" rezultātus. 67 % respondentu intelektuālo īpašumu pielīdzina ekonomiskās stabilitātes saglabāšanai. Tomēr puse aptaujāto uzskata, ka intelektuālā īpašuma stingra aizsardzība var ierobežot inovāciju, bet vairāk nekā puse – ka intelektuālā īpašuma principi nav pielāgoti internetam. (Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība, 2017)

Visi šie fakti pierāda, cik svarīgi ir domāt tieši par tiesību normām, kuras spēj nodrošināt tiesisko aizsardzību digitālajā vidē, neaizmirstot par autora tiesībām un sabiedrības vajadzībām, kā panākt, ka netiek ierobežota informācijas satura pieejamība, radot pārlietu stingras tiesiskās aizsardzības normas. Aizsardzības sistēmai jāatrod līdzsvars, lai patērētājs vēlētos iegūt autora darbu legāli, savukārt autors vēlētos to radīt.

1. Autortiesību aizsardzības būtība

Autortiesības ir vienas no intelektuālā īpašuma tiesībām, kuru galvenā būtība ir vairot jaunradi un aizsargāt autora īpašumtiesības. Vispārējā cilvēka tiesību deklarācijā noteikts, ka “katram cilvēkam ir tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tās labumus”. Tāpat arī “katram cilvēkam ir tiesības uz morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors viņš ir” (ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 27. pants). Tātad ir svarīga līdzaspastāvēšana kā sabiedrībai, tā autoram.

Digitālās vides un pārrobežu tiešsaistes pakalpojumu sniegšanas attīstība atklāja un aktualizēja vairākas autortiesību regulējuma un tā piemērošanas prakses nepilnības, kuru novēršanai ir nozīmīga loma uz zināšanām balstītas ekonomikas un vienota digitālā tirgus izveidei Eiropas Savienībā. Kā atbilde uz straujo interneta un tehnikas attīstību, lai uzlabotu autortiesību un blakustiesību aizsardzību digitālajā vidē, tika domāts par tiesībām padarīt darbu pieejamu sabiedrībai. Pirmo reizi šīs tiesības kā pozitīvās tiesības minētas 1996. gadā pieņemtajā Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Autortiesību līguma 8. pantā (WIPO līgums par autortiesībām, 1996) un Izpildījumu un fonogrammu līguma 10. un 14. pantā (WIPO Līgums par izpildījumu un fonogrammām, 1996). Sākotnēji līgumu izstrādātāji gan nebija vienprātīgi par to, kurām tiesībām pakārtot autoram piekritošās izņēmuma tiesības savu darbu izmantošanai internetā – kamēr vieni iestājās par reproducēšanas un izplatīšanas tiesībām, citiem piemērotākas likās raidīšanas tiesības. Galu galā tika panākta vienošanās par jaunu tiesību definēšanu, kas autoram garantētu kontroli pār viņa darbu digitālo izplatīšanu. Vienlaikus tika atzīts, ka šīs tiesības viņam piekrīt arī tad, ja darbs tiek ievietots internetā tādējādi, ka lietotājam pašam interaktīvi ir jāiniciē tā pārraide. (Gulbis, 2014)

Eiropas Savienības līmenī apskatāmās tiesības tika ieviestas līdz ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2001/29/EK par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā pieņemšanu 2001. gadā. Direktīvas 3. pants gandrīz vārds vārdā atkārtoti Autortiesību līguma 8. pantu. (Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK, 2001) *Autortiesību likuma* pamatredakcijā apskatāmās tiesības sākotnēji bija definētas kā “tiesības padarīt darbu pieejamu publikai pa vadiem vai citādi individuāli izraudzītā vietā un individuāli izraudzītā laikā”. (Gulbis, 2014)

Mūsdienās vairs nevar apgalvot, ka sabiedrība nezina, kas ir autortiesības, tomēr vēl arvien jautājums par taisnīgu autordarbu izmantošanu ir aktuāls. Valda uzskats, ka autordarbu aizsardzība ir stagnējoša, tās aizsardzības termiņi ir pārāk gari, tie neveicina jaunradi, bet gan “piepilda” producentu un izpildorganizāciju budžetu, aizmirstot par pašu autoru, nemaz nerunājot par sabiedrības vajadzībām. Tiek izvērtēti dažādi alternatīvi autortiesību administrēšanas modeļi, piem., Hārvardas Universitātes profesors Lourenss Lesigs (*Lessig*) izsaka šādu viedokli: “Mums ir nodokļi par zemi un nodokļi par automašīnām, bet ne nodokļi par īpašuma formu, ko aizsargā autortiesības.” Viņaprāt, lai autortiesību aizsardzība būtu spēkā pēc 50 gadiem, vajadzētu maksāt ikgadēju nodokli par autortiesībām. Bet, ja trīs gadus nav maksāts nodoklis par konkrētu darbu, tad darbs kļūst publisks. “Tas ir līdzsvars, kas ir saprātīgs kā no komerciālā, tā no nekomerciālā interešu viedokļa.” (*Worthington & Lessig, 2002*)

Digitālais laikmets nojauc valstu robežas, tāpēc, kas brīvi pieejams vienā valstī, brīvi kļūst pieejams arī citā. Savukārt likumdevējs, nespējot tikt līdz tehnoloģiju attīstībai, mēģina ierobežot darbu izmantošanas iespējas. Piemēram, atšķirīgo darbu pieejamību katrā valstī, nespējot atrast risinājumu, ka Latvijas iedzīvotājs noskatās online režīmā citas valsts raidījumu, viņam tiek liegta šāda iespēja vispār, nepiedāvājot legālu alternatīvu. Risinot problēmu, tirgū tiek radītas programmas, kas liedz noteikt, no kuras valsts persona pieslēdzas pie konkrētā darba. Šī konkrētā situācija iezīmē tikai vienu no problēmām un to

sekām, ja tiek pazaudēts viens no galvenajiem autortiesību principiem – līdzsvara ievērošana starp sabiedrības interesēm un autoru tiesībām.

Gandrīz katrs mūsdienu cilvēks ikdienā lieto kādu no digitālajām ierīcēm, ar kuru palīdzību var izmantot dažādas sociālās vietnes. Tāpat var teikt, ka par jau ierastu darbību kļuvusi dalīšanās ar informāciju, izmantojot hipersaiti uz informācijas avotu. Līdz ar to aktualizējies jautājums par šādas darbības tiesiskumu. Vai būtiski ir tas, ka hipersaites ievietotājs zina vai tam būtu jāzina, ka tiesību īpašnieks nav piekritis darba izvietojumam?

Kā norāda profesore Ingrīda Veikša, interneta attīstības gaitā datu saistīšana ir kļuvuši par būtisku komunikācijas formu, kas plaši tiek izmantota sociālajās platformās un jaunajos komunikāciju tīklos (no *Facebook* līdz *Twitter*). Tiesību normās trūkst skaidras norādes par šo jautājumu, nacionālie tiesneši un likumdevēji ir snieguši pretrunīgas atbildes uz jautājumu par to, vai interneta pakalpojumu sniedzēji un lietotāji var vai nevar brīvi lietot saistīšanas darbības internetā. Tāpēc ir nepieciešama precīza atbilde, lai pārliecinātos, ka tiešsaistes pakalpojumi tiek likumīgi piedāvāti internetā un ka tīmekļa lietotāji var baudīt vārda brīvību, ko internets vienmēr ir tiem nodrošinājis. Saiknes izveidošanas likumība būtu jāvērtē, ņemot vērā apstākli, vai šāda saikne var paplašināt potenciālo darba saņēmēju loku, padarot to pieejamu plašākam lietotāju skaitam, nekā tiesību subjekta paredzētais. (Veikša, 2017)

Eiropas Komisija noteikusi, ka autortiesībām jāklūst mūsdienīgākām un eiropeiskākām, lai samazinātu atšķirības starp valstu autortiesību režīmiem un nodrošinātu plašāku tiešsaistes piekļuvi darbiem visā Eiropas Savienībā, tostarp īstenojot turpmākas saskaņošanas pasākumus. Mērķis ir uzlabot iedzīvotāju piekļuvi kultūrai, tādējādi veicinot kultūras daudzveidību, un vienlaikus pavērt jaunas iespējas autoriem un satura nozarei. Proti, nodrošināt, ka lietotāji, kas pērk filmas, mūziku vai rakstus mājās, var tos baudīt arī ceļojot visā Eiropā. Kā arī pastiprinās tiesību aktu izpildes pasākumus pret komerciāla mēroga intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem. (Eiropas digitālais vienotais tirgus, 2015)

Eiropas Savienība 2015. gada maijā pieņēma "Digitālā vienotā tirgus stratēģiju", kuras mērķis ir atrast risinājumus, lai mazinātu atšķirības starp valstu autortiesību režīmiem un nodrošinātu lietotājiem plašāku tiešsaistes piekļuvi darbiem. Savukārt 2017. gada 14. jūnijā pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes regula par tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnēsāmību iekšējā tirgū, kuras mērķis ir pielāgot saskaņoto tiesisko regulējumu attiecībā uz autortiesībām un blakustiesībām un paredzēt vienotu pieeju attiecībā uz tiešsaistes satura pakalpojumu sniegšanu abonentiem, kas uz laiku uzturas dalībvalstī, kura nav to dzīvesvietas dalībvalsts, novēršot šķēršļus likumīgi sniegtu tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnēsāmībai. Šai regulai būtu jānodrošina tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnēsāmība visās attiecīgajās nozarēs un tādējādi jāsniedz patērētājiem papildu likumīgi piekļuves veidi tiešsaistes saturam, neietekmējot ar autortiesībām un blakustiesībām garantēto augsta līmeņa aizsardzību Savienībā, nemainot spēkā esošos licencēšanas modeļus, kā, piemēram, teritoriālo licencēšanu, un neietekmējot spēkā esošos finansēšanas mehānismus. (Eiropas Parlamenta un Padomes Regula, 2017)

2017. gada 14. jūnijā stājies spēkā *Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums*, nosakot jaunus pienākumus autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām. Piemēram, problēmas tiešsaistes pakalpojumu sniedzēju grūtības iegūt autortiesību īpašnieku atļaujas, lai nodrošinātu mūzikas pakalpojumu sniegšanu vairākās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Līdz šim, lai nodrošinātu plašu mūzikas darbu piedāvājumu, tiešsaistes mūzikas pakalpojumu sniedzējiem bija jāiegūst vairāku organizāciju atļaujas dažādās Eiropas Savienības dalībvalstīs. (Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums, 2017)

Autores pievienojas tiesību zinātnieka profesora Martina Zenftleben (*Senftleben*) paustajam viedoklim, ka Eiropai jāpielāgojas digitalizācijas laikmetam, mainot tās paradumus pieņemt jaunus regulējumus pārāk garos termiņos. Mūsdienu tehnoloģijas attīstās daudz straujākos tempos, nekā Eiropas spēj

pielāgot tiesību aktus, diemžēl šī situācija rada problēmas autora darbu aizsardzībā, līdz ar to rodas neticība pašai autortiesību sistēmai. Autores uzsver, ka digitālais laikmets liek domāt par alternatīviem autortiesību aizsardzības principiem, reizēm varbūt pat radikāliem, bet, lai sistēma strādātu, tai ir svarīgi būt līdzsvarā starp darbu radītājiem un to izmantotājiem. Ja tiek pazaudēts šis līdzsvars, tad rodas alternatīvas, bieži vien radikālas, proti, pirātisms, kuru var nosaukt par šī gadsimta autortiesību “mēri”.

2. Pirātisms autortiesībās

Globalizācijas ietekmē mainās arī intelektuālo darbu aizsardzības filozofija – no vienas puses, pasaulē valda uzskats, ka nepieciešama ir autortiesību aizsardzības regulējuma harmonizēšana, izveidojot vienotu aizsardzības mehānismu visā pasaulē, no otras puses, ir vēlēšanās sagraut pilnībā izveidoto aizsardzību, argumentējot, ka autortiesību likumi bremzē tehnoloģiju attīstību un liedz sabiedrībai brīvi piekļūt informācijai, kā arī radītie likumi nav sabiedrības interesēs. Šī radikāli pretēji domājošā kustība tiek dēvēta par “pirātismu”.

Lai gan senajā Grieķijā un Romā bija autori, kuri prasīja par saviem radītajiem darbiem samaksu, tomēr dominēja uzskats, ka darbu radīšanas mērķis bija slavas gūšana sabiedrībā, nevis pelnīšana. Tāpēc tiesiski tā saucamā cīņa starp autoriem un viņu darbu nelegālajiem izmantotājiem, var teikt, ka turpinās no Gūtenberga iespiedmašīnas izgudrošanas līdz pat šodienas tehnoloģiju pasaulei, kad darba izplatība ieguvusi tādu ātrumu un attāluma iespējamību, ka šī cīņa nav iespējama vienas valsts ietvaros, bet tikai starptautiski.

Lai arī pastāv tiesību akti, kas aizsargā autortiesības, tomēr ir daļa sabiedrības, kura tās pārkāpj un arī turpinās to darīt. Pirātisms ir viena no aktuālākajām problēmām visās pasaules valstīs, neskatoties uz valstī pastāvošajiem bargajiem sodiem par autortiesību pārkāpumiem. Atbildība par autortiesību pārkāpumiem ir paredzēta civiltiesiskā, administratīvā, kā arī krimināltiesiskā kārtībā. *Autortiesību likumā* ir noteikts, ka par autortiesību un blakustiesību pārkāpumu uzskatāma darbība, ar kuru tiek aizskartas autortiesību vai blakustiesību subjekta personiskās vai mantiskās tiesības, arī aizsargājamo objektu fiksācija, to publicēšana, publiskošana, reproducēšana, izplatīšana jebkādā veidā bez tiesību subjekta piekrišanas. (Autortiesību likums, 68. pants)

Kas tad īsti ir pirātisms autortiesībās? Kembridžas vārdnīcā autortiesību pirātisms tiek definēts kā “nelegāla darbība, kopējot vai pārdodot grāmatu, filmu, mūziku vai ko citu, uz ko jums nepieder autortiesības”. (*Cambridge Dictionary*) Lai gan “pirātisma” definīcija skaidri definē, ka faktiski tā ir autortiesību zādzība, tomēr sabiedrībā dominē “pirātismu” ja ne tieši atbalstoša, tad vismaz nenosodoša attieksme. To apliecina arī Latvijas pētījumu centra SKDS 2016. gadā veiktā aptauja, kurā 46 % aptaujāto piekrita tam, ka pirātisms audio un video ierakstu, kā arī datorprogrammu sfērā ir attaisnojams (28 % šim apgalvojumam piekrita daļēji, bet 18 % – pilnībā). (Pētījums “Mūzikas patēriņa indekss, 2016. gada 2. ceturksnis”, 2016)

Pirātisma idejas piekritēju filozofija balstās uz brīvi pieejamu informāciju bez ierobežojumiem. Piemēram, “mēs varam dzīvot pasaulē, kurā tāds jēdziens kā “vairs neizdod” vai “reta grāmata” ir ne tikai novecojis, bet arī bezjēdzīgs. Mēs varam dzīvot auglīgā un krāšņā dārzā, kurā māksla nepārtraukti attīstās un bagātinās, un radoši cilvēki var nodot sabiedrībai savus darbus, negaidot, kamēr izdevēja mārketinga daļa būs veikusi tirgus izpēti. Skolas vairs nebūs spiestas izmantot novecojušas mācību grāmatas tikai tāpēc, ka izdevēji tām noteikuši nesamērīgu cenu, un, izmantojot datoru, jūs vienmēr varēsiet dot draugiem klausīties dziesmas, kas patīk jums pašam. Lai to panāktu, ir jāatmet autortiesību mīts.” (Autortiesību nākotne interneta pirātisma laikmetā, 2018)

Viena no šī gadsimta skaļākajām autortiesību pārkāpuma lietām ir Amerikas Savienoto Valstu apsūdzība pret Āronu Švarcu lietā Nr. 11-10260-NMG. (*United States of America v. Aaron Swartz*, 2011) Ārons Švarcs bija interneta aktīvis, kuram tika ierosināta krimināllieta par daudziem pārkāpumiem datoru krāpšanā, lejupielādējot daudzu akadēmisko žurnālu rakstus. Šo rīcību nosauca kā manifestu pret informācijas piekļuves ierobežošanu. "Informācija ir vara. Un kā tas mēdz notikt ar varu, ir cilvēki, kuri vēlas to varu paturēt tikai sev. Viss pasaules zinātnes un kultūras mantojums, kas gadsimtu gaitā publicēts grāmatās un žurnālos, tiek aizvien straujāk digitalizēts un aizslēgts; to dara nedaudzas privātas korporācijas. Vēlaties izlasīt rakstus par populārākajiem zinātnes sasniegumiem? Jums būs jānosūta milzīgas naudas summas izdevējiem. Ir arī cilvēki, kuri cīnās, lai to mainītu. Brīvpieejas kustība pašizliedzīgi cīnās par to, lai zinātnieki nevis parakstītu autortiesību līgumus, bet tā vietā nodrošinātu savu darbu publicēšanu internetā ar tādiem noteikumiem, kas ļautu ikvienam tiem piekļūt. Bet pat vislabvēlīgākajā gadījumā šo cilvēku paveiktais attieksies tikai uz nākotnes publikācijām. Viss, kas ir publicēts līdz šim, būs zudis," tā komentēja savu rīcību Ārons Švarcs. (Švarcs, 2008)

Un tomēr, autores norāda, ka sabiedrībai nepieciešams noteikt darbības ierobežošanas rāmjus, lai negrautu autortiesību aizsardzības sistēmu kā tādu. Sekojot filozofijai, ka katram sabiedrības loceklim ir tiesības piekļūt pie jebkura autora darba, jo ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā noteiktas pamattiesības piedalīties kultūras dzīvē, pēc būtības tiek noteikts, ka sabiedrībai ir tikai tiesības, bet nav pienākumu. Tāpēc svarīgi ir radīt vidi, kurā sabiedrībai vieglāk piekļūt pie autora darba legāli, nevis nelegāli. Diemžēl digitālais laikmets nojauc fiziskās robežas starp valstīm, bet tās netiek nojauktas tiesiskajā jomā, autortiesību aizsardzība paliek katras valsts ziņā, bet to interpretācijas atšķiras praksē, un tas rada tiesiskus pārkāpumus autortiesībās.

Neskaidrā autortiesību aizsardzības sistēma parāda problēmas arī tās pielietojumam dzīvē. Eiropas Parlamenta deputāte no Vācijas Pirātu partijas Jūlija Reda (*Reda*) norāda: "Ja es uzņemu Eifeļa torņa fotogrāfiju naktī, tas ir autortiesību pārkāpums. Ja es bildi uzņemu dienas laikā, autortiesības nav pārkāptas. Nevar sagaidīt, ka tūristi no Beļģijas vai Vācijas to zinās. Ja es savā blogā izmantoju piecas sekundes no kādas populāras filmas, tas tiek uzskatīts par autortiesību pārkāpumu, lai gan nav radīti nekādi komerciāli zaudējumi. Es neteiktu, ka es gribu vaļīgākas autortiesības. Drīzāk es vēlētos vienkāršākus noteikumus, jo šobrīd tie ir ļoti sarežģīti un atšķirīgi dalībvalstīs." (Vācu pirātu pārstāve uzsāk debates par autortiesību aplamībām, 2015)

Tāpat faktiski atšķirīgā autortiesību interpretācija dažādu valstu tiesību aktos katru sabiedrības locekli var radīt par pirātu, viņam zinot vai nezinot. Kā redzams Eiropas Savienības intelektuālā īpašuma biroja EUIPO veiktajā pētījumā "Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība", lai gan likumīgu avotu lietošana ir palielinājusies, tāpat kā informētība par tiešsaistes satura likumību, tomēr šķiet, ka ir pieaugusi neskaidrība par to, kas veido likumīgu vai nelikumīgu piedāvājumu. Kopā 24 % aptaujāto eiropiešu šaubījās, vai avots bijis likumīgs vai ne, kas ir pieaugums par 5 procentpunktiem, salīdzinot ar 2013. gada pētījumu, un 4 % aptaujāto eiropiešu norādīja, ka ir to pētījuši, lai pārbaudītu, vai avots bija likumīgs vai ne. (Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība, 2017)

Aptaujas dati pierāda, ka svarīgi ir domāt par veidu, kā ikviens sabiedrības loceklis var pārliecināties, vai piedāvātais produkts ir legāls vai nelegāls. Kā risinājums var būt vienotas informācijas datu bāzes par autoru darbiem, piemēram, audiovizuālu darbu informācijas datu bāze, kura saturētu gan informāciju par autoriem, autortiesību īpašniekiem, aizsardzības termiņiem, kā arī informāciju, kā legāli iegādāties licenci autora darba izmantošanai. Lai arī Bernes konvencija paredz, ka autoru darbus nav nepieciešams reģistrēt, kā tas ir noteikts patentu gadījumā, tomēr autores uzskata, ka šī brīža autortiesību sistēmu var salīdzināt ar lielceļu, kurā nav norādītas ceļa zīmes. Jā, var atrast noteikumus, meklējot un

pētot dažādas direktīvas un Ministru kabineta noteikumus, bet ikdienas patērētājs digitalizācijas laikmetā izvēlēsies vieglāko ceļu, lai iegūtu sev vēlamu autora darbu, diemžēl izmantojot pirātisku ceļu. Tāpēc, veidojot autortiesību sistēmu, tā jārada arī ērti pieejama un saprotama tās izmantotājiem – patērētājiem. Veidi un formas, kā patērētājs izmanto autoru darbus, laika gaitā ir būtiski mainījušies, un ir nepieciešami jauni risinājumi.

Jāsecina, ka, lai arī autortiesību pirātisms liedz autoram iegūt atalgojumu par radīto darbu un vienlaikus kaitē valsts ekonomiskajai attīstībai, tomēr, pateicoties radikāliem uzskatiem, tiek radītas jaunas, legālas darbu izplatības formas, piemēram, *Creative Commons* licences. Neskatoties uz kopējo negatīvo vērtējumu par pirātismu, to mēdz dēvēt arī par progresa veicinātāju.

Un tomēr ir svarīgi atcerēties “Apple” dibinātāja Stīva Džobsa teikto: “Jau pašā sākumā, strādājot *Apple*, es atskārtu, ka mēs plaukstam un zeļam, radot intelektuālo īpašumu. Ja cilvēki kopētu un zagtu mūsu programmatūru, mēs bankrotētu. Ja mēs nebūtu pasargāti, mums nerastos motivācija izgatavot jaunu programmatūru vai produktu dizainu. Ja intelektuālā īpašuma aizsardzība izzudīs, tad arī uzņēmumi, kas rada šo īpašumu, vai nu izzudīs vai arī nekad netiks dibināti. Taču pastāv kāds vienkāršāks iemesls: zagst nav labi. Zagšana nodara kaitējumu citiem cilvēkiem. Un tā kaitē arī mūsu personībām.” (Aizaksons, 2012) Tādējādi mūsdienās intelektuālā īpašuma aizsardzību garantējošām institūcijām būtu jā rūpējas, lai sabiedrībai piedāvātā produkta vai izgudrojuma autoram tiktu nodrošināta atlīdzība par tā izmantošanu.

3. Eiropas Savienības tiesas nolēmumi par autoru tiesisko aizsardzību digitālajā vidē

Nevar noliegt, ka Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk arī – EST) nolēmumiem ir ļoti nozīmīga ietekme uz intelektuālo īpašumu tiesību attīstību digitālajā vidē, tomēr ir arī virkne spriedumu, kuri tiek kritizēti to zemās efektivitātes dēļ. Tā, piemēram, asi tiek kritizēti jautājumi par interneta piekļuves bloķēšanu, pamatojoties uz iespējamajiem autortiesību pārkāpumiem.

Ģenerālvokāts Pedro Krusa Viljalons (*Pedro Cruz Villalon*), sniedzot secinājumus lietā Nr. C-314/12, norādīja, ka nav daudz tādu izgudrojumu, kas būtu izmainījuši mūsu paradumus un mediju izmantošanas veidu tik pamatīgi, kā to ir izdarījis internets. Jaunās saziņas formas īsā laikā ir kļuvušas mums tik pašsaprotamas, ka Apvienoto Nāciju Organizācijas speciālais ziņotājs uzskata, ka viedokļu brīvība attiecībā uz nodrošināto piekļuvi informācijai, izmantojot internetu, ir būtiska demokrātiskā sabiedrībā. Tomēr jaunās tehnoloģijas var tikt izmantotas arī ļaunprātīgi. Tas it īpaši attiecas uz autortiesību pārkāpumu internetā. Tiesību īpašnieki iebilst pret šādām vietnēm, kurās nopietni tiek pārkāptas autortiesības. Tomēr to uzturētāji un pakalpojumu sniedzēji, kas tiem nodrošina piekļuvi internetam, bieži darbojas ārpus Eiropas vai slēpj savu identitāti. Tiesību īpašnieki tādēļ mēģina panākt savu mērķi tādējādi, ka tie prasa noteikt pagaidu pasākumus pret pakalpojumu sniedzēju, lai tiem tiktu piespriests bloķēt tiesības pārkāpjošo piedāvājumu. Daudzās dalībvalstīs enerģiski notiek diskusijas par šādu bloķēšanas pasākumu pret pakalpojumu sniedzēju tiesisko pieņemamību. (Viljalons, 2013)

Lietā Nr. C-314/12 *UPC Telekabel Wien GmbH* pret *Constantin Film Verleih GmbH*, *Wega Filmproduktions-gesellschaft mbH* EST apskatīja jautājumu par to, ka interneta vietnē bez piekrišanas tiek piedāvāts lejuplādēt vai skatīties tiešsaistē noteiktas filmas. Filmu īpašnieki vērsās tiesā, lūdzot pagaidu noregulējumu, lai tiktu pieņemts rīkojums, kurā tiktu pieprasīts *UPC Telekabel* interneta pieslēguma nodrošinātājam bloķēt savu klientu piekļuvi attiecīgajai interneta vietnei.

Izskatot lietu, EST norādīja, ka Savienības tiesībās atzītās pamattiesības ir jāinterpretē tādējādi, ka tās neliedz ar tiesas izdotu rīkojumu aizliegt interneta pieslēguma nodrošinātājam sniegt saviem klientiem

piekļuvi interneta vietnei, kurā bez tiesību subjektu piekrišanas ir publiskoti aizsargāti objekti. (Eiropas Savienība Tiesas spriedums lietā C-314/12)

UPC Telekabel apstrīdēja gan vispārējos, gan konkrētākos vietņu bloķēšanas rīkojumus, apgalvojot, ka vispārēju rīkojumu nebūtu iespējams izpildīt, jo visi bloķēšanas pasākumi var tikt apieti, un precīzāki DNS un IP adreses bloķēšanas pasākumi nebija samērīgi: tie būtu dārgi, tomēr neefektīvi, jo *UPC* vajadzētu regulāri pārbaudīt, vai pārkāpjošais saturs joprojām ir pieejams, un IP adreses bloķēšana varētu ietekmēt citas likumīgas vietnes, kurās ir viena un tā pati IP adrese. (*Holmes & Allgrove*, 2013)

Kiberdrošības eksperts un pētnieks Kirils Solovjovs norāda, ka piekļuves bloķēšanas metode ir neefektīva, tā ir apejama, nav kārtīgi ieviesta, un tai ir nelāgi blakusefekti. Ir pieejamas vienkārši lietojamas aplikācijas, piemēram, *TunnelBear*, ar kuru var izvēlēties, no kuras valsts pasaulē apskatīt lapas. Risinājums ir elementāri apejams. (VID ar nelegālo firmu mājaslapām grib cīnīties pēc ar jau izgāzušās sistēmas parauga, 2016)

Vērtējot jautājumu par hipersaišu tiesiskumu, 2016. gada 7. aprīlī EST izskatīja lietu Nr. C-160/15 *GS Media BV* pret *Sanoma Media Netherlands BV*, *Playboy Enterprises International Inc.*, *Britt Geertruida Dekker* par tostarp hipersaišu izvietojumu interneta vietnē *GeenStijl.nl*, ko izmanto *GS Media*, uz citām vietnēm, kas ļauj aplūkot *B. G. Dekker* fotogrāfijas, ko izgatavojis žurnāls *Playboy*. Tiesa norādīja, ka ir jānovērtē, vai tādā situācijā, ja interneta vietnē ir ievietota hipersaite uz aizsargātiem darbiem, kuri ir brīvi pieejami citā interneta vietnē bez autortiesību īpašnieka atļaujas, ir "izziņošana" sabiedrībai Direktīvas izpratnē. (Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-160/15)

Ņemot vērā to, ka hipersaite un interneta vietne, uz kuru tā aizved, dod piekļuvi aizsargātam darbam vienā un tādā pašā tehniskā veidā, proti, internetā, šādai saitei ir jābūt adresētai jaunai sabiedrībai. Ja tā nav, it īpaši tādēļ, ka darbs ir jau brīvi pieejams visiem lietotājiem citā interneta vietnē ar autortiesību īpašnieku atļauju, šī darbība nevar tikt kvalificēta kā "izziņošana" sabiedrībai. Proti, tiklīdz un tā kā šis darbs ir brīvi pieejams interneta vietnē, kurai ļauj piekļūt hipersaitei, ir jāuzskata, ka, ja šī darba autortiesību īpašnieki ir atļāvuši šādu izziņojumu, kā sabiedrību tie ir ņēmuši vērā visus interneta lietotājus. (Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-160/15)

Autoru ieskatā būtiska ir tiesas norāde, ka nebūtu jāsecina, ka hipersaišu izvietojuma interneta vietnē uz aizsargātiem darbiem, kas ir darīti brīvi pieejami citā interneta vietnē, bet bez šo darbu autortiesību īpašnieku atļaujas, principā būtu izslēdzama no jēdziena "izziņošana". Tieši pretēji – šie nolēmumi apstiprina šādas atļaujas nozīmi atbilstoši šim noteikumam, tam skaidri paredzot, ka katrai darba izziņošanai nepieciešama autortiesību īpašnieka atļauja. Tāpat tiesa norādīja, ka, lai noteiktu, vai tas, ka interneta vietnē ir izvietotas hipersaites uz aizsargātiem darbiem, kas ir brīvi pieejami citā interneta vietnē bez autortiesību īpašnieka atļaujas, ir "izziņošana" sabiedrībai šī noteikuma izpratnē, ir jānosaka, vai šīs saites bez peļņas gūšanas mērķa ir nodrošinājusi persona, kura nezināja vai nevarēja saprātīgi zināt par šo darbu publikācijas prettiesiskumu šajā citā interneta vietnē, vai, gluži pretēji, šīs saites ir nodrošinātas ar šādu mērķi; šādā gadījumā šāda zināšana ir prezumējama. (Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-160/15)

Savukārt lietā Nr. 610/15 *Stichting Brein* pret *Ziggo BV*, *XS4ALL Internet BV* par rīkojumu bloķēt platformas kopīgošanai tiešsaistē *The Pirate Bay* domēnu nosaukumus un IP adreses, tiesa norādīja, ka, lai noteiktu, vai lietotājs veic "izziņojumu" sabiedrībai, ir jāņem vērā vairāki papildu kritēriji, kas nav autonomi, bet ir savstarpēji saistīti – lietotāja gan būtisko lomu, gan iejaukšanās apzinātību. Proti, šis lietotājs veic izziņojumu, kad, pilnībā apzinoties savas rīcības sekas, iejaucas, lai saviem klientiem dotu piekļuvi aizsargātam darbam, īpaši tad, kad bez šādas iejaukšanās tā klienti principā nevarētu izmantot izplatīto darbu. Turklāt tā ir precizējusi, ka jēdziens "sabiedrība" nozīmē nenoteiktu adresātu skaitu un turklāt paredz diezgan lielu personu skaitu. Konkrētajā lietā EST arī norādīja, ka, lai būtu notikusi

“izziņošana”, pietiek ar to, ka darbs ir nodots sabiedrības rīcībā tādējādi, ka šīs sabiedrības locekļi tiem var piekļūt no pašu izvēlētas vietas pašu izvēlētā laikā, un izšķirošais nav tas, vai viņi šo iespēju izmanto. Tīmekļvietnē ievietojot saites, kurām uzklikšķinot lietotāji piekļūst aizsargātam darbam, kas bez pieejas tiesību ierobežojuma ir publicēts kādā citā tīmekļvietnē, šiem pirmās tīmekļvietnes lietotājiem tiek nodrošināta tieša piekļuve minētajiem darbiem. Tādējādi no šīs judikatūras var tikt secināts, ka, principā, ikviena darbība, ar kuru lietotājs, pilnībā apzinādamies situāciju, saviem klientiem nodrošina piekļuvi aizsargātiem darbiem, var būt “izziņošana”. (Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-610/15)

No EST nolēmumu analīzes secināms, ka digitālais laikmets radījis jaunus veidus un iespējas piekļūt autoru darbiem, tomēr ES tiesiskais regulējums nav spējis pielāgoties jaunajai videi, tāpēc rodas virkne problēmjautājumu, kas jārisina tiesas ceļā.

Kā norāda ģenerālvokāts Macejs Špunars (*Maciej Szpunar*): “Tā jau ir banalitāte, bet digitālās tehnoloģijas un interneta parādīšanās ir būtiski izmainījušas vairākas radošās darbības jomas, tostarp literārā darba radīšanas jomu. Digitālo grāmatu parādīšanās ir ievērojami mainījusi gan izdevējdarbības nozari, gan lasītāju ieradumus, un tas ir tikai procesa sākums.” (*Szpunar, 2016*) Tāpēc ir svarīgi pieņemt direktīvas, kuras pielāgotas digitālajam laikmetam.

Kopsavilkums

Strauji attīstoties mūsdienu tehnoloģijām, mainās ne tikai autordarbu radīšanas, bet arī izmantošanas iespējas. Kļuvis daudz vienkāršāk piekļūt dažādu kultūtu mantojumiem, kā arī ikvienam ir iespēja dalīties ar šo infomāciju. Sekunžu ātrumā varam nogādāt informāciju uz jebkuru no pasaules valstīm. Tomēr tas radījis arī virkni problēmu autortiesību aizsardzībā, liekot meklēt jaunus tiesiskus risinājumus.

Eiropas Savienība 2015. gada maijā pieņēmusi dokumentu “Digitālā vienotā tirgus stratēģija Eiropai”, lai mazinātu atšķirības starp valstu autortiesību režīmiem un nodrošinātu lietotājiem plašāku tiešsaistes piekļuvi darbiem. Tāpat arī, meklējot risinājumus ieilgušajām ģeobloķēšanas problēmām, 2017. gada 14. jūnijā pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Regula par tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnesamību iekšējā tirgū, kuras mērķis ir pielāgot saskaņoto tiesisko regulējumu attiecībā uz autortiesībām un blakustiesībām un paredzēt vienotu pieeju attiecībā uz tiešsaistes satura pakalpojumu sniegšanu abonentiem, kas uz laiku uzturas dalībvalstī, kura nav to dzīvesvietas dalībvalsts, novēršot šķēršļus, likumīgi sniegtu tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnesamībai. (Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2017/1128, 2017)

Svarīgi arī atzīmēt, ka 2017. gada 14. jūnijā stājies spēkā *Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums*, nosakot jaunus pienākumus autortiesību kolektīvā pārvaldījuma organizācijām, kā arī atrisinot tiešsaistes pakalpojumu sniedzēju grūtības iegūt autortiesību īpašnieku atļaujas, lai nodrošinātu mūzikas pakalpojumu sniegšanu vairākās ES dalībvalstīs. (*Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums, 2017*)

Līdz ar to var secināt, ka tiek meklēti risinājumi, lai nodrošinātu plašākas iespējas, kā sabiedrībai tiesiski piekļūt autordarbiem un vienlaikus arī pakalpojumu sniedzējiem iegūt jaunu pakalpojumu ņēmēju. Kopumā var uzskatīt, ka ES iecerētās izmaiņas autortiesību aizsardzībā ir pozitīvas.

Tomēr ir virkne neatrisinātu jautājumu, autoru ieskatā, būtiski ir EUIPO veiktā pētījuma “Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība” rezultāti, kuri parādīja, ka ir pieaugusi neskaidrība par to, kas veido likumīgu vai nelikumīgu piedāvājumu. Uz šodienas neskaidro autortiesību pielietojumu dzīvē norādījusi arī Eiropas Parlamenta deputāte Jūlija Reda, ka atšķirīgā autortiesību interpretācija dažādu valstu tiesību aktos ikvienu var padarīt par pirātu, viņam zinot vai nezinot. (Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība, 2017)

Vērtējot Eiropas Savienības Tiesas nolēmumus jautājumos par interneta piekļuves bloķēšanu, būtiski ir atzīmēt, ka tos ne tikai var apiet, bet tie arī neattur pārkāpēju no jauniem pārkāpumiem, līdz ar to šāds risinājuma veids ir neefektīvs. Turklāt, aizverot vienu konkrētu vietni, pārkāpējs var atvērt tāda paša satura vietni citā adresē.

Pētījuma "Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība" rezultāti pierāda, ka 83 % aptaujāto eiropiešu labprātāk izvēlas iegūt digitālo saturu, izmantojot likumīgus/oficiāli atzītus pakalpojumus, nevis izmantot nelikumīgus līdzekļus. (Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība, 2017) Līdz ar to ir jādomā par citiem risinājumiem, kā sabiedrībai piekļūt pie autordarba legāli, un *Netflix* vai *iTunes* pierāda, ka, piedāvājot tiesisku saturu, biznesa modelis var būt arī veiksmīgs.

References

- Aizaksons V. (2012). *Stīvs Džobss*. Rīga: Zvaigzne ABC, 512 lpp.
- Autortiesību izaicinājums: kā digitālajā laikmetā finansēt kultūru. *Jurista vārds*, Nr. 31 (730), 31.07.2012.
- Autortiesību kolektīvā pārvaldījuma likums. Pieņemts 2017. gada 18. maijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 106, 31.05.2017.
- Autortiesību likums. Pieņemts 2000. gada 6. aprīlī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 27.04.2000.
- Autortiesību nākotne interneta pirātisma laikmetā* (2018). Blogs zisiskardianos.gr. Pieejams: <http://www.zisiskardianos.gr/autortiesibu-nakotne-interneta-piratisma-laikmeta/> (skatīts 20.01.2018.)
- Cambridge Dictionary. Pieejams: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/copyright-piracy> (skatīts 20.01.2018.)
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nr. 3002/03 tiesvedībā *Times Newspapers Ltd. v. United Kingdom*. Pieejams: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"languageisocode":\["ENG"\],"appno":\["3002/03","23676/03"\],"documentcollectionid2":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-91706"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{) (skatīts 20.01.2018.)
- Eiropas digitālais vienotais tirgus: Komisija izklāsta 16 iniciatīvas tā realizēšanai (2015). Eiropas Komisijas preses reližu datubāze. Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4919_lv.htm (skatīts 23.01.2018.)
- Eiropas pilsoņi un intelektuālais īpašums – uztvere, informētība un rīcība. (2017). Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja (EUIPO) mājaslapa. Pieejams: https://euipo.europa.eu/tunnelweb/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/IPContributionStudy/2017/executiveSummary/executive_summary_lv.pdf (skatīts 20.01.2018.)
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK (2001. gada 22. maijs) par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā. *Oficiālais Vēstnesis*, L 167, 22.06.2001.
- Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2017/1128/EU (14.07.2017.) par tiešsaistes satura pakalpojumu pārrobežu pārnesamību iekšējā tirgū. *Oficiālais Vēstnesis*, L 168/1, 30.06.2017.
- Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-160/15 tiesvedībā *GS Media BV pret Sanoma Media Netherlands BV, Playboy Enterprises International Inc., Britt Geertruida Dekker*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=175626&doclang=LV> (skatīts 12.01.2018.)
- Eiropas Savienība Tiesas spriedums lietā C-314/12 tiesvedībā *UPC Telekabel Wien GmbH pret Constantin Film Verleih GmbH, Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=149924&doclang=LV> (skatīts 20.01.2018.)
- Eiropas Savienības Tiesas spriedums lietā C-610/15 tiesvedībā *Stichting Brein pret Ziggo BV, XS4ALL Internet BV*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?td=ALL&language=en&jur=C,T,F&num=c-610-15#> (skatīts 20.01.2018.)
- Gulbis R. (2014). Meklējot interešu līdzsvaru digitālajā vidē: ES autortiesību noteikumu pārskatīšana. *Jurista vārds*, Nr. 2 (804), 04.01.2014.
- Holmes S., Allgrove B. D. (2013). *Advocate General opinion in UPC Telekabel: site-blocking orders are compatible with EU law provided they set out the specific measures to be taken by the ISP*. Pieejams: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=63628fa3-7004-4afa-9415-ef56d08006dd> (skatīts 27.01.2018.)
- Pētījums "Mūzikas patēriņa indekss, 2016. gada 2. ceturksnis" (2016). Regulārs ik ceturksņa pētījums, autori – Latvijas Izpildītāju un producentu apvienība (LaIPA) sadarbībā ar pētījumu kompāniju SKDS. Pieejams: <http://www.laipa.org/lat/jaunumi/391-nakama-pasaules-limena-muzikas-superzvaigzne-varetu-nakt-no-latvijas> (skatīts 20.01.2018.)
- Špunars M. (2016). Secinājumi lietā Nr. C-174/15 tiesvedībā *Vereniging Openbare Bibliotheken pret Stichting Leenrecht*. Pieejams: http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?sessionid=9ea7d2dc30d661639a1c7134470a9c6dc4e4fc71807a.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxyMahr0?doclang=LV&text=&pageIndex=0&part=1&mode=DOC&docid=180332&occ=first&dir=&cid=723800 (skatīts 20.01.2018.)
- Švarcs Ā. (2008). *Partizānu brīvpieejas manifests*. Pieejams: <https://openaccessmanifesto.wordpress.com/partizanu-brivpieejas-manifests/> (skatīts 20.01.2018.)

United States of America v. Aaron Swartz (2011). Amerikas Savienoto Valstu apsūdzība pret Āronu Švarcu lietā Nr. 11-10260-NMG. Pieejams: <http://s3.documentcloud.org/documents/217115/20110719-schwartz.pdf> (skatīts 20.01.2018.)

Vācu *pirātu* pārstāve uzsāk debates par autortiesību aplamībām (2015). *Interneta portāls Diena*, 20.01.2015. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/cits/vacu-piratu-parstave-uzsak-debates-par-autortiesibu-aplamibam-14084590> (skatīts 24.11.2017.)

Veikša I. (2017). Komunikācija internetā: saikne uz autordarbu kā izņēmums no autortiesību aizsardzības. XVIII starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums *Communication in the global village: interests and influences*, Biznesa augstskola Turība. Pieejams: <http://www.turiba.lv/lv/business-zinatne/petnieciba/publikacijas/konferencu-rakstu-krajumi/164/> (skatīts 12.01.2018.)

VID ar nelegālo firmu mājaslapām grib cīnīties pēc ar jau izgāzušās sistēmas parauga (2016). *Sabiedrisko mediju ziņu portāls LSM*, 20.10.2016. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/vid-ar-nelegalo-firmu-majaslapam-grib-cinities-pec-jau-izgazusas-sistemas-parauga.a206014/> (skatīts 28.01.2018.)

Viljalons P. C. Secinājumi lietā Nr C-314/12 tiesvedībā *UPC Telekabel Wien GmbH* pret *Constantin Film Verleih GmbH, Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-314/12&language=LV> (skatīts 20.01.2018.)

Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. ANO Ģenerālā Asambleja, 10.12.1948. Pieejams: <http://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> (skatīts 12.01.2018.)

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (1996). Līgums par autortiesībām. Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996. gada 20. decembrī, Ženēvā. Latvija pievienojusies ar likumu Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par autortiesībām 2000. gada 3. februārī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 17.02.2000.; *Ziņotājs*, Nr. 5, 2000, spēkā ar 2000. gada 17. februāri

Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (1996). Līgums par izpildījumu un fonogrammām. Apstiprināts diplomātiskajā konferencē 1996. gada 20. decembrī, Ženēvā. Latvija pievienojusies ar likumu Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par izpildījumu un fonogrammām 2000. gada 3. februārī. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 53/54, 17.02.2000.; *Ziņotājs*, Nr. 5, 2000, spēkā ar 2000. gada 17. februāri

Worthington J., Lessig L. (2002). *Righting Copyright: An Interview with Lawrence Lessig*. Pieejams: <http://www.cabinetmagazine.org/issues/8/lessig.php> (skatīts 15.01.2018.)

KUSTAMĀS MANTAS PIESPIEDU ATSAVINĀŠANAS PROCESUĀLĀS KĀRTĪBAS MODERNIZĀCIJA NACIONĀLAJĀ TIESĪBU SISTĒMĀ

MODERNISATION OF THE PROCEDURE OF FORCED DISPOSAL OF MOVABLE PROPERTY IN THE NATIONAL LEGISLATION SYSTEM

Andrejs Voronovs, *Mg.iur.*,
Biznesa augstskola *Turība, Latvija*
E-pasts: a.voronovs@gmail.com

Abstract

The objective of the article is to find out whether the planned amendments to the Civil Procedure Law relating to the procedure of forced disposal of movable property are to be considered modern and compliant with the existing legal relations. The author mainly dwells upon a comparison of the shortcomings of the existing procedural regulation with the planned procedural regulation. The methods used in writing the article were: analytical, comparative, historical, inductive and deductive. The article resulted in studying both procedures in force in the disposal process of movable property and comparing them with the planned procedure. The author is convinced that the planned amendments to the procedure would make the process of forced disposal of movable property modern, usable on a daily basis and, most importantly, efficient, in order to enforce decisions of court and other institutions to the best of their ability.

Keywords: disposal of movable property, auctions of movable property, forced actions, escheat

Ievads

Kustamās mantas piespiedu atsavināšanas process ir tieši saistīts ar saistību piespiedu izpildīšanu, jo tas ir viens no saistību piespiedu izpildes līdzekļiem (Civilprocesa likums, 1999, 557. panta pirmās daļas 1. punkts). Savukārt saistību piespiedu izpildīšana ir svarīga gan no tiesu varas viedokļa, gan no privātpersonu tiesību aizsardzības principa viedokļa. Demokrātiskā sabiedrībā nav iedomājama situācija, kad tiesas nolēmumu, kas stāties likumīga spēkā un nav izpildīts, nevar izpildīt piespiedu kārtā. Valstī ir jānodrošina instrumenti, kas dod tiesīgajam iespēju saņemt piespriesto. Ja saistību piespiedu izpildes kārtība nebūtu, tas novestu pie tiesu varas un demokrātiskās valsts iekārtas sabrukuma. Kustamās mantas piespiedu atsavināšana ir ļoti nozīmīgs institūts saistību piespiedu izpildīšanas institūtā. Par būtisko nozīmi liecina fakts, ka cita saistību piespiedu izpildes līdzekļa piemērošana ir atkarīga no kustamās mantas piespiedu atsavināšanas, jo spēkā esošais regulējums noteic, ka piedziņas vēršana uz parādnieka nekustamo īpašumu pieļaujama, ja, piemērojot citus piespiedu izpildes līdzekļus, piedzinēja prasījumu saprātīgā termiņā nav iespējams apmierināt (Civilprocesa likums, 1999, 570. pants trešā daļa). Līdz ar to piedziņas vēršana uz kustamo mantu ir obligāti jāvērtē, pirms vērst piedziņu uz nekustamo īpašumu. Vērtējot piedziņas kārtību, interesants ir fakts, ka senajās romiešu tiesībās, ja saistība savlaicīgi netika izpildīta, piedziņa tika vērsta visbiežāk pret parādnieku, jo tā laika tiesību izpratnē viņš bija ieķīlājis kreditoram sevi pašu. Parādniekam draudēja verdzība, bieži saistīta ar pārdošanu pāri Tibras upei svešumā. (Kalniņš, 1977, 169)

Kopš *Civilprocesa likuma* spēkā stāšanās, tas ir, 1999. gada 1. martā, ir tikusi noteikta procesuālā kārtība, kādā tiek atsavināta kustamā manta piespiedu kārtā. *Civilprocesa likums* (turpmāk tekstā *CPL*) kopš stāšanās spēkā ir ļoti daudzas reizes papildināts, precizēts un grozīts, kopā 57 reizes, kas, autora ieskatā, nepilnu 19 gadu laikā ir ļoti daudz, bet grozījumu veikšana var būt saistīta gan ar ekonomiskiem procesiem, gan ar iestāšanos dažādās organizācijās, līdz ar to, neveicot detalizētu pētījumu, par katriem *CPL* grozījumiem nevajadzētu kritizēt likumdevēju. Grozījumi, kas attiecas tieši uz *CPL* 71. nodaļu, kas noteic procesuālo kārtību piedziņas vēršanā uz kustamo mantu, ir piedzīvojuši daudz mazāk pārmaiņas. Būtiskākie grozījumi, kas mainīja kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesuālo kārtību, tika veikti 2002. gada 31. oktobrī, kas stājās spēkā 2003. gadā 1. janvārī. Autora ieskatā, šī kārtība lielā mērā ir saistīta ar Tiesu izpildītāju institūta izveidošanu 2003. gadā 1. janvārī, kad stājās spēkā *Tiesu izpildītāju likums*. 2003. gada 1. janvāris ir zīmīgs ar faktu, kad tiesu izpildītāji beidz pastāvēt kā Tieslietu ministrijas struktūrvienība, tas ir, Tiesu izpildītāju departamenta darbinieki, bet iegūst brīvās juridiskās profesijas statusu, un tiek mainīti praktiski visi tiesu izpildītāja institūta aspekti, kā, piemēram, statuss, finansēšanas kārtība, atbildība u.c. Šis aspekts ir svarīgs, jo tieši tiesu izpildītāji ir tie, kas veic kustamās mantas piespiedu atsavināšanu *CPL* noteiktā kārtībā.

Praksē piedziņas vēršana uz kustamo mantu jeb kustamās mantas piespiedu atsavināšana kā piespiedu izpildes līdzeklis tiek pielietots ne tik bieži, cik varētu un vajadzētu. Par iemeslu kalpo novecojuši procesuālā kārtība, kas rada dažādas juridiskas problēmas gan tiesu izpildītājiem, gan piedzinējam. Tieši procesuālā regulējuma dēļ bieži vien piedziņa netiek vērsta uz sadzīviskiem priekšmetiem, salīdzinoši vecām automašīnām un citām lētākām lietām, jo izdevumi piespiedu atsavināšanas procesā varētu pārsniegt no pārdošanas iegūstamo naudas summu (*Civilprocesa likums*, 1999, 573. pants trešā daļa). Tiesu izpildītājam, veicot piespiedu piedziņu uz kustamo lietu, ir jāvērtē, vai to būs iespējams pārdot, vai iespējamie ienākumi no pārdošanas varētu pārsniegt izdevumus. Piemēram, sprieduma izpildes izdevumi, kas var rasties, vēršot piedziņu uz automašīnu, var būt automašīnas transportēšana no apķīlāšanas vietas, glabāšanas izdevumi, izsoles izsludināšanas izdevumi, kas beigās var sastādīt vairākus simtus eiro, bet kustamo mantu pēc spēkā esošā regulējuma ir iespējams pārdot par 10 % no noteiktās vērtības (*Civilprocesa likums*, 1999, 590. pants piektā daļa), ko praksē arī izmanto lielākā daļa interesentu, līdz ar to kustamo mantu, kuras vērtība ir 3000 EUR, var pārdot par 300 EUR, tādējādi radot situāciju, kad izdevumi varētu pārsniegt no pārdošanas iegūstamo naudas summu. Minētajā situācijā ne piedzinējs, ne parādnieks nav ieguvējs, kā arī normatīvais regulējums nesasniedz taisnīgu rezultātu.

Pirmais nopietnais signāls, ka likumdevējs ir saskatījis procesuālās problēmas kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesā, ir novērojams apstākļi, ka šobrīd Latvijas nacionālajos normatīvajos aktos pastāv divas diezgan atšķirīgas procesuālās kārtības, kādās kustamā manta tiek atsavināta piespiedu kārtā. Viena procesuālā kārtība ir noteikta *CPL* 71. nodaļā, bet otra kārtība noteikta kustamās mantas, kura atzīta par bezmantnieka mantu atsavināšanas jeb realizēšanas kārtībā, tas ir, Ministru kabineta 2013. gada 2. jūlija noteikumu Nr. 364 "Noteikumi par zvērināta tiesu izpildītāja rīcību ar bezmantnieku mantu". Lai arī pēc būtības šie divi normatīvie akti ir dažādos normatīvo aktu hierarhijas pakāpienos, un tie regulē dažādas tiesiskās situācijas, viens piedziņu, otrs mantas, kas atzīta par bezmantnieka mantu administrēšanu, tāpat procesuālajai kārtībai būtu jābūt vairāk līdzīgai nekā atšķirīgai. Bezmantnieku mantas administrēšanas procesuālā kārtība būtiskus grozījumus piedzīvoja salīdzinoši nesen, tas ir 2016. gada 1. septembrī, kad tika precizētas ļoti daudzas nianse, kas saistītas ar pašu kārtību, kādā tiek administrēta manta, kas atzīta par bezmantnieka mantu, un pati būtiskākā ir saistīta tieši ar kustamās mantas administrēšanu jeb piespiedu atsavināšanu.

Raksta tapšanas brīdī Saeimā likumdošanas procesā ir *CPL* grozījumi, kas tika otrajā lasījumā pieņemti 2017. gada 18. janvārī (Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekts Grozījumi *Civilprocesa likumā*, Nr. 1072/Lp 12). Šie grozījumi būtiski grozīs esošo procesuālo kārtību, kādā tiek atsavināta kustamā manta

piespiedu kārtā, līdz ar to beidzot var runāt par kustamās mantas piespiedu atsavināšanas modernizācijas procesa aktīvo fāzi.

CPL grozījumu projektā ir saskatāma daļēja procesuālās kārtības pārņemšana no bezmantinieka mantas administrēšanas procesuālās kārtības. Papildus ieviesti daudzi jauninājumi, kas skar kustamās mantas apķīlāšanas procesu, izolēšanas procedūru un samaksas kārtību, kā arī noteic dažādu kustamo mantu ķermenisku, bezķermenisku lietu, kuras apgrozība ir ierobežota, atsavināšanas kārtību. Izpētot plānoto *CPL* grozījumu projektu, autora mērķis ir noskaidrot, vai plānotā kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesuālā kārtība ir uzskatāma par modernizētu un atbilstošu mūsdienu situācijai. Autora raksta uzdevumi ir norādīt uz būtiskākajām izmaiņām un problēmsituācijām, kuras tiktu atrisinātas, pieņemot šos grozījumus. *CPL* grozījumi ir tik apjomīgi, ka atbilstoša būtu raksta publicēšana starptautiskā zinātniskā konferencē par tēmu – tiesību sistēmas attīstība.

Autors šajā rakstā, vērtējot plānotos *CPL* grozījumus, nav vērtējis gramatisko tekstu vai procesuālās kārtības nianses, bet gan vērtējis *CPL* grozījumus pēc to mērķa, jo gramatiskais saturs tomēr var mainīties, bet principi nē. Autora ieskatā, principu maiņa pirms trešā lasījuma Saeimā neatbilstu Latvijas Valsts prezidenta pieņemtai politikai, lai arī neviens normatīvais akts neaizliedz iesniegt priekšlikumus, kas būtiski var mainīt likumprojektu pirms trešā lasījuma. Latvijas Valsts prezidents ir skaidri paudis savu nostāju vairākas reizes. Kā pēdējo autors norāda laikrakstā "Diena" publicētu: "Jau septīto reizi Saeimā atgriežu likumu otrreizējai caurlūkošanai galīgajā lasījumā sasteigti virzītu un pienācīgi neizstrādātu priekšlikumu dēļ. *Publisko iepirkumu likuma* grozījumi uzskatāmi parāda, ka trešais lasījums nav īstais laiks, lai piedāvātu risinājumus, kas iepriekšējos lasījumos nav apspriesti un pienācīgi izstrādāti. Šāds sasteigts un nepārdomāts likumdošanas process nav Latvijas iedzīvotāju interesēs," norādīja Valsts prezidents (Vējonis atgriež Saeimā grozījumus par aizliegumu iepirkumos piedalīties ofšoriem).

Rakstā izmantotas šādas zinātniskās metodes: analītiskā metode, lai noskaidrotu normatīvo aktu, zinātniskās literatūras un tiesu prakses atziņas, salīdzinošā metode, lai noskaidrotu spēkā esošo tiesību normu dažādo regulējumu, vēsturiskā metode, lai noskaidrotu tiesību normu attīstību, induktīvās un deduktīvās metodes, lai rakstā izteiktu autora viedokļus un atziņas.

1. Kustamās mantas apķīlāšana

Spēkā esošā procesuālā regulējuma trūkumi izpaužas vairākos aspektos, bet kā pašu pirmo var minēt, ka jēdziena "kustamā manta" tvērums pēc būtības neaprobežojas tikai ar klasiski par kustamo mantu uzskatīto ķermenisko lietu. Kā norāda Gunta Višņakova, tad terminam "lieta" ir divējāda nozīme atkarībā no tā, vai ir domāta mantiska tiesība vai vizuāli uztverams priekšmets (Višņakova un Balodis, 1998, 9). Pēc esošā *CPL* regulējuma intuitīvi var nojaust, ka spēkā esošā *CPL* redakcijā tomēr runa ir šauri tikai par ķermeniskām lietām, jo visas procesuālās normas liek veikt darbības, no kurām daļa nav iespējama, ja lieta ir bezķermeniska.

Pēc būtības civiltiesiskā apgrozībā var būt arī prasījuma tiesības, preču zīmes, pat autortiesības, kapitāldaļas, kas nav ķermeniskas lietas, līdz ar to kustamās mantas aprakste, kāda noteikta *CPL*, nav fiziski iespējama, bet piespiedu atsavināšana ir. Likumdevējs ir vēlējies nošķirt ķermeniskas un bezķermeniskas lietas situācijās, kad piespiedu atsavināšana tiek veikta *CPL* kārtībā. Noteikumos, kas noteic bezmantinieku mantas administrēšanas kārtību, ir noteikta atsevišķa atsavināšanas kārtība kapitāldaļām un ķermeniskām lietām. *CPL* grozījumu projektā vēl sīkāk tiek izdalīta procesuālās atsavināšanas kārtība dažādām lietu kategorijām, un tās ir: ķermeniskas lietas, kapitāldaļas, finanšu instrumenti, citas bezķermeniskas lietas (tiesības), ierobežotas apgrozībā esošas lietas (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi *CPL*, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). No minētā ir secināms, ka *CPL* tiks noteikta

procesuālā kārtība dažādām lietu kategorijām, kas pēc būtības ir tikai loģisks solis kustamās mantas modernizācijas procesā.

Kā nākošo modernizēto normu autors vēlas pieminēt tieši pašas ķermeniskas kustamās mantas apķīlāšanu. Pirmšķietami var likties, ka kustamās mantas apķīlāšana nav tieši saistīta ar atsavināšanu. Praksē var būt gadījumi, kad ir nepieciešams veikt tikai apķīlāšanu, kā, piemēram, apķīlāšana var būt prasības nodrošināšanas līdzeklis, bet atsavināšana nav likumīgi iespējama bez kustamās mantas apķīlāšanas, jo tā ir nozīmīga procesuālā darbībā. Pēc spēkā esošā *CPL* regulējuma apķīlāšana izpaužas kā aprakstīšanā, apzīmogošanā (norādot, kas un kādā lietā mantu apķīlājis) un apsardzībā (Civilprocesa likums, 1999, 573. pants pirmā daļa), no kā var secināt, ka ir jāveic trīs dažādas darbības, un katrai darbībai ir savs mērķis.

Aprakstīšanas rezultāts ir aprakstes akts, kura sastāvdaļas ir noteiktas *CPL*, un pēc būtības ir dokumentāli fiksēta manta, kas tiks atsavināta piespiedu kārtā. Autors uzskata, ka vēsturiskās procesuālās normas mūsdienās vispār nebūtu piemērojamas, jo, kā norāda F. Konradi, tad: "Vēršot piedziņu uz kustamu mantu, izpildu pavēstē jānorāda apķīlājamā manta, un, ja parādniekam likumā vai tiesas spriedumā noteikts termiņš šā sprieduma labprātīgai izpildīšanai arī apķīlāšanas, t.i., norādītās mantas aprakstīšanas un apsardzības laiks" (Konradi un Zvejnieks, 1939, 176), līdz ar to kustamai mantai, ko plānots atsavināt piespiedu kārtā, jau būtu jābūt zināmai pirms piespiedu darbību veikšanas. Praksē apķīlāšana ir tomēr vairāk ar pārsteiguma momentu, jo, ierodoties pie parādnieka apķīlāt kustamo mantu, ne vienmēr ir zināms, kādas lietas tiks apķīlātas.

Apzīmogošanai ir svarīgas vairākas funkcijas, bet, autora ieskatā, pati svarīgākā ir lietu atšķiršana no lietām, uz kurām netiek vērsta piespiedu piedziņa no lietām, uz kurām tiek vērsta piedziņas un kuras tiek nodota apsardzībā. Apzīmogošanas process noteikts 2006. gada 30. maija Ministru kabineta noteikumu Nr. 447 "Noteikumi par apķīlāto kustamo lietu apzīmogošanas kārtību". Apzīmogošana notiek, piestiprinot apķīlājuma zīmi pie apķīlātās lietas, parasti pielīmējot (Noteikumi par apķīlāto kustamo lietu apzīmogošanas kārtību, 2006, 2. punkts). Šādai kārtībai ir vairāki trūkumi, tas ir, lietojot lietu, apķīlājuma zīme var vienkārši nokrist, vai apķīlājuma zīmi var piestiprināt pie citas līdzīgas lietas (šāda darbība ir sodāma atbilstoši *Krimināllikumam*, bet šāds process var ievilkties pierādīšanas dēļ utt.), līdz ar to apzīmogošanas mērķis netiek panākts. Īpaši šāds risks paaugstinās, ja personai pieder iekārta, kurai nav identifikācijas numuri vai citas identificējošas pazīmes, līdz ar to praktiski tā tiek aprakstīta vizuāli un tiek apzīmogota, bet no aprakstes akta to nevarēs pilnīgi droši identificēt dabā, līdz ar to pastāv risks, ka lietu var samainīt pret līdzīgu, bet mazvērtīgāku. Šobrīd jau spēkā ir apzīmogošanas aizstāšana ar fotofiksāciju lietās, kurās tiek atsavināta bezmantinieka manta (Noteikumi par zvērīnāta tiesu izpildītājā rīcību ar bezmantinieku mantu, 2013, 60. punkts). Viennozīmīgi fotofiksācija precīzāk pildīs apzīmogošanas funkciju, jo fotoattēlos fiksētās mantas samainīšana ir praktiski neiespējama, kas papildus atvieglos aprakstes procesu gan laika ziņā, gan kvalitātes ziņā. Papildu ieguvums būs arī personai, kurai ir tiesības lietot aprakstīto lietu, jo nebūs jāuztraucas par netīšu apķīlājuma zīmju sabojāšanu, kā arī pats fotofiksācijas fakts ir uzskatāms par tiesību normas modernizēšanas centienu. Apzīmogošanas kārtības nomaiņa pret fotofiksāciju ir paredzētā arī *CPL* grozījumu projektā (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi *CPL*, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula).

Kā būtiski praktisku problēmu var minēt kustamās mantas glabātāja iecelšana, kas saistīta gan ar faktu, ka neviens to nevēlas uzņemties, gan arī, ka juridiskās personas mantu personīgi neviena fiziska persona nevēlas glabāt. Kā norādīts juridiskajā literatūrā, tad tiesu izpildītājam vispirms jāvērtē iespēja par mantas glabātāju iecelt parādnieku vai tā ģimenes locekli, jo tādējādi tiek novērsta tādu papildu izdevumu rašanās, kas saistīta ar mantas glabāšanu, pārvietošanu un atlīdzību glabātājam. (Torgāns, 2014, 377) Praksē diemžēl lielākoties parādnieks atsakās kļūt par glabātāju, un autoram praksē nav zināmi gadījumi, kad mantas glabāšanu uzņemtos kāds cits ģimenes loceklis.

Apzinoties, ka tiesu izpildītājam nav jāmeklē personas, kas spēj uzņemties glabāt mantu, šāds pienākums tiek uzlikts piedzinējam, jo praksē valda uzskats, ka, ja piedzinēja pārstāvis nevar, nevēlas nodrošināt mantas glabātāju un glabāšanu, tad kustamās mantas piespiedu atsavināšanas process tiek pārtraukts, jo piedzinējam ir aktīvi jāiesaistās piedziņas procesā, un nevēlēšanās to darīt ir pamats piespiedu izpildu darbību neveikšanai. Šādam viedoklim piekrīt arī Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padome, kas 2016. gada 8. janvārī ir sniegusi atzinumu, ka *CPL* paredz izņēmumus no apzīmogošanas pienākuma, bet ne no apsardzības pienākuma. Tas nozīmē, ka apķīlātai mantai ir jāieceļ mantas glabātājs. Praksē gadījumos, kad mantu nav iespējams nodot glabāšanā parādniekam vai, ja parādnieks ir juridiska persona, par glabātāju cenšas iecelt tādu fizisku personu, kas spēj nodrošināt mantas glabāšanu, neizvedot to glabāšanai citā vietā. Gadījumos, ja tas nav iespējams, tad par mantas glabātāju ieceļ piedzinēju (Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padomes atzinums, 2016). Protams, ka katrs gadījums ir vērtējams individuāli, un tieši tāpēc procesuālās kārtības modernizācija ir nepieciešama.

Autora ieskatā, procesuāla regulējuma maiņa vai modernizācija pati par sevi nevar izmainīt faktu, ka personas nevēlas kļūt par mantas glabātājiem. Katrs gadījums ir specifisks, bet praksē pastāv salīdzinoši bieži situācijas, kad tiek atsavināta fiziski liela ražošanas iekārta, kuras demontāža nav saprātīgs solis, jo rada lielas izmaksas, bet fiziskā persona nevar nodrošināt tās glabāšanu konkrētajā vietā. Savukārt procesuālais regulējums neparedz iespēju nodot iekārtu glabāšanā juridiskai personai. Autora ieskatā gan apsardzes firma, gan uzņēmums, kam šīs iekārtas pieder, kura papildus drīkst tās lietot, gan piedzinējam kā juridiskai personai vajadzētu būt iespējai uzņemties glabātāja tiesības. Reizēm personas arī attur uzņemties glabāt iekārtas kā fiziskām personām, ja tās ir juridisko personu amatpersonas vai pilnvarnieki. Spēkā esošā *CPL* redakcija noteic, ka par kustamās mantas glabātāju ir ieceļama fiziska persona (Civilprocesa likums, 1999, 579. pants pirmā daļa), identisks regulējums ir noteikts arī lietās, kurās tiek atsavināta bezmantinieka manta (Noteikumi par zvērināta tiesu izpildītājā rīcību ar bezmantinieku mantu, 2013, 64. punkts). Šāds regulējums tiek pamatots ar kriminālatbildību, kas noteikta par mantas izšķērdēšanu, slēpšanu, un kriminālatbildība nav un nevar būt juridiskām personām.

Turpinot par kriminālatbildību, autors vēlas akcentēt, ka mantas glabātājam kriminālatbildība neiestājas nepārvaramas varas apstākļos, jo to norāda arī tiesību zinātnieki "Gadījums *casus* pēc vispārīga principa par nejaušu gadījumu jeb kāzusu neviens neatbild, izņemot viesnīcnieku, kuģu saimnieku un iebraucamo vietu turētāju. Atbildība atkrīt, ja glabājumā nodotā lieta pazūd vai bojājas nepārvaramas varas apstākļos." (Kalniņš, 1977, 77)

CPL grozījumu projekts paredz iespēju kustamo mantu nodot glabāšanā arī juridiskām personām (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi *CPL* Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Autora ieskatā, šāda iespēja jau pēc būtības ir bijusi noteikta jau ilgāku laiku, jo *Krimināllikums* paredz, ka juridiskajām personām piemērojami piespiedu ietekmēšanas līdzekļi un fiziskās personas atbildība juridiskās personas lietā, līdz ar to nav tiesiski pamatots šāds ierobežojums (*Krimināllikums*, 1998, 12. pants, 70. astoņi prim pants). Arī iespēja nodot apķīlāto mantu glabāšanā juridiskai personai ir uzskatāma par kustamās mantas piespiedu atsavināšanas normatīvā regulējuma modernizāciju.

Spēkā esošās Civilprocesa normas noteic, ka parādnieka mantas novērtēšanu izdara tiesu izpildītājs pēc šai apvidū esošajām cenām, ievērojot tās nolietojuma pakāpi (Civilprocesa likums, 1999, 578. panta pirmā daļa), precīzi nenosakot, kāda vērtība tiesu izpildītājam jānosaka – piespiedu vai tirgus. Tieši tas pats attiecas uz vērtību, kāda ir jānosaka ekspertam, tas ir, tirgus vērtība vai piespiedu pārdošanas vērtība. Atšķirība starp tirgus vērtību un piespiedu pārdošanas vērtību var būt pat līdz 50 %, tāpēc ir būtiski, kāda vērtība ir jānoteic.

Saskaņā ar *CPL* 870. panta noteikumiem lietu vērtība var būt vai nu parasta vai sevišķa, vai arī personiskām tieksmēm pamatota. Parastā vērtība ir lietas tirgus cena, t.i., tas labums, ko šis īpašums var dot katram tā lietotājam. (Višņakova, Balodis, 1998, 30–31)

Praksē ir divi viedokļi. Pirmais, ka tirgus vērtība, jo tiesu izpildītājam ir noteikts, ka jānosaka vērtība pēc apvidū esošām cenām, līdz ar to ekspertam būtu jāvērtē arī pēc apvidū esošām cenām, kura pēc tiesību doktrīnas atziņām tiek uzskatīta par tirgus cenu. J. Rozenbergs, komentējot *CPL* normas, ir teicis, ka, nosakot aprakstītās kustamās mantas vērtību, tiesu izpildītājam jāvadās no aprakstīto lietu vietējām tirgus cenām (Torgāns, 2006, 811). Arī *Civillikums* noteic, ka, ja likums, runājot par lietas vērtību, neapzīmē to tuvāk, tad ar to vienmēr jāsaprot parastā vērtība (*Civillikums*, 1937, 874. pants). Papildus šis viedoklis tiek pamatots arī ar apstākli, ka kustamās mantas otrā izsole tiek veikta ar lejupejošu soli.

Otrais viedoklis, ka jānosaka piespiedu pārdošanas vērtība, jo tiesu izpildītājs tomēr veic piespiedu izpildi, līdz ar to vērtībai būtu jābūt tādai, par kādu būtu iespējams realizēt kustamo mantu, tāpēc tiek prezumēts, ka kustamās mantas pārdošanas vērtība ir jānosaka kā piespiedu pārdošanas vērtība. Gan *CPL* grozījumu projektā, gan bezmantinieku mantas administrēšanas procesā, novērtējot kustamo mantu, ir noteikts, ka jānosaka piespiedu pārdošanas vērtība. Kaut gan šādas vērtības noteikšana var būt ir pamatojama ar apstākli, ka *CPL* grozījumu projektā vairāk netiek paredzēta kārtība, kas noteic, ka otrā izsole ir ar lejupejošu soli (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Pašas kustamās mantas vērtības noteikšanai nevajadzētu radīt problēmas, jo gan spēkā esošajā, gan grozītajā procesuālajā kārtībā ir paredzēta iespēja piesaistīt ekspertu pie kustamās mantas novērtēšanas, līdz ar to normatīvais regulējums ir pietiekošs.

2. Kustamās mantas izsoles organizēšana

Kā nākošā procesuāla darbība, kas jāveic, lai varētu atsavināt kustamo mantu, ir kustamās mantas pārdošana jeb izsoles organizēšana. Līdz šim kustamās mantas izsoles notiek klātienē, kas rada riskus, ka potenciālie izsoles dalībnieki vienojas par izsoles cenu pirms izsoles. Sarunas starp izsoles dalībniekiem nav aizliegtas, jo praktiski pēc likuma nav aizliegts vienoties par izsoles soļiem, kaut gan ir saskatāmi *Civillikuma* principu pārkāpumi, tas ir, *Civillikuma* 1. pantā noteiktā principa, ka tiesības izlietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības (*Civillikums*, 1937, 1. pants). Praksē autors uzskata, ka šādas vienošanās nenotiek zvērinātu tiesu izpildītāju klātbūtnē, jo tā būtu neētiska rīcība, par ko zvērināts tiesu izpildītājs būtu jāsauc pie disciplinārtbildības. Šādas iespējamās vienošanās rada zaudējumus gan piedzinējam, gan parādniekam, jo tiek atgūti mazāki naudas līdzekļi, protams, ka aizdomas par šādām vienošanām praksē pastāv, bet faktiski pierādījumi šādām darbībām nav.

Kopš 2015. gada 1. jūlija nekustamā īpašuma izsoles jau tiek organizētas elektroniskā vidē, izmantojot elektronisko izsoles vietni. Šādai izsoles norisei ir vairāki plusi, gan tas, ka nav iespējams izsoles dalībniekiem vienoties par izsoles cenu, gan tas, ka izsoles dalībniekiem nav iespējams savā starpā satikties, lai vienotos par kaut ko, vai tieši pretēji – iebiedētu citus izsoles pretendētus. Elektronisko izsoļu ieviešanas rezultāts bija jūtams uzreiz. Galvenokārt tas izpaudās, ka nekustamie īpašumi netika nosolīti par vienu izsoles soli situācijās, kad bija pieteikušies vairāki pretendenti. Pirms elektronisko izsoļu ieviešanas ir bijuši neskaitāmi daudz izsoļu, kurās bija ieradušies liels izsoļu dalībnieku skaits, bet nekustamais īpašums tika nosolīts par vienu izsoles soli.

Kustamās mantas izsoles šobrīd aizvien notiek klātienē, gan kustamās mantas, kuras tiek atsavinātas *CPL* noteiktā kārtībā, gan kustamās mantas, kuras atzītas par bezmantinieka mantu. Ikdienā ir sastopami gadījumi, precīzāk bieži gadījumi, kad kustamā manta tiek nosolīta par iespējami zemāko soli, kaut gan izsolē ir pieteikušies un ieradušies daudz dalībnieku. Tieši šī iemesla dēļ likumdevējs plānotajos *CPL*

grozījumos ir iekļāvis normu, kas noteic, ka kustamās mantas izsoli organizē atbilstoši normatīvajiem aktiem, kas nosaka kārtību, kādā veic darbības elektronisko izsoļu vietnē (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula), līdz ar to turpmāk kustamās mantas izsoles notiks elektroniski. Ir sagaidāms, ka tas padarīs kustamās mantas piespiedu atsavināšanu efektīvāku, un no tā iegūs gan piedzinēji, gan parādnieki, jo atgūto naudas līdzekļu apjoms palielināsies.

Kopš 2003. gada aizvien ir spēkā *CPL* normas, kas noteic, ka ir iespējams pārdot kustamo mantu komisijā. Praksē autoram nav zināms neviens gadījums, kad kāds tiesu izpildītājs ir atsavinājis kustamo mantu komisijā. Normas par kustamās mantas pārdošanu komisijā bija arī iestrādātas kārtībā par kustamo mantu, kas atzīta par bezmantnieka mantu. Ar 2016. gada grozījumiem šāda kārtība no bezmantnieka mantas atsavināšanas kārtības tika izņemta, un tās vietā ir parādījusies jauna kārtība, tas ir, kustamās mantas pārdošana bez izsoles (Noteikumi par zvērināta tiesu izpildītāja rīcību ar bezmantnieku mantu, 2013, 53. punkts). *CPL* grozījumu projektā arī šāda kārtība ir paredzēta. Pārdošanas kārtības bez izsoles priekšnosacījumi *CLP* noteiktā kārtībā ir daudz plašāki, tas ir, tiesu izpildītājs pārdod apķīlātu mantu bez izsoles, ja apķīlāto mantu varētu būt neiespējami pārdot izsolē vai arī to nav izdevies pārdot izsolē, kā arī *CPL* īpaši norādītos gadījumos (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Šādas kārtības ieviešana liecina par likumdevēja gribu izstrādāt regulējumu, lai pēc iespējas būtu iespējams realizēt jebkuru kustamo mantu, izmantojot dažādus pārdošanas paņēmienus un metodes. Šādas kārtības realizācijas rezultātā var rasties dažādi strīdi, bet jebkuras tiesu izpildītāju darbības ir iespējams pārsūdzēt, un pārsūdzības kārtība ir speciālā, kuras procesuālie termiņi ir īsi, līdz ar to jebkurai iesaistītai personai ir iespēja saprātīgā laika termiņā aizstāvēt savas aizskartās likumīgās intereses.

Kustamās mantas izsoles izziņošana ir ļoti svarīga procesuāla darbība, kuras pamata uzdevums ir informēt pēc iespējas lielāku skaitu potenciālo izsoles pretendentu. Spēkā esošā *CPL* redakcija noteic kārtību, ka paziņojums par izsoli ir jāizvieto tiesu izpildītāja prakses vietā (Civilprocesa likums, 1999, 584. panta otrā daļa). Autora ieskatā, šī normas daļa nerada nekādas neērtības un papildu izdevumus. Savukārt, vai šāda sludinājuma izvietošana sasniedz savu mērķi, tas ir vairāk kā apšaubāms. Spēkā esošā civilprocesuālā kārtība ir pielietojama arī, atsavinot kustamo mantu, kas atzīta par bezmantnieka mantu, jo procesuālā kārtība noteic, ka zvērināts tiesu izpildītājs kustamās mantas pirmo izsoli rīko atbilstoši *CPL* paredzētajai kārtībai, ja šajos noteikumos nav noteikts citādi. Papildus ir arī prasība, ka sludinājumu izliek arī vietējās pašvaldības noteiktā vietā (Civilprocesa likums, 1999, 584. pants otrā daļa), kas arī ir vērtējama kā novecojusi norma, bet šāda darbība nerada nekādus papildu izdevumus, līdz ar to nevar uzskatīt par apgrūtinošu, tikai jautājums, cik minētās normas ir modernas un atbilstošas mūsdienām. Plānotajā *CPL* grozījumu projektā ir noteikts, ka obligāts nosacījums ir, ka sludinājumu par kustamās mantas izsoli tiesu izpildītājs ievieto elektronisko izsoļu vietnē. Dota ir arī izvēles tiesība, ja tiesu izpildītājs uzskata to par lietderīgu, tad sludinājumu izliek arī savā prakses vietā vai citā vietā (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula).

Pats svarīgākais, ka šajos plānotajos grozījumos vairāk nav pienākums izsludināt kustamās mantas pārdošanas izsoles sludinājumu vietējā laikrakstā gadījumos, kad kopīgais mantas novērtējums pārsniedz 1420 EUR (Civilprocesa likums, 1999, 584. panta trešā daļa). Neskaitot, ka šāda izsludināšana rada būtiskus sprieduma izpildes izdevumus, šī norma ir divdomīga, jo mulsinošs un savā ziņā nekorekts ir jēdziena "vietējais laikraksts" apzīmējums. Praksē pastāv trīs pieejas. Pirmā pieeja ir publicēt sludinājumu laikrakstā "Latvijas Vēstnesis", kas gan vairāk ir oficiālais paziņošanas līdzeklis, un, autora ieskatā, nebūtu pielīdzināms vietējam laikrakstam, kas izriet arī no normatīviem aktiem, jo, piemēram, *CPL* atsauce uz "Latvijas Vēstnesis" ir skaidri minēta kā oficiālais izdevums "Latvijas Vēstnesis". Autora ieskatā, nav pieļaujama vietējā laikraksta iztulkošana kā "Latvijas Vēstnesis". Otrā un trešā pieeja šīs normas pielietošanai attiecas vairāk uz reģioniem. Otrais variants publicēt vietējā laikrakstā, tas ir,

reģionālajā laikrakstā pēc tiesu izpildītāja prakses vietas, savukārt trešais variants ir publicēšana vietējā laikrakstā pēc mantas atrašanās vietas, un katram no šiem variantiem ir savs pamatojums. Dotā raksta mērķis nav analizēt katra šī varianta argumentācijas pamatu, bet gan norādīt, ka pastāv atšķirīgas trīs pieejas minētās procesuālās normas pielietošanai. Autora ieskatā, šāda norma ir diezgan arhaiska, kas sadārdzina piedziņas vēršanas procesu un nesasniedz tādu mērķi, kādu būtu jāsasniedz izziņošanas procesam. Autors secina, ka plānotie *CPL* grozījumi sasniedz savu mērķi un modernizē kustamās mantas piespiedu atsavināšanas izsoles un izsludināšanas procesus.

3. Kustamās mantas izsoles sekas

Ar kustamās mantas izsoles novadīšanu kustamās mantas piespiedu atsavināšana nebeidzas, jo pastāv vairākas iespējas, kā izsole var noslēgties. Likumdevējs ar *CPL* grozījumu projektu ir paredzējis būtiskas izmaiņas gandrīz visos scenārijos, un tie ir: izsole tiek atzīta par nenotikušu, tiek rīkota atkārtota izsole, nosolītājs samaksā visu pienākošos summu, tiek rīkota otrā izsole, ja otrā izsole nav notikusi, tad kustamā manta tiek atbrīvota no apķīlājuma. Turpmākā nodaļa veltīta, lai aplūkotu būtiskākos plānotos grozījumus.

Kā pirmo modernizēto kārtību varētu minēt to, ka tiesu izpildītājs atzīst izsoli par nenotikušu, ja izsolē nav ieradies neviens solītājs vai ieradies tikai viens solītājs (Civilprocesa likums, 1999, 589. panta pirmās daļas 1. punkts). Autora ieskatā, šī norma ir absolūti novecojusi, jo nav saprotams, kāpēc ir nepieciešami vismaz divi izsoles dalībnieki. Īpaši gadījumos kad tiek izsolītas specifiskas iekārtas, kurām ir tikai viens interesents. Sanāk, ka viņam nav iespējas iegādāties šādu iekārtu tikai tāpēc, ka nav otra izsoles dalībnieka. Šāda kārtība jau pastāv no seniem laikiem, jo profesors V. Bukovskis Civilprocesa mācības grāmatā jau ir pieminējis šādu kārtību, tas ir, "izsole uzskatāma par nenotikušu, ja tā nav notikusi pircēja trūkuma dēļ vai ja atnācis tikai viens pircējs" (Bukovskis, 1937, 618). Praksē ieinteresētās personas parasti pašas meklē otru izsoles dalībnieku, kas pārsvarā ir viena un tā pati persona, tikai dažādos statusos, jeb kā fiziska persona, un kā juridiskas personas pilnvarotais pārstāvis vai likumīgais pārstāvis. Racionāls un loģisks ir likumdevēja solis, ka šāda norma ar plānotiem *CPL* grozījumiem ir izslēgta no *CPL* (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Atliek tikai piebilst, ka kustamās mantas atsavināšanā, kura atzīta par bezmantinieka mantu, jau ir noteikts, ka izsoli atzīst par nenotikušu tikai tad, ja uz izsoli nav ieradies neviens solītājs (Noteikumi par zvērināta tiesu izpildītāja rīcību ar bezmantinieku mantu, 2013, 87. punkta 1. apakšpunkts).

Kā absolūta novitāte nacionālajā tiesību sistēmā ir norma, kas ar plānotiem *CPL* grozījumiem noteic atbildību arī pēdējam pārsolītajam solītājam. Autoram nav zināma neviena procesuālā kārtība, kurā pēdējam pārsolītam solītājam bez tiesībām tiek noteikta arī atbildība. Spēkā esošais procesuālais regulējums rada situācijas, kad izsolē pēdējais solītājs nesamaksā to, ko solījis, un izsole tiek atzīta par spēkā neesošu, jo nosolītājs noteiktā termiņā nesamaksā visu summu, kas no viņa pienākas (Civilprocesa likums, 1999, 589. pants pirmās daļas 3. punkts). Šādā situācijā nosolītājs zaudē arī nodrošinājumu, bet turpmākās sekas ir otrā izsole, bet, ja arī otrā izsolē tiek atkārtots pirmās izsoles scenārijs, tad kustamā manta tiek atbrīvota no apķīlājuma un tiek atdota parādniekam. No minētā izriet, ka, zaudējot divas reizes, nodrošinājumu ir iespējams saglabāt apķīlāto mantu parādniekam, kas nav piedziņas procesam atbilstoši, bet ir pilnībā likumīgi.

Līdz ar to plānotajos *CPL* grozījumos tiek noteikta līdzīga kārtība, kāda ir spēkā nekustamā īpašuma atsavināšanas procesā. Pēdējam pārsolītajam solītājam ir tiesības paturēt kustamo mantu par savu solīto cenu, ja nosolītājs nesamaksā likumā noteiktā termiņā. Savukārt papildus ir plānots noteikt, ka pēdējam pārsolītajam solītājam viņa iemaksāto nodrošinājumu atgriež divu darbdienu laikā pēc tam,

kad nosolītājs samaksājis pilnu nosolīto summu. Ja mantu pēc nenotikušas izsoles patur pēdējais pārsolītais solītājs, viņa iemaksāto nodrošinājumu ieskaita pirkuma maksā, bet, ja nepatur, tad arī pēdējais pārsolītais solītājs zaudē nodrošinājumu (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Lai arī šie grozījumi pirmšķietami varētu likties pārāk ierobežojoši, autora ieskatā, darījuma dalībnieku gribas izteikums ir katra tiesiskā darījuma pamatelements. Izsoles dalībnieka solītā cena ir gribas izteikums, kas atbilstoši *Civillikuma* 1427. pantam, kas noteic, ka pie tiesiska darījuma būtības pieder tā taisītāja gribas izteikums ir personas gribas izpaudums, kas vērsts uz noteiktu tiesisko seku iestāšanos (Civillikums, 1937, 1427. pants). Gribas izteikums ir ārējs apliecinājums tam, ka darījuma dalībnieks vēlas panākt darījumam raksturīgo tiesisko seku iestāšanos. Kamēr griba nav izteikta, tai nav nekāda tiesiska spēka (Balodis, 2007, 152), bet līdzko tā ir izteikta, tai ir juridisks spēks, tāpēc arī šāds regulējums ir atbilstoši normatīvo aktu mērķim.

Autora ieskatā, šādu kārtību vai arī līdzīgu regulējumu varētu arī ieviest nekustamā īpašuma izsolēs, jo šobrīd tikai pēdējam pārsolītam solītajam ir tikai tiesības paturēt izsoles objektu, ja nosolītājs nesamaksā, bet atbildība par savu solījumu nav.

Likumdevējs plānotajā *CPL* grozījumu projektā ir iekļāvis tiesību normu, kas noteic, ka, ja nosolītājs nesamaksā to, ko solījis, un pēdējais pārsolītais solītājs nav likumā noteiktajā termiņā paziņojis par apķīlātās mantas paturēšanu vai atteicies to paturēt, tiesu izpildītājs nekavējoties izsludina atkārtotu tās pašas kārtas izsoli (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula). Šāda norma novērstu pilnībā iespējas likumīgi traucēt kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesu. Situācijas, kad personas nosola izsoles priekšmetu un nesamaksā solīto ar mērķi pēc iespējas ilgāk saglabāt kustamo mantu. Autors norāda, ka šāda procesuālā kārtība, kas noteic, ka tiek rīkota atkārtota izsole situācijās, ja nosolītājs likumā noteiktā termiņā nesamaksā savu solīto summu, ir ieviesta kustamās mantas, kas atzīta par bezmantinieka mantu piespiedu atsavināšanā kārtībā.

Autora ieskatā, vēl viens no veiksmīgiem plānotajiem grozījumiem ir, ka otrā izsole vairāk nav ar lejupejošu soli, tātad nebūs vairāk situāciju, ka kustamo mantu būs iespējams nopirkt par 10 % no novērtējuma, kas dotā brīdī rada izsoles dalībniekiem vēlmi savā starpā vienoties, lai varētu iegādāties kustamo mantu par ļoti niecīgu samaksu, kā arī beidzot likumdevējs pie kustamās mantas solītās summas samaksas pieļaus ieskaitu (Latvijas Republikas Saeima, grozījumi Civilprocesa likumā, Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula), kas līdz šim nebija.

Secinājumi

Kopumā, vērtējot plānotos grozījumus, ir saskatāma diezgan liela kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesuālās kārtības modernizācija. Grūti, protams, spriest pilnībā par plānotiem grozījumiem, jo tie vēl nav pieņemti. 2018. gada 18. janvārī Saeima ir atbalstījusi likumprojektu 2. lasījumā "Grozījumi Civilprocesa likumā", kuru spēkā stāšanās plānota 2018. gada 1. jūlijā. Līdz galīgai likumprojekta pieņemšanai vēl nevar pilnīgi paļauties uz dotā brīdī pieņemto *CPL* grozījumu redakciju, bet, pamatojoties uz Latvijas Valsts prezidenta nostāju par trešajā lasījumā iesniegtajiem būtiskiem priekšlikumiem, nav pamata uzskatīt, ka *CPL* grozījumos pirms trešā lasījuma ir sagaidāmas būtiskas izmaiņas.

Kustamās mantas piespiedu atsavināšanas civilprocesuālā kārtība būtiski nav grozīta kopš 2003. gada 1. janvāra.

Likumprojekts "Grozījumi Civilprocesa likumā" būtiski mainīs spēkā esošo procesuālo kārtību, kādā tiek piespiedu kārtā atsavināta kustamā manta.

Kustamās mantas, kura atzīta par bezmantinieka mantu, piespiedu atsavināšanas procesuālā kārtība būtiski atšķiras no spēkā esošās civilprocesuālās kārtības, kas noteic kustamās mantas piespiedu atsavināšanas kārtību. Kustamās mantas, kura atzīta par bezmantinieka mantu, piespiedu atsavināšanas procesuālā kārtība ir modernāka jeb atbilstošāka esošām tiesiskām attiecībām.

Pēc CPL grozījumu projekta pieņemšanas atkal būs situācija, kad atšķirsies procesuālā kārtība starp kustamās mantas, kas atzīta par bezmantinieka mantu atsavināšanas kārtību, un civilprocesuālo kārtību. Tikai šādā gadījumā CPL normas būs modernākas par normām, kas noteiktas, atsavinot kustamo mantu, kura atzīta par bezmantinieka mantu.

Kopumā, vērtējot un salīdzinot esošās tiesiskās attiecības un to raksturu, autors viennozīmīgi uzskata, ka plānotā procesuālā kārtība atbildīs esošo tiesisko attiecību un tehnoloģisko iespēju raksturam, līdz ar to padarīs kustamās mantas piespiedu atsavināšanas procesu par modernu un ikdienā izmantojamu, lai pēc iespējas dārgāk realizētu kustamo mantu.

Referenes

- Balodis, K. (2007). *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC, 383 lpp.
- Bukovskis, V. (1933). *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums, 792 lpp.
- Kalniņš, V. (1977). *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 228 lpp.
- Konradi, K., Zvejnieks, T. (1939). *Civilprocesa likums ar paskaidrojumiem*. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 653 lpp.
- Torgāna K. vispārīgā zinātniskā redakcijā (2006). *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums, Saistību tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 976 lpp.
- Torgāna K. zinātniskā redakcijā (2014). *Civilprocesa likuma komentāri*, III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu nama aģentūra, 1026 lpp.
- Višņakova, G., Balodis, K. (1998). *Civillikuma komentāri*. Lietas valdījums Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans īpašums, 255 lpp.
- Civillikums. Pieņemts 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 41, 20.02.1937. Pēdējie grozījumi 19.11.2015.
- Civilprocesa likums. Pieņemts 14.10.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 03.11.1998. Pēdējie grozījumi 31.12.2017.
- Latvijas Republikas Saeima, Grozījumi Civilprocesa likumā Nr. 1072/Lp12 likumprojekta tabula. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/BF06CABB73052555C2258212002D7002?OpenDocument> (skatīts 15.01.2018.)
- Latvijas Republikas Saeima, Likumprojekta Grozījumi Civilprocesa likumā Nr. 1072/Lp 12. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttcategory=1072/Lp12> (skatīts 23.01.2018.)
- Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padome, 2016. gada 8. janvāra atzinums, Nr. 12/3. Publiski nav pieejams
- Ministru kabineta 2006. gada 30. maija noteikumi Nr. 447 "Noteikumi par apķīlāto kustamo lietu apzīmogošanas kārtību"
- Ministru kabineta 2013. gada 2. jūlija noteikumi Nr. 364 "Noteikumi par zvērināta tiesu izpildītājā rīcību ar bezmantinieku mantu"
- Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 08.07.1998. Pēdējie grozījumi 05.07.2017.
- Vējonis atgriez Saeimā grozījumus par aizliegumu iepirkumos piedalīties ofšoriem. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/vejonis-atgriez-saeima-grozijumus-par-aizliegumu-iepirkumos-piedalities-ofsoriem-14190717> (skatīts 22.02.2018.)

KONSTITUCIONĀLO UN ROMIEŠU TIESĪBU VĒSTURISKĀ DIMENSIJA UN TO ATTĪSTĪBAS TENDENCES

THE HISTORICAL DIMENSION OF CONSTITUTIONAL AND ROMAN RIGHTS AND THEIR DEVELOPMENT TRENDS

Kristaps Zariņš, *Mg.iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, *Latvija*
E-pasts: kristaps@zarins.lv

Abstract

It is indisputably clear that the document per se – the Constitution regulates a very wide range of laws and significant laws. It reflects the first and the prime model of the social community system and regulation thereof. Thereby the work, considering the role of interpretation and collisions and precedents, is focused on the role of the Constitutional comprehensive statutory regulations in opposition to the wider defined legal regulations. Here as the wider defined legal regulations one should understand the final product for the purpose of the Constitution, i.e., a strictly specific regulation, which is not subject to the mechanism of wider interpretation of laws, or entirely opposite norms contained in the Constitution and their significant regulation is subject to wide and comprehensive and even forfeit legal regulation. The topic under consideration contains a quite precisely defined law problem associated with generally application of law principle and implementation in the context of higher legislative acts – the Constitution. In literature the topic on the Constitution as legislative acts has been considered comparatively rarely and thereby positive law components thereof as opposed to unwritten legal regulations such as natural rights and general law principles. Topicality of analysis of peripeteia of these laws under consideration is such that measurement the Constitution applying the criterion of fundamental laws entails a natural question how far the norms defined in the Constitution are regulated and where are the limits thereof. How far the Constitution per se can be construed. In order to find the answer to these issues it is necessary to consider also an opinion on how the Constitution reflects the will of lawmakers. It is necessary to analyse the issue on how the will of lawmakers supports the Constitution and an extent of regulations provided therein.

Keywords: *Civitas, Respublica, Leges duodecim tabularum, Constitutiones Principum*

Atslēgas vārdi: Ulpiāns, Horācijs, Gaja institūcijas, konstitūcija, virsnorma, tiesību principi

Metodes

Aprakstot un pētot minēto darbu un tā dažādās ietekmes uz vēsturisko attīstību kopumā, pārsvarā tiek pielietotas un īstenotas metodes, kas ietver salīdzinošo diskursu, dažādu tematisko rakursu izpētē. Būtisku vietu ieņem atšķirīgu tiesību normu un vairāku autoru atziņu un slēdzienu salīdzināšana. Tamdēļ jāizceļ un jāatzīmē vēsturiskās metodes pielietošana tās sistemātiskā griezumā. Ne mazāk nozīmīga ir vēsturiskās tiesību skolas gribas noskaidrošana, kas caurvijas ar interpretāciju metožu pielietošanu gan darbā kopumā, gan atsevišķās tā daļās. Caur sistēmas metodes pielietošanu un aplūkošanu tiek meklēti dažādu atšķirīgu tiesību vēsturiskie faktori, to korelācijas meklēšana un kopsakarības atrašana.

Autors arī izmanto analītisko atziņu metodi, kas atvieglo dažādu avotu un tajos iekļauto atziņu apkopošanu un galveno likumsakarību definēšanu kā to sākotnējo normu konstitucionālā rakursā, tā arī Eiropas tiesību kultūrā kopumā.

Ievads

Darbā “Konstitucionālo un romiešu tiesību vēsturiskā dimensija un to attīstības tendences” par Romas laiku ir aplūkojama konstitūcijas izcelsme kā vēsturisks laikmeta un sabiedrības iekārtas modeļa atspulgs. Jo tāpat, kā vērtības un pamattiesības, kas ir radušās uz noteikta vēsturiskā fona pamata, tā arī konstitūcija atspoguļo pietiekoši senu laikmetu un sabiedrības iekārtu tajā. Ja runā par vispārējām tiesībām un likumību, tad rakstā norādīts uz to, ka tās parasti rodas kā primārs tiesību akts, kam nav nepieciešama konkrēta rakstiska forma to sākotnējā stadijā. (*Erwin, 1934*) Ka pārsvarā valstu izvēlas neapšaubīt fundamentālo tiesību vispārējo un plašo regulējuma raksturu un ka tās ir skaidri deklarējamās arī pirms konstitūcijas pieņemšanas. Konstitūcija nav nepieciešamais faktors, lai tiktu regulētas vispārējās pamat tiesības, bet gan šo tiesību dziļākais tvērums un elementu atspoguļojums ir rodams pašā konstitūcijā, ko pierāda romiešu domātāji. Pamatā ir rodama atziņa, ka tiesības, kuras ietvertas konstitūcijā, kā pamattiesību atziņa, veidojas sabiedriski politiskā iekārtā jau pirms konkrēta pamatlikuma – konstitūcijas pieņemšanas. Tamdēļ ir arī atzinīgi vērtējams uzskats, ka tiesību vēsturiskais un filozofiskais regulējums ir plašāks interpretējumu raksturs pretstatā konstitūcijā ietvertajām normām.

Izklāsts

Vispārējo tiesību principu un to saikne ar pagātņi, pagātnes tiesiskais mantojums un tā meklējumi ir viens no šī darba uzstādījumiem. Otrs, un ne mazāk svarīgs, ir tiesību virsnormu, par to daudz raksta H. Kelzens (*Edwin, 1952*), meklējumi civilizācijas laika posmā sākot no senās Romas. Šeit un turpmāk tiesībās tiks meklēts tas būtiskais, kas tās raksturotu kā vienotu sistēmu, gan no sistēmanalīzes viedokļa, gan pēc to būtiskām un nepieciešamajām pazīmēm, lai šajās tiesībās atrastu pamatnormu esamību. (*Džugleja, 2011*) Tiek meklēta tiesībās absolūtā virsnorma, kas pastāv un, laikmetiem mainoties, ir vismazāk pakļauta izmaiņām. Mūsdienās šī virsnorma, absolūtā norma tiek ietverta konstitūcijā, un konstitūcija balstās uz šīm augstākajām patiesībām. Vismaz tā būtu tā konstitucionālā jāmūtība, uz kuru jebkurš konstitucionāls akts tiektos. Konstitūcijai jābūt autoratīvai valsts pilsoņu vidū. Bet noteikti neviena no konstitūcijām nav balstīta tikai uz kādu pēkšņu sākotnēju iegribu un tā arī sevī neietver sekundārus regulējumus, kas ir pakļauti parastiem likumiem. Protams, pirms pozitīvās konstitūcijas rašanās ir bijis jābūt un jāpastāv jau sabiedrības kopienas apziņā šai tiesiskai apziņai par to, kas ir vispārpieņemts un neapstrīdams, un uz kādiem noteikumiem un likumiem šāda kopiena pastāv un eksistē, tamdēļ tāda atziņa īstenojas kā dabisko tiesību lauciņa virsnorma. Tamdēļ ir atzīstams, ka šāda tiesību pamatnorma nerakstītā veidā (dabisko tiesību normas) ir kā priekšnoteikums, lai vēlāk tiktu uz tās bāzes radīta pozitīvā virsnorma – konstitūcija. (*Gordon, 2014*) Šajā aspektā ciešā saitē iet līdz arī vispārējo tiesību principi:

- kas ir atvasināti no dabiskajām tiesībām;
- kas ir vai nu normas vai principi;
- tie atšķiras no rakstītajām tiesību normām, jo tiem piemīt “svaru dimensija”;
- tie ir patstāvīgs tiesību avots;
- tie prevalē pār tiesību aktiem arī konstitūciju, jautājums ir par to, vai vispārējie tiesību principi prevalē arī pār nerakstīto konstitūciju ;
- to saturs tiek noteikts ar konkretizācijas metodi;

- principu starpā kolīzijas tiek atrisinātas pēc principa: *weightind and balancing* (pēc svēršanas un vērtēšanas). (Iljanova, 2015)

Tamdēļ šajā darbā tiks mēģināts pierādīt šādu agrīno konstitūciju (virsnormu) esamību jau antīkajā Rietumeiropas civilizācijā, sākot no grieķu un romiešu laikmeta, un pakārtoti tam tiks mēģināts rast atbildi uz to, kā šādas konstitucionālās normas ir spējušas pastāvēt arī viduslaikos līdz pat renesansei, kad jau runājam un apzīmējam terminu “konstitūcija” arī kā mūsdienu augstāko likumdošanas aktu. (Murphy, 1991) Ja izdosies pierādīt šādas nerakstītas konstitūcijas esamību, tad paliek tikai fakta jautājums, kad tā tika ietverta pozitīvajā normā.

Meklējot pareizo risinājumu atbildei par to, kā tiek aplūkoti vēsturiskās konstitucionālo tiesību iezīmes un to saikne ar romiešu tiesībām, jāaplūko arī citu autoru darbi, kuri it īpaši ir pievērsušies Romas perioda un laikmeta izpētei, un kuru uzskati un atziņas ir būtiski ietekmējušas arī šīs domas un formas juridisko saturu. Tamdēļ ir aplūkots Fridrihs Niče, kas uzskatīja senās Grieķijas kultūru un valsts savstarpējo attiecību risinājumu par cilvēces attīstībā līdz viņa laikam vēl nepārspētu virsotni. Niče varonis Zaratustra pauž nostāju, kurai ārēji pat var likties anarhistiska nokrāsa: “Par valsti sauc to saltāko no visiem saltajiem nezvēriem. Salti viņa arī melo, un šie meli lien no viņa mutes: “Es, valsts, esmu tauta ...” (Ebels, 1992). Kur pastāv tauta, tur tā nesaprot valsti un ienīst to kā ļaunu aci un grēku – tikumos un tiesībās ...” (Jirgens, 1992). Niče ļoti cildinoši atsaucās par Romas impēriju, kas esot bijusi visgrandiozākā organizācijas forma. Starp citu, viņš augsti vērtēja arī imperiālo Krieviju. Pēc Niče atziņas, tikai pastāvot antiliberāliem, antidemokrātiskiem instinktiem un imperatīviem, aristokrātiskai gribai pēc autoritātes, tradīcijām, pēc atbildības gadsimtiem uz priekšu, gribai pēc veselu paaudžu virknes solidaritātes (kas attiecas arī uz tiesību solidaritāti), esot bijusi iespējama Romas impērija. (Zanders, 1936) Tiesības esot kaut kas sekundārs, atvasināts no varas gribas, tās reflekss. Īstenās dabiskās tiesības balstoties uz spēku, uz varu par pretējo varas gribētāju, un neesot tādu tiesību, kas savā pamatā nebūtu piesavināšanās, uzurpācija, vardarbība. Viņš asi uzbruka dabisko tiesību interpretējumiem liberālisma garā un uzskatīja, ka antīkās sabiedrības kastu iekārta vairākās zemēs, kā Romā, kā arī atšķirīgas tiesības dažādu kastu cilvēkiem esot bijušas dabiskās kārtības tiesiskās sankcijas. (Ebels, 1992)

Protams, šādus F. V. Niče dramatiskus uzskatus nevar ņemt par pamatu, lai attīstītu tiesību fundamentālo un racionālo jēgu, bet tā kā šajā darbā ir neatraujami pieminēta tiesību teorija kā tiesību filozofijas veids, tad šādu filozofisku tiesību izpratni par valsti arī gluži bez ievēribas nevar atstāt. Valsts un tauta ir dominējošais elements, lai vispār atzītu tiesību pastāvēšanu un to sekmīgu darbošanos. (Klimova, NY) Tiesiskā individuālā tiesību atziņa ir ciešā saitē ar valsti.

Par konstitūcijas iezīmēm romiešu tiesībās darbā ir skarti svarīgi tiesību akti, kas pastāvēja un apkopoja tā laika tiesību principus. Tiek meklēts būtiskais rakstura elements, kas ir vajadzīgs, lai pastāvētu nerakstītās konstitūcijas pamatprincipi. (Blūzma, 2008) Tiklīdz tiks rasta šādu pamatprincipu esamība, tā atliks vien pierādīt to vitālo un vienojošo lomu tiesībās, lai varētu runāt par agrīno nerakstīto konstitūciju. Tas ir līdzīgi tam, ka tiek meklēts viens pamatelements kādam kopumam, no kā tiek atvasinātas tālāk visas pārējās būtiskās normas. Kā arī šim elementam vajag nosacījumu, lai tas reāli pastāvētu un būtu vispāratzīts.

Tiesību un konstitūcijas pamatprincipu meklējumi seno rietumu tiesību saimē, šie pamatprincipi (Blūzma, 2008) tiek saskatīti visplašākajā iespējamā rakursā, aplūkojot dažādu tiesībnieku atziņas par valsti, tautu un tiesībām kā kopumu.

Tiesību principi un universāla norma, kas balstīta filozofiskajos aspektos – ar to saprotams filozofiskais traktējums par tiesību būtību un līdztekus tam par pastāvošu universālu normu, kas var būt ietverta visdažādākajā veidolā. Bet jebkurā gadījumā šie meklējumi atduras pie virsnormas – konstitūcijas tiesību slāņu atsegumiem jau vispārējo tiesību agrīnā stadijā. (Osipova, 2007)

Autora centrālais mērķis ir atrast un pierādīt, kādas vispārējas, visaptverošas normas klātbūtni, kas mūsdienās būtu saprotama kā pamatnorma – konstitūcija, arī laika periodā, kas ir visai tāls no mūsdienu tiesību principu izpratnes, tad uzmanība šajā sadaļā tiks galvenokārt vērsta uz seno (antīko) tiesību izpratni un to veidolu.

Japievers uzmanība XII Tabulu likumam (*Leges duodecim tabularum*), ko varētu uzskatīt par pirmo civilizācijai zināmo centienu radīt pirmās pozitīvās tiesības, tās pat zināmā mērā kodificējot (pa tabulām), tad Gaja institūcijas gadījumā jau ir runa par tiesību filozofijas izpratni, kas vispārzināmi dalījās trijos lielos institūtos – *persnae, res, actiones*. (Jolowicz, 1952)

Bet tas neliedza romiešu juristam Gajam sākt diskusiju arī par mūsdienu izpratnē saprotamām – publiskajām tiesībām un it sevišķi par valsti. (*Polybius, Histories*) Varētu zināmā mērā noteikti uzskatīt, ka tajos tiesību sektoros un normās, kurās jau antīkajos laikos tiek tieši vai pastarpināti pieminēta “valsts” vai “tauta”, vai “publiska telpa”, tur arī ir sabiedrībā radušies jau vispārējie tiesību principi un tiem sekojošas pamatnormu pirmās iezīmes kā konstitūcija. Protams, tas nav burtiski uztverams un tieši definējams kā konstitūcija, bet gan vairāk kā cenšanās definēt dažādu fragmentāru vai vispārātzītu pamatprincipu esamību sabiedrībā, kas principā neprasa to burtisku rakstītu pozitīvu formu. Tātad šeit vairāk tiek runāts par rakstīto un nerakstīto tiesību normu klātesamību. (Valters, 2001)

Gaja institūcijā (*Institutiones*, ap II gs.) tieši ir runa par “tautu” tiesībām. Visas tautas, ko valda ar likumiem un ieradumiem, lieto pa daļai savas īpašas, pa daļai visiem cilvēkiem kopējas tiesības; jo tās tiesības, ko kāda tauta pati sev nodibinājusi, ir viņas īpašas tiesības ... turpretim tās, ko dabiskais prāts ir noteicis visu cilvēku starpā, visas tautas vienlīdzīgi ievēro un sauc par tautu tiesībām, jo visas tautas lieto šīs tiesības. Tādā kārtā romiešu tauta lieto pa daļai savas īpašas, pa daļai visiem cilvēkiem kopējas tiesības ... Romiešu tiesības izteiktas likumos, tautas un senāta lēmumos, ķeizara konstitūcijās, to personu ediktos ... Ķeizara konstitūcija ir tas viss, ko ķeizars noteic ar dekrētu vai ediktu, un nekad nav bijis šaubu, ka tam ir likuma spēks tāpēc, ka ķeizars pats ar likumu iegūst savu varu (*imperium*). (Gaja Institūcijas, 1938)

Šo visai nozīmīgo uzskatu paušana nozīmē to, ka jau II gs. sāk veidoties izpratne par “tautu” kā sabiedrības pamatu, kas arī uz ieradumu pamata atzīst gan īpašas tiesības (kas varētu būt nostiprinātas kā pozitīvā norma), gan visiem cilvēkiem kopējas tiesības (mūsu izpratnē dabiskās tiesības). Ja pieskaras tautu tiesībām, tad tās ir balstītas uz vispārējiem tiesību atzinumiem, kas jau tika fiksēti rakstiskā formā arī XII tabulu likumos. (Valters, 2001) Protams, starp Gaja institūciju un XII tabulu likumiem gan laikā, gan arī tiesiskās apziņas izpratnē ir rodamas lielas atšķirības. Gaja institūcijās runājam par tautu, sabiedrību un to vispārējo tiesību un ieradumu (paražu) izpratni un tajos var rast vispārējos tiesību principus (protams, mūsu izpratnē un apziņā tie ir ar arhaisku pieskaņu), tad no XII tabulu likumu kopojuuma nevar atzīt, ka tam būtu piemītoši kādi vispārēji tiesību principi, bet gan tikai konkrētas dzīves situācijas regulējumi. (Valters, 2001)

Tā laika XII tabulu likumi tapa 450. g.p.Kr., un acīmredzams ir apstāklis, ka šajā laika posmā visa tiesiskā apziņa balstījās tikai – “personā”. Ārpus “personas”, pretēji Gaja institūtam, tiesiskā apziņa nebija vispār formulēta, un tamdēļ var secināt, ka tiešām Romiešu tiesību sistēmas pirmsākumos nav vērojama tiesībās ne vispārējo tiesību principu izpratne, ne arī kādas vispārējas pamatnormas klātbūtne. (Blūzma, 2007) Tomēr, lai rastos vispārīgie tiesību principi un konstitūcija, tās formālie iedīgļi ir rodami arī šajos XII tabulu likumos. Tā IX tabulā XII tabulu likumā aizliedza atņemt jebkuram cilvēkam dzīvību bez tiesas (Salviāns, Par Dieva valdišanu, VIII 5) (Blūzma, 2002), un XII tabulā bija noteikums par to, ka turpmāk jebkuram tautas sapulces lēmumam jābūt ar likuma spēku (Tīts Līvijs, VII. 17.12). (Līvijs, 1932) Te ir saskatāmi principu un diskusijas sākumi par vispārējām cilvēku vērtībām, kas sākotnēji rodas kultū, paražu iespaidā, vēlāk kristietības iespaidā un visbeidzot mūsdienās transformējas zem apzīmējuma –

cilvēktiesības, kas ir transformējušās vēl tālāk par absolūtām tiesībām – nenogalināt un tiesībām uz dzīvību. Otrajā gadījumā, kad “jebkuram tautas sapulces lēmumam jābūt ar likuma spēku”, ir norāde uz “tautas” būtisko lomu arī tiesību attīstībā publiskā sektorā, kas nozīmētu to, ka viens no konstitucionālisma principiem, t.i., tautas un likuma mijiedarbība te ir fiksēta. (*Britanica*, 2018) Protams, tas ir daudz par maz, lai saprastu to, ka te ir saskatāma kāda konstitūcija, bet gan pirmos iedīgļus rodam tieši šajos romiešu aktos.

Romiešu laikā ar konstitūciju saprata citu normatīvo aktu kārtojumu, ne kā patlaban to mēdz saprast. Ar *Constitutiones Principum* un par konstitūciju (*constitutio*) sauca noteikumu, ko bija izdevis princips saskaņā ar savu īpatnējā maģistrāta varu pārvaldes un tieslietu jautājumos. *Constitutiones Principum* bija savdabīga likuma norma, kas nebija īsts likums. (*Britanica*, 2018) Tam bija īpatnējs definējums – likuma norma, kas bija likuma vietā, bet ar tādu pašu spēku. Jautājums ir par to, vai šāda norma bija kāds “virslíkums” vai “augstākā norma”, vai arī tikai likuma aizvietotājs.

Par to Gaja institūcijā ir pieejama samērā plaša informācija (*Gaius*, inst. 1, 5): “*Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit, nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat* – Principa konstitūcija ir tas, ko valdnieks vai nu ar dekrētu vai ediktu, vai arī ar vēstuli ir noteicis, un nekad nav bijis šaubu, ka tam ir likuma spēks, tāpēc ka pats valdnieks ar likumu saņem pavēlnieka varu”. (Kalniņš, 1977) Šīs konstitūcijas vēlāk ir iekļautas kodeksos: *Codex Gregorianus* (III gs.), *Codex Theodosianus* (V gs.), *Codex Iustinianus* (VI gs.). (Kalniņš, 1977)

Meklējot Romas laikmeta galvenās tiesību atziņas, ir jānovēro, ka pamatā šīs tiesiskās atziņas tomēr balstās uz kādiem tiesību principiem, ko “tauta” un sabiedrības kopums iekšēji uztvēra kā pamatlikumu vai pamatregulējumu, un kas arī tā tika formulēts. Senās Romas attīstību var iedalīt trīs daļās: Romas ķēniņvalsts, Romas Republikas un Romas impērijas periodos. Darbā centrālā vērība tiek vērsta uz Romas republikas laiku, taču Romas impērijas periods arī ir aplūkots kā nākošais, tālākais nepārtrauktais laikmeta, tradīciju un tiesību kultūras juridiskais virziens. Romas ķēniņvalsts bija Senās Romas valsts attīstības periods no tās dibināšanas (pēc tradīcijas – 753. g.p.m.ē.) līdz Romas republikas nodibināšanai 509. g.p.m.ē., kad tika padzīts pēdējais no kopumā septiņiem Romas ķēniņiem – Lūcijs Tarkvīlijs (*Lucius Tarquinius Superbus*). Tiek uzskatīts, ka vismaz pēdējo četru ķēniņu laikā Roma atradās spēcīgā etrusku ietekmē. (KV, 1936) Romas republika bija Senās Romas valsts attīstības periods no 509. g.p.m.ē., kad no Romas tika padzīts pēdējais ķēniņš, līdz 27. g.p.m.ē. 16. janvārim, kad Romas senāts nobalso par Augusta titulu Oktaviānam. (KV, 1936) Savukārt Romas impērija bija Senās Romas periods, kas aizsākās pēc Romas republikas sabrukšanas I gs.p.m.ē. otrajā pusē, līdz ar Oktaviāna Augusta (63. g.p.m.ē. – 14. g.) valdīšanas sākumu, ko var uzskatīt par Romas impērijas beigām. (KV, 1936)

Protams, vēlākos laikos (impērija, diktatūras utt.) šie tiesiskie principi pārveidojās, guva savādāku skatījumu un lomu, bet pašā sabiedrībā šie tiesiskās apziņas regulējumi nepazuda. Tautas sapulces likums romiešu uztverē bija vispilnīgākā tiesību forma, kas bija obligāta visiem pilsoņiem, kā arī pašam likumdevējam. Likums kā tiesību norma bija spēkā tik ilgi, kamēr to tautas sapulce atcēla vai grozīja. (Dišlers, 1932) Tamdēļ uzskats par to, ka antīkā Roma tiesību izpratnē baudīja tikai kādus atsevišķus tiesību kritērijus, nevar izturēt kritiku. Jo apsvērums, ka likums ir tiesības, un tas ir nevis formāls, bet gaužām konkrēts varas akts, var balstīties tikai un vienīgi uz atziņu, ka tiesiskās apziņas pamatā ir “tautas” uztvere par tiesību normu, tātad likumu. Likuma lietošana un piemērošana ir viens no legālās varas izmantošanas veidiem. Pēc Cicerona (D. 1, 3, 32, 1) atziņas: “...receptum est, ut leges ... etiam tacito consensus omnium per desuetudinem abragentur...” – ir pieņemts, ka likumi arī nemanot pazūd, ja vispār atradinās no tiem. (Dišlers, 1932) Var secināt, ka, pastāvot mainīgam laikmetam, likumiskais regulējums

var vispār izzust. Kam varētu būt divu veidu raksturs – saskaņā ar politisko iekārtu tas atmirs (diktatūra) vai arī tā izmantošana nav nepieciešama, jo stipras tak ir paražu tiesības, kas ir likuma avots.

Aristotelis uzskatīja, ka visas lietas, kuras skar sociālo sabiedrības daļu, ir ļoti rūpīgi jāpārdomā, jāsystematizē un jāklasificē. Tamdēļ darbā, autorprāt, ir piedāvājums izvērtēt vienu no pirmajiem publiskās varas domātājiem un vienu no pirmajiem tās pārstāvjiem romiešu juristu Domitiju Ulpiānu, kurš III gadsimtā formulējis privāto un valsts tiesību būtību un atšķirību. Pēc Ulpiāna uzskata, publiskās tiesības ir tās, kas attiecas uz Romas valsts lietām, bet privāto tiesību loks attiecas uz atsevišķu personu interesēm. (Birziņa, 1996)

Protams, šī darba aspektā ir jāaplūko tās kopējās un atšķirīgās iezīmes, kas var radīt priekšstatu par to, kā sabiedrības kopums uztver pastāvošo tiesību iekārtu. Antīkā laikmeta gan sociālā, gan politiskā iekārta mūsdienu skatījumā nav salīdzināmi lielumi. Salīdzināt var kopējo, vienojošo. Un te ir rodams atziņas par to, ka vispārējo tiesību principi pastāv, ja pastāv tiesiskās apziņas regulētāja priekšmets – “tauta” un pastāv tās apkopjošs un vienojošs spēks – “valsts”. Termins “valsts” savā vispārējā un mūsdienu nozīmē radies vēlāk nekā organizācijas veids, kuru tas apzīmē, jo vēl XV gs. grieķi pilsētvalsti apzīmēja ar terminu *polis*, bet romieši *civitas* un *respublica*, kamēr dzīvoja valstī–pilsētā. (Lementovičs, 1996) Pastāvot šiem diviem pamatpostulātiem, pastāv arī to vienojošs aspekts – tiesības. Kas var izpausties dažādos veidos, un Romas laikmetā tie bija likumi. Ir skaidrs, ka jau romieši nošķīra jēdzienu “tiesības” no jēdziena “likumi”. (Tumans, 2009) Neapšaubāmi, pastāvot likumu regulējumiem, t.i., pozitīvajām tiesībām, tiem līdztekus pastāv arī nerakstītās tiesību normas, dabiskās tiesības. Šīs abas tiesību grupas ir par pamatnoteikumu, lai pastāvētu un varētu pierādīt vispārējo tiesību principu esamību. Savukārt no šo principu pastāvēšanas ir jautājums par to, vai līdztekus tiem pastāv arī kāda vispārēja pamatnorma kā konstitūcija.

Kultūras faktori, kuri ietekmē valsti, tās formu un politiku, pirmām kārtām ir vērtības, pārliecības, cilvēku ticējumi un uzskati. Valsts ir interešu realizācijas spēles rezultāts, bet tā ir arī institucionāls veidojums, kurā vērtības, ticējumi un uzskati var rast sabiedrisku izpausmi un ietekmēt sabiedriskus jautājumus. (Lamentovičs, 2006)

Atgriežoties pie romiešu valsts tiesībām, jāievēro, ka monarhijas laikā juristi izstrādāja teoriju, lai juridiski pamatotu patvaldību. Ulpiāns, piemēram, izvirzīja tēzi, ka valdnieks nav pakļauts likumiem, kā arī apgalvoja, ka valdnieka varai ir likuma spēks, jo tauta viņam ir nodevusi savu varu. (Birziņa, 2006) Šāds apgalvojums būtu pretrunā jebkādu sabiedrības atzītu principu pastāvēšanai. Pastāvot šādam apgalvojumam, būtu grūti rast tos nepieciešamos pamatnosacījumus, lai antīkajās tiesībās meklētu vispārējo tiesību principu esamību. Bet, protams, pastāvēja šāds tiesiskais uzskats, bet tas nav uztverams, kā “tautas” tiesību princips, bet gan kā monarhijas politiskais attaisnojums. To pierāda jau vispārējais tiesiskais uzskats, kas pastāvēja pirms Ulpiāna laikmeta domām, proti, pat jau seno grieķu kultūrā valdīja zināms uzskats, kas atspoguļots Sofokla traģēdijā “Antigone”, kur teikts: “Tik daudz, ka nerakstītos dieva likumus tu, būdams mirstīgais, tā pārkāpt drikstētu. Tie spēkā mūžam, ne tik šodien, vakar vien. Neviens pats stāstīt nezina, kur sākums tiem.” (94.155.). (Broks, 2004) Kaut arī šeit ir atsauce uz dievu likumiem, taču norāde uz to nerakstīto, mūžīgo raksturu neapšaubāmi ļauj šo izteikumu uzskatīt par pieskaitāmu dabisko tiesību tradīcijai. (Broks, 2004)

Raksturojot romiešu tiesības, jāņem vērā šāds apstāklis: pilsoņu kopiena Romā bija saimes turpinājums. Tas nozīmēja, ka pilsoņa pienākumu citam pret citu regulēja pienākuma apziņa, kas savā ziņā bija svarīgāka par tiesiskajām normām. (Rubenis, 1995)

Var uzskatīt, ka senās Romas tiesībās dominēja pozitīvās tiesības to viskonkrētākajā burtiskā izpratnē. Ar burtisku precizitāti tika ievēroti likumi. Tāpēc likuma tulkošana, interpretācijas uzdevums bija saistīt konkrētu gadījumu ar kādu no likuma burtiem. (Standford, 2015) Juristi mācījās šim likuma burtam

piešķirt nozīmi. Jurists Seksts Elijs Pets Kats publicēja vienkopus visus līdz tam laikam uzkrātos materiālus – likumus, to tulkojumus, interpretācijas un lietu izskatīšanas formulas. Taču dinamiskā dzīves attīstība izvirzīja arvien jaunas prasības, tāpēc juristu darbi, piemēram, Mūcijas Scēvolass 18 grāmatas par pilsoņu tiesībām II–I gs.pr.Kr. neatcēla radīt jaunas un jaunas normas. (Rubenis, 1995) Taču šīs normas tikai vēlākos laikos tika kodificētas. Tātad romiešu tiesību izpratne vairāk balstījās uz principu “no gadījuma uz gadījumu”, katrai situācijai piemērojot savu normu, neatsaucoties uz vispār autoritatīvu normu vai pamatnormu. Līdzās stingrām pilsoņu tiesībām, kas balstījās uz likuma burtu, senāta un tautas lēmumiem, pakāpeniski veidojās vēl viena tiesiska sistēma – paražu tiesības. (Rozenfelds, 2005)

Pirmie konstitucionālisma iedīgļi būtu meklējami pretrunīgi vērtētajā Cicerona laikmetā. Tad sāka formēties vispārējā tiesiskā apziņa un pamatprincipi. Cicerona laikā *ius* nozīmēja katra kopienas locekļa personisko statusu. (*Antiquitas*, 2018) Nosaka tā, *ius* plašākā nozīmē, tiesību un pienākumu kopumu; tas apzīmēja sava veida tiesisko telpu, ko ierobežoja tādas pašas personas tiesiskā telpa. Savā sākotnējā nozīmē *ius* nenosaka likumi; tie tikai vēlāk pārtulko tiesību valodā saturu, kas jau iepriekš piemīt šim jēdzienam, proti, paražas, kuras drīzāk tiek pārdzīvotas ar prātu, nevis jūtām. Tiesības radikāli atšķīrās no “stoiciskā” likuma, kas ir atsavināms racionālā veidā no teorētiskām premisām. *Ius* ir tiesiskais instinkts, virzošais spēks, kas sakņojas romiešu kopdzīves dzīlēs. (*Barrow*, 1949)

“Tauta” kā likuma pamatautors ir galvenā romiešu tiesību atziņa. Vēlāk dažādi politiskie režīmi šo ideju pamatīgi ierobežoja. Ja pieņemam, ka konstitūcija ir tautas pausta griba un tā stāv pār jebkuru likumu, jo to ir pieņēmis primārais likumdevējs – tauta, tad nerakstītās konstitūcijas aizsākumi ir pierādāmi ar faktu, ka tauta pieņem likumu, kas citādi nav atceļams, kā tikai ar tautas lēmumu, un jebkuru likumu tauta var atcelt. Mūdienu konstitūcijas ideja gan ir vairāk tendēta uz to, ka tauta nosaka pamatprincipus, kurus tā apņemas ievērot, bet vairāk tā neiejaucas normatīvajās bāzēs. Minēto tēzi apstiprina Horācija laikmeta atgadījums: “valdnieks bija uzvarējis savus pretiniekus un līdz ar to palīdzējis tēvijai pieveikt ienaidniekus, ceļā uz mājām viņš satika māsu; viņa apraudāja kāda uzvarētā pretinieka nāvi; valdnieks viņu nogalināja. Tas bija noziegums, un likums par to paredzēja konkrētu sodu. Saskaņā ar likumu pirmajam spriedums ir jāizdara tēvam. Tēvs savu dēlu tiesāt atteicās. Tad tiesas priekšā vajadzēja nostāties pašam slepkavam. Likums noteica: vaininieks jāsoda ar nāvi. Vainīgais nostājās tautas priekšā. Tauta tam nepiekrita un pretēji likumam valdnieku attaisnoja.” (*Carpino*, 1986) Romieši šāda veida tiesības gan sauca par “provokāciju tiesībām”, t.i., tiesības apelēt pie tautas, ko visā romiešu vēstures laikā uzskatīja par vienu no galvenajām *libertas* garantijām. (Rubenis, 1995)

Svarīgākās atziņas un diskusijas teorijā, praksē

Tiek aplūkots jautājums par pozitīvo tiesību kā rakstīto tiesību normu piemērošanas robežām. Par to, kas ir konstitucionālo normu leģitīms piemērotājs. Tai pat laikā tiek vērsta uzmanība arī uz to, ka, piemērojot rakstītās tiesību normas, interpretāciju rezultātā nevar nonākt pretrunā ar vispārējiem tiesību principiem, kas skar arī konstitūcijas piemērošanas būtiskos aspektus. Šī darba atziņa tiek reducēta un izklāstīta tēzes veidā, kas iekļauj sevī autora atzinumus par tēmu: konstitucionālo normu pamatojums filozofiskā un vēsturiskā aspektā, ar apakš uzdevumu pierādīt konstitucionālo elementu esamības pierādīšanu antīkajās un viduslaiku tiesībās. Šī tēze tiek iedalīta sekojoši: par tiesību teorijas jautājumiem šī darba kontekstā un tēze par tiesību vēsturiskiem aspektiem arī šī darba kontekstā. Šī pēdējā tēze tālāk netiek attīstīta, jo ir uzskatāma par aplūkotu autora darbā “Sakramentālo un juridisko elementu pastāvēšana tiesībās pirmatnējā un senajā kristīgajā baznīcā”. (*Rodes & Robert*, 1977)

Pētījuma rezultāti, secinājumi un nobeigums

Darbā kopumā, runājot par konstitūciju, ir domāts arī vispārējs konstitucionāls likums kā konstitūcija. Jo šā darba ietvaros netiek atspoguļota konkrētas valsts vēsturiskā konstitūcija vai konstitucionālais regulējums. Pārsvārā par pamatu tiek izvirzīti senās Romas konstitucionālie pamati un paralēli tiem tiek apskatīti, strikti ievērojot darba mērķi, t.i., runāt par konstitūcijas senatni, aizsākumiem un vispārējiem tiesību principiem, citu valstu konstitucionāliem normatīviem aktiem.

1. tēze. Ir noteikti novelkama saikne starp antīkajām, viduslaika un modernajām tiesībām. Jautājums ir par to, cik lielu ietekmi katra šī tiesību sistēma ir atstājusi viena uz otru. Jautājums ir par to, vai šīs tiesību sistēmas ir attīstījušās secīgi viena pakaļ otrai vai arī attīstība ir veidojusies uz pilnīgi jaunu tiesību bāžu pamata, kas nav aizguvusi savu normatīvo saturu no iepriekšējā laikmeta. Ir uzskatāms, ka saskaņā ar šajā darbā apskatāmo problemātiku, proti, konstitucionālo normu iezīmju meklēšanu seno rietumu tiesību saimē, ir atrasts, ka antīkajām – modernajām tiesībām ir rodamas vienotas un laika periodā secīgas tiesību attīstošas iezīmes.

2. tēze. Izpratne par tiesību formu, kā to iedalījumu dabiskajās un pozitīvajās tiesībās, ir jau pastāvējusi antīkajās tiesībās. Tās ir iedalītas arī publiskajās un privātajās tiesībās. Pats regulējošu normu kopums antīkajā un viduslaiku periodā ir vienoti apzīmēts un iekļauts jēdzienā “tiesības”. Tātad ir runa par tiesībām un ar to arī ar savu apziņu uztveram tiesības, kā pastāvošu lietu kārtību. Tiesībām nav nepieciešama rakstveida forma, bet tās var tikt ietvertas šādā formā. Ja tiesības tiek ietvertas šādā formā, tad mēs runājam par “likumu”. Šādu iedalījumu saprata jau antīkā laikmeta juristi.

References

- Barrow R. H. (1949). *The Romans*. London. P. 5
- Blūzma V., Zemītis G., Osipova S. (2007). *Ārvalstu tiesību vēstures avoti*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 78.–81., 92. lpp.
- Blūzma V. (2002). *Romas valsts un tiesības, Kanoniskās tiesības viduslaikos*. Rīga: Ekonomikas un kultūras augstskola, 72. lpp.
- Birziņa L. (1996). *Romiešu tiesību vēsture*. Rīga, 18. lpp.
- Broks J. (2004). *Tiesības filosofija*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 68. lpp.
- Cases and Materials on Constitutional and Administrative Law* (2014). 12th edition. Brian Thompson and Michael Gordon, p. 186, 196
- Carpino J. (1985). *Rom*. Stuttgart, p. 145
- Dauge A., Zanders J. (1936). *Fridrihs Niče. Dzīve un darbi*. Rīga: A. Reņķa izdevniecība, 244. lpp.
- Dišlers K. (1932). *Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 83. lpp.
- Džugleja T. (2011). *Tiesību pamati*. Mācību līdzeklis. Rīga: Rīgas tirdzniecības tehnikums, 119. lpp.
- Ebels G. (1992). *Frīdriha Vilhelma Ničes Sociālā politiskā koncepcija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 21. lpp.
- Ehler Z. S. and Morrall J. B. (1954). *Church and State through the Centuries*. London, p. 43–44
- Gaja Institūcijas* (1938). Pirmais un otrais komentārs. Tieslietu ministrijas izdevums, 9. lpp.
- Hofmann K. (1933). *Der Dictatus Papae Gregors VII*. Pederborn, p. 11
- Iļjanova D. (2005). *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 14. lpp.
- Latvijas konstitucionālo tiesību vēsturiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 22 (257), 10.06.2008.
- Jolowicz, H. F. (1952). *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge, p. 108
- Kalniņš V. (1977). *Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 46. lpp.
- Klimova–Alexander I. *The Romani Voice in World Politics*. The United Nations and Non – State Actors. 711 Third Avenue, New York, NY 10017. USA, p. 36
- Latviešu konversācijas vārdnīca*. XVIII sējums. Rīga: Anša Gulbja izdevniecība, 36 558. sleja.
- Lementovičs V. (1996). *Mūsdienu valsts*. Rīga: Zvaigzne ABC, 7. lpp.
- Niče F. (2001). *Tā runāja Zaratustra*. Rīga: Zvaigzne ABC
- Murphy W. F. (1991). Civil Law, Common Law, and Constitutional Democracy. *Louisiana Law Review*, Volume 52, No. 1, p. 56
- Peterson W. Edwin (1952). *Hans Kelsen and His Pure Theory of Law*. 40 Cal. L. Rev. 5. p. 17

Rodes R. F. Jr., Robert E. (1977). *Ecclesiastical Administration in Medieval England: The Anglo-Saxons to the Reformation*. Notre Dame. Ind., p. 66

Rubenis J. (1995). *Senās Romas dzīve un kultūra*. Rīga: Zvaigzne ABC, 45. lpp.

Sharman.P. G. (1919). *A Brief History of Medieval Roman Canon Law*. Canadian Law Times. p. 638, 649

Tierney B. *The Crisis of Church and State*. b.v. pp. 49–50

Urch J. Erwin (1934). Primary and Recent Secondary for the Study of Roman Law. *The Classical Weekly*, Vol. 27, p. 193

Valters P. (2001). *Valsts un tiesību vēsture jēdzienos un terminos*. Rīga: Divergēns, 165. lpp.

Interneta resursi

<http://www.juristavards.lv/doc/176472-latvijas-konstitucionalo-tiesibu-vestures-teoretiskas-problemas/> (skatīts 10.01.2018)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plb.+toc&redirect=true> (skatīts 12.01.2018.)

http://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm (skatīts 15.01.2018.)

<https://blogi.lu.lv/harijs/tag/romiesu-tiesibu-vesture/> (skatīts 16.01.2018.)

<http://www.antiquitas.lv/antika-temida-musdienu-konteksta/> (skatīts 15.01.2018.)

<https://plato.stanford.edu/entries/rights/> (skatīts 17.01.2018.)

<http://www.rozenfelds.lv/lv/news/45> (skatīts 17.01.2018.)

http://www.rtpv.edu.lv/spaw/uploads/files/TIESIBU_PAMATI.pdf (skatīts 03.01.2018.)

ATBILDĪBAS BŪVNICĪBĀ VĒSTURISKAIS APSKATS

HISTORICAL OVERVIEW OF RESPONSIBILITY IN CONSTRUCTION

Ināra Ziemele,

Biznesa augstskola *Turība, Latvija*

E-pasts: Ziemele.Inara@inbox.lv

Abstract

The theme of paper is „Historical review of responsibility in construction”. The new Construction Law and others Construction Regulations come into force on 01.10.2014., but there still are a lot of amendments of construction regulations. The goal of this paper is to research historical construction regulations from 1928 till 2013 and compare them to the new Construction Law and others construction regulations, and evaluate how responsibility in construction had changed, and how to improve responsibility in construction.

The methods used for analysis include comparative analysis, systematic text condensation and theoretical methods of research to investigate, analyse and summarize information in publications and regulatory enactments about responsibility in construction.

After summarizing the information, the conclusions drawn show that responsibility in construction has to be improved.

Keywords: administrative liability, civil liability, criminal liability, responsibility in construction

Ievads

Darbā apskatīts temats “Atbildības būvniecībā vēsturiskais apskats”. Temats ir aktuāls, jo no 2014. gada 1. oktobra spēkā ir jaunais *Būvniecības likums* (Būvniecības likums, 2013), kur viens no mērķiem ir definēt būvniecības speciālistu un būvvaldes atbildību (Būvniecības likums, 2013, Anotācija, 1. sadaļas 2. punkts). Vienlaikus stājās spēkā arī citi saistītie būvniecību reglamentējošie normatīvie akti. Ministru kabineta 2014. gada 19. augusta noteikumos Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” (turpmāk – Vispārīgie būvnoteikumi) (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014) noteiktas būvniecības procesā iesaistīto personu (būvniecības ierosinātāja, būvvaldes, būvinspektora, būvspeciālista u.c.) no *Būvniecības likumā* un Vispārīgajos būvnoteikumos norādītajām darbībām izrietošās tiesības un pienākumi (Būvniecības likums, 2013, Anotācija, 1. sadaļas 4. punkts) un būvspeciālistu atbildība (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014, 1.6. apakšpunkts). Saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 1. pielikumu būves iedalītas ēkās un inženierbūvēs (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014, 1. pielikums) un klasificētas trīs grupās, kas ir ļoti plašs apjoms, tādēļ paredzēts apskatīt jautājumu tikai par atbildību ēku būvniecībā. Būvniecību reglamentējošie normatīvie akti vēl tiek pilnveidoti, un tajos bieži tiek veikti grozījumi (Tiesību aktu projekti), tāpēc joprojām ir aktuāli apkopot informāciju, kādi grozījumi būvniecību reglamentējošajos normatīvajos aktos nepieciešami, lai uzlabotu atbildības būvniecībā definējumu normatīvajos aktos.

Autore darbā “Atbildība, kvalitāte un konkurētspēja ēku būvniecībā” ir apskatījusi jaunajā *Būvniecības likumā* (Būvniecības likums, 2013) reglamentēto būvniecības procesā iesaistīto personu atbildību (Ziemele, 2016). Šā darba mērķis ir papildus veikt izpēti un apkopot informāciju par atbildību būvniecībā agrākos būvniecību reglamentējošajos normatīvajos aktos laika posmā no 1928. līdz 2013. gadam, salīdzinot to ar jaunajos būvniecību reglamentējošajos normatīvajos aktos noteikto un citos avotos minēto, lai izvērtētu,

kā atbildība būvniecībā ar laiku ir mainījusies un kādi grozījumi būtu nepieciešami, lai to pilnveidotu. Izvirzīto mērķu sasniegšanai darbā apskatīti sekojoši jautājumi: projektu un aprēķinu apstiprināšana un arhitektu atbildība, atbildība par patvaļīgu būvniecību un būvniecības dalībnieku atbildība.

Darbā izmantota vēsturiskā metode, apskatot, apkopojot informāciju par atbildību būvniecībā agrākos būvniecību reglamentējošajos normatīvajos aktos, salīdzinošā metode, salīdzinot vēsturiskajos un mūsdienu būvniecību reglamentējošajos normatīvajos aktos noteikto, un analītiskā metode, apskatot publikācijas par darbā apskatītajiem jautājumiem.

Izvirzīto mērķu sasniegšanai darbā apskatīti izvirzīto pētāmo jautājumu reglamentējošie vēsturiskie un spēkā esošie normatīvie akti un publicētos avotos un interneta resursos pieejamā informācija, kas publicēta no 1928. gada 18. oktobra līdz 2017. gada 31. decembrim. Darbā veikta izpētītās informācijas apkopošana un analīze, un secinājumu izvirzīšana.

1. Projektu un aprēķinu apstiprināšana un arhitektu atbildība

Visus rūpniecības un sabiedrisko ēku (par sabiedriskām būvēm sauca tādas, kas celtas sabiedriskām vajadzībām, un tās reizē lietoja lielāks skaits cilvēku, kā, piemēram, teātri, kinoteātri, cirki, baznīcas, sapulču telpas, publiskas pirtis, peldētavas, patversmes, skolas, cietumi un citas tamlīdzīgas ēkas) būvju projektus un aprēķinus apstiprināja būvniecības valde, izņemot to resoru projektus, kuriem saskaņā ar likumu par būvniecības zināšanu tika dota tiesība izdarīt šādu projektu apstiprināšanu neatkarīgi no būvniecības pārvaldes. Gadījumā, ja viena gada laikā, skaitot no projekta apstiprināšanas, būvdarbi vēl nebija iesākti, projekti un aprēķini zaudēja spēku un bija apstiprināmi par jaunu [...]. Par projekta pareizību atbildēja ar savu parakstu personas, kas baudīja būvtiesības Latvijā un bija reģistrētas būvniecības pārvaldē. Ja sabiedriskās un rūpniecības ēkas celtas, pārbūvētas vai remontētas ar valsts neatmaksājamiem, pabalsta veidā izsniegtiem līdzekļiem, būvniecības pārvaldē bija jāiesniedz maksas aprēķini un izpildāmo darbu dokumenti. Ja neparedzētu iemeslu dēļ radās vajadzība atkāpties no apstiprināta projekta vai arī mainīt pašu projektu, vai kādu tā daļu, būvdarbu vadītājam nekavējoties bija jāiesniedz būvniecības pārvaldei nodomātais pārgrozījuma projekts, pieliekot klāt paskaidrošanas rakstu ar motivēti uzrādītiem iemesliem, kādēļ atkāpšanās no apstiprinātā projekta vajadzīga (Noteikumi, 1928). Savukārt saskaņā ar šobrīd spēkā esošajiem būvniecību reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem publiskas ēkas ir ēkas, kurās paredzēts vienlaikus uzturēties vairāk nekā 100 cilvēkiem (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014, 1. pielikuma 1. tabula). Jautājumā par aprēķinu apstiprināšanu būvvaldēs šobrīd – būvniecības ieceres dokumentācija ir dokumentu kopums, kas satur grafiskos dokumentus, teksta dokumentus, aprēķinus un citu informāciju par būvniecības ieceri (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014, 2.10. apakšpunkts), vienlaikus var minēt Rīgas pilsētas būvvaldes viedokli, ka: “Virknē nozīmīgāko būvobjektu un būvprojektu ir noteikta ekspertīze, kas jāveic sertificētam ekspertam, kura tiešais uzdevums ir pārbaudīt šo konstrukciju, aprēķinus un visus no tā izrietošos jautājumus. Būvvaldei tas nav jāreķina.” (Kvaste, 2015). Apskatot jautājumu par atkāpšanos no apstiprinātā projekta, jānorāda, ka saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 115. punktu izmaiņas būvprojektā būvdarbu gaitā var izdarīt būvprojekta izstrādātājs vai autoruzraugs pēc rakstiskas vienošanās ar pārējiem būvniecības dalībniekiem, ja plānotās izmaiņas neskar būves vizuālo risinājumu, būves apjomu, būvvieta vai būves lietošanas veidu. Izmaiņu izdarītājs ir atbildīgs par būvprojekta apjoma un satura atbilstību pasūtītāja un normatīvo aktu prasībām pēc izmaiņu veikšanas tajā, kā arī tādu risinājumu izvēli, lai būve pēc tās nodošanas ekspluatācijā atbilstu normatīvajos aktos noteiktajām būtiskajām prasībām (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014). Ņemot vērā iepriekš minēto, secināms, ka līdzīgi tika un tiek reglamentēts, ka sabiedriskās vai publiskās ēkās uzturas lielāks cilvēku skaits, tomēr vēsturiskajā normā nav noteikts, cik liels ir cilvēku skaits sabiedriskās ēkās – būtisks ir kritērijs, ka tās reizē lieto lielāks skaits cilvēku, kas

varētu arī būt mazāks par 100 cilvēkiem, kā tas ir noteikts šobrīd. Vēl viens būtisks jautājums ir aprēķinu apstiprināšana, kurus vēsturiski apstiprināja vienlaikus ar projektu, norādot, ka par projekta pareizību atbild ar savu parakstu personas, kas bauda būvtiesības Latvijā un reģistrētas būvniecības pārvaldē. Līdzīgi ir noteikts arī šobrīd, bet, ņemot vērā Rīgas pilsētas būvvaldes viedokli, būvvaldes nerēķina un nepārbauda aprēķinu pareizību.

Paplašinot Rīgas pilsētas būvvaldes viedokli, ka Būvvalde neveic aprēķinus, jo ir noteikts, ka būvprojekta ekspertīze ir obligāta trešās grupas būvju būvprojektiem, izņemot būves nojaukšanas būvprojektiem. Būvprojektu ekspertīzi trešās grupas būvēm ir tiesīgi veikt tikai tie būvkomersanti, kuri nodarbina būvspeciālistus ar patstāvīgās prakses tiesībām ekspertīzes veikšanā. Ja būvprojekta ekspertīze ir obligāta vai to pieprasa būvvalde, pamatojot ekspertīzes nepieciešamību, būvprojekta ekspertīzes veicēju izvēlas pasūtītājs, bet *Būvniecības likuma* 6.1. panta pirmās daļas 4. punktā noteiktajos gadījumos būvprojekta ekspertīzi organizē Būvniecības valsts kontroles birojs. Būvkomersantam, kas veic ekspertīzi, ir pienākums iesaistīt ekspertīzes veikšanas procesā tikai atbilstošas kvalifikācijas darbiniekus ar prasmēm un pieredzi uzdoto darbu veikšanā (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014, 43.–45., 47. punkts). Ņemot vērā iepriekš minētās normas, jāsecina, ka šobrīd tiek veikta būvprojektu ekspertīze trešās grupas būvēm un to ir tiesīgi veikt tikai atbilstošas kvalifikācijas būvspeciālisti ar patstāvīgās prakses tiesībām ekspertīzes veikšanā. Būvvaldes var pieprasīt būvprojekta ekspertīzi, pamatojot tās nepieciešamību, arī citos gadījumos. Būvvaldēm nebūtu lietderīgi veikt būvprojektu ekspertīzi un veikt aprēķinus, jo normatīvajos aktos jau ir noteikts, kad ekspertīze ir veicama obligāti, kā arī būvvalde var pieprasīt būvprojekta ekspertīzi, pamatojot tās nepieciešamību.

Vēsturiski reglamentēts, lai palielinātu arhitektu–projektu autoru lomu, celtu viņu darba prestižu, paplašinātu tiesības un palielinātu atbildību par projektu arhitektonisko līmeni, tika noteikts, ka:

- arhitektam–projekta autoram uzdots vadīt visu projekta daļu izstrādāšanu un noteikt, ka viņš ir atbildīgs par projekta arhitektonisko un tehniski ekonomisko līmeni. Arhitektam–projekta autoram jāparaksta projekta arhitektūras un celtniecības daļas rasējumi;
- arhitekts–projekta autors tieši piedalās savu projektu realizēšanā un ka viņam ir tiesības apturēt darba rasējumu izstrādāšanu objektu celtniecībai, ja projektēšanas organizācijas nav ievērojušas apstiprināto projektu arhitektoniskos risinājumus;
- jāieceļ arhitektus–projekta autorus par priekšsēdētāju vietniekiem darba un valsts komisijās, kuras pieņem ekspluatācijā uzceltos civilbūvniecības objektus;
- nepieciešams norādīt arhitektu–projektu autoru, autorkolektīvu locekļu un vadošo būvētāju uzvārdus valsts pieņemšanās aktos, kā arī pēc vietējo Tautas deputātu padomju izpildkomiteju lēmumiem pielikt attiecīgas piemiņas zīmes (uzrakstus) pie uzceltajiem objektiem. (Par arhitektūras un pilsētbūvniecības tālāku attīstību LPSR, 1988, 18. punkts)

Savukārt saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 38.2. apakšpunktu būvprojekta daļas vadītājam ir pienākums veikt nepieciešamos aprēķinus un izstrādāt attiecīgās būvprojekta daļas, nodrošinot to atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām. Saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 36.1. apakšpunktu būvprojekta vadītājam ir pienākums vadīt projektēšanas darbus, kā arī koordinēt atsevišķo būvprojekta daļu savstarpējo atbilstību būvprojektam kopumā (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014). Veiksmīga būvniecības projekta realizācija ir atkarīga no efektīvas dažādu būvdarbu veikšanas speciālistu darba organizēšanas, kur katrs piedalās ar savām spējām, pieredzi, zināšanām, prasmēm, apvienojot tās viena projekta realizēšanā, vienlaikus īstenojot savus uzdevumus, mērķus un organizēšanas prasmes, kas var arī nebūt slavējamas. [...] Kritiskie veiksmes faktori ir iedalīti pamatkategorijās: līderība, kultūra, struktūra, loma un atbildība, sistēmas infrastruktūra un mērījumi. Šo kategoriju pamatā ir organizēšanas objektīvi. [...] Var novērst vairākas problēmas un ievērojami samazināt defektu iespējamību, veicot šo risku pārvaldīšanu (*Gudienē, 2013*).

Vēsturiski arhitektam–projekta autoram tika uzdots vadīt visu projekta daļu izstrādāšanu un bija noteikts, ka viņš ir atbildīgs par projekta arhitektonisko un tehniski ekonomisko līmeni, bet šobrīd tikai attiecīgās būvprojekta daļas vadītājam ir pienākums veikt nepieciešamos aprēķinus un izstrādāt attiecīgās būvprojekta daļas, nodrošinot to atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām. Vispārīgajos noteikumos būvprojekta vadītājam noteiktais pienākums vadīt projektēšanas darbus un koordinēt atsevišķo būvprojekta daļu savstarpējo atbilstību būvprojektam kopumā tieši nenorāda uz pienākumu veikt aprēķinus un nodrošināt būvprojekta daļu atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām. Ņemot vērā iepriekš minēto, lai nodrošinātu būvprojekta daļu atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām, arī būvprojekta vadītājam jābūt pienākumam būt līdzatbildīgam par piesaistīto būvprojekta daļu vadītāju veiktā darba atbilstību normatīvo aktu un standartu prasībām, lai būvprojekta daļas atbilstu būvprojektam kopumā.

2. Atbildība par patvaļīgu būvniecību

Tika noteikts, ka par patvaļīgu celtniecību (mūsdienās tiek lietots termins “būvniecība” – autores piezīme), ēku un būvju patvaļīgu nodošanu ekspluatācijā un par celtniecības noteikumu pārkāpšanu, ja par to nav paredzēta kriminālatbildība, rajonu un pilsētu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju administratīvās komisijas uzlika vainīgajām amatpersonām naudas sodu līdz 50 rubļiem. Naudas sods bija uzliekams par šādiem pārkāpumiem:

- par patvaļīgu celtniecību, ēku un būvju vai to piebūvju (virsbūvju) pārbūvi un pārkārtošanu bez noteiktā kārtībā saskaņotas un apstiprinātas tehniskās dokumentācijas un bez darbu veikšanas atļaujas (dzīvojamām un sabiedriskajām ēkām);
- par apdzīvotu vietu apbūves noteikumu pārkāpumiem, kas izdarīti, neievērojot apstiprināto plānojuma, apbūves, celtniecības zonēšanas un arhitektoniskā noformējuma projektu, kā arī par apstiprinātā projekta neievērošanu ēku un būvju izvietojumā, apakšzemes komunikāciju un ietaišu ierīkošanā;
- par apstiprinātā projekta grozīšanu ēku un būvju celtniecībā, ja grozījumi nav noformēti noteiktajā kārtībā;
- par ēku un būvju vai piebūvju patvaļīgu nodošanu ekspluatācijā;
- par celtniecības noteikumu pārkāpšanu celtniecības un montāžas darbos, ja šo pārkāpumu dēļ nepieciešama liela pārbūve.

Par katru konstatēto iepriekš minēto pārkāpumu valsts arhitektūras un celtniecības kontroles iestāžu pārstāvji sastādīja protokolu (aktu) saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1961. gada 23. decembra dekrēta apstiprināto Nolikumu par kārtību, kādā izskatāmas lietas par administratīviem pārkāpumiem, par kuriem uzliekami naudas sodi administratīvā kārtā (Par amatpersonu atbildību par celtniecības noteikumu pārkāpšanu, 1966). Par dzīvojamo māju un saimniecības ēku patvaļīgu celšanu, kā arī par dažāda veida piebūvju patvaļīgu celšanu un pārbūvju izdarīšanu, ja par to nav paredzēta kriminālatbildība, vainīgās personas saucamas pie administratīvas atbildības saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1960. gada 31. marta dekrētu “Par atbildību par patvaļīgu individuālo celtniecību”. Neatkarīgi no saukšanas pie administratīvas atbildības celtniecība nekavējoties tiek apturēta, bet patvaļīgi uzceltās dzīvojamās mājas, saimniecības ēkas vai to daļas (piebūves) pēc tiesas sprieduma varēja atsavināt un ieskaitīt vietējās darbaļaužu deputātu padomes fondā vai pēc rajona, pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas lēmuma būvētājam tās bija jānojauc. Ja būvētājs izpildkomitejas noteiktajā termiņā neizpildīja prasību nojaukt patvaļīgi uzcelto ēku, attiecīga organizācija pēc vietējās darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas rīkojuma to nojauca uz būvētāja rēķina. Ja

konstatēta patvaļīga celtniecība, vietējās darbaļaužu deputātu padomes deputāts vai vietējās darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas amatpersona par patvaļīgo celtniecību sastāda aktu divos eksemplāros un pieprasa no patvaļīgā būvētāja paskaidrojumu. Vienlaikus ar akta sastādīšanu tika dots norādījums pārtraukt patvaļīgo celtniecību. Pirmais akta eksemplārs trīs dienu laikā no tā sastādīšanas bija nosūtāms pilsētas vai rajona darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas administratīvajai komisijai vai ciema, vai ciemata darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejai. Otrs akta eksemplārs bija nosūtāms pilsētas vai rajona darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejai, lai izlemtu jautājumu par patvaļīgi uzceltās ēkas nojaukšanu vai iesniegtu tiesā prasību ēku bez atlīdzības atsavināt un ieskaitīt vietējās darbaļaužu deputātu padomes fondā (Nolikums par individuālo dzīvokļu celtniecību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā, 1973). Par patvaļīgu dzīvojamo māju, vasarnīcu, saimniecības un sadzīves ēku un būvju celtniecību, ja nebija pienācīgās atļaujas vai attiecīgi apstiprināta projekta vai bija būtiskas atkāpes no projekta, vai rupji pārkāptas celtniecības pamatnormas un noteikumi, kā arī par patvaļīgu visāda veida piebūvju celšanu un pārbūvēm vainīgie pilsoņi, ja par šīm viņu darbībām spēkā esošajā likumdošanā nebija paredzēta kriminālatbildība, bija saucami pie administratīvās atbildības saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1960. gada 31. marta dekrētu "Par atbildību par patvaļīgu individuālo celtniecību" un pie civiltiesiskās atbildības Latvijas PSR civilt kodeksa 109. pantā paredzētajā kārtībā (Latvijas PSR lauku apdzīvoto vietu apbūves noteikumi, 1970). Saskaņā ar Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksa 215. pantu par drošības noteikumu pārkāpšanu celtniecības vai meliorācijas darbos, kā arī darbos, kas saistīti ar spridzināšanu, ja tās rezultātā bijuši cilvēku upuri vai citas smagas sekas, sodīja ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar labošanas darbiem uz laiku līdz vienam gadam. Par tām pašām darbībām, ja tās izdarījusi persona, kas atbildīga par minēto darbu veikšanu, sodīja ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem vai ar labošanas darbiem uz laiku līdz vienam gadam (Kriminālkodekss, 1961). Savukārt šobrīd par administratīvo pārkāpumu atzīstama tāda prettiesiska, ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīta vainojama darbība vai bezdarbība, kura apdraud valsts vai sabiedrisko kārtību, īpašumu, pilsoņu tiesības un brīvības vai noteikto pārvaldes kārtību un par kuru paredzēta administratīvā atbildība. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā* (turpmāk – *LAPK*) norādīti pārkāpumi, par kuriem iestājas administratīvā atbildība, ja par šiem pārkāpumiem pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība (*LAPK*, 1984, 9.pants). Būvniecības noteikumu pārkāpumi ir būves renovācija (atjaunošana), rekonstrukcija (pārbūve) vai restaurācija bez būvatļaujas (izņemot gadījumus, kas noteikti Vispārīgajos būvnoteikumos), vai vienkāršotās renovācijas vai vienkāršotās rekonstrukcijas noteikumu pārkāpšana, būves patvaļīga būvniecība, būves izmantošana pirms tās nodošanas ekspluatācijā, tādu būvniecību un būves ekspluatāciju reglamentējošo normatīvo aktu pārkāpšana, kuru neievērošana var negatīvi ietekmēt būves konstrukciju nestspēju vai noturību, ietaišu, iekārtu un inženierkomunikāciju drošību, uzbūvēto konstrukciju konservācijas vai norobežošanas neveikšana, ja rezultātā tiek samazināta būves konstrukciju drošība, nestspēja vai noturība, aktā par būves pieņemšanu ekspluatācijā noteikto atlikto būvdarbu izpildes termiņa neievērošana, būvdarbu, kuriem nepieciešama būvatļauja un civiltiesiskās atbildības obligātā apdrošināšana, veikšana bez būvuzņēmēja vai būvētāja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas pret nodarīto kaitējumu trešās personas dzīvībai un veselībai un zaudējumiem trešās personas mantai, atbilstības novērtēšanai pakļauto reglamentētās sfēras būvizstrādājumu pielietošana būvniecības procesā bez atbilstības apliecinājumiem. Par iepriekš minētajiem pārkāpumiem uzliek naudas sodu (*LAPK*, 1984, 152. pants). Administratīvā atbildība iestājas par pārkāpumiem, ja pēc to rakstura saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem nav paredzēta kriminālatbildība. 2014. gada 25. septembra grozījumu *Krimināllikumā*, kas stājās spēkā 2014. gada 29. oktobrī, mērķis ir paredzēt, ka personas, kuras turpinās veikt būvdarbus pēc to apturēšanas, var saukt pie kriminālatbildības, un sodus saņems tie, kuri klaji pārkāpj būvdarbu apturēšanas lēmumu, zinot, ka darbības, kas tiek veiktas, ir pretlikumīgas (Dzērve, 2014). *Krimināllikuma*

239. panta pirmā daļa paredz, ka par būvdarbu veikšanu laikā, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvē vai daudzdzīvokļu ēkā, ja būvdarbi apturēti sakarā ar to veikšanu bez būvatļaujas vai sakarā ar būvdarbu uzsākšanu pirms būvatļaujas nosacījumu izpildes, – soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. *Krimināllikuma* 239. panta otrā daļa paredz, ka par celtņu, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju celtniecības normu vai noteikumu pārkāpšanu, ja tās rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz diviem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz pieciem gadiem. Par *Krimināllikuma* 239. panta pirmajā vai otrajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izraisījušas smagas sekas, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz septiņiem gadiem. Savukārt par *Krimināllikuma* 239. panta pirmajā vai otrajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem, atņemot tiesības uz noteiktu nodarbošanos vai tiesības ieņemt noteiktu amatu uz laiku līdz desmit gadiem (*Krimināllikums*, 1998, 239. pants). Līdzīgi kā vēsturiski, tā arī šobrīd paredzēta gan administratīvā atbildība par patvaļīgu būvniecību un būvniecības noteikumu pārkāpšanu, gan civiltiesiskā atbildība, gan kriminālatbildība. Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās un par celtņu, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa. Ar minētajiem *Krimināllikuma* grozījumiem atbildība būvniecībā, kas iepriekš paredzēja administratīvo atbildību par patvaļīgu būvniecību un civiltiesisku atbildību par nodarītiem zaudējumiem, papildināta ar kriminālatbildību. Tomēr normatīvajos aktos trūkst regulējuma, kā konkrētajos būvniecības normu pārkāpumos veicama kriminālatbildības ierosināšana.

3. Būvniecības dalībnieku atbildība

1995. gada *Būvniecības likums* (turpmāk – *BL*) paredzēja atbildību par patvaļīgu būvniecību (*BL* 13. panta piektā daļa) un civiltiesisku atbildību, paredzot civiltiesiskās atbildības apdrošināšanu, lai nodrošinātu to zaudējumu atlīdzību, kuri var rasties kādam no būvniecības dalībniekiem vai trešajām personām būvniecības dalībnieku darbības vai bezdarbības (vai šādas darbības vai bezdarbības seku) rezultātā projektēšanas, būvdarbu vai būves ekspluatācijas laikā. Nodarītos zaudējumus bija noteikts atlīdzināt *BL* un *Civillikumā* noteiktajā kārtībā (*BL* IX nodaļa). Piemēram, saskaņā ar *Civillikuma* 1784. pantu, ja ārpus līgumiskām attiecībām kādam nodarīts zaudējums ar otras personas prettiesīgu darbību, tad zaudējuma nodarītājs atbild par visiem zaudējumiem (1772. un 1773. p.) (*Civillikums*, 1937). *BL* vēsturiskās redakcijas (no 01.02.2008.) 1. panta 7. punkts noteica, ka būvētājs ir nekustamā īpašuma īpašnieks, valdītājs vai lietotājs, kas pats organizē būvniecības procesu, piedalās tajā un ir par to atbildīgs (*BL*, 1995). Šobrīd reglamentēts, ka civiltiesiskā atbildība ir apdrošināma. Būvdarbu veicējam ir pienākums apdrošināt savu civiltiesisko atbildību par tā darbības vai bezdarbības rezultātā nodarīto kaitējumu trešo personu dzīvībai un veselībai vai mantai nodarītajiem zaudējumiem. Ja būvdarbu veikšanai nepieciešama būvatļauja, būvdarbu veicēja civiltiesiskā atbildība apdrošināma uz visu būvdarbu veikšanas laiku. Civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas līgumu noslēdz vai nu attiecībā uz visiem objektiem un katru gadu to atjauno vai no jauna, vai arī attiecībā uz katru atsevišķo objektu. Trešās personas mantai nodarītie zaudējumi tiek novērtēti, ievērojot normatīvos aktus par apdrošināšanu. Apdrošināšanas atlīdzības apmērs tiek noteikts, pusēm vienojoties. Būvdarbu veicēja civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas esamību pārbauda būvatļaujas izdevējs (*Būvniecības likums*, 2013, 20. pants). Kā šobrīd reglamentēts, civiltiesiskā atbildība ir apdrošināma. Būvdarbu veicējam ir pienākums apdrošināt savu civiltiesisko atbildību par tā darbības vai bezdarbības rezultātā nodarīto kaitējumu trešo personu dzīvībai un veselībai

vai mantai nodarītajiem zaudējumiem. Trešās personas mantai nodarītie zaudējumi tiek novērtēti, ievērojot normatīvos aktus par apdrošināšanu, un apdrošināšanas atlīdzības apmērs tiek noteikts, pusēm vienojoties, līdz ar to izslēgta nodarīto zaudējumu atlīdzināšana *Civillikumā* noteiktajā kārtībā, kas paredz atlīdzību par visiem zaudējumiem.

Būvniecības pamatnostādņēs laika posmam 2016.–2020. gadam diskutēts par ierosinājumu par ģenerāluzņēmēja atbildības noteikšanu, tādējādi veicinot iekšējo kontroles sistēmu par apakšuzņēmēju ķēdes pārvaldīšanu un atbildību par visu veikto būvdarbu izpildījumu atbilstību normatīvo aktu prasībām (Starptautiskā būvniecības konference, 2015). 2016. gada 31. maijā Latvijas valsts valdība un būvniecības nozares nevalstiskās organizācijas parakstīja Latvijas valdības un būvniecības nozares sadarbības memorandu (turpmāk – Memorands) par ēnu ekonomikas mazināšanu nozarē un rīcības plānu 2016.–2018. gadam par prioritāri veicamajiem uzdevumiem, apņemoties kopīgi veikt pasākumus, kas paredz arī atbildības par būvdarbu kvalitāti nodrošināšanu (Ekonomikas ministrija. Nozares politika). Memoranda 2.4. uzdevums nosaka būvniecības nozares ētikas standarta izstrādi un pieņemšanu, norādot, ka būvniecības uzņēmumi kopumā, kā arī katrs būvniecības nozarē strādājošais sniedz ievērojamu ieguldījumu valsts attīstībā, palīdzot izveidot kvalitatīvu infrastruktūru un uzlabojot katra indivīda dzīves vidi un dzīves apstākļus, un ir atbildīgs par savu darbu sabiedrības priekšā. Ētikas standarta izstrāde un ieviešana būvniecības nozarē ir pašas nozares apņemšanās pilnveidot un attīstīt savus iekšējos darbības procesus, kas vienlaikus ir nozarē strādājošo atbildības apliecinājums sabiedrībai par savu darbu un tā kvalitāti (Memorands, 2016). Novērots, ka tajās postsociālisma valstīs, kurās ir stingrāka korupcijas kontrole, sociālās atbildības līmenis ir augstāks, jo nekontrolējami augsta korupcija to samazina. Citiem vārdiem, ja uzņēmums ir pieradis atpirkties no problēmām, tas jūt mazāku nepieciešamību būt sociāli atbildīgam sabiedrības priekšā (*Demirbag, 2017*). Starptautiskā standartu organizācija ar ISO 26000 rosina ieviest korporatīvo un sociālo atbildību kā prasību uzņēmumiem rīkoties “ētiski un caurskatāmi, kas veicinās sabiedrības veselību un labklājību”. Sociāli atbildīgu uzņēmumu ierobežo tādas būtiskas prasības kā izkontrolējamība, caurskatāmība, ētika, pasūtītāja interešu, tiesiskuma, cilvēktiesību un starptautisku normu respektēšana. Vispārīgi uzskatāms, ka, lai būtu sociāli atbildīgs, uzņēmumam jāpalielina apgrozījums, jāuzlabo publiskais tēls, jāvairo darbinieku lojalitāte, jāpiesaista talantīgs personāls, tādējādi sasniedzot noturīgas konkurētspējas priekšrocības un uzlabojot uzņēmuma veiktspēju. [...] Lielu uzņēmumu uzrāda labākus rezultātus korporatīvās un sociālās atbildības ieviešanā un īstenošanā nekā mazi uzņēmumi. [...] Ieviešot korporatīvo un sociālo atbildību būvniecības industrijā, pierādīts, ka industrijai jāvirzās no altuisma uz stratēģisku darbību un no koncentrēšanās uz klientu uz koncentrēšanos uz sabiedrību (*Lim, 2016*). Pētījumu rezultāti norāda, ka inženierzinātņu studentiem inženiera darbības seku apzināšanās ir ļoti aprobežota un apstiprina nepieciešamību pēc ētikas mācības, kas veicinātu kritiskās domāšanas plašāku redzējumu (*Monteiro, 2017*). Kad notiek nelaimes gadījumi, inženieri vienmēr nonāk grēkāžu lomā, jo inženieru profesionālā ētika pieprasa, lai viņi pirmajā plānā izvirzītu atbildības uzņemšanos par būvniecības kvalitāti un publisko ēku drošību. Jebkurā gadījumā katras būvniecībā iesaistītās personas darbības analīze norāda, ka profesionālā ētika un uzraudzības sistēma ir vienlīdz nozīmīgas. Tāpēc nav saprātīgi inženieru kļūdas attiecināt tikai uz profesionālo ētiku. Lai pēc būtības risinātu problēmu par nelaimes gadījumiem un kļūdām būvniecībā, būvniecības uzraudzība un profesionālā ētika jāapvieno vienā kopumā (*Guo, 2012*). Latvijas Būvniecības padomē 2017. gada 17. maijā apstiprināts *Latvijas būvniecības nozares ētikas kodekss* (turpmāk – *Ētikas kodekss*). *Ētikas kodekss* balstīts morālo vērtību pamatprincipos. Būvniecības nozares pārstāvju pamatvērtības ir: godprātība, atbildība, kompetence, atklātība, cieņa un lojalitāte. Šie ētikas principi tiek ievēroti attiecībās ar valsti, pasūtītāju, sadarbības partneriem, citiem būvniecības nozares pārstāvjiem un sabiedrību. *Ētikas kodeksā* noteikto ētikas pamatprincipu iespējamus pārkāpumus izskata Ētikas komisija, kuras sekretariāta funkcijas pilda Latvijas Būvniecības padome. *Ētikas kodekss* nosaka, ka būvniecības nozares pārstāvji

apņemas informēt iesaistītās puses par nepilnībām, kas tiek konstatētas visā būvniecības procesā, un rīkojas, lai tās novērstu; būvniecības nozares pārstāvji rīcībā un publiskos izteikumos respektē kolēģus un neveic darbības, kas varētu nepamatoti kaitēt to reputācijai. *Ētikas kodeksa* daļa par atbildību nosaka, ka būvniecības nozares pārstāvji veicina kvalitatīvu, drošu un ilgtspējīgu būvniecību un būvmantojuma saglabāšanu nākamajām paaudzēm un rūpējas par savu un būvniecības nozares reputāciju, un izvairās no darbībām, kas tieši vai netieši varētu to diskreditēt (*Ētikas kodekss*, 2017). *Ētikas kodeksa* saturs ir pretrunīgs, ņemot vērā *Ētikas kodeksa* punktus, kas, no vienas puses, nosaka, ka būvniecības nozares pārstāvji apņemas informēt iesaistītās puses par nepilnībām, kas tiek konstatētas visā būvniecības procesā, bet, no otras – būvniecības nozares pārstāvji rīcībā un publiskos izteikumos respektē kolēģus un neveic darbības, kas varētu nepamatoti kaitēt to reputācijai. Sekojot šīm normām, iesniegumu *Ētikas komisijai* par *Ētikas kodeksa* pārkāpumiem var iesniegt gan par to būvniecības dalībnieku, kas ir veicis nepilnības savā rīcībā, gan par to būvniecības dalībnieku, kas ir iesniedzis iesniegumu *Ētikas komisijai* par kaitējumu reputācijai. Savukārt *Ētikas kodeksa* daļa par atbildību pēc būtības nereglamentē Memorandā noteikto, ka katrs būvniecības nozarē strādājošais ir atbildīgs par savu darbu sabiedrības priekšā.

Secinājumi

1. Aprēķinus vēsturiski apstiprināja vienlaikus ar projektu, norādot, ka par projekta pareizību atbild ar savu parakstu personas, kas bauda būvtiesības Latvijā un reģistrētas būvniecības pārvaldē. Līdzīgi ir noteikts arī šobrīd, bet šobrīd būvvaldes nerēķina un nepārbauda aprēķinu pareizību, jo trešās grupas būvēm tiek veikta būvprojektu ekspertīze, un to ir tiesīgi veikt tikai atbilstošas kvalifikācijas būvspeciālisti ar patstāvīgās prakses tiesībām ekspertīzes veikšanā. Būvvaldes var pieprasīt būvprojekta ekspertīzi, pamatojot tās nepieciešamību, arī citos gadījumos. Būvvaldēm nebūtu lietderīgi veikt būvprojektu ekspertīzi un veikt aprēķinus, jo jau ir noteikts, kad ekspertīze ir veicama obligāti, kā arī Būvvalde var pieprasīt būvprojekta ekspertīzi, pamatojot tās nepieciešamību.
2. Vēsturiski arhitektam–projekta autoram tika uzdots vadīt visu projekta daļu izstrādāšanu un bija noteikts, ka viņš ir atbildīgs par projekta arhitektonisko un tehniski ekonomisko līmeni, bet šobrīd tikai attiecīgās būvprojekta daļas vadītājam ir pienākums veikt nepieciešamos aprēķinus un izstrādāt attiecīgās būvprojekta daļas, nodrošinot to atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām. Vispārīgajos noteikumos būvprojekta vadītājam noteiktais pienākums vadīt projektēšanas darbus un koordinēt atsevišķo būvprojekta daļu savstarpējo atbilstību būvprojektam kopumā tieši nenorāda uz pienākumu veikt aprēķinus un nodrošināt būvprojekta daļu atbilstību būvniecības iecerei, pasūtītāja uzdevumam, būvatļaujas nosacījumiem un normatīvo aktu un standartu prasībām. Lai nodrošinātu būvprojekta daļu atbilstību visiem iepriekš minētajiem nosacījumiem un prasībām, arī būvprojekta vadītājam jābūt pienākumam būt līdzatbildīgam par piesaistīto būvprojekta daļu vadītāju veiktā darba atbilstību normatīvo aktu un standartu prasībām, lai būvprojekta daļas atbilstu būvprojektam kopumā.
3. Līdzīgi, kā vēsturiski, tā arī šobrīd paredzēta gan administratīvā atbildība par patvaļīgu būvniecību un būvniecības noteikumu pārkāpšanu, gan civiltiesiskā atbildība, gan kriminālatbildība. Kriminālatbildība paredzēta par būvdarbu turpināšanu, kad tie ir apturēti, trešās grupas būvēs vai daudzdzīvokļu ēkās un par celtņu, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju būvniecības normu pārkāpšanu, ja rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa. Ar minētajiem *Krimināllikuma* grozījumiem atbildība būvniecībā, kas iepriekš paredzēja administratīvo atbildību par patvaļīgu būvniecību un civiltiesisku atbildību par nodarītiem zaudējumiem, papildināta ar kriminālatbildību. Tomēr normatīvajos aktos trūkst regulējuma, kā konkrētajos būvniecības normu pārkāpumos veicama kriminālatbildības ierosināšana.

4. Šobrīd reglamentēts, ka civiltiesiskā atbildība ir apdrošināma. Būvdarbu veicējam ir pienākums apdrošināt savu civiltiesisko atbildību par tā darbības vai bezdarbības rezultātā nodarīto kaitējumu trešo personu dzīvībai un veselībai vai mantai nodarītajiem zaudējumiem. Trešās personas mantai nodarītie zaudējumi tiek novērtēti, ievērojot normatīvos aktus par apdrošināšanu, un apdrošināšanas atlīdzības apmērs tiek noteikts, pusēm vienojoties, līdz ar to izslēgta nodarīto zaudējumu atlīdzināšana *Civillikumā* noteiktajā kārtībā, kas paredz atlīdzību par visiem zaudējumiem.
5. *Ētikas kodeksa* saturs ir pretrunīgs, ņemot vērā *Ētikas kodeksa* punktus, kas, no vienas puses, nosaka, ka būvniecības nozares pārstāvji apņemas informēt iesaistītās puses par nepilnībām, kas tiek konstatētas visā būvniecības procesā, bet, no otras – būvniecības nozares pārstāvji rīcībā un publiskos izteikumos respektē kolēģus un neveic darbības, kas varētu nepamatoti kaitēt to reputācijai. Sekojot šīm normām, iesniegumu *Ētikas komisijai* par *Ētikas kodeksa* pārkāpumiem var iesniegt gan par to būvniecības dalībnieku, kas ir veicis nepilnības savā rīcībā, gan par to būvniecības dalībnieku, kas ir iesniedzis iesniegumu *Ētikas komisijai* par kaitējumu reputācijai. Savukārt *Ētikas kodeksa* daļa par atbildību pēc būtības nereglamentē Memorandā noteikto, ka katrs būvniecības nozarē strādājošais ir atbildīgs par savu darbu sabiedrības priekšā.

References

- Būvniecības likums (1995). Pieejams: <https://m.likumi.lv/redakcijas.php?id=36531> (skatīts 31.12.2017.)
- Būvniecības likums (2013). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=258572> (skatīts 31.12.2017.)
- Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības (1937). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=90220> (skatīts 31.12.2017.)
- Demirbag, M., Wood, G., Makhmadshoev, D., Rymkevich, O. (2017). Varieties of CSR: Institutions and Socially Responsible Behaviour. Pieejams: <https://www.scopus.com> (skatīts 31.12.2017.)
- Dzērve, L. (2014). Par būvdarbu aizlieguma ignorēšanu draudēs kriminālatbildība. *lsm.lv*. 13.08.2014. Pieejams: <http://www.lsm.lv/lv/raksts/latvija/zinas/par-buvdarbu-aizlieguma-ignoreshanu-draudes-kriminalatbildiba.a94554/> (skatīts 31.12.2017.)
- Ekonomikas ministrija. Nozares politika. Būvniecība. Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/buvnieciba/ (skatīts 31.12.2017.)
- Gudienė, N., Banaitis, A., Banaitienė, N., Lopes, J. (2013). Development of a Conceptual Critical Success Factors Model for Construction Projects: a Case of Lithuania. Pieejams: <https://www.webofknowledge.com> (skatīts 31.12.2017.)
- Guo, T., Guo, Q., Dong, J. F., Zhang, J. T. (2012). Analysis of the Responsibility of Engineering Accidents from the Ethical Context of Engineers. Pieejams: <https://www.webofknowledge.com> (skatīts 31.12.2017.)
- Kvaste, S. (2015). Epidēmija, kas piemēklējusi Rīgas dzīvokļus un mājas. TVNET. 20.11.2015. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/584754-epidemija_kas_piemeklejus_rigas_dzivoklus_un_majas (skatīts 31.12.2017.)
- Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss (1984). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=89648> (skatīts 31.12.2017.)
- Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeks (1961). Pieejams: <https://examplewordpresscom1500.wordpress.com/2015/10/02/latvijas-padomju-socialistiskas-republikas-kriminalkodekss/> (skatīts 31.12.2017.)
- Latvijas valdības un būvniecības nozares sadarbības memorands. 31.05.2016. Pieejams: <https://www.em.gov.lv/files/ministrija/memorands.pdf> (skatīts 31.12.2017.)
- Lim, B.T.H., Loosemore, M. (2016). How socially responsible is construction business in Australia and New Zealand? Pieejams: <https://www.webofknowledge.com> (skatīts 31.12.2017.)
- Ministru kabineta 19.08.2014. noteikumi Nr. 500 "Vispārīgie būvnoteikumi". Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=269069> (skatīts 31.12.2017.)
- Ministru kabineta 30.10.2014. noteikumi Nr. 576 "Būvniecības valsts kontroles biroja nolikums". Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=269202> (skatīts 31.12.2017.)
- Monteiro, F. (2017). The Students' Perspective Contribution: Rethink the Ethical Education of Engineering Students. Pieejams: <https://www.webofknowledge.com> (skatīts 31.12.2017.)
- Pētersons, A. (2015). Atslēgas vārds – atbildība. *Dienas Bizness*. Pieejams: http://news.lv/Dienas_Bizness/2015/02/18/atslegas-vards-atbildiba (skatīts 31.12.2017.)
- Starptautiskā būvniecības konference noslēdzas ar priekšlikumiem Būvniecības pamatnostādņēm. Ekonomikas ministrija. Ziņu arhīvs. 02.12.2015. Pieejams: <https://www.em.gov.lv/lv/jaunumi/7643-starptautiska-buvniecibas-konference-nosledzas-ar-priekslikumiem-buvniecibas-pamatnostadnem> (skatīts 31.12.2017.)

Tiesību aktu projekti. Latvijas Republikas Ministru kabineta tiesību aktu projekti. Pieejams:

<http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?dateFrom=2017-01-30&dateTo=2017-12-31&text=b%C5%ABvnoteikumi&org=0&area=0&type=0> (skatīts 31.12.2017.)

Zandere, A. (2015). Kārtējā cīņa ar sekām. *Diena*. 09.03.2015. Pieejams: <http://news.lv/Diena/2015/03/09/karteja-cina-ar-sekam> (skatīts 31.12.2017.)

Krimināllikums (1998). Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> (skatīts 31.12.2017.)

Ziemele, I. (2016). Atbildība, kvalitāte un konkurētspēja ēku būvniecībā. *Biznesa augstskola Turība XVII Starptautiskā zinātniskā konference*. Pieejams: <http://www.turiba.lv/f/Konference-2016.pdf> (skatīts 31.12.2017.)

Prakses materiāli (Jūrmalas pilsētas domes Pilsētplānošanas nodaļas arhīvs)

Noteikumi rūpniecības un sabiedrisko ēku būvju projektu iesniegšanai un darbu izpildīšanas un uzraudzības kārtībai. Valdības rīkojumi un pavēles. *Valdības Vēstnesis*. 18.10.1928. 11. g. Nr. 237

Latvijas PSR Ministru Padomes 25.03.1966. lēmums Nr. 140 "Par amatpersonu atbildību par celtniecības noteikumu pārkāpšanu"

Latvijas PSR Ministru Padomes 07.08.1970. lēmums Nr. 420 "Latvijas PSR lauku apdzīvoto vietu apbūves noteikumi"

Latvijas PSR Ministru Padomes 27.02.1973. lēmums Nr. 105 "Nolikums par individuālo dzīvokļu celtniecību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā"

Latvijas PSR Ministru Padomes 27.01.1988. lēmums Nr. 26 "Par arhitektūras un pilsēt būvniecības tālāku attīstību Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā"

Latvijas Republikas Ministru Padomes 17.09.1990. lēmums Nr. 130 "Latvijas Republikas Arhitektūras un celtniecības ministrijas nolikums"

Latvijas Republikas Ministru Padomes 17.09.1990. lēmums Nr. 130 "Latvijas Republikas Arhitektūras un celtniecības ministrijas nolikums"